ROBERT
A. DAHL

DEMOKRATIJA
IR JOS KRITIKAI

Amžius

ALK

DEMOKRATIJA
IR JOS KRITIKAI

ROBERT
A. DAHL

DEMOKRATIJA
IR JOS KRITIKAI

Iš anglų kalbos
vertė
ARVYDAS ŠLIOGERIS

Amžius

UDK 321.7
Da–161

Versta iš: Robert A. Dahl. Democracy and Its Critics.
New Haven and London: Yale University Press, 1989

Knygos vertimą ir išleidimą finansavo
Atviros Lietuvos fondas

Copyright © 1989 by Yale University Press
Translation Copyright © 1994 by
Atviros Lietuvos fondas

ISBN 9986–430–15–1

Turinys

Padėkos žodis 7
Įvadas 7

PIRMA DALIS. MODERNIOSIOS DEMOKRATIJOS ŠALTINIAI

1. Pirmoji transformacija: į demokratinį miestą-valstybę 23
2. Į antrąją transformaciją: respublikonizmas, atstovavimas ir lygybės logika 37

ANTRA DALIS. PRIEŠIŠKIEJI KRITIKAI

3. Anarchizmas 51
4. Priežiūra 71
5. Priežiūros kritika 88

TREČIA DALIS. DEMOKRATINIO PROCESO TEORIJA

6. Pagrindimai: lygios prigimtinės vertės idėja 111
7. Asmeninė autonomija 130
8. Demokratinio proceso teorija 142
9. Priskyrimo problema 159

KETVIRTA DALIS. DEMOKRATINIO PROCESO PROBLEMOS

10. Daugumos valdžia ir demokratinis procesas 179
11. Ar egzistuoja geresnė alternatyva 204
12. Procesas ir substancija 217
13. Procesas *versus* procesas 235
14. Kada žmonės turi teisę į demokratinį procesą 259

PENKTA DALIS. DEMOKRATIJOS RIBOS IR GALIMYBĖS

15. Antroji demokratinė transformacija:
nuo miesto-valstybės prie nacionalinės valstybės 285
16. Demokratija, poliarchija ir dalyvavimas 300
17. Kaip poliarchija atsirado vienose šalyse
ir neatsirado kitose 309
18. Kodėl poliarchija atsirado vienose šalyse
ir neatsirado kitose 323
19. Ar mažumų viešpatavimas neišvengiamas? 351
20. Pliuralizmas, poliarchija ir bendrasis gėris 372
21. Bendrasis gėris kaip procesas ir substancija 398

ŠEŠTA DALIS. Į TREČIĄJĄ TRANSFORMACIJĄ

22. Demokratija rytdienos pasaulyje 413
23. Pažangios demokratinės šalies metmenys 427
Pastabos 453
Priedas 489
Bibliografija 491
Rodyklė 503

PADĖKOS ŽODIS

Prie šios knygos buvo triūsiama daug metų. Galbūt, net man pačiam gerai šito nesuvokiant, ji užsimezgė tada, kai prieš keletą metų aš pradėjau skaityti studentams kursą, pavadintą "Demokratija ir jos kritikai". Vėliau jis atskirai nagrinėtas seminare, skirtame absolventams. Norėčiau tikėti, kad pats sugalvojau šį pavadinimą, bet iš tikrųjų taip nebuvo. Kursas tokiu pavadinimu buvo skaitomas Yale'o universitete šiek tiek anksčiau nei jo ėmiausi aš. Harvarde profesorius Louisas Hartzas taip pat skaitė šiek tiek panašaus pavadinimo kursą. Galbūt B. F. Skinneris turėjo galvoje kaip tik Hartzo kursą, į Frazierio, nedemokratinės Antrojo Waldeno* respublikos vyriausiojo prižiūrėtojo, lūpas įdėdamas tokią pastabą:

> "Mano galva, būtų geriau, jei pateiktumėte skaitytojui visą istoriją, – pasakė Frazieris. – Galų gale turite suprasti, kad koks nors kvailas profesorius rengiasi įtraukti Jūsų knygą į papildomos literatūros sąrašą kokiame politinių mokslų kurse. Tai "Demokratijos kritika" ar kažkas panašaus. Būtų geriau, jei dėstytumėte išsamiau" (Skinner 1948, 263).

Kad ir kaip ten būtų, daugelyje savo darbų, parašytų per praėjusį dešimtmetį, sąmoningai nagrinėjau problemas, kurias tikėjausi aptarti šioje knygoje. Todėl, jei tik jaučiau, kad koks nors fragmentas iš anksčiau paskelbtų mano darbų tiko tam, ką norėjau pasakyti čia, aš

---

* *Antrasis Waldenas* (*Walden Two*) – užuomina į H. D. Thoreau knygą *Waldenas, arba Gyvenimas miške* (*Walden, or Life in the Woods*, 1854, liet. 1985). – *Red.*

begėdiškai juo pasinaudojau, bet labai retai jo nepermąstydavau. Tačiau, be kelių išimčių, necitavau savo publikacijų, o pateikiau sąrašą tų savo ankstesnių darbų, kurių fragmentai buvo panaudoti šiame tekste.

Skolinių esama tiek daug, kad galiu specialiai paminėti tik keletą. Skaitytojui bus aišku, kad labiausiai esu skolingas tiems didiesiems mąstytojams, pradedant Sokratu, kurie buvo įsitraukę į nenutrūkstančius debatus apie demokratiją. Be jų ši knyga nebūtų galėjusi atsirasti.

Netrukus po pirmos pažinties su Sokratu ir jo pasekėjais, aš įklimpau į kitą ilgalaikę skolą: tai skola mano studentams, pradedant pirmakursiais, baigiant doktorantais. Jie paskatino mane šviežiai apmąstyti senas problemas, privertė pagilinti ir praskaidrinti savo idėjas, ir, be jokios abejonės, neretai suteikdavo man naujų įžvalgų. Jau sakiau, kad būtent savo seminaruose studentams ir absolventams aš pradėjau sisteminti šioje knygoje skleidžiamą argumentaciją.

Ypač dėkingas kolegoms, kurie skaitė ir komentavo vieną ar kitą juodraščio dalį. Vien tik paminėti juos – reikštų per menkai įvertinti jų pagalbą; kiekvienam padėkoti išsamiau neleidžia šios jau ir taip didelės knygos apimtis. Taigi dėkoju Bruce'ui Ackermanui, Davidui Braybrooke'ui, Davidui Cameronui, Jamesui Fishkinui, Jeffrey Isaacui, Josephui LaPalombara, Charlesui E. Lindblomui, Davidui Lumsdaine'ui, Jane Mansbridge, Barry'ui Nalebuffui, J. Rolandui Pennockui, Susanai Rose-Ackerman, Jamesui Scottui, Rogersui Smithui, Stevenui Smithui, Alanui Ware'ui ir Robertui Waste'ui. Jų komentarai ir kritika ne tik paskatino mane padaryti žymias pataisas, bet, esu tikras, padėjo parašyti geresnę knygą.

Be to, Michaelio Coppedge'o ir Wolfgango Reinecke's komentaras labai padėjo parašyti 16 ir 17 skyrių.

Ir pagaliau, esu laimingas, galėdamas dar sykį padėkoti Marianai Ash už puikų leidybinį darbą Yale University Press.

ĮVADAS

Nuo senovės laikų būta žmonių, mąsčiusių apie politinę sistemą, kurios nariai laiko vienas kitą politiškai lygiais, yra kolektyviai suverenūs ir disponuoja visais sugebėjimais, resursais ir institutais, reikalingais tam, kad jie galėtų valdytis patys. Ši idėja ir ją įkūnijanti praktika atsirado V a. pr. Kr. pirmoje pusėje Graikijoje. Nors graikų buvo nedaug ir jie buvo įsikūrę tik labai mažoje žemės paviršiaus dalelėje, bet padarė išskirtinę įtaką pasaulio istorijai. Kaip tik graikai ir ypač atėniečiai įgyvendino tai, ką aš linkęs vadinti pirmąja demokratine transformacija, t.y. mažumos valdžios idėją bei praktiką jie pakeitė daugumos valdžios idėja bei praktika. Vienintelė vieta, kurioje graikai galėjo įsivaizduoti egzistuojant demokratiją, žinoma, buvo valstybė.

Ši unikali daugumos valdžios idėja būdavo ilgą laiką dingusi; ir tik mažuma pasaulio žmonių apskritai kada nors siekė bei sėkmingai mėgino politinę tikrovę žymiu mastu pritaikyti prie šios idėjos keliamų reikalavimų. Tačiau ši ankstyvoji vizija niekada neprarado galios kerėti politinę vaizduotę ir žadino viltį, kad idealios, bet vis dėlto pasiekiamos politikos vizija gali būti geriau įgyvendinta tikrovėje.

Maždaug tuo pačiu metu, kai daugumos valdžios idėja keitė Atėnų ir kitų Graikijos miestų-valstybių politinį gyvenimą, ji įsigalėjo Romos mieste-valstybėje. Demokratijai suprasti ypač svarbu tai, kad Romos respublikos politinių institucijų struktūra išsaugojo pradinę mažo miesto-valstybės formą dar ilgai po to, kai romėnai išsiveržė už savo mies-

to ribų, nukariavo Italijos pusiasalį ir pagaliau didelę Europos bei Vidužemio dalį. Praėjus tūkstančiui metų po to, kai Cezaris ir Augustas išstūmė respublikonišką vyriausybę, liaudies valdžia vėl pasirodė Viduramžių ir Renesanso Italijos miestuose-valstybėse.

Tačiau miestą-valstybę išstūmė nacionalinės valstybės, ir antroji demokratinė transformacija demokratijos idėją perkėlė iš miesto-valstybės į žymiai didesnio masto nacionalinę valstybę. Ši transformacija vedė prie radikaliai naujos politinių institutų sąrangos. Kaip tik ši nauja institutų komplekso visuma paprastai ir vadinama "demokratija".

Ar dabar galima numatyti trečiąją transformaciją? Jeigu taip, ar privalome stengtis ją įgyvendinti? Šie klausimai lemia diskusiją, išskleistą šioje knygoje. Kad į juos atsakytume, mums reikia suprasti ne tik tai, kodėl demokratija yra siektina, bet kartu ir tai, kokios jos ribos bei galimybės. Jei tas ribas pernelyg pervertinsime – neketinsime net dėti pastangų, taip pat jei jas nepakankamai vertinsime, nors galbūt ir stengsimės, mums nepasiseks. Nesunku surasti daugybę istorinių pavyzdžių įrodyti abiem atvejams.

Šiuo metu demokratijos idėja yra populiari visur. Dauguma režimų pretenduoja vadintis "demokratiniais", o tie, kurie to nedaro, dažnai pabrėžia, kad jų ypatingas nedemokratinio valdymo stilius yra būtina kelio į galutinę "demokratiją" atkarpa. Mūsų laikais, atrodo, net diktatoriai tiki, kad privaloma jų teisėtumo prielaida yra vienas ar du demokratinės kalbos štrichai.

Gali pasirodyti keista, kad tokia anksčiau neregėta globalinė imlumo demokratijos idėjoms ekspansija gali būti ne visai priimtina demokratijos šalininkui. Tačiau terminas, reiškiantis bet ką, nereiškia nieko. Taip ir atsitiko su "demokratija", kuri nūnai yra ne tiek terminas, turintis apibrėžtą bei specifinę reikšmę, kiek miglotas populiarios idėjos teigimas.

Svarbi priežastis, dėl kurios demokratijos idėja mūsų dienų pasaulyje labai neaiški, yra ta, kad ši idėja vystėsi keletą tūkstantmečių ir yra kilusi iš įvairių šaltinių. Tai, ką mes laikome demokratija, nėra tas pat, kuo ją laikė Periklio laikų atėnietis. Graikų, romėnų, Viduramžių, Renesanso demokratijos sampratos persipina su vėlesnių amžių sampratomis ir atsiranda teorijos bei praktikos maišatis, dažniausiai labai prieštaringa.

Be to, įdėmus žvilgsnis į demokratijos idėjas bei praktiką neišvengiamai atskleidžia gausybę problemų, kurių aiškus sprendimas atrodo esąs neįmanomas. Pati demokratijos sąvoka visada atveria galimybes kritikai. Egzistuoja apytikriai trijų rūšių kritikai: tie, kurie iš esmės nusiteikę prieš demokratiją, kadangi, kaip Platonas, jie tiki, kad nors demokratija galima, tačiau visai nepageidautina; tie, kurie iš esmės nusiteikę prieš demokratiją, kadangi, kaip Robertas Michelsas, tiki, kad, nors jeigu ji būtų įmanoma, tai būtų pageidautina, bet iš tikrųjų ji neįmanoma; ir tie, kurie, simpatizuodami demokratijai ir siekdami ją įgyvendinti, kartu, kokiu nors svarbiu aspektu, jos atžvilgiu nusiteikę kritiškai. Pirmuosius galima pavadinti priešiškais kritikais, o trečiuosius – simpatizuojančiais kritikais.

Mano tikslas – šioje knygoje išskleisti demokratijos teorijos ir praktikos interpretaciją, apimančią ribas ir galimybes demokratijos, tinkančios tokiam pasauliui, kuriame mes gyvename ir, atrodo, gyvensime įžvelgiamoje ateityje. Tačiau aš esu įsitikinęs, kad jokia tokios rūšies interpretacija negali būti patenkinama, jeigu ji sąžiningai nenagrinėja didžiųjų problemų, iškeltų tiek priešiškųjų, tiek simpatizuojančiųjų demokratijos kritikų.

* * *

Tas problemas, į kurias sutelkia dėmesį kritikai, demokratijos šalininkai yra linkę ignoruoti ar, dar blogiau, nuslėpti. Tai, kas apytikriai gali būti pavadinta demokratijos teorija, – terminas, kurį aš aptarsiu plačiau, – priklauso nuo prielaidų ir postulatų, kurių nekritiški šalininkai nesiteikė tyrinėti ar netgi atvirai pripažinti. Šitos pusiau slaptos prielaidos, netyrinėti postulatai ir nepripažinti aprioriniai įsitikinimai sukuria miglotą šešėlinę teoriją, kuri visą laiką eina įkandin apibrėžtų, viešųjų demokratijos teorijų.

Kad tai pailiustruočiau ir užbėgčiau už akių būsimai argumentacijai, paminėsiu keletą esminių problemų, glūdinčių išvystytose teorijose, kurios sudaro šešėlinės demokratijos teorijos dalį. Daugelis šių problemų egzistavo iš pat pradžių. Imkime, pavyzdžiui, elementarią "liaudies valdžios" idėją. Kad apibūdintų naują politinio gyvenimo sampratą ir jos paskatintą politinę praktiką daugelyje miestų-valstybių apie penktojo amžiaus pr. Kr. vidurį, graikai pradėjo vartoti žodį *demokra-*

tia. Nors pamatinė šio termino reikšmė yra visai paprasta, net savaime suprantama, – *demos*, liaudis, ir *kratia*, valdžia ar autoritetas, taigi "liaudies valdžia", – patys pamatai iškelia primygtinius klausimus: kas turi apimti "liaudį" ir ką jai reiškia "valdyti"?

Kas iš tikrųjų sudaro "liaudį", yra dviprasmiška dvejopa prasme ir dažnai yra buvę ginčų šaltinis. Pirmoji dviprasmybė glūdi "liaudies" sąvokoje: kas sudaro "liaudį" kaip demokratinės valdžios subjektą? Graikams buvo savaime suprantama, kad atėniečiai, korintiečiai, spartiečiai ir kitų daugybės graikų miestų-valstybių gyventojai – visi sudarė atskiras "liaudis", kurių kiekviena turėjo teisę į savo politinę autonomiją. Kita vertus, nors senovės graikai laikė save – helenus – išskirtiniais žmonėmis, turinčiais savo kalbą bei istoriją, bet nelaikė savęs "liaudimi" politine prasme, t.y. grupe asmenų, kurie, tiksliai apibrėžus, save valdytų pavienio demokratinio darinio ribose. Graikiškoji demokratija iš tiesų nebuvo *graikų* demokratija; ji buvo atėniška, korintiška ar dar kokia nors. Nors miesto-valstybės mentalitetas šiandien gali atrodyti labai ribotas, tas pats dalykas būdingas ir mums. Kodėl amerikiečiai sudaro "liaudį", o jų kaimynai kanadiečiai ir meksikiečiai – atskiras "liaudis"? Kodėl turi egzistuoti politinė riba tarp, pvz., Norvegijos ir Švedijos ar Belgijos ir Olandijos, arba prancūziškai kalbančių šveicarų ir prancūziškai kalbančių prancūzų? Arba, klausimą iškėlus kitaip: ar žmonės, priklausantys vietinėms bendruomenėms, nacionalinės valstybės ribose turi teisę į tam tikrą savivaldą? Jeigu taip, tai kokie asmenys ir kokiose srityse? Nėra abejonių, kad tokie klausimai peržengia "demokratijos teorijos" ribas. Bet kaip tik toks yra mano požiūris. Demokratijos šalininkai – įskaitant politikos filosofus – daro būdingą prielaidą, kad "liaudis" jau egzistuoja. Jos egzistavimas priimamas kaip faktas, kaip istorijos kūrinys. Tačiau šio fakto tikrumas yra abejotinas. Dažnai tuo abejojama – taip buvo Jungtinėse Valstijose 1861 metais, kai problema buvo išspręsta ne pritarimu ar sutarimu, o jėga.

Taigi prielaida, kad "liaudis" egzistuoja, ir tolimesni šios prielaidos sekmenys tampa šešėlinės demokratijos teorijos dalimi.

Antroji dviprasmybė glūdi pirmojoje. "Liaudyje" tik ribotas žmonių skaičius turi teisę dalyvauti valdyme. Pastarieji sudaro "liaudį" kita prasme. Tiksliau pasakius, jie yra piliečiai arba pilietinis kūnas, arba, kaip aš dažnai sakysiu, *demos*. Kas turėtų būti demo narys? Šis klau-

simas demokratijos šalininkams visada buvo keblus. Demokratijos šalininkai, įskaitant, kaip matysime 9 skyriuje, žymiausius jos teoretikus, tokius kaip Johnas Locke'as ir Jeanas Jacques'as Rousseau, dažnai siūlydavo išvystytą viešąją demo teoriją. Ši teorija akivaizdžiai nesiderindavo su jų pusiau slaptomis ar kartais visiškai neatskleistomis prielaidomis, nepastebimai glūdinčiomis šešėlinėje teorijoje, iš kurios demokratijos kritikai visgi išpeša tas prielaidas ir pateikia kaip tariamo demokratijos idėjos prieštaringumo įrodymus.

Kita vertus, istorinė patirtis suteikia konkretumą abstrakčiam klausimui apie demą. Kaip matysime kitame skyriuje, net Atėnų demokratijos klestėjimo metu demas visada apėmė tik nežymią suaugusių Atėnų gyventojų mažumą.[1] Nors Atėnų demokratija gali būti laikoma ekstremalia dėl jos išskiriamojo pobūdžio, tačiau ji jokiu būdu nebuvo unikali. Nuo klasikinės Graikijos iki moderniųjų laikų tam tikri asmenys nuolat buvo išskiriami kaip netinkami, ir iki šio šimtmečio, kai moterys gavo rinkimų teisę, išskirtų asmenų skaičius viršydavo – kartais, kaip Atėnuose, labai žymiai – priskiriamųjų skaičių. Taip atsitiko pirmoje modernioje "demokratijoje" Jungtinėse Valstijose, kur buvo išskirtos ne tik moterys ir, žinoma, vaikai, bet ir dauguma juodųjų bei čiabuvių amerikiečių.

Nors nuolat teigiama, jog išskyrimas yra pateisinamas tuo, kad demas apima kiekvieną, *tinkamą* dalyvauti valdyme, paslėpta prielaida, susijusi su šešėline demokratijos teorija, yra ta, kad tik kai kurie žmonės yra kompetentingi valdyti. Tačiau priešiškai nusiteikę demokratijos kritikai džiūgaudami eksponuoja šią paslėptą prielaidą ir paverčia ją atviru argumentu, grindžiančiu antidemokratinę priežiūros teoriją. Priežiūros idėja, kuri yra galbūt apgaulingiausia iš kada nors demokratijos priešininkų sukurtų vizijų, buvo ne tik palaikoma Platono demokratiniuose Atėnuose, bet pasirodė visame pasaulyje įvairiausiais pavidalais, iš kurių konfucianizmas ir leninizmas, nors ir labai skirtingi, padarė įtaką pačiam didžiausiam žmonių skaičiui. Priešiškai nusiteikę kritikai mus verčia kuo kruopščiau ir aiškiau ištirti politinės kompetencijos prielaidas, slypinčias šešėlinėje teorijoje.

Kita prielaida, dažniausiai nepastebimai glūdinti šešėlinėje teorijoje (išskyrus tuos atvejus, kai demokratijos kritikai, tiek nusiteikę priešiškai, tiek simpatizuojantys, juos iškelia viešumon), yra mastelio klausimas. Kaip graikai laikė savaime suprantamu dalyku, kad tinkamas

demokratijos ar apskritai bet kokios geros politinės sistemos mastelis, neišvengiamai mažas, – keletas dešimčių tūkstančių žmonių, – taip nuo aštuonioliktojo šimtmečio pabaigos demokratijos šalininkai išvis nusprendė, kad natūrali demokratijos vieta yra nacionalinė valstybė ar, bendresniu požiūriu, šalis. Priėmus šią prielaidą dažnai nesuvokiama, kaip smarkiai istorinis masto pasislinkimas nuo miesto-valstybės prie nacionalinės valstybės pakeitė demokratijos ribas ir galimybes. Permaina tokia gili, kad jeigu penktojo amžiaus Atėnų pilietis staiga atsidurtų tarp mūsų, jis (Atėnų pilietis neišvengiamai būtų "jis", o ne "ji") tikriausiai laikytų nesuprantamu, nepatraukliu ir nedemokratišku dalyku tai, ką mes vadiname demokratija. Periklio laikų atėniečiui tai, ką mes laikome demokratija, galbūt išvis nebūtų panašu į demokratiją, ir visų pirma dėl padarinių politiniam gyvenimui bei politinėms institucijoms, kuriuos sukėlė mastelio pasislinkimas nuo mažo, intymesnio ir įgalinančio tiesiogiai dalyvauti miesto-valstybės valdyme prie gigantiškų, labiau nuasmenintų ir labiau netiesioginių mūsų dienų valdymo formų.

Vienas demokratijos mastelio pasikeitimo padarinys yra polinkis sustiprinti ir taip jau žymų demokratijos idealo utopizmą. Viešoji demokratijos teorija linkusi tarti, kad nūdienos didelio masto demokratija gali išsaugoti visus didelio masto privalumus, o kartu turėti mažo masto vertybes bei galimybes. Ir ta viešoji teorija linkusi ignoruoti abiejų tipų ribotumus. Šitaip mastelio problema perkeliama į šešėlinę teoriją.

Ir paskutinė iliustracija. Demokratija, suvokiama kaip realiai egzistuojanti ar kaip reali pasaulio duotis, buvo interpretuojama įvairiai: kaip būdinga politinių institutų ir politinės praktikos sistema, kaip ypatinga teisių visuma, kaip socialinė ir ekonominė santvarka, kaip sistema, užtikrinanti tam tikrus siekiamus rezultatus, ar kaip unikalus kolektyvinių ir saistančių sprendimų priėmimo procesas. Pagrindinė koncepcija, kurią aš skleidžiu šioje knygoje, yra būtent pastaroji. Matysime, kad toks demokratijos – kaip *demokratinio proceso* – supratimas jokiu būdu neišskiria kitų ir iš tikrųjų atskleidžia jų privalumus ir trūkumus. Tačiau bet koks demokratijos kaip proceso supratimas vertas dėmesio ir, aš manau, turi jį pažadinti. Kritikai, ne tik nusiteikę priešiškai, bet ir tie, kurie simpatizuoja "liaudies valdžiai", teigia, kad kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas, nesvarbu, kiek demokra-

tiškas", negali būti pateisintas, jeigu jis neduoda – ar bent jau dažniausiai neduoda – norimų rezultatų. Taigi tie kritikai gerai žinomą "proceso *versus** substancijos" problemą perkelia į demokratijos idėjų ir demokratinės praktikos rėmus. Nors pati problema tapo gana reikšminga diskusijose apie demokratijos teoriją, pasiūlyti jos sprendimai (ar tariami sprendimai) apskritai priklauso nuo prielaidų, glūdinčių šešėlinėje teorijoje.

Tikiuosi, kad šių klausimų – toliau mes susidursime su kitais – pakanka mano požiūriui iliustruoti. Uždavinys išskleisti patenkinamą demokratijos teoriją pareikalaus iš mūsų išryškinti prielaidas, glūdinčias šešėlinėje teorijoje, kritiškai jas patikrinti ir pamėginti demokratijos teoriją sugrąžinti į racionalią rišlią sistemą. Nustatant ir tyrinėjant prielaidas, kuriomis galime remtis kurdami rišlią demokratijos teoriją, demokratijos kritikų – tiek priešiškų, tiek palankių – argumentai yra nepaprastai vertingi.

* * *

Du tūkstantmečiai, praėję nuo to laiko, kai graikai išvystė demokratijos idėją ir institutus, nepaprastai praturtino demokratijos teoriją ir praktiką. Tačiau "demokratijos teorijos" termino, žyminčio tam tikrą tyrinėjimų, analizės, empirinio aprašymo bei teorinio apmąstymo sritį, vartosena visai nesena, ir tebelieka neaišku, kokios "demokratijos teorijos" galimybės bei ribos.

Pirmiausia mes susiduriame su faktu, kad tiek kasdienybėje, tiek filosofinėje kalboje "demokratijos" terminas gali būti vartojamas apibūdinti tiek idealui, tiek realiai egzistuojantiems režimams, kurie nuo idealo gerokai nutolę. Tokia dviguba prasmė dažnai klaidina. Be to, jei demokratija yra ir idealas, ir pasiekiama tikrovė, tai kaip mes turime nuspręsti, kiek realus režimas priartėja prie idealo, kad mes jį iš tikrųjų galime laikyti demokratija? Ši problema nėra vien tik trivialus ginčas dėl žodžio vartosenos, nors kartu ji ir tokia. Tai klausimas, kaip nustatyti pamatuotą ribą. Trumpai tarus, kaip mes galime pagrįstai spręsti, kad koks nors režimas, sistema ar procesas yra demokratiški, o ne, tarkime, oligarchiški, aristokratiški, meritokratiški ar dar kokie? Aki-

* Žodis, žymintis priešingybę, lyginimą arba alternatyvą. – *Red.*

vaizdu, kad mums reikia kriterijų, kurie galėtų būti deramai taikomi realių politinių sistemų pasauliui. Kurdami ar vartodami demokratijos kriterijus, mes neišvengiamai einame nuo pateisinimo ir vertinimo kalbos bei orientacijos – normatyvinės teorijos, jei vartosime dabarties politikos mokslo žargoną – prie labiau į empiriją orientuoto diskurso. Ar normatyvinį ir empirinį demokratijos aspektą gali susieti viena teorinė samprata? Ši knyga parodys, kad aš tikiu tokia galimybe, tačiau užmojis labai sudėtingas.

Demokratijos teoriją esu linkęs įsivaizduoti taip, tarsi ji būtų panaši į didžiulį trimatį tinklą. Pernelyg didelis, kad galėtum aprėpti vienu žvilgsniu, šis tinklas nupintas iš skirtingo elastingumo dalių. Vienos tinklo dalys nuaustos iš kietai surištų gijų (t.y. griežtų dedukcinių argumentų), kitos surištos palaidžiau, o kai kurios jungtys visai silpnos. Kaip vienas gerai žinomas Visatos modelis, tas tinklas yra baigtinis, tačiau beribis. Todėl, judėdami argumento gija, jūs nepasieksite aiškaus taško, žyminčio apibrėžtą ir galutinę demokratijos teorijos kaip beribės Visatos ribą. Tęskite argumentaciją iki tos vietos, kuri, jūsų manymu, yra galutinė, ir pasijusite kartu einą kita gija. Ir taip toliau; būgštauju, kad iki begalybės.

Pirmoji lentelė yra apytikris kai kurių svarbių demokratijos teorijos aspektų žemėlapis. Kaip baigtiniame, tačiau beribiame tinkle galima pradėti bet kur, tad kodėl nepradėti nuo šiaurės vakarų kampo? Šioje vietoje argumentai yra labiau filosofiniai, kaip tai būtų, pavyzdžiui, stengiantis apibrėžti prielaidas, pagrindžiančias tikėjimą demokratija. Be to, argumentai čia yra ne tokie kritiški, palankesni demokratinėms vertybėms. Jei žengsime tiesiai į rytus, rasime argumentus, įgyjančius vis labiau empirinį atspalvį. Pavyzdžiui, stabtelėję 3 punkte, kad patikrintume kriterijus, padedančius atskirti visiškai demokratinį procesą nuo kitokių sprendimų priėmimo procesų, galime grįžti atgal, prie 2 punkto, kad apmąstytume požymius tokios asociacijos, kuriai demokratinis procesas būtų siektina ir net labiausiai siektina valdymo forma. Galima manyti, kad tokia forma tinka valstybėms. O ekonominėms struktūroms? Universitetams? O kaip su šeima? Ar kariuomene? Arba vyriausybine biurokratija? Jei demokratija netinka kai kuriems iš šių darinių, tai kodėl, ir ką toks netinkamumas byloja apie demokratijos idėjos ribas?

Žengdami vis toliau į rytus (4 punktas), mes galime pradėti tyrinėti

I lentelė. Kai kurie demokratijos proceso teorijos aspektai. (Sritis: asociacijos, patenkinančios (2) punkto reikalavimus)

Vyrauja filosofinė argumentacija: teiginiai apie vertybes, epistemologiją, "žmogaus prigimtį" ir t.t. ← → Vyrauja empirinė argumentacija

Mažiau kritiniai ↑ ↓ Daugiau kritiniai

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Filosofiniai (2) punkto prielaidų pagrindai (pateisinimai)	Asociacijos, atitinkančios demokratijos proceso reikalavimus (3), bruožai	Kriterijai, apibrėžiantys demokratijos procesą	Instancijos, reikalingos tam, kad būtų patenkinti reikalavimai pagal egzistavusių konkrečių asociacijų lygmenis 4.1 Labai mažas demas 4.2 Mažas demas 4.3 Didelis demas 4.31 ... 4.321 ... 4.32 Įvairūs poliarchijos institutai	Sąlygos, skatinančios[a] (4) atsiradimą ir stabilumą 5.1 ... 5.2 ... 5.3 Sąlygos, skatinančios poliarchijos institutus 5.31 Sąlygų kaitos padariniai
(6)	(7)		(8)	(9)
Kiti patikimi pagrindai ir kriterijai, ne (1) ir (2)	Kritika ir įvertinimas 7.1 Institucijų (4) neatitikimo idealiems kriterijams (3) mastas – pvz., nevisiškas demokratizavimas 7.2 Trūkumai pagal kitus (6) kriterijus		Institucijos, reikalingos tam, kad būtų pašalinti trūkumai, atskleisti (7) punkte; t.y. reikalingos tolesniam poliarchijos demokratizavimui	Sąlygos, kurios skatintų (8)

[a] Sąmoningai neapibrėžta: būtinos, pakankamos, padidinančios (žymiai) tikimybę...

institutus, kurie reikalingi tam, kad demokratinis procesas pradėtų veikti. Ar tai būtų piliečių asamblėja? Ar atstovaujamoji įstatymų leidybos valdžia? Akivaizdu, kad reikalingi institutai skirsis priklausomai nuo aplinkybių, ypač nuo visuomenės mastelio. Keliaudami dar toliau į rytus (5 punktas), mes galėtume tyrinėti sąlygas, kurios skatintų demokratinei santvarkai reikalingų institutų atsiradimą ir užtikrintų jų stabilumą.

Galbūt jūs pastebėjote, kad čia mes perėjome į tą demokratijos teorijos dalį, kurioje mūsų tyrimas bus beveik visai empirinis, ir gali pasirodyti, kad labai nutolome nuo filosofinio šiaurės vakarų kampo, iš kurio išėjome. Tačiau nė viena mūsų tyrinėta sritis nėra už demokratijos teorijos ribų.

Toliau komplikuodami dalyką, mes galėtume mėginti patyrinėti demokratinių institutų istorines ištakas ir šiuos institutus įgalinančias sąlygas. Šiuo atveju mūsų plokščią, dvimatį žemėlapį būtų geriau pavaizduoti kaip trimatį, galbūt kaip kubą, turintį trečiąjį – laiko ir istorijos – matmenį. Tačiau atkreipkime dėmesį, kad tiek, kiek istorinė patirtis yra reikalinga tyrinėjimui, mes vis dar liekame demokratijos teorijos srityje: tai empirinė teorija, be jokios abejonės sudaranti baigtinio, tačiau beribio demokratijos teorijos tinklo dalį.

Tarkime, kad judame kita kryptimi. Atrodo, kad demokratijos šalininkai kartais tiki, jog demokratinės vertybės apima visą vertybių universumą: jie mano, kad jeigu įgyvendintume tobulą demokratiją, tai turėtume tobulą politinę santvarką, o galbūt net tobulą visuomenę. Bet ši vizija iš tikro pernelyg siaura. Demokratija yra tik vertybių, gėrybių ar siektinų tikslų universumo dalis, nors ir svarbi dalis. Judėdami link 6 punkto, esančio pietvakariniame kampe, mes galime pradėti tyrinėti kai kurias iš tų kitokių vertybių, pavyzdžiui, efektyvumą (*efficiency*) ar paskirstymo teisingumą. Jūs galite pagalvoti, kad tyrinėjimas dabar mus išstūmė už demokratijos teorijos žemėlapio ribų, tačiau tos kitokios gėrybės ar vertybės gali mus paskatinti kritikuoti net tobulą demokratiją, jeigu tik ji nepajėgia pasiekti tų esminių tikslų. Vadinasi, mes vis dar nenuklydome nuo žemėlapio, vis dar judame beribiame demokratijos teorijos tinkle.

Galbūt dabar aš galiu perduoti tolimesnius žemėlapio tyrinėjimus skaitytojui. Mūsų trumpa kelionė, manau, pakankamai parodė, kad demokratijos teorija yra ne tik didelė avantiūra – normatyvinė, empi-

rinė, filosofinė, simpatetinė, kritinė, istorinė, utopinė ir viskas kartu, – bet ir kompleksiškai susijęs darinys. Kompleksiniai tarpusavio ryšiai reiškia, kad mes negalime sukurti patenkinamos demokratijos teorijos, pradėdami nuo nepajudinamo pagrindo ir tiesiu keliu žengdami prie išvadų. Nors griežti dedukciniai argumentai įeina į demokratijos teoriją, jų vieta neišvengiamai yra nežymi ir jie yra įsprausti į lemtingas prielaidas, kurių griežta dedukcinė argumentacija neįvertina ir galbūt negali sėkmingai pagrįsti. Štai kodėl aš nedažnai vartosiu mėgstamą dedukcinės teorijos žodį – "racionalus" – ir neleisiu sau remtis jos mėgstama tobulo racionalumo prielaida. Tačiau aš dažnai sakysiu, kad "pagrįsta" tikėti tuo ir tuo, ir stengsiuosi parodyti, kodėl tai yra pagrįsta. Ar taip yra iš tikrųjų, tenuspręs skaitytojas.

Kai šioje knygoje tyrinėsiu vieną kompleksinio, rišlaus demokratijos teorijos tinklo dalį, tuo metu ignoruosiu kitas dalis, tačiau aš galiu linktelėti jų pusėn, pripažindamas, kad jos laukia mūsų tyrinėjimo tinkamu laiku. Tačiau mano pasirinktame kelyje yra tam tikra logika ar bent jau, jei galima taip sakyti, pagrįstumas. Kadangi tai, ką aš čia pateikiu, jokiu būdu nėra griežta dedukcinė teorija, argumentacija yra kumuliatyvinė ir paskutinieji skyriai labai priklauso nuo argumentų, pateiktų ankstesniuose skyriuose.

PIRMA DALIS

MODERNIOSIOS DEMOKRATIJOS ŠALTINIAI

PIRMAS SKYRIUS

Pirmoji transformacija: į demokratinį miestą-valstybę

Pirmoje penktojo amžiaus pr. Kr. pusėje Graikijoje ir Romoje įvyko politinių idėjų ir institucijų transformacija, kuri dėl savo istorinės svarbos lygintina su rato išradimu ar Naujojo Pasaulio atradimu. Ši permaina atspindėjo naują pasaulio ir jo galimybių supratimą.

Tai, kas atsitiko, paprasčiausiai galime apibūdinti taip: keletas miestų-valstybių, nuo neatmenamų laikų valdomų įvairių nedemokratiškų valdovų, aristokratų, oligarchų, monarchų ar tironų, buvo transformuoti į sistemas, kuriose daugelis laisvų suaugusių vyrų buvo įgalioti kaip piliečiai tiesiogiai dalyvauti valdyme. Iš šios patirties ir su ja susijusių idėjų išaugo nauja galimos politinės sistemos vizija. Šioje sistemoje suvereni liaudis ne tik įgaliota valdyti pati, bet kartu turi visus resursus ir institutus, reikalingus tai padaryti. Ši vizija yra moderniųjų demokratijos idėjų šerdis ir toliau formuoja demokratinius institutus bei demokratinę praktiką.

Tačiau moderniosios demokratijos idėjos ir institutai aprėpia daug daugiau už šią paprastą viziją. Kadangi moderniosios demokratijos teorijos bei praktika atsirado ne tik iš senovės miestų-valstybių liaudies vyriausybės palikimo, bet ir iš kitų istorinių patirčių, tiek evoliucinių, tiek revoliucinių, jos yra sunkiai derančių elementų amalgama. Todėl nūdienė demokratijos teorija ir praktika pasižymi nenuoseklumais bei prieštaravimais, kurie kartais sukelia didelius sunkumus.

Kad padėčiau suprasti, kaip atsirado amalgama, kurią mes vadiname "demokratija", noriu atskleisti keturis jos svarbiausius šaltinius. Kartu nužymėsiu keletą problemų, kurios pareikalaus dėmesio tolesniuose skyriuose.

Tie keturi šaltiniai – tai klasikinė Graikija; respublikoniškoji tradicija, kilusi labiau iš Romos ir Viduramžių bei Renesanso Italijos miestų-valstybių negu iš demokratinių Graikijos miestų-valstybių; atstovaujamosios valdžios idėja ir institutai; ir politinės lygybės logika. Šio skyriaus objektas yra pirmas šaltinis.

GRAIKIŠKOJI PERSPEKTYVA

Nors moderniosios demokratijos praktika tik labai menkai panaši į klasikinės Graikijos politinius institutus, mūsų idėjas, kaip sakiau įvade, labai įtakojo graikai, ypač atėniečiai. Kad graikų demokratinės idėjos įtakingesnės negu jų institucijos, yra savotiška ironija, nes tai, ką mes žinome apie jų idėjas, ateina ne tiek iš demokratijos šalininkų raštų ar kalbų, kurių išliko tik fragmentai, kiek iš jų kritikų.[1] Pastarieji įvairuoja nuo švelnių priešininkų, tokių kaip Aristotelis, nemėgęs skurdžių viešpatavimo, kurį, kaip jis manė, demokratijos ekspansija daro neišvengiamą, iki Platono, radikalaus oponento, pasmerkusio demokratiją kaip nemokšų valdžią ir vietoj jos gynusį amžinai patrauklią tinkamiausių valdyti žmonių viešpatavimo sistemą.[2]

Kadangi mes neturime graikiškos demokratijos teorijos, lygiavertės Locke'o *Antrajam traktatui* ar Rousseau *Visuomenės sutarčiai*, neįmanoma pateikti tikslaus šaltinio, atskleidžiančio graikų demokratines idėjas. Kad *demokratia* tam tikru būdu apėmė lygybę, neabejotina. Bet kokią gi lygybę iš tikrųjų? Iki žodis "demokratia" tapo populiarus, atėniečiai jau apeliavo į tam tikrą lygybę kaip geidautiną jų politinės sistemos bruožą: į visų piliečių lygybę turėti teisę kalbėti liaudies susirinkimuose (*isegoria*) ir lygybę prieš įstatymą (*isonomia*) (Sealey 1976, 158). Šie terminai išliko, buvo vartojami ir dažnai laikomi "demokratijos" bruožais. Tačiau pirmoje penktojo amžiaus pusėje, kai "liaudis" (*demos*) laipsniškai buvo pripažinta vieninteliu teisėtu *valdymo* autoritetu, žodis "demokratija" – liaudies valdžia, – atrodo, kartu buvo priimtas kaip tinkamiausias naujos sistemos pavadinimas.

Nors daugelio graikų demokratijos idėjų ir demokratinės praktikos niuansų mes nežinome ir gal niekada nesužinosime, istorikai atskleidė pakankamai faktų, įgalinančių pamatuotai rekonstruoti penktojo am-

žiaus pr. Kr. pabaigos, tarkime 400 pr. Kr., Atėnų demokrato pažiūras. Ši patogi data ženklina laiką, kai po Kleistenio reformų, pastūmėjusių Atėnus į demokratiją, praėjo truputį daugiau nei šimtmetis; kai praėjo dešimtmetis po 411 metų (tais metais buvo vėl atkurta panaikintoji demokratija); ketveri metai po to, kai trumpas, žiaurus ir despotiškas Trisdešimties tironų valdymas buvo pakeistas demokratija ir vieneri metai liko iki Sokrato teismo bei mirties.

Demokratas, graikas, jau galėjo būti perėmęs tam tikrus įsitikinimus, kurie tikriausiai buvo plačiai paplitę tarp graikų, mąstančių apie politinio gyvenimo esmę, ypač apie polį; paplitę net tarp antidemokratų, tokių kaip Platonas, ir nuosaikių kritikų, tokių kaip Aristotelis. Taigi galime įsivaizduoti mūsų atėnietį, vaikštinėjantį po agorą su bičiuliu, kuriam jis dėsto savo pažiūras.

Polio prigimtis[3]

Žinoma, mes įsitikinę (taip sako mūsų atėnietis), kad tik per sąsajas su kitais galime tikėtis tapti pilnateisiais žmonėmis arba, tai jau visiškai aišku, kaip žmonės įgyvendinti savo nuostabius sugebėjimus. Pati svarbiausia asociacija, kurioje kiekvienas iš mūsų gyvena, auga ir bręsta, natūralu, yra mūsų miestas – polis. Ir taip yra visiems, nes mes iš prigimties esame socialinės būtybės. Nors kartą ar du aš girdėjau kažką tvirtinant, – galbūt tik tam, kad sukeltų diskusiją, – kad geras žmogus gali gyventi už polio ribų, nors savaime suprantama, jog nedalyvaudamas polio gyvenime joks asmuo niekada neišskleis ar neparodys tų dorybių ir savybių, kurios žmones skiria nuo gyvulių.

Tačiau geram žmogui reikalingas ne tik polis, bet ir geras polis. Sprendžiant apie miesto savybes, nėra nieko svarbesnio už tas aukščiausias savybes, kurias savo piliečiuose skatina miestas. Nereikia nė sakyti, kad geras miestas yra toks, kuris ugdo gerus piliečius, didina jų laimę ir skatina juos elgtis teisingai. Mūsų laimei, šie tikslai harmoningai derinasi; juk tik doras žmogus bus laimingas, ir nė vienas, manau, negali būti iš tikrųjų laimingas, jei jis kartu nėra doras.

Tas pat su teisingumu. Dorybė, teisingumas ir laimė yra ne priešai, o draugai. Kadangi teisingumas yra tai, kas skatina bendrą interesą, geras polis turi būti teisingas; ir kaip tik todėl jis turi siekti išauklėti

tokius piliečius, kurie siekia bendro gėrio. Kadangi tas, kuris vadovaujasi tik savo interesu, negali būti geras pilietis, geras pilietis yra tas, kuris viešuose reikaluose visada siekia bendro gėrio. Žinau, kad taip sakydamas galiu pasirodyti reikalaująs neįmanomų dalykų, kurių dažnai mes nerasime nei Atėnuose, nei kituose miestuose. Tačiau negali būti geresnio pilietinės dorybės mato už šitokį: viešuose dalykuose visada atsižvelgiama į miesto gerovę.

Kadangi vienas miesto tikslų – ugdyti gerus piliečius, mes negalėsime atiduoti jų auklėti atsitiktinumui ar vien tik šeimoms. Mūsų gyvenimas polyje yra auklėjimas, ir gyvenimas mūsų mieste turi mus formuoti taip, kad mes patys, iš savo vidaus, siektume visuotinės gerovės. Taigi mūsų išoriniai veiksmai atspindės mūsų vidinę prigimtį. Be to, pilietines dorybes turi stiprinti miesto tvarka bei įstatymų dorybės ir socialinė santvarka, įgalinanti teisingumą. Juk didingumas nebūtų įmanomas, jeigu kas nors turėtų elgtis neteisingai tam, kad būtų geras pilietis, ar turėtų būti blogas pilietis tam, kad elgtųsi teisingai.

Todėl manau, kad geriausiame polyje piliečiai yra kartu dori, teisingi ir laimingi. Ir kadangi kiekvienas siekia visų gerovės, o miestas nėra padalintas į mažesnius turtingųjų ir skurdžių ar tikinčių skirtingais dievais miestus, visi piliečiai gali kartu gyventi santarvėje.

Nemanau, kad visa, apie ką kalbu, tinka Atėnams ar kitam realiam miestui. Visą tai aš laikau modeliu, kurį mes įžvelgiame mūsų proto akimi, kai giriame savo miestą už jo dorybes ar peikiame už ydas.

Žinoma, tai, ką sakiau, yra tik visų mūsų tikėjimas. Net jaunasis Platonas negalėtų su tuo nesutikti. Matai, aš esu girdėjęs jį sumaniai kalbant – ir giriantis, kad jis dėstąs Sokrato mintis, – apie tai, kaip kvaila tikėtis, kad paprasti žmonės valdytų išmintingai, ir kad Atėnams būtų daug geriau, jei jie būtų valdomi išmintingų filosofų – manau, tokių, kokiu jis pats save įsivaizduoja. Tačiau aš manau, kad netgi tas, kuris niekina demokratiją kaip Platonas, sutiktų su tuo, ką aš pasakiau iki šiol. Tačiau neabejoju, kad jis nesutiktų su tuo, ką toliau teigsiu. Jį palaikytų kiti, nuolat kritikuojantys demokratiją dėl jos trūkumų, tokie kaip Aristofanas ir, nereikia nė sakyti, kaip visi tie atėniečiai, kurie parėmė Trisdešimt tironų.

Demokratijos prigimtis

Polis, kurio siekiame mes, demokratai (taip galėtų toliau šnekėti mūsų atėnietis demokratas), visų pirma turi būti geras polis; o kad polis būtų geras, privalo turėti ką tik mano aptartas savybes. Tuo tikime mes visi. Bet, kad būtų geriausias polis, jis turi būti, kaip Atėnai, demokratinis polis.

Tam, kad demokratinio polio piliečiai siektų bendro gėrio, mums nereikia, jog visi būtų panašūs, neturėtų savų interesų ar paskirtų savo gyvenimą tik poliui. Kas gi yra polis, jei ne toji vieta, kur piliečiai gali pilnateisiškai gyventi, o ne tik nuolat būti spiriami atlikti savo pilietines pareigas? Toks spartiečių gyvenimo būdas. Bet ne mūsų. Miestui reikalingi batsiuviai ir laivadirbiai, mūrininkai ir skulptoriai, ūkininkai, prižiūrintys alyvmedžių giraites kaime, ir gydytojai, besirūpinantys savo pacientais mieste. Kiekvienas pilietis gali siekti dalykų, kurių nesiekia kiti. Todėl vieno iš mūsų gėris nebūtinai turi būti toks pat kaip kito.

Tačiau mūsų skirtumai niekada neturi būti tokie dideli, kad mes negalėtume sutarti, kas geriausia miestui, taigi kas yra geriausia visiems, o ne tik kai kuriems. Štai kodėl kaip ir bet koks geras polis, demokratinis polis neturi skilti į du miestus, turtingųjų miestą ir skurdžių miestą, kurių kiekvienas siektų savo gėrio. Neseniai girdėjau Platoną šnekant apie šį pavojų, ir nors jis nėra mūsų atėniškos demokratijos draugas, bent jau šiuo klausimu mes sutariame. Juk toks miestas butų pasmerktas konfliktui, pilietiniai vaidai sunaikintų viešąjį gėrį. Galbūt kaip tik todėl, kad Atėnuose pradėjo augti du miestai, ir turtingųjų mažuma pradėjo nekęsti miesto, valdomo skurdžių daugumos (ar tokių, kuriuos skurdžiais laikė turtingieji), turtingesniųjų miestas šaukėsi Trisdešimties tironų valdžios.

Be to, demokratija turi būti nedidelė, ne tik tokia, kad visi piliečiai galėtų susitikti susirinkime ir šitaip veikti kaip miesto valdovai, bet ir tokia, kad visi piliečiai galėtų pažinti vienas kitą. Kad siektų visuotinės gerovės, piliečiai turi pajėgti įvertinti kiekvieno gerovę ir sugebėti suprasti bendrą gėrį, kurį kiekvienas dalijasi su kitais. Bet kaipgi piliečiai galėtų aprėpti visa, ką jie turi bendrai, jei jų miestas būtų toks didelis, o jų demas toks gausus, kad žmonės nebegalėtų pažinti vienas kito arba apžvelgti savo miesto kaip visumos? Persų imperija kelia

pasibjaurėjimą ne tik todėl, kad ji despotiška, bet ir todėl, kad, savo milžiniškais mastais apribodama kiekvieną asmenį, ji iš viso negali būti nedespotiška.

Būgštauju, kad net Atėnai pernelyg išaugo. Sakoma, kad mūsų demas dabar apima apie keturiasdešimt tūkstančių piliečių.[4] Kaip galime pažinti vienas kitą, jei mūsų tiek daug? Piliečiai, ignoruojantys Asamblėjos susirinkimus (o taip daro daugelis), neatlieka savo pilietinių pareigų. Tačiau jeigu kiekvienas pilietis visada lankytų Asamblėją, mūsų būtų per daug. Mūsų susirinkimo vieta ant Pnikso kalvos mūsų visų nesutalpintų. Net jei galėtų sutalpinti, iš keturiasdešimties tūkstančių tegalėtų kalbėti tik keletas oratorių, be to, koks oratorius apdovanotas tokiu griausmingu balsu, kad jį išgirstų tokia daugybė? Kaip nusipenėjęs atletas praranda savo greitumą bei judrumą ir nebegali dalyvauti žaidynėse, taip ir mūsų demo gausa netinka demokratijai.

Juk kaip miestas galėtų būti demokratiškas, jeigu visi jo piliečiai negalėtų dažnai susirinkti, kad įgyvendintų savo suverenią valdžią, tvarkydami miesto reikalus? Girdėjau, kaip keletas Atėnų piliečių skundėsi, kad nepaprastai sunku vilktis į Pnikso kalvą keturiasdešimt kartų per metus, o tai mes privalome daryti. Susirinkimai pradedami anksti rytą ir dažnai užtrunka iki sutemų, o kai kurie iš mūsų turi čia atkeliauti iš tolimų Atikos kampelių iš vakaro ir sugrįžti į savo ūkius tik kitą dieną. Tačiau nežinau, kaip mes galėtume sutvarkyti reikalus, susirinkdami rečiau. Be to, kartais mums prireikia net nepaprastųjų sesijų.

Tačiau Atėnus mes valdome ne tik per Asamblėją. Miesto reikalus taip pat tvarkome paeiliui dalyvaudami Taryboje, rengiančioje Asamblėjos dienotvarkę, prisiekusiųjų teismuose ir beveik nesuskaičiuojamose magistratūrose. Mums demokratija yra ne tik svarbių sprendimų ir įstatymų priėmimas Asamblėjoje, bet ir tarnyba pareigybėse.

Taigi polis nebūtų tikras ir niekada negalėtų būti demokratinis, jeigu jo pilietinis korpusas ir teritorija būtų didesnė negu mūsiškio, – o būtų geriau, kad jis būtų dar mažesnis. Puikiai suvokiu pavojų: mes galime pralaimėti karą didelei valstybei. Aš turiu galvoje ne kitus miestus-valstybes, tokius kaip Sparta, bet gigantiškas imperijas, tokias kaip Persija. Na, čia mes turime rizikuoti, ir – ką labai gerai žino persai – sudarę sąjungą su kitais graikais, buvome jų verti varžovai ir net šis tas daugiau.

Nors mums gali prireikti sąjungininkų karo metu, net tada mes neatsisakytume savo nepriklausomybės. Kai kas sako, kad mes ir mūsų sąjungininkai galėtume sudaryti nuolatinę sandraugą, kuriai atsiradus išrinktume bendrapiliečius mums atstovauti tam tikroje taryboje, sprendžiančioje karo ir taikos reikalus. Bet aš nežinau, kaip mes galėtume atiduoti savo įgaliojimus tokiai tarybai ir vis dar išsaugoti demokratiją ar net likti tikru poliu. Juk mes nebegalėtume įgyvendinti suverenios valdžios nei savo Asamblėjoje, nei savo mieste.

Prieš trisdešimt metų mano tėvas dalyvavo kare su Sparta kritusių piliečių laidotuvėse, ir ten jis klausėsi Periklio, kuris buvo išrinktas pasakyti kalbą mirusių didvyrių garbei. Vėliau jis taip dažnai man pasakojo, ką tą dieną pasakė Periklis, kad net šiandien aš jaučiuosi, tarsi pats ten būčiau buvęs.

Periklis kalbėjo, kad mūsų santvarka nemėgdžioja kaimyninių valstybių įstatymų; mes veikiau esame pavyzdys kitiems negu pamėgdžiotojai. Ši santvarka palaiko daugumą, o ne mažumą; štai kodėl ji vadinama demokratiška. Jei žvilgterėsime į įstatymus, matysime, kad jie vienodai teisingi visiems, nepriklausomai nuo asmeninių skirtumų; kai dėl socialinės padėties, tai kilimas viešojo gyvenimo laiptais priklauso nuo gabumų nulemtos reputacijos, o klasinių požymių neleidžiama painioti su nuopelnais; net skurdas nėra kliūtis iškilti, nes jeigu žmogus sugeba tarnauti valstybei, jam netrukdoma tai daryti dėl jo nežymios padėties. Laisvė, kuria mes naudojamės valdydami, apima ir mūsų kasdienį gyvenimą. Nesiekdami pavydžiai sekti vienas kitą, mes nesijaučiame turį teisę pyktis su savo kaimynu dėl to, kad jis daro tai, kas jam patinka, ir net nežiūrime į jį piktai. Tačiau visas šis privataus gyvenimo laisvumas nepaverčia mūsų piliečiais, nesilaikančiais įstatymų. Pagrindinė mūsų garantija prieš įstatymų nesilaikymą yra pagarba įstatymams, ypač tiems, kurie saugo skriaudžiamuosius. Ir visai nesvarbu, ar tie įstatymai yra užrašyti knygoje, ar priklauso tam kodeksui, kurio, nors ir nerašyto, negalime sulaužyti neužsitraukdami negarbės.

Periklis kalbėjo, kad mūsų politikai, be politikos, turi tvarkyti savo privačius reikalus, o mūsų paprasti piliečiai, nors užsiėmę gamyba, yra garbingi viešųjų reikalų teisėjai. Užuot vertinę diskusiją kaip kliūtį veiksmui, mes manome, kad ji būtina, kaip bet kokio išmintingo veiksmo prielaida.

Trumpai tariant, pasakė Periklis, kaip miestas, mes esame Heladės mokykla (Thucydides 1951, 104–106).

Bendra vizija

Demokratijos idealas, aprašytas mūsų įsivaizduojamo atėniečio, yra tokia didinga ir žavi politinė vizija, kad dabarties demokratas sunkiai atsispirtų jos kerams. Graikų demokratijos vizijoje pilietis yra pilnavertis asmuo, kuriam politika – natūrali socialinė veikla, griežtai neatskirta nuo likusio gyvenimo, ir kuriam valdžia bei valstybė – ar, veikiau, polis – nėra tolimos bei svetimos nuo jo atsiskyrusios esybės. Politinis gyvenimas yra tik harmoningas asmeninės egzistencijos tęsinys. Vertybės ne fragmentiškos, o susijusios: laimė neatskiriama nuo dorybės, dorybė nuo teisingumo, o teisingumas nuo laimės.

Nežiūrint to, apie šią demokratijos sampratą reikia pasakyti du dalykus. Pirma, kaip vizijos ar idealios tvarkos, jos neturime tapatinti su graikų politinio gyvenimo tikrove, kaip kartais atsitinka. Kaip ir pridera kritusiųjų didžiajame kare pagerbimui, net garsioji Periklio oracija per laidotuves – kaip ir Lincolno kalba Gettysburge panašia proga – buvo tik idealizuotas atvaizdas. Kai ateis laikas, aš šį tą pasakysiu apie tikrovę. Antra, negalima spręsti apie šios vizijos reikšmę moderniajam (ar postmoderniajam) pasauliui, jeigu nesuvokiame, kaip radikaliai ji skiriasi nuo aštuonioliktajame amžiuje pradėjusių vystytis demokratijos idėjų ir su jomis susijusios demokratinės praktikos.

Kaip ką tik matėme, graikų požiūriu, demokratinė tvarka turi atitikti bent jau šešis reikalavimus:

1. Piliečių interesai turi būti pakankamai harmoningi, kad piliečiai galėtų turėti bendrą aiškų visuotinio gėrio jausmą ir siektų to gėrio, labai neprieštaraujančio jų asmeniniams tikslams ir interesams.

2. Iš šio pirmojo reikalavimo išplaukia antrasis: piliečiai turi būti labai homogeniški tam tikru požymiu, kuris priešingu atveju gali sukelti politinį konfliktą ir smarkius nesutarimus dėl viešojo gėrio. Šiuo požiūriu jokia valstybė negali tikėtis būti geru poliu, jeigu jos piliečių ekonominė padėtis labai nelygi ar jeigu jie išpažįsta skirtingas religijas, šneka skirtingomis kalbomis, žymiai skiriasi savo išsilavinimu, ar, akivaizdu, jei jie priklauso skirtin-

goms rasėms, kultūroms arba (kaip mes sakome šiuo metu) etninėms grupėms.

3. Pilietinis korpusas turi būti visai mažas, idealiu atveju net mažesnis už keturiasdešimt ar penkiasdešimt tūkstančių Periklio laikų atėniečių. Nedidelis demas reikalingas dėl trijų priežasčių. Jis padeda išvengti heterogeniškumo, vadinasi, ir disharmonijos, kuri atsirastų jam plečiantis ir apimant, kaip Persijoje, žmones su skirtingomis kalbomis, religijomis, skirtinga istorija ir etnine priklausomybe, taigi neturinčius beveik nieko bendra. Jis būtinas ir dėl to, kad piliečiai savo miestą bei bendrapiliečius pažintų, remdamiesi tiesioginiu stebėjimu, patirtimi ir diskusija, leidžiančia jiems suprasti, koks yra bendras gėris ir atskirti jį nuo privačių ar asmeninių interesų. Ir pagaliau mažas dydis svarbus, jei piliečiai turi susirinkti, kad galėtų veikti kaip suverenūs miesto valdovai.

4. Kalbant toliau, piliečiai privalo turėti galimybę susirinkti ir tiesiogiai priimti įstatymus ir politinius sprendimus. Šio įsitikinimo būta tokio stipraus, kad graikai sunkiai suvokė atstovaujamąją valdžią, dar sunkiau galėjo priimti ją kaip teisėtą tiesioginės demokratijos alternatyvą. Žinoma, laikas nuo laiko buvo kuriamos miestų-valstybių lygos ir konfederacijos. Bet tikros federalinės sistemos su atstovaujamomis valdžiomis graikai neišvystė, iš dalies, atrodo, dėl to, kad atstovavimo idėja negalėjo sėkmingai varžytis su giliu įsitikinimu, kad teisėta ir reikalinga yra tik tiesioginė valdžia, veikianti per piliečių susirinkimą.[5]

5. Tačiau piliečių dalyvavimas valdžioje neapsiribojo tik Asamblėjos susirinkimais. Jis apėmė aktyvų miesto administravimą. Buvo apskaičiuota, kad Atėnuose piliečiai užimdavo per tūkstantį pareigybių – į kai kurias buvo renkama, bet į daugumą patenkama burtų keliu. Beveik į visas šias pareigybes piliečiai buvo renkami vieneriems metams, tik kartą per gyvenimą. Net esant santykinai "dideliam" Atėnų demui, kiekvienas pilietis buvo beveik tikras, kad metams bus išrinktas į kokią nors pareigybę, o daugelis taps labai svarbios Penkių šimtų tarybos, nustatinėjusios Asamblėjos dienotvarkę, nariais.[6]

6. Pagaliau bent jau idealiai miestas-valstybė turėjo likti visai autonomiškas. Lygų, konfederacijų ir sąjungų kartais galėjo prisireikti gynybai ar karui, bet joms nebuvo leidžiama gauti pirmenybės teisę prieš aukščiausią miesto-valstybės autonomiją ir susirinkimo suverenitetą tos valstybės viduje. Taigi iš principo kiekvienas miestas turi

būti sau – pakankamas ne tik politiškai, bet kartu ekonominiu ir kariniu požiūriu. Iš tikrųjų jis privalo turėti visas sąlygas, reikalingas geram gyvenimui. Tačiau, kad būtų išvengta pernelyg žymios priklausomybės nuo užsienio prekybos, geras gyvenimas būtinai turi būti nuosaikus gyvenimas. Taip demokratija buvo susijusi su nuosaikumo dorybėmis, o ne su pertekliumi.

Kiekvienas iš šių reikalavimų labai prieštarauja moderniosios demokratijos, susijusios ne tiek su miestu-valstybe, kiek su nacionaline valstybe ar šalimi, realybei. Skirtingai nuo mažo demo ir graikų įsivaizduojamos teritorijos, šalis, net maža, apima didžiulį skaičių piliečių, pasklidusių beribėje – pagal graikiškus standartus – teritorijoje. Dėl to pilietinis korpusas daug heterogeniškesnis negu, graikų nuomone, reikėtų. Ir iš tikrųjų daugelyje šalių piliečiai nepaprastai skiriasi – religija, išsilavinimu, kultūra, etniniu požiūriu, rase, kalba ir ekonomine padėtimi. Šitie skirtumai neišvengiamai ardo graikų idealo harmoniją; ne harmonija, o politinis konfliktas yra modernios demokratinės valstybės skiriamasis ženklas. Ir, aišku, piliečių per daug, kad jie galėtų susirinkti. Kaip kiekvienam žinoma, ne tik nacionaliniu, bet paprastai ir regioniniu, provincijos, valstybės bei municipaliniu mastu vyrauja ne tiesioginė demokratija, o atstovaujamoji valdžia. Ir apskritai piliečiai negali užimti administracinių pareigybių. Pastarosios mūsų dienomis, kaip įprasta, yra etatinių profesionalų, užsiimančių viešuoju administravimu, rankose. Pagaliau visose demokratinėse šalyse laikoma savaime suprantamu dalyku, jog tokie valdymo vienetai, kurie pernelyg smulkūs, kad leistų kažką panašaus į tiesioginį dalyvavimą (kuris buvo graikų idealas), negali būti autonomiški, bet, priešingai, turi priklausyti didesnei sistemai; ir negalėdami visiškai kontroliuoti savo dienotvarkės piliečiai šiuose mažuose vienetuose geriausiu atveju gali kontroliuoti labai nedaug reikalų, kurių ribos yra nustatytos didesnės sistemos.

Taigi skirtumai yra tokie žymūs, kad jeigu mūsų hipotetinis Atėnų pilietis kažkaip atsidurtų šalia mūsų, jis tiktai nutartų, kad, viską sudėjus, modernioji demokratija išvis nėra demokratija. Kaip ten bebūtų, gyvendami visai skirtingame pasaulyje, diktuojančiame visai kitokią ribų ir galimybių visumą, mes galime tik svarstyti, kokiu mastu graikų demokratijos vizija tinka mūsų laikams ar įžvelgiamai ateičiai, ir ar apskritai ji dar tinka. Aš paliesiu šį klausimą tolesniuose skyriuose.

RIBOS

Pagrįsta būtų prieiti daug kam priimtiną išvadą, kad Atėnų ir, matyt, daugelio kitų demokratinių miestų-valstybių valdžia, politika ir politinis gyvenimas, bent jau žvelgiant į jį iš demokratinės perspektyvos, yra daug pranašesnis už nesuskaičiuojamus nedemokratinius režimus, kuriuose per mums žinomą istoriją gyveno dauguma žmonių. Net jeigu Antikos miestai-valstybės buvo tik mažos salelės beribėje žmogiškos patirties jūroje, šiaip ar taip jos parodė, kad žmogaus sugebėjimai smarkiai viršija vargingus standartus, taikytus slogioje daugumos politinių sistemų praktikoje.

Tačiau mes neturime leisti, kad šis įspūdingas pasiekimas mus apakintų ir trukdytų matyti jo ribas. Be abejonės, jam būdingi įprasti plyšiai tarp politinio gyvenimo tikrovės ir idealo, kurių nuolatinė priežastis yra visos pernelyg žmogiškos savybės. Kokia buvo toji tikrovė? Deja, atsakymo dideliu mastu mes nežinome ir galbūt niekada nesužinosime. Egzistuoja tik įrodymų šukės.[7] Jos duoda daugiausia žinių apie Atėnus, kurie buvo tik vienas, nors ir pats svarbiausias, iš keleto šimtų miestų-valstybių. Kadangi klasikos tyrinėtojai – kaip ir antropologai, atkuriantys visą primatą pagal žandikaulio nuoskilą – yra priversti graikų demokratiją rekonstruoti iš labai šykščių faktų, jų interpretacijos bei vertinimai neišvengiamai yra labai subjektyvūs.

Tačiau esama nemažai įrodymų, kad graikų, kaip ir kitų ano bei vėlesnio laiko žmonių, politinis gyvenimas buvo žymiai prozaiškesnis už politinius idealus. Vargu ar reikėtų tai pabrėžti, jeigu mūsų neįtakotų kai kurių istorikų požiūris, kad savo nepajudinama ištikimybe viešajam gėriui Atėnų pilietis gali būti laikomas pavyzdžiu visiems laikams.[8]

Kiek galima spręsti iš fragmentiškų faktų, politika Atėnuose, kaip ir kituose miestuose, buvo atkaklus, rūstus žaidimas, kuriame reikalai buvo dažnai palenkiami asmeninėms ambicijoms. Nors politinės partijos moderniąja prasme neegzistavo, klikos, grindžiamos giminystės ir draugystės ryšiais, akivaizdžiai lėmė labai daug. Tariamai aukštesni bendro gėrio reikalavimai praktiniame gyvenime nusileisdavo stipresniems šeimos ir draugų reikalavimams.[9] Klikų vadai nesidrovėdavo pasinaudoti ostrakizmu balsuojant susirinkime, kad ištremtų savo oponentus dešimčiai metų.[10] Nebuvo negirdėtas dalykas, kai politiniai

lyderiai atvirai išduodavo valstybę, kaip garsiuoju Alkibiado atveju (Thucydides 1951, 353–392).

Nors (bent jau Atėnuose) piliečių dalyvavimas viešajame valdyme buvo išskirtinai aktyvus pagal visus rodiklius, neįmanoma nustatyti piliečių bendro politinio intereso ir angažuotumo lygio ar skirtingų sluoksnių dalyvavimo masto. Esama pagrindo tikėti, kad tik mažesnė dalis piliečių lankė Asamblėjos susirinkimus.[11] Neįmanoma pasakyti, kokiu mastu ši mažuma atstovavo visam demui. Be abejonės, lyderiai bandydavo užsitikrinti, kad jų rėmėjai dalyvautų, ir Asamblėjos susirinkimus daugiausia galėjo lankyti kaip tik tokie rėmėjai. Kadangi penktajame amžiuje šitie rėmėjai susidėdavo iš giminystės ir draugystės ryšiais grindžiamų grupių koalicijų, galbūt susirinkimų nebuvo linkę lankyti skurdesni ir labiau izoliuoti piliečiai.[12] Labai panašu, kad daugiausia kalbų Asamblėjoje pasakydavo palyginti nedaug lyderių – geros reputacijos žmonių, puikių oratorių, kurie buvo pripažinti demo vadai ir todėl nusipelnė, kad jų klausytųsi.[13]

Taigi būtų klaidinga manyti, kad demokratiniuose miestuose-valstybėse graikai žymiai mažiau rūpinosi savo privačiais interesais ir buvo labiau atsidavę viešajam gėriui negu moderniųjų demokratinių šalių piliečiai. Žinoma, taip galėjo būti, tačiau tokios išvados nepagrindžia turimi įrodymai.

Tačiau man atrodo svarbesnės ne tiek žmogiškos silpnybės, demonstruojamos politiniame gyvenime, kiek ribotumai, glūdėję pačios graikų demokratijos teorijoje ir praktikoje. Ribotumai, kuriuos, dideliam rašytojų, graikų demokratiją laikančių pavyzdine visiems laikams, susierzinimui, turi įveikti modernioji demokratijos teorija ir praktika. Nors galima prieštarauti, kad vertinti graikų demokratiją matais, negaliojusiais tuo metu, neteisinga, aišku, jog mes negalime nustatyti, kokią reikšmę jų patirtis turi mūsų laikams, netaikydami mums priimtinų matų.

Žvelgiant iš šiuolaikinės demokratinės perspektyvos, didelis graikų demokratijos teorijos ir praktikos trūkumas buvo tas, kad pilietybė buvo veikiau *išskirianti* negu *priskirianti* (pastarasis bruožas būdingas moderniajai demokratijai). Žinoma, graikų demokratija buvo labiau priskirianti už kitus to meto režimus, ir demokratai, savo santvarką lyginę su kitomis, tikėjo, kad ji turi priskiriantį pobūdį. Tokią nuostatą jie išreiškė gerai žinomu santvarkų skirstymu į tokias, kur

valdo vienas, kur valdo mažuma ir kur valdo dauguma. Iš tikrųjų "daugumos" valdžia išskirdavo daugumą. Tačiau, kiek galima spręsti, graikų demokratai savo demokratijos uždarumo nelaikė rimtu trūkumu. Iš tikrųjų, kadangi demokratai matė tik vieno valdžios ir mažumos valdžios alternatyvas, jie galėjo paprasčiausiai nepastebėti, kiek daug asmenų faktiškai buvo išskirti iš "daugumos".

Tiek teorijoje, tiek praktikoje graikų demokratija buvo išskirianti dvejopa prasme: iš vidaus ir išoriškai. Miesto-valstybės viduje didelei daliai suaugusiųjų gyventojų buvo nepripažįstama pilna pilietybė, t.y. teisė dalyvauti politiniame gyvenime lankantis liaudies susirinkimuose ir tarnaujant viešose pareigybėse. Kadangi Atėnų gyventojų sudėtis yra labai neaiški, vertinimai procentais nepatikimi ir labai skiriasi. Tačiau išskirtųjų kategorijai priklausė ne tik moterys (kaip žinoma, jos buvo išskirtos ir vėlesnėse demokratijose iki XX amžiaus), bet ir nuolat gyvenantys svetimšaliai (metekai) bei vergai. Kadangi nuo 451 m. pr. Kr. sąlyga Atėnų pilietybei gauti buvo ta, kad abu tėvai turėjo būti Atėnų piliečiai, pilietybė praktiškai buvo paveldima privilegija, grindžiama pirmykščiais giminystės ryšiais (nors pilna pilietybė buvo privilegija, paveldima tik vyrų). Todėl nei metekas, nei jo palikuonys negalėjo tapti piliečiais, nors daug metekų šeimų gyveno Atėnuose iš kartos į kartą ir daug davė Atėnų intelektualiniam bei ekonominiam gyvenimui penktajame ir ketvirtajame amžiuje (Fine 1983, 434). Nors metekai neturėjo piliečių teisių, be to, bent jau Atėnuose, jiems buvo uždrausta tapti žemės ar namų savininkais, jiems buvo uždėta daug pilietinių pareigų (435).[14] Jie dalyvavo socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime kaip amatininkai, pirkliai ir intelektualai, turėjo teismo ginamas teises, kartais buvo turtingi ir užėmė tam tikrą visuomeninę padėtį.

Kitaip buvo su vergais, kurie neturėjo ne tik pilietinių, bet ir apskritai jokių įstatymu įtvirtintų teisių. Įstatymiškai vergai buvo tik jų šeimininko nuosavybė be jokių teisių. Vergovės mastas ir pobūdis klasikinėje Graikijoje yra rimtos diskusijos objektas (plg. Finley 1980 ir Ste. Croix 1981), tačiau demokratiniai miestai-valstybės buvo vergų visuomenės tam tikra substancine prasme. Jeigu net beturčiai piliečiai, nebūdami beteisiai, buvo šiek tiek apsaugoti nuo piktnaudžiavimų, jeigu metekus apsaugodavo galimybė laisvai judėti, vergai buvo neapsaugoti. Nors kai kuriuos vergus šeiminin-

kai išlaisvindavo, jie tapdavo ne piliečiais, o metekais (skirtingai nuo Romos).[15]

Be to, kaip matėme, graikų demokratija ir *išoriškai* veikiau buvo išskirianti negu priskirianti. Iš tikrųjų tarp *graikų* demokratija neegzistavo. Ji egzistavo ir graikų požiūriu galėjo egzistuoti tik tarp to paties polio narių. Šis požiūris buvo įsišaknijęs taip giliai, kad jis fatališkai silpnino pastangas suvienyti įvairius miestus į didesnius darinius.

Tai, kad graikų demokratija buvo veikiau išskirianti negu priskirianti, buvo susiję su kitu svarbiu jų teorijos ir praktikos ribotumu: jie nepripažino, kad laisvės, lygybės, teisių (tiek politinių, tiek ir plačiau – žmogaus teisių) reikalavimai gali būti *universalūs*. Laisvė buvo nario – ne žmonių giminės, o atskiro miesto nario (t.y. piliečio) – požymis.[16] "Graikų "laisvės" samprata neišeidavo už pačios bendruomenės ribų: laisvė savo nariams neimplikavo nei civilinės laisvės svetimiesiems, gyvenusiems bendruomenėje, nei politinės laisvės kitų, priklausomų, bendruomenių nariams" (Finley 1972, 53). Net demokratiniame polyje "laisvė reiškė įstatymo valdžią ir dalyvavimą priimant sprendimus, o ne neatimamų teisių turėjimą" (78).[17]

Trečia: kaip dviejų pirmųjų trūkumų padarinys, graikų demokratija buvo esmingai susijusi su mažomis sistemomis. Nors mažas graikų demokratijos mastas turėjo kai kurių išskirtinių privalumų (pvz., tiesioginio dalyvavimo galimybė), jai buvo nepasiekiama daug didelio masto politinės sistemos privalumų. Kadangi graikai neturėjo demokratinių priemonių įstatymo valdžią išplėsti anapus ankštų miesto-valstybės sienų, išorinių santykių požiūriu miestai-valstybės egzistavo hobsiškoje prigimtinėje būklėje, kur viešpatavo ne įstatymas, o prievarta. Jiems buvo sunku susivienyti net prieš išorinę agresiją. Nežiūrint karinio miklumo sausumoje ir jūroje, leidusio jiems apsiginti nuo gausesnių persų pajėgų, jie savo jėgas gynybiniams tikslams galėjo suvienyti tik silpnai ir neilgam. Todėl galiausiai graikus suvienijo jų užkariautojai, makedoniečiai ir romėnai.

Po dviejų tūkstantmečių, kai lojalumo ir politinės tvarkos svorio centras buvo perkeltas į daug didesnę nacionalinę valstybę, demokratijos apribojimas mažomis sistemomis buvo laikomas nepagydomu defektu. Demokratijos teorija ir praktika išsprogdino siauras polio ribas. Ir nors demokratinė mintis neprarado graikų vizijos, ją pakeitė nauja platesnės demokratijos, dabar apimančios didžiulę nacionalinės valstybės erdvę, vizija.

ANTRAS SKYRIUS

Į antrąją transformaciją: respublikonizmas, atstovavimas ir lygybės logika

Nežiūrint nepaprastos klasikinės Graikijos įtakos demokratijos raidai, moderniosios demokratinės idėjos ir institutai buvo suformuoti ir daugelio kitų veiksnių, iš kurių ypač svarbūs yra trys: respublikinė tradicija, atstovaujamųjų valdžių raida ir tam tikros išvados, išplaukiančios iš tikėjimo politine lygybe.

RESPUBLIKINĖ TRADICIJA

Respublikine tradicija aš vadinu nenuoseklią ir nesisteminę minties visumą, kurios pradmenys siejasi ne tiek su klasikinės Graikijos demokratine teorija ir praktika, aprašyta ankstesniame skyriuje, kiek su žymiausiu graikų demokratijos kritiku Aristoteliu. Negana to, įgyvendindamas savo politinius idealus, respublikonizmas orientuojasi ne tiek į Atėnus, kiek į jų priešą – Spartą, ir dar labiau – į Romą ir Veneciją. Pagrįsta Aristotelio, suformuota ilgaamžio respublikinės Romos ir Venecijos respublikos patyrimo, įvairiai ir net prieštaringai interpretuota vėlyvajame Renesanse tokių Florencijos autorių, kaip Francesco Guicciardini ir Niccolo Machiavelli, respublikinė tradicija buvo permąstyta, performuota ir perinterpretuota septynioliktojo ir aštuonioliktojo amžiaus Anglijoje ir Amerikoje. Nors šiame vyksme keletas svarbių klasikinio respublikonizmo temų prarado savo ankstesnę svarbą ar buvo visai atmesta, kitos išsaugojo savo gyvastingumą.[1]

Nors respublikoniškoji tradicija nukrypo nuo graikų demokratinės minties, o tam tikru atžvilgiu buvo jai priešinga, vis dėlto respublikonizmas perėmė keletą jos prielaidų. Pirmiausia, respublikonizmas perėmė požiūrį, būdingą graikų politinei minčiai (demokratinei ir nedemokratinei), kad žmogus iš prigimties yra socialinis ir politinis gyvulys; kad realizuotų savo galimybes, žmonės turi gyventi kartu, politinėje asociacijoje; geras žmogus kartu turi būti geras pilietis; gera politija yra asociacija, kurią sudaro geri piliečiai; geras pilietis pasižymi pilietine dorybe; dorybė yra polinkis siekti visų gėrio viešuose reikaluose; taigi gera ta politija, kuri ne tik atspindi, bet ir skatina savo piliečių dorybę.

Respublikonai, kaip ir graikų demokratai, manė, kad geriausia politija yra tokia, kur piliečiai tam tikrais svarbiais požiūriais yra lygūs: pvz., jie lygūs prieš įstatymą ir dėl to, kad tarp vieno piliečio ir kito nėra tokio priklausomybės ryšio, koks egzistuoja tarp ponų ir tarnų. Be to, respublikoniškoji doktrina pabrėžė, kad jokia politinė sistema nėra teisėta, siektina ar gera, jei ji išskiria žmones iš dalyvavimo valdžioje.

Tačiau, nežiūrint šių panašumų, respublikonizmas nebuvo tik paprastas graikų demokratijos teorijos ir praktikos atgaivinimas. Įkandin Aristotelio tam tikrais lemtingais požiūriais buvo pasiūlyta alternatyva daugumos graikų puoselėtam demokratijos supratimui. Pabrėždama pamatinę pilietinės dorybės svarbą, respublikoniškoji doktrina taip pat ar daug labiau pabrėžė dorybės trapumą, liaudies ir jos lyderių sugedimo pavojų, o kartu tikimybę, kad pilietinė dorybė taip išsigims, jog respublika bus neįmanoma. Respublikonų požiūriu didžiausią grėsmę pilietinei dorybei kelia klikos ir politiniai vaidai, savo ruožtu galintys atsirasti iš vieno kone universalaus pilietinės visuomenės bruožo: "liaudis" nėra tobula homogeniška visuma, turinti vienodus interesus; paprastai ji pasidalinusi į aristokratinę ar oligarchinę pusę ir į demokratinį ar plebėjiškąjį komponentą, į mažumą ir daugumą. Kiekviena pusė turi šiek tiek skirtingus interesus. Sekant Aristoteliu, prie mažumos ir daugumos galima pridėti trečiąjį komponentą – monokratinį ar monarchinį pradą; lyderį, galintį siekti sustiprinti savo padėtį, statusą ir valdžią. Todėl respublikonų tikslas – sukurti tokią santvarką, kuri atspindėtų ir kaip nors subalansuotų vieno, mažumos ir daugumos interesus įsteigiant mišrią demokratijos, aristokratijos bei monarchijos valdžią, sudarytą taip, kad visi trys komponentai galiausiai sutampa visų gerovėje.

Žinoma, akivaizdžiausias tokios santvarkos modelis buvo respublikinė Roma su jos konsulų, senato ir liaudies tribūnų sistema. (Roma taip pat buvo akivaizdus pilietinės dorybės sugedimo ir žlugimo pavyzdys. Pilietinių vaidų atsiradimas ir respublikos transformacija į Romos imperiją parodė, kaip gali būti sugriauta net didinga respublika.) Aštuonioliktajame amžiuje šalia Romos modelio atsirado kitas pavyzdys: britų santvarka dėl puikaus monarchijos, Lordų ir Bendruomenių rūmų derinimo kai kuriems respublikoniškiems teoretikams – ypač baronui de Montesquieu – buvo puikiausiai subalansuotos valdymo sistemos pavyzdys.

Dėl įvykių Britanijoje ir Amerikoje, aštuonioliktasis amžius taip pat matė radikaliojo respublikonizmo, iš dalies nesiderinusio su senesniąja tradicija, atsiradimą. Jeigu senesnioji nuostata gali būti pavadinta aristokratiniu respublikonizmu, naujesnioji vis labiau pabrėždavo pamatinę demokratinių komponentų svarbą respublikos santvarkoje. Aristokratiškesnę arba konservatyvesnę respublikonizmo atmainą atstovavo Aristotelis, Guicciardini ir Renesanso laikų Florencijos *ottimati*, o Amerikoje – Johnas Adamsas; demokratiškesnę – Machiavelli, XVIII a. radikalieji vigai ir Thomas Jeffersonas.

Aristokratiškųjų respublikonų požiūriu, nors liaudis, dauguma, turi atlikti svarbų vaidmenį valdžioje, tačiau kadangi jos reikia labiau bijoti negu ja pasitikėti, tas vaidmuo turi būti apribotas. Galbūt sunkiausias konstitucinis klausimas aristokratiškiesiems respublikonams – kaip sukurti struktūrą, efektyviai tramdančią daugumos impulsus. Tinkamiausia liaudies funkcija yra ne valdyti, kaip tai buvo Atėnuose, bet rinkti lyderius, pakankamai kompetentingus atlikti visas politijos valdymo funkcijas. Savaime suprantama, kad jeigu lyderiai įpareigojami valdyti bendruomenės kaip visumos labui, o liaudis yra natūralus ir svarbus bendruomenės elementas, tinkami lyderiai valdys liaudies labui; bet jie nevaldys tik šio vieno elemento, svarbaus, kaip ir turi būti, labui. Juk pripažindami esminį mažumos ir daugumos interesų teisėtumą aristokratiškieji respublikonai manė, kad viešasis gėris reikalauja subalansuoti šiuos interesus.

XVIII a. atsiradusio demokratinio respublikonizmo požiūriu, priešingai, elementas, kurio reikia labiausiai bijoti, yra ne dauguma, o mažuma, ne liaudis, o aristokratiniai bei oligarchiniai elementai. Iš tikrųjų respublikonų tikėjimas geros valdžios galimybe grindžiamas

liaudies savybėmis. Negana to, viešasis gėris nėra grindžiamas liaudies ir mažumos interesų balansu: viešasis gėris yra ne kas kita, kaip liaudies gerovė. Todėl iškyla konstitucinis uždavinys sukurti tokią sistemą, kuri kaip nors įveiktų neišvengiamą mažumos ar pavienio despoto ir jo šalininkų polinkį vyrauti.

Nors aristokratiškieji ir demokratiškieji respublikonai sutaria, kad valdžios sutelkimas visada yra pavojingas bei vengtinas, jų pateikiami šios problemos sprendimai skiriasi. Aristokratiškieji, arba konservatyvieji, respublikonai ir toliau siūlo mišrią valdžią, subalansuojančią vieno, mažumos bei daugumos interesus, ir todėl siekia atspindėti šiuos interesus, derindami monarchiją, aristokratiškus aukštesniuosius rūmus ir žemesniuosius Bendruomenių rūmus. O demokratiškiesiems respublikonams skirtingų interesų atspindėjimo skirtingose institucijose idėja tampa vis labiau abejotina ir nepriimtina. Sunkumai, iškylantys senesnei mišrios valdžios teorijai, ypač išryškėjo Amerikoje. Jei nesama kraujo aristokratijos, kas yra toji ypač vertinga mažuma? Galbūt ji apima "natūralią aristokratiją"? Tokią idėją brandino net demokratiškieji respublikonai, tokie kaip Jeffersonas. Bet kaip nustatyti, kas yra tie natūralieji aristokratai? Ir kaip galima būti tikram, kad jie bus išrinkti, kad atliktų savo vaidmenį valdžioje? Pavyzdžiui, ar galima jiems leisti išsirinkti savuosius ir sudaryti aukštesniuosius įstatymų leidžiamosios valdžios rūmus, kurie būtų funkcinis demokratinės respublikos elementas, atitinkantis Lordų rūmus Britanijoje? Amerikos konstitucijos kūrėjai 1787 metais suprato, kad ši problema praktiškai neišsprendžiama. Jie priėjo išvadą, kad demokratinėje respublikoje "mažumos" interesai neduoda jai teisės turėti savo antruosius rūmus. Dar labiau nepriimtina apsaugoti "monarchinį interesą", sutelkiant jį vykdomojoje valdžioje. Juk iš tikrųjų nėra jokio teisėto pagrindo svarbiausią respublikos magistratą laikyti atskiro ir dalinio bendruomenės intereso atstovu.

Dėl sunkumų sprendžiant mišrios vyriausybės sudarymo demokratinėje respublikoje problemą, respublikonai, nors ne visada aiškiai suprasdami reikalą, galų gale pakeitė senovinę mišrios valdžios idėją naujesne, išgarsinta Montesquieu. Tai buvo konstitucinis ir institucinis valdžių padalijimas į tris pagrindines šakas: įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę. Respublikinės teorijos aksioma tapo mintis, kad šių trijų valdžių sutelkimas į vieną tašką yra tironijos esmė ir todėl

jos turi būti atiduotos skirtingoms institucijoms, kontroliuojančioms viena kitą (Montesquieu [1748]1961, kn. 11, sk. 6; Hamilton, Jay ir Madison, no. 47). Nors subalansuotų prieštaraujančių interesų sąvoka jokiu būdu neišnyko (pvz., ji buvo svarbiausia Jameso Madisono pažiūrose), pagrindiniu konstituciniu uždaviniu tapo tinkamas trijų pagrindinių valdžios funkcijų (ar "galių") subalansavimas.

Kaip ir graikų demokratijos teorija bei praktika, respublikoniškoji tradicija vėlesnių laikų demokratijos šalininkams perdavė keletą neišspręstų problemų. Keturios iš jų buvo glaudžiai susijusios. Pirma, – tai pradėjo suvokti XVIII a. demokratiškieji respublikonai, – intereso ar interesų koncepcija ortodoksiniame respublikonizme buvo pernelyg supaprastinta. Net jeigu kai kurios visuomenės kadaise buvo stratifikuotos į vieno, mažumos ir daugumos interesus, dabar jau taip nėra. Kaipgi tada suprasti, o jeigu reikia, ir atstovauti ar "subalansuoti" interesus sudėtingesnėse sistemose?

Antra, kaip sukurti respubliką, kur būtų valdomi konfliktai, atrodytų, neišvengiami dėl interesų skirtumo? Galų gale, nežiūrint gražių šnekų apie pilietinę dorybę ir interesų balansą, praktiškai konfliktas buvo aiškus, galima sakyti, normalus, ankstesniųjų respublikų politinio gyvenimo aspektas. Ar politinės partijos, kurios užuomazgų (tačiau tvariu) pavidalu pasirodė XVIII a. Britanijoje, turi būti kaip nors ištremtos iš politinio gyvenimo, kad būtų užtikrinta viešoji ramybė? Jeigu taip, tai kokiu būdu – nesugriaunant respublikinės valdžios esmės?

Trečia, jeigu respublikinė valdžia priklauso nuo piliečių dorybės, ir jeigu dorybė reiškia atsidavimą viešajam gėriui (o ne savo ar "viešumos" dalies interesui), ar tada respublika išvis galima, ypač tokiose didelėse ir nevienalytėse visuomenėse kaip Britanija, Prancūzija ar Amerika? Ortodoksinis respublikoniškas atsakymas buvo paprastas: respublikos gali egzistuoti tik mažose valstybėse (Montesquieu [1748]1961, kn. 8, sk. 16). Bet jeigu taip, tada respublikoniškoji tradicija negali padėti įgyvendinti didžiojo uždavinio, kuriam demokratiškieji respublikonai buvo nepalenkiamai ištikimi: demokratizuoti dideles moderniojo pasaulio nacionalines valstybes.

Pagaliau ketvirta: ar respublikinė teorija – ir apskritai demokratinės idėjos – gali būti taikoma nacionalinės valstybės mastu? Tiek graikų demokratinių idealų bei institutų, tiek respublikinės tradicijos atveju

pastanga demokratinį respublikonizmą pritaikyti prie didelio masto visuomenių reikalavo radikalaus pakeitimo. XVIII a. demokratiškieji respublikonai suprato, kad dalinis masto problemos sprendimas gali būti rastas sukuriant institutus, iki tol deramai neįvertintus nei demokratinės ar respublikinės teorijos, nei praktikos. Tai atstovaujamosios valdžios institutai.

ATSTOVAUJAMOJI VALDŽIA

Matėme, kad graikai atsisakė siekti didelio masto politinės sistemos. Jie niekada nesukūrė tvarios atstovaujamosios valdžios sistemos. Nepadarė to ir romėnai, nežiūrint nuolat augančios ir besiplečiančios respublikos tiek teritorijos, tiek piliečių skaičiaus požiūriu (Larsen 1955, 159–160). Nepriklausomai nuo to, kaip toli nuo Romos gyventų pilietis, vienintelės jam prieinamos demokratinės institucijos buvo susirinkimai Romoje, kur buvo renkami magistratai ir priiminėjami įstatymai. Tačiau kaipgi romėnas galėjo būti geras pilietis, jeigu jis praktiškai negalėjo lankyti Romoje vykusių susirinkimų ir todėl negalėjo aktyviai dalyvauti viešajame gyvenime? Kai vis daugiau piliečių gyveno pernelyg toli, kad galėtų lengvai pasiekti Romą, susirinkimai laipsniškai virto (faktiškai, o ne teoriškai) "atstovaujamaisiais" dariniais; bet, pavartojus vėlesnių laikų kalbą, atstovavimas buvo ne realus, o "virtualus", ir jis buvo žymiai, nors ir ne visada vienodai, palankesnis tiems, kurie galėdavo lankytis susirinkime[2] (apie detales žr. Taylor 1961, 50–75; Taylor 1966, 64–70). Atstovavimu nesidomėjo ir Renesanso Italijos respublikoniškieji teoretikai, visai ignoravę klausimą, kaip tokios didelės respublikos (kaip Roma) pilietis gali veiksmingai ir lygiai, realistine šio žodžio prasme, dalyvauti valdant kartu su bendrapiliečiais. Šiaip ar taip, jie paliko šią problemą neišspręstą.

Taigi nuo klasikinės Graikijos iki XVII a. galimybė, kad įstatymų leidžiamoji valdžia būtų sudaryta ne iš visų piliečių, o iš jų rinktų atstovų, beveik nebuvo panaudota nei demokratinės ar respublikinės valdžios teorijoje, nei praktikoje – nors mūsų dienų demokratui gali būti sunku suprasti tokį dalyką.

Svarbus lūžis, įveikęs ortodoksinį požiūrį, įvyko anglų pilietinio

karo metu, kai puritonai, ieškodami respublikinės alternatyvos monarchijai, buvo priversti kelti daug pamatinių demokratinės (ar respublikinės) teorijos ir praktikos klausimų. Reikalaudami platesnės balsavimų teisės ir dideliam rinkėjų skaičiui atsakingos valdžios, leveleriai tarp kitko užbėgo už akių būsimai demokratinės idėjos raidai, įskaitant ir atstovavimo teisėtumą (netgi – jo būtinumą). Tačiau atstovavimo idėja galutinai tapo neatskiriama demokratinės teorijos ir praktikos dalimi daugiau negu po šimto metų. Net Locke'as, *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą* išreiškęs mintį, kad daugumos pritarimas (dėl mokesčių) gali būti pasiektas "arba pačių, arba jų rinktų atstovų" (sk. XI, par. 140, p. 380), turi mažai ką pasakyti apie atstovavimą ir jo vietą demokratinėje ar respublikinėje teorijoje.[3] Ir Rousseau reikalavimas *Visuomenės sutartyje*, kad atstovavimas neleistinas (kn. 3, sk. 15), visiškai atitiko tradicinį požiūrį.

Tikrovėje atstovavimo demokratai neišrado. Jis atsirado kaip Viduramžių monarchinės ir aristokratinės valdžios institutas.[4] (Žr., pvz., Mansfield 1968.) Jo ryškesnius pradmenis galima rasti Anglijoje ir Švedijoje, susirinkimuose, kviečiamuose monarchų, o kartais pačių kilmingųjų, aptarti svarbių valstybės reikalų: pajamų, karo, įpėdinystės ir pan. Paprastai tie kviestiniai buvo kilę iš įvairių luomų ir turėjo jiems atstovauti, atskirai susitikdami su kiekvieno luomo atstovais. Laikui bėgant, beliko du luomai, bajorų ir paprastų žmonių, atstovaujami skirtingų rūmų (struktūra, kuri, kaip mes ką tik matėme, iškėlė sunkumų XVIII a. radikaliesiems vigams, kuriems buvo sunku suprasti, kam demokratinei respublikai reikalingi antrieji rūmai).

XVIII a. teoretikai pradėjo pastebėti tai, ką leveleriai įžvelgė jau anksčiau, t.y. kad demokratinę liaudies valdžios idėją papildant nedemokratine atstovavimo praktika, demokratija įgytų visai naują pavidalą ir matmenį. *Įstatymų dvasioje* (1748) Montesquieu susižavėjęs rašė apie Anglijos santvarką ir skelbė, kad jeigu didelėje valstybėje žmonėms neįmanoma patekti į įstatymų leidžiamąjį susirinkimą, jie turi išsirinkti atstovus, kad tie padarytų tai, ko negali padaryti jie patys. Nors, kaip sakiau, Rousseau vėliau atmetė šį požiūrį *Visuomenės sutartyje*, griežtas atstovavimo principo atmetimas šiame traktate nesiderino nei su ankstesniais, nei su vėlesniais jo raštais, kur jis pripažino atstovavimo teisėtumą (Fralin 1978, 75–76, 181). Per keletą kartų po Montesquieu ir Rousseau atstovavimas buvo plačiai pripažintas de-

mokratų ir respublikonų, kaip sprendimas, eliminavęs senovinį demokratinių valstybių dydžio apribojimą ir transformavęs demokratiją iš doktrinos, tinkančios tik mažiems ir sparčiai nykstantiems miestams-valstybėms, į doktriną, tinkančią didelėms naujų amžių nacionalinėms valstybėms.

Įklimpusiems senesnėje tradicijoje demokratijos ir atstovavimo junginys atrodė nuostabus epochinis išradimas. Štai XIX a. pradžioje Jeffersono labai mėgstamas prancūzų autorius Destutt de Tracy tvirtino, kad tiek Rousseau, tiek Montesquieu jau pasenę: "Atstovavimas, ar atstovaujamoji valdžia, gali būti laikoma nauju išradimu, nežinotu Montesquieu laikais... Atstovaujamoji demokratija... yra demokratija, tinkanti ilgam laikui ir didelei teritorijai" (Destutt de Tracy 1811, 19). 1820 m. Jamesas Millis "atstovavimo sistemą" pavadino "didžiuoju naujųjų laikų atradimu", kuriame "galbūt bus rastas visų, tiek teorinių, tiek praktinių sunkumų sprendimas" (Sabine 1964, 695). Per keletą metų tai, ką Destutt de Tracy, Jamesas Millis ir Jamesas Madisonas teisingai laikė revoliucine demokratijos transformacija, priimta kaip savaime aiškus dalykas: buvo akivaizdu ir neginčytina, kad demokratija turi būti atstovaujamoji.[5]

Demokratinės teorijos ir praktikos transformacija, kurią sukėlė atstovavimo idėja, yra turėjusi gilias pasekmes. Nors išsamiau mes jas aptarsime vėlesniuose skyriuose, vertėtų keletą jų paminėti čia. Svarbiausia pasekmė – tai suvokė kiekvienas – buvo ta, kad liaudies valdžiai nebereikėjo būti įspraustai į mažas valstybėles; dabar ji išsiplėtė beveik neribotai ir galėjo apimti daugybę asmenų. Taip demokratijos idėja, kuri galėjo pražūti išnykus miestams-valstybėms, tapo priimtina moderniojo pasaulio nacionalinėms valstybėms. Žymiai platesniame nacionalinės valstybės regione galėjo suvešėti naujos asmens teisių, individo laisvės ir asmeninės autonomijos koncepcijos. Negana to, svarbias problemas, niekaip neišsprendžiamas siaurose miesto-valstybės ribose, – o jų atsirasdavo vis daugiau, stiprėjant tarpusavio priklausomybei, – galėjo žymiai efektyviau spręsti valdžia, pajėgi priiminėti įstatymus ir potvarkius, galiojančius daug didesnėje teritorijoje. Šiuo atžvilgiu buvo labai paskatintas piliečių sugebėjimas valdytis patiems.

Tačiau demokratijos pokytis, nulemtas jos sąsajos su atstovavimu, iškėlė naujus keblumus. Visai naujas ir labai sudėtingas kompleksas politinių institutų, kurių esmę mes tik pradedame suprasti, užgožė

suverenų susirinkimą – pagrindinį senovinės demokratijos koncepcijos elementą. Šie atstovaujamosios demokratijos institutai taip nutolino valdžią nuo tiesioginio sąlyčio su demu, kad buvo galima pagrįstai abejoti, kaip tai darė kai kurie kritikai, ar nauja sistema turi teisę vadintis garbingu demokratijos vardu. Be to, senoji monistinė demokratija, kur autonominės politinės asociacijos buvo laikomos nereikalingomis ir neteisėtomis, buvo pakeista pliuralistine politine sistema, kurioje autonominės asociacijos buvo laikomos ne tik teisėtomis, bet ir realiai būtinomis didelio masto demokratijai. Didelėje nacionalinėje valstybėje atsirado interesų ir interesų grupių įvairovė. Ir šios įvairios grupės jokiu būdu nebuvo gryna palaima. Jeigu anksčiau skaldymasis ir konfliktas buvo laikomi destruktyviais, dabar politinis konfliktas buvo pradėtas laikyti normaliu, neišvengiamu ir net pageidautinu demokratinės santvarkos elementu. Dėl to tapo sunku, net neįmanoma išsaugoti seną tikėjimą, kad piliečiai gali ir privalo siekti viešojo gėrio, užuot siekę privačių tikslų, kadangi "viešasis gėris" suskilo į individualius ir grupinius interesus.

Taip atsirado ir dabar egzistuojantis prieštaravimas (prie jo turime sugrįžti vėlesniuose skyriuose) tarp atstovaujamosios demokratijos teorijos bei praktikos ir ankstesniųjų demokratinės ir respublikinės valdžios koncepcijų, kurių niekada nebuvo viešai atsisakyta.

POLITINĖS LYGYBĖS LOGIKA

Šiuolaikiniai demokratiniai judėjimai nėra sukurti filosofų ar istorikų, gerai susipažinusių su graikų demokratija, respublikine tradicija ar atstovavimo sąvoka. Nors tokios idėjos gali daryti savarankišką įtaką, nors idėjų ir veiksmo sąveika gali būti labai sudėtinga, mes žinome, kad demokratijos teorijų savaime nepakanka.

Tačiau akivaizdu, kad demokratinės valdžios atsiradimas ir egzistavimas žmonių grupėje kiek priklauso nuo jų tikėjimo. Štai jeigu didžioji dauguma (ar galbūt net įtakinga mažuma) prieštarautų demokratijos idėjai ir atiduotų pirmenybę alternatyvai – tarkime, monarcho ar aristokratijos valdžiai,– tada tokia grupė tikriausiai nesivaldytų demokratiškai. Ir, priešingai, grupėje, kurios nariai tiki, kad visi jie vienodai pajėgūs dalyvauti priimant grupinius sprendimus, egzistuoja santyki-

nai didelė galimybė, kad tokie žmonės šiaip ar taip valdysis demokratiškai. Aš negaliu pasakyti, kaip toks tikėjimas gali atsirasti grupės nariuose. Tačiau kartais pasirodo trys aplinkybės, skatinančios tikėjimą demokratiniu procesu. Tam tikri asmenys sudaro aiškiai apibrėžtą grupę ar asociaciją. Grupė yra – ar bent jau jos nariai tikisi, kad ji bus tokia – santykinai nepriklausoma nuo išorinės kontrolės. Galiausiai grupės nariai pradeda manyti, kad jie vienodai pajėgūs valdyti, tegu ir netobulai. Pastarasis jų tikėjimo aspektas labiau artikuliuotai ir šiek tiek abstrakčiau apibūdintinas taip: nariai tiki, kad nei vienas paskiras narys, nei narių mažuma nėra akivaizdžiai tinkamesni valdyti, todėl nei pavieniam žmogui, nei mažumai neturi būti leista valdyti visos asociacijos. Priešingai, jie tiki, kad visi asociacijos nariai lygiai su kitais yra tinkami dalyvauti asociacijos valdyme.

Aš šią idėją vadinsiu Tvirtuoju Lygybės Principu.[6] 6 ir 7 skyriuje bus parodyta, kaip šis Tvirtasis Principas gali būti pamatuotai pateisintas. Čia svarbu tai, kad jeigu nariai tiki Tvirtojo Principo galia, tada tikėtina, kad jie laikysis tam tikrų papildomų įsitikinimų, išplaukiančių iš šio principo. Šie papildomi įsitikinimai liečia asociacijos valdymo tipą, atitinkantį Tvirtąjį Principą. Kaip matysime 8 skyriuje, tik demokratinė valdžia gali jį visiškai atitikti. Nemanau, kad dauguma žmonių politiniuose reikaluose yra labai logiški. Bet Tvirtojo Principo didžiųjų implikacijų išsklaida, kaip liudija patirtis, neviršija paprastų žmonių sugebėjimų. Juk žmonijos istorijoje žmonių grupės ne kartą matė tas implikacijas ir stengėsi įgyvendinti tokią politinę tvarką, kuri daugiau ar mažiau atitiktų šį principą.

Tos istorinės patirtys atskleidžia du svarbius Tvirtojo Principo bruožus. Pirma, tikėjimas kažkuo panašiu į šį principą, ir bent jau grubaus demokratinio proceso užuomazgos, dažnai pasirodydavo tarp žmonių, beveik arba visiškai nesusipažinusių su graikų demokratija, respublikine tradicija ar atstovavimo atsiradimu XVIII amžiuje. Nesuskaičiuojamos gentinės asociacijos išvystė grubias demokratijos formas nieko nežinodamos apie tas Vakarų idėjas. Vietiniai profesiniai klubai (ar sąjungos), pasirodę XVIII a. Anglijoje, laikėsi paprastos, tiesioginės demokratijos, kuri vėliau išsivystė į atstovaujamąsias sistemas – visa tai be kokių nors teorinių žinių.[7] Galų gale 500 m. pr. Kr. patys graikai nežinojo precedentų, kuriais galėtų remtis. Maždaug tuo pačiu metu Romoje prasidėjo perėjimas nuo karaliaus valdžios prie aristokratinės

respublikos, nepriklausęs nuo graikų įtakos. Tolesnis respublikos demokratizavimas pirmiausia vyko dėl to, kad plebėjai (ir jų lyderiai) atkakliai tvirtino, jog jie yra tinkami dalyvauti valdyme ir stengėsi būti priskirti prie valdančiųjų, t.y. jie reikalavo, kad Tvirtasis Principas būtų taikomas tiek plebsui, tiek patricijams. Vikingų Tingo, įstatymų leidžiamojo laisvųjų žmonių susirinkimo, pradmenys laike nenustatomi, bet aiškiai nepriklausomi nuo išorinių įtakų. Altingo įkūrimas Islandijoje 930 m. ir to meto Europoje unikalios kvazidemokratinės konstitucinės sistemos atsiradimas buvo norvegų vikingų kolonistų kūriniai, o tie kolonistai, galime būti tikri, nieko nežinojo apie graikų demokratiją, romėnų respublikonizmą, politinę teoriją ar filosofiją formaliąja prasme. Jie tikrai žinojo ar tikėjo, kad yra iš esmės lygūs ir tinkami dalyvauti valdžioje. Tas pat ir su demokratijomis Alpių bendruomenėse, žengusiose pirmuosius žingsnius į Šveicarijos konfederacijos sukūrimą. Abejotina, kad versdami monarchiją ir kurdami respubliką XVIII a. Anglijos puritonai, leveleriai ir federatai (*Commonwealthmen*) buvo įtakoti Graikijos, Romos ar respublikinės tradicijos – nors, žinoma, jie buvo susipažinę su atstovavimo institutu ir juo naudojosi – tiek, kiek buvo įtakoti savo krikščioniškosios tikybos, pagal kurią visi žmonės yra ne tik lygūs Dievo akyse, bet lygiai tinkami suprasti Dievo žodį, dalyvauti bažnytinėje valdžioje, tad ir valdyti Sandraugą.[8] 1646 m. leveleris Richardas Overtonas traktate, pavadintame *Strėlė prieš visus tironus* (*An Arrow Against All Tyrants*), rašė:

> Kadangi iš prigimties visi žmonės yra lygūs... ir kai Dievas gamtos ranka atveda mus į šį pasaulį, kiekvieną su įgimta natūralia laisve ir nuosavybe... tik taip mes turime gyventi, kiekvienas lygiai... naudotis savo įgimta teise ir privilegija visi, kuriuos Dievas sukūrė laisvus iš prigimties... Kiekvienas žmogus iš prigimties yra karalius, kunigas, pranašas savo natūralioje aplinkoje ir srityje, kuria negali naudotis niekas kitas be įgaliojimo, delegavimo ir laisvo sutikimo to žmogaus, kuris teisėtai valdo tą sritį (Woodhouse 1938, 69).

Kaip tik panašias idėjas puritonai pasiėmė, bėgdami į Naująjį Pasaulį.

Šios ir kitos istorinės patirtys atskleidžia kitą svarbią Tvirtojo Principo pusę: jis nebūtinai turi būti taikomas labai plačiai. Priešingai, daug dažniau jis buvo interpretuojamas kaip labai išskiriantis. Kaip matėme, Atėnų piliečiai vyrai nemanė, kad Tvirtasis Principas gali

būti taikomas daugumai suaugusių Atėnų gyventojų – moterims, metekams ir vergams. Venecijoje, kuria taip žavėjosi respublikoniškieji teoretikai nuo Guicciardini iki Rousseau, kilmingieji taikė šį principą tik sau, nežymiai Venecijos gyventojų mažumai. Tvirtasis Principas neapibrėžia savo apimties, tad jo implikacijos galioja tiek aristokratams, tiek prastuoliams. Šis principas gali vienodai gerai tikti demokratijai su visuotine balsavimo teise ir aristokratiniams institutams, tokiems kaip Lordų rūmai ar kardinolų kolegija.

Taigi kai grupės ar asociacijos nariai pradeda tikėti, kad Tvirtasis Principas tinka jiems patiems, tada logikos ir praktinio žinojimo imperatyvai stumia juos įgyvendinti daugiau ar mažiau demokratinį procesą tarp jų pačių. Galima sakyti, kad tokiu būdu atsiradusi "demokratija" yra demokratiška savo demo atžvilgiu, bet nebūtinai demokratiška visiems asmenims, kurie yra palenkti kolektyviniams demo sprendimams.

Ir vėl mes susiduriame su problema, kurios patenkinamai neišsprendė nė vienas svarbus demokratinės teorijos ir praktikos šaltinis, aptartas šiame skyriuje. Jeigu net visi asmenys, vienodai tinkami dalyvauti priimant kolektyvinius sprendimus, turi būti teisėtai priskirti demui, ir demas turi priimti kolektyvinius sprendimus demokratiškai, kokie asmenys yra visai tinkami ir todėl turi būti priskirti demui? Kaip matysime, tiek pradinė demokratija neduoda pagrįsto atsakymo į šį klausimą, tiek ir pamatiniai, moderniąją demokratiją grindžiantys principai negali atsakyti į jį patenkinamai. Tokiu atveju aišku, kad vienas pirmųjų mūsų uždavinių, kurių mes imsimės 9 skyriuje, – surasti patenkinamą atsakymą.

ANTRA DALIS

PRIEŠIŠKIEJI KRITIKAI

TREČIAS SKYRIUS

Anarchizmas

Dviejų tipų priekaištai demokratijai yra tokie esminiai, kad jų sėkmingai neatrėmus tolesnis demokratinės idėjos tyrinėjimas būtų bevaisis. Nors ir radikaliai skirtingi, šie priekaištai kyla iš anarchizmo, kurį aptarsiu šiame skyriuje, ir priežiūros, kurią aš nagrinėsiu kituose dviejuose skyriuose, šalininkų.

Galima įsivaizduoti visuomenę, susidedančią vien iš grynai savanoriškų asociacijų, visuomenę be valstybės. Tokia yra anarchizmo vizija. Galbūt anarchistinis idealas tam tikru pavidalu egzistuoja tol, kol egzistuoja valstybės.

Filosofinė anarchizmo teorija teigia, kad, kadangi valstybės yra prievartinės ir prievarta iš esmės yra blogas dalykas, valstybės yra blogos iš prigimties; kad valstybės gali – ir kaip nebūtina blogybė – turi būti panaikintos, pakeičiant jas savanoriškomis asociacijomis. Kadangi demokratija gali būti labiausiai siektina šių asociacijų valdymo forma, ji taip pat galėtų būti vyraujanti anarchistinės visuomenės valdymo forma. Tačiau, anarchistiniu požiūriu, demokratija negali pateisinti valstybės. Net jeigu prievarta būtų gryno demokratinio proceso padarinys, ji būtinai liktų esminė (ir neišvengiama) blogybė; todėl net valstybė, valdoma demokratiškai, yra blogybė. Būdama bloga, demokratinė valstybė – kaip ir bet kokia valstybė – neturi jokio pateisinamo pagrindo reikalauti mūsų lojalumo, mūsų paramos ar mūsų įsipareigojimo paklusti jos įstatymams.

Tokia yra supaprastinta esminė anarchizmo argumentacija. Nors ši argumentacija nuolat ir dažnai neapgalvotai atmetama kaip kvaila bei

nepagrindžiama, ji nusipelno rimto svarstymo, nes sutelkia dėmesį į vieną pagrindinę problemą, glūdinčią demokratijos idėjoje. Demokratinio proceso šalininkai visada manė, kad jis turi būti įgyvendintas valstybėje. Tačiau demokratijos įgyvendinimas valstybėje neišvengiamai reiškia prievartinę demokratiją. Bet jeigu prievarta yra bloga iš esmės, – o dauguma žmonių sutinka, kad ji yra tokia, – ar demokratinis procesas gali kažkaip padaryti ją gera?

ARGUMENTACIJA

Nors aš ką tik pateikiau glaustą anarchistinės argumentacijos versiją, anarchistas gali prieštarauti, kad iškreipiau anarchistines idėjas. Keblumas tas, kad anarchizmas yra minties visuma, dar nerišlesnė už demokratiją, kuri, kaip mes matėme, vargu gali būti laikoma filosofinio nuoseklumo ir rišlumo modeliu. Anarchistai ne tik pasižymi didele pažiūrų įvairove, bet jiems dažnai būdinga palaida mintis, kuri nepasiduoda sistemingai analizei, tarsi jie apskritai būtų nusiteikę net prieš loginio mąstymo prievartinę galią. Williamas Godwinas, P. A. Kropotkinas, Michailas Bakuninas, Pierre–Josephas Proudhonas, Emma Goldman ir kiti skelbė anarchistines pažiūras – kartais, kaip Bakuninas ir Goldman, tokias, kur vyravo ne logika, o aistra, kartais, kaip Kropotkinas ir Proudhonas, nuostabiai aiškias ir rišlias, tačiau siūlančias labai skirtingus receptus. Arba, jei imsime šviežią pavyzdį, Amerikos politinio filosofo Roberto Paulo Wolffo parašytas nedidelis, deduktyviai argumentuotas esė, išsiskiriantis griežta anarchizmo gynimo logika (Wolff 1976). Tačiau čia pateikiama argumentacija (ją nagrinėsime vėliau), kuri netelpa į vyraujančios anarchistinės minties rėmus. Daug įvairių anarchistinės visuomenės vizijų yra jokiu būdu nesuderinamos. Pavyzdžiui, jeigu kai kurie anarchistai gynė radikalų individualizmą, kiti siūlė savos rūšies anarcho-kapitalizmą, daugelis propagavo nuoseklų komunizmą. Nors daugelis priešinosi rinkai, kai kurie, kaip Proudhonas, rinką įtraukė į sutartinių ryšių sistemą be valstybės.[1]

Nežiūrint šios įvairovės, anarchistinėje mintyje galima rasti bendrų bruožų. Žinoma, ryškiausia jo idėja nusakoma paties pavadinimo: *an* + *archos*, arba be-valdovo. Kaip sakyta, anarchistai linkę sutikti, kad valstybė, būdama prievartinio pobūdžio, yra negeistina ir todėl turi –

negana to, gali – būti *visiškai* pakeista savanoriškomis asociacijomis, grindžiamomis nuolatiniu sutikimu. Šitas "visiškai" tikrą anarchistą (ta prasme, kuria šį terminą čia vartoju) skiria nuo kitų, panašių į Robertą Nozicką, priartėjusių prie anarchizmo, tačiau susilaikiusių nuo visiško valstybės panaikinimo ir todėl ją išsaugojusių tam tikru minimaliu pavidalu (Nozick 1974).

Opozicija valstybės egzistavimui anarchizmą skiria nuo pilietinio neklusnumo ar principinio atsisakymo paklusti tam tikram įstatymui. Nors jie kartais painiojami, klausimas, (1) ar racionalu ir pagrįsta pripažinti valstybę? aiškiai skiriasi nuo klausimo, (2) ar visada aš turiu paklusti valstybei, jei ją pripažįstu? Jei anarchisto atsakymas į pirmąjį klausimą yra neigiamas, antrasis jam mažai rūpi. Bet tie, kurie atsako teigiamai į pirmąjį klausimą, gali visai pagrįstai atsakyti neigiamai į antrąjį, kaip matysime vėliau.

Nors nėra jokio kanonizuoto šių idėjų išdėstymo, iš plačios anarchistinės minties vėduoklės galima sukonstruoti racionalią argumentaciją, susidedančią iš keturių prielaidų ir penkių išvadų. Puolamas demokrato anarchistas, gerai išmanantis anarchizmo teoriją, gali argumentuoti taip.

Keturios prielaidos

APIE PAKLUSNUMĄ BLOGAI VALSTYBEI

DEMAS: Girdėjau, kad Jūs tariatės esą tikrieji demokratinių idėjų šalininkai. Tačiau Jūs puolate panašius į mane demokratus, kai mes tariame, kad svarbiausia demokratijos vieta yra valstybės valdymas.

ANARCHAS: Žinoma. Jūs negalite paversti valstybės gera valstybe, padarydami ją demokratiška, kaip negalite pašvinkusios žuvies paversti šviežia, užpildami ją pikantišku padažu.

DEMAS: Mielas bičiuli, jei galima taip sakyti, Jūsų metafora dvokia. Atrodo, Jūs tikite, kad valstybė yra bloga iš esmės. Tačiau be valstybės neįmanomas padorus gyvenimas.

ANARCHAS: Manau, kad išgirdęs mano argumentaciją Jūs galiausiai pritarsite mano metaforai. Esu visai tikras, kad mano prielaidos Jums priimtinos, o jeigu taip, tai nesuprantu, kodėl Jums gali būti nepriimtinos mano išvados.

DEMAS: Nagi.

ANARCHAS: Mano pirmoji prielaida yra ta, kad *nė vienas neįpareigotas remti blogą valstybę ar jai paklusti.*

Ši prielaida svarbi ne todėl, kad ji būdinga vien anarchizmui, o todėl, kad ji sudaro dalį visuotinių įsitikinimų, būdingų nūdienos Vakarų pasauliui. Nors jos pagrindimas Vakarų minties istorijoje yra ilgas ir komplikuotas, moderniaisiais laikais ji buvo plačiai pripažinta, su kuo Jūs, be abejo, sutiksite.

DEMAS: Aš to neneigčiau. Tačiau tas platus pripažinimas, apie kurį Jūs kalbate, Vakaruose buvo inicijuotas ne anarchistų, o daugiausia krikščionių.

ANARCHAS: Kaip tik taip! Mūsų argumentacija stipri todėl, kad ji grindžiama prielaidomis, kurias priima dauguma mūsų. Apsvarstykime, kaip krikščionybė padėjo mūsų reikalui. Krikščionys buvo priversti (dažnai tiesiogine žodžio prasme) atsakyti į klausimą: ką aš turiu daryti, jeigu taisyklės, nustatytos valstybės, prieštarauja taisyklėms, nustatytoms Dievo ar mano sąžinės? Nenoriu gilintis į krikščioniškų atsakymų į šį klausimą istoriją, kuri yra plati ir sudėtinga, bet verta prisiminti, kad XIII a. Tomas Akvinietis tvirtino, jog tam tikromis aplinkybėmis krikščionis ne tik gali, bet ir privalo priešintis tironijai, o XVI a. Liuteris įrodinėjo, kad krikščionys privalo paklusti net neteisingai valdžiai. Tačiau XVI–XVII a. religinių konfliktų, kuriuos sukurstė Liuteris, padarinys buvo tas, kad visiems krikščionims tapo nebeįmanoma išsaugoti paklusnumą valstybės įsakymams, nepažeidžiant savo katalikiškos ar protestantiškos tikybos. Todėl krikščioniškoji mintis sugrįžo prie Akviniečio pozicijos, kartais ją išreikšdama net tiesmuka kalba.

Apie XVIII a. įsigalėjo toks įsitikinimas: kad santvarkos ir žmogaus sukurti įstatymai būtų teisėti ir priimtini, jie neturi pažeisti "aukštesnių įstatymų", nustatytų gamtos ir prigimtinių teisių. Tiek amerikiečių, tiek prancūzų revoliucijos padėjo įsigalėti idėjai, kad liaudis turi prigimtinę teisę nuversti despotišką valdžią. Taigi tuo metu, kai anarchizmas buvo pritaikytas prie modernios XIX a. aplinkos, įsitikinimas moraline teise sukilti prieš blogą režimą buvo itin paplitęs, žinoma, labiausiai tarp liberalų ir demokratų. XX a. nuolatinis totalitarinių režimų vykdomas teroras, jų žiaurumas ir prievarta kadaise diskutuotiną prielaidą pavertė beveik neginčytinu teiginiu. Demokratai, libera-

lai, konservatoriai, radikalai, revoliucionieriai, krikščionys, žydai, mahometonai, ateistai ir agnostikai, visi sutinka su mumis, kad joks asmuo neįpareigotas remti blogą valstybę ar jai paklusti.

APIE VALSTYBIŲ PRIGIMTĮ

DEMAS: Bet svarbiausia tai, kad demokratinė valstybė nėra bloga valstybė.

ANARCHAS: Prašau neskubėti su išvadomis, kol neišgirdote likusių mano argumentų. Mano antrasis teiginys yra: kad *visos valstybės yra prievartinės.*

Čia mes, anarchistai, taip pat remiamės plačiai paplitusiu įsitikinimu. Iš tikrųjų šiandien visur manoma, kad prievarta yra esminis valstybės definicijos elementas. Juk šalia lemtingų bruožų, skiriančių valstybę nuo kitokių asociacijų, yra jos kompetencija taikyti – arba bent jau reguliuoti tokį taikymą – griežtas ir net smurtines sankcijas asmenims, pažeidžiantiems jos nustatytas taisykles ar įstatymus, sankcijas. Šios sankcijos, nors ir nepakankamos priversti kiekvieną, galintį pasirinkti nepaklusnumą įstatymui, prievarta taikomos nubausti tiems, kurie nepaklūsta ir kurie yra sulaikyti bei nuteisti.[2]

DEMAS: Nesiginčysiu su tokiu elementariu teiginiu. Kaip ir kiekviena valstybė, demokratinė valstybė naudoja prievartą, kad įgyvendintų demokratiškai priimtus įstatymus, jeigu tai reikalinga.

APIE PRIEVARTOS BLOGYBĘ

ANARCHAS: Malonu, kad kol kas mes sutariame, ir aš esu visai tikras, kad Jūs sutiksite ir su kitu paprastu mano teiginiu: kad *prievarta iš esmės bloga.*

Ir vėl mes, anarchistai, remsimės teiginiu, kurį norėtų nuginčyti tik labai nedaugelis įsigilinusių į šį dalyką. Manau, kad Jūs ir aš galime skirti dalykus, kuriuos laikome *iš esmės* gerais ar blogais (dalykus, kurie, mūsų įsitikinimu, yra geri ar blogi savaime), nuo dalykų, kurie gali būti geri ar blogi tam tikromis aplinkybėmis, *ne iš esmės* arba *instrumentiškai.* Iš tikrųjų dauguma mūsų prievartą vertintų kaip blogą iš esmės.

DEMAS: Bet kažkas gali būti bloga iš esmės, tačiau kartu pateisinama instrumentiškai.

ANARCHAS: Jūs turite galvoje, kad tikslas pateisina priemones?

DEMAS: Aš matau, kur veda Jūsų argumentacija, ir įspėju Jus, kad sugrįšiu prie skirtumo tarp to, kas gera ar bloga iš esmės, ir to, kas gali būti pateisinta instrumentiškai, kaip priemonė geram tikslui.

ANARCHAS: Trumpai sustokime prie esminio blogio, glūdinčio prievartoje. Prievarta paprastai reiškia, kad kažkas priverčiamas paklusti reikalavimui, rimtai grasinant padaryti fizinę ar emocinę žalą tiems, kurie atsisako paklusti. Kad grasinimas būtų rimtas, paprastai jis turi būti įvykdytas prieš daugelį tų, kurie iš tikrųjų atsisako paklusti. Jeigu prievartos grėsmė duoda rezultatus ir žmonės priverčiami paklusti jiems nepriimtiniems įstatymams, iš priverstų asmenų atimama jų laisvė, – netgi jų apsisprendimo laisvė, – o kartu jiems gali būti padaryta ir kitokia nepataisoma žala. Jeigu prievarta neatbaido ir nepaklusnus asmuo yra baudžiamas, bausmė paprastai pasireiškia stipria fizine kančia, įkalinimu ar blogesniu pavidalu. Tvirtinti, kad tokie padariniai yra geri savaime ar net neutralūs, būtų akivaizdžiai klaidinga. Jei galėtume pasiekti savo tikslus, nenaudodami prievartos ir bausmės, ar daugelis mūsų nebūtų mielai linkę atsisakyti tokių priemonių? Kad mes darytume kaip tik taip, yra galbūt geriausias esminio prievartos neteiktinumo įrodymas.

DEMAS: Nesiginčysiu su Jūsų trečiuoju teiginiu. Priešingai, mes, demokratai, įrodinėjame, kad viena priežastis, dėl kurios valstybė turi būti demokratiška, yra kaip tik ta, kad *valstybė* nėra visai savanoriška asociacija. Kadangi joje iš tiesų slypi prievartos galimybė, valstybė yra potencialiai pavojinga. Kad milžiniškas valstybinės prievartos potencialas būtų naudojamas viešajai gerovei, o ne viešajai žalai, ypač svarbu, jog būtent valstybė – o ne tik kokia nors privati ar nevalstybinė asociacija – būtų demokratiška.

APIE ALTERNATYVAS

ANARCHAS: Čia mes skiriamės. Jei ankstesni mano teiginiai yra moderniosios minties trivialybė, ketvirtasis yra akivaizdžiai kitoks: *visuomenė be valstybės yra reali visuomenės su valstybe alternatyva.*

DEMAS: Jūsų ketvirtas teiginys yra absoliučiai esmingas. Be jo anarchizmas paprasčiausiai keltų filosofinę problemą, neturinčią sprendimo.

ANARCHAS: Žinoma, aš sutinku. Kaip tik šis paskutinis teiginys kartu su pirmąja išvada, kurią noriu Jums pateikti, iš esmės pagrindžia anar-

chistinę visuomenės viziją. Tokioje visuomenėje autonomiški individai ir griežtai savanoriškos asociacijos atlieka visus veiksmus, reikalingus geram gyvenimui. Mes, anarchistai, priešinamės visiems hierarchijos ir prievartos pavidalams, ir ne tik valstybėje, bet ir kiekvienoje kitoje asociacijoje.

Penkios išvados

DEMAS: Aš rengiuosi mesti iššūkį Jūsų ketvirtajam teiginiui. Bet iš pradžių norėčiau išgirsti likusią Jūsų argumentaciją.

ANARCHAS: Negaliu kalbėti už kitus anarchistus. Niekas šito negali daryti. Bet esu įsitikinęs, kad būtent iš tokių prielaidų (galbūt dažnai labiau implikuotų negu išskleistų) mes, anarchistai, dažniausiai prieiname prie tam tikrų išvadų. Aš pateiksiu savo išvadas schematiškiau negu priimtina daugumai anarchistų, aš net neapvilksiu savo argumentacijos neteisybės, pasipiktinimo ir humaniškumo jausmu, teikiančiu tiek jėgos daugeliui anarchistų raštų. Leiskite man trumpai suformuluoti keletą apibendrinančių teiginių, su kuriais sutiktų dauguma anarchistų.

Kadangi visos valstybės neišvengiamai yra prievartinės, jos visos neišvengiamai blogos.

Kadangi visos valstybės yra neišvengiamai blogos, niekas neįpareigotas paklusti valstybei ar ją remti.

Kadangi visos valstybės blogos, kadangi niekas neįpareigotas paklusti valstybei ar ją remti, ir kadangi visuomenė be valstybės yra reali alternatyva, visos valstybės turi būti panaikintos.

Tai reiškia, kad net demokratinis procesas negali būti pateisintas, jeigu jis tik užtikrina procedūras, įgyvendinančias tai, ką įgyvendinti iš esmės neteisinga: jis leidžia vieniems asmenims prievartauti kitus. Demokratinė valstybė lieka vis viena valstybė, vis viena prievartinė ir vis viena bloga.

Kadangi vienbalsiškumo reikalavimas apsaugotų nuo prievartos, asociacijos galėtų būti pateisinamos, jeigu jų sprendimai reikalautų vienbalsiškumo. Todėl demokratinis procesas būtų pateisinamas, jeigu

būtų grindžiamas vienybės reikalavimu. Bet kadangi vienbalsiškumo reikalavimas turėtų užtikrinti, kad niekas niekada nebūtų prievartaujamas, asociacija, kurioje sprendimai būtų priimami vieningai, nebūtų valstybė.

WOLFFAS KAIP ANARCHIZMO GYNĖJAS

Roberto Paulo Wolffo išskleistas anarchizmo gynimas nedaug skiriasi nuo argumentacijos, pateiktos išgalvoto Anarcho ankstesniame dialoge, bet kadangi prie to gynimo prieinama kitaip, be to, šis gynimas yra nepaprastai kompaktiškas ir skaidrus, jis nusipelno ypatingo dėmesio. Jo argumentacija gali būti reziumuota taip:[3]

Valstybė

Skiriamasis valstybės bruožas yra aukščiausias autoritetas. Autoritetas – tai teisė įsakinėti ir teisė reikalauti paklusnumo.

Autoritetas šia prasme turi būti skiriamas nuo galios – sugebėjimo priversti naudojant jėgą ar ja grasinant. Todėl paklusnumas autoritetui (šia prasme) turi būti skiriamas nuo paklusnumo įsakymui dėl neklusnumo padarinių baimės, apdairumo, tikėtinų naudingų rezultatų ar net argumento galios arba dėl to, kad pripažįstame nurodymo teisingumą. Autoritetas yra *teisės* įsakyti išraiška ir su tuo susijusi pareiga paklusti įsakiusiajam asmeniui. Jo esmė tokia: daryti tai, ką asmuo jums įsako, *dėl to, kad jis įsako jums tai daryti.*

Įsakomuoju (o ne aprašomuoju) požiūriu, valstybė yra grupė asmenų, turinčių teisę įgyvendinti aukščiausią autoritetą tam tikroje teritorijoje. Ir paklusti valstybės (įsakomąja prasme) autoritetui – reiškia daryti tai, ką valstybės pareigūnai jums įsako daryti vien tik todėl, *kad jie jums įsako tai daryti.*

Atsakomybė ir moralinė autonomija

Suaugę žmonės yra (a) laisvi metafiziškai, arba turi laisvą valią, dėl kurios tam tikra prasme gali pasirinkti, kaip elgtis ir (b)

sugeba protauti. Todėl jie yra atsakingi už savo veiksmus. Atsakomybė apima apibrėžimą to, ką reikia daryti, kuris reikalauja įsigyti žinių, apmąstyti motyvus, numatyti padarinius, kritikuoti principus ir t.t.

Kadangi atsakingas asmuo priima moralinius sprendimus, juos išreikšdamas imperatyvų pavidalu, galime sakyti, kad jis kuria sau įstatymus, arba pats yra įstatymleidys sau (ar apsisprendžianti būtybė). Trumpai tariant, jis yra *autonominis*.

Autonominis žmogus nėra palenktas kito valiai. Jis gali daryti tai, ką kitas jam liepia, bet ne todėl, kad jam buvo liepta.

Atsakomybė ir autonomija skiriasi tokiu esminiu požiūriu: autonomija gali būti atimta, o atsakomybė – ne. Kadangi atsakomybė yra žmogaus sugebėjimo pasirinkti padarinys, žmonės negali atsisakyti arba būti priversti atsisakyti atsakomybės už savo veiksmus. Tačiau jie gali atsisakyti pripažinti ar prisiimti atsakomybę už savo veiksmus. Todėl, kiek moralinė autonomija yra paprasčiausiai sąlyga prisiimti visišką atsakomybę už savo veiksmus, galima tarti, kad žmonės gali savo valia prarasti autonomiją. T. y., vienas gali nuspręsti paklusti kito įsakymams nedėdamas jokių pastangų susivokti, ar tai, kas įsakyta, yra gera ir išmintinga.

Egzistuoja daug autonomijos praradimo pavidalų ir laipsnių.

Nežiūrint to, jei mes prisiimame atsakomybę už savo veiksmus ir pripažįstame turį protavimo galią, kartu privalome pripažinti nuolatinę pareigą patiems būti autoriais tokių įsakymų, kuriems galime paklusti.

Autonomija *versus* valstybė

Skiriamoji valstybės žymė yra autoritetas, teisė valdyti. Pirminė žmogaus pareiga yra autonomija, atsisakymas būti valdomam. Štai kodėl negalima išspręsti konflikto tarp individo autonomijos ir tariamo valstybės autoriteto.

Jei visi žmonės turi nuolatinę pareigą pasiekti aukščiausią galimos autonomijos laipsnį, tada negali atsirasti ar egzistuoti tokia valstybė, kurios nariai moraliai įpareigoti paklusti jos įsakymams. Dėl to filosofinis anarchizmas, atrodo, turėtų būti vienintelė pagrįsta apsišvietusio asmens politinio tikėjimo forma.

ANARCHIZMO KRITIKA

Kaip ir ankstyvosios klasikinės Graikijos ar XVII–XVIII a. Europos ir Amerikos demokratijos idėja, anarchizmas pateikia naują žmogaus galimybių viziją, visuomenę, kurioje pagrindinis organizuotos prievartos institutas yra išnykęs. Būtų lengva ir patogu šią viziją atmesti kaip visiškai nepraktišką, jei gerai nežinotume fakto, kad nepraktiškų vienos epochos vizionierių revoliucinės idėjos tampa ortodoksinėmis kitoje epochoje. Štai ir demokratams nereikia priminti, kad demokratiją jos kritikai dažnai atmesdavo kaip beviltiškai nerealizuojamą absurdą. Iš tikrųjų truputį daugiau negu prieš du amžius dauguma demokratų galėjo tarti, – o daugelis ir tarė, – kad taikyti demokratiją nacionalinėje valstybėje yra neįmanoma.

Tačiau, nežiūrint mūsų menko sugebėjimo numatyti žmonijos pokyčius, vertindami anarchizmą, negalime išvengti svarstymų apie žmogaus galimybes ir tendencijas. Anarchistinė vizija iškelia bent jau keturis klausimus:

Net jei prievarta yra esminė blogybė, ar prievartos panaudojimas gali būti racionaliai pateisinamas tam tikromis aplinkybėmis?
Net jeigu taip, ar protinga kurti valstybę?
Net jeigu taip, ar visada mes privalome paremti valstybės egzistavimą?
Ir net tardami, kad gyvename geroje ar patenkinamoje valstybėje, ar visada turime paklusti jos įstatymams?

Nors, griežtai kalbant, galima nuspręsti priimti ar atmesti anarchizmą, neatsakius į du paskutiniuosius klausimus, jų nagrinėjimas padeda apibendrinti apžvalgą tų problemų, kurias anarchizmas iškelia demokratinei teorijai ir praktikai.

Apie galimybę pateisinti prievartą

Kaip jau sakiau, dvi lemtingiausios anarchistinės vizijos dalys – tai teiginys, kad egzistuoja valstybės alternatyva, ir išvada, kad visos valstybės yra iš esmės blogos, nes prievartinės. Aš jas apsvarstysiu atvirkštine tvarka.

Ar prievarta, nors ji iš esmės bloga, kartais pateisinama? Atsakymas priklauso tiek nuo moralinių, tiek nuo empirinių sprendimų. Nors, kaip dažnai būna, tie sprendimai yra šiek tiek susiję, galime apytikriai išskirti dvi skirtingas sprendimų grupes.

Pirma, mes turime apsvarstyti, kokia tikimybė, kad prievarta pasireikštų *net be valstybės*, toje būklėje, kurią XVII–XVIII a. filosofai, nagrinėję šį klausimą, mėgdavo vadinti "prigimtine". Pavyzdžiui, tarkime, kad žmonės prigimtinėje būklėje pastebi, jog vienas asmuo iš jų aplinkos yra piktadarys, paprasčiausiai nesusilaikantis nepadaręs rimtos žalos kitiems. Nežiūrint nuoširdžiausių jo bendrininkų pastangų, nei įtikinėjimas, nei įrodinėjimas, nei įkalbinėjimas, nei viešoji nuomonė, nei, pagaliau, socialinio ostrakizmo sankcija neatbaido jo nuo piktadarybių. Galiausiai jo bendrininkai nusprendžia, kad jis vis tiek darys žalą kitiems, jei nebus sutramdytas jėga ar jam negrės žiauri bausmė (t.y. prievarta). Kraštutiniu atveju toks atkaklus piktadarys gali panaudoti ginklą, kad pasisavintų kito gėrybes, žagintų, pavergtų kitą asmenį, kankintų ir pan. Taigi jei atkaklūs piktadariai gyventų visuomenėje be valstybės, tiems, kurie įsitikinę, kad prievarta neturėtų būti naudojama, nes ji iš esmės bloga, iškiltų dilema: ar piktadariai būtų sutramdyti prievarta, ar ne, prievarta vis tiek būtų naudojama – arba piktadarių, arba tų, kurie juos tramdo.

Dilema taptų dar keblesnė, jeigu keletas atkaklių piktadarių sukauptų pakankamai resursų, įgalinančių juos kontroliuoti kitus, protingai naudojantis atpildais ir bausmėmis. Taip nedidelė piktadarių gauja pradėtų valdyti dalį bendruomenės narių. Iš pradžių valdydami nedaugelį, vėliau jie galėtų savo valdžią plėsti, kol pagaliau pavergtų visą bendruomenę. Taigi piktadariai naudotų jėgą sukurti valstybei – jei norite, nusikaltėlių valstybei.[4]

Anarchistai tvirtina, kad, jei valstybės neegzistuotų, prievarta greitai išnyktų arba sumažėtų tiek, kad būtų pakeliama. Akivaizdu, kad šis empirinis sprendinys yra lemtingas jų argumentacijai. Jeigu jie klysta, jeigu, priešingai jų nuomonei, prievarta tikriausiai išliktų net nesant valstybės, ar jeigu būdingiausias anarchizmo bruožas – valstybės panaikinimas – yra pateisinamas kaip priemonė prievartai išvengti, tada jiems iškylanti dilema yra neišsprendžiama, ir anarchizmo pozicija mažų mažiausiai labai susilpninama. Ir, priešingai, jeigu anarchistai, neigdami prievartos tikimybę nesant valstybės, klysta, tada nuostata,

pagal kurią reikia sukurti gerą ar patenkinamą valstybę, apribojančią ir reguliuojančią prievartą, yra žymiai sustiprinama. Jeigu prieitume išvadą, kad, viską pasvėrus, laimėjimai, sukūrus valstybę, veikiausiai viršytų nuostolius, tada utilitariniu požiūriu būtų protinga rinktis valstybę.

Tad mums reikia dar antro – iš esmės moralinio – sprendimo. Nors nuspręsdamas, kad prievarta tikriausiai egzistuotų net ir nesant valstybės, ne kiekvienas vertintų prievartą utilitariniu požiūriu, tačiau kiekvienas privalėtų kelti klausimą, ar – ir kokiomis aplinkybėmis – prievartos panaudojimas pateisinamas. Net anarchistai šiuo klausimu nesutaria. Pagal vienus, tokius kaip Bakuninas, prievarta yra pateisinama ir būtina siekiant aukščiausio tikslo – nuversti valstybę. Bet kiti anarchistai, tokie kaip Levas Tolstojus, įsitikinę, kad prievarta ir smurtas niekada nepateisinami; pagal tokį požiūrį vienintelė nuosekli anarchisto pozicija – griežtai laikytis nesmurtinės doktrinos (Carter 1978).

Keblumas, susijęs su pirmuoju požiūriu, yra tas, kad, jeigu prievarta yra pateisinama kaip priemonė nuversti valstybei, akivaizdu, kad prievarta gali būti pateisinama, jei ji naudojama pakankamai geriems ar svarbiems tikslams. Bet jei taip, tada prievarta gali būti pateisinama tramdant atkaklius piktadarius net tuo atveju, kai jų tikslas būtų sukurti nusikaltėlių valstybę. Negana to, jeigu priežastis sugriauti valstybę yra ne tik noras pašalinti prievartą, bet kartu noras pasiekti kitus tikslus, laisvę, lygybę, saugumą ir teisingumą – kaip tikėjo dauguma anarchistų, – tada ar prievarta negali būti pateisinama, jei ji taikoma pasiekti didesnei laisvei, lygybei, didesniam saugumui ar teisingumui? Trumpai tariant, jei protestas prieš prievartą kaip priemonę yra ne absoliutus, o santykinis padarinių požiūriu, ar negalima pagrįstai siekti sukurti demokratinę valstybę ir paremti jos egzistavimą, kad maksimizuotume laisvę bei teisingumą ir minimizuotume nereguliuojamą asmeninę prievartą ir išvengtume nusikaltėlių valstybės atsiradimo?

Alternatyvinė pozicija, pagal kurią smurtas ir prievarta yra visiškai draudžiami, iškelia bent jau du sunkumus. Pirma, jeigu prievarta bet kuriuo atveju naudojama piktadarių, tada ši pozicija yra prieštaringa. Kadangi arba jai leistina reikštis, ir tada leistina piktadariams prievartauti kitus, arba leistina naudoti prievartą, kad sutrukdytume ją naudoti piktadariams. Bet moralinė pozicija, kuri yra tokia prieštaringa, kad nenurodo kaip elgtis paprasčiausiais atvejais, yra nepateisinama. Ant-

ra, kodėl prievartos vengimas yra aukščiausias tikslas, iškylantis virš kitų tikslų? Kas lemia, kad neprievarta yra aukštesnė už teisingumą, lygybę, laisvę, saugumą, laimę ir kitas vertybes? Jeigu bet kuris iš šių tikslų yra aukštesnis už neprievartą, ar prievarta nepateisinama, jei tam tikrose situacijose ji yra vienintelė priemonė pasiekti aukštesnei vertybei? Kitaip sakant, jeigu tikima, kad vertybių pasaulyje nevyrauja vienas absoliutus tikslas, ir šis pasaulis, pasak Williamo Jameso, yra pliuralistinis visetas, tada būtina svarstyti kompromisus tarp prievartos ir kitų vertybių.

Apie valstybės poreikį

Ką tik aš pasakiau, kad galima ryžtis kurti valstybę tuo pagrindu, kad – tarus, jog prievartos tikimybė egzistuoja ir valstybei nesant, – valstybinio prievartos reguliavimo pranašumai gali persverti trūkumus. Tačiau galima tvirtinti, kad pranašumai *nebūtinai* persvertų trūkumus ir kad – jei net pasitaikytų prievartos ir smurto atvejų – nevalstybinė visuomenė, susidedanti tik iš savanoriškų asociacijų, galiausiai labiau geistina už valstybinę prievartą. Daug anarchistų įsitikinę, kad sociopatinis elgesys nėra neišvengiamas, o atsiranda dėl to, kad žmonės yra socializuojami taip, kad elgtųsi pagal valstybės ir jų palaikomos socioekonominės sistemos reikalavimus. Todėl, kaip jie tvirtina, jeigu valstybės būtų panaikintos ir būtų įvestos tinkamos socialinės bei ekonominės struktūros, gėdinimas, viešas nepritarimas, tramdymas ir ostrakizmas sumažintų piktadarybę iki pakeliamų mastų. Todėl galiausiai nevalstybinė visuomenė būtų geresnė už valstybinę.

Tiesa, kad žmonės kartais pasiekdavo pakenčiamą egzistenciją ir net visai patenkinamą gyvenimą be valstybės. Sprendžiant iš etnografinių duomenų, taip galėjo gyventi daugelis pirmykščių genčių. Stebėtinai ir nepaprastai humaniškai prisitaikydami prie žiaurios bei pavojingos aplinkos, šiaurės Kanados inuitai (eskimai) daug amžių – iki kelių paskutiniųjų kartų – gyveno be valstybės. Paprastai jie gyvendavo mažose, maždaug dvylikos šeimų grupėse, susaistyti daugybės giminystės, kultūrinių, religinių, mitinių ir bendro likimo ryšių. Svarbių taisyklių pažeidimams buvo priešinama gėda, pajuoka, paskalos, o kartais ostrakizmas. Nors individų smurtas būdavo retas, bet jis pasi-

taikydavo. Tačiau inuitų socialiniai saitai ir socialinės sankcijos lėmė aukštą pamatinių taisyklių bei normų laikymosi lygį, ir jų santykiai, atrodo, yra buvę daug tvarkingesni ir taikingesni negu valstybinėse visuomenėse.

Tačiau nors kai kurie romantiškai nusiteikę anarchistai gali vaizduotis mus sugrįžtančius į pirmykštėms visuomenėms būdingas mažas autonomines grupes, sugrįžimas į rūšies vaikystę atrodo neįmanomas, – be tokio kataklizmo, kurio joks pilno proto žmogus negali norėti, – o net jeigu įmanomas, tai labai negeistinas. Kadangi prie šios temos norėčiau sugrįžti 13 skyriuje, kur nagrinėsime masto ir nacionalinės valstybės problemą, tebus man leista paminėti tris priežastis. Pirma, pasaulis per daug tankiai apgyvendintas, kad liktų pakankamai erdvės autonomijai; inuitų buvo nedaug, ir jie gyveno didžiulėje teritorijoje, kitų laikomoje negyvenama dykuma. Antra, daugybė tarpusavio ryšių negali būti nutraukti be milžiniškų praradimų, kurie priimtini nedaugeliui. Trečia, faktiškai visas Žemės rutulys šiuo metu užimtas valstybių. Per žinomą istoriją mažas autonomines žmonių grupes nepaprastai pažeisdavo didelių valstybių užkariavimai ir asimiliacijos, ir šis reiškinys trunka iki mūsų dienų. Todėl arba visas pasaulis beveik vienu metu turi sugrįžti į mažų autonominių nevalstybinių grupių gyvenimą, arba keletas valstybių egzistuos toliau, išsaugodamos savo išskirtinį potencialą užkariauti ir asimiliuoti. Jeigu anarchizmas reikalauja pirmojo dalyko, tada jis turi būti atmestas kaip, geriausiu atveju, žavi fantazija. Jei ne, jis turi parodyti, kodėl valstybės leistų egzistuoti mažai, nepriklausomai grupei kur nors Žemėje, išskyrus tolimiausias ir grėsmingiausias Žemės rutulio vietas, kur beveik niekas, tikriausiai net anarchizmo šalininkai, netrokštų gyventi.

Galiausiai, atrodo, pagrįsti tokie teiginiai:

1. Nesant valstybės, gali išlikti labai negeistini prievartos pavidalai.
2. Nevalstybinėje visuomenėje keletas bendrininkų bet kuriuo atveju gali įgyti pakankamai resursų sukurti labai despotišką valstybę.
3. Socialinės kontrolės, pakankamos tam, kad būtų išvengta valstybės sukūrimo, laipsnis reikalauja labai autonomiškos, labai mažos ir daugybė saitų suvienytos asociacijos.
4. Tokių asociacijų kūrimas dideliu mastu nūdienos pasaulyje atrodo esąs arba neįmanomas, arba labai negeistinas.

Šie teiginiai pagrindžia išvadą, kad *būtų geriau pabandyti sukurti patenkinamą valstybę, negu gyventi visuomenėje be valstybės.*

PRIEŠTARAVIMAI WOLFFO ARGŪMENTACIJAI

Nors Wolffo argumentacija išsiskiria iš vyraujančios anarchistinės minties, ji susiduria su panašiais sunkumais. Paminėsiu penkis jo argumentacijos trūkumus.[5]

1. Wolffo schemoje prieštaravimas tarp moralinės autonomijos ir valstybės egzistuoja *pagal apibrėžimą.* Tad jo sprendimo ieškojimas pasmerktas nesėkmei iš pat pradžių – paprasčiausiai dėl to, kad taip keliant problemą išvis negali būti jokio sprendimo. Bet, kaip autoriteto apibrėžimo padarinį, jo argumentacija išvaro daug platesnę pradalgę, negu jis siekė. Juk jo požiūriu su moraline autonomija nesuderinama ne tik valstybė: toks yra kiekvienas autoritetas. Apibrėždamas autoritetą kaip teisę reikalauti beminčio, nereflektuojančio, robotiško paklusnumo, Wolffas logiškai susiduria su būtinybe rinktis tarp robotų pasaulio, viena vertus, palenkto autoritetui, ir, kita vertus, žmonių, nepalenktų jokiam autoritetui, bet atsakingai išskleidžiančių savo moralinę autonomiją, pasaulio.

2. Todėl Wolffas nepajėgia įrodyti, kad autoritetas ir autonomija gali būti suderinami valstybėje, kurioje vyrauja vienbalsė tiesioginė demokratija.

> Esant vienbalsei tiesioginei demokratijai, kiekvienas visuomenės narys laisvai priima kiekvieną priimtą įstatymą. Taigi kaip pilietis, jis turi reikalą tik su tokiais įstatymais, kuriems jis pritarė.
> Kadangi žmogus, suvaržytas tik savo valios diktato, yra autonomiškas, tik esant vienbalsei tiesioginei demokratijai, pareigą būti autonomiškiems žmonės gali derinti su autoriteto įsakymais (23).

Bet "autoritetas" šioje vietoje nėra jo "autoritetas", anksčiau apibrėžtas taip: daryti tai, ką kas nors liepia daryti, *nes tas kas nors liepia tai daryti.* Arba valia, kuriai paklūstama, yra ne kas kita, kaip savo paties valia, ir šiuo atveju apskritai nėra jokio autoriteto, arba kas nors palenkiamas kitų autoritetui ir paklūstama paprasčiausiai todėl, kad kiti liepia paklusti; šiuo atveju neveikiama autonomiškai. Nors Wolf-

fas labai stengiasi išvengti šios dilemos, to padaryti jam paprasčiausiai nepavyksta, nes jis iš anksto užkerta visus galimus išėjimus.[6] Galiausiai Wolffas atmeta vienbalsės tiesioginės demokratijos variantą kaip netinkamą, išskyrus visai neįtikinamas aplinkybes. Taigi jis lieka be tikėtino sprendimo. Bet jis nepastebi, kad vienbalsė tiesioginė demokratija, net ir tikėtina, nebūtų tinkamas jo keliamos problemos sprendimas.

3. Jei iš tikrųjų būtų tiesa tai, kad autoritetas ir valstybė yra absoliučiai nesuderinami su autonomija, kodėl tada nepaaukojus šiek tiek moralinės autonomijos? Wolffas pateikia autonomiją kaip absoliučią vertybę, kuriai turi nusileisti visos kitos vertybės. Bet kodėl laimė, teisingumas, asmeninė laisvė, lygybė, saugumas ir visos kitos vertybės turėtų nusileisti aukščiausiai autonomijos vertybei? Ar autonomija yra gera savaime, ar ji gera reliatyviai, tiek, kiek ji reiškiasi atsakingai renkantis gerus tikslus? Bet jeigu autoritetas ir valstybė yra būtina priemonė siekti šiems tikslams, ar tada neverta atsakingai išskleisti savo autonomiją, pasirenkant galimos geriausios valstybės kūrimą? Šios galimybės Wolffas rimtai nesvarsto, nes atmeta ją iš pat pradžių.

4. Bet, atmesdamas šią galimybę, Wolffas iškelia pseudoproblemą. Ar kas nors galėtų rimtai tvirtinti, kad autoritetas ar valstybė reikalauja aklo paklusnumo?

Moralinis veiksmas visada pasirodo tam tikrose aplinkybėse, kurių didelė dalis – galbūt dauguma – veiksmo autoriaus nekontroliuojama. Neribota autonomija yra neįmanoma, kaip ir absoliuti bei neribota laisvė. Tai Wolffas pripažįsta. Moralinė autonomija yra ne pastovi, o kintanti, ji yra ne viskas arba nieko, arba ne 0, arba 1, o savybė arba gėrybė, kurią galima maksimizuoti, sakykime, protingose ribose. Pavyzdžiui, galima pagrįstai atiduoti dalį savo autonomijos gydytojui sveikatos reikaluose. "Iš gydytojo pavyzdžio akivaizdu, kad egzistuoja mažų mažiausiai keletas situacijų, kuriose yra pagrįsta atsisakyti autonomijos "(15).[7] Bet ar valstybės nebuvimas negali būti kaip tik tokia situacija, kurioje pagrįsta atsisakyti kiek nors autonomijos? Bet jeigu būtų taip, kad aplinkybių, kuriose esu, nulemtose ribose aš galiu *maksimizuoti* savo autonomiją, nuspręsdamas kurti ir paremti valstybę, ar tai nebūtų visiškai protinga? Iš tikrųjų, ar tai nebūtų tokios aplinkybės, kuriose kaip atsakingas žmogus aš *privalėčiau* taip elgtis?

5. Tad akivaizdu, kad jeigu veikiu atsakingai, turiu skaitytis su man

pasiekiamomis alternatyvomis ir apsvarstyti sąlygas, kurioms esant aš galiu maksimizuoti savo moralinę autonomiją arba, kitais žodžiais tariant, sąlygas, kurios minimizuotų mano moralinės autonomijos reiškimosi apribojimus. Remdamasis žmogiškąja patirtimi, aš galiu pagrįstai daryti išvadą, kad nevalstybinėje visuomenėje mano moralinės autonomijos, taip pat mano galimybės siekti kitų tikslų ribos bus žymiai siauresnės negu demokratinėje valstybėje. Be kitų veiksnių, aš galiu būti palenktas kitų asmenų savivalei ar atkakliems piktadariams, nesiklausantiems jokių mano ar kokių nors mane užjaučiančių bendruomeninių įtikinėjimų. Jei aš priėjau išvadą, kad nevalstybinėje visuomenėje kitų veiksmai susiaurins mano autonomiją labiau negu demokratinėje valstybėje, tada, jei aš esu įsitikinęs, kad moralinė autonomija yra siektina, galiu pagrįstai ir atsakingai nuspręsti rinktis demokratinę valstybę.[8]

Bandydamas anarchizmo rūmą statyti ant atsakomybės ir moralinės autonomijos pamatų, Wolffas galiausiai prieštarauja pats sau. Kadangi visai pagrįsta daryti išvadą, kad – išskyrus išimtines aplinkybes, retai sutinkamas mūsų pasaulyje, – jeigu norime maksimizuoti autonomiją, mūsų vienintelis pagrįstas ir atsakingas sprendimas yra siekti galimai geriausios valstybės. Jeigu demokratinė valstybė yra galimai geriausia valstybė (tikriausiai nedaug anarchistų šitai paneigtų), tada atsakingiausias mūsų moralinės autonomijos reiškimosi būdas yra rinktis demokratinę valstybę.

APIE PAKLUSNUMĄ

Jei anarchistas mums siūlytų atsisakyti bet kokios valstybės, net demokratinės, nes ji yra blogiau negu jokia valstybė, kai kurie anarchizmo oponentai ragintų mus priimti bet kokią, net autoritarinę valstybę, kaip daug geresnę už nevalstybinę būklę. Tačiau, atmesdamas pirmąją nuostatą, demokratas nebūtinai turi priimti antrąją. Demokratiniu požiūriu geriau pasirinkti demokratinę valstybę negu kitokią valstybę arba nevalstybinę būklę. Šis demokratinis principas nepasako, kaip reikia elgtis gyvenant nedemokratinėje valstybėje. Sprendimai reikalautų vertinti alternatyvas, atsižvelgiant į principus, apdairumą ir galimybes. Bet principas, kad

niekas neįpareigotas paklusti blogai valstybei ar ją remti, būtų akivaizdžiai teisingas.

Ar, nusprendus remti demokratinę valstybę kaip geriausią alternatyvą, kartu logiškai nusprendžiama paklusti jos įstatymams? Tarkime, kad galime apsispręsti už demokratinę valstybę tik apdairumo ar oportunistiniais sumetimais, apskritai neketindami paklusti jos įstatymams, išskyrus tuos atvejus, kai tai daryti yra protinga ar patogu. Bet būtų visai nepagrįsta pasirinkti demokratinę valstybę, atmetant bet kokį įsipareigojimą paklusti jos įstatymams. Juk demokratinis procesas suponuoja ne tik juridinių ir moralinių teisių, bet ir atitinkamų pareigų, t.y. įsipareigojimų ginti teises, visumą. Būtų logiškai prieštaringa apsispręsti už demokratinę valdžią ir atsisakyti paremti esminius demokratinio proceso reikalavimus. Kadangi mes grįšime prie šio klausimo 10 skyriuje, aš jo čia toliau nenagrinėsiu.

Tačiau ar žmogus yra moraliai įpareigotas paklusti kiekvienam įstatymui, išsikristalizuojančiam demokratiniame procese? Nemanau, kad, pasirinkdamas demokratinį procesą ir priimdamas jo esminius reikalavimus, aš tuo pačiu įsipareigoju paklusti kiekvienam įstatymui, atsiradusiam šio proceso dėka. Margoje visuomenėje, kur kai kurių dalykų požiūriu aš atsidursiu mažumoje, dauguma (net kvalifikuota dauguma) gali priimti įstatymą, reikalaujantį, kad aš daryčiau (ar nedaryčiau) kažką, kas pažeidžia mano giliausius moralinius įsitikinimus. Tada aš susidurčiau su savo įsipareigojimų konfliktu. Kad elgčiausi atsakingai, turėčiau apmąstyti alternatyvas bei jų padarinius ir kaip galima geriau pasverti paklusnumo ar nepaklusnumo pasekmes, neišskiriant nė pagarbos įstatymui pasekmių. Nors pilietinio nepaklusnumo problema yra sudėtinga ir reikalauja daugiau dėmesio, negu ketinu jai čia skirti, tokioje situacijoje gali būti pagrįsta nepaklusti įstatymui.[9]

Apibendrinant: jei turiu galimybę apsispręsti ir, tikėdamas, kad demokratinė valstybė pranašesnė tiek už nevalstybinę būklę, tiek už kitokio tipo valstybę, apsisprendžiu paremti valstybę, valdomą demokratiškai, tuo pačiu aš nenusprendžiu pasidaryti klusniu robotu. Aš galiu priimti demokratinės valstybės "autoritetą" ir moralinį "teisėtumą", bet kartu jokia prasme neignoruoti savo pareigos elgtis atsakingai, kai priimamas įstatymas, rimtai pažeidžiantis moralinius kriterijus. Ir atsakomybė kartais gali iš manęs reikalauti nepaklusti įstatymui, net įstatymui, atsirandančiam dėl demokratinio proceso.

* * *

Nors anarchistinė demokratijos kritika yra neįtikinama, reikia pripažinti ir jos stipriąsias puses. Kaip matėme, kai kurios jos prielaidos yra plačiai pripažįstamos, taip pat ir demokratijos šalininkų. Negana to, piešdamas nevalstybinės visuomenės portretą, anarchizmas mums primena, kad, kaip socialinės kontrolės forma, įstatyminė prievarta daugumoje visuomenių yra dažniausia marginalinė, o demokratinėje santvarkoje – visada. Anarchistinė kritika kreipia dėmesį į svarbias ir dažnai pusiau paslėptas demokratijos teorijos ir praktikos implikacijas. Demokratinis procesas, pritaikytas valstybinei valdžiai, gali sumažinti, bet negali visiškai pašalinti valstybinės prievartos. Viešpataujant vienbalsiškumui, demokratinis valdymas gali – o praktiškai taip ir daro – pareikalauti prievartos tiems, kurie kitaip nepaklustų. Anarchistinė kritika taip pat primena mums, kad sunku ir, galimas daiktas, praktiškai neįmanoma valdyti visiems pritariant. Juk tikras pritarimas turėtų būti nenutrūkstamas: įstatymams turi pritarti gyvieji, o ne juos priėmę mirusieji. Juk protaujantis ir atsakingas asmuo visada traktuos pritarimą ne kaip absoliutų ir neatšaukiamą, o kaip sąlygišką. Bet jokia valstybė nei anksčiau, nei dabar niekada nepasiekia visiško nuolatinio pritarimo.

Taigi anarchistinė kritika mums sako, kad visos valstybės buvo, yra ir turbūt visada bus netobulos. Geriausios valstybės egzistuoja ne Platono tobulųjų formų, o geriausių pasiekiamų dalykų karalystėje. Ir anarchizmas suteikia kriterijų įvertinti valstybėms geriausių pasiekiamų valstybių karalystėje. Tvirtindamas, kad visos valstybės yra vienodai ir absoliučiai blogos, anarchizmas yra ne tiek *politinė* filosofija, kiek *moralinė* doktrina, pagal kurią visuomenės gali būti vertinamos kaip santykinai geros ar blogos tokiu mastu, kokiu jos maksimizuoja pritarimą ir minimizuoja prievartą. O priėjus ribą, tobuloje visuomenėje, prievartos nebeliktų ir sprendimams pritartų visi.

O ar tai nėra demokratinės vizijos dalis? Tačiau diskutuodamas su mąsliu anarchistu demokratas irgi gali pridurti kažką panašaus:

Jei Jūs manote, kad prievarta neegzistuotų tobuloje ar idealioje visuomenėje, su tuo negaliu nesutikti. Bet mes gyvename ne idealioje visuomenėje, ir nepanašu, kad kada nors tokioje gyventume. Panašu,

kad mes ir toliau gyvensime netobulame pasaulyje, tarp netobulų žmogiškųjų būtybių, t.y. tik žmogiškųjų būtybių. Todėl, kol neatsiras Jūsų visuomenė, geriausia galima visuomenė turės geriausią galimą valstybę. Mano požiūriu, geriausia galima valstybė būtų tokia, kuri minimizuotų prievartą ir maksimizuotų susitarimą ribose, nulemtose istorinių sąlygų ir vertybių, tokių kaip laimė, laisvė ir teisingumas, siekimo. Vertinama pagal tokius tikslus, geriausia valstybė, mano galva, būtų demokratinė valstybė.

KETVIRTAS SKYRIUS

Priežiūra

Amžinoji demokratijos alternatyva yra prižiūrėtojų valdžia. Šiuo požiūriu nuomonė, kad paprasti žmonės gali suprasti ir ginti savo – jau nekalbant apie didesnes bendruomenes – interesus, yra absurdiška. Paprasti žmonės, tvirtina šie kritikai, aiškiai netinka valdytis patys. Demokratų prielaida, kad paprasti žmonės tam tinkami, sako jie, turi būti pakeista priešinga prielaida, kad vadovavimas turi būti patikėtas mažumai asmenų, specialiai pasirengusių valdyti dėl jų aukštesnio žinojimo ir dorybės.

Priežiūros idėja, gražiausiu ir pastoviausiu pavidalu pateikta Platono *Valstybėje*[1], žmonijos istorijoje pasirodė nepaprastai patraukli. Nors rudimentinė demokratija galėjo tūkstantmečiais egzistuoti tarp mūsų protėvių, medžiotojų ir rankiotojų, rašytinėje istorijoje hierarchija[2] yra senesnė už demokratiją. Tiek kaip idėja, tiek kaip praktika, per rašytinę istoriją hierarchija buvo taisyklė, demokratija – išimtis. Net vėlyvajame XX a., kai visur tuščiai šnekama apie "liaudies valdžios" teisėtumą, tik mažumą pasaulio šalių ir tik mažumą pasaulio žmonių valdo režimai, kuriuos galima pavadinti "demokratijomis" moderniąja prasme. Todėl praktikoje hierarchija yra grėsmingiausias demokratijos varžovas; ir kadangi priežiūros reikalavimas yra įprastinis hierarchinės valdžios pateisinimas, priežiūra yra grėsmingiausias demokratijos varžovas ir kaip idėja.

Toliau. Nors priežiūros idėja dažnai vartojama vulgariausiu pavidalu kaip visų rūšių sugedusių, žiaurių ir nemokšiškų autoritarinių režimų pateisinimas, šią idėją pagrindžianti argumentacija nesugriūva vien

tik todėl, kad ja paprasčiausiai piktnaudžiaujama. Kai šį griežtą testą mes taikome demokratijos idėjoms, praktikoje jos dažnai irgi pasirodo ne be trūkumų. Didžiausi tiek demokratijos, tiek hierarchijos pralaimėjimai yra susiję su šių dviejų alternatyvų vertinimu. Bet su tuo susiję ir geriausi kiekvienos iš jų pavyzdžiai, taip pat ir idealių demokratijos bei priežiūros kriterijų siekiamybė ir realumas.

PRIEŽIŪROS VIZIJOS

Priežiūros idėja istorijoje įvairiausiais pavidalais patraukdavo daugybę politinių mąstytojų ir lyderių įvairiausiose pasaulio dalyse. Jeigu Platono pavyzdys yra geriausiai žinomas, Konfucijaus, gimusio daugiau nei šimtmečiu anksčiau už Platoną, idealas padarė daug didesnę įtaką daug didesniam žmonių skaičiui ir išliko iki mūsų dienų, giliai įsirėžęs į kai kurių šalių, ypač Kinijos, kultūrą, kur energingai, nors ne visada atvirai, kovoja už politinę sąmonę su marksizmu ir leninizmu. Paminėti Karlą Marxą ir Vladimirą Leniną, vadinasi, priminti kitą, galbūt labiausiai stulbinantį priežiūros atvejį: Lenino doktriną apie avangardinę partiją, apginkluotą ypatingu istorijos dėsnių žinojimu ir dėl to turinčią ypatingų, išties unikalių pretenzijų į valdžią. Ir pagaliau turime mažiau žinomą atvejį, pasauliui nepadariusį didelės įtakos, tačiau įdomų, nes atskleidžiantį priežiūros idealo formų įvairovę. Turiu galvoje utopiją, sukurtą žinomo psichologo B. F. Skinnerio knygoje *Antrasis Waldenas*.

Platono požiūriu, politinis pažinimas esąs karališkas mokslas, aukščiausias menas: "Joks kitas menas ar mokslas neturės aukštesnės ar geresnės teisės už karališkąjį mokslą rūpintis žmonių visuomene ir apskritai valdyti žmones" ("*Politikas*", *Dialoguose*, II, vert. Jowett, par. 276, p. 303). Žinoma, politikos meno ir mokslo esmė yra bendruomenės, polio gėrio žinojimas. Lygiai kaip ne visi žmonės yra vienodai puikūs gydytojai ar vairininkai, taip kai kurie pranašesni dėl politinio meno žinojimo. Lygiai kaip gydytojo ar vairininko pranašumai reikalauja auklėjimo, taip vyrai bei moterys turi būti rūpestingai parenkami ir griežtai auklėjami, kad pasiektų pranašumą politikos mene ir moksle. Kaip tikri filosofai, prižiūrėtojai privalo ne tik visiškai atsidėti tiesos ieškojimui ir, kaip tikri filosofai, daug aiškiau negu kiti žinoti,

kas geriausia bendruomenei. Kartu jie privalo visiškai atsidėti šio tikslo siekimui ir todėl negali turėti savo interesų, nesuderinamų su polio gerove. Taip jie susietų tikro filosofo žinojimą ir tiesos siekimą su tikro karaliaus ar tikros aristokratijos – jei tokia gali egzistuoti – atsidavimu bendruomenės, kurią jie valdo, gerovei.

Neįtikėtina, kad filosofų-karalių valdžia atsirastų atsitiktinai. Kad sukurtum tokią respubliką ir ją valdančią prižiūrėtojų klasę, reikia išskirtinio rūpesčio, žinoma, pirmiausia nukreipto į prižiūrėtojų atranką ir auklėjimą. Tačiau, jei tokia valstybė atsirastų, jos piliečiai, pripažindami valdovų pranašumą bei jų nesilpstantį atsidavimą bendruomenės gerovei, juos paremtų ir būtų jiems ištikimi. Šiuo požiūriu ne Platono, o moderniųjų demokratinių idėjų kalba mes galime pasakyti, kad prižiūrėtojų valdžia turėtų valdomųjų pritarimą.

Daryti šuolį daugiau nei du tūkstantmečius į priekį, prie Lenino idėjų, vadinasi, įeiti į pasaulį ir pasaulėvaizdį, tokį skirtingą nuo platoniškojo, kad gali pasirodyti, jog šis pasaulėvaizdis neturi nieko bendra su išeities tašku. Net jeigu lenininis tos idėjos įsikūnijimas išnyktų, esu įsitikinęs, kad ji gali atgimti – ir iš tikrųjų atgims – naujo įsikūnijimo pavidalu, kuris gali būti daug patrauklesnis žmonėms, atmetantiems jos lenininę inkarnaciją.

Savo požiūrį Leninas pirmąsyk suformulavo veikale *Ką daryti?*, gindamas naujo tipo revoliucinę partiją. Tačiau jo argumentacija galėjo būti ir buvo perkelta į porevoliucinę visuomenę, kurią partija stengėsi sukurti. Detaliau ji buvo išskleista vengrų filosofo bei literatūros kritiko Georgo Lukácso veikaluose ir gali būti aptinkama vėliau, pvz., meksikiečių marksisto Adolfo Sánchezo Vázquezo (Sánchez Vázquez 1977) darbuose. Jų pažiūrų sąvadas gali būti toks: darbininkų klasė yra ypatingoje istorinėje padėtyje, nes jos išlaisvinimas neišvengiamai reiškia, kad sukuriama visuomenė be klasinių skirtumų, pagrįstų gamybos priemonių nuosavybe ar nuosavybės nebuvimu. Šitaip suvoktoje beklasėje visuomenėje, kur gamybos priemonės valdomos ir kontroliuojamos visuomenės, nuo kiekvieno bus nuimta ekonominės eksploatacijos bei priespaudos našta ir kiekvienas naudosis tokia laisve ir tokiomis asmeninio vystymosi galimybėmis, kokių nebuvo ankstesnėje istorijoje. Tačiau būtų visai nerealu manyti, kad darbininkų klasė, suformuota eksploatacijos, priespaudos ir vyraujančios kapitalistinės kultūros, gali pakankamai gerai suprasti savo reikmes, interesus, galimybes ir išsilavinimo strategiją, kad be

pagalbos pajėgtų įgyvendinti revoliucinę kapitalizmo transformaciją į socializmą ir vėlesniąją, komunizmo, fazę, kurioje išnyks pati valstybė, kartu su ja ir visos kolektyvinės prievartos formos. Todėl reikia atsidavusių, nepaperkamų ir organizuotų revoliucionierių grupės, avangardo, žinančio, kaip įgyvendinti šį uždavinį. Šiems revoliucionieriams reikia žinoti istorinio vystymosi dėsnius. Šis žinojimas pateiktas tik vienoje mokslinio supratimo, įgalinančio atverti duris į laisvę, sistemoje – marksizme, o šiuo metu, dėl naujų įžvalgų, marksizmo-leninizmo moksle. Kaip Platono prižiūrėtojai, avangardinės partijos nariai turi būti rūpestingai verbuojami, auklėjami ir atrenkami, kad atsidėtų darbininkų klasės (o per ją ir pačios žmonijos) išlaisvinimui ir taptų marksizmo-leninizmo ekspertais. Kadangi istorinis perėjimas gali būti ilgas ir sunkus, šių prižiūrėtojų vadovavimo proletariatui gali prireikti kurį laiką jau revoliucijai nuvertus kapitalistinę valstybę. Tačiau kaip ir Platono prižiūrėtojų atveju, vadovaujantį partijos vaidmenį privalo pripažinti – jei ne garsiai, tai tyliai – pati darbininkų klasė, taigi ir didžioji liaudies dauguma.

B. F. Skinnerio atveju mes pereiname nuo spekuliatyvinės filosofijos ir revoliucinio veiksmo prie žymaus šiuolaikinio psichologo, pagarsėjusio savo pasiekimais auklėjimo teorijos ir bihevioristinės psichologijos srityje, prie žmogaus, giliai tikėjusio griežtu empiriniu mokslu. Jo vizijoje, kiek ji atskleista knygose *Antrasis Waldenas* (*Walden Two*) ir *Anapus laisvės ir orumo* (*Beyond Freedom and Dignity*), prižiūrėtojų žinojimas yra modernus psichologinis elgesio mokslas. Karalių-filosofą išstumia karalius-psichologas, kuris, kaip ir jo pirmtakas Platono *Valstybėje*, turi mokslinį žinojimą, reikalingą ir pakankamą įgyvendinti žmogiškajam potencialui. Jeigu tik žmonių grupė patirtų geranorišką tokio prižiūrėtojo valdžią, jie liautųsi dėję savo kvailas, tuščias ir save žlugdančias pastangas valdytis patiems, atsisakytų demokratijos iliuzijų ir noriai – net entuziastingai – pritartų švelniai ir šviesiai karaliaus-psichologo valdžiai.

Nežiūrint didžiulių skirtumų, šiose trijose vizijose stebina tai, kad jos turi labai daug bendrų bruožų. Kiekviena savaip pateikia alternatyvą demokratijai ir meta iššūkį prielaidai, kad žmonės yra kompetentingi valdytis patys.

Nors jokia viena interpretacija negali įtikinamai įvertinti skirtumų tarp įvairiausių priežiūros vizijų, visai įmanomas apibendrinimas, mano galva, visiškai apimantis argumentacijos esmę. Diskutuodamas

su moderniuoju demokratu, šiuolaikinis priežiūros šalininkas galėtų imtis reikalo šitaip.

TRYS BENDROS PRIELAIDOS

ARISTAS: Jūs labai klystate, manydamas, kad Jūs ir aš pradedame nuo diametraliai priešingų prielaidų. Jokiu būdu ne. Pradėkime nuo to, kad, kaip ir Jūs bei visi kiti, kurie nėra filosofuojantys anarchistai, aš tariu, jog piliečių gėris ar gerovė reikalauja, kad jie paklustų tam tikriems privalomiems kolektyviniams sprendimams ar įstatymams. Bent jau atskirais atvejais įstatymus turi ginti valstybė. Trumpai tariant, mes, priežiūros šalininkai, sutinkame su jumis, demokratais, kad valstybė reikalinga.

Antra, aš visai pasirengęs priimti prielaidą, kuri, kaip manau, tokių kaip jūs demokratų įsitikinimu yra svarbi jūsų demokratijos sampratai: visų žmonių interesai turi būti vertinami vienodai. Galbūt kai kurie, ginantys priežiūrą, atmestų šį principą. Manau, kad Platonas pasielgtų kaip tik taip. Jūs prisimenate *Valstybėje* jo siūlomą "kilnią fikciją", – arba, pasakius teisingiau, melą, – kuris valdovus padarytų priimtinus kitiems piliečiams. Patiklūs jo valstybės piliečiai turėtų būti įtikinti, kad Dievas, lipdęs žmones iš žemės, primaišė aukso į prigimtį tų, kurie sugeba valdyti, sidabro – į karių, o vario – į valstiečių ir kitų darbininkų prigimtį. Visiška nesąmonė! Nė vienas jo laikų atėnietis nepatikėtų tokiais niekais. Jeigu priežiūros reikalas priklausytų nuo tokių absurdų, aš pirmas jo atsisakyčiau. Bet nematau pagrindo įkandin Jūsų nepriimti vienodo vertinimo idėjos kaip moralinės aksiomos. Faktiškai aš noriu įrodyti, kad tik grupė aukštai kvalifikuotų žmonių – tarkime, prižiūrėtojų, – pagrįstai gali būti laikoma sugebančia turėti tiek žinojimą, tiek dorybę, reikalingus tam, kad būtų naudingi siekiant kiekvieno piliečio gerovės.

DEMAS: Aš pradedu įžvelgti, kur Jūsų kelias nukryps nuo manojo.

ARISTAS: Prieš parodydamas, kodėl Jūs turite eiti kartu su manimi, noriu atkreipti Jūsų dėmesį į kitą bendrą mūsų prielaidą. Nors tai gali Jus nustebinti, Jūs *iš tikrųjų* sutinkate su manimi, kad valstybės valdymo procesą reikia apriboti tais, kurie tinka valdyti. Žinau, kad dauguma demokratų šios idėjos nepriimtų. Jūs būgštaujate, kad, atvirai pri-

tardamas šiai prielaidai, Jūs iš pat pradžių pralaimėsite tiems iš mūsų, kurie remia priežiūros idėją. Iš tikrųjų Jūsų demokratinėje teorijoje, filosofijoje ir argumentacijoje ši pavojinga prielaida retai kada parodoma kaip tik todėl, kad ji yra pavojinga Jūsų reikalui. Tačiau aš netikiu, kad koks nors svarbus demokratinės tradicijos filosofas, pavyzdžiui, Locke'as, Rousseau, Jeremy Benthamas, Jamesas Millis, kada nors yra ją atmetęs, nors turbūt tik Johnas Stuartas Millis ją išskleidė pilnai.[3] Jūs žinote taip pat gerai kaip ir aš, kad Jūsų didieji demokratijos šalininkai visada manė, jog didžiuma asmenų visai netinkama dalyvauti valdyme. Kad paaiškinčiau, ką turiu galvoje, galiu Jums priminti, kad Jūsų pirmtakai demokratai neigė pilną pilietybę moterims, vergams, beturčiams, beraščiams ir kitiems. Kadangi šie žmonės būtų išskirti, jų interesai būtų ignoruojami, ar, dar blogiau, labai pažeidžiami, nors jie sudarė suaugusių gyventojų daugumą kai kuriose ankstyvosiose demokratijose, kuriomis Jūs taip žavitės. Tačiau, kadangi šis gėdingas demokratijos idėjų ir demokratinės praktikos aspektas dabar yra praeityje, aš sutinku jo nepastebėti kaip demokratinės teorijos ir praktikos ne itin garbingos istorijos dalies.

Vietoj to panagrinėsiu vaikų atvejį. Visose demokratinėse šalyse vaikai neturi pilnos pilietybės, ir taip buvo visada. Kodėl? Kadangi kiekvienas suaugęs žmogus žino, kad vaikai netinkami valdyti. Jūs tikrai su tuo sutiksite. Vaikai neturi pilnos pilietybės teisių paprasčiausiai todėl, kad jie tam netinkami. Vadinasi, jų išskyrimas parodo, kad demokratinė teorija ir praktika sutampa su priežiūros teorija ir praktika, priimdama prielaidą, kad dalyvavimą valdyme reikia apriboti tais, kurie tinka valdyti.[4]

Todėl mūsų problema, mielas drauge, yra atsakymas į klausimą, iškeltą Platono: *kas* geriausiai tinka būti valdžioje? Ar prasčiokų interesus geriausiai gali apsisaugoti jie patys, pagal sugebėjimus dalyvaudami demokratijos procese, ar grupė nusipelniusių lyderių, pasižyminčių išskirtiniu žinojimu ir išskirtine dorybe?

PRIEŽIŪRA IR MERITOKRATIJA

DEMAS: Aš griežtai atmetu Jūsų prielaidą, kad demokratinis procesas neišvengiamai pašalina ekspertizę. Kaip ten būtų buvę klasi-

kinėje Graikijoje, moderniosiose demokratijose ekspertinis žinojimas politikoje yra nepaprastai svarbus. Faktiškai joks sveiko proto demokratas netiki, kad piliečiai ar jų atstovai turi kontroliuoti kiekvieną smulkiausią valdžios įstatymą ar potvarkį. Net Rousseau rašė, kad šitokia siaura ir absurdiška demokratija niekada neegzistavo ir niekada neegzistuos. O šiandien mes esame labai toli nuo Rousseau vizijos (bent jau nuo jo *Visuomeninės sutarties* vizijos), kur visi piliečiai susirenka į vieną vietą, priiminėja įstatymus ir valdosi be atstovų. Kaip žinoma kiekvienam, moderniose demokratinėse šalyse dauguma įstatymų ar politinių sprendimų nėra priiminėjami miestų susirinkimuose, plebiscituose, referendumuose ar kitais tiesioginės demokratijos būdais. Konkrečios politikos kryptys nėra tiesiogiai nulemiamos net rinkimų. Pasiūlymus perfiltruoja specialios įstatymų leidžiamosios valdžios komisijos ir vykdomosios bei administracinės įstaigos, kuriose dažnai tarnauja aukštos kvalifikacijos specialistai. Faktiškai specialistų vaidmuo yra toks svarbus, kad mūsų valdžios sistemos kartais vadinamos demokratijos ir meritokratijos mišiniu.

Aristas: Aš suabejočiau, ar išrinkti lyderiai iš tikrųjų veiksmingai kontroliuoja biurokratus. Nors biurokratai paprastai neturi savybių, reikalingų tikrai priežiūrai, manau, kad dažnai jie tikrai pasisavina faktinę valdžią, išslystančią iš visuomeninės ir parlamentinės kontrolės. Tačiau šio dalyko svarstymas atitrauktų mus nuo pagrindinių klausimų. Taigi, kad vėl sugrįžtume prie mano argumentacijos, pagrindžiančios priežiūrą, tarkime, kad Jūs beveik tiksliai nusakėte, kaip demokratijos panaudoja specialistus.

Tai, ką aš vadinu priežiūra, nėra tik demokratija plius meritokratija. Galbūt išvengsime painiavos, jei leisite man nurodyti skirtumą tarp to, ką aš laikau priežiūra, ir to, ką Jūs ką tik pavadinote meritokratija. Meritokratija, palyginti naujas terminas, kaip Jūs sakėte, paprastai nurodo grupę pareigūnų, atrinktų grynai pagal nuopelnus (angl. *merit*) ir tarpusavio konkurenciją, tačiau bent jau nominaliai priklausančių nuo kitų – kabineto, premjero, prezidento, įstatymų leidžiamosios valdžios ir pan. Šiuo požiūriu meritokratija iš principo gali neprieštarauti Jūsų demokratinio proceso idėjai, jeigu tik tarnybos, kontroliuojančios biurokratus, pačios įtrauktos į demokratinį procesą. Tokiu atveju specialistai biurokratai gali būti suvokiami kaip netiesioginiai demo įgaliotiniai, o išrinktieji atstovai gali būti verti-

nami kaip tiesioginiai įgaliotiniai. Manau, kad tokia interpretacija – šiek tiek supaprastinta realaus pasaulio santrumpa, bet vėlgi laikykime ją tam tikru teoriniu modeliu. Tokiu atveju "meritokratija" gali apimti nuopelnais grindžiamą biurokratiją, veikiančią demokratinio režimo rėmuose ir visiškai kontroliuojamą išrinktų lyderių. Bet tokia meritokratija visai nėra tai, ką aš laikau priežiūra. Priežiūra nėra tik demokratinio režimo modifikacija; ji yra alternatyva demokratijai, visiškai skirtinga režimo *rūšis*. Priežiūra aš vadinu režimą, kai valstybę valdo nusipelnę valdovai, kurie sudaro suaugusių žmonių mažumą, ir tikriausiai nežymią mažumą, *ir kurių nesaisto demokratinis procesas*. Štai kodėl aš linkęs tuos valdovus apibūdinti išraiškesniu Platono terminu "prižiūrėtojai".

TINKAMŲJŲ KVALIFIKACIJOS

DEMAS: Manau, kad mūsų ginčas dabar nukryps į tai, ką Jūs vadinate "tinkamaisiais".

ARISTAS: Ne, aš manau, kad mes sutarsime, *ką* reiškia žodis "tinkamas". Mes nesutarsime dėl to, *kas* yra tinkamas. Galbūt Jūs sutiksite su manimi, jog tam, kad tiktų valdyti – būti politiškai kompetentingi - žmonės privalo turėti tris savybes. Valdantys žmonės privalo aiškiai žinoti reikiamus siekinius, tikslus ar dalykus, kuriuos turėtų įgyvendinti valdžia. Tebus man leista tai pavadinti *moralinio supratimo* ar *moralinio sugebėjimo* savybe. Jūs išskiriate vaikus iš demo, nes jie neturi moralinio sugebėjimo valdyti: jie nežino, ką valdžia turėtų daryti net tam, kad apsaugotų jų pačių, vaikų, interesus. Panašiai, jei paprasti žmonės nesupranta savo pačių interesų, Jūs turėtumėte sutikti, kad, kaip ir vaikai, jie moraliai netinkami valdytis patys.

DEMAS: Bet, mano galva, dauguma žmonių žino savo interesus geriau už Jūsų prižiūrėtojus!

ARISTAS: Niekinga ir nepagrįsta dogma. Bet, Jums leidus, aš tęsiu. Net jeigu paprasti žmonės gerai žinotų savo interesus, jie vis tiek nebūtų visai tinkami valdyti. Kadangi nebūtų jokios naudos, jei žmonės žinotų teisingus tikslus, – savo interesus ar kitokį gėrį, – bet nesistengtų jų pasiekti, todėl tie, kurie valdo, turėtų irgi būti labai nusiteikę realiai siekti gerų tikslų. Nepakanka žinoti, kas yra ge-

riausia, ar, kaip dauguma šiuolaikinių filosofų ir kitokių teoretikų, tik šnekėti apie tai. Kad būtų tinkami valdyti, valdovai – ar prižiūrėtojai, ar demas – privalo aktyviai stengtis tikslus įgyvendinti. Šią savybę ar dispoziciją aš linkęs vadinti senovišku vardu: *dorybe*. Kai moralinis supratimas ir dorybė susieina viename asmenyje, jie sukuria *moraliai kompetentingus* valdovus. Tačiau nepakanka net moralinės kompetencijos: visi mes žinome, kad gerais norais grįstas ir kelias į pragarą. Valdovai privalėtų žinoti geriausias, veiksmingiausias ir tinkamiausias, kartu paėmus, priemones įgyvendinti siekiamus tikslus. Trumpai tarus, jie privalėtų turėti pakankamą *techninį* ar *instrumentinį žinojimą*.[5]

Neužtenka vienos ar net dviejų iš tų savybių. Reikia visų trijų. Kad visai tiktum valdyti, sakau aš, reikia būti tiek moraliai, tiek techniškai kompetentingam. Todėl tik visų trijų savybių derinys apibūdina *politinę kompetenciją*. Negaliu nemanyti, kad Jūs iš tikrųjų sutinkate su manimi dėl to, jog valdymas reikalauja politinės kompetencijos, nežiūrint ar valdo mano prižiūrėtojai, ar Jūsų demas.

Demas: Neskubėkite! Jei aš priimu tokias prielaidas, ar tai reiškia, kad jau pritariau Jūsų priežiūros teorijai?

Aristas: Taip gali būti. Bet kuo remdamasis Jūs galite pagrįstai atmesti tas prielaidas? Argi Jūs ar kas nors kitas tvirtintumėte, kad žmonės, aiškiai neturintys politinės kompetencijos, pavyzdžiui, vaikai, vis dėlto be išlygų gali dalyvauti šalies valdyme? Jūs, demokratai, privalote skaitytis su elementariomis implikacijomis, glūdinčiomis nepaneigtame fakte, kad Jūs sąmoningai ryžtatės iš demo išskirti vaikus. Jei sutariame, kad vaikai netinka valdyti, nors vėliau jie gali tapti tinkami, tada, nors būtų ir nemalonu tai pripažinti, Jūs jau priėmėte prielaidą, kad žmonėms, kurie yra aiškiai netinkami, neturėtų būti leidžiama be apribojimų dalyvauti valdyme.

Demas: Jūs piktnaudžiaujate vaikų pavyzdžiu. Galų gale jie yra išimtis. Kaip Jūs ką tik minėjote, jie yra ankstyvojoje brendimo stadijoje. Sulaukę pilnametystės ir suaugę jie bus tinkami.

Aristas: Dabar Jūs pernelyg skubate. Jeigu pripažįstate ribą, išskiriančią tam tikrus asmenis, privalote pateisinti, kad ši riba nubrėžiama veikiau čia, negu kur kitur. Tiksli ribos vieta iš tikrųjų nėra savaime akivaizdi net demokratams. Pavyzdžiui, ar Jūs norėtumėte demui priskirti asmenis, kamuojamus tokio sunkaus psichikos sutrikimo ar

beprotybės, kad jie viešai pripažįstami esą nekompetentingi apsaugoti savo pamatinių interesų ir todėl turi būti kontroliuojami legalaus prižiūrėtojo, paternalistinio autoriteto, prilygstančio tėvui? O kaip su kriminaliniais nusikaltėliais recidyvistais? Ar iš jų neturi būti atimta teisė balsuoti tuo pagrindu, kad jie pasirodė esą moraliai nekompetentingi?

Ar klausimas, kur nubrėžti ribą tarp polinio kompetentingumo ir nekompetentingumo, nėra lemtingas? Tie iš mūsų, kurie gina priežiūrą nuo Platono iki mūsų dienų, atsakytų, kad vidutinis asmuo akivaizdžiai netinkamas valdyti. Tvirtasis Lygybės Principas, kurį, kaip girdėjau, Jūs ginate, teigiantis, kad visi suaugę beveik vienodai tinkami valdyti, yra toks absurdiškas kaip Platono karališkasis melas. Akivaizdu, kad turi būti surasta suaugusiųjų mažuma, aiškiai tinkamesnė valdyti, o jeigu reikia, ji turi būti išauklėta. Ir, be abejonės, ši mažuma, potencialūs prižiūrėtojai, turi valdyti.

Demas: Ne tik laikinai, ne tik pereinamuoju laikotarpiu, bet ir apskritai?

Aristas: Niekas neamžina, o ypač politiniai režimai. Net Platonas pripažino, kad jo valstybė neišvengiamai suges, suirs ir galiausiai transformuosis į kitokio tipo režimą. Žmonės, kurie priežiūros idėją naudoja pateisinti konkrečiam režimui, pasakytų, kad jų hierarchinė sistema sukurta tik pereinamajam laikotarpiui.[6] Tačiau argumentacija, pagrindžianti laikiną, nors galbūt ir ilgai trunkančią priežiūrą, iš esmės labai panaši į priežiūros kaip idealaus ir ilgai trunkančio režimo gynimą.

Demas: Ar Jums ne laikas pagaliau atskleisti, kokia ta argumentacija?

Aristas: Pirmiausia aš norėjau įsitikinti, kad Jūs supratote mano prielaidas. O dabar norėčiau parodyti pagrindines argumentacijos kryptis. Mano argumentai, leidžiantys manyti, kad priežiūra yra pranašesnė už demokratiją, yra ir negatyvūs, ir pozityvūs. Mano negatyvusis argumentas yra tas, kad paprasti žmonės neturi reikalingų savybių valdyti. Mano pozityvusis argumentas yra tas, kad mažuma, turinti aukštesnį žinojimą ir dorybę, – elitas, "avangardas", aristokratija pradine ir etimologine prasme, – gali būti atrasta bei sukurta. Kitaip negu didžioji žmonių dauguma, ši tinkamesnė mažuma turės tiek moralinę, tiek instrumentinę kompetenciją, reikalingą pateisinti pretenziją valdyti.

MORALINĖ KOMPETENCIJA

DEMAS: Abejoju, ar Jums pavyks pagrįsti negatyviąją ar pozityviąją Jūsų argumentacijos dalį. Esu įsitikinęs, kad teisingas yra kaip tik priešingas dalykas: atitinkamas moralinės kompetencijos lygis būdingas daugeliui žmonių, ir bet kuriuo atveju joks išskirtinai pranašesnis moralinis elitas negali būti nurodytas, ir jam negali būti saugiai patikėta galia valdyti kitus. Manau, kad Jeffersonas bei škotų filosofai švietėjai buvo teisūs, manydami, kad dauguma žmonių turi pamatinį teisingumo ir neteisingumo jausmą, kuris vienose grupėse nėra žymiai stipresnis negu kitose. Paprasta liaudis dažnai netgi gali spręsti apie elementarius moralinius dalykus aiškiau už tariamus pranašiuosius. Jeffersonas yra rašęs: "Pateikite moralinį kazusą artojui ir profesoriui. Pirmasis išnarplios jį taip pat gerai, o dažnai net geriau kaip antrasis, nes jo neklaidina dirbtinės taisyklės" (cituojama Wills 1978, 203). Gerokai vėliau Johnas Rawlsas visą savo teisingumo sistemą pagrindė prielaida, kad žmonės yra iš esmės lygūs kaip moraliniai asmenys, t.y. lygūs savo sugebėjimu surasti pagrįstą teisingumo sampratą (Rawls 1971, 505 ir t.t.). Tokie sprendimai apie žmones man atrodo patikimi. Atmetus ypatingą aiškiai sugedusio asmens atvejį, kiekvienas vidutinių gabumų suaugęs žmogus pajėgus priimti tinkamą moralinį sprendimą.

ARISTAS: Ar ne per daug perdedate moralinį vidutinio asmens sugebėjimą? Pradėkime nuo to, kad daug žmonių, atrodo, nelabai suvokia *savo* esminių reikmių, interesų ar gėrio, kad ir kaip Jūs teiktumėtės tai pavadinti. Ar ne tiesa, kad labai mažai žmonių stengiasi – jei išvis stengiasi – labai giliai apmąstyti, kas yra geras gyvenimas? Ar daug žmonių atsideda išsamiai introspekcijai? Ar daug mūsų kada nors pasiekia kažką daugiau už labai paviršutinišką savęs supratimą? "Pažink save", pasakė Delfų orakulas. Šiam reikalui Sokratas paskyrė savo gyvenimą. Bet tik nedaugelis iš mūsų gyvena atsiduodami šiam tikslui. Štai iškalbingas pavyzdys. Žydų pranašai, Kristus, senovės induizmo tekstai, Buda, net toks šiuolaikiškas filosofas kaip Bertrandas Russellas, visi smerkė tuščias pastangas siekti laimės be ribų tenkinant geidulius, ypač kaupiant ir vartojant daiktus. O ar amerikiečiai niekada nesibaigiančio ir nuolat augančio medžiaginių gėrybių vartojimo nepavertė principiniu mūsų gyvenimo tikslu, ar nekreipė

visuomenės į šį tikslą? Ir ar ne didžioji dalis likusio pasaulio – ar tai būtų induistai, budistai, žydai, krikščionys, marksistai – pametę galvą veržiasi prie šito paties tikslo? Arba pamąstykite štai apie ką: tris šimtmečius amerikiečiai grobuoniškai bendradarbiavo, griaudami savo gamtinę aplinką, visai negalvodami apie jos reikšmę jų gerovei. Net paviršutiniška introspekcija daugumai žmonių galėjo atskleisti, kiek kainuos šis abejingumas ateityje. Tačiau tik nedaugelis yra pakankamai šviesūs, kad numatytų padarinius.

Galėčiau pateikti dar daug pavyzdžių. Jūs taip pat. Na, tokiu atveju, ar Jūs galite neigti, kad didžiuma žmonių – ne vaikų, o suaugusiųjų – nepajėgia arba nenori daryti ko nors, kas padėtų įgyti paprasčiausią jų pačių reikmių, jų pačių interesų, jų pačių gėrio supratimą? Jei jie nesupranta net savo interesų, ar jie – kaip vaikai – nėra nekompetentingi valdytis patys?

O jei jie nekompetentingi valdytis patys, jie tikrai net mažiau kompetentingi valdyti kitus. Ar daugumai žmonių ne per sunku, galbūt net neįmanoma, įvertinti kitų – šiaip ar taip, daugybės kitų – gėrį, priimant sprendimus? Iš dalies jie stokoja žinojimo, iš dalies dorybės. Dievaži, tokiame sudėtingame mūsų pasaulyje dažnai labai sunku pakankamai žinoti tam, kad teisingai spręstum, kokie mūsų pačių interesai. Bet nepalyginti sunkiau aiškiai sužinoti, ką gėriu laiko kiti žmonės, gyvenantys visuomenėje. Ši problema net sudėtingesnė moderniosiose demokratinėse šalyse, nes mūsų tėvynainių yra tiek daug, kad visi mes tegalime pažinti tik nedaugelį jų. Todėl mums tenka spręsti apie gėrį tokių žmonių, kurių nepažįstame asmeniškai ir apie kuriuos galime žinoti tik netiesiogiai. Tariant socialinių mokslų žargonu, "informacinės išlaidos" reikalingos tam, kad sužinotume visų mūsų bendrapiliečių interesus. Tai daugumai mūsų per daug kainuoja. Manau, kad būtų visiškai nežmoniška šioje srityje iš mūsų labai daug tikėtis.

Dar svarbiau, kad dauguma žmonių svetimojo ar nepažįstamojo interesams nelinkę teikti panašios reikšmės kaip saviems. Šis polinkis ignoruoti toli nuo Jūsų esančių žmonių interesus yra ypač stiprus, jei jų interesai prieštarauja Jūsų pačių, Jūsų šeimos, Jūsų draugų ar kitų žmonių iš tiesioginės Jūsų aplinkos interesams. Net mažoje šalyje, tarkime, tokioje kaip Danija, ir dar labiau šalyje, tokioje didelėje kaip Jungtinės Valstijos, didžiuma kitų žmonių yra toli už Jūsų intymaus šeimos ar draugų, ar už platesnio Jūsų pažįstamųjų rato. Šiuo požiūriu

dauguma mūsų yra egoistai, o ne altruistai. Bet egoizmas nesuderinamas su dorybe, reikalinga, kad tiktum valdyti. Aš ką tik sakiau, kad sutinku su Jumis dėl lygaus vertinimo principo. Tačiau dabar aš sakau, kad labai nedaugelis linkę veikti pagal šį principą. Politiniame gyvenime dauguma mūsų neturi savybės, kurią pavadinau dorybe: mes tikrai nesame labai linkę veikti bendrojo gėrio labui. Štai kodėl individualūs ir grupiniai interesai demokratinėse šalyse paprastai nuslopina bendrus interesus.

Todėl klausimas yra toks: jeigu moralinei kompetencijai reikalingas tiek žinojimas, tiek dorybė, o moralinė kompetencija reikalinga politinei kompetencijai, ar mes pamatuotai tikime, kad labai daug žmonių yra politiškai kompetentingi? O jei jie tokie nėra, ar gali jie būti tinkami valdyti? Atrodo, reikia aiškiai atsakyti, kad ne.

Demas: Net jeigu būčiau pasirengęs pritarti viskam, ką Jūs sakote (o aš nepritariu), aš vis dar neprieičiau prie išvados, kad priežiūra būtų geresnė už demokratiją tol, kol Jūs man neįrodytumėte, jog Jūsų siūlomi prižiūrėtojai, kad ir kas jie būtų, iš tikrųjų turi tiek žinojimą, tiek dorybę, kurių, kaip Jūs manote, neturi dauguma žmonių. Šiuo požiūriu aš nusiteikęs labai skeptiškai.

INSTRUMENTINĖ KOMPETENCIJA

Aristas: Kiekvienas, sakantis esąs įsitikinęs, kad žmonės yra beveik vienodai tinkami valdyti, negali būti labai skeptiškas. Bet galbūt aš galiu išsklaidyti Jūsų abejones pastebėdamas dar šį bei tą. Trumpai sustokime prie techninio žinojimo. Jeigu mažų mažiausiai problemiška, kad labai daug žmonių turi moralinę kvalifikaciją valdyti, jų techninės kompetencijos stoka, man atrodo, nepaneigiama. Mūsų dienomis dauguma viešosios politikos klausimų apima dažniausiai techninius dalykus. Štai aš galvoju tik apie aiškiai techniškus klausimus, tokius kaip branduoliniai ginklai ir strategijos, branduolinių atliekų panaudojimas, inžinerinių DNR tyrimų reguliavimas, pilotuojamų kosminių skrydžių reikalingumas; aš galėčiau pavyzdžius tęsti ir tęsti. Bet aš taip pat turiu galvoje dalykus, daug artimesnius kasdieniam gyvenimui: sveikatos apsaugą ir rūpybą, socialinę apsaugą, nedarbą, infliaciją, mokesčių reformą, nusikalstamumą, gerovės programas...

Mes, nebūdami šių dalykų specialistai, galime tvarkyti juos kompetentingiau, jeigu specialistai sutinka dėl techninių sprendimų, ar, jeigu šito nėra, kai mes galime spręsti apie atskirų specialistų kvalifikaciją. Bet ekspertai nesutaria, ir mes nebežinome, kaip įvertinti jų kvalifikaciją.

DEMAS: Bet ar tai nėra lemtinga Jūsų argumentacijos yda? Jeigu kvalifikuočiausi specialistai nesutaria, kodėl mes turėtume padaryti juos prižiūrėtojais? Beje, kaipgi Jūsų prižiūrėtojai galėtų pašalinti nesutarimus – per daugumos valdžią?

ARISTAS: Puikus debatų objektas. Bet Jūs neturėtumėte manyti, kad techniniai specialistai yra tinkami būti prižiūrėtojais. Dauguma jų veikiausiai tokie nėra. Prižiūrėtojai turėtų būti rūpestingai išauklėti ir rūpestingai atrinkti pagal ypatingas jų žinias bei dorybes. *Valstybėje* Platonas nepaprastai daug dėmesio skiria prižiūrėtojų auklėjimui, ir kiekvienas rimtas priežiūros šalininkas nuo to laiko elgiasi panašiai. Kitaip negu atsitiktinės atrankos procesas Jūsų demokratinėje sistemoje, būsimųjų prižiūrėtojų atranka ir auklėjimas yra itin svarbus priežiūros idėjos elementas.

DEMAS: Bet kaip Jūs tai padarytumėte? Jūsų sprendimas iškelia vis naujus ir naujus reikalavimus. Juk ne šiaip sau Platono *Valstybė* paprastai atmetama kaip utopija.

SPECIALIZACIJOS POREIKIS

ARISTAS: Nemanau, kad būtų naudinga kurti detalius projektus, kaip tai mėgsta daryti rašytojai utopistai. Jūsų demokratinės sistemos nebuvo sukurtos pagal utopinius projektus. Jos buvo sukurtos bendrus principus ir idėjas taikant konkrečioms istorinėms situacijoms. Prižiūrėtojai, be abejonės, būtų tam tikros rūšies specialistai. Jie būtų valdymo meno specialistai, kurių specializacija teiktų jiems pranašumą kaip valdovams, lyginant ne tik su paprastais žmonėmis, bet ir su kitokiais ekspertais: ekonomistais, gydytojais, inžinieriais ir t.t. Kaip įrodinėjo Platonas, paprastų žmonių moralinio ir instrumentinio kompetentingumo trūkumai gali būti įveikti tik specializuojant tokiu mastu, kad sunku tikėtis, jog daugumai žmonių tai būtų įmanoma. Mums nereikia priimti Platono mito apie prižiūrėtojų prigimtį, kad

suvoktume pranašumus, įgyjamus specializuojant valdymo meną ir mokslą. Net jei Jūs tikite, kad dauguma asmenų potencialiai pajėgūs įsigyti kvalifikacijas, kurių reikia valdyti, – galimybė, kurią aš nebūtinai atmetu, – jie neturi tam laiko. Galiausiai visuomenei reikia daug įvairių veiklos rūšių. Valdymas yra tik viena specializuota veikla tarp daugelio kitų. Mums taip pat reikalingi santechnikai, staliai, mašinistai, gydytojai, mokytojai, fizikai, matematikai, tapytojai, šokėjai... Moderniojoje visuomenėje mums reikalingi tūkstančių tūkstančiai kitokių specialistų, tokių be galo įvairių, kad Platonas negalėtų net įsivaizduoti. Įgūdžių, reikalingų šitiems reikalams, įgijimas, o vėliau jų įgyvendinimas daugybei žmonių neįmanomas, nes jie neturi laiko įsigyti moralinę ir instrumentinę kompetenciją, reikalingą valdymui. Ir tai, žinoma, galioja daugumai ekspertų.

Nelengva išmokti valdymo meno ir mokslo. Pasaulyje, tokiame sudėtingame kaip mūsų, valdyti yra nepaprastai sunku. Manau, kad turbūt lengviau tapti puikiu matematiku negu puikiu valdovu. Iš tikrųjų esama daugiau gerų matematikų negu gerų valdovų. Tarti, kad dauguma žmonių pasižymi sugebėjimu įsigyti ir tinkamai naudotis daugybe skirtingų specializuotų įgūdžių yra tik romantika. Kiek Jūs pažįstate tikrų universalų? Vieną, na, galbūt du? Ar patikėtumėte save gydytojui, kuris kartu rimtai stengtųsi būti baleto šokėju, operos solistu, architektu, buhalteriu ir biržos makleriu?

Todėl į Jūsų klausimą aš atsakyčiau taip: gerai sutvarkytoje visuomenėje kai kurie asmenys būtų griežtai mokomi ir meritokratiškai atrenkami gydytojo mokslui bei menui, o kiti būtų griežtai mokomi ir atrenkami gerai veikti kaip valdovai. Kadangi valdymas yra lemtinga, – o jis niekada nebuvo toks lemtingas kaip šiandien, – negali būti nieko svarbesnio už valdovų auklėjimą, ar jie būtų paprasti piliečiai Jūsų demokratijoje, ar specializuoti lyderiai manojoje priežiūros sistemoje.

ISTORINĖ PATIRTIS

DEMAS: Nežiūrint to, kad atsisakote ketinimų nupiešti utopiją kaip Platonas, Jūs tikrai pradedate atrodyti vis labiau utopiškas. Nors ir būdamos netobulos, demokratijos egzistuoja realiai. Priežiūros idėja

gali būti puiki kaip utopinė fantazija, bet jos taikymas realybėje yra visai kas kita. Ar Jūs galite duoti man kokį nors pagrindą galvoti, kad Jūsų priežiūros idealas yra praktiškai reikšmingas? Jeigu Jūsų priežiūros idėjai atstovauja Tarybų Sąjunga, karinės valdžios laikotarpio Argentina, Šiaurės ar Pietų Korėja, ar tuzinas kitų pavyzdžių, kuriuos galiu pateikti, šiaip ar taip aš pasirinkčiau net vidutinišką demokratiją.

ARISTAS: Aš sutinku, kad šiuo idealu dažnai buvo labai piktnaudžiaujama, bandant pateisinti blogą ar nemokšišką autoritarinį režimą. Net ydingiausios ir žiauriausios monarchijos, oligarchijos ir diktatūros stengėsi pateikti save kaip tikrus kolektyvinio intereso sargybinius. Šiame amžiuje fašizmas, nacizmas, leninizmas, stalinizmas, maoizmas, kariniai režimai Argentinoje, Brazilijoje, Čilėje, Urugvajuje ir daugelyje kitų šalių, visi stengėsi pateisinti savo valdžią, skelbdami, kad lyderiai geriausiai žino bendrą gėrį ir yra nuoširdžiai nusiteikę jį įgyvendinti. Nieko keista, kad jums, demokratams, taip lengva diskredituoti priežiūros idėją, kad jūs lengvai išvengiate akistatos su argumentais jos naudai. Tačiau Jūs neneigtumėte, kad visais politiniais idealais buvo labai piktnaudžiaujama. Būtų klaidinga atmesti idealą, apie jo galimybes sprendžiant tik iš blogiausių atvejų. Ar apie demokratiją Jūs norite spręsti tik iš jos nesėkmių arba iš niekšiškų ir sugedusių režimų, kartais prisidengusių demokratijos mantija?

DEMAS: Sutinku, kad mes privalome aptarti ir geriausius atvejus. Tačiau ar esama gerų priežiūros pavyzdžių?

ARISTAS: Tikėjausi tokio klausimo. Vienas įspūdingiausių atvejų yra Venecijos respublika. Ji egzistavo, – žinoma, keisdamasi, – apie ašuonis šimtmečius. Vien dėl trukmės ji verta Guinnesso pasaulinių rekordų knygos. Ji ne tik egzistavo. Palyginti su režimais, randamais žmonijos istorijoje, ji turi būti laikoma išskirtinai sėkminga. Neneigiu, kad ji turėjo savo trūkumų. Bet apskritai ji davė taiką ir klestėjimą savo piliečiams, turėjo puikią įstatymų sistemą, išvystytą, rūpestingai sudarytą ir stropiai prižiūrimą konstituciją, buvo centras, kuriame stebinančiai klestėjo dailė, architektūros, miestų planavimo ir muzikos menai, palyginti nedaug kentėjo nuo liaudies nepasitenkinimo protrūkių, ir, atrodo, buvo visai priimtina Venecijos liaudžiai. Tačiau apytikriai nuo 1300 metų ją legaliai valdė maždaug 2 nuošimčiai jos gyventojų – mažiau nei du tūkstančiai piliečių. Nors jos valdovai nebuvo atrenkami ir griežtai auklėjami pagal *Valstybę*, kiekvienas aristokratų

šeimos narys, vyras, galintis dalyvauti valdžioje, nuo kūdikystės turėjo žinoti, kad dalyvauti valdant Veneciją yra jo privilegija ir atsakomybė. Konstitucinė sistema buvo rūpestingai sudaryta taip, kad užtikrintų, jog pareigūnas, ir visų pirma dožas, neveiktų asmeninės ar šeimos didybės motyvais, bet saugotų platesnius respublikos interesus.

Galėčiau pateikti dar daugiau pavyzdžių, tokių kaip XV a. Florencijos respublika, valdoma Medici šeimos, ar net Kinija, stabilumo ir klestėjimo laikotarpiais valdoma imperatoriaus ir biurokratijos, labai įtakotos konfucianistinių meritokratinės valdžios idėjų.

Todėl Jūs klystumėte sakydamas, kad priežiūros idealo neįmanoma įgyvendinti ar bent jau prie jo pakankamai priartėti, o tai yra daugiausia, ko galima reikalauti iš politinių idealų.

DEMAS: Nemanau, kad Jūsų istoriniai pavyzdžiai tiktų mūsų dienų pasauliui.

* * *

ARISTAS: Na, aš pabandžiau Jums padėti išvysti kitokią viziją nei demokratija. Manoji vizija apima gerai kvalifikuotą mažumą, kurią aš vadinu prižiūrėtojais, valdymo meno ir mokslo specialistais, valdančiais likusius, ir valdančiais visų žmonių interesų labui, gerbiančiais vienodo traktavimo principą, ir iš tikrųjų turbūt besilaikančiais jo geriau, negu jo laikytųsi liaudis, jei valdytųsi pati. Paradoksalu, tačiau geriausiu atveju tokia sistema realiai gali remtis visuotiniu susitarimu. Tokiu būdu priežiūros sistema gali pasiekti vieną iš svarbiausių tiek anarchizmo, tiek demokratijos tikslų – tačiau visai kitokiomis priemonėmis.

DEMAS: Sutinku, kad tai galinga vizija. Ji visada buvo stipriausia demokratinės vizijos varžovė ir lieka tokia šiandien, kai tiek daug nedemokratinių režimų – kairiųjų, dešiniųjų, revoliucinių, konservatyvių, tradicinių – pateisina save, remdamiesi šia vizija. Jeigu ateities amžiuose demokratija žlugtų ir galbūt net išnyktų iš žmonijos istorijos, manau, kad jos vietą užimtų hierarchiniai režimai, besiskelbiantys teisėtais, nes jie valdomi dorų ir kvalifikuotų prižiūrėtojų.

PENKTAS SKYRIUS

Priežiūros kritika

Nors kaip idealas priežiūra gali atrodyti labai didingai, jos išskirtiniai reikalavimai, keliami prižiūrėtojų žinojimui ir dorybei, yra praktiškai beveik neįgyvendinami. Nežiūrint Venecijos respublikos ar kitų pavyzdžių, kuriuos gali pateikti šalininkas, įrodinėdamas, kad priežiūra yra tikra istorinė galimybė, manau, kad ji negali būti pagrįstai ginama kaip pranašesnė už demokratiją nei kaip idealas, nei kaip sistema, įgyvendinama praktiškai.

Šios idėjos įtikinamumas dažniausiai kyla iš neigiamo požiūrio į moralinę ir intelektualinę paprastų žmonių kompetenciją. Tačiau net jeigu toks požiūris būtų priimtinas (kituose skyriuose aš atskleisiu priežastis, dėl kurių jis atmestinas), tai nereiškia, kad egzistuoja potencialūs prižiūrėtojai, turintys tikrai aukštesnį žinojimą ir dorybę, ar kad jie gali būti parengti, ir jiems būtų galima patikėti valdyti bendrojo gėrio labui. Nežiūrint, kaip vertintume neigiamus argumentus, teigiami argumentai už priežiūrą neatlaiko kruopščiai pagrįstos kritikos.

ŽINOJIMAS

Kaip sakiau, Platonas tikėjo, kad jo prižiūrėtojai bus įvaldę "karališkąjį" valdymo mokslą. Kiek besiskirtų filosofiškai nuo Platono vėlesnieji šalininkai, jie sutinka su juo, tvirtindami, kad jų turima galvoje atskira prižiūrėtojų klasė išskirtinai tiktų valdyti dėl pranašumų, nulemtų jų aukštesnio tam tikrų tiesų – moralinių, filosofinių,

istorinių, psichologinių ir kitokių – žinojimo. Kaip Platonas, jie irgi manė, – eksplicitiškai ar implicitiškai, – kad šitos tiesos yra "objektyvios", ir jų žinojimas sudaro "mokslą".

Ne visada pakankamai pabrėžiama, kad toks priežiūros pateisinimo būdas susideda iš dviejų logiškai nepriklausomų teiginių.[1] Pirma, visuotinio gėrio ir geriausių priemonių jam pasiekti žinojimas yra "mokslas", sudarytas iš objektyviai galiojančių ir patvirtintų tiesų, tokių kaip fizikos dėsniai arba matematiniai įrodymai, kurie paprastai laikomi esą "objektyvūs" (nors pastarieji – visai kitokiu būdu negu pirmieji). Antra, šitokį žinojimą gali pasiekti tik mažuma suaugusiųjų, ir, atrodo, labai nežymi mažuma. Tačiau Jūs pastebėsite, kad net jeigu pirmasis teiginys būtų teisingas, antrasis gali būti klaidingas. Bet jeigu *kuris nors* teiginys yra klaidingas, tada argumentacija sugriūva. Pavyzdžiui, tarkime, esame įsitikinę, kad moralinį žinojimą iš tikrųjų sudaro objektyviai galiojantys teiginiai. Jeigu taip, tai ar daugumai suaugusiųjų, gavusių atitinkamą išsilavinimą, nebūtų įmanoma įgyti pakankamą tų tiesų žinojimą ir pateisinti dalyvavimą valdant save? Pats Platonas nepajėgė įtikinamai paaiškinti, kodėl jo "karališkąjį mokslą" gali išmokti tik mažuma.[2] Vėlesnieji priežiūros šalininkai dažnai taip pat nesistengė parodyti, kodėl jų valdymo "mokslas" gali būti prieinamas tik mažumai. Bet jei mes nesame įsitikinę, kad yra būtent taip, tokia argumentacija priežiūros naudai neįtikina.

Tačiau šios argumentacijos svorio centras paprastai perkeliamas į pirmąjį teiginį. Kai priežiūros šalininkai tvirtina, kad "valdymo mokslas" sudarytas iš racionaliai neabejotinų ir objektyviai apibrėžtų tiesų, kai kurie iš jų tas esmines tiesas pirmiausia ar net išimtinai pateikia kaip *moralinius* teiginius, o kiti jas vaizduoja kaip *empirinius* teiginius, palyginamus su fizikos, chemijos, biologijos ir pan. dėsniais. O kartais, nors ir nedažnai, valdymo mokslas laikomas abiejų rūšių tiesų, moralinių ir empirinių, junginiu. Tačiau negalima paremti nė vienos iš šių pretenzijų.

Moralinis žinojimas

Kai dėl *moralinių* teiginių, nedaug moralės filosofų ir tikriausiai nedaug mąstančių bei išsilavinusių žmonių dabar tiki, kad mes

galime prieiti prie absoliučių, intersubjektyvių ir "objektyviai teisingų" moralinių sprendimų, tokių kaip gamtos mokslų ir matematiniai teiginiai.[3] Nors kai kurie moralės filosofai kėlė tokį reikalavimą, jie akivaizdžiai nepajėgė įrodyti jokių konkrečių moralinių sprendimų absoliutaus ir objektyvaus pobūdžio. Priešingai, jų "objektyvios moralinės tiesos" nuolat pasirodo esančios labai ginčytinos; jų pretenzija surasti intersubjektyviai galiojančius principus nepagrindžiama; jų siekis turėti objektyvias tiesas, tokias kaip gamtos mokslų ar grynosios logikos bei matematikos tiesos, neįgyvendinamas.[4]

Ši teritorija pernelyg išvaikščiota, kad reikalautų tolesnio tyrinėjimo. Bet galbūt praverstų paprastas palyginimas. Jei objektyvumo požiūriu moralinis žinojimas būtų realiai palyginamas su matematika ar gamtos mokslais, tada tokio žinojimo intersubjektyvi vertė galėtų būti mums pademonstruota tokiais pat patikimais būdais, kaip ir tie, kurie mus įtikina, kad daugelis matematikos ar gamtos mokslų teiginių yra "objektyviai teisingi". Galbūt mes įsitikintume, kad moralinis žinojimas yra "objektyvus", jei mums būtų parodyta, kad – kaip matematikoje ar gamtos moksluose – tiriamojo dalyko ekspertai naudoja gerai apibrėžtas, pakartojamas procedūras, kurios, jų įsitikinimu, gali tinkamai įrodyti jų teiginių pagrįstumą; toliau, kad tie, kurie naudoja tinkamas procedūras, linkę pripažinti tam tikrų dėsnių ar visuotinių teiginių tiesą; pagaliau, kad "dėsniai", dėl kurių jie sutinka, sudaro svarbią, netrivialią teiginių sankaupą – moralinio žinojimo atveju tai moraliniai dėsniai, aiškiai apibrėžiantys mūsų moralinių apsisprendimų sritį. Tačiau moralinių reikalavimų srityje tokių objektyvumo rodiklių, kaip žinia, nėra.

Tarti, kad moralinis tyrinėjimas neatskleidžia objektyvių ir absoliučių moralės dėsnių, visai nereiškia pulti į kitą kraštutinumą, t.y. manyti, kad moralinis diskursas yra visiškai "subjektyvus", savavališkas, tik skonio dalykas, sritis, nesisiejanti su protu ar patirtimi. Tarp dviejų kraštutinumų yra daug alternatyvų, atveriančių erdvę argumentacijai, besiremiančiai žmogaus protu ir žmogiškąja patirtimi (Fishkin 1984). Kaip turėtų būti aišku iš šios knygos esmės, net jeigu mes ir negalime pateisinti demokratijos, parodydami, kad ji gali būti išvesta iš "objektyviai teisingų" moralinių absoliutų, mes galime, – aš tuo tikiu, – ją pateisinti principais, kurie patenkinamai išlaiko proto ir patirties egzaminą.

Tokiu atveju galima pasakyti, kad, nors prižiūrėtojai realiai negalėtų

disponuoti "valdymo mokslu", jų moraliniai sprendimai būtų tiek pranašesni už paprastų žmonių sprendimus, kad jiems turėtų būti patikėta valdyti. Bet pripažinimas, kad prižiūrėtojai nedisponuoja objektyviu "valdymo mokslu", nors ir nėra lemtingas priežiūros idėjai, labai išryškina praktinį klausimą, kaip atpažinti bei paskirti prižiūrėtojus ir pašalinti tuos, kurie pasirodė netinkami. Tačiau prieš iškeldami šias problemas, mes turime apsvarstyti kitokios rūšies "mokslą", kuris, kaip manoma, pateisina priežiūros sistemą. Žinoma, taip mano ne Platono prižiūrėtojai, bet kiti, tie, kurie tariasi turį valdymo mokslo žinojimą.

Instrumentinis žinojimas

Kad tinkamai valdytum, būtų galima tvirtinti, moralinis žinojimas nereikalingas. Todėl mano pateikta pretenzijų į tokį žinojimą kritika nėra svarbi. Juk tai, ko reikalauja valdymas, yra tik instrumentinis žinojimas, t.y. efektyviausių priemonių pasiekti tokius plačiai ar net visuotinai pripažintus tikslus, kaip žmogaus laimė ar gerovė, teisingas supratimas. Instrumentinis žinojimas, būtų galima argumentuoti toliau, pirmiausia, o galbūt net išskirtinai, yra *empirinis* žinojimas apie žmoniją, visuomenę, gamtą, žmogaus ir socialinę elgseną, tendencijas, dėsnius, procesus, struktūras ir pan. Taigi iš principo instrumentinis žinojimas, reikalingas tam, kad valdytum, galėtų būti toks pat mokslas kaip ir kiti empiriniai mokslai.

Manoma, jog toks požiūris pagrindžia nuostatą, kad prižiūrėtojai turėtų būti parenkami iš mokslininkų, inžinierių, technikų, viešojo valdymo specialistų, patyrusių valstybės tarnautojų ar kitokių žmonių, kurie, kaip tariama, turi specializuotą empirinį žinojimą. Psichologo B. F. Skinnerio utopijoje *Antrasis Waldenas* prižiūrėtojais būtų elgsenos specialistai (veikiausiai Skinnerio šalininkai). Leniniečių požiūriu, pereinamuoju į tikrą demokratiją laikotarpiu prižiūrėtojais būtų tie, kurie ypač giliai supranta istorijos bei ekonomikos dėsnius, ir kurie, pasirodo, yra ištikimi marksistai-leniniečiai. Gamtos mokslininkai linkę manyti, kad politikai būtų žymiai geresni, jei jie laikytųsi gamtamokslinių metodų. (Kaip šviežią pavyzdį žr. Daniel E. Koshland, *Science*, 25 October 1985, 391.) Inžinieriai teiktų pirmenybę...

inžinieriams. Ir taip toliau. Bendra prielaida yra ta, kad geriausios viešosios politikos vykdymo uždavinys esmingai priklauso nuo empirinio žinojimo; jei taip, tai tas reikalingas žinojimas yra ar gali būti empirinis mokslas, teorinis arba praktinis.

Kaip pavyzdį imkime sprendimus apie Amerikos branduolinio ginklavimosi strategijas. Būtų galima tvirtinti, kad šios strategijos iš esmės yra grynai instrumentinės, nes faktiškai kiekvienas Jungtinėse Valstijose pritaria tam tikriems vyraujantiems tikslams: žmonių giminės išlikimui, civilizuoto pasaulio išlikimui, Jungtinių Valstijų išlikimui, kaip mes jį suprantame, ir t.t. Todėl patys sunkiausi klausimai liečia ne tikslus: jie liečia priemones. Tačiau priemonių pasirinkimas (taip tęsiama argumentacija) yra griežtai instrumentinis, o ne moralinis; klausiama, kaip geriausia pasiekti tuos tikslus, dėl kurių sutaria visi. Tokiu būdu žinojimas, reikalingas šiems sprendimams, yra techninis, mokslinis, instrumentinis, empirinis. Kadangi šis žinojimas yra nepaprastai sudėtingas ir didžia dalimi neišvengiamai slaptas, jis pačia savo esme neprieinamas paprastiems piliečiams. Todėl sprendimai dėl branduolinės strategijos neturėtų būti priimami viešosios nuomonės ar per demokratinius procesus; jie turėtų būti priimami ekspertų, specialiai išmanančių branduolinę strategiją. Demokratijos nenaudai, šie ekspertai neišvengiamai sudarytų Amerikos piliečių mažumą.

Nors šis argumentas gali pasirodyti įtikinamas, iš esmės jis yra klaidinantis. Pradėkime nuo to, kad manyti, jog sprendimai dėl branduolinės ginkluotės yra grynai instrumentiniai ir neapima lemtingų bei labai kontroversiškų moralinių klausimų, yra didelis nesusipratimas. Aptarkime keletą problemų: ar branduolinis karas moraliai pateisinamas? jei ne, ar leistina gynybinė strategija? jei taip, kokiomis aplinkybėmis turėtų būti panaudoti branduoliniai ginklai? gal jokiomis? kokie taikiniai moraliai leistini? Pavyzdžiui, ar turėtų būti taikomasi į miestus ir kitokius gyvenamuosius centrus? Jei ne, kaip būtų galima griauti priešo komandinius ir kontrolinius centrus, jau nekalbant apie pramonės, transporto ir kitus ekonominius centrus ar net karines pajėgas? Galų gale kokiomis aplinkybėmis, be tam tikros "pergalės", būtų geriausia nutraukti branduolinį karą, kraštutiniu atveju – pralaimėjimą laikyti priimtinesniu už sunaikinimą?

Akivaizdu, kad sprendimai dėl tokių dalykų nėra tik instrumentiniai. Jie kartu apima moralinius pasirinkimus, ir kai kurie iš šių pasirinkimų

yra nepaprastai sunkūs ir sudėtingi. Nors dešimtmečiais strateginiai sprendimai atsakingų sprendimų priėmėjų (Bracken 1983, 239) ar plačiosios publikos buvo priimami menkai atsižvelgiant į jų moralines prielaidas, Amerikos katalikų vyskupų pastoracinis laiškas (1983 m.) atkreipė viešumos dėmesį į daugelį moralinių klausimų ("The Challenge of Peace", 1983). Vėliau ir kiti ėmėsi tyrinėti strateginių sprendimų moralinį matmenį kitais, neretai prieštaringais, požiūriais (pvz., Russett 1984; MacLean 1986). Kaip būtų vertinami moraliniai dalykai, tas faktas, kad strateginiai sprendimai iš tikrųjų priklauso nuo moralinių vertinimų, visiškai sugriauna prielaidą, kad tie sprendimai yra grynai instrumentiniai ir gali būti išmintingai priimti, remiantis grynai empiriniais, moksliniais ar techniniais svarstymais.

O strateginiai sprendimai nėra unikalūs. Sprendimai dėl lemtingų viešosios politikos aspektų retai, o gal ir niekada, negali būti priimti remiantis vien tik techniškai efektyviomis priemonėmis, siekiant tokių tikslų, kurie gali būti priimti kaip savaime suprantami, dėl to, kad jie yra akivaizdžiai teisingi ar visuotinai priimtini. Kadangi "mokslinis" empirinio pasaulio pažinimas negali būti pakankama kvalifikacija, kad tiktum valdyti, grynas empirinis "mokslas" nėra ir negali būti sutapatintas su "karališkuoju" valdymo mokslu.

Specialistai kaip politikai

Tačiau visai teisinga, kad, nors moraliniai vertinimai visada būtini protingiems sprendimams, kas akivaizdu priimant sprendimus dėl branduolinių pajėgų, savaime jų niekada nepakanka. Kartu reikia priimti sprendimus apie empirinį pasaulį – kaip jis veikia, kokias įmanomas alternatyvas jis įgalina, kokie kiekvienos alternatyvos padariniai ir t.t. Bent jau kai kurie iš šių sprendimų reikalauja tokio specializuoto žinojimo, kurio mes negalime tikėtis iš daugelio žmonių: instrumentinio žinojimo. Jei branduolinės ginkluotės politika gal ir nėra tipiška dėl išskirtinio moralinių pasirinkimų sunkumo, ji nėra netipiška techninių žinių reikalingumo požiūriu. Nors sprendimai dėl branduolinės ginkluotės iš tikrųjų iškelia techninius klausimus, šie klausimai gali nebūti svarbesni už techninius klausimus, susijusius su daugeliu kitų sudėtingų dalykų.

Kadangi tiek moralinis supratimas, tiek instrumentinis žinojimas visada reikalingi politiniams sprendimams, niekada negali pakakti tik vieno iš jų. Kaip tik čia bet kokia argumentacija, pagrindžianti gryno technokratinio elito valdžią, turi griūti. Kaip ir branduolinių pajėgų atveju, technokratai nėra tinkamesni už kitus priimti esminius moralinius sprendimus. Gali būti, kad jie net netinkamesni. Juk technokratai pasižymi mažiausiai trimis kitais trūkumais, galbūt neišgydomais pasaulyje, kur žinojimas yra toks sudėtingas, koks yra dabar. Visų pirma, specializacija, reikalinga tam, kad įgytum aukšto laipsnio specializuotą žinojimą, šiandien yra labai ribojanti: tampama *kažko*, t.y. *vieno* dalyko specialistu ir neišvengiamai nebesuvokiama kitų dalykų.

Antra, Platono karališkasis mokslas paprasčiausiai neegzistuoja, todėl negali egzistuoti jo įgyvendintojai. Tokiu būdu, *pace** Platonas, nėra atskiro meno ar mokslo, kuris galėtų patenkinamai pretenduoti savyje susieti moralinį ir instrumentinį supratimą, reikalingą protingai politikai vykdyti nūdienos pasaulyje. Galbūt yra filosofų, visuomenės ar net gamtos mokslininkų, kurie reikštų savo specialybei tokias ekstravagantiškas pretenzijas. Bet aš manau, kad paprasčiausias patikrinimas greitai atskleistų tokių reikalavimų silpnumą: tegul tik reiškiantys tokias pretenzijas būtų išegzaminuoti kiekvienos srities ekspertų, ir tegul mums būtų leista būti šio jų darbo teisėjais.

Trečioji technokratų kaip politikų silpnybė yra ta, kad daugumoje politikos klausimų instrumentiniai sprendimai priklauso nuo prielaidų, kurios nėra griežtai techninės, mokslinės ar net labai tikslios. Dažnai šios prielaidos atspindi tam tikrą ontologinį sprendimą: panašu, kad pasaulis yra *toks*, o ne *šitoks*, jis veikia *taip*, o ne *šitaip*. Pvz., branduolinės ginkluotės atveju paprasti žmonės, kaip pastebi Brackenas (1983, 50), linkę tikėti garsiuoju Murphy'o dėsniu: jei koks nors nemalonumas gali atsitikti, jis atsitinka. Nors paremtas turtinga patirtimi (faktiškai paremtas patirtimi galbūt tiek pat, kiek ir dauguma socialinių mokslų principų), Murphy'o dėsnis, žinoma nėra gerai pagrįstas empirinis dėsnis griežta prasme. Tai yra sveiko proto sprendinys apie dalykų tendencijas, ontologinis požiūris į pasaulio prigimtį.

Dėl šitų specializuoto žinojimo trūkumų ekspertai dažnai visiškai nebesuvokia, kad realus pasaulis gali atkakliai atmesti jų žaidimo

---

* *Pax, pacis* – taika, taikus susitarimas (lot. k.). Čia: tenepyksta. – *Red.*

taisykles.[5] Nors branduolinės ginkluotės planavimo specialistų klaidų stengiamasi neiškelti į viešumą ir apie jas galime nesužinoti, kol nebus per vėlu, tačiau žinome pakankamai, kad būtų galima tarti, jog branduolinės ginkluotės specialistai nėra jokia išimtis iš bendros patirties.

Štai sprendimas padidinti raketų griaunamąją galią pridedant keletą nepriklausomai nutaikomų įrenginių (angl. *MIRV*), nešančių branduolines kovines galvutes, dabar laikomas klaidingu. Natūralu, kad rusai įrengė *MIRV* savo raketose, ir ginklavimosi kontrolės problema tapo net sunkesnė. Daug vėliau Pentagonas pasiūlė, kad galbūt raketas, apginkluotas *MIRV*, abi pusės galėtų pakeisti mažesnėmis raketomis, kiekviena iš kurių turėtų vieną kovinę galvutę, ir taip būtų palengvintas patikrinimas. Tačiau tuo metu, kai buvo priimtas sprendimas dėl *MIRV*, daugelis kritikų, argumentuojančių sveiko proto požiūriu – ir tam tikro ontologinio pasaulio sąrangos vertinimo požiūriu, – nutarė, jog tai, kas atsitiko, turėjo iš tikro atsitikti. Pasitikėjimo implicitinėmis sprendimų priėmėjų prielaidomis nelabai sustiprina žinojimas, kad 1982 m. Šiaurės Amerikos oro gynybos štabo (angl. *NORAD*) įspėjamasis centras dar vis neturėjo atsarginio energetinio šaltinio. Kažkokiu būdu ši paprasta problema tik "prasisunkė pro plyšius" (Bracken 1983, 113).

Patirtis, susijusi su sprendimais dėl branduolinės ginkluotės, papildomai pagrindžia sveiko proto padiktuotą išvadą, kad technokratai turi būti ne valdovai, o valdomieji. Ši išvada yra įtraukta į garsų Georges'o Clemenceau aforizmą, jog karas pernelyg svarbus, kad būtų patikėtas generolams; šį principą gerai įrodė žudynės, sukeltos aukštos kvalifikacijos generaliteto Pirmojo pasaulinio karo metu. Žmogiškoji patirtis, užkoduota Clemenceau aforizme ir Murphy'o dėsnyje, neduoda pagrindo manyti, kad ekspertai turi pakankamai išminties valdyti, ką siūlo priežiūros teorija.[6]

ŽINOJIMAS: BENDRASIS GĖRIS

Argumentas priežiūros naudai kartais priklauso nuo to, kaip suprantama bendrojo gėrio (ar viešojo gėrio, kolektyvinio gėrio, bendrojo intereso ir pan.) sąranga, ir nuo to, kaip gali būti įgytas bendrojo gėrio sandų žinojimas.

Kad paaiškinčiau šią problemą, noriu priimti paprastinančią prielai-

dą. Tarkime, kad subrendęs asmuo žino savo asmeninius interesus daug geriau negu kitas asmuo. 7 skyriuje aš paaiškinsiu, kodėl man atrodo pagrįsta remtis tokia prielaida tuo atveju, kai priimami kolektyviniai sprendimai. Tačiau, kad jau dabar galėčiau tęsti argumentaciją, norėčiau tarti, kad šią prielaidą mes jau priėmėme. Mes tariame, kad, skirtingai nuo vaikų, suaugusiems apskritai nereikalingi paternalistiniai prižiūrėtojai, priimantys sprendimus jų labui. Jeigu bendrasis gėris būtų sudarytas tik iš individualių interesų ir jeigu mes galėtume susitarti dėl patenkinamo principo, sutelkiančio individualius interesus, galbūt – daugumos principo, tada paternalizmas būtų nereikalingas ir negeistinas privačiame gyvenime, o priežiūra būtų nereikalinga ir negeistina viešajame gyvenime. Kad pasiektume galimai geriausią sprendimą dėl bendro gėrio, mums tik reikėtų užtikrinti, kad kiekvienas turėtų vienodą galimybę išreikšti alternatyvų pasirinkimą (tarkime, balsuodamas) ir kad kolektyvinio sprendimų priėmimo procesas laikytųsi taisyklės, individualius pasirinkimus susiejančios į viešąjį pasirinkimą (tarkime, pagal daugumos principą).

Bet jeigu bendrasis gėris apima kažką *daugiau*, o ne tik asmeninių interesų sankaupą, tada jam pasiekti reikės kažko daugiau. Įgyvendinti bendrąjį gėrį tada reikštų žinoti aspektus, kuriais bendrasis gėris skiriasi nuo individualių interesų kombinacijos. Be to, jeigu teisinga (kaip praeitame skyriuje tvirtino Aristas), kad dauguma žmonių labiausiai rūpinasi savo individualiais interesais, tada vargu galima tikėtis, kad dauguma žmonių suvokia bendrąjį gėrį. Dar mažiau tikėtina, kad jie veikia to gėrio labui. Ar tokiomis aplinkybėmis nebūtų protinga sprendimą dėl bendrojo gėrio patikėti asmenims, specialiai auklėtiems taip, kad jie suprastų, iš ko susideda bendrasis gėris (ir, žinoma, tvirtai nusiteikusiems tą gėrį įgyvendinti)? Trumpai tarus, ar kitu keliu mes neprieitume išvados, kad geriausi valdovai būtų prižiūrėtojai, turintys ir žinojimą, ir dorybę?

Iš ko galėtų susidėti specialus prižiūrėtojų bendrojo gėrio žinojimas? Akivaizdu, kad tai priklauso nuo to, kas laikoma bendruoju gėriu. Išsamus šio dalyko tyrinėjimas reikalautų brautis į tankų lingvistinių ir konceptualinių pinklių, miglotų sąvokų ir klystkelių raizginį. Į jį kiek bandysime smelktis vėlesniuose skyriuose. Bet trumpiau panagrinėti galima ir dabar.

Tačiau prieš imantis šio žygio, svarbu prisiminti, kad mano minėtos

kliūtys, trukdančios surasti patikimą racionalų moralinių sprendimų pagrindą, išlieka. Racionaliai pagrįsti sprendimą dėl kolektyvinio gėrio ne lengviau negu racionaliai pagrįsti sprendimą dėl individualiojo gėrio. Šiaip ar taip, tai padaryti net sunkiau. Dar sykį: tardamas, kad moraliniai sprendimai yra problemiški, aš nenoriu pasakyti, kad racionalaus pagrindo ieškojimas yra bevaisis. Kaip sakiau anksčiau, teiginiai apie tai, kas geriausia individui, grupei, šaliai ar žmonijai, gali būti kažkas daug daugiau negu tik savavališkos ir neracionalios skonio išraiškos; moraliniai sprendimai nebūtinai turi būti "grynai subjektyvūs". Vertindami teiginių apie bendrąjį gėrį pagrįstumą, mes galime ir privalome naudotis protu bei patirtimi. Nežiūrint to, joks teiginys, kad "viešasis gėris aiškiai susideda iš to ir to" negali būti laikomas "objektyviai teisingu" ta pačia prasme, kaip daugelis matematikos, logikos ar gamtos mokslų teiginių laikomi esą "objektyviai teisingi". Net jeigu padarytume išvadą, kad viešasis gėris skiriasi nuo individualių gėrių agregato, jokia tariamų prižiūrėtojų grupė negalėtų pagrįstai paremti pretenzijos, esą jie turį "valdymo mokslą", susidedantį iš "objektyviai teisingo" viešojo gėrio žinojimo.

Bet jeigu mes tikime, kad bendrasis gėris yra kažkas daugiau negu tik individualių interesų agregatas, ar nebūtume linkę daryti išvadą, jog tam, kad jį suprastume, reikia būti ekspertais, o iš daugumos žmonių šito tikėtis negalima? Akivaizdu, kad mums reikia žinoti, ar bendrasis gėris skiriasi nuo individualių interesų agregato; jeigu taip, tai kuo; ir – jeigu skirtumai yra – ar priežiūros šalininkų pozicija yra sustiprinama.

Viešasis gėris: organinis ar orientuotas į asmenį

Nuo Antikos laikų diskusija apie bendrąjį gėrį buvo lydima vaiduoklio. Tai fantomas, kurį sukūrė organistinės kolektyvinių esybių interpretacijos.

Kalbėdami apie asmens gėrį, mes suprantame (daugiau ar mažiau), kas yra asmuo. Bet kai mes kalbame apie kolektyvinio esinio gėrį, kokios rūšies dalykas yra tas esinys? Žinoma, kalbant konkrečiai, kolektyvas gali būti polis, miestas, bendruomenė, nacija, šalis, valstybė ar dar kas nors. Tačiau ar miestą galima lyginti su asmeniu, o jeigu

taip, tai kokiu būdu? Toks kolektyvas kaip miestas kartais suvokiamas taip, tarsi jis būtų ekvivalentiškas gyvam organizmui; tokiu būdu miestas gali būti prilygintas asmeniui. Nuo senovės laikų politiniams kolektyvams buvo taikomos organistinės metaforos. Bet ne visada aišku, kokia yra mūsų metaforos interpretacija. Pavyzdžiui, *Valstybėje* Sokratas dažnai kalba apie "miestą kaip visumą", tarsi miestas būtų tam tikra holistinė esybė, panaši į asmenį; kartu jis apverčia metaforą, tvirtindamas, kad "individas yra panašus į miestą".[7] Organizmas kaip metafora yra vienas dalykas; visai kita politinį kolektyvą suvokti kaip organizmą. Ar mes rimtai turėtume traktuoti tiek miestus, tiek asmenis, kaip savotiškus gyvų organizmų klasės narius?

Organinė metafora aiškiai įtaigoja tam tikrą mąstymo apie bendrą gėrį būdą. Viena organinės metaforos interpretacija galėtų būti tokia:

Kaip asmens gėris yra kažkas daugiau negu kokios nors atskiros asmens dalies "gėris", taip ir kolektyvo gėris yra kažkas daugiau negu jo dalių gėris; miesto gėris yra daugiau negu jo piliečių gėris; todėl bendrasis gėris galiausiai negali būti redukuotas į kolektyvą sudarančių žmonių gėrį.

Kadangi kai kurie autoriai, vartojantys *organines* metaforas, galbūt atmestų tokią interpretaciją, išskirdamas pavadinsiu ją *organistiniu* požiūriu į bendrąjį gėrį.

Alternatyva organistiniam požiūriui galėtų būti pavadinta *į žmogų orientuotu kolektyvinių sprendimų pagrindu:*

Bendrasis miesto ar nacijos gėris visada gali būti suskaidytas į tai, kas yra gera bendruomenei ar nacijai priklausantiems asmenims, ar tiems, kurie yra tų kolektyvų veikiami. Bendrasis gėris nėra kažkas skirtinga nuo interesų ir gėrio tų asmenų, kurie sudaro kolektyvą ar yra jo veikiami.

Skirtingai nuo organistinio požiūrio, remdamiesi šia prielaida, mes niekada neturime teisės į bendrąjį gėrį įsprausti kažką daugiau negu asmenų, žmogiškų būtybių gėrius.

Kartais manoma, kad organistinis požiūris yra pranašesnis už orientuotą į žmogų požiūrį dvejopai: 1) kadangi jis pripažįsta, kad sistema,

ypač gyva sistema, niekada negali būti redukuota į jos dalių sumą; 2) kadangi jis įgalina tokias vertybes kaip tvarka, bendrumas ir teisingumas, kurioms nėra vietos į žmogų orientuotame požiūryje. Tačiau abi kritinės nuostatos atspindi į žmogų orientuotos pozicijos nesupratimą.

Bendruomenės kaip sistemos, o ne agregatai

Į žmogų orientuotas postulatas *nesuponuoja* "metodologinio individualizmo", t.y. doktrinos, pagal kurią socialiniai reiškiniai turi būti aiškinami tik atsižvelgiant į faktus, susijusius su individu.[8] Kadangi sistemos susideda ne tik iš dalių, bet ir ryšių tarp dalių, sistemos savybės negali būti visais atvejais redukuotos į sistemos elementų savybes. Kadangi bendruomenė nėra paprastas individualių asmenų agregatas, bet susideda ir iš ryšių tarp jų bei tarp įvairių posistemių, bendruomenės charakteristika nesuvedama į individualias savybes.[9]

Kad kolektyvas gali turėti savybių, kurios nesuvedamos į individualių asmenų savybes, tai nėra pagrindinis dalykas. Jei mes tikime, kad tam tikra žmogiškos sistemos savybė – tarkime, teisingumas ar politinė lygybė, – yra vertinga, ar šios savybės vertė kyla dėl to, kad ji naudinga sistemai visai nepriklausomai nuo to, kokią vertę ji gali turėti sistemai priklausantiems žmonėms? Ar galbūt toji savybė yra vertinga todėl, kad ji naudinga sistemai priklausantiems žmonėms? Kas turima galvoje pirmu atveju, neaišku. Aš manau, kad pastanga jį paaiškinti neišvengiamai susivestų į trivialų ir paprastą klausimą: kodėl mes, žmonės, turėtume vertinti žmogiškąją sistemą nepriklausomai nuo tos vertės, kurią ji turi mums? Jeigu atmetame organistines nuostatas, į žmogų orientuotas požiūris vis dar įgalina mus gerbti vertybes, kurias žmonės įgyja, gyvendami bendruomenėje ar bendruomenėse. Kodėl taip yra, mes galime suprasti, aptardami kai kurias galimas bendruomenines vertybes.

Privatūs interesai ir kolektyviniai interesai

Į žmogų orientuota nuostata jokiu būdu neminimizuoja svarbos tų vertybių, kurios priklauso nuo buvimo grupės ar bendruomenės

nariu: altruizmo, meilės, draugystės, partnerystės, brolybės, dalyvavimo, teisingumo, tvarkos, saugumo, ištikimybės ir t.t.

Akivaizdu, kad visuomenės ir elgsenos teorijos bei modeliai, pabrėžiantys individualizmą ir minimizuojantys bendruomeninių saitų ar kolektyvinių interesų svarbą, yra orientuoti į žmogų. Tačiau į žmogų orientuotas požiūris nesuponuoja egoizmo ir individualizmo nei kaip fakto, nei kaip vertybės. Iš tikrųjų teisinga, kad buvimas bendruomenės nariu yra gėris beveik kiekvienam, o gal ir visiems. Bet jei taip, tada šitas gėris ar interesas turi būti priskirtas prie kiekvieno ar beveik kiekvieno žmogaus interesų ar gėrio. Asmens interesai gali būti, ir paprastai yra, platesni vien tik už *privačius* ar *į save nukreiptus interesus*. Štai kodėl apibūdindamas į žmogų orientuotą požiūrį aš pasirenku žodį "asmuo", o ne "individas"; nes aš noriu apibrėžti visą asmenį, jam priskirdamas visus socialinius asmens aspektus. Jei tariama, kad figūra "žmogiškieji interesai" apima visus kokio nors žmogaus kaip asmens, kaip žmogiškos būtybės interesus, tada "žmogiškieji interesai" apima buvimą bendruomenės – o mūsų dienomis ir daugelio bendruomenių ar kolektyvų – nariu. Tačiau bendruomenės narystės vertė susijusi su asmenimis, sudarančiais bendruomenę, o ne su kažkokia pamėkliška organine esybe, kuri kenkia ar duoda naudą *nepriklausomai nuo jų sudarančių žmonių.*

Tad nors organinė metafora gali būti naudinga kaip būdas pabrėžti žmonių savitarpio priklausomybę ir žmogiškojo bendravimo bei žmogiškojo ryšio vertę, organinė (skirtingai nuo organistinės) žmogaus socialumo koncepcija nesuponuoja nieko tokio, kas nebūtų visiškai suderinama su į žmogų orientuotų kolektyvinių sprendimų pagrindu.[10] Jei, kita vertus, tariama, kad organinė kalba implikuoja organistinę bendrojo gėrio koncepciją, tada man atrodo, kad ji yra visai klaidinga ir nepridėda nieko, išskyrus mulkinimą.

Jei priimame į žmogų orientuotą požiūrį, tada, kad suprastume kolektyvo bendrąjį gėrį, mums reikia žinoti tik asmenų interesus ir nieko daugiau. Reikalavimas, kad valdovai privalėtų turėti žinojimą apie ypatingą bendrąjį gėrį, susidedantį iš kažko, kas skiriasi nuo kolektyvą sudarančių narių ar kolektyvo politikos veikiamų asmenų interesų derinio, negali būti pagrįstas.

Kolektyviniai sprendimai: sandaros problema

Viena yra sakyti, kad bendrasis gėris sudarytas tik iš asmeninių gėrių. Visai kas kita tiksliai pasakyti, *kaip* bendrasis gėris turėtų būti sudarytas iš asmeninių gėrių. Kad bendrąjį gėrį sudarytume iš asmeninių gėrių, mums reikia patenkinamo principo, tam tikrų sprendimų taisyklės.[11] Tačiau jei šios diskusijos ko nors vertos, jos parodė, kad visos taisyklės, reikalingos priimti kolektyvinius sprendimus, tam tikromis aplinkybėmis yra netinkamos. Kadangi demokratiją būtų sunku pateisinti, jeigu ji negalėtų naudoti bešališkų procedūrų priimant kolektyvinius sprendimus, daugumos principo ir kitų demokratinių sprendimų taisyklių trūkumai dažnai nukreipiami prieš demokratiją; matyt, manoma, kad dėl šių trūkumų reikia siekti alternatyvos demokratijai.

10 skyriuje aš kelsiu klausimą apie daugumos valdžią ir jos alternatyvas. Svarbiausias dalykas čia būtų tas, kad argumentai už priežiūrą, tiek pat, kiek ir už demokratiją, suponuoja, jog kolektyviniai sprendimai kartais yra labai geistini. Jeigu prižiūrėtojai ne visada būtų vieningi, jiems taip pat reikėtų sprendimo taisyklių. Jeigu Jūsų prižiūrėtojai nesutaria tarpusavyje, klausė Aristo Demas, kaip jie spręs – remdamiesi daugumos taisykle? Demo klausimo negalime nubraukti kaip lengvabūdiškos trivialybės. Nors priežiūros šalininkai aiškiai linkę nutylėti nesutarimus tarp prižiūrėtojų, tikėtis, kad nesutarimų nepasitaikys, reiškia ignoruoti visą žmogiškąją patirtį. Jeigu nesutarimai atsirastų, o taip bus tikrai, ir jeigu prižiūrėtojų sprendimai neturėtų būti grynai savavališki, tada jie reikalautų sprendimo taisyklių, pašalinančių jų nesutarimus. Vadinasi, jeigu teisingų sprendimo taisyklių suradimo problema yra labai rimta demokratiniame procese priimant kolektyvinius sprendimus, ji ne mažiau rimta bet kokiame alternatyviniame procese, įskaitant priežiūrą.

RIZIKA, NETIKRUMAS IR KOMPROMISAI

Priežiūros gynimas dažnai suponuoja, kad moralinis ir mokslinis žinojimas, taigi ir politiniai sprendimai, gali būti pagrįsti racionalaus proto tikrumu. Tokiu būdu, lyginant su paprastų žmonių vertini-

mais, pasižyminčiais grynosios nuomonės netikrumu, prižiūrėtojai gali įgyti žinojimą apie tai, kas geriausia bendruomenei, beveik prilygstantį racionaliam tikrumui. Tačiau bet kokia tokios rūšies prielaida ignoruoja esminį sprendimų apie svarbiausius politikos dalykus pobūdį: jie turi būti grindžiami *rizikos*, *netikrumo* ir *kompromisų* įvertinimais. Šiuolaikinės sprendimų priėmimo analizės atskleidė šį naują ir fatališką argumentacijos už priežiūrą trūkumą, kurio nepajėgė pastebėti ankstesnė filosofinė apologija ir kritika.

Geriausiu atveju ir beveik visada politiniai sprendimai yra rizikingi ta prasme, kad jie reikalauja pasirinkti alternatyvas, kurių padariniai yra tik tikėtini. Jei padariniai būtų tikri, išnyktų tam tikras sprendimų priėmimo skausmingumas. Bet nerimą kelia baisi rizika, susijusi su padariniais. Tarkime, susiduriame su tokia situacija. Azijoje pasirodo neįprasta ir pavojinga gripo forma, ir tikimasi, kad ji pasieks Jungtines Valstijas. Jei nebus imtasi priemonių, liga nusineš 600 žmonių gyvybes. Pasiūlomos dvi alternatyvinės programos. Jei taikoma viena, 200 žmonių bus išgelbėti. Jei taikoma kita, egzistuoja vienas šansas iš trijų, kad bus išgelbėti 600 žmonių, ir du iš trijų, kad nebus išgelbėtas nė vienas. Taigi kuri programa turėtų būti priimta?

Nėra nedviprasmiško teisingo atsakymo į šį klausimą. Negana to, atsakymai į panašius klausimus, atrodo, priklauso nuo to, kaip pateikiamos alternatyvos. Eksperimentiškai patvirtinta, kad jeigu alternatyvos formuluojamos taip, kaip jas pateikiau aš, dauguma žmonių pasirinktų pirmąją alternatyvą. Tačiau pateikus kitą – nors logiškai tą patį – formulavimą, dauguma žmonių pasirinktų antrąją! Negana to, tokia permaina "išsilavinusiems respondentams tokia pat būdinga, kaip ir naiviesiems". Susidurdami su rizika ar pasirinkimu, žmonės dažniausiai priima logiškai nenuoseklius sprendimus, ir, pasirodo, ekspertų elgsena ne geresnė negu paprastų žmonių.[12]

Tačiau racionalaus pasirinkimo problema yra dar sunkesnė, nes (skirtingai nuo ką tik pateikto pavyzdžio) paprastai yra nežinomos pačios tikimybės. Padariniai yra ne tik rizikingi ta prasme, kad kiekvienam mes galime priskirti tam tikrą tikimybę, kaip žaidžiant kauliukais. Padariniai netikri iš esmės, ta prasme, kad geriausiu atveju mes galime tik spėlioti apie tikimybes, išsiskleidžiančias plačioje, miglotoje skalėje. Nors žaidžiame falsifikuotais kauliukais, negalime iš anksto žinoti, kaip tie kauliukai falsifikuoti.

Tuo pat metu visi svarbūs politiniai sprendimai faktiškai reikalauja įvertinti santykinį skirtingų vertybių kompromiso geistinumą: lygybė *versus* laisvė, aukšti atlyginimai *versus* tarptautinis ekonominis konkurentabilumas, santaupos *versus* vartojimas, trumpalaikė nauda *versus* ilgalaikė nauda ir t.t.

Politiniai sprendimai paprastai reikalauja įvertinti tiek netikrumus, tiek kompromisus. Šiais atvejais aukštesnė specialistų kompetencija beveik išnyksta. Pavyzdžiui, tarkime, kad mes galime rinktis vieną iš dviejų branduolinės politikos strategijų. Viena duoda galimybę, kad branduolinio karo galima išvengti neapibrėžtam laikui; bet, jeigu jis įvyktų, faktiškai būtų sunaikinti visi Jungtinių Valstijų gyventojai. Kita strategija palieka žymiai mažiau galimybių išvengti karo, tačiau tikėtina, kad karas pareikalautų mažiau aukų – galbūt apie ketvirčio JAV gyventojų. Aišku, kad į tokias problemas nėra ir negali būti "ekspertinių" atsakymų.

DORYBĖ

Štai kodėl labai abejotina, kad prižiūrėtojai gali turėti *žinojimą*, moralinį, instrumentinį ar praktinį, kurio jiems reikia, kad pateisintų savo privilegiją valdyti. Bet nepakaktų ir aukštesnio žinojimo. Ar iš savo menamų prižiūrėtojų mes galėtume tikėtis, kad jie labiau *sieks* ne tik jų pačių, bet ir bendrojo gėrio? Ar jie turės reikiamą dorybę?

Priežiūros šalininkas gali atsakyti, kad prižiūrėtojai veikiausiai nepiktnaudžiautų savo valdžia labiau už tuos pareigūnus, kuriems valdžią suteikia demokratinė sistema. Tačiau priežiūros teorija nesiūlo, kad mes *deleguotume* valdžią valdovams. Valdovų valdžia apskritai *nedeleguojama*. Tai reiškia, kad įgaliojimas valdyti būtų nuolat pasisavinamas, o ne deleguotas; liaudis negalėtų legaliai ar konstituciškai, arba, aš manau, racionaliai ar moraliai, susigrąžinti įgaliojimų, kai tik ji nutartų, kad yra siektina tai padaryti. Vienintelė išeitis būtų revoliucija.

Prižiūrėtojai ne tik nepriklausytų nuo liaudies kontrolės, kad ir kokia ji kartais būtų ydinga demokratinėje santvarkoje. Galimas daiktas, kad jie negerbtų demokratinių vertybių. Iš tikrųjų prižiūrėtojai jaustų tik panieką viešajai *nuomonei*, kaip netikram *žinojimui*.

Jau minėjęs Clemenceau aforizmą ir Murphy'o dėsnį, turbūt turėčiau pridurti dar du. Trečiasis, galbūt dar geriau žinomas, ir taip pat gerai, jeigu ne geriau, patvirtintas žmogiškosios patirties, yra lordo Actono teiginys, kad valdžia linkusi gadinti, o absoliuti valdžia gadina absoliučiai. Ketvirtasis priklauso Johnui Stuartui Milliui:

> Kiekvieno ar bet kurio asmens teisės ir interesai tik tada neignoruojami, kai suinteresuotas asmuo yra įpratęs, linkęs ir pajėgus pats stoti už juos... Žmonės apsaugoti nuo kitų daromo blogio tik tiek, kiek jie turi galią apsisaugoti patys ir yra būtent tokie (Mill [1861] 1958, 43).

Žinoma, Millio ir Actono, kaip ir Clemenceau ar Murphy'o apibendrinimai realiai nėra "dėsniai" tikslia prasme. Veikiau jie yra praktiniai sprendimai, apdairumo taisyklės, turiningos išvados apie pasaulio sandarą. Bet jei jie yra apytikriai teisingi pasaulio apibūdinimai, o aš tikiu, kad jie yra kaip tik tokie, tada tikroji priežiūros vizija prižiūrėtojams kelia nežmoniškus reikalavimus.

ISTORINĖ PATIRTIS

Manau, kad pastarasis teiginys yra paremtas nesena istorine patirtimi. Sąlygos, palaikiusios Venecijos respubliką, jau nebeegzistuoja, ir nepanašu, kad jos vėl atsirastų šiame ar kitame šimtmetyje. Mūsų amžiuje mes tapome naujo istorinio reiškinio, kurį pavadinome totalitarizmu, liudininkais. Nors šių režimų naujoviškumas ir kraštutinumas dažnai perdedamas, tačiau jie labai padėjo mums suvokti didžiules blogo valdymo galimybes, glūdinčias moderniojoje visuomenėje. Juk dabarties visuomenė turi centralizuoto viešpatavimo potencialą, pranokstantį bet kokias ankstesnes ribas. Visame pasaulyje savo struktūra, ideologija ir sėkme labai skirtingi režimai vieningai pretendavo į teisėtumą, skelbdamiesi tikraisiais ir išskirtiniais bendrojo gėrio gynėjais. Jų specifika leidžia pagrįsti mažų mažiausiai tris išvadas.

Pirma, buvo dar sykį patvirtinta esminė tiesa, glūdinti liūdname Actono aforizme. Antra, šiose sistemose mes pastebime stiprų polinkį skaudžiai klysti, nes valdovų galia sukelia tendenciją iškreipti informaciją. Ją iškreipia tie, kurie ją perduoda valdovams, taip pat nežabo-

jamos pačių valdovų asmeninės keistybės. Trečia, niekas nesurado patenkinamų būdų, kaip surasti, atrinkti ir išauklėti už savo veiklą atsakingus prižiūrėtojus ar pašalinti netinkamus aukščiausio rango prižiūrėtojus. Taigi tokie režimai neturi, ir akivaizdžiai neturi, valdovų, pasižyminčių dorybe ir žinojimu – moraliniu, instrumentiniu ir praktiniu, – reikalingu tam, kad būtų galima pateisinti jų, kaip prižiūrėtojų, valdžią.

Tuo pačiu metu demokratinė teorija ir praktika iš pagrindų pasikeitė, kad susidorotų su šiuolaikinėmis žinojimo, informacijos, supratimo ir ekspertų panaudojimo problemomis. Nors Platonas ir kiti kritikai dažnai puolė demokratiją kaip režimą, kur valdo nerafinuota, tiesioginė, neinformuota viešoji nuomonė, tai interpretacija, pateikta ne demokratijos draugų, o jos priešų. Net patys naiviausi tiesioginės demokratijos šalininkai buvo įsitikinę, kad sprendimai susirinkime gali būti priimti tik to po, kai auklėjimas, atviras svarstymas, diskusija ir kitoks piliečių parengimas išaiškindavo problemas. Moderniosios demokratijos su išvystytomis atstovavimo, delegavimo, komitetinės specializacijos ir profesionalizuoto administravimo sistema nepaprastai padidino informacijos ir sprendimams priimti reikalingo žinojimo kiekį bei kokybę. Kvaila ir beprasmiška idealizuotą išmintingo ir doro elito valdžios portretą priešinti demokratijos kauke pridengtai minios valdžiai, kaip tai darė Platonas, o nuo jo laikų ir daugelis kitų demokratijos priešininkų.

KODĖL FILOSOFAI NETURĖTŲ BŪTI KARALIAIS IR *VICE VERSA*

Nežiūrint visų trūkumų, argumentacija priežiūros labui labai daug davė politinei minčiai, reikalaudama žinojimo ir dorybės kaip esminių gero valdymo sąlygų. Jei demokratinė teorija ir praktika neigtų šių dalykų svarbą, tai būtų pavojinga jos ateičiai.

Tačiau apdairumas ir praktinė išmintis mums pataria atmesti iliuzinę viltį, kad pats geriausias galimas režimas negali būti įgyvendintas: "Kol valstybėse nekaraliaus filosofai arba vadinamieji dabartiniai karaliai ir valdovai netaps tikrais ir rimtais filosofais, kol valstybinė valdžia ir filosofija nesusilies į viena ir kol iš valdžios nebus

prievarta pašalinti tie žmonės – o jų daug, – kurie iš prigimties linksta tik į vieną kurį iš tų dviejų dalykų" (Platonas. 1981. *Valstybė*, Vilnius: Mintis. P. 200).

Juk šios dvi veiklos rūšys iš esmės skiriasi. Tai nereiškia, kad valdovai negali neturėti šiokio tokio polinkio protauti "filosofiškai", ir kai kurie jį iš tikrųjų turėjo. Bet turėti polinkį protauti filosofiškai yra vienas dalykas; būti filosofu – kitas. Žodį "filosofas" aš vartoju ne šiandienine profesine prasme ir turiu galvoje ne tuos, kurie rašo filosofijos žurnaluose, dėsto filosofijos fakultetuose ir pan. Filosofas man yra Sokrato ir Platono tipo žmogus, aistringai ieškantis tiesos, skaidrumo ir supratimo, ypač teisingumo ir žmogiškojo gėrio srityje.[13] Nepanašu, kad valdovai labai domėtųsi tokiais dalykais, ir labai nedaugelį patenkintų ieškojimo rezultatai. Taip pat nemanau, kad Platono tipo filosofai labai trokštų valdžios, nes valdymas trukdytų jiems siekti tiesos, ir tą jie puikiai žino. Tai žinojo ir pats Platonas. Kai kurie tyrinėtojai įrodinėjo, kad *Valstybė* savo esme yra ironiška: Platonas siekia mums parodyti, kodėl jo piešiama išgalvota valstybė yra neįmanoma. Kaip ten būtų, savo garsiąja olos metafora jis pasakoja mums, kad tas, kuris apleidžia olą (ant jos sienų šmėsčioja šešėliai, metami iš tolimo šaltinio ateinančios šviesos), ir pamato, kas yra realu ir tikra ryškioje saulės šviesoje, tas jau nenorės sugrįžti į olą. Tačiau politinis pasaulis yra oloje, kur tiesa niekada visiškai nepasiekiama.

Apdairumas ir praktinė išmintis atmestų priežiūros viziją dėl kitų priežasčių. Nevykusi demokratija žmonėms yra nelaimė, tačiau nevykęs autoritarinis režimas yra prakeikimas. Jei apdairumas pataria laikytis "minimalaus maksimumo" strategijos, – t.y. pasirinkti alternatyvą, žadančią geriausią iš blogų rezultatų, – tai XX a. patirtis yra stiprus argumentas prieš priežiūros idėją.

Bet net jei mes pasirenkame "maksimalaus maksimumo" strategiją, ji taip pat stumia mus labiau palaikyti demokratiją, o ne priežiūrą. Juk savo idealių rezultatų požiūriu demokratija geresnė. Idealioje priežiūros sistemoje tik prižiūrėtojai gali naudotis viena iš fundamentaliausių laisvių, laisve dalyvauti kuriant įstatymus, saistančius asmenį ir bendruomenę. O juk idealioje demokratijoje šia laisve naudojasi visi žmonės.

Teisinga, kad demokratiniai režimai neapsaugoti nuo rizikos, jog žmonės pridarys klaidų. Tačiau realiame pasaulyje rizika suklysti eg-

zistuoja visuose režimuose, ir blogiausios šio amžiaus klaidos buvo padarytos nedemokratinių režimų lyderių. Negana to, galimybė klysti yra galimybė mokytis. Kaip mes atmetame paternalizmą individualiuose sprendimuose, nes jis slopina mūsų moralinių gebėjimų augimą, taip turėtume atmesti priežiūrą viešuose dalykuose, nes ji slopintų visos liaudies moralinių gebėjimų augimą. Geriausiu atveju tik demokratinė vizija gali teikti viltį, kurios niekada neduoda priežiūra, viltį, kad, valdydamiesi patys, visi žmonės – o ne mažuma – gali išmokti veikti kaip moraliai atsakingos būtybės.

TREČIA DALIS

DEMOKRATINIO PROCESO TEORIJA

ŠEŠTAS SKYRIUS

Pagrindimai: lygios prigimtinės vertės idėja

Parodyti, kad argumentacija už anarchizmą ir priežiūrą yra nepatenkinama, visai nereiškia parodyti, kad demokratija yra geriausia alternatyva. Kaip tikėjimas demokratiniu procesu gali būti pagrįstas racionaliai arba, jei "racionaliai" skamba pernelyg pretenzingai, bent jau pagrįstas blaiviai?

Kad atsakytume į šį klausimą, pradėsime tokia prielaida: kad gyventų kartu kokioje nors asociacijoje, asociacijos nariai turės ieškoti proceso, kuriuo priimtų sprendimus dėl asociacijos principų, taisyklių, įstatymų, politikos, elgesio ir t.t. Tikimasi, kad asociacijos nariai paklus tiems sprendimams: sprendimai yra *saistantys*. Kadangi tokie asociacijos sprendimai gerokai skiriasi nuo individualių pasirinkimų ir sprendimų, juos mes galime vadinti *vyraujančiais* arba *saistančiais kolektyviniais* sprendimais.

Todėl, kad gyventų kartu tam tikroje asociacijoje, žmonės turi įeiti į *procesą*, įgalinantį priimti vyraujančius sprendimus: politinį procesą. Jei man bus leista supaprastinti alternatyvas, vienas variantas galėtų būti hierarchinis procesas: sprendimus priiminėtų tam tikri lyderiai. Idealiu atveju šie lyderiai sudarytų santykinai nedidelę grupę, pasižyminčią išskirtiniais žinojimo bei dorybės bruožais. Žinoma, šis idealus variantas yra prižiūrėtojų valdžia. Tačiau toji alternatyva, kurią aš dabar aptarsiu, yra demokratinis valdymo procesas. 8 skyriuje aš pateiksiu sistemą kriterijų, demokratinį procesą skiriančių ne tik nuo priežiūros, bet kartu ir nuo kitokių alternatyvų. Tuo tarpu mes apsieisime apibrėžę demokratiją kaip "liaudies valdžią" arba, tiksliau, kaip

demo valdžią, demą suvokiant kaip piliečių korpusą, susidedantį iš narių, kurie laikomi lygiais tokiu atveju, kai siekiama priimti vyraujančius sprendimus.

DEMOKRATINĖ TENDENCIJA SUKURTI GERIAUSIĄ IŠ VISŲ GALIMŲ SISTEMŲ

Daugelis pastangų pateisinti demokratiją orientuotos į tas demokratines sistemas, kurios labiausiai priartėja prie idealo. Tačiau idealios politinės sistemos ir ypač idealios valstybės niekada neegzistavo, neegzistuoja ir tikriausiai niekada neegzistuos. Todėl aš noriu paminėti tokį demokratijos pateisinimą, kuris – nors pernelyg neapibrėžtas ir nefilosofiškas, kad įtikintų politikos teoretikus ir filosofus – gali būti kur kas patrauklesnis negu dauguma filosofinių argumentų. Iš tiesų aš nenustebčiau, jeigu tai būtų aiškiai nesuformuluotas daugelio demokratijos teoretikų įsitikinimas ir nefilosofinis jų veiklos pamatas.

Tai paprasčiausias įsitikinimas, kad, kai demokratijos idėją žmonės priima aktyviai, ji skatina sukurti bendriausiu požiūriu geriausią galimą politinę sistemą, bent jau geriausią iš visų galimų valstybių. Šiuo požiūriu daugelis filosofinių demokratijos pateisinimų gali būti teisingi. Bet jie nukreipti labiau į politinius idealus, o ne tiesiog į žmogiškąją patirtį. Blaivus žvilgsnis į žmogiškąją patirtį, istorinę ir dabartinę, rodo, kad tarp realiai egzistavusių ar dabar egzistuojančių politinių visuomenių, tos, kurios labiausiai atitinka demokratinės idėjos kriterijus, viską įvertinus, yra geresnės negu likusios. Tai nereiškia, kad realios "demokratijos" yra ar kada nors buvo labai demokratiškos, jas matuojant griežtais demokratinių idealų kriterijais. Tačiau dėl to, kad jos atitinka tuos kriterijus labiau negu kiti režimai, ir dėl politinės kultūros, kurią sukuria demokratinių idėjų ir demokratinės praktikos lygis, nežiūrint visų netobulumų, apskritai demokratija yra siektina labiau negu bet kokia galima nedemokratinė alternatyva.

Kaip galime vertinti tokio požiūrio pagrįstumą? Mes negalime pagrįstai nuspręsti, ar demokratija pateisinama, kol jos nepalyginome su alternatyvomis. Ar, pavyzdžiui, demokratija yra pranašesnė už priežiūros sistemą, panašią į Platono viziją, išskleistą *Valstybėje*? Kad

ryžtumės tokiam palyginimui, mes turime ne tik gerai suprasti demokratiją – tiek kaip idealą, tiek kaip galimą realybę; kartu mes privalome suprasti ir alternatyvą – tiek kaip idealą, tiek kaip galimą realybę. Tačiau taip lygindami mes turime vengti lyginti idealius apelsinus su realiais obuoliais, t.y. vengti procedūros, puikiai tinkančios parodyti, kad realūs obuoliai – prastesni už idealius apelsinus. Nors – eksplicitiškai ar implicitiškai – ideali vienos rūšies režimo schema dažnai lyginama su realia kito režimo sklaida. Sunku pasakyti, ką tai duoda. Atrodo, kad būtų geriau demokratinį idealą lyginti su priežiūros idealu, o praktinės demokratijos realybę su praktinių hierarchinių režimų realybe. Tačiau akivaizdu, kad tai yra didelis užmojis. Jį įgyvendinti reikės didesnės šios knygos dalies. Todėl argumentacija, pateikta šiame ir kitame skyriuose, turi būti siejama su argumentacija, pateikta tolimesniuose skyriuose.

PRIGIMTINĖS LYGYBĖS IDĖJA

Akivaizdus priekaištas teiginiui, kad geriausia galima sistema linkusi tapti tikrove, kai tik žmonės aktyviai priima demokratijos idealą, yra tas, kad šis argumentas yra beprasmis, jei mes nežinome, ką reiškia "geriausia". Kokiais kriterijais mes turime vertinti demokratiją – kaip idealą ar kaip realybę?

Esu įsitikinęs, kad iš esmės visi bandymai atsakyti į tokį klausimą galiausiai remiasi (bent jau implicitiškai) prielaida, kuri yra tokia pamatinė, kad ją suponuoja dauguma moralinių argumentų. Ši prielaida yra tai, ką galima pavadinti prigimtinės lygybės idėja.

Šios idėjos versija pateikta gerai žinomoje Locke'o *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą* ištraukoje:

> Nors anksčiau ... sakiau, "kad visi žmonės iš prigimties lygūs", manęs nereikia suprasti taip, lyg būtų kalbama apie bet kurios rūšies lygybę: amžius ar dorumas gali suteikti žmonėms teisėtą pranašumą; ypatingi gabumai ir nuopelnai gali kai kuriuos iškelti virš bendro lygio; vienus kilmė, kitus prieraišumas ar nauda gali paskatinti reikšti savo pagarbą tiems, kuriems ją reikšti įpareigojo Prigimtis, dėkingumas ar dar kokia nors priežastis. Tačiau visa tai neprieštarauja lygybei, kuri sieja visus žmones jurisdikcijos ar viešpatavimo vienų kitiems atžvilgiu. Kaip tik apie šią lygybę aš ten kalbėjau

kaip apie tikrąjį mūsu svarstymo uždavinį, turėdamas omenyje lygią teisę į prigimtinę laisvę, kurią turi kiekvienas žmogus ir kuri negali būti atiduota jokio kito žmogaus valiai ar valdžiai. (Lokas Dž. 1992. *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą*. Sk. 6, par.54. P.51)

Locke'as priskyrė žmonėms tam tikrą *prigimtinę lygybę*, kuri – nors aiškiai neapimanti daugelio situacijų – turėtų būti lemtinga tam tikriems tikslams, ir būtent valdymo tikslams. Nors Locke'as apvelka savo versiją ypatinga forma, kartu su daugeliu kitų jis išpažįsta pamatinį tikėjimą, kad bent jau dalykuose, reikalaujančiuose kolektyvinių sprendimų "visi žmonės" yra ar turi būti laikomi lygiais tam tikru svarbiu požiūriu. Šią pamatinę intuiciją aš vadinsiu Prigimtinės Lygybės Idėja.

Kokiu požiūriu asmenys yra iš prigimties lygūs, ir kokius (jei apskritai kokius nors) reikalavimus jų lygybė kelia kolektyvinių sprendimų priėmimo procesui? Lengviau pasakyti, ko prigimtinė lygybė *nereiškia* (ką ir daro Locke'as), negu pasakyti kiek tiksliau, ką ji iš tikrųjų reiškia. Akivaizdų, kad Locke'ui prigimtinė lygybė reiškia, kad nė vienas (juo labiau, nė viena) iš prigimties neturi teisės palenkti kito savo valiai ar valdžiai. Iš to seka, kad "nė vienas ... negali būti valdomas kito politinės valdžios be jo paties sutikimo" (Sk. 8, par. 95. P. 85).[1] Tačiau kai kuriems prigimtinė lygybė reiškia, kad visi žmonės iš prigimties yra lygiai vertingi, arba, pasakius kitaip, joks asmuo iš prigimties nėra aukštesnis už kitą.[2] Johnui Rawlsui, kurio manymu, idėja, kad žmonės iš prigimties yra lygios vertės, yra pernelyg miglota ir elastiška, jų prigimtinė lygybė veikiau pasireiškia sugebėjimu suvokti gėrį ir įgyti teisingumo jausmą.[3] Kitiems prigimtinė lygybė reiškia, kad kiekvieno asmens gėris ir interesai turi būti lygiai gerbiami; tai yra gerai žinomas Lygaus Interesų Traktavimo Principas (pvz., Benn 1967, 61 ir toliau).

Kaip šios įvairios prigimtinės lygybės interpretacijos yra susijusios ir ar visos priklauso nuo prigimtinės vertės idėjos – tai neaiškūs klausimai ir mums nėra reikalo prie jų sustoti.[4]

Tačiau demokratija – kaip ir Platono valstybė – galėtų būti ne daugiau negu filosofinė fantazija, jeigu ne atkaklus ir plačiai paplitęs įsitikinimas, kad žmonės yra iš prigimties lygūs fundamentaliai; kraštutiniu atveju tokia yra didžioji žmonių dalis. Istoriniu požiūriu prigimtinės lygybės idėja gavo jėgą – bent jau Europoje ir angliškai kalbančiose šalyse – iš bendros judaizmo ir krikščionybės doktrinos

(kurios laikosi ir islamas), kad visi mes lygiai esame Dievo vaikai. Iš tikrųjų kaip tik šiuo tikėjimu Locke'as pagrindė savo teiginį apie visų prigimtinėje būklėje esančių asmenų prigimtinę lygybę.

Net jeigu siekiama, kad moralinės teorijos nepriklausytų nuo jų religinių ištakų (kaip tai buvo per pastaruosius amžius), Prigimtinės Lygybės Idėja paprastai laikoma savaime suprantamu dalyku. Štai mes turime Benthamo aforizmą: kiekvieną laikyti už vieną, nė vieno nelaikyti daugiau už vieną (*everybody to count for one, nobody for more than one*), apie kurį Johnas Stuartas Millis tvirtino, kad jis "gali būti prirašytas prie naudos principo kaip jo komentaras" (Mill [1863]1962, 319).[5] Tai, ką turėjo galvoje Benthamas ir ką visi utilitaristai priima kaip prielaidą, yra mintis, kad visai nesvarbu, kas yra Petras arba Jurgis, ir nesvarbu, kaip gali būti suprastas aukščiausias gėris (kaip laimė, malonumas, pasitenkinimas, gerovė ar nauda), tačiau Petro laimė (ar dar kas nors) turi būti skaičiuojama tais pačiais dydžiais kaip ir Jurgio. Mums nedera Petro laimės matuoti mažesniais dydžiais vien todėl, kad jis yra neraštingas fermos darbininkas, o Jurgio – didesniais dydžiais, nes jis yra išskirtinio rafinuoto skonio menininkas. Net sutikdamas, kad tam tikri malonumai yra geresni už kitus, Millis visada laikėsi šios aksiomos, nes jam, kaip ir Benthamui, reliatyvi objekto ar veiklos vertė priklauso nuo to, kiek jie duoda malonumo ar laimės jos gavėjui, o ne nuo prigimtinės ir ypatingos gavėjo vertės.[6]

Žinoma, utilitarizmas turi daug silpnų vietų, ir jį visada aršiai puolė, ypač tie, kurie stengėsi įrodyti teisingumą tokio veiksmo, pareigos, teisės ar įsipareigojimo, kuris nėra pateisinamas vien tik utilitariniais padariniais. Bet tie filosofai nuo Kanto iki Rawlso paprastai irgi laikosi prigimtinės lygybės prielaidos.

Kad prigimtinės lygybės prielaida nuolat ir plačiai grindžiamos sisteminės moralės teorijos, gali būti paaiškinta tuo, kad egzistuoja tam tikra norma, taip giliai įsišaknijusi į visas vakarietiško tipo kultūras, kad mes negalime jos atmesti, neneigdami mūsų kultūrinio paveldo, vadinasi, neneigdami to, kas mes esame. Bet viena priežastis, dėl kurios ji priimtina, – orientuota ne tiek į kultūrą bei istoriją, kiek į jos pagrįstumą, – yra ta, kad labai sunku racionaliai pagrįsti kokią nors jos alternatyvą. Žinoma, ši idėja gali būti atmesta be vidinių prieštaravimų.[7] Bet atmesti ją galiausiai reikštų tvirtinti, kad

kai kurie žmonės turi būti laikomi privilegijuotais *iš prigimties*, visai nepriklausomai nuo to, ką jie gali duoti visuomenei. Pagrįsti tokią tezę yra sunkus uždavinys, kurio niekas, kiek man žinoma, neišsprendė.

Tačiau vis dar lieka toks klausimas: ką iš tikrųjų reiškia prigimtinė lygybė? Aspektas, kuris, kaip man atrodo, labiausiai siejasi su demokratiniu procesu, išreiškiamas Lygaus Interesų Traktavimo Principo. Tačiau ko šis principas reikalauja, toli gražu nėra aišku. Tebus man leista jį paaiškinti tiek papildant tam tikra pridėtine prasme, tiek, įkandin Locke'o, pasakant, ko jis *nereiškia*.

Pirmiausia šis principas implikuoja, kad kolektyvinio sprendimų priėmimo procese kiekvieno sprendimams paklūstančio asmens interesai turi būti (įmanomose ribose) kruopščiai išryškinami ir interpretuojami. Akivaizdu, kad be šio žingsnio negalėtų būti atsižvelgta į kiekvieno "valdinio" interesus; dar sunkiau būtų tuos interesus traktuoti lygiai. Tačiau šis principas neimplikuoja, kad "valdinys", į kurio interesus turi būti atsižvelgta, kartu turėtų būti ir "interpretatorius". Be to, nereikia, kad "interpretatorius" kartu būtų ir sprendžiantysis.

Tarkime, kad valdiniai yra Able'as, Bakeris ir Carras, bet Dawsonas yra pats geriausias jų interesų interpretatorius, o sprendimus geriausiai priima Ecclesas, iš kurio reikalaujama, kad jis lygiai traktuotų Able'o, Bakerio ir Carro interesus. Šis principas reikalautų, kad, pirma, Dawsonas kruopščiai interpretuotų ir išreikštų Able'o, Bakerio ir Carro interesus; antra, Ecclesas visiškai suprastų Dawsono interpretaciją ir trečia, Ecclesas priimtų sprendimą, visapusiškai apsvarstęs ir įvertinęs kiekvieno interesus, kaip juos interpretuoja Dawsonas. Tačiau be to, ketvirta, spręsdamas, Ecclesas "lygiai traktuoja" kiekvieno interesus. Tai reiškia, kad Ecclesas traktuoja Able'ą, Bakerį ir Carrą kaip turinčius teisę, kad būtų vienodai tarnaujama jų interesams; be to, tariama, kad nė vienas neturi jokių prigimtinių privilegijų. Tarkime, kad Able'o interesui geriausiai pasitarnaujama, pasirenkant X, Bakerio – pasirenkant Y ir Carro – pasirenkant Z. Mūsų principas draudžia Ecclesui pasirinkti Z, tarkime, dėl to, kad Carro pretenzija į Z yra pranašesnė (nesvarbu, dėl kokių priežasčių) už Able'o pretenziją į X ar Bakerio – į Y. Ecclesas privalo ieškoti sprendimo, kuris būtų *neutralus* Able'o, Bakerio ir Carro atžvilgiu.[8]

Dvi prigimtinės lygybės idėjos silpnybės

Tačiau pati savaime Prigimtinės Lygybės Idėja nepakankamai stipri, kad ja būtų galima pagrįsti kokias ypatingas išvadas; demokratijos ji tikrai nepagrindžia. Ji silpna mažiausiai dviem požiūriais. Visų pirma, nors ji apriboja nelygybę, šios ribos yra labai plačios. Ji, pavyzdžiui, suponuoja, kad mes visi turime viską lygiai pasidalinti, ar tai būtų balsai, pilietinės teisės, medicinos aptarnavimas, ar dar kas nors. Nors ji apribotų kai kurių vertybių lygų pasidalinimą, ji vis vien įteisintų labai daug kitų. Jei mano kaimynas turi nesveikus inkstus ir, kad išgyventų, reikalingas dializės, lygus pasidalinimas reikalautų, kad mes abu (arba nė vienas iš mūsų) turėtume teisę į ją, kas, žinoma, būtų nesąmonė.

Šio principo ribas mes galime pamatyti aiškiau, pasitelkdami Douglaso Rae'aus "lygybės gramatiką" (Rae 1981). Tam tikrose situacijose geriausias Eccleso sprendimas galėtų būti toks: kiekvienam asmeniui skiriamas kiekis, aprūpinantis jį "gėrybėmis" pagal taisyklę *vienoda vertė kiekvienam asmeniui.* Ši taisyklė gali būti apibrėžta, apsvarstant kiekvieno asmens poreikius, norus, pasitenkinimus, tikslus ar dar ką nors. Tokia yra "į asmenį atsižvelgianti lygybė". Tačiau nors gali pasirodyti, kad prigimtinė lygybė visada reikalauja į asmenį atsižvelgiančios lygybės, Ecclesas kartais gali pagrįstai nuspręsti Able'ą, Bakerį ir Carrą apdovanoti lygiais "gėrybių" kiekiais, paketais ar lygiomis kvotomis. Tokia yra į kiekį atsižvelgianti lygybė. Paprastai kiekio lygybė pažeidžia į asmenį atsižvelgiančią lygybę, ir atvirkščiai.

Prigimtinės Lygybės Idėja palieka atvirus ir kitus labai keblius klausimus, į kuriuos turi atsakyti interpretatorius Dawsonas ir sprendimų priėmėjas Ecclesas. Ką interpretatorius Dawsonas turi laikyti Able'o, Bakerio ir Carro "interesais" – jų pačių preferencijas, pavyzdžiui, jų norus, poreikius, ar kokį kitą substancinio gėrio pagrindą? Be to, šis principas sprendimų priėmėjui Ecclesui nepasako, ar kiekvieną asmenį apdovanoti tinkamomis gėrybėmis *tiesiogiai*, ar vietoj to užtikrinti, kad Able'as, Bakeris ir Carras turėtų lygias *galimybes* įsigyti reikiamas substancines gėrybes. Tarkime, Ecclesas nusprendžia, kad Able'o, Bakerio ir Carro interesams geriausiai pasitarnaujama, jiems suteikiant vienodas galimybes. Ar jų prigimtinė lygybė reikalauja, kad Ecclesas suteiktų kiekvienam iš jų vienodas priemones ar vienodus

instrumentus įgyvendinti savo interesus, pvz., tokias priemones, kaip dvylika metų visiškai vienodo mokymo? Ar vietoj to Ecclesas privalėtų pabandyti užtikrinti, kad Able'as, Bakeris ir Carras turėtų lygią *tikimybę* pasiekti savo tikslus, pavyzdžiui, duodant specialų (ir brangesnį) išsilavinimą Able'ui, kuris iš prigimties gabus, ir Bakeriui, kuris kultūriškai atsilikęs?

Antroji silpnybė yra pirmosios padarinys. Jau sakiau, kad prigimtinės lygybės prielaida niekaip neimplikuoja, kad Able'as, Bakeris ir Carras yra geriausi savo gėrio ar interesų teisėjai. Tarkime, teisinga, kad keletas žmonių, panašių į Ecclesą, ne tik daug geriau už kitus žino, koks yra jų individualus ir bendras gėris ir kaip geriausiai jį pasiekti, bet kartu jiems galima visiškai patikėti tą gėrį įgyvendinti. Tokiu atveju būtų galima prieiti Prigimtinės Lygybės Idėjai visiškai prieštaraujančią išvadą, kad tokie žmonės kaip Ecclesas, turintys aukščiausią žinojimą ir dorybę, turėtų valdyti visus kitus. Negana to: jeigu kiekvieno asmens gėris nusipelno lygaus traktavimo ir jeigu pranašesnė prižiūrėtojų grupė gali geriausiai užtikrinti lygų traktavimą, tada priežiūra būtų akivaizdžiai siektinas, o demokratija taip pat akivaizdžiai nesiektinas dalykas.

Todėl kitame skyriuje aš įvesiu antrą – taip pat gerai žinomą – principą, kurį aš vadinu Asmeninės Autonomijos Prielaida. Susietas su Prigimtinės Lygybės Idėja, jis padės surėsti tvirtą pamatą demokratiniams įsitikinimams.

Tačiau, prieš nagrinėjant asmeninę autonomiją, svarbu įžvelgti, kokį papildomą turinį galima suteikti terminui "interesai". Apskritai demokratijos šalininkai fundamentaliausius žmonių "interesus" ar "gėrį" interpretavo trejopai. Žmonės suinteresuoti turėti galimybes pasiekti maksimaliai įmanomą laisvę, visiškai išskleisti savo kaip žmogiškųjų būtybių sugebėjimus bei potencijas ir patenkinti visus kitus, jų pačių manymu, svarbius interesus įmanomose ribose ir nekenkiant kitiems. Galima tvirtinti, kad demokratija yra esminė priemonė patenkinti šiuos pamatinius interesus, nors ji gali būti toli gražu nepakankama sąlyga juos patenkinti.

DEMOKRATIJA KAIP MAKSIMALIAI ĮMANOMOS LAISVĖS SĄLYGA

Nuo XVII a. demokratijos šalininkai labai pabrėždavo jos ryšį su laisve. Šiuo požiūriu demokratija yra laisvės sąlyga trejopai.

Bendroji laisvė

Tiek demokratijos šalininkai, tiek jos priešininkai seniai pripažįsta, kad ji susijusi su laisve kitaip negu bet koks kitas režimas. Kadangi tam tikros teisės, laisvės ir galimybės yra esminės paties demokratinio proceso dalys, tada, kol šis procesas vyksta, šios teisės, laisvės ir galimybės irgi privalo būtinai egzistuoti. Tai žodžio laisvė, teisė kurti politines organizacijas, teisė į opoziciją, sąžiningus bei laisvus rinkimus ir pan. Todėl minimali politinės laisvės skalė demokratinėje sistemoje esmingai apima gana plačią svarbių teisių skalę.[9] Tačiau nėra taip, kad tos pamatinės politinės teisės egzistuotų be tam tikrų kitų sąlygų. Politinė kultūra, kuri reikalinga demokratinės santvarkos egzistavimui, – tai, ką Tocqueville'is vadino žmonių *papročiais* (pranc. *moeurs*), "būtent moralines ir intelektualines socialinio žmogaus savybes, suvoktas kaip visuma" (1840, 2:379), – linkusi pabrėžti asmens teisių, laisvių ir galimybių vertę. Taigi ne tik kaip idealas, bet ir kaip praktinė tikrovė, demokratinis procesas apgaubtas asmeninės laisvės aura.

Teisių, kurios iš esmės reikalingos demokratiniam procesui, dėka, o kartu ir dėl politinės kultūros bei platesnės su šiuo procesu susijusios asmeninės laisvės srities, demokratija linkusi sukurti asmeninės laisvės sritį, daug platesnę negu galima tikėtis iš kitokių režimų.

Apsisprendimo laisvė

Tačiau demokratija ypač susijusi su laisve ir kitaip: ji maksimaliai išplečia galimybes žmonėms gyventi taip, kad jie privalėtų paklusti tik jų pačių pasirinktiems įstatymams. Šio argumento esmė gali būti apibendrinta taip: valdytis pačiam, paklusti paties pasirink-

tiems įstatymams, būti *apsisprendžiančiam* (*self-determining*) yra siektinas tikslas. Tačiau pasiekti šio tikslo žmonės negali gyvendami izoliuotai. Kad gyvenimas teiktų pasitenkinimą, jie turi gyventi kartu su kitais. Tačiau gyvenimas kartu su kitais neišvengiamai reikalauja, kad kartais jie turi paklusti kolektyviniams sprendimams, saistantiems visus. Tad problema yra tokia: surasti būdą, kuriuo asociacijos nariai gali priimti sprendimus, saistančius visus, ir visiems valdytis patiems.

Kadangi demokratija maksimizuoja asociacijos narių apsisprendimo galimybes, ji yra geriausias sprendimas. Populiariausia šio argumento išsklaida pateikta *Visuomenės sutartyje*; iš tikrųjų, šiame traktate Rousseau aiškiai siekia: "Surasti tokią asociacijos formą, kuri savo bendra jėga gintų ir globotų kiekvieno asociacijos nario asmenybę ir nuosavybę ir kurioje kiekvienas, susijungdamas su visais, vis dėlto yra pavaldus tik pats sau ir lieka toks pat laisvas, kaip ir anksčiau" (Ruso Ž.Ž. 1979. "Apie visuomenės sutartį, arba politinės teisės principai". Kn.: Ruso Ž.Ž. *Rinktiniai raštai*. P. 148).

Demokratijos kaip apsisprendimo laisvės maksimizavimo pateisinimas buvo paremtas ir tų, pradedant Locke'u, kurie buvo įsitikinę, kad valdžia turi būti grindžiama pavaldinių pritarimu. Juk jokia kita valdžios forma (bent jau iš principo) negali tiek užtikrinti, kad pačios valdžios struktūra ir procesai bei jos priimti ir ginami įstatymai labai priklausytų nuo tikro pavaldinių pritarimo. Juk demokratijoje ir tik demokratijoje sprendimus dėl santvarkos ir įstatymų priima dauguma. Ir, priešingai, visos galimos alternatyvos demokratijai šias gyvybiškai svarbias problemas leistų spręsti mažumai.

Ši tezė gali būti (ir dažnai buvo) ginčijama, remiantis trim argumentais. Pirma, net jeigu iš principo demokratija užtikrintų, kad šie klausimai būtų sprendžiami daugumos, pralaiminti mažuma nebūtinai būtų valdoma jos pačios pasirinktų įstatymų. Nors daugumos narys gali būti "pavaldus tik pats sau ir lieka toks pat laisvas, kaip ir anksčiau", mažumos narys gali būti priverstas paklusti įstatymui, priimtam kitų – daugumos – ir kaip tik tokiu mastu yra mažiau laisvas negu anie. Rousseau stengėsi apeiti šį sunkumą, siūlydamas, kad pradinė visuomeninė sutartis būtų pagrįsta vieningu sutikimu, bet "Be šios pradinės sutarties, daugumos nuomonė visada privaloma visiems kitiems" (Ruso Ž.Ž. Op. cit. P. 231). Tačiau jo argumentacija yra per silpna ir neišskleista, todėl neįtikinanti. Nelaimei, ne vienam Rousseau daugu-

mos valdžios pateisinimas liko paini problema, kurią aš nagrinėsiu 10 skyriuje. Tačiau čia mums nėra reikalo prie jos sustoti, nes jeigu visos nedemokratinės daugumos valdžios alternatyvos suponuoja tam tikrą mažumos valdžios formą, tada tezė, kad demokratija maksimizuoja apsisprendimo grindžiamos laisvės galimybes, galioja, nes bet kokioje nedemokratinėje santvarkoje savivaldos laisvę turinčių narių skaičius yra neišvengiamai mažesnis negu demokratinėje.

Tačiau toks šios tezės performulavimas duoda galimybę iškelti antrąjį prieštaravimą: jeigu politinė asociacija, grindžiama daugumos valdžia, išplečia apsisprendimo laisvę labiau negu asociacija, grindžiama mažumos valdžia, tada juo didesnė dauguma, kuri reikalinga, priimant sprendimą, juo labiau išsiplečia apsisprendimo laisvė. Tada vieningumas iš esmės būtų geriausias principas. Šiuo požiūriu, vieningumo principas, kurio Rousseau (kaip ir Locke'as) reikalavo tik mitinės "pradinės sutarties" pagrindimui, būtų pranašesnis už daugumos principą ne tik sudarant pradinę sutartį, bet ir priimant visus vėlesnius įstatymus. Kadangi vieningumo reikalavimas užtikrintų, kad nė vienas įstatymas nebūtų priimtas be kiekvieno nario pritarimo, galima manyti, kad kartu jis užtikrintų apsisprendimo laisvę kiekvienam nariui. Tačiau, deja, vieningumo principas turi rimtų trūkumų, kurie bus nagrinėjami vėlesniuose skyriuose, kur matysime, kad vieningumas nėra nei įmanomas, nei siektinas kaip bendra kolektyvinių sprendimų taisyklė. Tačiau dabar mums nėra reikalo pradėti šį aptarimą. Tik pastebėkime, kad *jeigu* vieningumas demokratiniame procese būtų siektina ir galima sprendimų priėmimo taisyklė, tada demokratijos kaip apsisprendimo laisvės maksimumo pateisinimas nebūtų niekaip paneigiamas: tada demokratija maksimizuotų laisvę vieningumo, o ne daugumos principo pagrindu.

Tačiau lieka ir trečias prieštaravimas: postuluodami demokratinę politinę visuomenę, valdomą pagal vieningumo arba pagal daugumos principą, mes akivaizdžiai turime mintyje idealią sistemą. Bet, kaip sakiau, realiai egzistuojančios politinės sistemos, įskaitant demokratines sistemas, neprilygsta jų idealiems modeliams. Ir kartais argumentuojama, kad realios "demokratijos" yra taip nutolusios nuo idealo, kad praktiškai mažumos valdo daugumas, ir kaip idealas šlovinama apsisprendimo laisvė, tikrovėje atimama iš daugumos žmonių. Su idealu lyginamų realių "demokratijų" trūkumai yra taip gerai žinomi ir

tokie rimti, kad tokios kritikos negalima atmesti kaip nepagrįstos. Tačiau kartu uždavinys įvertinti realias "demokratijas" yra nepaprastai sunkus, nepriklausomai nuo to, ar mes jas lyginame su nedemokratiniais režimais, ar su jų pačių idealiais modeliais. Šis uždavinys bus sprendžiamas vėlesniuose skyriuose. Tačiau dauguma kritikų, keliančių ką tik mano aprašytą prieštaravimą, turbūt teigtų, kad realiųjų "demokratijų" blogybė yra ta, jog jos neatitinka demokratinių normų. Akivaizdu, kad, keliant tokį prieštaravimą, nereikia ir paprastai nesiekiama neigti, kad, jeigu demokratija atitiktų jos pačios normas, ji išplėstų apsisprendimo laisvę labiau už bet kokią įmanomą jos alternatyvą.

Moralinė autonomija

Galima sutikti su tuo, kas buvo pasakyta, ir kartu prieštarauti implicitinei prielaidai, kad laisvė valdytis pačiam, paklūstant paties pasirinktam įstatymui, yra siektinas tikslas. Turbūt nedaugelis kritikų iš tikrųjų ginčytų šią prielaidą, o dauguma jai pritartų. Tačiau būtina kelti tokį klausimą: kodėl siektina kaip tik tokia laisvės forma?

Svarbius atsakymo į šį klausimą aspektus galima rasti kituose demokratijos pateisinimuose, kuriuos mes rengiamės gvildenti. Gyvenimas paklūstant paties pasirinktam įstatymui ir dalyvavimas šitokių įstatymų pasirinkimo procese skatina piliečių, kaip moralinių ir socialinių būtybių, asmeninį brendimą ir įgalina piliečius apsaugoti bei išplėsti savo esmingiausias teises, pamatinius interesus ir siekius.

Tačiau esama gilesnio motyvo vertinti šią savivaldos laisvę, motyvo, mažiau susijusio su instrumentine nauda siekiant kitų tikslų. Tai yra pačios moralinės autonomijos vertė. Moraliai autonomišku asmeniu aš laikau tą, kuris pats pasirenka savo moralinius principus ir nuo jų labai priklausančius sprendimus, remdamasis refleksija, apmąstymu, tyrinėjimu ir svarstymu. Būti moraliai autonomiškam *reiškia* būti savivaldžiam moraliai reikšmingų pasirinkimų srityje (plg. Kuflik 1984, 272).

Čia, matyt, neverta aptarinėti disputų apie moralinės autonomijos prasmę.[10] Ir aš neketinu daug kalbėti apie tai, kodėl moralinė autonomija turi būti gerbiama.[11] Tikiu, kad pagarbos moralinei autonomijai priežastys galiausiai glūdi įsitikinime, jog tai yra savybė, be kurios

žmogiškos būtybės nustoja būti visiškai žmogiškomis, o jeigu šios savybės nėra, jos apskritai praranda žmogiškumą.[12] Trumpai tarus, jeigu geistina, kad žmogiškos būtybės būtų moralios būtybės, – aš gerai jaučiu, kad šito neneigs nė vienas šios knygos skaitytojas, – tada jų moralinė autonomija turi būti gerbiama.

Apriboti galimybę gyventi paklūstant paties pasirinktiems įstatymams, vadinasi, apriboti moralinės autonomijos apimtį. Kadangi demokratinis procesas maksimizuoja įmanomą apsisprendimo apimtį tiems, kurie paklūsta kolektyviniams sprendimams, kartu jis maksimaliai gerbia moralinę autonomiją tų, kurie paklūsta jo įstatymams.

DEMOKRATIJA KAIP ŽMOGAUS BRENDIMO SĄLYGA

Kad režimo pobūdis ir jam pavaldžių žmonių savybės yra kažkaip susijusios, yra politinės filosofijos trivialybė nuo graikų laikų. Savo *Svarstymuose apie atstovaujamąją valdžią* Johnas Stuartas Millis atsiliepia į šį seną požiūrį:

> Pirmasis geros valdžios bruožas... tai žmonių, sudarančių bendruomenę, dorybė ir sumanumas, tad svarbiausias bet kokios valdžios formos pranašumo bruožas – skatinti pačių žmonių dorybę ir sumanumą. Pirmas klausimas, liečiantis bet kokias politines institucijas: kiek jos linkusios bendruomenės nariuose puoselėti įvairias siektinas moralines ir intelektualines savybes (Mill [1861] 1958, 25).

Tačiau nebūna sutarimo dėl tikslios santykio tarp režimo ir žmogaus charakterio apibrėžties; nesusitarta net dėl priežastingumo krypties. Nežiūrint to, demokratija buvo ginama kaip tik todėl, kad ji labiau už kitus režimus skatina tam tikras siektinas savo piliečių savybes.

Millio požiūriu, visiems užtikrindama galimybę aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime, demokratija, kaip jokie kiti režimai, puoselėja savarankiškumo, pasitikėjimo savimi ir pilietiškumo savybes (53–55). Argumentas, kad dalyvavimas politikoje demokratinių režimų piliečiuose stiprina siektinas asmenines ir socialines savybes, nuo Millio laikų buvo pateikiamas dažnai, ypač tiesioginės demokratijos šalininkų (žr. Pateman 1970, 43; Barber 1984, 153).

Nors labai patrauklus ir įtikinamas, kaip demokratijos pateisinimo būdas šis argumentas turi didelį trūkumą: jis visiškai priklauso nuo to, ko verta empirinė hipotezė, teigianti egzistuojant ryšį tarp režimo ir jam priklausančių žmonių savybių. Nustatyti ryšį tarp režimo ir asmeninių savybių yra sunkus uždavinys, ir šiuolaikiniai sociumo tyrinėtojai pasistūmėjo į priekį nedaug palyginus su Platonu, Machiavelli ir Milliu. Nors šiuolaikiniai teoretikai kartais teigdavo, kad "demokratinis asmuo" ("*a democratic personality*") yra reikalingas demokratinėms institucijoms ar yra jų formuojamas, pastangos apibrėžti skiriamąsias demokratinio asmens savybes ir nustatyti jų ryšį su demokratiniais režimais ar demokratine praktika nebuvo labai vykusios. Pavyzdžiui, spėjimas, kad dalyvavimas politikoje skatina stipresnį savigarbos jausmą, didesnę pakantą ir didesnį pilietiškumą, labai menkai (jeigu išvis) patvirtintas sisteminių tyrinėjimų (Sniderman 1975). Metodologinės kliūtys, trukdančios patikrinti šią hipotezę, yra tokios didelės, kad šis spėjimas geriausiu atveju yra silpnas ir pažeidžiamas demokratijos pateisinimas – akivaizdžiai ne toks, kuris būtų pakankamai svarus pats savaime.

Tačiau, jei mes apsvarstysime ankstesnius demokratijos pateisinimo būdus, galėsime pažvelgti į šį klausimą kitaip. Tarkime, mes tikime, kad subrendę asmenys be kitų privalo turėti ir tokias savybes: 1. Jie privalo sugebėti pasirūpinti savimi, t.y. sugeba rūpintis savo interesais. 2. Jie privalo būti kiek galima autonomiškesni moraliai, ypač priimdami jiems ir kitiems labai svarbius sprendimus. 3. Jie privalo veikti atsakingai, t.y. kaip galima geriau apsvarstyti veiksmo alternatyvas, numatydami padarinius ir atsižvelgdami į savo bei kitų teises ir pareigas. 4. Jie privalo sugebėti dalyvauti laisvoje ir atviroje diskusijoje, kad priimtų moralinius sprendimus. Tiek atsitiktinė, tiek sisteminė apžvalga leidžia tikėti, kad daug, galbūt dauguma, žmonių iš prigimties turi galimybę subrandinti šias savybes, ir kad lygis, iki kurio jie tas savybes subrandina, pirmiausia priklauso nuo tų aplinkybių, kuriose jie gimsta ir bręsta (arba ne).

Viena iš tokių aplinkybių yra politinio režimo, kuriame asmuo gyvena, prigimtis. Ir tikėtina, kad tik demokratiniai režimai gali sudaryti sąlygas, prie kurių visiškai išsiskleidžia mano minėtos savybės. Juk visi kiti režimai sumažina – dažnai drastiškai – erdvę, kurioje suaugę žmonės gali veikti savo (dar mažiau kitų žmonių) interesų labui, apsi-

spręsti, prisiimti atsakomybę už svarbius sprendimus ir ieškodami geriausio sprendimo laisvai bendrauti su kitais. Kadangi demokratinė valdžia vargu gali būti pakankama sąlyga, leidžianti išsiskleisti šioms savybėms, ir kadangi bet kuriuo atveju realūs režimai niekada nėra visiškai demokratiški, metodologiškai sunku patikrinti šį teiginį empiriškai. Bet jei mano aprašytos savybės yra geistinos, tada atrodo pagrįsta manyti, jog – siekiant, kad jos atsirastų daugelyje žmonių, – būtina ir galbūt pakankama, kad žmonės valdytųsi demokratiškai.

DEMOKRATIJA KAIP ASMENINIŲ INTERESŲ APSAUGOS SĄLYGA

Turbūt plačiausiai demokratija pateisinama tuo, kad ji gali esmingai apsaugoti asmenų, paklūstančių valstybės tarnautojų potvarkiams ar veiksmams, bendruosius interesus. Kadangi tie interesai apima laisvę ir asmens brendimą, jie kartu apima plačią skalę teisių, troškimų, norų ir veiksmų, kuriuos galėtų laikyti svarbiais žmonės, gyvenantys tam tikroje visuomenėje ir istorinėje situacijoje.

Savo *Svarstymuose apie atstovaujamąją valdžią* Millis pateikė tokią argumentaciją:

1. Principas "toks pat universaliai teisingas ir taikytinas, kaip bet koks bendras teiginys, kuriuo galima remtis svarstant žmogiškus reikalus... yra tas, kad kiekvieno ir bet kurio asmens teisės bei interesai tik tada neignoruojami, kai pats asmuo gali ir yra įpratęs juos ginti... Žmonės apsaugoti nuo kitų daromo blogio tik tokiu mastu, kokiu jie turi galią išlikti – ir yra – save *saugantys*".
2. Žmonės gali apsaugoti savo teises bei interesus nuo valdžios ir tų, kurie kontroliuoja valdžią ir daro jai įtaką, piktnaudžiavimo tik tuo atveju, jeigu jie gali visiškai lemti valdžios veiksmus.[13]
3. Tokiu būdu "labiausiai siektina – galimybė visiems dalyvauti suverenioje valstybės galioje", t.y. demokratinė valdžia.
4. "Bet kadangi bendruomenėje, didesnėje už atskirą mažą miestą, visi gali dalyvauti viešojoje veikloje tik labai menkai, idealus tobulos valdžios tipas turi būti atstovavimas" (Mill [1861] 1958, 43, 55).

Nors Millio atstovaujamosios valdžios apologijoje akivaizdžiai nėra utilitarinių prielaidų, ir nors jis, skirtingai nuo savo tėvo ir Benthamo, atsisakė tapatinti laimę su malonumu, jis ir toliau tikėjo, kad laimė yra aukščiausias gėris. Todėl, mano galva, jis buvo priverstas tarti, kad teisių ir interesų apsauga yra siektina, nes tos teisės ir interesai yra laimės sąlyga. Tačiau Millio argumentacija griežtai nereikalauja šios prielaidos, ir, kad ją priimtum, nereikia būti utilitaristu. Pavyzdžiui, galima paprasčiausiai sutikti, kad net jeigu teisių ir interesų apsauga nebūtinai laiduoja laimę, moraliai teiktina, kad būtų apsaugotos pamatinės asmens teisės bei interesai. Todėl svarbu turėti galvoje, kad Millio argumentacijos pagrįstumas ir jos implicitinė prielaida nebūtinai priklauso nuo kokios nors utilitarizmo formos pagrįstumo.

Nežiūrint to, teisinga, kad tokie klasikiniai utilitaristai kaip Benthamas ir Jamesas Millis, kaip ir nesuskaičiuojami jų pasekėjai, pateisino demokratiją tuo, kad reikmių patenkinimas yra laimės laidas; ir kad demokratija yra siektina dėl to, kad ji yra (ir tiek, kiek ji yra) politinis procesas, kurio dėka žmonės gali geriausiai patenkinti savo reikmes. Jų argumentacijos bendroji forma yra lygiai tokia pat kaip Millio, išskyrus tik tai, kad toks utilitaristas kalba apie reikmes ten, kur Millis kalba apie teises ir interesus.

Nors ir labai paplitusi, pastanga pateisinti demokratiją kaip reikmių patenkinimo sąlygą buvo puolama kai kurių demokratijos teoretikų. Pavyzdžiui, Johnas Plamenatzas tvirtino, kad "nepagrįsta tikėti, kad juo labiau man sekasi maksimizuoti mano reikmių patenkinimą tose ribose, kuriose galima tikėtis sėkmės, juo turėčiau būti laimingesnis". Negana to, mums nedera lyginti valdžių ir prieiti išvadą, tariamai prilygstančią pagrįstam empiriniam sprendiniui, kad "apskritai vienos valdžios politika labiau negu kitos savo pavaldiniams sudaro sąlygas maksimizuoti jų reikmių patenkinimą", ypač jeigu valdžios yra skirtingų tipų, o turimų mintyje žmonių vertybės ir tikėjimai labai skiriasi. Galiausiai žmonės neteikia ir neturi teikti pirmenybės demokratijai, jei jie tiki, jog ji yra geresnė dėl to, kad maksimizuoja jų reikmių patenkinimą. "Nei jos šalininkai, nei jos kritikai nesidomi reikmių patenkinimo maksimizavimu ar tikslų įgyvendinimu. Jie palankūs demokratijai, nes ji duoda žmonėms tam tikras teises ir galimybes; arba jie ją atmeta, nes ji to neduoda. Tačiau šios teisės ir galimybės vertina-

mos ne todėl, kad jos padeda žmonėms maksimizuoti savo reikmių patenkinimą" (Plamenatz 1973, 163, 164, 168).[14]

Tačiau vienas dalykas sakyti, kad demokratija negali būti pateisinta tuo, kad ji maksimizuoja reikmių patenkinimą, ir visai kita tvirtinti, kad demokratija neturi jokio ryšio su žmonių reikmėmis. Pradėkime nuo to, kad nebūtina priimti paprastą klasikinio utilitarizmo psichologiją, idant tikėtum, kad laimė kiek priklauso nuo kai kurių ar visų reikmių patenkinimo. Negalėčiau suprasti, kaip žmonės galėtų būti laimingi, jeigu nebūtų patenkinta jokia jų reikmė. Taip pat sunku suprasti, dėl ko žmonės galėtų vertinti tokią valdžią, kuri niekada nedarytų to, ko jie iš jos laukia. Jeigu, kaip taria Plamenatzas, žmonės vertina demokratiją dėl jos teikiamų teisių ir galimybių, tada jie privalo norėti, kad jų valdžia garantuotų, saugotų bei skatintų šias teises ir galimybes. Jeigu jų požiūriu demokratija netenkina šių reikmių geriau negu bet kokia tikėtina jos alternatyva, tada, jei jie protingi, jie teiktų pirmenybę alternatyvai.

Žmonių noras, kad jų valdžia kažką darytų ir vengtų daryti kažką kita, be abejo, nelygus "reikmių patenkinimo maksimizavimui". Marytės siekis patenkinti norą suvalgyti hamburgerį tikrai netapatus Marytės reikalavimui, kad valdžia maksimizuotų jos galimybes valgyti hamburgerius. Tikriausiai joks sveiko proto žmogus nesitiki iš valdžios, kad ji patenkins ar bandys patenkinti visas jo reikmes. Tai, ko žmonės laukia arba nelaukia iš valdžios, yra ypatingas jų reikmių pogrupis – ir daug kam mažas pogrupis. Nežiūrint to, tas pogrupis gali būti labai svarbus. Pavyzdžiui, jis gali apimti tai, ką Millis vadino teisėmis ir interesais, o Plamenatzas – teisėmis ir galimybėmis. Kad šis ypatingas, bet dažnai svarbus pogrupis nebūtų painiojamas su daugybe norimų patenkinti "reikmių", tebūnie man leista jį vadinti "kertiniais politiniais poreikiais".

Todėl geriau pateisinti demokratiją galima tuo, kad demokratinė valdžia – žymiai labiau negu bet kokia jos alternatyva – įgalina tvarkingą ir taikingą procesą, kurio dėka piliečių dauguma gali paskatinti valdžią daryti tai, ko labiausiai iš jos norima, ir nedaryti to, ko iš jos nenorima.[15] Užuot reikalavę, kad demokratinė valdžia maksimizuotų reikmių patenkinimą, mes galime reikalauti, kad ji siektų įgyvendinti kertinių politinių poreikių minimumą. Gali būti, kad praktiškai mes negalime nuspręsti, ar toks pateisinimas yra pagrįstas, lygindami de-

mokratinių ir nedemokratinių valdžių darbus su duomenimis apie tai, ko piliečiai nori iš savo valdžių ir ko nenori. Vis dėlto mes galbūt galėtume prieiti pagrįstą sprendimą, tas galimybes, kurias demokratinis procesas (tiek kaip idealas, tiek realiai) suteikia daugumai piliečių įtakoti valdžią, kad ji stengtųsi įgyvendinti jų kertinius politinius poreikius, lygindami su tomis galimybėmis, kurias duotų nedemokratinė valdžia – tiek kaip idealas, tiek realiai. Remdamiesi tokiu lyginimu mes galėtume nuspręsti, ar toks reikalavimas yra pagrįstas.

Tai didelis užmojis. Be kitų dalykų, mums reikėtų tiksliai apibrėžti institucijas, kurios reikalingos praktiniam demokratijos procesui. Šiems uždaviniams bus skirti vėlesni skyriai. Tuo tarpu nepanašu, kad Plamenatzo kritika mus verstų atmesti Millio argumentaciją ar atsisakyti įsitikinimo, kad demokratinė valdžia duoda piliečiams geresnes galimybes patenkinti jų kertinius politinius poreikius negu bet kokios įmanomos demokratinės valdžios alternatyvos.

* * *

Anksčiau siūliau mintį, kad Prigimtinės Lygybės Idėja turi dvi silpnybes: 1) Kadangi ji nepaaiškina, ką reikėtų laikyti žmogiškais interesais ar gėrybėmis, jos nustatomos nelygybės ribos yra neapibrėžtos ir miglotos. Todėl pati savaime ji nepagrindžia reikalavimo tokios lygybės, kuri reikalinga demokratijai. Šis principas tampa konkretesnis ir labiau susijęs su demokratiniu procesu, jei mes laikome, kad žmogiškieji interesai apima reikalavimus maksimizuoti laisvės ir asmeninio brendimo galimybes bei galimybes patenkinti kertinius politinius poreikius.

2) Tačiau net tokių gėrybių įvardijimas neišsprendžia šio principo interpretavimo klausimo. Kas turi aiškiau apibrėžti, kokioms gėrybėms ar interesams turi būti teikiama pirmenybė? Trumpai tarus, kas turi valdyti? Ar negalima pagrįstai tvirtinti, kaip Platonas *Valstybėje*, kad tik labai kvalifikuotų ekspertų mažuma iš tikrųjų tinka priimti sprendimus šiais klausimais ir todėl – valdyti? Žinoma, šis klausimas gali būti iškeltas net neišeinant už "demokratinės" sistemos ribų. Ar mums patiktų kokią nors sistemą vadinti "demokratija", jeigu demo dydį labai pranoktų iš demo išskirtų suaugusių žmonių skaičius? 1 skyriuje matėme, kad Atėnai buvo kaip tik tokia sistema, o atėnie-

čiai, šiaip ar taip, išradę šį terminą, Atėnus vadino demokratija. Ir nežiūrint universalistinės kalbos, Locke'as, Rousseau ir Jeffersonas, kaip anksčiau Aristotelis, o vėliau Millis, praktikoje vengė pripažinti universalų dalyvavimą. Juk, jų požiūriu, tinkamų dalyvauti politikoje asmenų daugeliu specifinių atvejų yra mažiau negu tų, kurie gali būti priversti paklusti įstatymams.

Tai, kad jie galėjo tikėti liaudies valdžia, o kartu tikėti, kad "liaudis" neturi apimti visų žmonių, neįrodo, kad jie neišvengiamai buvo nenuoseklūs ar veidmainiai. Veikiau tai atskleidžia tam tikrą Prigimtinės Lygybės Idėjos kaip demokratijos pateisinimo būdo nepakankamumą.

SEPTINTAS SKYRIUS

Asmeninė autonomija

Demokratija – liaudies valdžia – gali būti pateisinta tik priėmus prielaidą, kad eiliniai žmonės apskritai *tinkami* (*qualified*) valdytis patys. Juk atrodo akivaizdu, kad žmonės neturi valdytis patys, jei jie nėra tinkami tai daryti. Remdamiesi prielaida, kad vaikai nėra tinkami valdytis patys, mes visgi reikalaujame, kad jie būtų valdomi kitų, kurie, mūsų manymu, labiau tinkami tai daryti.

Tačiau prielaida, kad žmonės apskritai – eiliniai žmonės – yra pakankamai tinkami valdytis patys, iš pirmo žvilgsnio yra tokia ekstravagantiška, kad demokratijos kritikai jos nepriėmė nuo pat to laiko, kai demokratijos filosofinė idėja ir praktika pasirodė Graikijoje.

TVIRTASIS LYGYBĖS PRINCIPAS

Prielaida, kad daugelis suaugusiųjų pakankamai tinkami valdytis patys, gali būti pavadinta Tvirtuoju Lygybės Principu (kad jį atskirtume, pavyzdžiui, nuo silpnesnio principo, išreiškiamo Prigimtinės Lygybės Idėja). Taip pat mes galime juo remtis kaip *apytikrio vienodo tinkamumo* prielaida, ir pagal reikalą aš naudosiu abu pavadinimus.

Apytikrio vienodo tinkamumo prielaida suponuoja tris klausimus: Ką ji reiškia? Kaip ją galime racionaliai pagrįsti? Kokiems asmenims ji pritaikoma?

TVIRTASIS PRINCIPAS: PRELIMINARINĖ INTERPRETACIJA

Pateiksiu preliminarinę interpretaciją, kurią vėliau modifikuosiu. Iš pradžių svarbu pastebėti, kad šis principas – taip galima manyti – gali būti taikytinas tik tam tikrai grupei, tokiai, kaip visi Atėnų piliečiai. Bet nuo XVII a. panašūs teiginiai dažnai buvo formuluojami universalia forma, kaip garsiojoje deklaracijoje, kad "visi žmonės iš prigimties lygūs"*. O šiandien esame linkę manyti, kad "visi žmonės"** apima ir visas moteris, nors garsiosios frazės autoriai taip negalvojo.

Įsivaizduokime, kaip esame mėginę, kad kokiai nors žmonių asociacijai, konkrečiai ar hipotetinei, reikalingi kolektyviniai sprendimai, saistantys visus asociacijos narius. Kurie asociacijos nariai yra tinkami dalyvauti priimant šiuos kolektyvinius sprendimus ir kokiomis sąlygomis? Tarkime, kad preliminariai mes galime sutikti su tokia prielaida:

Visi nariai, bendrai imant, yra pakankamai tinkami dalyvauti priimant kolektyvinius sprendimus, saistančius asociaciją, esmingai nulemiančius jų gėrį ar interesus. Bet kuriuo atveju nė vienas nėra tiek akivaizdžiai tinkamesnis už kitus, kad tik jam būtų patikėta priimti kolektyvinius ir saistančius sprendimus.

Pastebėkime, kad ši prielaida sudaryta iš dviejų sakinių, kurie nėra griežtai ekvivalentiški teiginiai. Pirmasis tvirtina, kad visi nariai atitinka priimtiną kompetencijos kriterijų. Antrasis neigia, kad kokie nors nariai pasižymi tokiomis išskirtinėmis kvalifikacijomis, kurios leistų valdyti tik jiems. Pirmasis implikuoja hipotetinę *žemutinę* ribą, *minimalų* kompetencijos lygmenį, pasiekiamą *visiems* nariams; antrasis – *aukštutinę* ribą – *maksimalų* kompetencijos lygmenį, nepasiekiamą *nė vienam* nariui.[1]

Grupė asmenų, kuriems gali tikti toks principas, gali būti pavadinta demu, *populus*, ar piliečių korpusu. Jo nariai yra *pilnateisiai piliečiai*.

---

* "*All men are created equal*" – iš Amerikos Nepriklausomybės deklaracijos antrojo sakinio. – *Red.*

** Anglų k. žodis *man* reiškia ir "vyrą", ir "žmogų". – *Red.*

(Glaustumo dėlei juos vadinsiu paprasčiausiai piliečiais.) Preliminariai mes tarėme, kad demas apima visus tos asociacijos narius, t.y. kiekvienas narys kartu yra pilietis. Tačiau įmanoma, kad kai kurie nariai, įpareigoti paklusti asociacijos taisyklėms, vis dėlto išskirti iš demo ir todėl nėra pilnateisiai piliečiai. Aiškus pavyzdys yra vaikai.

Jei mes neigtume, kad Tvirtasis Lygybės Principas gali būti deramai taikomas visiems asociacijos nariams, būtų nepaprastai sunku, o gal ir neįmanoma, pagrįstai argumentuoti, kad visi asociacijos nariai turėtų būti pilnateisiai piliečiai, t.y. įgalioti pilnai dalyvauti asociacijos valdyme. Juk jeigu – kaip vaikų atveju – kai kurie asmenys yra aiškiai netinkami valdyti, o kiti tinka, tada kyla klausimas, ar šie tinkamesni nariai, net jei jie sudaro mažumą, neturėtų valdyti likusių? Ir priešingai, jei Tvirtasis Principas taikomas visiems nariams, tada kokiu pagrindu galima neigti, kad visi nariai kaip lygūs turėtų dalyvauti valdydamiesi patys?

Taigi racionalus tikėjimas demokratija suponuoja, kad Tvirtoji Lygybė egzistuoja tarp (pilnateisių) piliečių. Tačiau kas turėtų būti piliečiai, t.y. tarp ko egzistuoja Tvirtoji Lygybė? Atrodo, kad mes patekome į užburtą ratą: Tvirtoji Lygybė egzistuoja tarp piliečių, kadangi tie asociacijos nariai, tarp kurių egzistuoja Tvirtoji Lygybė yra (ar turi būti) piliečiai. Kaip ištrūkti iš šio rato? Kaip mes turėtume apibrėžti Tvirtosios Lygybės *diapazoną*? Priklausomai nuo atsakymo, demokratija gali būti universaliai priskirianti arba tokia siaura ir išskirianti kaip Venecijos respublika, kurioje mažiau nei du tūkstančiai Venecijos aristokratijai priklausančių vyriškos lyties narių buvo įgalioti valdyti keletą šimtų tūkstančių Venecijos gyventojų. O kaip su išskirtųjų interesais? Ar jais turi būti rūpinamasi? Jei taip, tai kodėl ir kokiu būdu? Akivaizdu, kad moralinė demokratijos vertė, vadinasi, ir jos pateisinimas, skirsis priklausomai nuo jos apimties.

Todėl, nors savo diapazone tvirtas implikacijų požiūriu, Tvirtasis Principas yra silpnas už jo diapazono esančių implikacijų požiūriu. Atrodo, kad Tvirtojo Principo prasmė negali būti atskirta nuo jo diapazono: kol šis diapazonas neapibrėžtas, mums sunku spręsti apie jo svarbą. Mūsų pasirengimas priimti šį principą kartu priklausys nuo jo diapazono. Tik pabandykime šį diapazoną pernelyg išplėsti – pvz., priskirti kūdikius, – ir tikriausiai jo nebepriims niekas. Tačiau tas, kuris atmeta pernelyg platų diapazoną, galbūt priimtų tam tikrą siauresnio

diapazono versiją. Pavyzdžiui, Venecijos aukštuomenės narys, be abejonės, išskirtų iš Tvirtojo Principo diapazono daugumą suaugusių respublikos gyventojų; tačiau galima manyti, jog jis sutiktų, kad Tvirtasis Principas puikiausiai pritaikomas suaugusiems aristokratijos nariams. Taigi tiek šio principo teisėtumas, tiek mūsų jam teikiama vertė, atrodo, priklauso nuo jo diapazono. Vadinasi, mums reikia kažkaip nustatyti, ar šis principas yra pagrįstas, o kartu – koks jo diapazonas.

Tikiuosi, kad du teiginiai, kartu paėmus, padės išspręsti šią problemą. Abu yra demokratinio proceso teorijos, kuri bus aprašyta 8 skyriuje, prielaidos. Vienas iš jų yra Lygaus Traktavimo Principas, aptartas praeitame skyriuje. Tačiau, kaip matėme, šis principas, kaip ir bendra Prigimtinės Lygybės Idėja, yra silpnas savo implikacijų požiūriu: pats savaime jis gali pateisinti tiek priežiūrą, tiek demokratiją.

Nors Prigimtinės Lygybės Idėja pati viena yra per silpna pagrįsti Tvirtąjį Lygybės Principą, solidus pamatas gali būti padėtas ją siejant su antrąja prielaida, kuri buvo demokratinio tikėjimo (kaip ir liberalios minties) kertiniu akmeniu. Tai prielaida, kad apskritai joks asmuo negali geriau spręsti apie mano gėrį ar interesą už mane patį, ar geriau veikti, kad tas interesas būtų realizuotas. Todėl aš pats turiu teisę spręsti, ar tam tikra politika atitinka mano tikrą interesą, ar ne. Toliau tariama, kad tai, kas galioja man, apskritai galioja ir kitiems suaugusiems. Šiuo atveju "politika" aš laikau sprendimą pasirinkti tam tikras *priemones* pasiekti tam tikriems *rezultatams*.[2] Taigi pagal šią prielaidą niekas nėra tinkamesnis už mane nuspręsti, ar rezultatai atitinka mano interesą – tiek rezultatai, kurių tikimasi prieš priimant sprendimą, tiek realūs, iš sprendimo išplaukiantys rezultatai. Aš galiu nuspręsti deleguoti *priemonių* pasirinkimą tiems, kurie, mano įsitikinimu, tinkamesni už mane pasirinkti tinkamiausias priemones.[3] Bet aš negaliu – neveikdamas prieš tą prielaidą – atsisakyti savo teisės spręsti, ar rezultatai (siekiami ar realūs) atitinka mano interesus. Aš linkęs tai vadinti Asmeninės Autonomijos Prielaida.

ASMENINĖS AUTONOMIJOS PRIELAIDA

Asmeninės Autonomijos Prielaidą daug lengviau interpretuoti individualių negu kolektyvinių sprendimų atveju. Jei tarsime, kad tam

tikromis sąlygomis kolektyvinis sprendimas gali susaistyti tuos, kurie nesutinka su tikėtinu padariniu, nes jie mano, jog tas sprendimas pažeis jų interesus, tada galutinis individo pasirinkimas negali būti lemiantis taip, kaip jis būna individualių sprendimų atveju. Taip dažnai būna, pavyzdžiui, kai saistantys kolektyviniai sprendimai priimami esant daugumos valdžiai: nors pralaimėjusios mažumos nariai gali jausti, kad rezultatas žalingas jų interesams, nežiūrint to, iš jų gali būti reikalaujama nusileisti ir jie net gali tvirtai tikėti, kad – nors jie pralaimi balsavimus – iš jų *teisėtai* reikalaujama nusileisti.

Asmeninės autonomijos reikšmė kolektyviniams sprendimams tampa aiškesnė, jei mes priimame prigimtinės lygybės teisėtumą ir tai, ką ji reiškia lygiam interesų traktavimui. Jei priimant kolektyvinius sprendimus kiekvieno asmens interesai turi būti vertinami lygiai kaip ir kiekvieno kito interesai, kas pasakys, kokie yra kiekvieno interesai? Priimdami Asmeninės Autonomijos Prielaidą, mes sutinkame, kad kiekvienas subrendęs asmuo, kurio interesai liečiami, privalo turėti teisę apibrėžti, kokie yra tie interesai. Kaip parodžiau praeitame skyriuje, jeigu Marytė mano, kad jos interesui palankesnė politika X, o ne politika Y, numačius taisykles ir procedūras, pagal kurias į Marytės interesus atsižvelgiama lygiai taip pat kaip ir į Jono, Petro ir kitų interesus, tai, kas laikoma Marytės interesu, yra tai, ką Marytė – ne Jonas, Petras ar kas nors kitas – sako esant Marytės interesais.

Pritarti suaugusių asmeninės autonomijos idėjai reiškia remtis *prielaida*, kad, priimdamas individualius ar kolektyvinius sprendimus, kiekvienas suaugęs žmogus – kad būtų priimti sprendimai – turi būti traktuojamas kaip tikriausias savo interesų teisėjas. Nesant akivaizdžių nekompetentingumo požymių, ši prielaida turi būti laikoma saistančia. Trumpai tarus:

ASMENINĖS AUTONOMIJOS PRIELAIDA: *Nesant akivaizdžių požymių, liudijančių priešingą dalyką, kiekvienas turi būti laikomas geriausiu savo interesų ar gėrio teisėju.*

Šios prielaidos praktinė pasekmė – paneigti, kad paternalistinis autoritetas gali būti teisėtas suaugusiems žmonėms priimant individualius ar kolektyvinius sprendimus, išskyrus galimas retas išimtis. Ir, priešingai, visi teisėti valdymo santykiai, apimantys suaugusius žmo-

nes, turi atitikti – ir, šiuo požiūriu, turi gerbti – asmeninės autonomijos prielaidą.

Skirtingai nuo Prigimtinės Lygybės Idėjos ir Lygaus Traktavimo Principo, kurie yra patys gryniausi moraliniai sprendimai, universalūs ir nepripažįstantys jokių išimčių, Asmeninės Autonomijos Prielaida geriausiai gali būti apibūdinta kaip apdairumo taisyklė. Tai nėra epistemologinis principas: galima pagrįstai neigti, kad A veikia savo interesų labui, ir kartu reikalauti, kad A atveju būtų laikomasi šios taisyklės. Kadangi apdairumo taisyklė yra moralinių ir empirinių sprendinių mišinys, ji išsaugo sąlyginio teiginio, griežtai neišvesto iš aksiomų ir empirinių dėsnių, lankstumą. Apdairumo taisyklė veikiau paremta ribotu ir netiksliu žmogiškosios patirties apibendrinimu. Ji pasižymi visais sąlygiškų dalykų netobulumais. Ji nenurodo absoliučiai nepažeidžiamos teisės ar pareigos, nepretenduoja absoliučiai pasakyti, kas tikrai atsitiks, ir tiksliai neapskaičiuoja, kas veikiausiai atsitiks. Ji pripažįsta išimtis. Tačiau ji mums pasako, kaip turi būti argumentuojama, kai reikalaujama išimties, t.y. asmeninę autonomiją pakeisti paternalistine valdžia.

Net tarp suaugusių žmonių asmeninė autonomija kartais būdavo pakeičiama paternalistine valdžia. Pono ir vergo santykiuose paternalistinė valdžia buvo visuotinė taisyklė. Ir dar visai neseniai pusė visų suaugusių žmonių buvo įstatymiškai palenkti paternalizmui, remiantis principais, laikomais – ir ne tik kitos pusės – beveik savaime suprantamais: kad moterys nėra kompetentingos pačios priimti sprendimus. Bet šiandien tik vaikai yra vienintelė didelė žmonių grupė, palenkta visapusiškai paternalistinei valdžiai; taigi jie sudaro vienintelę žymią Asmeninės Autonomijos Prielaidos išimtį. Tėvai yra normalus autoritetas vaikams, nors ypatingais atvejais paternalistinė vaiko globa gali būti patikėta kitiems suaugusiems. Kita vertus, manoma, kad individualius sprendimus liečianti paternalistinė valdžia suaugusiems žmonėms yra pateisinama tik išskirtiniais atvejais: ji taikytina asmenims, tapusiems sunkiais invalidais dėl gimdymo defektų, smegenų pažeidimo, stiprios psichozės, senatvinio suvaikėjimo ir pan., ir todėl nesugebantiems priimti elementarių sprendimų, lemiančių jų išlikimą ar minimalią gerovę. Net šiais atvejais tie, kurie asmeninę autonomiją siūlo pakeisti paternalizmu, teisiškai privalo pateikti svarius įrodymus.

Tačiau kodėl mes turime priimti šią prielaidą? Ar nebūtų taip pat

pagrįsta ją atmesti? Tačiau, kad atmestume ją kaip individualių ir kolektyvinių sprendimų prielaidą, mes privalome būti įsitikinę *ne tik tuo*, kad (1) tam tikra didelė dalis suaugusiųjų visai nesugeba suprasti ar neturi pakankamai motyvų siekti savo fundamentaliausių interesų, *bet kartu ir tuo*, kad (2) paternalistinių autoritetų klasė gali tai padaryti anų labui. Tokia argumentacija turi du rimtus trūkumus. Pirma, bandant suvokti mano gėrį ar interesus, kitam tenka atsidurti nepalankioje padėtyje. Antra, žmogiškoji patirtis pateikia rimtų motyvų atmesti antrąją prielaidą.

NEPALANKI KITO PADĖTIS

Gvildendami argumentus už priežiūrą, pastebėjome štai ką: pateisinti kokio nors kito asmens (ar asmenų grupės) pretenziją, kad jis geriau negu kas nors pats, pavyzdžiui, aš pats, žino mano gėrį ir interesus, galima tik tada, jeigu tikrai suvokiama, koks yra to žinojimo pobūdis ir kodėl kito žinojimas yra pranašesnis už mano žinojimą. Taip pat matėme, kad patenkinamas tokios pretenzijos pagrindimas reikalautų atsakymo į vieną sunkiausių ir labiausiai ginčytinų mūsų laikų intelektualinių problemų: ar moraliniai sprendimai gali būti pagrįsti racionaliai; jei taip, tai kokiu būdu.

Laimei, demokratijos pateisinimas, mano manymu, nepriklauso nuo *specifinio* atsakymo į sunkius epistemologinius ir ontologinius klausimus apie moralinių sprendimų prigimtį. Jei iliuziška galvoti, kad bendro demokratijos pranašumo prieš jos alternatyvas patenkinamas įrodymas gali būti sudarytas iš tiesmukos aksiomatinės argumentacijos, nuo neabejotinų prielaidų pereinančios prie "absoliučios" ir "objektyviai galiojančios" išvados, tai lygiai klaidinga ir net dar absurdiškiau reikalauti, kad visi argumentai su moraliniu kvapeliu yra tokie pat savavališki ir todėl tokie pat pagrįsti ar nepagrįsti. Ketinu parodyti, kodėl daug racionaliau tikėti demokratija negu bet kokia jos alternatyva.

Žinoma, specialūs atvejai kartais gali reikalauti sunkių, sudėtingų ir labai ginčytinų sprendimų; bet taip yra visada aptarinėjant dalykus, apimančius svarbias moralines temas, ypač kai jos persipynusios su empiriniais neaiškumais. Net tokiu atveju sprendinių kokybė priklauso nuo bendresnių nagrinėjamų dalykų supratimo.

Grįžkime prie nepalankios kito padėties. Spręsdami, ar tam tikra veiksmų arba politikos eiga tarnauja A interesams, mes arba turime kažką žinoti apie A preferencijas, siekius ir reikmes, arba privalome žinoti, kas yra gera A nepriklausomai nuo paties A preferencijų, siekių ar reikmių – jei norite, "idealių" A vertybių. Jei preferencijas, siekius, reikmes ir idealias vertybes išdėstysime hipotetinėje ašyje, siekiamo žinojimo modelis žymiai pasikeis. Didžiojoje ašies dalyje kiekvienas konkretus "aš" yra unikaliai privilegijuotas, nes tik "aš" tiesiogiai disponuoju savo supratimu. Juo labiau tas A interesų žinojimas reikalauja tiesioginio disponavimo A supratimu, juo palankesnė yra paties A padėtis. Jei, tarkime, paties A interesai tiksliausiai atsispindi jo tiesioginėse *preferencijose*, jo pretenzija disponuoti tiksliu, net aukštesniu savo interesų žinojimu yra nepaprastai sustiprinama. Panašiai, nors aiškiai išreikštos A preferencijos gali atspindėti klaidingą požiūrį į savo gilesnius ar patvaresnius *siekius*, tų siekių požiūriu jo unikalus disponavimas savo supratimu irgi užtikrina aiškų pranašumą. Net jeigu mes laikytume, kad žmogiškieji interesai galiausiai susideda ne iš preferencijų ar siekių, o iš *reikmių*, paprastai kiekvienas "aš" veikiausiai gali geriau už bet kurį kitą žinoti tai, kas jam reliatyviai svarbiausia iš įvairių jo reikmių.

Kai kurie psichologai yra teigę, kad žmonių reikmės sudaro hierarchiją, daugiau ar mažiau universalią "objektyvią" hierarchiją. Tačiau net jeigu tai būtų teisinga (o tokia prielaida mažų mažiausia – ginčytina), mes galėtume pasakyti tik tai, kad kai kurios asmens reikmės (tarkime, maisto reikmė) turi būti patenkintos iki tam tikros minimalios ribos, kad kitos reikmės galėtų tapti tokios pat neatidėliotinos. Tačiau kas gali geriausiai spręsti, kada ta riba pasiekiama? Pati teorija prasminga tik tarus, kad šie reliatyvūs prioritetai yra suvokiami to "aš" ir tik po to išreiškiami kitiems (arba atspėjami iš to asmens veiksmų). Ypatingais atvejais stebėtojas galbūt ir gali geriau nuspėti tą ribą, bet jeigu taip būtų visada, tada būtų sugriauta visa empirinė teorijos bazė. Taigi net jei manoma, kad interesus atskleidžia asmens preferencijos, siekiai ar reikmės, savižina veikiausiai yra pranašesnė už kito asmens žinojimą ir apskritai, be abejo, nėra blogesnė.

Iki šiol aš sąmoningai vartojau terminus "interesas" ir "gėris" taip, tarsi jie galėtų pakeisti vienas kitą. Tačiau tarkime, kad galima parodyti, jog asmens *gėris* sutampa su tikslu ar idealia vertybe, kurios

preferencijos, siekiai ar reikmės iki galo neatskleidžia. Tada unikalus kiekvieno "aš" disponavimas savo supratimu būtų ne toks pranašus. Tačiau atrodo, kad įrodyti tokio tipo teiginį neįmanoma. Todėl mes galime ir net privalome labai įtariai vertinti tvirtinimą, kad kitas disponuoja tokiu objektyviu "mano" gėrio žinojimu, kuris akivaizdžiai pranoksta savižiną.

Papildomas motyvas abejoti kito pretenzijų pagrįstumu atsiranda tada, kai susiduriama – o kartais tai beveik neišvengiama – su kelių vertybių konfliktais, pvz., kai siekiama savo laimės arba savisklaidos, teisingai elgiamasi su savo šeima arba su kitais. Net jeigu tokie vertybių konfliktai pasirodo vienos nuoseklios vertybių sistemos, pvz., utilitarizmo, ribose, jie reikalauja sprendimų apie kompromisus, kurie savo ruožtu priklauso nuo konkretaus atvejo detalių išsamaus žinojimo. Šiuo atveju vėl galima teigti, kad konkretus "aš" yra privilegijuotoje padėtyje, disponuodamas savasties detalėmis ir net unikalumu. Tačiau vertybių konfliktai gali kilti ir todėl, kad skirtingos vertybių *sistemos* gali nurodyti ir dažnai nurodo skirtingus veiksmo būdus; ir atrodo, kad nėra aukštesnio tipo sistemos, padedančios šiuos konfliktus išspręsti (Nagel 1979, 129–134). Todėl kito pretenzija disponuoti aukštesniu žinojimu to, kas gera man, atspindi tik tam tikrą vertybių sistemą ir visiškai neišreiškia to, kas būtų geriausia mano paties vertybių sistemos akiratyje.

INTERESAI IR ŽMOGIŠKOJI PATIRTIS

Svarbu ne tik tai, kad kiti paprastai yra nepalankioje padėtyje, kai siekiama *suprasti* "mano" gėrį ar interesus. Kitų *paskatos* siekti "mano" interesų yra daug silpnesnės negu "mano" paskatos. Kaip matėme aptardami priežiūrą, paternalistiniai autoritetai stokoja tiek žinojimo, tiek dorybės.

Kai dėl dorybės, man atrodo, kad žmogiškosios patirties duomenys aiškiai prieštarauja požiūriui, kad paprastai tam tikrų daugelio suaugusių žmonių gėrio ar interesų apsaugą bei skatinimą galima saugiai patikėti kitiems. Anksčiau paminėjau du istorinius atvejus, apimančius didelę žmogiškąją pilnakraujo paternalizmo patirtį: vergovę ar legalų moters pajungimą. Ar mes turime bent menkiausią dingstį tikė-

ti, kad vergai ir moterys nebūtų apsaugoję savo interesų bent jau taip pat gerai, kaip ir jų šeimininkai, o – tai visai tikėtina – gal ir daug geriau?

Kitas pavyzdys yra dirbančiosios klasės, iš kurių buvo atimta rinkimų teisė. Galbūt niekas nenušviečia šio dalyko įtikinamiau už Millį, nes, gal net per daug kilniaširdiškai, jis netikėjo,

> kad valdančiosios klasės apskritai siekia savo naudai paaukoti dirbančias klases... Tačiau ar Parlamentas, arba kas nors iš jo narių, kada nors, tarkime, pažvelgia į kokį nors klausimą darbininko akimis? Kai iškyla problema, kuria suinteresuoti dirbantieji, ar ji traktuojama ne tik darbdavių požiūriu? (Mill [1867] 1958, 44).

Tokie svarstymai paskatino Millį suformuluoti principą, kuris esmingai sutampa su Asmeninės Autonomijos Prielaida. Kaip teisingai pastebėjo Millis, argumentacija, besiremianti žmogiškąja patirtimi, – ypač trimis lemtingais vergovės, moterų ir dirbančiųjų atvejais, – tvirtai pagrindžia išvadą, kad tiek individualūs, tiek kolektyviniai sprendimai turi gerbti Asmeninės Autonomijos Prielaidą.[4]

Prie tų trijų atvejų dabar mes galime pridėti dar du. Nors – kaip Pilietinio karo padarinys – vergovė Jungtinėse Valstijose buvo panaikinta, išlaisvintų juodųjų teisės dalyvauti politiniame gyvenime netrukus buvo panaikintos Pietuose per Rekonstrukcijos laikotarpį. Todėl išlaisvinti vergai ir jų palikuonys visą kitą šimtmetį gyveno politinėje priklausomybėje, paremtoje smurtu ir teroru. Tik po to, kai septintajame mūsų amžiaus dešimtmetyje buvo priimti ir griežtai vykdomi įstatymai, ginantys pilietines teises, pietiečiams tamsiaodžiams pagaliau buvo leista jų nominalią pilietybę pakeisti politiniu pilnateisiškumu. Per šį ilgą politinės priklausomybės laikotarpį daugelis baltųjų pietiečių stengėsi pateisinti savo viešpatavimą – "baltųjų pranašumą" – tvirtindami du dalykus: kad juodaodžiai nekompetentingi dalyvauti politiniame gyvenime ir kad jie, šitie baltieji valdovai *de facto*, bet kuriuo atveju rūpinasi visais esminiais juodaodžių interesais. Šiandien dauguma žmonių, net baltaodžių pietiečių, šias pretenzijas vertintų tik kaip absurdišką pateisinimą tokios valdymo sistemos, kuri visiškai nepajėgė apsaugoti net paprasčiausių daugumos juodaodžių interesų.

Kitą atvejį pateikė Pietų Afrika. Negaliu įsivaizduoti, kaip būtų

galima racionaliai ginti teiginį, kad baltieji Pietų Afrikos Respublikos valdovai kada nors deramai rūpinosi pamatiniais milijonų juodaodžių interesais; juodaodžiai buvo jų valdomi ir neturėjo jokių galimybių dalyvauti priimant įstatymus, kurie juos pasmerkdavo skurdui, pažeminimui ir kančiai.

Jeigu mes priimame Prigimtinės Lygybės Idėją, tada negali būti moraliai pateisintas joks įstatymdavystės procesas, jeigu jis nelygiai atsižvelgia į kiekvieno įstatymams pavaldaus asmens interesus. Kadangi, kaip aš manau, negalima įrodyti, kad demokratijos pakanka užtikrinti visų jos įstatymams pavaldžių žmonių pamatinių interesų apsaugai, žmogiškosios patirties duomenys akivaizdžiai įrodo, kad žmonių, iš kurių – dėl to, kad jie neturi pilietybės, – atimta galimybė ginti savo interesus, interesai bus beveik neabejotinai ignoruojami demo, iš kurio jie yra išskirti. Nors demokratinės politijos pilietybė neužtikrina, kad leidžiant įstatymus kiekvieno interesai bus vertinami vienodai, istoriniai duomenys visada rodo, kad pilietybė yra būtina sąlyga.

ASMENINĖ AUTONOMIJA IR ASMENS BRENDIMAS

Taip ir su asmens brendimu. Asmens brendimas, kurį dalis autorių sieja su pilietybe demokratinėje santvarkoje, didele dalimi yra *moralinis* brendimas: tai brandesnio atsakomybės už savo veiksmus suvokimo formavimasis, geresnis savo veiksmų poveikio kitiems supratimas, didesnis nusiteikimas apmąstyti ir įvertinti tų veiksmų padarinius ir t.t. Turbūt nedaugelis nuginčytų normatyvinę prielaidą, kad reikia skatinti šių savybių augimą. Mastas, iki kurio demokratija šias savybes realiai įdiegia piliečiams, kaip sakiau praeitame skyriuje, yra ne normatyvinė, o empirinė problema; o kiek šis empirinis reikalavimas pagrįstas, dabar neaišku. Tačiau čia svarbu štai kas: tokia argumentacija suponuoja, kad žmonės, priimdami individualius ir kolektyvinius sprendimus, privalo naudotis didele asmenine autonomija. Kiekvienas žmogus, kurio asmeninė autonomija nuolat išstumiama paternalistinio autoriteto, būtų laikomas nuolatinėje vaikystės ir priklausomybės būklėje. Vadinasi, jei kolektyviniai sprendimai būtų visada priiminėjami paternalistinių autoritetų, – tarkime, prižiūrėtojų korpuso, – tada viešųjų reikalų srityje žmonės niekada neišeitų iš kūdikystės būklės.

ASMENINĖ AUTONOMIJA IR APSISPRENDIMAS

Kad asmeninė autonomija, taigi ir pilna pilietybė, demokratinėje santvarkoje yra būtina apsisprendimo sąlyga, yra dar akivaizdžiau. Stokojant asmeninės autonomijos, paprasčiausiai neįmanoma gyventi pagal savo pasirinktas taisykles; tokiu atveju žmogus nebūtų nei apsisprendžiantis, nei moraliai autonomiškas ir todėl negalėtų būti moralinis asmuo. Taigi minimalus siektinas asmeninės autonomijos diapazonas turi būti mažų mažiausiai toks pat platus, kaip ir minimalus siektinas apsisprendimo ir moralinės autonomijos diapazonas. O minimalus siektinas apsisprendimo bei moralinės autonomijos diapazonas yra visi suaugusieji su – kaip įprasta – retomis išimtimis tiems, kurie stokoja proto galių.[5]

PERFORMULUOTAS TVIRTASIS PRINCIPAS

Jeigu kiekvieno gėris ar interesai turi būti vertinami vienodai ir jeigu kiekvienas subrendęs asmuo apskritai yra geriausias savo gėrio ir interesų teisėjas, tada *kiekvienas suaugęs asociacijos narys* apskritai yra pakankamai tinkamas dalyvauti priimant saistančius kolektyvinius sprendimus, kurie daro poveikį jo gėriui ar interesams, t.y. būti *pilnateisiu demo piliečiu*. Tiksliau pasakius, kai priimami saistantys sprendimai, kiekvieno piliečio pretenzijos svarstomiems įstatymams, taisyklėms, politiniams sprendimams ir t.t. turi būti laikomos turinčiomis galią, ir turinčiomis vienodą galią. Negana to, jokie suaugę nariai nėra tiek akivaizdžiai tinkamesni už kitus, kad tik jiems turi būti patikėta priimti saistančius kolektyvinius sprendimus. Tiksliau pasakius, priiminėjant saistančius sprendimus, jokio piliečio pretenzijos svarstomiems įstatymams, taisyklėms ir politiniams sprendimams neturi būti laikomos pranašesnėmis už bet kurio kito piliečio pretenzijas.

Tokiu atveju Lygaus Interesų Traktavimo Principas ir Asmeninės Autonomijos Prielaida pagrindžia mūsų Tvirtojo Lygybės Principo taikymą. Savo ruožtu Tvirtasis Principas kartu yra ir stipriausia, ir labiausiai ginčytina demokratinio proceso teorijos prielaida. Priimdami Tvirtąjį Principą, mes neišvengiamai priimame demokratinį procesą kaip saistančių sprendimų priėmimo sąlygą.

AŠTUNTAS SKYRIUS

Demokratinio proceso teorija

"Demokratinėse valstybėse, – rašė Aristotelis *Politikoje*, – liaudis (*demos*) yra suvereni; kita vertus, oligarchijose vyrauja mažuma (*oligoi*)" (1952, 10). Paraidžiui demokratija reiškia liaudies valdžią.[1] Bet ką reiškia sakyti, kad liaudis valdo, liaudis suvereni, liaudis valdosi? Kad valdytų, liaudis privalo turėti tam tikrą valdymo būdą, valdymo *procesą*. Kokie yra skiriamieji demokratinio valdymo proceso bruožai? Pavyzdžiui, kuo jis skiriasi nuo mažumos valdžios, arba oligarchijos?

Kad atsakytume į šiuos klausimus, išskirkime tris lygmenis. Pirma, kadangi demokratija yra *politinė santvarka*, naudinga priimti prielaidas, pagrindžiančias politinės santvarkos egzistavimą. Antra, mums reikia artikuliuoti prielaidas, pagrindžiančias *demokratinę* politinę santvarką. Nors aš aprašysiu tas dvi prielaidų grupes gana abstrakčiai, jos neturi būti laikomos antiistorinėmis ir jos jokiu būdu nesuponuoja nuo Locke'o laikų demokratinei teorijai būdingos fikcijos, pagal kurią egzistuoja pirminė "prigimtinė būklė", iš kurios per visuomeninę sutartį atsiranda politinė visuomenė. Trečia, mums reikia atskleisti esminius demokratinės politinės santvarkos *kriterijus* ir parodyti, kaip jie išplaukia iš minėtų prielaidų.

POLITINĖS SANTVARKOS PRIELAIDOS

Pirmiausia tarkime, kad (pvz., konkrečioje istorinėje situacijoje) kai kurie asmenys turi idėją sukurti asociaciją, kad būtų pasiekti

tam tikri tikslai; ar, kas įtikinamiau, jau egzistuojančią asociaciją jie nori pritaikyti šiems tikslams pasiekti. Terminą "asociacija" aš vartoju laisvai; kaip matysime, tai nebūtinai turi būti valstybė.

Kad pasiektų tuos tikslus, asociacija turi imtis politinių veiksmų, su kuriais asociacijos nariai privalo derinti savo veiksmus.[2] Paprastai jų privalėjimas veikti prisiderinant prie asociacijos politikos yra išreikštas taisykle arba įstatymu, apimančiu bausmes už nepaklusnumą. Kadangi nariai privalo paklusti taisyklėms ar įstatymams, galima tarti, kad sprendimai yra *saistantys*. Visi sprendėjai, priimantys saistančius sprendimus, sudaro tos asociacijos *valdžią*. Todėl šie saistantys sprendimai dar gali būti pavadinti *valdžios*, arba saistančiais *kolektyviniais* sprendimais.

Kad sprendimai yra saistantys, nereiškia, jog asociacija yra neišvengiamai prievartinė, jog ji taiko prievartines sankcijas, siekdama paklusnumo, ar pasižymi kitais panašiais bruožais, pagal kuriuos valstybė dažnai skiriama nuo kito tipo asociacijų. Nors iš asociacijos valdžios galima tikėtis, kad pažeidėjai bus nubausti pareigūnų, tam tikromis aplinkybėmis sprendimai gali būti saistantys ir nesitikint bausmių iš pareigūnų ar net kitų narių pusės. Gali pakakti tikėjimo dieviškomis ar magiškomis sankcijomis. Arba vien tik pats taisyklės įvedimo ar paskelbimo procesas gali įtikinti asociacijos narius ją priimti kaip elgesio principą ir užtikrinti visai pakankamą paklusnumą. Trumpai tarus, nors asociacija gali būti valstybė įprastine prievartinės santvarkos prasme, bet ji gali tokia ir nebūti; panašiai ir asociacijos valdžia nebūtinai turi būti valstybės valdžia. Taigi mes galime išskleisti bendrą demokratinio proceso teoriją, pritaikomą asociacijoms, nepriklausomai nuo to, ar tai yra valstybės, ar ne.

Saistančių sprendimų priėmimo procesas apima mažų mažiausiai dvi analitiškai išskiriamas fazes: dienotvarkės apmatą ir nuosprendį. *Dienotvarkės apmatas* yra dalis proceso, kurio metu atrenkami spręstini klausimai (įskaitant sprendimą nespręsti reikalo). *Nuosprendis* ar *sprendžiamoji fazė* yra laikotarpis, kurio metu procesas baigiasi rezultatu, ženklinančiu, kad tam tikra politika buvo aiškiai priimta ar atmesta. Jei dienotvarkės apmatas yra pirmasis žodis, sprendžiamoji fazė yra paskutinis žodis, suvereniteto, taikomo aptariamam reikalui, momentas. Kol nepasiekiama sprendžiamoji fazė, sprendimų priėmimo procesas yra bandomasis. Jis gali atvesti prie diskusijos, susitari-

mų, net prie rezultatyvių balsavimų; bet visi šie dalykai yra preliminariniai, jie gali būti panaikinti sprendžiamojoje fazėje ir nesusaisto narių. Nors ši analitinė skirtis tiktų bet kokiai politinei santvarkai, ji yra esminga aiškinantis demokratinio proceso prigimtį. Tai paaiškės vėliau.

Visai nėra savaime suprantama, kas sudaro sprendžiamąją fazę priimant kolektyvinius sprendimus. Konstitucijos ar konstitucinių pataisų priėmimas, be abejo, yra sprendžiamoji fazė (arba, jei taip nėra, konstitucija yra fiktyvi, ar "popierinė"). Tačiau daugumos politinių veiksmų, reguliuojamų konstitucinės santvarkos, sprendžiamoji fazė neišeina už egzistuojančių konstitucinių ribų. Iš principo fazė yra sprendžiamoji, jei visi ankstesni sprendimai vis dar gali būti atšaukti. Tad, iki sprendžiamosios fazės visi sprendimai gali būti laikomi esą *deleguoti*, bet ne *pasisavinti* tų, kurie dalyvauja sprendžiamojoje fazėje. Prie šios skirties mes dar sugrįšime vėliau.

PRIELAIDOS, PATEISINANČIOS DEMOKRATINĘ SANTVARKĄ

Saistantys sprendimai turi būti priimami tik tų asmenų, kurie yra pavaldūs tiems sprendimams, t.y. asociacijos narių, o ne asmenų, nepriklausančių asociacijai. Kalbant populiariai, joks įstatymų leidėjas nėra aukščiau už įstatymą. Ši prielaida paremta elementariu padorumo principu, sakančiu, kad įstatymai negali būti taikomi kitiems tokių asmenų, kurie patys neprivalo paklusti tiems įstatymams. Negana to, nors šios prielaidos nepakanka užtikrinti, kad būtų gerbiama apsisprendimo laisvė, akivaizdu, jog ji yra būtina apsisprendimo sąlyga; juk įstatymai ir taisyklės, uždėtos prašalaičio, pažeistų visų, pavaldžių įstatymams, apsisprendimą.

Kiekvieno nario gėris turi būti traktuojamas lygiai. Toks yra tiesioginis praeitame skyriuje aprašytas Prigimtinės Lygybės Idėjos pritaikymas visiems asociacijos nariams.

Nė iš vieno suaugusio asociacijos nario niekada neturi būti reikalaujama įrodyti adekvačią kompetenciją apsaugoti paties interesus. Priešingai, įrodymą privalo pateikti tik tie, kurie siekia padaryti išimtį šiam principui, ir jokia išimtis neleistina – nei moraliai, nei įstatymiš-

kai – jei nėra akivaizdaus įrodymo, jog reikia tai daryti. Taigi ši prielaida suponuoja, kad apskritai kiekvienas asociacijos narys yra geresnis savo interesų teisėjas negu kiti. Argumentai, pagrindžiantys šią prielaidą, buvo išdėstyti 5 skyriuje. Tuo tarpu suaugusius asociacijos narius, atitinkančius šią prielaidą, pavadinkime *piliečiais*; piliečių kolektyvas sudaro *demos*, *populus*, arba *piliečių korpusą*.

Priiminėjant saistančius sprendimus, kiekvieno piliečio keliami siektinos politikos reikalavimai turi būti laikomi turintys galią, ir turintys vienodą galią.[3] Taigi, remdamiesi dviem ankstesnėmis prielaidomis, mes prieiname išvadą, kad tarp piliečių egzistuoja Tvirta Lygybė.

Nors gali pasirodyti, kad šių ankstesnių prielaidų pakaktų demokratiniam procesui pagrįsti, formaliai reikia jas papildyti elementariu teisingumo principu, kurį nepakenktų paaiškinti. Šis principas, kurį mažai kas ginčytų, paprasčiausiai sako, kad reti ir vertingi dalykai turi būti paskirstyti teisingai. Teisingumas nereikalauja lygaus paskirstymo: pavyzdžiui, jis gali reikalauti paskirstyti pagal nuopelnus. Net kai teisingumas reikalauja lygybės, kaip matėme 6 skyriuje, teisinga lygybė gali nereikalauti lygių dalių ir pajų. Tačiau tam tikromis aplinkybėmis teisingumas būtinai reikalauja, kad kiekvienas asmuo gautų lygią dalį arba, jei tai neįmanoma, lygią galimybę įsigyti retą dalyką.

DEMOKRATINIO PROCESO KRITERIJAI

Taigi tarkime, kad tam tikri asmenys nori sukurti politinę santvarką. Toliau tarkime, kad prielaidos, pagrindžiančios *demokratinę* politinę santvarką, galioja šiems asmenims. Kadangi šios prielaidos galioja, mes darome išvadą, kad jie turi priimti demokratinę santvarką, ir kartu – kad procesas, per kurį demas prieina savo sprendimus, turi atitikti tam tikrus kriterijus. Tardamas, kad šis procesas turi atitikti tam tikrus kriterijus, aš turiu galvoje, kad jei tikima prielaidomis, tada būtina pripažinti kriterijų reikalingumą; ir, atvirkščiai, atmesti kriterijus, vadinasi, atmesti vieną ar daugiau prielaidų.[4]

Šie penki kriterijai yra normos, – jei norite, idealios normos, – kurių fone siūlomos procedūros turi būti įvertintos kiekvienoje asociacijoje, kuriai tos prielaidos taikomos. Kiekvienas idealiai jas atitinkantis procesas būtų tobulas demokratinis procesas, o asociacijos valdžia būtų

tobula demokratinė valdžia. Man savaime suprantama, kad tobulas demokratinis procesas ir tobula demokratinė valdžia gali niekada neegzistuoti realiai. Jie reprezentuoja žmogiškųjų galimybių idėjas, su kuriomis galima lyginti realius dalykus. Net jeigu niekada nebūtų realaus atitikmens šiems kriterijams, jie yra naudingi vertinant realaus pasaulio galimybes. Tai aš parodysiu vėliau. Natūralu, kad iš vertinimo jie neeliminuoja tam tikros sprendimo laisvės. Pavyzdžiui, tie kriterijai neartikuliuoja kokių nors atskirų procedūrų, tokių kaip daugumos valdžia, nes specifinės procedūros iš tų kriterijų negali būti išvestos tiesiogiai. O sprendimai turi atsižvelgti į specifines istorines sąlygas, kuriose turi būti išskleista demokratinė asociacija. Tačiau niekas neturėtų stebėtis, kad demokratijos teorija, kaip ir visos kitos normatyvinės teorijos, negali visiškai pateikti nedviprasmiškų atsakymų kiekvienoje konkrečioje situacijoje, kurioje turi būti renkamasi tarp alternatyvių pasiūlymų.

Taigi kokie kriterijai idealiai atitiktų mūsų prielaidas ir tokiu būdu mums atskleistų skiriamuosius demokratinio proceso bruožus?

Efektyvus dalyvavimas

Saistančių sprendimų priėmimo procese piliečiai privalo turėti adekvačią ir lygią galimybę išreikšti savo preferencijas iki pat galutinio nuosprendžio. Jie privalo turėti adekvačias ir lygias galimybes į dienotvarkę įtraukti klausimus ir išreikšti argumentus, pagrindžiančius vieną nuosprendį, o ne kitą.

Iš bet kurio piliečio atimti galimybę efektyviai dalyvauti reiškia štai ką: kadangi jų preferencijos nežinomos ar suprantamos neteisingai, neįmanoma atsižvelgti į jų nuomonę. Tačiau lygiai neatsižvelgti į jų preferencijas iki pat galutinio rezultato – vadinasi, atmesti Lygaus Interesų Traktavimo Principą.

Balsavimo lygybė sprendžiamojoje fazėje

Sprendžiamojoje kolektyvinių sprendimų fazėje kiekvienam piliečiui turi būti užtikrinta lygi galimybė išreikšti pasirinkimą, kuris bus lai-

komas lygiu pasirinkimui, išreikštam bet kurio kito piliečio. Sprendžiamojoje fazėje apibrėžiant rezultatus turi būti atsižvelgiama į tuos pasirinkimus, ir tik į tuos pasirinkimus.

Žinoma, kadangi pasirinkimai yra tai, ką mes paprastai laikome balsavimu, galima tarti, kad šis kriterijus reikalauja balsavimo lygybės sprendžiamojoje fazėje.

Akivaizdu, kad panašus reikalavimas buvo demokratijos teorijos ir praktikos svarbi dalis nuo pat klasikinės Graikijos laikų. Bet koks jo racionalus pamatas? Manau, kad jis pagrindžiamas tokiu praktiniu sprendiniu: balsavimo lygybė sprendžiamojoje fazėje yra būtina tam, kad būtų adekvačiai apsaugota prigimtinė piliečių lygybė ir išsaugota Asmeninės Autonomijos Prielaida. Be jo piliečiai, įtakojantys sprendimus, susidurtų su vis gilėjančios nelygybės perspektyva ir prarastų galutinę apeliacijos instanciją, kurioje jie, kaip politiškai lygūs, galėtų nuspręsti, ar lygiai atsižvelgta į jų – savaip interpretuojamus – interesus. Kaip nelygybė kitose srityse gali duoti pranašumų tam tikriems asmenims, būdama ypač palanki jų interesams ir stumdama į sunkią padėtį kitus, taip nereikalaujant balsavimo lygybės sprendžiamojoje fazėje balsavimo nelygybė galėtų veikti kumuliatyviai ir pažeistų Lygaus Interesų Traktavimo Principą.

Tačiau atkreipkime dėmesį į tai, ko balsavimo lygybės sprendžiamojoje fazėje kriterijus nenurodo. Pirmiausia jis nereikalauja balsavimo lygybės ankstesnėse fazėse. Demas gali pagrįstai nuspręsti, kad kai kurių žmonių interesus galima lygiai traktuoti geriau, jeigu jų balsams teikiamas didesnis svoris ankstesnėse fazėse. Dėl tų pačių priežasčių demas gali deleguoti tam tikrus sprendimus tiems piliečių korpusams, kuriuose balsams nebuvo teikiamas vienodas svoris. Tokie potvarkiai gali būti išimtiniai ir tokie jie būdavo demokratinių šalių istorijoje, tačiau jie nebūtinai pažeidžia šį kriterijų. Tačiau mūsų kriterijus būtų pažeistas, jeigu demas nebegalėtų laisvai pakeisti tokių potvarkių, kai tik jie netikslingi arba kelia grėsmę, kad demas praras galutinę kolektyvinių sprendimų kontrolę.

Negana to, šis kriterijus nenurodo konkretaus balsavimo ar rinkimų metodo. Reikalavimas, kad piliečiai turėtų lygias galimybes išreikšti savo pasirinkimus, gali būti patenkintas, jeigu balsai ir balsuotojai buvo atrinkti atsitiktinai, t.y. pagal burtus. Lygus balsavimas nereiškia

ir to, kad kiekvienas pilietis privalo turėti lygų balsą apygardose su vienodu balsuotojų ar gyventojų skaičiumi; proporcinio atstovavimo sistema galėtų veikti taip pat gerai ar net geriau. Kaip piliečiai gali geriausiai išreikšti savo pasirinkimus ir kokios specialios taisyklės bei procedūros turi būti taikomos – tai klausimai, reikalaujantys papildomų praktinių svarstymų. Tačiau turi būti pasirinktos procedūros, kurios geriau atitinka šį kriterijų, o ne tos, kurios atitinka jį blogiau. Geresnei procedūrai turi būti atiduota pirmenybė prieš blogesnę net tada, kai visos siūlomos procedūros tam tikru požiūriu turi trūkumų, o taip gali pasitaikyti dažnai.

Galiausiai šis kriterijus iš asociacijos aiškiai nereikalauja laikytis daugumos valdžios principo priimant sprendimus. Jis tik reikalauja, kad daugumos valdžia ir jos alternatyvos būtų įvertintos pagal šį ar kitus kriterijus, įskaitant ir principus bei prielaidas, šį kriterijų pagrindžiančius, pvz., tokius kaip lygaus interesų traktavimo principas ir nuostata, kad būtų priimamas sprendimas, geriausiai atitinkantis šį kriterijų. Taigi lieka neapibrėžta, ar daugumos valdžia yra geriausias sprendimas. Kaip matysime 10 skyriuje, problema, susijusi su daugumos valdžia ir jos alternatyvomis, yra nepaprastai sunki, ir jai dar nerasti visiškai patenkinami atsakymai. Kokia sprendimo taisyklė geriausiai atitinka balsavimo lygybės kriterijų tiek apskritai, tiek specialiame kontekste – dėl šio klausimo ir toliau nesutaria asmenys, kurie šiaip tiki, kad lygaus balsavimo teisė yra kertinė.

Man atrodo, kad nepažeidžiant istorinės tradicijos galima sakyti, jog bet kokia asociacija, kurios valdžia patenkina efektyvaus dalyvavimo ir balsavimo lygybės kriterijus, šia ribota prasme valdosi demokratiškai. Kad palikčiau vietos tam tikroms svarbioms distinkcijoms, aš noriu pasakyti, kad tokia asociacija yra valdoma per *demokratinį procesą siauraja prasme.* Nors toks procesas yra siauresnės apimties už visiškai demokratinį procesą, tie du kriterijai mums leidžia įvertinti daugybę galimų procedūrų. Žinoma, jie negali būti lemiami tais atvejais, kai procedūra geriau atitinka vieną kriterijų ir blogiau – kitą. Negana to, bet koks įvertinimas paprastai reikalauja papildomų faktų apie konkrečios situacijos faktus ar apie žmogaus elgsenos ir veiklos bendras tendencijas bei pasikartojimus. Nežiūrint to, šie kriterijai nėra beprasmiški. Nors šioje vietoje aš nepateiksiu griežtos argumentacijos, būtų sunku neigti, kad procedūros, kai sprendimus priima atsitik-

tinai atrinkti piliečiai, geriau atitiktų šiuos kriterijus negu procedūra, kai saistančius sprendimus vienas pilietis priimtų už visus kitus; ar kad balsavimo sistema, skirianti vieną balsą kiekvienam piliečiui, sprendžiamojoje fazėje būtų geresnė už sistemą, pagal kurią kai kurie piliečiai turėtų dešimt balsų, o kiti nė vieno. Tačiau aš neteigiu, kad tokie sprendimai apie alternatyvas išplaukia iš absoliučiai griežtos argumentacijos kaip nesugriaunamos išvados.

Apsišvietęs supratimas

Kaip jau sakiau, sprendimai apie demo egzistavimą, sandarą ir ribas yra labai ginčytini. Tad galima paprasčiausiai mesti iššūkį tokiems sprendimams tvirtinant, kad kai kurie piliečiai yra tinkamesni už kitus priimti reikalingus sprendimus. Žinoma, šitoks prieštaravimas yra iššūkis demokratijai, metamas priežiūros šalininkų. Jį mes aptarėme detaliai. Tačiau dabar norėčiau apmąstyti antrą prieštaravimą, kuris galėtų būti toks:

Sutinku, – gali sakyti priešininkas, – kad apskritai piliečiai yra vienodai gerai tinkami. Taip pat sutinku, kad nė vienas iš jų ar iš kitų narių, ar iš ne narių, nėra tiek akivaizdžiai tinkamesnis, kad priiminėtų sprendimus už demą. Tačiau nežiūrint to, aš manau, kad piliečiai nėra taip gerai tinkami, kaip galėtų būti. Jie klysta dėl priemonių, reikalingų pasiekti jų norimus tikslus; taip pat jie pasirenka tokius tikslus, kurių atsisakytų, jei būtų labiau apsišvietę. Be to, aš sutinku, kad jie turi valdytis per procedūras, kurios atitinka siaurai apibrėžto demokratinio proceso kriterijus. Bet šiuos kriterijus lygiai gerai atitinka daug skirtingų procedūrų; tačiau panašu, kad kai kurios iš jų veda prie labiau apsišvietusio demo – todėl ir prie geresnių sprendimų – negu kitos. Vadinasi, pastarosios yra geresnės procedūros ir joms turi būti suteikta pirmenybė prieš kitas.

Turbūt galima prieštarauti, kad švietimas neturi nieko bendra su demokratija. Bet, mano galva, toks teiginys būtų kvailas ir neteisingas istoriškai. Jis kvailas, nes demokratija paprastai buvo suvokiama kaip sistema, kur "liaudies valdžia" duoda didesnę tikimybę,

kad "liaudis" gaus tai, ko ji nori ar ką mano esant geriausia, negu alternatyvinės sistemos, tokios kaip priežiūra, kur elitas nusprendžia, kas yra geriausia. Bet kad žinotų, ko ji nori ar kas yra geriausia, liaudis turi būti bent jau šiek tiek apsišvietusi. Ir kadangi demokratijos šalininkai nuolat tai pripažindavo ir labai pabrėždavo priemones, skatinančias atsirasti informuotam ir apsišvietusiam demui, – tokias kaip auklėjimas ir vieša diskusija, – šis prieštaravimas taip pat istoriškai klaidingas.

Todėl siūlau išplėsti demokratinio proceso prasmę pridedant trečią kriterijų. Nelaimei, aš galiu suformuluoti šį kriterijų tik vartodamas žodžius, kurių prasmė yra plati ir todėl neapibrėžta. Tačiau pabandysiu pasiūlyti tokią apsišvietusio supratimo kriterijaus formuluotę:

Kiekvienas pilietis privalo turėti adekvačias ir lygias galimybes sužinoti ir įvertinti (per laiko tarpą, reikalingą priimti sprendimui) pasirinkimą dėl spręstino reikalo, kuris geriausiai pasitarnautų to piliečio interesams.

Taigi šis kriterijus implikuoja, kad alternatyvinės sprendimų priėmimo procedūros turi būti įvertintos pagal tas galimybes, kurias jos duoda piliečiams įsisąmoninti ir suprasti priemones bei tikslus, savo interesus ir tikėtinus politinių veiksmų įtakos tiems interesams padarinius, taip pat suprasti, kokie bus tie padariniai ne tik jiems patiems, bet ir kitiems suinteresuotiems asmenims. Tiek, kiek piliečio gėris ir interesai reikalauja atsižvelgti į viešąjį gėrį ar bendrąjį interesą, piliečiai privalo turėti galimybę įsisąmoninti ir suprasti šiuos dalykus. Nors šis kriterijus dviprasmiškas, jis nurodo, kaip formuoti institucijas. Todėl šis kriterijus neleidžia pateisinti tokių procedūrų, kurios apkarpytų ar nuslėptų informaciją, kuri – jeigu būtų prieinama – galėtų piliečius paskatinti nuspręsti kitaip; ir neleidžia pateisinti tokių procedūrų, kurios vieniems piliečiams leistų gauti svarbią informaciją lengviau negu kitiems; ir neleidžia pateisinti tokių procedūrų, kurios pateiktų piliečiams be diskusijų priimtinų sprendimų dienotvarkę, nors laiko netrūksta; ir taip toliau. Žinoma, tokie atvejai gali atrodyti lengvi, tačiau labai daug politinių sistemų – galbūt dauguma – veikia pagal blogesnes, o ne pagal geresnes procedūras.

Dienotvarkės kontrolė

Jeigu kokia nors asociacija patenkintų visus tris kriterijus, ji galėtų būti laikoma visiška procedūrine demokratija tiek savo dienotvarkės, tiek savo demo atžvilgiu. Šie kriterijai turi būti suprasti kaip galimai geriausios – demokratiniu požiūriu – politinės sistemos aspektai; nors iš jokios realios sistemos negalima tikėtis, kad ji tobulai patenkins šiuos kriterijus, sistemas galima vertinti kaip daugiau ar mažiau demokratiškas (ir tokiu pat mastu kaip geresnes ar blogesnes) pagal tai, kiek jos atitinka šiuos kriterijus.

Tačiau tarti, kad sistema yra valdoma per visiškai demokratinį procesą "dienotvarkės požiūriu" ir "atsižvelgiant į demą", reiškia suponuoti galimybę, kad tų trijų kriterijų nepakanka. Tokios dvi išlygos implikuoja apribojimų galimybę: 1) kai demokratiniai sprendimų priėmimo procesai apsiriboja siaura dienotvarke, 2) kai jie siejami su itin išskiriančiu demu. Abu apribojimai gali būti taikomi tuo pačiu metu. Kad nuspręstume, ar demas yra tikrai priskiriantis ir kontroliuoja tinkamą dienotvarkę, reikia papildomų matų.

Kad suprastume, kam reikia ketvirto kriterijaus, tarkime, kad Pilypas Makedonietis, sumušęs atėniečius prie Cheronėjos, atima iš Atėnų asamblėjos įgaliojimus priimti bet kokius sprendimus dėl užsienio ir karo politikos. Piliečiai ir toliau renkasi apie keturiasdešimt kartų per metus ir sprendžia daugelį reikalų, tačiau kai kurių svarbiausių klausimų jie privalo neliesti. "Vietinių" reikalų požiūriu Atėnų polis yra ne mažiau demokratiškas negu anksčiau, bet užsienio ir karo reikalų požiūriu atėniečiai dabar valdomi hierarchiškai Pilypo ir jo statytinių. Ar mes galėtume pasakyti, kad Atėnai dabar yra visiškai demokratiški ar tokie pat demokratiški kaip anksčiau?

Nors išorinė kontrolė dramatizuoja šią situaciją, dienotvarkės kontrolę iš piliečių gali atimti ir kai kurie jų bendrapiliečiai. Įsivaizduokime nepriklausomą šalį, kurioje trys mūsų aptarti kriterijai patenkinami pakankamai gerai, be to, reikalai, kuriuos gali spręsti piliečiai, irgi neribojami. Jų kolektyvinių sprendimų dienotvarkė yra visiškai atvira. Tarkime, kad antidemokratinės jėgos kažkaip užgrobia valdžią. Stengdamiesi įsiteikti savo tėvynainių demokratiniams jausmams, naujieji valdovai simboliškai palieka senąją konstituciją. Tačiau jie ją pakeičia tik vienu požiūriu. Po to liaudis gali naudotis savo senomis demo-

kratinėmis institucijomis spręsdama tik keletą reikalų – tarkime, kad tai grynai vietiniai klausimai, tokie kaip transporto kontrolė, gatvių priežiūra ir statybos reguliavimas. Visa kita valdovai griežtai tvarko patys. Net jeigu naujoji sistema puikiausiai atitiktų pirmuosius tris kriterijus ir todėl būtų "visiškai demokratiška jos dienotvarkės požiūriu", ji būtų tik demokratijos parodija. Juk piliečiai negalėtų demokratiškai spręsti jų požiūriu svarbių reikalų, išskyrus tuos, kuriuos valdovai leido palikti apgailėtinai susiaurintoje iškastruotos demokratijos dienotvarkėje. Nedemokratinių valdovų vykdoma dienotvarkės kontrolė gali būti ne tokia įžūli, o subtilesnė. Pavyzdžiui, kai kuriose šalyse kariuomenės vadus nominaliai kontroliuoja išrinkti civiliai, kurie visgi žino, kad jie bus nušalinti ar atsitiks kas dar blogiau, jeigu savo sprendimų nesuderins su kariškių norais.

Šie svarstymai perša ketvirtą kriterijų, pagal kurį dienotvarkę galiausiai kontroliuoja demas.

Demas privalo turėti išskirtinę galimybę nuspręsti, kokie reikalai turi būti įtraukti į dienotvarkę, apimančią reikalus, kurie turi būti sprendžiami demokratinio proceso priemonėmis.

Galutinės kontrolės kriterijus turbūt reiškia tą patį, kai sakoma, kad demokratijoje liaudis privalo tarti paskutinį žodį ar kad ji turi būti suvereni. Sistema, kuri patenkina šį kriterijų, kaip ir kitus tris, gali būti vertinama kaip visiškai demokratiška savo demo atžvilgiu.

Pagal šį kriterijų politinė sistema naudotųsi visiškai demokratiniu procesu net jeigu demas nuspręstų, kad jis nepriiminės sprendimo kiekvienu reikalu, bet vietoj to kai kuriuos sprendimus kai kuriais klausimais leis priimti hierarchiškai teisėjams ar administratoriams. Kol demas pajėgia efektyviai susigrąžinti galimybę pats spręsti kokį nors reikalą, šis kriterijus bus patenkintas. Taigi šiuo požiūriu čia pateikti demokratinio proceso kriterijai sprendimų priėmimo delegavimui duoda laisvės daugiau, negu tai leistų ekscentriškas Rousseau demokratijos apibrėžimas *Visuomenės sutartyje*. Apibrėždamas demokratiją taip, kad delegavimas tampa neleistinas, Rousseau priėjo išvadą, kad "Jeigu egzistuotų dievų tauta, ji valdytųsi demokratiškai. Bet žmonėms toks valdymas netinka" (Ruso Ž.Ž. 1979. *Apie visuomenės sutartį*... Kn. 2, sk. 4).

Taigi galutinės kontrolės kriterijus nesuponuoja sprendinio, kad demas tinka spręsti kiekvieną klausimą, reikalaujantį saistančio sprendimo. Jis aiškiai suponuoja sprendinį, kad demas tinka spręsti, (1) kokie reikalai reikalauja arba nereikalauja saistančių sprendimų (2) iš tų, kurie reikalauja saistančių sprendimų, kokius reikalus demas yra tinkamas spręsti pats, ir (3) sąlygas, kuriomis demas deleguoja autoritetą. Pripažinti šio kriterijaus tinkamumą reiškia tarti, kad demas yra geriausias savo kompetencijos ir įgaliojimų teisėjas. Vadinasi, sakyti, kad kai kurie reikalai turi būti perkelti už demo kompetencijos ribų – ta prasme, kad demui turėtų būti uždrausta juos išvis nagrinėti, – yra tas pat, kas sakyti, kad šiuose reikaluose demas nėra tinkamas spręsti apie savo kompetenciją ir įgaliojimus.

Delegavimu aš vadinu atšaukiamą įgaliojimų atidavimą. Tuos įgaliojimus demas gali atgauti. Žinoma, empiriškai ribos tarp delegavimo ir neatšaukiamo atidavimo (*alienation*) ne visada ryškios, ir tai, kas prasideda kaip delegavimas, gali baigtis neatšaukiamu atidavimu. Negana to, empirinis klausimas, ar galutinės dienotvarkės slapčia nekontroliuoja tam tikri lyderiai, esantys už demokratinio proceso ribų, – tokie kaip kariškiai anksčiau pateiktame pavyzdyje, – neišvengiamai komplikuojasi dėl kontrolės slaptumo. Tačiau nežiūrint to, kaip būtų sunku nubrėžti ribą praktikoje, teorinis delegavimo ir neatšaukiamo atidavimo atskyrimas yra lemtingas. Sistemoje, praktikuojančioje visišką demokratinį procesą, sprendimai dėl delegavimo būtų priimami sutinkamai su demokratinėmis procedūromis. Tačiau galutinės dienotvarkės kontrolės neatšaukiamas atidavimas (ar jos pasisavinimas iš lyderių, esančių už demokratinio proceso ribų, pusės) aiškiai pažeistų galutinės kontrolės kriterijų ir nebesiderintų su sprendiniu, kad tarp piliečių egzistuoja visos lygaus tinkamumo sąlygos.[5]

Galutinės kontrolės kriterijus visai išpildo reikalavimus, keliamus *visiškam demokratiniam procesui demo atžvilgiu*. Jei visi demo nariai laikomi lygiai tinkamais be jokių išlygų ir jeigu tariama, kad egzistuoja kitos sąlygos, nustatytos anksčiau, tada tos procedūros, pagal kurias tie asmenys, piliečiai, priima saistančius sprendimus, turi būti vertinamos pagal tuos keturis kriterijus.

KODĖL LYGI GALIMYBĖ?

Šie kriterijai parodo, kad piliečiai arba demas privalo turėti adekvačias ir lygias *galimybes* tam tikru būdu veikti. Galiu lengvai numatyti du prieštaravimus šiai formuluotei. Pirma, galima sakyti, kad "lygios galimybės" gali būti susiaurintos tik iki formalių ar įstatymiškų reikalavimų, kurie ignoruoja svarbius skirtumus – pvz., resursų požiūriu. Tarkime, pilietis S yra skurdžius, o pilietis T – turtingas. Tada (taip galima argumentuoti) – tiek S, tiek T gali turėti "lygias galimybes" dalyvauti priimant kolektyvinius sprendimus tuo požiūriu, kad abu įstatymiškai turi teisę tai daryti. Tačiau, kadangi T lengviau negu S prieinami pinigai, informacija, reklama, organizacijos, laikas ir kiti politiniai resursai, veikiausiai T ne tik intensyviau dalyvaus už S, bet T įtaka sprendimams smarkiai persvers S įtaką.

Šis prieštaravimas grindžiamas tuo gerai žinomu faktu, kad įtaka priklauso nuo resursų, ir paprastai resursai pasiskirstę nevienodai. Nežiūrint to, jis nepaliečia esmės. Juk "lygios galimybės" yra "lygios galimybės", o pavyzdys parodo, kad T ir S galimybės dalyvauti yra akivaizdžiai nelygios. Lygios galimybės idėja dažnai interpretuojama taip silpnai, kad net pagrįstai atmetama kaip pernelyg niekuo neįpareigojanti. Tačiau jei interpretuojama griežtąja jos prasme, ji tampa labai įpareigojanti – tokia įpareigojanti, kad minėti demokratinio proceso kriterijai iš žmonių, šį procesą įgyvendinančių, pareikalautų imtis tokių priemonių, kurios žymiai viršytų visa tai, ko iki šiol buvo imtasi netgi labiausiai demokratinių valstybių. Paskutiniame skyriuje aš pasiūlysiu tam tikras galimybes, kurias, kaip man atrodo, visai įmanoma įgyvendinti.

Antras prieštaravimas galėtų būti toks: galimybė veikti ar ką nors daryti būtinai implikuoja galimybę pasirinkti *neveiklumą*. Jei demokratinis procesas pageidautinas, tada kyla klausimas, ar neturėtų tie kriterijai artikuliuoti ne tik galimybių, bet ir *pareigų* – piliečių pareigų dalyvauti, balsuoti, gauti informaciją, ir demo pareigą apibrėžti, kaip turi būti nustatyta dienotvarkė? Nors esu įsitikinęs, kad demokratinis procesas iš tikrųjų implikuoja tokias pareigas, jos yra moralinės priedermės. Jos turi savo vietą visumoje tų pareigų, teisių ir galimybių, kurias piliečiai turi demokratinėje santvarkoje. Negaliu pasakyti, kad pilietis bus visada neteisus, nuspręsdamas nevykdyti politinių įsipa-

reigojimų, kuriuos implikuoja minėti demokratinio proceso kriterijai. Man atrodo, Asmeninės Autonomijos Prielaidą, apsisprendimo laisvę ir moralinę autonomiją labiau atitiktų tokia situacija, kai piliečiams užtikrinama laisvė patiems nuspręsti, kaip jie įgyvendins savo politines priedermes.

TEORIJOS PROBLEMOS

Ką tik mano išskleista demokratinio proceso teorija gali atrodyti pakankama tokia, kokia yra. Tačiau ji yra radikaliai neužbaigta. Keletas lemtingiausių šios teorijos prielaidų yra pernelyg problemiškos, kad jas priimtume be tolesnio tyrinėjimo. Toli gražu nėra aiškios šios teorijos implikacijos, ir atrodo, kad kai kurios svarbios implikacijos mažų mažiausiai gali būti ginčytinos.

Todėl likusioje šios knygos dalyje aš kelsiu svarbiausias demokratinio proceso teorijos problemas. Nors daugumai šių problemų nėra galutinių sprendimų, pabandysiu priartėti prie labiausiai pagrįsto sprendimo, koks tik įmanomas šiuo metu.

1. Atrodo, kad Tvirtojo Lygybės Principo pagrindimas paremia išvadą, kad kiekvienas žmogus, pavaldus įstatymams, turi būti priskirtas demui. Kiekvienas? Ne visai: pavyzdžiui, vaikai – ne: Asmeninės Autonomijos Prielaida taikoma suaugusiems. Kaip matėme anksčiau, Atėnų demokratams neatrodė nenormalu, kad jų demas apėmė tik suaugusiųjų mažumą.

Praeitame šimtmetyje dauguma demokratijos šalininkų buvo įsitikinę, kad moterys teisėtai išskirtos iš balsuotojų, t.y. iš demo. Daugumoje šalių moterys gavo balsavimo teisę tik šiame šimtmetyje, o keletoje šalių – tik po Antrojo pasaulinio karo. Tik mūsų amžiuje demokratijos teorija ir praktika iš tikrųjų pradėjo apmąstyti įsitikinimą, kad visi (ar iš esmės visi) suaugusieji turi būti priskirti demui, o šis priskyrimas įteisintas. Jei klausiama, kas turi būti priskirtas demui, tai ar šis klausimas yra toks savavališkas arba taip griežtai nulemtas istorijos ir kultūros, kad neįmanomas joks bendro pobūdžio sprendimas? Nors tiek demokratijos teorija, tiek ir praktika paremia tokią išvadą, esu įsitikinęs, kad ji klaidinga. Šią problemą aš kelsiu 9 skyriuje.

2. Mano aprašyti demokratinio proceso kriterijai neapibrėžia spren-

dimo *taisyklės*. Žinoma, istoriškai buvo paprastai manoma, kad vienintelė sprendimo taisyklė, tinkanti demokratiniam procesui, yra daugumos valdžia. Tačiau net terminas "daugumos valdžia" nenurodo kokios nors vienintelės, gerai apibrėžtos sprendimo taisyklės: jis nurodo galimų taisyklių grupę. Pagal vieną taisyklę, kaip saistanti, priimtina tik tokia alternatyva, kuri gavo daugiausiai balsų, net jei balsų skaičius mažesnis už 50 nuošimčių; kitos taisyklės reikalauja mažiausiai 50 nuošimčių plius vienas arba balsavimo, kiekvieną alternatyvą reikalaujančio supriešinti su kiekviena kita alternatyva. Tačiau visos tokios skaičiavimu pagrįstos taisyklės turi potencialių trūkumų, tokių kaip ciklai, į kuriuos patekus negali būti aiškiai nustatytos daugumos preferencijos. Ir net jeigu šios problemos gali būti išspręstos, išlieka klausimas: kodėl mes turime priimti kokį nors daugumos principą. Šios problemos bus svarstomos 10 skyriuje.

3. Priežiūros šalininkai tvirtina, kad bet koks procesas, per kurį valdo paprasti piliečiai, veikiausiai neleidžia pasiekti viešojo gėrio, nes paprasti piliečiai stokoja tiek būtino žinojimo, tiek būtinos dorybės. Tačiau net demokratijos šalininkai kartais teigia, jog jokio *proceso* nepakanka užtikrinti, kad būtų pasiektas viešasis gėris (viešasis interesas, visų gerovė ir t.t.) Tame, kas kartais vadinama *substancinės demokratijos* idėja, pirmenybė atiduodama sprendimų substancinių padarinių teisėtumui ar teisingumui, o ne tokiam procesui, per kurį prieinami sprendimai. Pagal vieną formuluotę, substanciniam teisingumui turi būti teikiama pirmenybė prieš procedūrinį teisingumą, o substancinėms teisėms – pirmenybė prieš procedūrines teises. Problemų, įtrauktų į šią diskusiją dėl prioritetų, išnarpliojimas, kaip matysime 11 ir 12 skyriuje, yra labai painus. Tačiau bent iš pirmo žvilgsnio akivaizdų pranašumą turi argumentacija, įvertinanti substancijos, priešinamos procesui, svarbą.

4. Jei demokratinis procesas yra priemonė, kurios dėka tam tikra asmenų grupė gali valdytis teisėtai, kas sudaro asmenų grupę, tinkančią praktikuoti šį procesą? Ar *bet kokia* asmenų grupė turi teisę į demokratinį procesą? Trumpai tarus, jei demokratija reiškia liaudies valdžią, kas sudaro "liaudį"? Galbūt visoje demokratijos teorijos ir praktikos srityje nėra problemos, sunkesnės už šią, išreikštą tokiu, regis, nekaltu klausimu. Kad ją suvoktume, įsivaizduokime tam tikrą asmenų visumą. Mūsų tikslams pasitelkdami Johnathaną Swiftą, pava-

dinkime juos kiaušiniečiais (*Eggfolk*). Nors daug kiaušiniečių mano, kad kiaušiniečiai sudaro vieningą "tautą", kai kurie atkakliai tvirtina, kad iš tikrųjų jie sudaro dvi skirtingas – Didžiųjų kiaušiniečių ir Mažųjų kiaušiniečių – tautas, tokias skirtingas savo elgesiu ir įsitikinimais, kad jos turėtų valdytis atskirai, kiekviena turėdama teisę į nuosavą visiškai demokratinę sistemą. Kaip mums nutarti? Kaip matysime 13 skyriuje, demokratijos teorija duoda nedaug, jei iš jos laukiame atsakymo. Faktiškai, nors esama istorinių atsakymų, turbūt nėra patenkinamo teorinio šios problemos sprendimo.

5. Kaip parodo sprendimo taisyklės problema, demokratinis procesas privalo būti kažkaip įgyvendintas realiame pasaulyje – realiai egzistuojančiose procedūrose, institucijose, asociacijose, valstybėse ir pan. Kaip matėme, ilgoje demokratijos istorijoje Vakarų pasaulyje demokratijos idėjos buvo taikomos dviejuose radikaliai skirtinguose politinių sistemų tipuose, mieste-valstybėje ir nacionalinėje valstybėje. Šios valstybės radikaliai skyrėsi savo mastu ir išskleidė radikaliai skirtingas politines institucijas. Jei taip, tai ar įmanoma apibrėžti unikalią institucijų visumą, reikalingą demokratiniam procesui? O galbūt reikalingos institucijos skiriasi priklausomai nuo visuomenės masto ir nuo kitų veiksnių? Mes grįšime prie šių klausimų 14 ir 15 skyriuje.

6. Kai demokratinės idėjos taikomos realiam pasauliui, realioji demokratija neišvengiamai ir žymiai nutolsta nuo idealių normų. Pavyzdžiui, anksčiau suformuluoti demokratinio proceso kriterijai niekada nebuvo visiškai patenkinti ir turbūt negali būti patenkinti apskritai. Kokį priartėjimo laipsnį mes galime laikyti tam tikra prasme patenkinamu - tarkime – pakankamai patenkinamu, kad kokią nors realią sistemą galėtume pagrįstai vadinti "demokratija"? Ši tikros demokratijos slenksčio problema yra ne tik terminologinis kazusas. Pavyzdžiui, jei mes jaučiame pareigą remti ne autoritarines, o demokratines valdžias, tada šis slenkstis lemia sprendimus dėl mūsų įsipareigojimų.

16 skyriuje aš įrodinėsiu, kad aukštą demokratijos lygmenį pasiekė gana daug moderniųjų šalių, ką parodo specifinė visuma politinių institucijų, kurios, kartu paėmus, šių šalių politinę sistemą skiria nuo visų iki XVIII a. egzistavusių "demokratijų" bei respublikų ir nuo visų dabarties pasaulio "nedemokratijų". Nors šios šalys paprastai vadinamos "demokratijomis", jų sistemas – kaip sakiau, atskiriamas pagal politines institucijas, – apibūdinsiu kaip *poliarchijas*. Kokios

sąlygos skatina poliarchiją atsirasti ir išlikti kokioje nors šalyje; ir atvirkščiai, kokių sąlygų stoka sumažina tikimybę, kad šalis pasieks šį modernųjį demokratijos slenkstį? Šiuos klausimus aš tyrinėsiu 17 skyriuje.

7. Jei lygmuo, pasiektas poliarchijos, gerokai nutolęs nuo demokratijos idealų, ar įmanoma (o jei įmanoma, ar siektina) šiek tiek susiaurinti plyšį tarp poliarchijos ir demokratijos – nustatyti ir peržengti dar vieną slenkstį pakeliui į demokratiją? Stipri utopizmo tendencija demokratinėje mintyje skatina atsakyti teigiamai. Bet priešinga tendencija moderniojoje mintyje, kuri bus aptarta 18 skyriuje, parodo, kad tolesnės demokratizacijos galimybėms užbrėžia neperžengiamas ribas kitos galingos tendencijos, tokios kaip universali oligarchinė tendencija.

8. Demokratijos masto transformacija, pasirodžiusi kaip pastangų demokratinį procesą pritaikyti nacionalinei valstybei padarinys, demokratinių šalių politinį gyvenimą, atrodo, pavertė konkurencine kova tarp individų ir grupių, išpažįstančių konfliktuojančias idėjas, idealus ir tikslus. Koks gi tada to senovinio politinės dorybės ir bendro gėrio siekimo idealo likimas? Šis klausimas tiriamas 19 ir 20 skyriuje.

9. Ir, pagaliau, kokią pagrįstą išvadą galime prieiti dėl demokratizacijos ribų ir galimybių, ypač pasaulyje, kuris nestovi vietoje, kur ribos ir galimybės gali kisti taip žymiai, kaip ir tuo metu, kai nacionalinė valstybė išstūmė miestą-valstybę kaip demokratijos vietą? O kaip su nedemokratinėmis valdžiomis, kurios dabar vyrauja ir gali toliau vyrauti daugumoje pasaulio šalių? Kaip mes turėtume vertinti politines sistemas tų šalių, kurios *nėra* demokratinės – kurios net nepriėjo poliarchijos slenksčio? Paskutiniuose skyriuose aš noriu patyrinėti tam tikras demokratijos galimybes ir ribas.

DEVINTAS SKYRIUS

Priskyrimo problema

Politinė santvarka, kuri atitiktų keturis kriterijus, aprašytus praeitame skyriuje, būtų visiškai demokratiška savo demo atžvilgiu. Bet toks demas gali apimti visus narius arba siaurėti iki be galo mažos jų dalies. Ar tokiu kraštutiniu atveju mes galėtume sakyti, kad tokia politinė santvarka yra demokratija? Jei ne, tai kokius reikalavimus galime kelti ir kaip galime juos pagrįsti? Ši problema sunki, o demokratijos teorija ir demokratinės idėjos jokiu būdu nėra davusios patenkinamo sprendimo. Faktiškai problema yra dvejopa:

1. Priskyrimo problema: kokie asmenys turi teisę pretenduoti būti priskirti demui?
2. Demo autoriteto apimtis: kokiose ribose gali teisėtai kontroliuoti? Ar neatšaukiamas teisių atidavimas (*alienation*) kaip nors leistinas moraliai?

Šios problemos abipusiai susijusios. Laipsnis, iki kurio konkretus demas (pvz., vietinė bendruomenė) turėtų disponuoti galutine dienotvarkės kontrole, akivaizdžiai priklauso nuo ankstesnio sprendimo apie tuos reikalus, kuriuos demas yra tinkamas spręsti. Sprendimas dėl demo kompetencijos priklauso nuo jo dienotvarkės apimties; o dienotvarkės apimtis priklauso nuo sprendimo apie demo sudėtį. Kai demas apibrėžtas, gali būti apibrėžta ir jo dienotvarkė. Kai apibrėžta dienotvarkės apimtis, gali būti apibrėžta sudėtis demo, tinkančio priimti sprendimus dėl tų reikalų. Bet, kaip atrodo, iš principo vienas negali būti galutinai apibrėžtas nepriklausomai nuo kito.

Tačiau šiame skyriuje aš sustosiu prie pirmojo klausimo. Antrasis bus svarstomas kituose dviejuose skyriuose. Tad kas gi iš tikrųjų sudaro demą? Kas turi būti priskirtas tinkamai sudarytam demui ir kas gali ar negali būti iš jo išskirtas?

Priskyrimo demui (ar išskyrimo iš jo) klausimas būtų ne toks sunkus, jei demas galėtų nustatyti taisykles, kuriomis saistytų tik patį save. Kai kurios asociacijos tokiu būdu tikrai išvengia šios problemos. Arba visi nariai yra piliečiai, ir šiuo atveju asociacija yra visiškai priskiriančioji. Arba kiekvienas narys be didelių sunkumų gali bet kuriuo metu išeiti iš asociacijos, ir šiuo atveju narys, prieštaraujantis taisyklei, gali paprasčiausiai jos nesilaikyti, pasitraukdamas iš asociacijos. Žinoma, prašalaitis gali įrodinėti, kad save reguliuojantis demas savo atžvilgiu veikė neišmintingai ar neteisingai. Bet kadangi tokia pretenzija sunkiai pateisintų prašalaičio priskyrimą, priskyrimo problemos dar būtų išvengta.

Tačiau ne kiekvienai asociacijai priimtina, kad jos demas nustatytų taisykles, saistančias tik jį patį. Profsąjunga gali primesti taisyklę, draudžiančią ne jos nariams užsiimti tam tikra profesine veikla ar dirbti tam tikroje darbo vietoje. Žinoma, valstybė yra net dar aiškesnė ir žymiai svarbesnė išimtis. Net jeigu valstybė atitinka visus keturis minėtus demokratinio proceso kriterijus, ji gali įvesti įstatymus, kurie gali būti taikomi asmenims be pilietybės, neturintiems teisės dalyvauti priimant įstatymus ir nei atvirai (eksplicitiškai), nei tyliai (implicitiškai) nepritarusius tiems įstatymams, kuriems jie priverčiami paklusti. Iš tikrųjų kiekviena valstybė praeityje taip ir elgėsi, ir yra rimtų motyvų galvoti, kad visos valstybės, net pačios demokratiškiausios, taip elgsis ir ateityje.

Jeigu kai kurie asmenys išskiriami iš valstybės demo, bet kartu verčiami paklusti jos įstatymams, ar jie gali pagrįstai reikalauti būti priskirti demui arba bent išskirti iš prievartos srities? Ar egzistuoja kriterijai, leidžiantys spręsti, kada (jeigu apskritai kada nors) išskyrimas yra teisėtas, o priskyrimas – privalomas. Kokiu mastu demas turėtų būti priskiriantis? Tvirtasis Lygybės Principas duoda tokį mums reikalingą priskyrimo kriterijaus pagrindimą, kuris atitinka demokratijos proceso reikalavimus: *demas turi apimti visus suaugusiuosius, pavaldžius saistantiems kolektyviniams asociacijos sprendimams*. Šis teiginys yra penktas ir paskutinis visiško demokratinio proceso kriterijus.

Tačiau prieš jį priimdami, turime apsvarstyti keletą alternatyvių sprendimų, išsikristalizavusių ilgoje demokratijos teorijos ir praktikos istorijoje.

VISIŠKAI SĄLYGINĖ PILIETYBĖ

Vienas sprendimas yra toks: tarti, kad principai, kuriais remiantis nusprendžiama, kas turi būti priskirtas demui, yra iš esmės partikuliariniai ir istoriniai, o dažnai netgi pirmapradžiai, ir negali būti suformuluoti kaip bendrieji principai. Todėl pilietybė visiškai sąlygojama aplinkybių, kurios negali būti numatytos iš anksto.

Kaip istorinės praktikos apibendrinimą, šį požiūrį sunku paneigti. Kadangi politikos filosofai negali visiškai išvengti jų mąstyseną veikiančių aplinkybių, jų požiūriai į priskyrimo klausimą dažnai atspindi laikmečio prietarus. Štai Aristotelis tikėjosi filosofiškai pagrįsti vergovę argumentuodamas, kad kai kurie asmenys "yra iš prigimties vergai, ir jiems geriau būti valdomiems šeimininko". Ir nors jis pripažino, kad įvairių valstybių praktika buvo nevienoda, jis nemanė, kad darbininkai ir amatininkai turėtų būti piliečiais (1952, 11–17, 107–110). Kaip matysime, vėlesnieji politikos filosofai, kaip Locke'as ir Rousseau, savo raštuose vartoję universalius terminus (tokius kaip "visi žmonės"), implikavusius platų pilietybės diapazoną, neneigė siaurų pilietybės ribų, realiai egzistavusių jų epochoje.

Bet aprašyti istorinį faktą visai nereiškia atsakyti į normatyvinį klausimą. Kaip pastebėjo Rousseau, kalbėdamas apie Hugo Grocijų (Grotius), "Dažniausiai savo samprotavimuose teisės pagrindu jis laiko egzistuojantį faktą. Galima būtų taikyti nuoseklesnį, bet jokiu būdu ne tironams naudingesnį metodą" (1978, 47). Nežiūrint to, kliovimasis istoriniais sąlygotumais sprendžiant priskyrimo problemą turi savo šalininkų. Galbūt ryškiausias yra Josephas Schumpeteris.

Nors demokratijos idėjos į priskyrimo klausimą dažnai duoda veikiau dviprasmiškus atsakymus, Schumpeteris buvo išimtis. Jo požiūriu, reikia prieiti "neišvengiamą išvadą", kad mes privalome "leisti kiekvienam *populus* apsibrėžti pačiam". Savo argumentaciją jis grindė neginčijamu istoriniu faktu: tai, kas buvo laikoma ir įstatymiškai pripažįstama "liaudimi", labai skyrėsi net "demokratinėse" šalyse. Nega-

na to, nėra jokio pagrindo atmesti bet kokį išskyrimą kaip netinkamą: "Visai nesvarbu, ar mes, stebėtojai, pripažįstame tuos motyvus ar praktines taisykles, kuriomis remiantis išskiriama dalis gyventojų; svarbu tik tai, kad tam tikra visuomenė tai pripažįsta". Jis be išlygų skleidė savo argumentaciją. Juodaodžių išskyrimas Amerikos Pietuose mums neleidžia tarti, kad Pietūs buvo nedemokratiniai. "Bolševikų partijos" valdžia Tarybų Sąjungoje "*per se* neleidžia mums vadinti Tarybų Sąjungos nedemokratine. Mes galėtume ją taip vadinti, jei pati bolševikų partija būtų sutvarkyta nedemokratiškai – kas yra akivaizdu" (Schumpeter [1942] 1947, 243–245).[1]

Du paskutiniai pavyzdžiai gražiai iliustruoja absurdus, prie kurių galime prieiti, neturėdami demo apibrėžimo kriterijaus. Neabejotina, kad Jungtinėse Valstijose pietiečiai juodaodžiai buvo išskirti iš demo. Juk būtent *tokiu mastu* Pietūs ir buvo nedemokratiniai: *nedemokratiniai savo juodųjų gyventojų atžvilgiu*. Tarkime, kad Pietuose, panašiai kaip Rodezijoje ir Pietų Afrikoje, juodaodžiai sudaro didžiąją gyventojų daugumą. Ar Schumpeteris vis dar sakytų, kad pietinės valstijos yra "demokratinės"? Ar neegzistuoja tam tikra gyventojų proporcija ar skaičius, už kurio "liaudis" yra ne demas, o veikiau aristokratija, oligarchija ar despotizmas? Jei 100 asmenų valdytų 100 milijonų gyventojų, ar valdovus vadintume demu, o tokią sistemą – demokratija? Pagal Schumpeterio argumentaciją, Britanija tikriausiai jau buvo "demokratija" XVIII a. pabaigoje, nors tik vienas suaugęs žmogus iš dvidešimties galėjo balsuoti.

Apgalvokime pritrenkiančias implikacijas, slypinčias antrajame pavyzdyje, kur Schumpeteris tvirtina, kad "Tarybų respublika" būtų demokratija, jei tik valdanti partija savo viduje būtų demokratiška. Schumpeteris nenustato minimalių ribų, apibrėžiančių reliatyvų šios partijos dydį. Tarkime, kad ją sudarytų 1 nuošimtis gyventojų. Arba tarkime, kad Politbiuras savo viduje būtų demokratiškas ir valdytų partiją, kuri valdytų valstybę, o pastaroji valdytų liaudį. Tada Politbiuro nariai sudarytų tarybinį *populus*, o tarybinė valstybė, pagal Schumpeterio interpretaciją, būtų demokratinė.

Todėl jo apibrėžimas mums neduoda jokio motyvo stengtis sužinoti, ar sistema yra "demokratinė", ar ne. Iš tikrųjų, jei demas gali būti mažytė grupelė, despotiškai valdanti didelį skaičių gyventojų, tada "demokratija" nei konceptualiai, nei moraliai, nei empiriškai nesiski-

ria nuo autokratijos. Taigi Schumpeterio sprendimas išties nėra joks sprendimas, nes jo išvada yra ta, jog paprasčiausiai nėra principų, leidžiančių spręsti, ar kam nors pilietybė nesuteikiama neteisėtai. Bet, kaip matėme, tokia argumentacija veda prie absurdų.

Tokios išvados išplaukia todėl, kad Schumpeteris ne išskyrė, o iš tikrųjų stengėsi sujungti du skirtingus dalykus:

Sistema X yra demokratinė jos pačios demo atžvilgiu.
Sistema Y yra demokratinė kiekvieno, pavaldaus jos taisyklėms, atžvilgiu.

Galbūt todėl, kad istorinė patirtis jį įtikino, jog niekada neegzistavo jokia Y tipo ar į ją panaši valstybė, jis jautė, jog bet kokia "realistinė" demokratijos teorija (tokia, kokią siūlė jis pats) vargiai galėtų reikalauti, kad demokratija būtų sistema, panaši į Y. Juk jeigu būtų to reikalaujama, neegzistuotų ir galbūt išvis negalėtų egzistuoti jokia demokratinė valstybė. Bet istoricizmą ir moralinį reliatyvizmą nuvesdamas iki jų ribų, jis pašalino galimybę nubrėžti prasmingus skirtumus tarp demokratijos, aristokratijos, oligarchijos ir vienpartinės diktatūros.

PILIETYBĖ KAIP KATEGORINĖ TEISĖ

Schumpeterio sprendimo, ar veikiau pseudosprendimo, esmė buvo tokia: leisti demui nubrėžti jo paties pasirinktą ribą tarp savęs ir kitų narių. Tarkime, kad vietoj to būtų reikalaujama, jog kiekvienas, pavaldus demo taisyklėms, nebūtų išskirtas iš demo. Tada demas tiksliai sutaptų su asociacijos nariais.

Galima pasakyti, kad Locke'as, Rousseau ir daugelis jų įtakotų rašytojų šiuo klausimu pateikė panašų sprendimą.[2] Jų argumentacija grindžiama moraline aksioma, kad joks asmuo neturi būti valdomas be jo sutikimo, ar, pagal Rousseau, iš jo neturi būti reikalaujama paklusti tiems įstatymams, kurie nėra jo autentiškos kūrybos padarinys. Skleisdami šią argumentaciją, autoriai suvokė esant naudinga skirti pradinį politijos (visuomenės, asociacijos, bendruomenės, miesto ar valstybės) kūrimo veiksmą nuo vėlesnio politijos taisyklių kūrimo ir vykdy-

mo proceso. Štai tiek Locke'as, tiek Rousseau manė, kad pradinis įkūrimas reikalauja kiekvieno jame dalyvaujančio asmens sutikimo, – tačiau po to įstatymai gali būti priimti ir vykdomi, jei tik juos palaiko dauguma. Abu stengėsi paaiškinti, kodėl – nors pirmuoju atveju ir reikalauja vienbalsio pritarimo – po to pakanka daugumos. Aš norėčiau apeiti šį klausimą, nes dabar mane domina kitas: į kokį asmenų korpusą apeliuojama, kai kalbama apie "visų" ar "daugumos" susitarimą? Ar "kiekvieno individo sutikimas" ir tokių individų "daugumos nuosprendis"[3] paraidžiui apeliuoja į kiekvieną narį ta prasme, kad dauguma turi būti kiekvieno asmens, paklūstančio įstatymams, dauguma?

Akivaizdu, kad nei Locke'as, nei Rousseau šios išvados nenumato. Pirma, iš demo neabejotinai turi būti išskirti vaikai. Vaikų išskyrimas iš demo taip dažnai laikomas neproblemišku, kad beveik nepastebima, kaip lemtingai pilietybės reikalavimas, grindžiamas kategorine visų asmenų teise, prieštarauja šiai paprastai išimčiai: juk ji grindžiama tuo, kad vaikai nėra tinkami valdytis ar valdyti bendruomenę. Tačiau jei mes netrukdome iš demo išskirti vaikus (o kas rimtai trukdytų?), tada mes leidžiame reikalavimo, grindžiamo kategorine teise, universalumą apriboti sąlyginiu elementu, grindžiamu tinkamumu valdyti. Nieko; tam sykiui ignoruokime šį sunkumą, nors ketinu sugrįžti prie jo.

Tarkime, kad reikalavimas, grįstas kategorine teise, perfrazuojamas taip: visi *suaugusieji*, pavaldūs valstybės įstatymams, turi būti šios valstybės demo nariai. Pilietybė nebetapatinama visiškai su naryste, tačiau pagal kategorinę teisę visi suaugę nariai yra piliečiai. Ar galima tikėtis, kad Rousseau ir Locke'as pateisintų tokį reikalavimą?

Žinoma, Rousseau to nepadarytų, nors nesunku pastebėti, kodėl kartais manoma, kad *Visuomenės sutartyje* sakoma būtent taip. Kartais atrodo, kad čia Rousseau gina besąlyginę teisę tapti demo nariu.[4] Rousseau paaiškina, kad nieko tokio jis neturi galvoje. Štai jis šlovina Ženevą, nors jos demą sudarė tik gyventojų mažuma. Žinoma, vaikai buvo išskirti. Bet moterys irgi. Negana to, iš Ženevos demo buvo išskirti ir dauguma suaugusių vyrų. Rousseau gerai žinojo apie šiuos išskyrimus. Tačiau jis nei pasmerkė jų, kaip neatitinkančių jo principų, nei pateikė argumentų, kuriais jie galėjo būti pateisinti. Veikiau atrodo, kad jis paprasčiausiai laikė juos savaime suprantamais.

Faktiškai Rousseau užbėgo už akių Schumpeterio sprendimui. Įrodinėdamas, kad neteisinga Venecijos valdžią laikyti tikros aristokratijos

pavyzdžiu, jis pastebi, kad nors paprasti žmonės Venecijoje nedalyvavo, aukštuomenė čia užėmė liaudies vietą. Tai Schumpeterio save apibrėžiantis *populus*. Toliau Rousseau parodo, kad Venecija ir Ženeva yra labai panašios. Taigi Venecijos valdžia iš tikrųjų ne aristokratiškesnė negu Ženevos (1978, 4, sk. 3)!

Rousseau nemato reikalo pasakyti, kad abiejuose miestuose didžioji dalis įstatymams pavaldžių žmonių buvo ne tik išskirti iš įstatymų vykdymo bei administravimo (Rousseau terminais – vyriausybės), bet ir iš bet kokio dalyvavimo priimant įstatymus. Nė vienoje respublikoje liaudis – t.y. dauguma žmonių – neturėjo teisės rinktis ir balsuoti dėl įstatymus priiminėjančių atstovų. Todėl abiejuose miestuose dauguma žmonių buvo pavaldūs įstatymams, kuriuos priimant jie nedalyvaudavo.[5] Galima daryti išvadą, kad, Rousseau požiūriu, nė viena respublika nebuvo teisėta. Bet jis nepadarė tokios išvados ir net apie tai neužsiminė.

Kam Rousseau, atrodo, pritarė – kaip ir kiti demokratijos šalininkai nuo pat senovės graikų miestų-valstybių laikų – tai minčiai, kad bet kokioje respublikoje daugelis asmenų – vaikų, moterų, svetimšalių ir daug suaugusių vyriškos lyties gyventojų – bus valdiniai, bet nėra tinkami būti piliečiais. Tokiu būdu pats Rousseau sugriovė kategorinį priskyrimo principą, kurį tariamai išskleidė *Visuomenės sutartyje*.

Locke'o *Esė apie pilietinę valdžią* kalba mažų mažiausiai tokia pat kategoriška ir universalistinė kaip ir Rousseau.[6] Tačiau jo tariamas pritarimas neribotam ir kategoriškam dalyvavimui buvo tiek implicitiškai, tiek eksplicitiškai apribotas tam tikru kompetencijos reikalavimu. Natūralu, kad buvo išskirti vaikai; vėliau aš sugrįšiu prie Locke'o "tėviškos valdžios" argumento. Labai abejotina, kad teisėtu dalyku jis laikė moterų priskyrimą.[7] Kai dėl suaugusių vyrų, jis aiškiai išskyrė "bepročius ir silpnapročius [kurie] niekad neišlaisvinami iš tėvų valdžios" (Lokas, 1992. Sk. 6, par. 60). Be to, "vergai, kurie, būdami teisingo karo belaisviai, yra pagal Prigimtinę teisę atiduoti absoliučiai, nevaržomai jų ponų valdžiai". Veikiausiai jis taip pat ketino išskirti tarnus (Sk. 7, par. 85). Taigi pilietybės reikalavimas nebuvo kategoriškas, bet, kaip pasirodo, sąlygotas sprendimo dėl reliatyvaus asmens tinkamumo dalyvauti valstybės valdyme. Kaip ir Rousseau, Locke'as torpedavo savo nuostatą (jei tai iš tikrųjų buvo jo nuostata), kad kiekvienas asmuo, paklūstantis demo priimtiems įstatymams, turi kategorinę ir neribotą teisę būti demo nariu.

PILIETYBĖ, SĄLYGOTA KOMPETENCIJOS

Atrodo, kad Locke'as ir Rousseau iškėlė du skirtingus principus, kuriais gali būti grindžiamas pilietybės reikalavimas. Vienas yra eksplicitiškas, kategorinis ir universalus; kitas – implicitiškas, sąlyginis ir ribojantis:

KATEGORINIS PRINCIPAS: *kiekvienas asmuo, pavaldus valdžiai ir jos įstatymams, turi neribotą teisę būti demo nariu (t. y. piliečiu).*

SĄLYGINIS PRINCIPAS: *tik asmenys, kurie yra tinkami valdyti, bet visi tokie asmenys turi būti demo nariais (t. y. piliečiais).*

Jeigu kai kurie asmenys, pavaldūs įstatymams, nėra tinkami valdyti, tada akivaizdu, kad tie principai veda prie prieštaraujančių išvadų. Kuriam principui teikti pirmenybę? Kaip matėme, Locke'as ir Rousseau, bent jau implicitiškai, manė, kad antrajam principui turi būti teikiama pirmenybė prieš pirmąjį.

Kas Locke'o ir Rousseau argumentacijoje buvo tik implikuojama, Johnas Millis eksplikavo atvirai atskleisdamas, jo manymu, tarp tų dviejų principų egzistuojantį konfliktą. Įkandin savo pirmtakų jis irgi atkakliai tvirtino, kad kilus konfliktui pirmasis turi nusileisti antrajam.

Žinoma, nerūpestingai skaitant galima manyti, kad Millis teikia pirmenybę kategoriniam principui.[8] Tačiau, nors žiūrint paviršutiniškai jo kalba pasižymi universalistiniu tonu, iš tikrųjų Millis nepalaiko visuotinio priskyrimo kategorinio principo. Nereikia stebėtis, kad jis argumentuoja remdamasis ne abstrakčios teisės principais, o veikiau socialinės naudos išskaičiavimais. Jo svarstymai turi atspindėti socialinės naudos ir žalos pusiausvyrą. Ir nors jo argumentacija stipri, ji atveda Millį ne prie kategorinio principo, o prie sąlyginio ir ginčytino sprendinio apie socialinę naudą. Tačiau, kadangi iškyla socialinės naudos klausimas, santykinė kompetencija tampa veiksniu, kuris turi būti pagrįstas.

Kiekvienas *Atstovaujamosios valdžios* skaitytojas greitai supranta, kad pats Millis sugriovė savo argumentaciją, pagrindžiančią visuotinį priskyrimą, pateikdamas kontrargumentą, pagrįstą kompetencijos motyvais. Svarstydamas šią problemą, jis aiškiai tvirtino, kad kompeten-

cijos kriterijui turi būti teikiama pirmenybė prieš bet kokį principą, kategorinį ar utilitarinį, priskyrimą demui įtvirtinantį kaip visuotinę įstatymams pavaldžių suaugusių teisę. Mažų mažiausiai jis įrodinėjo štai ką: parodyti, kad asmenys yra tinkami dalyvauti valdžioje, reiškia parodyti, kad jie "turi bendriausius ir esmingiausius įgūdžius, įgalinčius pasirūpinti savimi, sumaniai įgyvendinti savo ir artimiausių asmenų interesus". Kaip tik Millis teigė, kad tų dienų Anglijoje daug suaugusių žmonių grupių negali atitikti šio reikalavimo ir todėl jiems neturi būti suteikiama balsavimo teisė, kol jie neįgis reikiamos kompetencijos (Mill 1958, 131–138).

Atiduodamas pirmenybę kompetencijos kriterijui, pripažindamas sąlyginę ir socialiai nulemtą sprendimų apie kompetenciją prigimtį bei siūlydamas apriboto demo koncepciją, kaip jo paties požiūrio į tėvynainių anglų sugebėjimus padarinį, Millis iškėlė problemą, kuri buvo nepalankiai nušviesta kai kurių jo žymių pirmtakų. Tačiau pateisindamas išskiriančio tipo demą Millis tik atskleidė tai, kas implicitiškai glūdėjo visoje ankstesnėje demokratijos teorijoje ir praktikoje.

Formalios dalyvavimo galimybės, prieinamos Graikijos demokratinių miestų-valstybių piliečiams, universalistinė kalba, kuria dažnai pateikiami demokratiniai įsitikinimai, ir Rousseau bei Millio akcentuotas dalyvavimas kai kuriuos rašytojus paskatino "klasikines" demokratines idėjas aiškinti kaip gerokai mažiau "elitines" negu jos buvo iš tikrųjų.[9]

Galima nekreipti dėmesio į šiuos apribojimus kaip į revoliucingos ir naujos idėjos, peržengusios praktikos istorines ribas, laikinus trūkumus. Bet, kaip matėme, Locke'as ir Rousseau priėmė, o Millis gynė principą, pagal kurį demas gali pagrįstai išskirti daugelį suaugusiųjų, pavaldžių demo priimtiems įstatymams. Ir iš principo tinkamieji gali sudaryti nežymią mažumą. Taigi ne tik Schumpeterio požiūriu demas gali būti apribotas valdančiuoju elitu. Kaip matėme, pats Rousseau tiek Ženevą, tiek Veneciją laikė tikromis respublikomis, valdomomis "liaudies", nors abiejuose miestuose demas sudarė suaugusiųjų mažumą.

Šiuolaikiniai "klasikinių" demokratinių idėjų garbintojai, atrodo, suprato santykį tarp pilietybės ir kompetencijos priešingai, negu jis buvo suprantamas nuo graikų iki Millio. "Klasikiniu" požiūriu ne kiekvienas suaugęs žmogus, juolab ne kiekvienas asmuo, būtinai tin-

kamas valdyti ir todėl – priklausyti demui. Veikiau demas susidėjo tik iš tų, kurie, jų pačių požiūriu, buvo tinkami valdyti. Šiuo požiūriu, piliečiams priklausė valdyti ir iš jų buvo galima tikėtis gero valdymo kaip tik todėl, kad visos liaudies atžvilgiu jie sudarė tinkamą valdyti mažumą.

Kaip tik todėl "klasikinės" idėjos lėmė, kad intelektualinė demokratijos gynyba liko esmingai pažeidžiama, ką nesunku pastebėti ją lyginant su požiūriu, pagal kurį priskyrimas yra kategorinė teisė. Jei kiekvienas asmuo, pavaldus įstatymui, turi kategorinę teisę dalyvauti priimant įstatymus, jei pritarimo reikalavimas yra universalus ir neginčytinas, tada demokratijos pagrindas yra labai tvirtas, o išskiriančių alternatyvų – aristokratijos, meritokratijos, kvalifikuoto elito, monarchijos, diktatūros ir t.t. – pagrindas atitinkamai silpnesnis. Jeigu pilietybės reikalavimas yra kategorinė ir universali visų žmonių teisė, tada demas visada egzistuoja bet kokioje žmonių grupėje ir šitoks demas visada turi būti priskiriantis. Kitaip tarus, bet kokiame korpuse asmenų, siekiančių įsteigti ar išsaugoti asociaciją, turinčią valdžią, galinčią priimti saistančius sprendimus, būtinai turi būti priimtas Tvirtasis Lygybės Principas – lemtingiausia iš visų anksčiau aptartų demokratinio proceso sąlygų.

Bet jeigu kompetencijos kriterijus nustelbia teisėmis grįstą reikalavimą, tada argumentacija, pagrindžianti demokratiją, yra silpna. Pilietybė priklauso nuo sąlyginių sprendimų, o ne nuo kategorinių teisių. O iš tų sąlyginių sprendimų nebūtinai išplaukia universalus priskyrimas. Todėl ribos tarp demokratijos iš vienos pusės ir priežiūros – iš kitos, tampa miglotos ir neapibrėžtos. Argumentų, pagrindžiančių vieną arba kitą, nebeįmanoma atskirti, išskyrus lemtingus sprendinius dėl reliatyvaus kompetentingų narių korpuso dydžio. Ir, kaip matėme, net politikos filosofų atveju šitie sąlyginiai ir praktiniai sprendiniai lengvai paveikiami siaurų savo meto prietarų.

PRISKYRIMO KRITERIJUS

Iškyla trys klausimai: pirmas, ar sprendžiant apie demo priskiriamąjį pobūdį galima apeiti kompetencijos principą? Antras: jei ne, ar įmanoma išvengti sąlyginio ir ginčytino sprendinio dėl kompetenci-

jos? Trečia, jei vėl ne, ar galime surasti tokį griežtą kriterijų, kurį turėtų patenkinti toks sprendinys?

Kad spręsdami apie demo priskiriamąjį pobūdį negalime apeiti kompetencijos principo, aiškiai parodo vaikų išskyrimas. Beveik niekada nebandoma jo pagrįsti, be abejonės, todėl, kad akivaizdžiai nepagrįsta reikalauti, kad vaikai arba turi būti demo valstybės nariai, arba neturi paklusti demo priimtiems įstatymams. Kiek suprantu, niekas rimtai nemano, kad vaikai turi būti valstybę valdančio demo pilnateisiai nariai. Aštuonerių metų vaikas vargu gali būti toks apsišvietęs, kad lygiai su suaugusiais galėtų dalyvauti svarstant įstatymus, priimamus valstybinės valdžios. Tačiau šie įstatymai taikomi vaikams be jų išreikšto ar numanomo sutikimo. Dažnai manoma, – ir įstatymų sistemos yra linkusios pripažinti tokios argumentacijos pagrįstumą, – kad dėl ribotos kompetencijos vaikai neturi paklusti tiems patiems įstatymams kaip ir suaugusieji, pavyzdžiui, jie negali sudarinėti įstatymiškai numatomų kontraktų. Tačiau jie negali visai nepaklusti jokiems įstatymams.

Taigi vaikai yra aiškus atvejis, kai pažeidžiamas principas, pagal kurį valdžia turi remtis valdomųjų sutikimu, ar principas, pagal kurį nė vienas neturi būti pavaldus ne jo paties pasirinktam įstatymui arba pavaldus ne jo paties pasirinktam asociacijos priimtam įstatymui. Tačiau šis pažeidimas beveik visada laikomas arba savaime suprantamu, arba interpretuojamas kaip joks pažeidimas. Vienaip interpretuojant tariama, kad sutikimo principas taikytinas tik suaugusiems. Bet tai reiškia tarti, kad kai kurie asmenys, pavaldūs valstybės taisyklėms, nežiūrint to, gali būti pagrįstai išskirti iš tos valstybės demo.

Kokiu pagrindu? Vienintelis pateisinamas pagrindas, kuriuo remiantis vaikai išskiriami iš demo, yra tas, kad jie dar nėra visiškai tinkami valdyti. Žinoma, būtinumas šiuo pagrindu išskirti vaikus buvo visai akivaizdus ankstyviesiems demokratijos teoretikams. Locke'as visą skyrių paskiria "Tėviškajai valdžiai". Priminęs mums apie "tą lygią kiekvieno žmogaus turimą teisę į savo prigimtinę laisvę, kurios dėka jis negali būti palenktas kokio nors kito žmogaus valiai ar valdžiai", jis tuojau pat nurodo išimtis, iš kurių gausiausios, aiškiausios ir svarbiausios susijusios su vaikais (*Esė apie pilietinę valdžią*, par. 55, 63). Rousseau taip pat, nors tik prabėgom, pripažįsta tėvo valdžią vaikams "iki jie pasiekia proto brandą" (Kn. 1, sk. 4).

Vaikų pavyzdžio pakanka parodyti, kad kompetencijos kriterijaus negalima pamatuotai nepaisyti ir kad bet koks pagrįstas demo apribojimas, išskirdamas vaikus, turi neišvengiamai išskirti daugelį asmenų, pavaldžių įstatymams, ir kad bet koks visų asmenų universalios teisės dalyvauti deme reikalavimas negali būti pagrįstas. Būtų galima įrodinėti, kad vaikai sudaro palyginti gerai apibrėžtą ir unikalią išimtį.[10] Todėl, kai tik nustatomas skirtumas tarp vaikų ir suaugusiųjų, visi *suaugusieji*, pavaldūs įstatymams, turi būti priskirti.

MODIFIKUOTAS KATEGORINIS PRINCIPAS?

Kategorinis principas gali būti performuluotas taip:

MODIFIKUOTAS KATEGORINIS PRINCIPAS: *kiekvienas suaugęs asmuo, pavaldus valdžiai ir jos įstatymams, turi būti laikomas tinkamu būti demo nariu ir turi neribojamą teisę juo būti.*

Tačiau esama mažiausiai dviejų sunkumų, susijusių su šiuo modifikuotu kategoriniu principu. Pirma, nėra visiškai aiški riba tarp vaikystės ir brandos. Gerai žinoma, kad dichotomiją – vaikas/suaugęs – taikant vystymosi procesui, kuris yra ne tik tolydinis, bet ir nevienodas įvairiems asmenims, sunku išvengti savivalės. Štai mes galime pagrįstai nesutarti, ar – vidutiniškai – žmonės tampa tinkami sulaukę dvidešimt vienerių, ar aštuoniolikos, ar dar kiek nors metų; kokį amžių bepasirinktume, mes galime nesutarti dėl atskirų atvejų, liečiančių asmenis, brėstančius greičiau ar lėčiau už vidurkį. Taip pat egzistuoja keblūs atvejai, kai aiškaus sprendimo neduoda patirtis, net susijusi su simpatija. Štai ką sako Locke'as:

> Tačiau jeigu dėl įgimtų trūkumų kas nors neįgyja tokio išmanymo, kad apie jį galima būtų sakyti, jog jis supranta įstatymą ir geba laikytis jo reikalavimų, tai jis niekad negali tapti laisvu žmogumi... ir kol jo protas nepajėgus atlikti šią užduotį, jis yra kitų globojamas ir prižiūrimas. Štai kodėl bepročiai ir silpnapročiai niekad neišlaisvinami iš tėvų valdžios (*Esė apie pilietinę valdžią*, sk. 6. par. 60).

Todėl apibrėžiant "suaugusiuosius" kaip asmenis, kurių atžvilgiu ta-

riama, kad jie yra tinkami valdyti, modifikuotam principui gresia užburto rato problema.

Antras keblumas, susijęs su modifikuotu principu, iškyla dėl to, kad šalyje gali gyventi suaugusieji svetimšaliai, pavaldūs tos šalies, kurioje jie laikinai apsistoję, įstatymams, tačiau netinkami dalyvauti valdžioje tik todėl, kad jie čia gyvena laikinai. Tarkime, kad Prancūzijoje sekmadienį vyksta rinkimai, o aš, amerikietis, atvykstu į Paryžių šeštadienį kaip turistas. Ar kas nors įrodinės, kad aš privalau turėti teisę dalyvauti tuose rinkimuose, nekalbant apie teisę įgyti visas kitas Prancūzijos pilietines teises? Manau, kad ne. Kuo remiantis aš galiu būti pagrįstai išskirtas? Remiantis tuo, kad aš esu netinkamas.[11]

Apibendrinkime:

1. Schumpeterio pateiktas demo sudėties problemos sprendimas nepriimtinas, nes jis radikaliai nutrina skirtumą tarp demokratijos ir nedemokratinės santvarkos, kurioje vyrauja kolegialus elitas.

2. Kategorinis priskyrimo principas, nubraukiantis sprendinio dėl kompetencijos būtinumą, taip pat nepriimtinas, nes jis netinka tokiems atvejams kaip vaikai, silpnaprotiai asmenys ir laikinai gyvenantys svetimšaliai. Nors Locke'as ir Rousseau iškėlė kategorinį principą, jie jo įtikinamai nepagrindė. Tačiau panašu, kad jie pripažino minėtus prieštaravimus ir niekada nesiekė, kad jų argumentacija būtų suprasta taip, tarsi ji atmeta kompetencijos kriterijaus prioritetą.

3. Kadangi sprendinys dėl kompetencijos priklauso nuo to, kad apeliuojama į specifinių asmenų kategorijų intelektualinius ir moralinius sugebėjimus, ir nuo to, kad tie sugebėjimai nustatomi, sprendimas, grindžiamas kompetencija, yra iš esmės problemiškas. Žinoma, galima pateikti patikimą argumentaciją, grindžiančią specialų sprendimą dėl deramų išskyrimo ir priskyrimo ribų. Tačiau tikslus ribų nustatymas neišvengiamai yra labai ginčytinas, ir nuo Aristotelio laikų politinių filosofų praktiniai sprendiniai dažniausiai atspindėdavo savo laiko prietarus. Net J. S. Millis, kurio siūlymas išplėsti politinio dalyvavimo ribas buvo išimtinis jo klasės asmenims, vis dėlto pateikė įtikinamus argumentus, pateisinančius jo ginamus atskirus išskyrimo atvejus; tačiau veikiausiai nedaug dabartinių demokratų pripažintų jo išskyrimo atvejų pagrįstumą.

Trumpai tarus, Schumpeterio sprendimas veda prie absurdų, o sprendimai, randami ankstesnėse demokratijos teorijose, ar tai būtų Anti-

kos, ar ankstyvųjų moderniųjų teoretikų, tokių kaip Locke'as, Rousseau ir Millis, darbai, pernelyg silpnai pagrindžia normatyvinę demokratinio proceso teoriją. Nors akivaizdu, kad mes privalome pripažinti kompetencijos sprendinio reikalingumą bei jo sąlyginę ir ginčytiną prigimtį, mums reikia kriterijaus, kuris padėtų sumažinti tokio sprendinio savavališkumą.

PRISKYRIMO PATEISINIMAS

Nors kategorinių priskyrimo principų silpnybės reiškia, kad mes negalime apsieiti be sąlyginių sprendinių, motyvai, leidžiantys priimti Tvirtąjį Lygybės Principą, išdėstyti praeitame skyriuje, aiškiai pagrindžia platų priskyrimo kriterijų. Kaip jau sakiau, priimdami Tvirtąjį Principą kaip demokratinio proceso prielaidą, mes kartu teigiame, kad turi būti priskirti visi suaugusieji ir pripažįstame tik tokias išimtis, kurios gali nepatenkinti asmeninės autonomijos prielaidos.

Patirtis įrodė, kad bet kokia iš demo išskirtų suaugusiųjų grupė – pavyzdžiui, moterys, amatininkai ir darbininkai, neturtingieji, rasinės mažumos – gindama savo interesus, būtų lemtingai susilpninta. Ir nepanašu, kad išskiriančiojo tipo demas galėtų apsaugoti interesus tų, kurie išskiriami. "Visuotinis švietimas turi būti ankstesnis už visuotinį teisių suteikimą", – rašė Millis (1958, 32). Bet tik *po to*, kai 1868 metais buvo išplėsta balsavimo teisė, parlamentas priėmė pirmąjį potvarkį, įsteigiantį viešąsias pradines mokyklas. Vėlesni istoriniai faktai net geriau parodo, kad kai didelė suaugusiųjų klasė išskiriama iš pilietybės, jos interesai beveik tikrai traktuojami nelygiai. Galbūt įtikinamiausiai tai įrodo pietiečių juodaodžių išskyrimas iš politinio gyvenimo Jungtinėse Valstijose iki septintojo mūsų amžiaus dešimtmečio pabaigos.

Priimdami Tvirtąjį Lygybės Principą, mes jau atsižvelgėme į tokias problemas. Šis principas ir prielaidos, iš kurių jis išvestas, leidžia pagrįstai priimti kriterijų, pakankamai universalų suaugusiųjų atveju. Jis ne tik daug mažiau savavališkas už Schumpeterio sprendimą, bet ir žymiai labiau priskiriantis negu tas ribotas demas, kuris – implicitiškai ar eksplicitiškai – buvo įgyvendintas klasikiniame polyje ir remia-

mas Aristotelio, Locke'o, Rousseau ar Millio. Taigi penktasis ir paskutinysis demokratinio proceso kriterijus yra toks:

Demas privalo apimti visus suaugusius asociacijos narius, išskyrus laikinai gyvenančiuosius ir asmenis, kurių protinis nepilnavertiškumas įrodytas.

Žinoma, suaugusiųjų ir laikinai gyvenančiųjų apibrėžimas yra potencialus dviprasmybės šaltinis. Turbūt joks termino "suaugęs" apibrėžimas negali būti visiškai pagrįstas. Praktinis patikrinimas galėtų būti toks: kaip suaugusį traktuoti tokį narį, kuris neserga sunkia psichine liga ir kuris laikomas suaugusiu pagal baudžiamąjį kodeksą. Jei įstatymų sistema uždeda atsakomybę, pareigas ir bausmes asmenims, sulaukusiems tokio amžiaus, kai jie įstatymiškai pripažįstami pasiekę minimalų protingumo ir atsakomybės už savo veiksmus lygmenį, tada tas pats amžius gali būti laikomas ta riba, kurią peržengus suteikiama teisė būti demo nariu.

Šio kriterijaus prasmė man atrodo pakankamai aiški: demas, kuris leistų manipuliuoti brandos sąvoka, kad iš tam tikrų asmenų – pvz., iš kitaminčių – atimtų jų teises, tuo pačiu paprasčiausiai nebeatitiktų priskyrimo kriterijaus.

Kartu su kitais kriterijais, pateiktais 8 skyriuje, priskyrimo kriterijus galutinai išpildo reikalavimus, keliamus demokratiniam procesui. Šie penki kriterijai visiškai apibrėžia demokratinį procesą. Juk aš negaliu pasakyti, kokiais požiūriais procesas, atitinkantis šiuos kriterijus, nebūtų *demokratinis*, ar kaip koks nors procesas, nepatenkinantis vieno arba kelių šių kriterijų, galėtų būti laikomas *visiškai* demokratiniu.

DEMOKRATINIO PROCESO TEORIJA

Dabar aš apibendrinsiu šio skyriaus argumentaciją ir aptarsiu keletą prieštaravimų bei problemų.

Šie kriterijai mums padeda išskirti kelis lygmenis, dažnai davusius dingstį painiavai. Kaip matėme, Schumpeteris nepajėgė nustatyti skirtumo tarp tokios politinės sistemos, kuri yra demokratiška savo demo atžvilgiu, ir tokios sistemos, kuri yra demokratiška kiekvieno asmens,

pavaldaus jos taisyklėms, atžvilgiu. Tvirtinau, kad politinis procesas, atitinkantis tik pirmus du kriterijus, gali būti laikomas *procedūriškai demokratišku siaurąja prasme*. O toks procesas, kuris atitinka ir apsišvietusio supratimo kriterijų, gali būti laikomas *visiškai demokratišku dienotvarkės ir demo atžvilgiu*. Dar aukštesnis lygmuo – procesas, savo demui suteikiantis dar ir galutinę dienotvarkės kontrolę, *yra visiškai demokratiškas savo demo atžvilgiu*. Tačiau tik tada, kai demas yra pakankamai priskiriantis, kad atitiktų penktąjį kriterijų, sprendimų priėmimo procesą mes galime apibūdinti kaip *visiškai demokratišką*.

Kadangi tie kriterijai visiškai apibrėžia demokratinį procesą, esu įsitikinęs, kad jie visiškai apibrėžia tai, ką mes turėtume laikyti *politine lygybe*. Tokiu mastu, kokiu tie kriterijai nepatenkinami, vargu ar galima tarti, kad asmenys yra politiškai lygūs; ir tiek, kiek koks nors sprendimų priėmimo procesas gali apskritai užtikrinti politinę lygybę, asmenys, kurių atžvilgiu tie kriterijai yra patenkinami, būtų iš tikrųjų politiškai lygūs.

Mūsų pateiktos demokratinio proceso prielaidos ir kriterijai nenurodo kokios nors konkrečios asociacijos. Implikuojama, kad *bet kokioje* asociacijoje, kuriai galioja tos prielaidos, gali skleistis demokratinis procesas. Tačiau istoriškai demokratijos šalininkai savo dėmesį sutelkė į valstybę. Tai darydami jie buvo teisūs. Ar valstybė yra svarbiausia iš visų žmonių asociacijų, ar ne, bet ji neabejotinai yra lemtinga. Ji lemtinga dėl savo nepaprastos įtakos, galios ar valdžios, vadinasi, ir dėl valstybės valdovų galimybių kontroliuoti kitų asociacijų, esančių valstybės ribose, resursus, struktūras, dienotvarkes ir sprendimus. Žmonės, kurie praranda galutinę dienotvarkės ir valstybinės valdžios sprendimų kontrolę, kartu rizikuoja prarasti kitų svarbių asociacijų galutinę kontrolę.

Kadangi dažnai keliamas prieštaravimas, aptartas praeitame skyriuje, turi būti permąstytas ir šiuo požiūriu, turbūt reikia jį vėl apsvarstyti. Ar šie kriterijai apibrėžia tik "formalią", bet ne "realią" politinę lygybę ir tik "formalų", bet ne "realų" demokratinį procesą? Tarkime, kad piliečiai yra labai nelygūs savo politiniais resursais – pvz., pajamomis, turtu, padėtimi. Ar nebus jie nelygūs politiškai? Žinoma, jie gali tokie būti, o veikiausiai ir bus tokie. Tačiau rimtai klystume, vien dėl to atmesdami šiuos kriterijus. Juk jeigu politinių resursų skirtumai lemia piliečių politinę nelygybę, tai toji nelygybė neišvengiamai atsi-

skleidžia, šiuos kriterijus pažeisdama. Iš tikrųjų, tokiu mastu, kokiu tikima, kad tie kriterijai apibrėžia siektiną politinę santvarką, būtina rūpintis socialinėmis, ekonominėmis ir kultūrinėmis tokios santvarkos prielaidomis. Šią problemą nagrinėsime vėliau.

Be to, galima abejoti, ar reikia tikėtis, kad kokia nors sistema visiškai atitiks šiuos kriterijus. O jeigu ne, ko tie kriterijai verti? Dabar laikau savaime suprantamu dalyku, kad realiame pasaulyje jokia sistema visiškai neatitiks demokratinio proceso kriterijų. Geriausiu atveju bet kokia reali politija veikiausiai tik šiek tiek priartėtų prie visiško demokratinio proceso. Spėju, kad bet koks priartėjimas toli gražu neatitiktų tų kriterijų. Tačiau kriterijai reikšmingi kaip normos, su kuriomis galime lyginti alternatyvius procesus ir institutus, kad įvertintume jų santykinius privalumus. Šie kriterijai nevisiškai apibrėžia tai, ką mes laikome gera politija ar gera visuomene. Bet tokiu mastu, kokiu demokratinis procesas yra prasmingas, tie kriterijai padeda mums prieiti sprendimus, kurie tiesiogiai remiasi reliatyvia politinių santvarkų verte ar santykiniu jų gerumu.

KETVIRTA DALIS

DEMOKRATINIO PROCESO PROBLEMOS

DEŠIMTAS SKYRIUS

Daugumos valdžia ir demokratinis procesas

Demokratinio proceso teorija, išskleista ankstesniuose skyriuose, neapibrėžia taisyklės, kurios turi būti laikomasi, jei kolektyviniai sprendimai priimami pagal demokratinio proceso reikalavimus. Šis klausimas suponuoja kitus:

1. Ar demokratinis procesas reikalauja remtis tik daugumos principu? Daug liaudies, respublikinės ar demokratinės valdžios šalininkų gynė daugumos valdžią.[1] Kaip sakiau anksčiau, Locke'as ir Rousseau reikalavo vienbalsio pritarimo sudarant pradinę sutartį, kuria įsteigiama valstybė, o po to ir daugumos valdžios. Šių laikų autoriai – tiek demokratijos šalininkai, tiek jos kritikai – dažnai mano, kad demokratija "reiškia" daugumos valdžią ar kad ji jos reikalauja (pvz., Spitz 1984).

Žinoma, kiekvienas taria, kad demokratija reikalauja daugumos ta "silpna" prasme, kad įstatymų priėmimui *būtinas* daugumos pritarimas. Bet dažniausiai daugumos valdžios šalininkai ją suvokia žymiai griežtesne prasme. Šia prasme daugumos valdžia reiškia, kad daugumos pritarimas turi būti ne tik būtina, bet ir *pakankama* įstatymų įvedimo sąlyga.[2] Tačiau reikalauti daugumos valdžios šia griežta prasme reiškia įsipainioti į keletą problemų, kurių visai patenkinamai išspręsti dar nėra pavykę.

2. Jei daugumos valdžia griežta prasme yra nepatenkinama, ar egzistuoja aiškiai pranašesnė alternatyva? Viena galimybė yra tokia: iš visų kolektyvinių sprendimų reikalauti to, ką Locke'as ir Rousseau manė esant būtina pradinei sutarčiai – vienbalsio pritarimo. Tarp griež-

tos daugumos valdžios ir vienbalsio pritarimo išsiskleidžia neapibrėžta galimybių skalė – du trečdaliai, trys ketvirtadaliai... Tačiau, nelaimei, visos griežtos daugumos valdžios alternatyvos irgi yra rimtai pažeidžiamos.

3. Jei negalima surasti patenkinamos taisyklės, ar tai reiškia, kad demokratinis procesas, griežtai kalbant, neįmanomas? O jeigu taip, ar tokiu atveju esama priimtino demokratinio proceso pakaitalo, kuriam negaliotų prieštaravimai, keliami daugumos valdžiai ir jos alternatyvoms?

4. Pagaliau kokias taisykles žmonės, pritariantys demokratijai, iš tikrųjų taiko praktikoje? Pavyzdžiui, ar daugumos valdžia, nežiūrint su ja susijusių sunkumų, yra labai geras pavyzdinis sprendimas?

Aš siūlau imtis ieškoti atsakymų, pateikdamas svarbiausius man žinomus argumentus už daugumos valdžią, o po to svarstydamas pagrindinius prieštaravimus ir alternatyvas.

PARENGIAMOSIOS PASTABOS

MAŽORITARAS: Prieš parodydamas Jums, kodėl esu įsitikinęs, kad demokratiniam procesui reikalinga tvirta daugumos valdžia, norėčiau suformuluoti keletą prielaidų, kurios, aš esu tikras, Jums bus akivaizdžios. Tarkime, kad žmonių grupė gyvena aiškiai apibrėžtose ribose. Jie įsitikinę politinės lygybės ir demokratijos būtinumu. Jiems reikalingi kolektyviniai sprendimai. Ar yra kokių nors problemų?

KRITIKAS: Jokių. Iš esmės Jūs priėmėte tokias prielaidas, kurias priimčiau ir aš, siekdamas pateisinti demokratinį procesą.

MAŽORITARAS: Žinoma, man tai gerai suprantama. Esu tikras, kad Jūs taip pat sutiksite su manimi, kad demokratiniam procesui reikalinga tam tikra sprendimo taisyklė ar net keletas skirtingų taisyklių. Visgi kai pasiekiama galutinė sprendimų priėmimo fazė ir jau suskaičiuoti visi vienodai reikšmingi balsai, reikalinga taisyklė, nustatanti, kuri alternatyva bus priimta.

KRITIKAS: Žinoma. Tai, ką Jūs sakote, man akivaizdu.

MAŽORITARAS: Ir Jūs tikriausiai sutiksite, kad žmonėms, atsidavusiems demokratiniam procesui, tinkama sprendimo taisyklė, be abejonės, turi atitikti šio proceso kriterijus ir prielaidas.

KRITIKAS: Na žinoma.

MAŽORITARAS: Tai ar nebūtų irgi pagrįsta reikalauti, kad sprendimo taisyklė, kad ir kokia ji būtų, turi būti sprendžiamoji? Sakydamas "*sprendžiamoji*" turiu galvoje, jog ji užtikrina, kad *tam tikras* rezultatas yra tikrai atrenkamas.

KRITIKAS: Sprendžiamumo reikalavimas man atrodo visai pagrįstas. Ar galiu dar pridurti, kad gera sprendimo taisyklė kartu turi būti praktiška, arba *įvykdoma*? Ir kad ji turi būti *priimtina* dalyvaujantiems?

MAŽORITARAS: Puiku! Kaip aš ir tikėjausi, mano bičiuli, Jūs pagavote mano pastangų surasti geriausią demokratinių sprendimų priėmimo taisyklę dvasią. Tikiuosi Jums parodyti, kodėl daugumos valdžia griežtąja prasme yra geriausia sprendimo taisyklė, o iš esmės vienintelė sprendimo taisyklė, visiškai atitinkanti demokratinį procesą.

KRITIKAS: Nekantraudamas laukiu Jūsų parodymų.

MAŽORITARAS: Pradėsiu nuo pastabos, kuri nėra "parodymas", kaip Jūs sakote, bet iš tikrųjų papildomai pagrindžia šį principą. Bet koks demas, įsitraukęs į demokratinį procesą, daugumos valdžią veikiausiai laikys intuityviai priimtina. Paaiškinsiu kodėl. Jei dalyviai laiko vienas kitą politiškai lygiais – jeigu jie tvirtai tiki, kad nė vienas iš jų neturi būti traktuojamas kaip politiškai labiau privilegijuotas už kitus – tada silpnoji daugumos valdžios versija beveik tikrai atrodys jiems priimtina. Jie samprotaus, kad mažumai tikrai neturi būti leista turėti persvarą prieš daugumą. Bet jeigu jie priims šią prielaidą, jiems turės tapti patraukli griežtoji versija.

KRITIKAS: Kodėl? Silpnoji versija logiškai neiimplikuoja griežtosios versijos.

MAŽORITARAS: Kodėl ne? Jeigu neteisinga leisti mažumai turėti persvarą prieš daugumą, ar nėra taip pat neteisinga mažumai leisti blokuoti daugumą? Bet kaip tik tai atsitiktų, atsisakius griežtosios versijos. Tik pagalvokite apie tai: jei mažuma visada gali skelbti veto daugumos sprendimams, tada praktinis rezultatas būtų mažumos valdžia, ar ne? Vadinasi, jeigu kokios nors grupės nariai laiko save politiškai lygiais, turinčiais valdytis per demokratinį procesą, stiprioji daugumos valdžios versija, atrodo, yra įtikinamesnė ir priimtinesnė už bet kokią jos alternatyvą.

KRITIKAS: Galbūt. Tačiau nors Jūsų spėjimas yra gana tikėtinas,

nelaikau jo labai griežtu. Manau, kad įmanoma padaryti keletą ėjimų, kurie jūsų argumentaciją nustums nuo lentos.

MAŽORITARAS: Gerai suprantu, kad tai, ką aš ką tik pasakiau, nėra griežtas įrodymas. Tačiau pabrėžti tą intuityvų žavesį, kurį daugumos valdžia veikiausiai sukelia žmonėms, save laikantiems politiškai lygiais, man atrodo labai svarbu. Be kitų dalykų, jis siejasi su klausimu apie priimtinumą, kurį Jūs pats pasiūlėte kaip geros sprendimo taisyklės kriterijų.

Tačiau aš suprantu, kad Jūs keliate klausimą, ar šis intymus priimtinumo jausmas gali būti pagrįstas racionaliai.

KRITIKAS: Kaip tik taip.

MAŽORITARAS: Atsakymas aiškiai teigiamas, jei mes sutinkame dėl keleto visai pagrįstų prielaidų. Faktiškai pagrįsti daugumos valdžią racionaliai galima mažų mažiausiai keturiais būdais.

KRITIKAS: Pakaktų ir vieno.

MAŽORITARAS: Aš tai suprantu. Tačiau kadangi kiekvienas iš mano turimų galvoje pagrindimų priklauso nuo šiek tiek skirtingų prielaidų, norėčiau paaiškinti visus keturis.

KRITIKAS: Žinoma. Aš seniai supratau, kad egzistuoja ne vienas kelias į žinojimą. Galbūt parodysite man tokį, kuriam negalėčiau atsispirti.

MAŽORITARAS: Tikiuosi. Bet pirmiausia aš paprašysiu Jūsų priimti preliminarią prielaidą. Svarstant mano keturis argumentus už daugumos valdžią, gerai būtų pradėti tariant, kad demas tiesiogiai balsuoja dėl klausimų, įeinančių į dienotvarkę, kurie reikalauja kolektyvinių sprendimų. Taip pat norėčiau tarti, kad bet kuriuo atveju demas turi pasirinkti vieną iš dviejų alternatyvų. Jei Jūs iš pradžių man leisite priimti šias prielaidas, mes galime nekreipti dėmesio į kai kurias komplikacijas, kurios kitu atveju įsismelktų į normalų argumentų išdėstymą.

KRITIKAS: Abi prielaidos drastiškai supaprastina realų demokratinės politikos pasaulį! Nors aš suprantu naudingumą tokių prielaidų, kurios padeda sumažinti realaus pasaulio netvarką ir sudėtingumą, reikalausiu, kad tam tikru momentu mes sugrįžtume prie realaus pasaulio. Kaip Jums gerai žinoma, realiame pasaulyje du šimtmečius demokratijos šalininkai demokratinį procesą bandė taikyti atstovaujamosioms valdžioms. Negana to, realiame pasaulyje balsuotojai ir

įstatymų leidėjai dažnai susiduria su atvejais, turinčiais daugiau negu dvi alternatyvas.

MAŽORITARAS: Aš to neneigiu. Bet šios komplikacijos bus suprantamesnės, jei pradėsime nuo paprastesnio, ne tokio realistiško pasaulio.

KETURI DAUGUMOS VALDŽIOS PATEISINIMAI

Apsisprendimo maksimizavimas

MAŽORITARAS: Pradėkime nuo to, kad daugumos valdžia maksimizuoja skaičių asmenų, galinčių apsispręsti priimant kolektyvinius sprendimus. Esant tam tikroms konkrečioms politinės sistemos riboms, tam tikrai demo sudėčiai ir poreikiui priimti sprendimą tam tikru klausimu, griežtasis daugumos valdžios principas užtikrina, kad didžiuma (kiek tai įmanoma) piliečių gyvens paklusdami jų pačių pasirinktiems įstatymams. Jeigu įstatymas būtų priimtas mažiau negu daugumos, tada tų, kurie pasirinktų šį įstatymą, neišvengiamai būtų mažiau negu tų piliečių, kurie pasirinktų alternatyvinį variantą. Panašiai, jeigu įstatymui priimti būtų reikalaujama daugiau negu paprastos daugumos balsų – tarkime, 60 nuošimčių, – tada 40-ties nuošimčių (plius vienas balsas) mažuma neleistų 60-ties nuošimčių (minus vienas balsas) daugumai priimti jos pasirinktą alternatyvą. Todėl alternatyva, pasirinkta mažumos, būtų primetama daugumai.[3]

KRITIKAS: Negaliu nesutikti su Jūsų argumentu, tačiau pastebėsiu du dalykus. Pirma, Jūsų tik ką pateiktas pagrindimas priklauso nuo prielaidos, kad laisvė, išreikšta apsisprendimu, turi būti maksimizuota kolektyviniais sprendimais. Ar toks argumentas nėra pernelyg abstraktus, kad įtikintų ką nors, išskyrus filosofą? Ar Jūs sakote, kad daugumos valdžios priimtinumas reikalauja, kad žmonės skaitytų ir suprastų Rousseau arba Immanuelį Kantą?

MAŽORITARAS: Žinoma, kad ne. Nors manasis pagrindimas gali pasirodyti abstraktus, įtariu, kad jis implicitiškai grindžia tai, ką daugybė žmonių mano apie daugumos valdžią. Galiu nesunkiai įsivaizduoti paprastą pilietį, savo bendrapiliečiams aiškinantį maždaug štai ką:

Žiūrėkit, šiuo reikalu mums reikia priimti sprendimą. Vieniems iš

mūsų nepatinka vienas variantas, kitiems – kitas. Kiek galėjome stengėmės surasti visiems priimtiną sprendimą, arba, tokio neradę, sprendimą, priimtiną didesnei mūsų daliai negu kiti variantai. Tačiau mes neiškėlėme kokių nors geresnių alternatyvų. Todėl dabar turime pasirinkti vieną iš dviejų geriausių iškeltų alternatyvų. Kad ir koks būtų sprendimas, kai kuriems iš mūsų įstatymas nepatiks, nors, šiaip ar taip, paklusti jam privalėsime visi. Todėl tegul lemia dauguma. Tokiu atveju pagal priimtiną įstatymą gyvens bent daugiau mūsų negu tada, kai mes leistume mažumai gauti tai, ko ji nori. Ar tai ne vienintelis teisingas sprendimas?

KRITIKAS: Galiu suprasti, kaip tokia argumentacija galėtų būti priimtina daugeliui žmonių. Todėl eikime prie mano antros pastabos. Pokalbio pradžioje sutikau su prielaida, kad kai kurie kolektyviniai sprendimai neišvengiami ir kad kolektyvo ribos fiksuotos. Dabar matau, kad buvau neatsargus. Kiekvienoje iš šių prielaidų glūdi tai, ką galima pavadinti ribos problema. Prielaida, kad yra reikalingi kolektyviniai sprendimai, suponuoja ribą tarp klausimų, reikalaujančių kolektyvinių sprendimų, ir klausimų, tokių sprendimų nereikalaujančių. Prielaida, kad kolektyvo ribos yra fiksuotos, atmeta galimybę, kad kolektyvinis junginys, turintis kitokias ribas, – tarkime, mažesnis, labiau lokalinis, homogeniškesnis arba didesnis ir heterogeniškesnis – gali būti geresnis.

MAŽORITARAS: Jei stengsimės visas demokratijos teorijos ir praktikos problemas spręsti iškart, nieko nepešime. Ar negalėtume atidėti jūsiškės ribų problemos?

KRITIKAS: Sutinku.

MAŽORITARAS: Tuo tarpu Jūs sutiksite, ar ne, jog *jeigu asociacijos nariams reikalingi kolektyviniai sprendimai, kad būtų pasiekti jų tikslai, o demokratinio junginio ribos fiksuotos*, tada maksimaliam apsisprendimui reikalinga daugumos valdžia?

KRITIKAS: Taip. Dabar aš visai pasirengęs atsisakyti savo išlygų, tačiau norėsiu prie jų grįžti vėliau.

MAŽORITARAS: Kaip norite. Bet Jūsų keliamos problemos turi būti aiškiai atskirtos nuo daugumos valdžios problemos, ar ne?

KRITIKAS: Galbūt mano požiūriu šios problemos susijusios labiau, negu manote Jūs.

Daugumos valdžia kaip būtinas pagrįstų reikalavimų padarinys

MAŽORITARAS: Mano antrasis pagrindimas yra šiek tiek panašus į pirmąjį. Bet argumentacija yra detalesnė ir griežtesnė. Supaprastinus argumentas yra toks: jei Jūs pripažįstate keturis racionalius kriterijus, kuriuos turi atitikti sprendimo taisyklė demokratinėje asociacijoje, tada logiškai Jūs turite sutikti, kad daugumos valdžios principas, ir tik šis principas, gali patenkinti tuos kriterijus. Šį teiginį grakščiai pademonstravo paprastas, tiesioginis ir griežtas matematiko Kennetho May įrodymas 1952 m. (May 1952). Jums leidus, norėčiau šią argumentaciją apibendrinti.

KRITIKAS: Prašom.

MAŽORITARAS: Pirma, mes jau susitarėme, kad demokratinė sprendimų taisyklė turi būti *sprendžiamoji*. Jei demas turi dvi alternatyvas x ir y (kaip mes ir tarėme), tada sprendimo taisyklė turi aiškiai vesti prie vienos iš trijų išdavų: pasirenkama arba x, arba y, arba nei viena, nei kita. Antra, demokratinė sprendimo taisyklė vienam balsuotojui neturi būti palankesnė negu kitam. Šitai May vadina *anonimiškumo* reikalavimu: išdava neturi priklausyti nuo to, ar konkretūs asmenys palankiai žiūri į alternatyvą, ar jai oponuoja.

KRITIKAS: Kadangi tai, ką jis vadina anonimiškumu, yra taip pat implikuojama vieno demokratinio proceso kriterijaus – balsavimo lygybės, – aš ją laikau visai pagrįsta prielaida. Na o trečias reikalavimas?

MAŽORITARAS: Balsavimo procedūra turi būti *neutrali* ir alternatyvų atžvilgiu. T. y., ji neturi būti palankesnė ar nepalankesnė vienai alternatyvai labiau negu kitai. Jeigu dienotvarkė apima dvi alternatyvas A ir B, sprendimo taisyklėje neturi būti nieko tokio, kas darytų ją palankią kuriai nors iš alternatyvų. Pavyzdžiui, tarkime, kad A yra siūlymas keisti politiką, o B reikalauja paprasčiausiai laikytis esamos politikos. Alternatyvos dvi: tam tikru požiūriu keisti *status quo* ar ją išsaugoti. Neutralumas reikalauja, kad sprendimo taisyklė neteiktų kokio nors ypatingo pranašumo nei siūlomam pakeitimui, nei *status quo*.

KRITIKAS: Burke'o tipo konservatorius reikalautų, kad *status quo* būtų teikiamas pranašumas.

MAŽORITARAS: *Status quo* visada turi tiek daug išankstinių pranašu-

mų, kad jai tikrai nereikia papildomų pranašumų, teikiamų šališkos sprendimo taisyklės! Kadangi ši tiesa yra nepaprastai svarbi, trumpai prie jos sustosiu. Tarkime, – o taip iš tikrųjų ir buvo kiekvienoje šalyje, kuri šiuo metu yra demokratinė, – kad vaikams leidžiama dirbti kasyklose ir gamyklose. Leidus dirbti, skurdas spiria juos tai daryti. Toliau tarkime, kad rengiamas referendumas, kurio metu balsuotojai gali pasisakyti už arba prieš pasiūlymą uždrausti vaikų darbą kasyklose ir gamyklose. (Atkreipkite dėmesį, kad referendumo pavyzdys mums leidžia ignoruoti atstovavimo klausimą, kaip mes iki šiol darėme.) Pasiūlymą uždrausti vaikų darbą vadinkime A. Todėl balsuoti prieš A reiškia balsuoti už B, o pastarasis yra *status quo*. Jei Jūs norite panaikinti vaikų darbą, remiate A; jei nenorite, kad jis būtų panaikintas, remiate B, kas reiškia, kad vaikų darbas ir toliau bus toleruojamas. Aš klausiu Jūsų, kodėl mūsų sprendimo taisyklė turėtų *status quo* teikti pranašumą prieš pakeitimą, t.y. teikti pranašumą vaikų darbui prieš jo panaikinimą? Tarkime, jog šalies konstitucija sako, kad referendumu gali būti priimtas tik toks įstatymas, reguliuojantis darbą kasyklose ir gamyklose, už kurį balsuoja du trečdaliai dalyvių. Taigi dabar tarkime, kad 66 nuošimčiai balsuotojų remia vaikų darbo panaikinimą, o 34 nuošimčiai tam prieštarauja. Vaikų darbas negali būti panaikintas! Ar egzistuoja kokia nors žemiška priežastis, dėl kurios esamai padėčiai būtų teikiamos tokios privilegijos?

KRITIKAS: Pasirinkdamas vaikų darbo pavyzdį, Jūs pateikėte labai įtikinamą argumentą. Tačiau vis tiek manau, jog tam tikromis aplinkybėmis mažuma gali pamatuotai reikalauti, kad tam tikri dalykai – nebūtinai tokie įžeidžiantys mūsų šiandienykštį teisingumo jausmą kaip vaikų darbas – turi būti apsaugoti nuo greito kitimo. Ar manote, kad neutralumo kriterijus turi būtinai neleisti taikyti specialios sprendimo taisyklės ir šiems dalykams. Jei taip, nesu visai įsitikinęs, kad neutralumas visada yra geras kriterijus. Tačiau aš pasirengęs nekreipti dėmesio į savo išlygas, todėl Jūs galite išdėstyti visą savo argumentaciją.

MAŽORITARAS: Dėkoju. May paskutinė prielaida iš pradžių Jums gali pasirodyti pernelyg smulkmeniška, tačiau ji prasminga. Jis pasiūlė, kad sprendimo taisyklė turi būti *pozityviai atsakomoji*. Tai reiškia štai ką. Tarkime, kad demo nariai iš pat pradžių indiferentiški tiek A, tiek B atžvilgiu. Jie neteikia pranašumo nė vienam atvejui. Vėliau (galbūt

dėl diskusijos ar tolesnių apmąstymų) vienas pilietis pradeda teikti pranašumą A prieš B, bet nė vienas nepradeda teikti pirmenybės B prieš A. Be abejonės, samprotavo May, dabar sprendimo taisyklė turi lemti tai, kad pasirenkamas A.

KRITIKAS: Man ne visai aiškus tokios prielaidos būtinumas.

MAŽORITARAS: Galbūt man pavyks jai suteikti tam tikrą intuityvaus akivaizdumo galią. Įsivaizduokite tokią sprendimo taisyklę, kuri atitinka tris anksčiau mano minėtus kriterijus. Ji yra sprendžiamoji, neutrali piliečių atžvilgiu (May anonimiškumo kriterijus) ir neutrali keliamų klausimų atžvilgiu. Tačiau ji nurodo, kad politika, kurios turi būti imamasi, yra toji alternatyva, kuriai teikia pirmenybę ne dauguma, o mažuma. Perversiškai leidus laimėti mažumai, būtų tikrai pažeista May pozityvios atsakomybės sąvoka. Arba apžvelkime ne tokį akivaizdų atvejį. Tarkime, niekam nerūpi, ar priimamas A, ar priimamas B. Turbūt tokiu atveju piliečiai, jei jie jaučia, kad sprendimas turi būti priimtas, veikiausiai apsispręs mesdami monetą. Bet jeigu bent vienas pilietis, Robinsonas, dabar nusprendžia, kad A iš tikrųjų geresnis už B, atrodo teisinga, kad Robinsono pasirinkimas turi persverti. Išskyrus Robinsoną, niekas nesuka galvos. Jam svarbu, kad būtų priimtas A, o ne B; toks sprendimas nekenkia niekam. Tai ar A turi būti priimtas? Sugrįžus prie ankstesnio argumento, apsisprendimas būtų maksimizuotas. O utilitariniu požiūriu vienam asmeniui rezultatas teiktų didesnį pasitenkinimą, ir nė vienam nuo to nebūtų blogiau. Taigi blaivus galvojimas spiria pasirinkti A.

KRITIKAS: Su tokiu variantu aš linkęs sutikti.

MAŽORITARAS: Na, jeigu Jūs sutinkate, kad šis ir kiti trys kriterijai yra pagrįsti, tada, kaip parodė May, tik viena sprendimo taisyklė gali patenkinti visus keturis kriterijus. Kaip jau sakiau, ši unikali sprendimo taisyklė yra ne kas kita kaip griežtoji daugumos valdžios versija. Kadangi kiekviena iš šių aksiomų atrodo visai pagrįsta, – juolab kiekvienam, įsitikinusiam demokratinio proceso būtinumu, – May įrodymas racionaliai pateisina ir intelektualiai sustiprina ketinimą priimti griežtąją daugumos valdžios formą.

KRITIKAS: Jau išdėsčiau savo išlygas, liečiančias neutralumo prielaidą visų klausimų atžvilgiu, bet kitais požiūriais laikau šį argumentą įspūdingu. Manau, kad turite ir kitų.

Didesnė tikimybė priimti teisingus sprendimus

MAŽORITARAS: Taip. Mano trečiasis daugumos valdžios pateisinimas yra toks: tam tikromis sąlygomis ji duoda didesnę tikimybę prieiti *teisingus* (t.y. *neklaidingus*) sprendimus negu kitos valdžios. Prisiminkite, kad, Aristotelio požiūriu, labiau tikėtina, jog daugelio skirtingų asmenų bendri sprendimai apskritai išmintingesni ir, be abejonės, labiau apsaugoti nuo didelių klaidų negu vieno ar kelių asmenų sprendimai. Manau, kad taip galvoja daug kas. Faktiškai kažką panašaus galima rasti įžymiajame Millio tekste, kai jis gina mąstymo laisvę. Prisiekusiųjų teismo pateisinimas remiasi ta pačia nuostata.

KRITIKAS: Ar jūs teigiate, kad tiesa yra tai, ką dauguma nusprendžia esant tiesa?

MAŽORITARAS: Jokiu būdu. Aš tvirtinu, kad tam tikromis sąlygomis geriausias teiginio teisingumo ar neklaidingumo patikrinimas priklauso nuo to, ar gerai informuotų asmenų dauguma sprendžia apie to teiginio teisingumą ar neklaidingumą.

KRITIKAS: Jei atidžiai pažvelgsime į Jūsų išlygą – "tam tikromis sąlygomis" – gali paaiškėti, kad tai yra problemų knibždėlynas.

MAŽORITARAS: Kad paaiškinčiau savo argumentą, pasiremsiu įrodymu, pateiktu XVIII a. prancūzų filosofo ir matematiko markizo de Condorcet.[5] Tarkime, kad tam tikrose situacijose piliečio pasirinkimas gali būti teisingas ar klaidingas, pvz., kai teismo narys sprendžia, ar teisiamasis įvykdė kriminalinį nusikaltimą, ar ne. Taip pat tarkime, kad priimant daug tokių sprendimų, kai kiekvienas pilietis kartais yra teisus, o kartais klysta, pilietis dažniau renkasi teisingą atvejį. Tada tikimybė, kad dauguma pasirinks teisingą sprendimą, yra didesnė negu tikimybė, kad tai padarys mažuma. Todėl turi būti teikiama pirmenybė daugumos, o ne mažumos sprendimui, ar ne?

KRITIKAS: Manau, kad taip, jei turime tik dvi alternatyvas: daugumos valdžią ir mažumos valdžią.

MAŽORITARAS: Puiku. Bet Condorcet atskleidė kažką dar įdomiau. Tikimybė, kad dauguma yra teisi, dramatiškai išauga proporcingai daugumos dydžiui. Tarkime, tikimybė, kad kiekvienas atskiras narys yra teisus, yra vos didesnė už atsitiktinumą, pvz., 0,51. Tada 100 žmonių grupėje tikimybė, kad dauguma, susidedanti iš 51 asmens, yra

teisi, yra labai menka – 0,52. Bet jei dauguma padidėja iki 55 asmenų, jos teisumo tikimybė padidėja beveik iki 0,60. 60 asmenų daugumai tikimybė, kad ji teisi, yra beveik 70 nuošimčių! Jei tikimybė, kad individualus pilietis yra teisus, didėja nežymiai, tai tikimybė, kad teisi dauguma, didėja labai sparčiai. Imkime tą patį išeities tašką kaip ką tik mano pateiktame pavyzdyje: šimto asmenų grupėje, kur tikimybė, kad kiekvienas narys yra teisus, yra tik 0,51, tikimybė, kad dauguma priims teisingą sprendimą yra tik 0,52. Bet jeigu pavienio nario šansas būti teisiam lygus 0,55, tikimybė, kad bus teisi dauguma, yra 0,60.[6]

KRITIKAS: Šaunu! Bet, atsižvelgdami į Condorcet, ar neturime reikalauti didžiosios daugumos – tarkime, dviejų trečdalių ar net vieningumo taisyklės?

MAŽORITARAS: Ne, ir štai kodėl. Jei tikimybė, kad dauguma yra teisi, juo didesnė, juo didesnė dauguma, tai juo mažesnė mažuma, juo mažesnė tikimybė, kad teisi ji, mažuma. Taisyklė, reikalaujanti didžiosios daugumos, reiškia, kad mažuma gali blokuoti daugumą. Bet juo didesnės didžiosios daugumos reikalauja ši taisyklė, juo mažesnės mažumos pakanka tarti veto ir tokiu būdu įpiršti *savo* sprendimą. Tačiau juo mažesnė mažuma, juo didesnė tikimybė, kad ji neteisi.

KRITIKAS: Neužmirškime, kad visa Jūsų argumentacija priklauso nuo abejotinos prielaidos, kad vidutinis balsuotojas turi daugiau galimybių būti teisus negu klysti. Jei aš atmetu šią prielaidą, tada Jūsų įrodymas pasisuka priešinga kryptimi – jis reikalauja stiprią daugumos valdžią pakeisti didžiosios daugumos valdžia. Ir jei gerai pamenu, pats Condorcet siekė parodyti, kad daugumos balsavimas gali smarkiai įstrigti, jei esama daugiau negu dviejų alternatyvų. Mes iš tikrųjų privalome apsvarstyti šias problemas.

Naudingumo maksimizavimas

MAŽORITARAS: Prieš tai noriu pateikti savo ketvirtąjį pateisinimą, utilitarinį argumentą, pagrįstą nuostolių ir pelno prielaida.[7]

Laikydamiesi paprastinančių prielaidų, iš pat pradžių susitarėme, kad demas tiesiogiai balsuoja dėl įstatymų. Dabar tarkime, kad (turėdami galvoje bet kokį pasiūlymą, remiamą daugumos), jei pasiūlymas bus priimtas, tada kiekvienas pilietis, priklausantis daugumai, įgis

mažų mažiausiai tiek pelno (ar naudos, ar pasitenkinimo, ar dar ko nors), kiek jo praras kiekvienas pilietis, priklausantis mažumai. Pagal šią prielaidą, daugumos valdžia neišvengiamai maksimizuotų visų piliečių vidutinę naudą, teikiamą įstatymų.

KRITIKAS: Priėmus Jūsų prielaidą, tokia išvada akivaizdi. Kas visai neakivaizdu, tai pati Jūsų prielaida.

MAŽORITARAS: Sutinku. Nežiūrint to, savo poziciją norėčiau pagrįsti pasitelkdamas ekstremalų atvejį. Tarkime, kad grynas kiekvieno daugumos nario pelnas ir grynas kiekvieno mažumos nario nuostolis yra visai vienodas – po vieną pasitenkinimo balą. Net jeigu tik 51 demo, kurį sudaro 100 asmenų, pilietis remtų tam tikrą įstatymą, o 49 jam prieštarautų, grynos pajamos vyraujant daugumos principui būtų, tarkime, du pasitenkinimo balai. *Jokia alternatyvi sprendimo taisyklė negalėtų veikti taip gerai.* Eikime toliau. Jei tariame, kad sistemos ribos negali būti pakeistos, tada ekstremaliu atveju, kai tie patys piliečiai *kaskart* priklauso tai pačiai daugumai arba mažumai, sprendimai pagal daugumos taisyklę būtų pranašesni už bet kokią alternatyvą. Nors nuolatinei mažumai tokia sistema tikrai atrodytų žiauri ir neteisinga, šios konkrečios sistemos ribose bet kokia daugumos valdžios alternatyva būtų neišvengiamai blogesnė.

KRITIKAS: Štai ir vėl sugrįžome prie ribų problemos. Manau, mes privalome imtis šios problemos išsamiai.

MAŽORITARAS: Sutinku. Bet dar kartą pastebėkime, kad jei nuolatinė mažuma turėtų atsiskirti ir sukurti savo nepriklausomą demokratinę sistemą ir jei mano priimta santykinių pelnų bei nuostolių prielaida vis dar galiotų, tada geriausia sprendimo taisykle naujajai sistemai vis dar būtų daugumos principas.

KRITIKAS: Taip, bet, mano galva, Jūsų prielaida yra savavališka. Bet kaip tai sužinoti? Jūs – kaip ir aš – suprantate, kad iš tikrųjų mes negalime išmatuoti reliatyvaus pasitenkinimo. Jūsų pasitenkinimo balai – įžymieji utilitarizmo klasikų "utiliai" [naudos vienetai.– *Vert.*] – yra fikcija.

MAŽORITARAS: Galbūt. Nežiūrint to, mes priversti nuolat spręsti apie reliatyvius nuostolius ir pelnus. Drįsčiau spėti, kad ieškant sprendimo, ar kas nors tarnauja viešajam gėriui, ar ne, mūsų svarstymai daugiausiai ir iš esmės būna utilitariniai. Nepaisydami visų gerai žinomų

sunkumų, mes stengiamės apytikriai suskaičiuoti visus nuostolius ir pelnus. Kaip tik dėl gerai žinomų sunkumų apskritai mes negalime jų nustatyti tiksliai. Todėl apytikriai skaičiuodami mes prieiname išvadą: tam tikra politika reikalinga, nes daugiau žmonių laimėtų negu prarastų; ji netaikytina, jei daugiau žmonių praranda negu laimi. Tokie sprendimai gali būti pernelyg negriežti ir migloti, kad įtikintų filosofą arba socialinio pasirinkimo teoretiką. Bet kadangi ši publika niekada nepajėgė mums pasakyti, kaip mes galime tiksliai išmatuoti naudą ar pasitenkinimą, dažniausiai mes iš tikrųjų neturime negriežtų ir miglotų sprendimų alternatyvos. Sugrįždamas prie mano ankstesnio daugumos valdžios pagrindimo ir priimdamas šiuos sunkius sprendimus, aš manau, kad dauguma veikiausiai teisesnė už mažumą.

KRITIKAS: Galbūt ir taip. Bet Jūsų pateiktas utilitarinis pagrindimas, mano galva, yra daug silpnesnis už kitus. Jei nieko nebepridursite, norėčiau paaiškinti, kodėl.

MAŽORITARAS: Prieš Jums pradedant, pasakysiu dar vieną dalyką. Utilitarinį daugumos valdžios pagrindimą žymiai sustiprina antroji prielaida. Tarkime, piliečiai, pralaimintys vienu atveju, gali pagrįstai tikėtis, kad jie laimės kitu atveju. Kitaip tariant, nėra nuolatinių daugumų arba nuolatinių mažumų. Tiksliau pasakius, tarkime štai ką: kiekvienu klausimu galimybė, kad pilietis priklauso daugumai, lygus proporcijai piliečių, priklausančių daugumai ir teikiančių pirmenybę atitinkamam įstatymui. Pavyzdžiui, jeigu 60 nuošimčių piliečių teikia pirmenybę įstatymui, šeši šansai iš dešimties, kad bet koks pilietis priklauso daugumai. Taigi, bėgant laikui, kiekvienas pilietis turi vis daugiau šansų laimėti tam tikru atveju. Kuo didesnis konsensas (t.y. kuo didesnė vidurkinė dauguma), tuo didesnė tikimybė, kad vidutinis pilietis bus tarp laimėjusiųjų. Štai jei vidurkinė dauguma sudarytų apie 75 nuošimčius, vidutinis pilietis balsuotų kartu su dauguma maždaug tris kartus iš keturių.

Pagal pirmąją prielaidą dėl laimėjimų ir nuostolių, utilitariniu požiūriu, jokia daugumos valdžios alternatyva negali užtikrinti tokių gerų rezultatų kiekvienu konkrečiu atveju. O jei galioja ir antroji prielaida, jokia alternatyva negali vidutiniam piliečiui užtikrinti tokių gerų rezultatų visais atvejais.

SUNKUMAI

KRITIKAS: Visi Jūsų daugumos valdžios pagrindimai priklauso nuo tam tikrų prielaidų. Prisipažįstu, kad jei galėčiau visiškai priimti šias prielaidas, Jūsų argumentai priverstų mane prieiti išvadą, kad daugumos valdžia pagrindžiama racionaliai ir kad jokia alternatyva nėra tokia pat gera. Trumpai tarus, turėčiau sakyti, kad demokratinis procesas neišvengiamai suponuoja daugumos valdžios principą.

Bet, kaip pastebėjau su Jumis diskutuodamas, manau, kad daugelis Jūsų pamatinių prielaidų rimtai pažeidžiamos.

MAŽORITARAS: Kokius trūkumus Jūs turite galvoje?

KRITIKAS: Nors sutikau su Jumis, kad kai kurios paprastinančios prielaidos gali būti naudingos, esu tikras, kad sutiksite su manimi, jog į komplikacijas, atsirandančias realiame demokratiniame pasaulyje, taip pat turi būti atsižvelgta.

MAŽORITARAS: Žinoma. Jei manyčiau, kad daugumos principas negali būti pateisintas realiame politiniame gyvenime, atsisakyčiau jo.

Daugiau negu dvi alternatyvos

KRITIKAS: Na, Jūsų prielaida, kad demas turi tik dvi alternatyvas, aiškiai yra labai nerealistinė. O kai piliečiai turi balsuoti dėl trijų ar daugiau alternatyvų, daugumos valdžios principas sukelia rimtų sunkumų. Vienas dalykas yra tas, kad šis principas ne visada būna sprendžiamas.[8]

Kai yra tik dvi alternatyvos, visai aišku, ko reikalauja daugumos valdžia: kad būtų priimta alternatyva, kurią paremia daugiau balsuotojų. Tačiau tarkime, kad balsuotojai susiduria su trimis alternatyvomis A, B ir C. Toliau tarkime, kad balsuotojai alternatyvas laipsniuoja pagal jų pageidautinumą. Dabar daugumos principą mes galime interpretuoti keleriopai ir skirtingai, priklausomai nuo to, kaip įvairūs balsuotojai laipsniuoja alternatyvas.

Lengviausias atvejis, kai vienai alternatyvai pirmenybę teikia absoliuti balstuotojų dauguma. Savaime suprantama, kad laikantis daugumos principo ši alternatyva turi būti priimta. Štai ryškus pavyzdys:

	Grupė		
	I	II	III
Alternatyvų laipsniavimas	A	C	B
	B	B	C
	C	A	A
Balsai	55	25	20

A atiduoda pirmenybę 55 balsuotojai. Todėl alternatyva A yra priimama – visai nedviprasmiška daugumos valdžios interpretacija.

Bet ką sakytume, jei absoliuti dauguma neteiktų pirmenybės nė vienai alternatyvai? Pavyzdžiui, tarkime, kad I grupę sudaro 40 balsuotojų, II grupę – 35 ir III grupę – 25:

	Grupė		
	I	II	III
Alternatyvų laipsniavimas	A	C	B
	B	B	C
	C	A	A
Balsai	40	35	25

MAŽORITARAS: Vienas galimas sprendimas šiuo atveju būtų toks: kad apibrėžtume daugumą, reikia taikyti Condorcet kriterijų. Laimėjusi būtų ta alternatyva, kuri įveikia kiekvieną iš kitų, balsuojant už kiekvieną alternatyvų porą. Jūsų pavyzdyje tai reikštų A priešinti su B, B su C, ir C su A. Šią sprendimo taisyklę taikant Jūsų pavyzdžiui, B įveiktų C santykiu 65 prieš 35 (I ir III grupė prieš II grupę) ir B taip pat įveiktų A santykiu 60 prieš 40 (II ir III grupė prieš I grupę). Trečiajame poriniame balsavime C įveiktų A santykiu 60 prieš 40. Taigi B įveiktų A ir C, o C įveiktų A. Pagal Condorcet kriterijų aiškiai laimi B.

Ciklinės daugumos

KRITIKAS: Condorcet Jus ištraukė iš šios duobės, bet nemanau, kad jis ištrauks Jus iš daug gilesnės. Tam tikrose aplinkybėse balsuotojų pasirinkimai gali neleisti demui pritaikyti Condorcet kri-

terijų, juolab reikalauti absoliučios daugumos. Štai Jums pavyzdys:

	Grupė		
	I	II	III
Alternatyvų laipsniavimas	A	C	B
	B	A	C
	C	B	A
Balsai	40	30	30

Šiuo atveju A įveiks B santykiu 70 prieš 30 (I ir II grupė prieš III grupę); B įveiks C santykiu 70 prieš 30 (I ir III grupė prieš II grupę); ir C įveiks A santykiu 60 prieš 40 (II ir III grupė prieš I grupę).

Dabar mes susiduriame su *ciklinių daugumų* atveju, kurį Jūsų mentorius Condorcet taip pat aptarė. Kaip Jums žinoma, ši sunki demokratijos teorijos ir praktikos problema susilaukė didžiulio dėmesio po to, kai 1951 m. į ją atkreipė dėmesį Kennethas Arrow. Arrow garsioji Negalimybės teorema parodo, kad jei vienam asmeniui neleidžiama diktuoti visiems likusiems, neegzistuoja toks ciklinės daugumos problemos sprendimas, kuris nepažeistų mažų mažiausiai vienos iš keleto pagrįstų prielaidų.[9] Kiek man žinoma, niekam dar nepavyko parodyti, kad kokia nors Arrow prielaida yra nepagrįsta, ar išspręsti ciklinių daugumų problemą toms prielaidoms neprieštaraujant. Taigi jei Jūs nepasirengęs daugumos valdžios pakeisti diktatūra, Jūs negalite rasti jokios nesavavališkos išeities iš daugumos ciklo.

Mažoritaras: Na, vienas galimas sprendimas būtų toks: daugumos principą interpretuoti kaip reikalaujantį priimti tą alternatyvą, kuriai atiduoda pirmenybę daugiausia balsuotojų – amerikiečiai tai vadina "pliuralumu" (*plurality*), britai – "santykine dauguma". Jeigu pliuralumas arba santykinė dauguma būtų priimtina, tada Jūsų paskutiniame pavyzdyje būtų priimtas A, nes jis surinko daugiausia balsų.

Kritikas: Bet, kaip rodo mano pavyzdys ir kaip mes visi žinome iš patirties, balsuotojų pliuralumas gali būti balsuotojų mažuma. Šiuo atveju tvirtinti, kad daugumos principo įgyvendinimas reikalauja mažumos, man atrodo, reiškia prieštarauti pačiam sau. Kaip daugumos valdžia gali būti pateisinama racionaliai, jei nėra jokios daugumos?

Dienotvarkės kontrolė

KRITIKAS: Ciklinis balsavimas iškelia dar vieną demokratinio proceso problemą: dienotvarkės kontrolė gali būti panaudota manipuliuoti rezultatais. Kaip galite spręsti iš mano paskutiniojo pavyzdžio, eilės tvarka, pagal kurią žmonės balsuoja dėl alternatyvų, galima savavališkai nulemti laimėtoją. Tarkime, kad protingas vienos alternatyvos šalininkas kontroliuoja dienotvarkę kaip susirinkimo moderatorius arba pirmininkas. Sakykime, pirmininkas siekia, kad laimėtų A. Pirmiausia jis siūlo piliečiams balsuoti už B ir C. B laimi santykiu 70 prieš 30. Toliau jis siūlo jiems balsuoti už B ir likusią alternatyvą A. Šiuokart A laimi prieš B santykiu 70 prieš 30. Tada jis paskelbia, kad laimėjo A. Pirmininkas, tokiu būdu galintis manipuliuoti dienotvarke, lygiai taip pat gali atiduoti pergalę vienai iš kitų dviejų alternatyvų. Ar tai nepanaikina galutinės kontrolės kriterijaus?

MAŽORITARAS: Ne, kadangi šis kriterijus reikalauja, kad piliečiai turėtų galimybę nuspręsti, *kaip* turi būti nustatyta dienotvarkė. Jie gali nuspręsti, kad, pavyzdžiui, kai atsiranda balsavimo ciklai, pakanka balsų pliuralumo arba šis reikalas gali būti nuspręstas tam tikra loterija ar kokiu kitu būdu, kuris jiems atrodo teisingas ir protingas.

Ribų problemos

KRITIKAS: Dabar panagrinėkime dvi ribų problemas, kurias aš minėjau anksčiau. Prisiminkite, viena problema liečia ribą tarp reikalų, sprendžiamų kolektyviai, ir reikalų, šitaip nesprendžiamų: *kolektyvinių sprendimų* ribą. Kita liečia paties kolektyvinio *junginio* ribas. Kolektyvinių sprendimų ribą aptariant Jūsų pirmojo pagrindimo fone, ar kartkartėmis nebūtų įmanoma maksimizuoti apsisprendimą, leidžiant individams ar grupėms kai kuriuos reikalus spręsti autonomiškai, o ne palenkti juos kolektyviniam sprendimui?

MAŽORITARAS: Žinoma! Bet sprendimas, kaip turi būti sprendžiamas konkretus reikalas, kolektyviai ar autonomiškai, pats reikalaus kolektyvinio sprendimo, bent jau sprendimo, ar – ir kada – šis klausimas tampa viešu reikalu, tiesa? Nebent Jūs įrodinėsite, kad nėra tokių reikalų, kurie reikalautų kolektyvinio sprendimo, tada prielaida, dėl ku-

rios mes susitarėme, yra visai pagrįsta. O jei niekas nereikalauja kolektyvinių sprendimų, mums tikrai nereikia demokratinio proceso, ar ne?

KRITIKAS: Aš Jums pritariu. Bet neužmirškime: kad demokratinė asociacija maksimizuotų savo narių apsisprendimą, toli gražu nepakanka priimti patenkinamo kolektyvinių sprendimų principo.

MAŽORITARAS: Visai sutinku. Dabar aš galvoju štai ką: gali pasirodyti, kad junginio ribų klausimas yra problema, susijusi ne tiek su daugumos principu, kiek apskritai su demokratijos teorija ir praktika.

KRITIKAS: Kad rastume išeitį, panagrinėkime šią problemą. Kaip ir pats demokratinis procesas, daugumos principas suponuoja egzistavimą politinio junginio, kuriame piliečių korpusas turi prieiti prie kolektyvinių sprendimų. Tačiau daugumos valdžios idėjoje niekas nesuteikia galimybės racionaliai pagrįsti kokį nors specifinį junginį apibrėžiančias ribas. Sakyti, kad sprendimą turi priimti daugumos valdžia, dar nereiškia paprasčiausiai atsakyti į klausimą: kokio demokratinio junginio daugumos?

MAŽORITARAS: Teisingai. Bet aš nesuprantu, kaip šis kazusas siejasi su daugumos valdžios pateisinimu.

KRITIKAS: Tarkime, egzistuoja šalis, besivaldanti demokratiškai, kolektyviniams sprendimams priimti taikanti daugumos principą, bet kartu turinti nuolatinę daugumą ir nuolatinę mažumą. Taigi tie patys žmonės visada laimi ir tie patys pralaimi. Tarkime, kad nuolatinė dauguma sudaro 60 nuošimčių, o nuolatinė mažuma – 40 nuošimčių. Taigi 60 nuošimčių piliečių gyvena, paklusdami savo pačių pasirinktiems įstatymams, o 40 nuošimčių visada gyvena paklusdami įstatymams, kurių jie nemėgsta, įstatymams, kuriems juos palenkė dauguma. Man būtų sunku tai pavadinti apsisprendimo maksimizavimu. Vietoj to turime apsisprendimą daugumai ir išorinę prievartą mažumai: pasakyčiau – daugumos viešpatavimą. Ar apsisprendimas nebūtų maksimizuotas, jei tos dvi grupės būtų atskirtos ir sudarytų dvi nepriklausomas politines asociacijas? Kadangi kiekvienoje iš jų žmonės dabar sutartų dėl jiems priimtinų įstatymų, *kiekvienas* gyventų, paklusdamas savo paties pasirinktiems įstatymams ir nė vienas nebūtų įpareigotas paklusti įstatymams, jam primestiems kitų.

MAŽORITARAS: Aišku, Jūsų sprendimas yra teisingas, bent jau formaliai. Taigi tarkime, kad vietoj vienos asociacijos dabar turime dvi. Bet prašom atkreipti dėmesį į įdomų šio pasikeitimo padarinį: kiek-

vienos asociacijos piliečiai dabar susiduria su visai tokiu pat klausimu kaip ir anksčiau! Kaip Jūs manote, kokią sprendimo taisyklę jie turėtų priimti, kad galėtų valdytis savo naujuose ir homogeniškesniuose junginiuose? Žinoma, jeigu Jūs norite postuluoti pasakišką išvadą, pagal kurią kiekviename junginyje visiems laikams nusistovi tobula harmonija, tada nereikia jokio atsakymo. Tačiau politika, valstybė ir demokratinio proceso poreikis išnyktų kaip dūmas. Jūs tarėte, kad mano pasiūlytos prielaidos gali netikti realiam pasauliui. Na, "amžinosios harmonijos" scenarijus realiame pasaulyje yra tas pat, kas aitvarai turtams susikrauti. Aš įrodinėju tik tai, kad bet kokiame demokratiniame junginyje, stokojančiame tobulos vienybės, kitaip tarus, kiekviename realiame demokratiniame junginyje, apsisprendimas gali būti maksimizuotas per daugumos valdžią priimant kolektyvinius sprendimus.

KRITIKAS: O aš įrodinėju paprasčiausiai štai ką: nepriklausomai nuo įsitikinimų demokratiškumo, mažuma gali atmesti daugumos valdžią *konkrečiame politiniame junginyje*. Vietoj to jie gali stengtis *pakeisti patį junginį*, sprendimus dėl kai kurių reikalų galbūt paskirstydami homogeniškiems junginiams, o galbūt net tapdami visiškai nepriklausomi. Faktiškai aš išplėsiu šį argumentą: tarus, kad demokratinis procesas yra priimtinas tam tikrai žmonių grupei, demokratinio proceso vertybės kartais gali būti geriau įgyvendintos pakeitus junginio ribas.

MAŽORITARAS: Aš jau pritariau Jūsų požiūriui. Jei vienas būdas sutvirtinti politinį junginį demokratinėms vertybėms tarnaus geriau už kitą, tada, nors kiti veiksniai vienodi, akivaizdu, kad turi būti pasirinktas geresnis junginys. Nors realiame pasaulyje kiti veiksniai nėra vienodi ir ribų klausimai nėra lengvai sprendžiami. Bet ar mes negalėtume klausimo apie daugumos valdžią atskirti nuo klausimo apie junginio ribas? Kas sudaro geriausią junginį, kuriame įgyvendintos demokratinės vertybės – tai jau savaime sunkus ir sudėtingas klausimas. Norėdami atiduoti jam tai, kas pridera, turėtume išsamiai diskutuoti, nutoldami nuo daugumos principo.[10] Tačiau turiu pabrėžti štai ką: aš tvirtinu, kad, jeigu konkretus junginys bent jau eksperimentiškai būtų priimtas kaip egzistuojantis, tada, viską pasvėrus, šio junginio nariams daugumos principas duotų geresnę demokratinę sprendimo taisyklę negu bet kokia jo alternatyva.

Daugumos valdžios susilpnėjimas realiame pasaulyje

KRITIKAS: Žvilgterėkime į kitą prielaidą. Netikiu, kad daugumos valdžia gali būti racionaliai pagrįsta, aiškiai neįvertinus atstovavimo. Aš visai linkęs sutikti, kad norint supaprastinti prasidedančią diskusiją buvo naudinga ignoruoti atstovavime glūdinčius keblumus. Bet jeigu daugumos valdžia nebūtų pateisinta atstovaujamosiose sistemose, ji turėtų tik ribotą pritaikymą moderniajame pasaulyje.

MAŽORITARAS: Man sunku paneigti tai, ką Jūs sakote. Kad pateiktume paprastesnį argumentą, naudinga aptarti tokias demokratines asociacijas, kuriose piliečiai susirenka ir tiesiogiai balsuoja dėl įstatymų. Bet aš visai sutinku, kad šių dienų pasaulyje tiesioginė demokratija yra išimtis. Todėl tam, kad daugumos principas tiktų moderniajai demokratijai, mes turime sugebėti jį pritaikyti atstovaujamajai demokratijai. Bet nesuprantu, kodėl tai turėtų sukelti neįveikiamus sunkumus.

KRITIKAS: O ar Rousseau nebuvo visiškai teisus dėl atstovavimo? Argi atstovavimas gerokai nesusilpnina daugumos valdžios?

MAŽORITARAS: Ką Jūs turite galvoje, sakydamas "nesusilpnina"?

KRITIKAS: Aš turiu galvoje, kad realaus pasaulio sąlygos apskritai silpnina daugumos preferencijų perkėlimą į įstatymą ir administravimą. Kai Jūs kalbate apie daugumos valdžią realiame pasaulyje, kokią daugumą turite galvoje – piliečių, balsuotojų ar įstatymų leidėjų daugumą? Net tiesioginės demokratijos sistemose daugumos valdžia susilpninama, jei daug piliečių susilaiko nuo dalyvavimo. Pavyzdžiui, Naujosios Anglijos miestų susirinkimuose, su kuriais aš gerai susipažinęs, tik nedidelė piliečių mažuma lanko susirinkimus, ir jie nėra ypač "atstovaujantys" kitus. Kai dėl Atėnų demokratijos, niekas negali tvirtai pasakyti, koks piliečių nuošimtis ateidavo į susirinkimus ir kaip jie atstovavo. Kai kurie tiesioginės demokratijos šalininkai įrodinėja, kad didelėse sistemose susirinkimus gali pakeisti referendumai; bet referendumai garsėja kaip mažumų instrumentai. Sugrįždami prie atstovaujamųjų sistemų, mes pastebime, kad kai kuriose, pvz., Jungtinių Valstijų, dalyvavimas tarpiniuose rinkimuose į Kongresą yra mažesnis negu 50 nuošimčių. Net ten, kur rinkimuose dalyvaujama santykinai aktyviai, balsuotojų dauguma gali sumažėti iki

įstatymų leidėjų mažumos. Negana to, balsuotojų mažuma kartais gali laimėti daugumą vietų.

MAŽORITARAS: Tai aš suprantu. Bet rinkimų sistemos gali būti sutvarkytos taip, kad rinkėjų daugumos pereitų į įstatymų leidėjų daugumas. Laimei, demokratinė šalis nebūtinai turi taikyti labai nevykusį rinkimų tipą, priimtą Britanijoje, Jungtinėse Valstijose, Kanadoje, Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje. Tose šalyse rinkimų sistema neretai teikia galimybę balsuotojų mažumos atstovams laimėti daugumą vietų. Bet kaip tik dėl šių angliškai kalbančių šalių rinkimų sistemos trūkumų beveik visos kitos demokratinės šalys priėmė proporcinio atstovavimo sistemas, kurios apskritai užtikrina atitikimą tarp rinkėjų ir įstatymų leidėjų daugumų.

KRITIKAS: Tačiau netgi esant proporciniam atstovavimui, šalyse su trimis ar daugiau stiprių partijų parlamente beveik nuolat atsitinka taip, kad kabineto, palaikomo daugumos narių, formavimo procesas jokiu būdu pilnai nenulemiamas įvykusių rinkimų. Iš tiesų valdančiosios koalicijos gali subyrėti tarp rinkimų, ir naujos koalicijos, kurios skiriasi nuo senųjų, gali užimti anų vietą ir be jokių rinkimų. Pasakyčiau, kad tai gerokai susilpnina daugumos valdžią.

MAŽORITARAS: Sutinku. Bet ar daugumos principas nėra svarbus kriterijus, kuriuo remdamiesi mes galime spręsti apie galiausiai suformuotos valdžios teisėtumą?

KRITIKAS: Be abejonės, tai vienas iš kriterijų. Bet jį taikydami matome, kaip dažnai realaus pasaulio praktikoje demokratinės šalys nutolsta nuo abstraktaus principo. O daugumos principą praktikoje susilpnina visi kiti veiksniai, trukdantys realiame pasaulyje įgyvendinti politinę lygybę ir konsensą.

MAŽORITARAS: Man atrodo, kad Jūs tik pasakote tai, ką mes puikiausiai žinome: priartėti prie demokratinio proceso realiame pasaulyje yra sunku, o tam tikrose epochose, vietose bei sąlygose faktiškai neįmanoma. Bet tokiu mastu, kokiu mes *galime* jį įgyvendinti, daugumos principas, net susilpnėjęs praktikoje, yra geriausia sprendimo taisyklė.

KRITIKAS: Tik iki tam tikros ribos. Aš tvirtinu, kad – net jei esame įsitikinę, jog daugumos principas yra geriausia sprendimo taisyklė idealiai demokratijai, – juo labiau daugumos valdžia yra susilpninama praktiškai, juo silpnesnis jos praktinis pagrindimas. Tam tikromis są-

lygomis daugumos valdžia gali būti taip susilpninta, kad mes pagrįstai galime teikti pirmenybę alternatyvai.

MAŽORITARAS: Ką Jūs turite galvoje?

KRITIKAS: Nieko ypatinga. Bet aš linkęs tvirtinti, kad realistiniu požiūriu valdžios sprendimai demokratinėse šalyse galbūt daug dažniau yra visai ne daugumos, o mažumų valdžios pavyzdžiai.

MAŽORITARAS: Ar Jūs dabar tvirtinate, kad realios demokratijos iš tikrųjų yra mažumos dominavimo sistemos, kaip manė tokie autoriai kaip Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Robertas Michelsas, V. I. Leninas ir daug kitų "buržuazinės" demokratijos kritikų? Jei taip, Jūs mane stebinate. Žinau, kad mes šiek tiek nesutariame dėl daugumos principo, bet iki šiol aš nemaniau, kad, Jūsų požiūriu, realiame pasaulyje neįmanoma saikingai priartėti prie demokratijos!

KRITIKAS: Palūkėkite! Ne, mano požiūriu, mažumos dominavimo teorijos, tokios, kurias ką tik minėjote, esmingai iškreipia moderniųjų demokratinių šalių valdžios prigimtį.[11] Aš turiu galvoje visai ką kita. Manau, kad jeigu Jūs rūpestingai patikrintumėte konkrečius valdžios sprendimus, dažnai jie negalėtų būti teisingai apibūdinti kaip *daugumos* sprendimai. Jie tiksliau apibūdinami kaip mažumos sprendimai arba kaip maža mažumų koalicija. Mažumos dominavimo teorijose dominuojanti mažuma yra beveik ta pati priimant visus lemtingus sprendimus. "Mažumų valdžios" sistemose mažuma ar mažumų koalicija žymiai skiriasi sudėtimi ir interesais, priklausomai nuo sprendimo ar sprendimo tipo.

MAŽORITARAS: Galbūt "mažumų valdžia" yra teisingas empirinis sprendimų priėmimo kai kuriose demokratinėse šalyse aprašymas. Bet vėlgi, ar "mažumų valdžios" sistemos mes nelaikysime blogesne už daugumos valdžios sistemą? Tai, ką Jūs vadinate mažumų valdžia, aiškiai yra antrarūšė sistema, ar ne?

KRITIKAS: Nebūtinai. Galbūt ji leistų didesniam skaičiui žmonių įgyvendinti jiems labiausiai priimtiną politiką, ko jie negalėtų padaryti esant mažoritarinei sistemai. Tokiu mastu ji galėtų maksimizuoti apsisprendimą, vidutinę naudą ir teisingumą labiau, negu tai būtų įmanoma esant daugumos valdžiai.

MAŽORITARAS: O gal ir ne. Tai priklausytų nuo empirinių aplinkybių, ar ne taip?

KRITIKAS: Kaip tik taip. Bet jeigu tam tikromis aplinkybėmis "mažu-

mų valdžia" geresnė už daugumos valdžią, tada mes negalime sakyti, kad daugumos valdžios principas yra visada geriausias, ar ne?

Ar daugumos valdžia maksimizuoja vidutinę naudą?

KRITIKAS: Dabar aptarkime tą Jūsų pagrindimą, pagal kurį daugumos valdžia yra būdas per kolektyvinius sprendimus maksimizuoti vidutinę gryną naudą – arba vidutinį pasitenkinimą, naudingumą; vadinkite kaip patinka.

MAŽORITARAS: Tebūnie grynoji nauda.

KRITIKAS: Kad įrodytumėte savo tiesą, turėjote tarti, kad, jeigu būtų priimta alternatyva A, vidutinė gryna asmenų, priklausančių daugumai, nauda būtų mažų mažiausiai lygi vidutinei grynai mažumai priklausančių narių naudai, jeigu būtų atmesta A (ir priimta B). Bet tokia prielaida man atrodo siaubingai savavališka. Tais atvejais, kai ji negalioja, daugumos valdžia neduoda garantijų, kad dauguma būtinai laikysis tokios politikos, kuri kiekvienam užtikrins gryną pelną. Galų gale dauguma nėra lygiai tas pat, kas neutralus, palankus ir visažinis teisėjas, balsuojantis už tokią politiką, kuri maksimizuoja vidutinę naudą (arba malonumą, laimę ar dar ką nors). Vietoj to dauguma gali pasirinkti tokią politiką, kuri jos nariams užtikrintų tik kuklią naudą, o kartu būtų tokia žalinga mažumai, kad skaičiuojant griežtai utilitariškai – tarkime, skaičiuojant vidutinės gerovės maksimizavimą – tokia politika turėtų būti atmesta. Juo mažesnė daugumos narių vidutinė nauda, juo didesni vidutiniai mažumos narių nuostoliai ir juo mažesnis skaitmeninis skirtumas tarp daugumos ir mažumos (riba laikant 50 nuošimčių plius vienas *versus* 50 minus vienas), juo blogesni rezultatai, matuojant griežtai utilitariškai. Jei neutralus teisėjas priiminėtų sprendimus, šiais atvejais jis atsisakytų daugumos politikos ir pasirinktų mažumos politiką.

MAŽORITARAS: Bet Jūsų neutralus teisėjas pašalina demokratinį procesą ir pakeičia jį kokia nors priežiūros forma. Ar tai Jūs ir siūlote kaip daugumos valdžios alternatyvą?

KRITIKAS: Aš nesiūlau alternatyvos. Neutralaus teisėjo įvaizdį aš paprasčiausiai naudoju tam, kad parodyčiau, kodėl jūsiškis utilitarinis

daugumos valdžios pagrindimas turi rimtų trūkumų. Turiu dar pridurti, kad jeigu dauguma nepajėgia lygiai traktuoti mažumos interesų, ji pažeidžia principą, nuo kurio priklauso tiek demokratinio proceso, tiek daugumos valdžios teisėtumas.

MAŽORITARAS: Esu tikras, kad Jūs galite išvardyti tam tikras sąlygas, kurioms esant dauguma nesielgs taip, kaip Jūs sakėte.

KRITIKAS: Aš tuo neabejoju, tačiau tai nėra atsakymas. Jeigu Jums reikia "tam tikrų sąlygų" pateisinti daugumos principui, Jūs tuo pačiu sutinkate, kad jei tokių sąlygų nėra, daugumos valdžios procesas nebepateisinamas. Tačiau daugumos principas neduoda garantijų, kad tokios sąlygos atsiras, ir dauguma pasirinks rezultatus, patenkinančius utilitarinį kriterijų. Jeigu sistema neturi Jūsų hipotetinių sąlygų, Jūs negalite įrodyti, kad daugumos valdžia yra būtina ar pakankama tam, kad būtų pasiekti moraliai teisingi rezultatai ar bent jau matuojama utilitariniais kriterijais. Jūs juk nesirengiate tvirtinti, kad sąlygos, kurias Jūs nurodytumėte, visada egzistuotų, ar ne?

MAŽORITARAS: Žinoma, ne.

Neutralumas ginčytinų klausimų atžvilgiu

KRITIKAS: Pagaliau aš linkęs suabejoti prielaida, kuri lemtinga May pateiktam argumentui už daugumos valdžią: prielaida dėl neutralumo ginčytinų klausimų atžvilgiu. Neutralumo klausimas turi išskirtinę praktinę svarbą, nes daugumoje demokratinių šalių sprendimų priėmimo procesas nėra neutralus visų ginčytinų klausimų, pvz., konstitucinių pataisų, atžvilgiu. Kitas pavyzdys: federalinėse sistemose valstijos, provincijos ar kantonai, sudarantys sistemą, negali būti panaikinti paprasta daugumos valia. Dar vienas: kai kuriose demokratinėse šalyse klausimai, liečiantys svarbias religines, kalbines ar regionines subkultūras negali būti išspręsti daugumos valia. Faktiškai – pagal konstituciją ar susitarus – kiekviena subkultūra gali turėti veto teisę sprendžiant reikalus, nulemiančius tos subkultūros vertybes ar interesus. Trumpai tarus, demokratinių šalių lyginamoji analizė parodytų, kad daugumos valdžia sprendžiant visus ginčytinus klausimus yra palyginti retas dalykas.[12]

MAŽORITARAS: Ji parodo, kiek mažai šalių visiškai apima demokratinis procesas.

KRITIKAS: Jūsų atsakymas pernelyg paviršutiniškas. Kaip ir daugelis daugumos valdžios šalininkų, Jūs manote, kad žmonės negali būti įsitikinę demokratinio proceso būtinumu, jei jie kartu nepriima daugumos valdžios. Bet, tikiuosi, Jūs sutiksite, kad kai kuriose demokratinėse šalyse, kur daugumos valdžios įgaliojimai apriboti, žmonės pripažįsta politinę lygybę bei demokratijos idėją taip pat rimtai kaip ir mažoritarinėse demokratijose. Ir, jei daugumos valdžios Jūs nelaikote svarbiausiu kriterijumi, turite pripažinti, kad nemažoritarinių šalių politinės institucijos tokios pat demokratiškos kaip ir labiau mažoritarinių šalių politinės institucijos.

* * *

Daugumos valdžios trūkumai, nurodyti Kritiko, labai kenkia mažoritarų nuostatai, kad demokratinis procesas būtinai reikalauja daugumos valdžios priimant visus kolektyvinius sprendimus. Tačiau nuo neginčytino teiginio, kad daugumos valdžia yra netobula, – galbūt net labai netobula, – mes negalime tiesiogiai eiti prie išvados, kad ji turi būti pakeista alternatyvine kolektyvinių sprendimų taisykle. Prieš prieidami šią išvadą, mes norėtume žinoti, ar gali būti surasta kokia nors geresnė visuotinė alternatyva. Kaip matysime, daugumos valdžios alternatyvos taip pat turi rimtų trūkumų.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS

Ar egzistuoja geresnė alternatyva?

Ar įmanoma surasti alternatyvą, kuri būtų aiškiai geresnė, o kartu atitiktų demokratijos moralines prielaidas ir vertybes, atsižvelgiant į sunkumus, atskleistus mažoritaro ir kritiko dialoge?

DIDŽIOSIOS DAUGUMOS

Vienas pasiūlytas sprendimas – sprendimo taisyklė, reikalaujanti didžiosios daugumos priimant kolektyvinius politinius sprendimus. Tokia praktika, kaip nurodė Kritikas, dažna demokratinėse šalyse. Kraštutiniu atveju galima reikalauti vienbalsio pritarimo. Bet viena yra sakyti, kad jei kiekvienas pritaria kokiai nors politikai, ji turi būti be išlygų priimta (Pareto principas). Ir visai kas kita teigti, kad tam tikra politika turi būti priimta *tik tada*, kai jai pritaria kiekvienas. Suteikiant veto teisę kokiam nors asmeniui, prieštaraujančiam kokiai nors politikai, vieningumo taisyklė valstybę daro neįmanomą. Kadangi mes jau apsvarstėme ir atmetėme anarchizmo atvejį, čia nebūtina kartoti tos diskusijos.[1]

Ką galime pasakyti apie taisyklę, reikalaujančią ne vienbalsio pritarimo, o tik daugiau negu paprastos daugumos? Ar negalima surasti taisyklės, – kaip tvirtino Rousseau, – kuri suderintų greito sprendimo poreikį su sprendžiamo reikalo rimtumu? Tačiau tokiems tarpiniams didžiosios daugumos sprendimams gali būti prieštaraujama keliaip. Pirma, leidžiant mažumai vetuoti daugumos sprendimą, sumažėja pi-

liečių, galinčių apsispręsti; o apsisprendimą, kaip parodė Mažoritaras, maksimizuoja daugumos valdžia. Antra, jei nėra vieningumo, neįmanoma apeiti sunkios balsavimo ciklų problemos. Trečia, kaip irgi nurodė Mažoritaras, didžiosios daugumos reikalavimai palankūs *status quo* ir šitaip egzistuojančias neteisybes apsaugo nuo reformos, priimtos paprastos daugumos sprendimu.

Jei nariai būtų linkę priimti paskutinę išvadą, tada esant tam tikroms sąlygoms taisyklė, reikalaujanti 64 nuošimčių ar didesnės daugumos, išspręstų balsavimo ciklų problemą ir užtikrintų, kad "visada egzistuoja laimėtojas".[2] Tačiau nors toks reikalavimas gali būti priimtinas konservatoriams, tvirtai palaikantiems *status quo*, ir galbūt kitiems tuo atveju, jei taisyklė būtų taikoma tik tam tikriems sprendimams, labai privilegijuota pozicija, kurią ji suteiktų *status quo*, būtų įtikinamai nepateisinama moraliniu požiūriu. O kalbant empiriškai, ši taisyklė veikiausiai pažeidžia daugelio žmonių, gyvenančių demokratinėse asociacijose ir demokratinėse šalyse, moralinius sentimentus ir politinius tikslus, todėl visuotinai nepriimtina.

Sprendimas galėtų būti toks: daugumos valdžios pranašumus sujungti su absoliučių daugumų galimybėmis, daugumos valdžią naudojant kaip pirmąją ir paskutiniąją instanciją. Pagal daugumos taisyklę nariai iš anksto galėtų nuspręsti, kad tam tikrais atvejais būtų reikalinga didžioji dauguma. Šie atvejai galėtų apimti lemtingas ir pavojingas problemas, pvz., dėl nuolatinių kalbinių ar religinių skirtumų; jie taip pat galėtų apimti balsavimo ciklus, jei – ir kai tik – jie būtų aptikti. Tačiau tokius sprendimus, pagal kuriuos ginčytini klausimai reikalautų didžiosios daugumos, turėtų priimti daugumos valdžia.

RIBOTA DEMOKRATIJA

Akivaizdu, kad demokratinis procesas negalėtų egzistuoti, jei nebūtų save ribojantis, t.y., jeigu neapsiribotų tokiais sprendimais, kurie negriauna sąlygų, reikalingų jo egzistavimui. (Prie šio klausimo aš grįšiu 12 skyriuje.) Tačiau nepaprasti sunkumai, iškylantys mėginant surasti patenkinamą sprendimo taisyklę, kai kuriuos demokratinio proceso kritikus paskatino pasiūlyti ribas, žymiai pranokstančias apsiribojimus, reikalingus pačiam procesui.

Šia dvasia Williamas Rikeris, žymus socialinio pasirinkimo teorijos atstovas, tvirtina, kad negalima rasti tokios kolektyvinių sprendimų taisyklės, kuri neatvestų prie beprasmiškų ar savavališkų padarinių (Riker 1982). Vadinasi, mes turime atmesti kaip nerealias ir net neįmanomas visas pastangas sukurti tokią politinę sistemą, kuri atitiktų demokratinio proceso reikalavimus, arba, jo paties terminais, "populistinę demokratiją". Įmanomas ir, jo požiūriu, siektinas žymiai ribotesnis dalykas – sistema, pakankamai demokratiška, kad leistų periodiškai balsuojantiems piliečiams pašalinti išrinktus pareigūnus, kai pareigūnų veikla jų nebepatenkina (181–200). Rikeriui taip apribota demokratinė sistema (ją jis vadina "liberaliąja demokratija") tarnauja pamatinėms vertybėms, išreikštoms per demokratijos idėją, net tada, kai valdžia nepasiekia neįgyvendinamo tikslo – visiško liaudies valios atstovavimo.

Kaip apytikris demokratinio proceso, taikomo didelėms sistemoms, ir didelio masto demokratinių vertybių aprašymas, Rikerio argumentacija turi daug privalumų (plg. 16 sk.). Tačiau jo argumentacija turi daug rimtų trūkumų. Pirma, kaip pastebėjo kritikai, jo "liberalioji demokratija" neišvengia "populistinės demokratijos" trūkumų. Jeigu jis teisingai kritikuoja socialinio pasirinkimo dviprasmybę, tai tik todėl, kad piliečių nuosprendis rinkimų keliu pašalinti pareigūnus neduoda tinkamo pagrindo apibrėžti, kokia šitokios išdavos prasmė.[3] Antra, lieka neaišku, kokiu mastu balsavimo ciklai yra būdinga demokratinių asociacijų problema. Kai kurie socialiniai teoretikai priėjo išvadą, kad Rikeris ir kiti perdeda balsavimo ciklų svarbą.[4]

KVAZIPRIEŽIŪRA

Dėl sunkumų, susijusių su balsavimo taisyklėmis, kai kurie demokratinio proceso kritikai įrodinėjo, kad įstatymų leidžiamųjų institucijų pajėgumas priimti įstatymus nusileidžia nerinktų kvazipriežiūrėtojų korpusams, tokiems kaip Jungtinių Valstijų Aukščiausiasis teismas. Štai Rikeris ir Barry Weingastas (1986) atmeta įprastą Jungtinėse Valstijose argumentą, kad Aukščiausiasis teismas turi nusileisti Kongresui, sprendžiant ekonominio pasirinkimo ir ekonominių teisių, ypač

nuosavybės teisių, klausimus. Jie įrodinėja, kad jų kritika, "geriau pagrindžia teisminę visų rūšių teisių priežiūrą" (26).

Tačiau tą autoritetą, kurį dešine ranka jie suteikia Teismo kvazipriežiūrėtojams, tuojau pat atima kaire ranka.

> Juridinis patikrinimas, leidžiantis teisėjams įstatymų leidimo logiką pakeisti savąja, tik perkelia ekonominių teisių neprognozuojamumo ir netikrumo problemą nuo įstatymų leidybos ant juridinės pakopos; jis neišsprendžia teisių apsaugos problemos (26).[5]

Taigi jie pripažįsta, nors tik implicitiškai, kad, kaip daugumos principo alternatyva, kvazipriežiūra turi du fatališkus trūkumus. Pirma, nors prižiūrėtojų valdžios ribos yra siauresnės, tose ribose jų valdžiai galima kelti daugiausia prieštaravimų, kurie, kaip matėme 5 skyriuje, duoda tvirtą pagrindą atmesti priežiūrą. Antra, kaip ir visiška priežiūra, kvazipriežiūra negali išvengti daugumos valdžios trūkumų, jeigu nepripažįstama viena iš dviejų heroiškų, bet neįtikinamų prielaidų: arba prižiūrėtojų skaičius sumažinamas iki vieno, arba jie visada idealiai sutaria. Tarti, kad tik vienas asmuo yra tinkamas valdyti dėl aukštesnio žinojimo ir dorybės, yra net labiau neįtikinama negu tarti, kad tik mažuma tinka valdyti. Taip pat neįtikėtina manyti, – tai ypač patvirtina istoriniai faktai, – kad aukštieji teisėjai visada sutars. Tačiau jei teismas susidėtų iš kelių teisėjų ir jie nesutartų, – o taip bus iš tikrųjų, – tada teismui prireiktų sprendimo taisyklės. Jei nesutarimai turi būti pašalinti balsavimu ir jeigu teisėjų balsai vertinami lygiai, tada visos daugumos valdžios bei jos alternatyvų problemos egzistuos mikrokosme (Shapiro 1989).

DAUGUMOS TIRONIJA *VERSUS* MAŽUMOS TIRONIJA[6]

Nors nemažoritarinių sistemų gynėjai kartais baimingai rodo į daugumos tironijos šmėklą, pasak jų, plevenančią virš galvų ir laukiančią mažiausio preteksto pulti mažumų teises, tie šalininkai paprastai nepastebi sunkiau matomų antrosios šmėklos – mažumos tironijos – pėdsakų. Tačiau kaip mažoritarinė demokratinė sistema neduoda jokių mažumos teisių ir privilegijų konstitucinių garantijų, nesutampančių su

pamatinėmis politinėmis visų piliečių teisėmis, taip ir nemažoritariniai demokratiniai institutai patys savaime negali sutrukdyti mažumai pasinaudoti savo privilegijuota padėtimi ir pakenkti daugumai. Mažoritarinėje šalyje mažumų teisių apsauga negali viršyti daugumos piliečių įsipareigojimo saugoti visų piliečių pamatines demokratines teises, gerbti bendrapiliečius ir vengti žalingų mažumos skriaudimo padarinių. Taip ir demokratinėje šalyje, turinčioje nemažoritarinę sistemą, daugumų apsauga nuo piktnaudžiaujančių mažumų negali viršyti privilegijuotų mažumų įsipareigojimo nepiktnaudžiauti savo galimybėmis skelbti veto joms nepriimtiniems daugumos sprendimams. Teiginys, kad mažumos veto gali būti panaudotas tik pozityviai, t.y. blokuoti daugumos keliamą pavojų mažumos teisėms ir gerovei, bet negali būti panaudotas negatyviai, t.y. kenkti daugumai arba kitai mažumai, yra, kaip parodė Mažoritaras pokalbyje su Kritiku, neteisingas.

Taigi savaime nei mažoritariniai, nei nemažoritariniai institutai negali užtikrinti kolektyvinių sprendimų teisingumo. Nežiūrint šalininkų teiginių, nei daugumos valdžia, nei įvairūs nemažoritariniai institutai negali būti rekomenduotini kaip visais atvejais geriausia sistema, leidžianti priimti kolektyvinius sprendimus demokratinėje šalyje.

DAUGUMOS VALDŽIA DEMOKRATINĖSE ŠALYSE

Kadangi teorinių samprotavimų akivaizdžiai nepakanka tvirtai pagrįsti išvadai, kad daugumos valdžia yra būtinai geresnė ar blogesnė už kai kurias jos alternatyvas, būtų keista, jeigu asociacijos, kurių nariai pripažįsta demokratijos idėją, būtų radusios vienintelę išeitį iš sprendimo taisyklių problemos. Atrodo, kad "demokratinių" organizacijų apžvalga patvirtina šį teiginį, nes jų praktinis įgyvendinimas nepaprastai įvairus.

Vienas akivaizdus faktas, patvirtinantis šią išvadą, yra Arendo Lijpharto pateikta mažoritarinės ir konsensu grindžiamos valdžios tendencijos dvidešimt vienoje šalyje analizė, apimanti visas šalis, kuriose "nuolatinė demokratija viešpatavo apytikriai nuo Antrojo pasaulinio karo" (Lijphart 1984).[7] Lijpharto demokratijos yra iš esmės tas pat, ką 15 skyriuje aš vadinsiu "poliarchijomis". Turėdamas galvoje 15 skyrių, tas šalis aš vadinsiu "stabiliomis poliarchijomis".[8]

Lijphartas supriešina du demokratijos modelius – "Vestminsterio modelį", kilusį iš idealizuotos Didžiosios Britanijos parlamentinės sistemos versijos[9], ir "konsenso" modelį, atstovaujamą, pavyzdžiui, Šveicarijos ir Belgijos. Lijpharto požiūriu "konsensas" nebūtinai reiškia vienbalsį sutarimą. Todėl sprendimų priėmimo sistemoms tose šalyse, kurios atitinka jo konsenso modelį, dažniausiai netinka ta vienbalsiškumo kritika, kuri buvo aptarta praeitame skyriuje, nors, kaip ir visose didžiosios daugumos valdžios sistemose, jų institutai tikrai teikia pirmenybę *status quo*, bent jau kai kuriais atvejais. Taigi jeigu "Vestminsterio modelio esmė yra daugumos valdžia" (4), konsenso modelio pamatinis principas – pasiekti eksplicitinį didžiausių šalies socialinių grupių susitarimą.[10]

Detalės išraiškingos. Pavyzdžiui, jei mažoritarizmas būtų norma stabiliose poliarchijose, teoriškai galvojant būtų galima tikėtis, kad šalyse, turinčiose kabinetines sistemas (t.y. visose, be Jungtinių Valstijų), kabinetai paprastai apimtų tik daugumos partijos ar partijų koalicijų narius. Apimti mažumų partijų narius, kurių balsai nebūtų visiškai reikalingi priimti įstatymams, reikštų pereiti prie konsensualizmo. Tačiau tik aštuoniose šalyse beveik visą laiką vyrauja kabinetai, kurie valdo minimaliai reikalingą balsų daugumą (11.1 lentelė). Tuo pačiu būdu griežtai mažoritarinėje sistemoje antrieji rūmai beveik neturi prasmės; iš tikrųjų kaip tik todėl, kad vieni rūmai iš esmės kartoja kitus, Skandinavijos šalys panaikino nereikalingus antruosius rūmus. Tačiau apskritai demokratinėse šalyse dažniausiai vyrauja dvejų rūmų sistema (11.1 lentelė).

Tie, kurie laiko Vestminsterio modelį geriausiu moderniųjų demokratinių institucijų pavyzdžiu, garbina dvipartines sistemas kaip esminę daugumos valdžios sąlygą. Partija, laiminti daugumą balsų ir vietų, turi teisę valdyti, o mažumos partija sudaro lojalią opoziciją. Tačiau dvipartinė sistema yra retenybė; šiandien tik Naujoji Zelandija ir Jungtinės Valstijos turi tokią sistemą (o fragmentiškos Jungtinių Valstijų partijos yra tik tolimas pradinio Vestminsterio modelio centralizuotų partijų aidas). Net dvipartinės sistemos gimtieji namai, Britanija, nebėra tokie (11.1 lentelė).

Mažoritarinės sistemos rėmėjai taip pat linkę tarti, kad partijų konfliktas gali atsirasti vieno tipo klausimų atžvilgiu (paprastai tai socioekonominiai klausimai), kas leidžia balsuotojams gana nuosekliai iš-

11.1 lentelė. Mažoritarinės ir nemažoritarinės sistemos dvidešimt dviejose stabiliose poliarchijose

		Šalių skaičius		
		Mažoritarinės	Mišrios	Konsensinės
Kabinetų dydis [a]	Turintys minimaliai reikalingą balsų daugumą			
	Daugiau negu 85 nuošimčiai laiko	8		
	85 nuošimčiai laiko arba mažiau		6	
	Turintys daugiau negu minimumą			7
Vienų rūmų ir dvejų rūmų parlamentai [b]	Vienų rūmų	6		
	Hibridiniai		2	
	Dvejų rūmų			14
Partijų sistemos [c]	Dviejų partijų	2		
	Daugiau dviejų, bet mažiau trijų [d]		6	
	Trijų ir daugiau			14
To paties klausimo aspektų, dėl kurių konfliktuoja partijos, skaičius [e]	Daugiausiai vienas klausimas [f]	5		
	Du arba daugiau aspektų			17
Rinkimų sistemos [g]	Santykinės daugumos ir mažoritarinės sistemos	6		
	Pusiau proporcinės [h]		1	
	Proporcinis atstovavimas			15
Unitarinės ir federalinės sistemos [i]	Unitarinės	16		
	Federalinės			6
Teisminė priežiūra ir mažumos veto [j]	Nė viena	4		
	Teisminė priežiūra be mažumos veto		6	
	Mažumos veto be teisminės priežiūros		5	
	Mažumos veto ir teisminė priežiūra			7

[a] Jungtinės Valstijos: Lijphart 1984, 152.

[b] *Šaltinis*: Lijphart 1984, 92.

[c] *Šaltinis*: Lijphart 1984, 121, 122.

[d] Sistemos, kuriose trečioji partija silpnesnė už kitas dvi.

[e] *Šaltinis*: Lijphart 1984, 130.

[f] apima visas šalis, kuriose koeficientas mažesnis negu 2 pagal Lijpharto klausimo aspektų matą: Kanadą, Airiją, Naująją Zelandiją, Jungtinę Karalystę ir Jungtines Valstijas.

11.2 lentelė. Nacionaliniai referendumai (1945–1980)

Referendumų skaičius	Šalių skaičius
169	1 (Šveicarija)
20–168	0
10–19	3
2–9	5
1	4
0	9

11.3 lentelė[k]

Mažoritarinės
Naujoji Zelandija
Jungtinė Karalystė
Airija
Liuksemburgas
Švedija
Norvegija
Mažoritarinės-federalinės
Jungtinės Valstijos
Kanada
Vokietija
Austrija
Australija
Japonija
Konsensinės-unitarinės
Izraelis
Danija
Suomija
Prancūzija (Ketvirtoji Respublika)
Islandija
Konsensinės
Šveicarija
Belgija
Nyderlandai
Italija
Prancūzija (Penktoji Respublika)

[g] *Šaltinis*: Lijphart 1984, 152.
[h] Japonija.
[i] *Šaltinis*: Lijphart 1984, 178.
[j] *Šaltinis*: Lijphart 1984, 193.
[k] *Šaltinis*: Lijphart 1984, 216.

sidėstyti maždaug toje pačioje politinio spektro nuo kairės iki dešinės vietoje. Taigi rinkimų rezultatai atspindi tvirtą daugumą bei mažumą rinkėjų korpuse, ir parlamente jie lemia daugumos valdžią bei mažumos opoziciją. Negana to, kadangi politinės alternatyvos paprastai yra taip suformuluotos, kad iš kiekvieno reikalauja balsuoti už ar prieš kokį nors pasiūlymą, išvengiama daugumos valdžios trūkumų susidūrus su daugiau negu dviem alternatyvomis. Priešingai, kai politiniai veikėjai nesutaria dėl dviejų ar daugiau kokios problemos aspektų, tokių kaip socioekonominiai ir religiniai klausimai, dauguma vienu klausimu savo sudėtimi veikiausiai skiriasi nuo daugumos kitu klausimu. Todėl parlamentinės daugumos, sugebančios išlikti sprendžiant įvairiausius klausimus, formavimas verčia lyderius sudarinėti koalicijas ir susitarimus; ribiniu atveju rezultatas gali būti didžioji visų svarbiausių partijų koalicija. Todėl tokioje politinėje aplinkoje mažoritarinį Vestminsterio modelį gali išstumti konsenso sistema. Pagal Lijpharto skaičiavimus, tik penkiose šalyse su poliarchine valdžia vyrauja partijų konfliktai dėl vieno įvairių klausimų aspekto (11.1 lentelė).

Nors Vestminsterio modelis diktuoja santykinės arba absoliučios daugumos rinkimų sistemą, – vietos parlamente atitenka kandidatams, laimėjusiems daugiausiai balsų apylinkėse, kur balsuojama už vieną narį, – man atrodo, kad šis bruožas išreiškia angliškai kalbančių šalių specifiką, bet nėra griežtas reikalavimas mažoritarizmui.[11] Tačiau dažnai įrodinėjama, kad Vestminsterio rinkiminiai institutai yra palankūs dviems partijoms, o proporcinis atstovavimas skatina atsirasti daugiapartines sistemas. Dvi partijos užtikrina, kad balsuotojai, susidūrę tik su dviem alternatyvomis, susijungs į daugumą, atstovaujamą daugumos partijos, ir į mažumą, atstovaujamą lojalios opozicijos. Laimėjusiai partijai duodamas daugiau vietų, negu suteiktų jos gautų balsų procentas, Vestminsterio modelis kartu padidina daugumos partijos galimybes turėti stabilų kabinetą, sugebantį vykdyti tokią politiką, kurią, kaip tariama, bent jau bendrais bruožais, palaikė balsuotojų dauguma. Nors tokie argumentai yra abejotinos vertės[12], faktas yra tas, kad neangliškai kalbančiose šalyse proporcinis atstovavimas yra norma (11.1 lentelė). Proporcinis atstovavimas ir daugpartinės sistemos tikrai linkę atsirasti kartu.[13] Dažniausiai proporcinio atstovavimo šalyse rinkėjų korpusai yra fragmentiški. Viena partija retai laimi vietų daugumą, o dar rečiau daugumą rinkėjų balsų.

Vyrauja koaliciniai kabinetai. O stabilios koalicijos, kaip įprasta, reikalauja sudaryti konsensą.

Kai kurių šalių politinės institucijos trukdo įgyvendinti daugumos valdžią ir kitokiais būdais. Federalinėse šalyse nacionalinės daugumos ne visada gali turėti persvarą prieš mažumas, susitelkusias tam tikrose valstijose ar provincijose. Nors tik šešios šalys turi federalines sistemas, jos apima keletą seniausių "stabilių poliarchijų" (11.1 lentelė). Netgi labiau paplitusios kitos mažumų naudojimosi veto teise prieš daugumos sprendimus formos. Daugumoje demokratinių šalių politinė sistema leidžia mažumoms vetuoti politinius sprendimus taikant teisminę priežiūrą, kuri leidžia aukštiesiems teismams atmesti įstatymą, jų požiūriu, prieštaraujantį konstitucijai, arba sudarant paktus bei susitarimus, kurie sukuria tam tikros rūšies konsociacinius institutus, arba kartais veikiant abiem būdais (11.1 lentelė).

Įvairūs mažoritarinės valdžios galių apribojimai gali būti pašalinti rengiant referendumus. Tačiau nacionaliniai referendumai beveik išskirtinai būdingi tik Šveicarijai. Visur kitur jie rengiami retai arba išvis nerengiami (11.2 lentelė).

Taigi stabiliausios poliarchijos nepriėmė griežtų mažoritarinių sistemų. Iš dvidešimt vienos šalies, analizuotos Lijpharto, jo manymu, tik šešios yra daugiau ar mažiau visiškai mažoritarinės. Dar šešios yra "mažoritarinės federalinės", t. y. čia nacionalinės daugumos ribojamos federalizmo. Visos kitos yra veikiau "konsensinės" negu mažoritarinės.

KODĖL DAUGUMOS VALDŽIA NE TOKIA POPULIARI DEMOKRATIJOS PRAKTIKOJE KAIP DEMOKRATIJOS TEORIJOJE

Kaip mes galime paaiškinti apribotos daugumos valdžios ir konsensinių sistemų vyravimą prieš griežtai mažoritarines sistemas moderniosiose "demokratinėse" šalyse?

Įtikinamai įrodinėti, kad nemažoritarinių šalių žmonės mažiau atsidavę demokratijos idėjoms negu mažoritarinių šalių žmonės, galima tik remiantis griežta lyginamąja analize, kurios, kiek man žinoma, niekas neatliko. Paviršutiniškos 11.3 lentelės apžvalgos, atrodo, pa-

kanka diskredituoti tokiai argumentacijai. Taip pat nebent demokratinis procesas pagal apibrėžimą reikalautų griežto mažoritarizmo (o praeitame skyriuje įrodyta, kad taip nėra). Parodyti, kad stabilių nemažoritarinių poliarchijų politinės sistemos yra mažiau demokratiškos už labiau mažoritarinių šalių sistemas irgi būtų galima tik remiantis lyginamąja analize, kuri niekada nebuvo atlikta. Ir vėl atsitiktiniai lyginimai, mano galva, nepagrindžia tokio požiūrio.

Tinkamesnį aiškinimą siūlo Kritiko ir Mažoritaro dialogas. Kaip parodo Kritikas, tam tikromis sąlygomis daugumos principas nepagrindžiamas. Šiose aplinkybėse demokratinis procesas nebūtinai išstumia griežtos daugumos valdžios alternatyvas. Ar žmonės, atsidavę demokratiniam procesui, laiko esant pagrįsta visiems kolektyviniams sprendimams taikyti daugumos taisyklę, apriboti daugumos valdžią arba siekti konsensinių institutų – visa tai iš dalies priklauso nuo sąlygų, kuriose bus priimami kolektyviniai sprendimai. Jeigu šios sąlygos kinta, institutai, pripažinti tinkamais ankstesnėse sąlygose, gali būti pakeisti viena ar kita kryptimi – griežtesnio mažoritarizmo arba didesnio nemažoritarizmo link. Pavyzdžiui, jei politiniai konfliktai kelia grėsmę nacionalinei vienybei, politiniai lyderiai mažoritarinę praktiką gali pakeisti konsociaciniais institutais, visoms svarbioms subkultūroms suteikiant veto teisę. Jeigu konfliktas nuslūgsta, šie konsociaciniai institutai savo ruožtu gali užleisti vietą mažiau konsensinei, labiau mažoritarinei sistemai; apytikriai tokia yra Nyderlandų istorija nuo Pirmojo pasaulinio karo iki devintojo dešimtmečio.

Svarbiausios sąlygos, palankios mažoritarinei praktikai kokioje nors šalyje, yra tokios. Pirma, juo homogeniškesni šalies gyventojai, ypač tomis savybėmis, kurios tvirtai susijusios su politinėmis pažiūromis, juo mažiau tikėtina, kad dauguma parems politinius sprendimus, kenkiančius mažumai ir todėl juo labiau tikėtina, kad bus plačiai pritariama daugumos valdžios idėjai. Ribiniu atveju šalies gyventojai būtų tokie homogeniški, kad jokia dauguma niekada negalėtų pakenkti mažumai, kartu nepakenkdama savo nariams; manau, kad tokia buvo Rousseau prielaida, leidusi jam taip patikliai patikėti daugumai priimti kolektyvinius sprendimus dėl bendrojo gėrio.

Antra, kuo didesnės politinės mažumos narių viltys, kad jie priklausys rytdienos daugumai, tuo jiems bus priimtinesnė daugumos valdžia, tuo mažiau jiems bus reikalingos tokios specifinės garantijos kaip

mažumos veto ir tuo labiau tikėtina, kad tokias garantijas jie laikys kliūtimis įgyvendinti savo ateities planams, kai jie taps daugumos valdžios dalyviais.

Pagaliau kaip pirmų dviejų sąlygų padarinys ar dėl kitų priežasčių daugumos valdžia veikiausiai susilauktų didesnės mažumos narių paramos, jeigu šie būtų tikri, kad kolektyviniai sprendimai niekada nekels esminio pavojaus jų gyvenimo būdui – religijai, kalbai, ekonominiam saugumui ar kitiems dalykams.

Atvirkščiai, tokiu mastu, kokiu vienos ar daugiau minėtų sąlygų nesama, kai kurios grupės veikiausiai priešintųsi griežtai daugumos valdžiai ir neigtų daugumos sprendimų teisėtumą. Kaip matysime 18 skyriuje, dauguma pasaulio šalių išties neturi šių sąlygų (o dažnai ir kitų demokratijai palankių sąlygų); tai yra viena iš priežasčių, dėl kurių tiek daug pasaulio šalių nėra demokratinės. Tačiau net šalyse, turinčiose (kitais atžvilgiais) demokratines ar poliarchines institucijas, ką tik minėtos mažoritarizmui palankios sąlygos dažnai yra silpnos, arba jų išvis nėra. Todėl šiose demokratinėse šalyse dažniausiai atsisakyta griežto mažoritarizmo ir sukurti įvairūs nemažoritariniai ir konsensiniai institutai kolektyviniams sprendimams priimti.[14]

Todėl susidurdami su sąlygomis, rimtai trukdančiomis priimti bei įteisinti daugumos valdžią, demokratai dažnai sutinka apriboti mažoritarizmą. Tvirtinti, kad taip darydami jie neišvengiamai pažeidžia būtinas demokratinio proceso sąlygas, man atrodo, būtų neteisinga.

* * *

Mūsų daugumos valdžios tyrinėjimo išvada yra tokia: pastanga rasti vieną taisyklę, nurodančią kaip turi būti priimami kolektyviniai sprendimai sistemoje, valdomoje demokratinio proceso, yra bevaisė. Atrodo, tokios taisyklės surasti neįmanoma.

Kita vertus, daugumos valdžios trūkumai yra pernelyg rimti, kad į juos būtų galima nekreipti dėmesio. Jie įpareigoja mus labai skeptiškai vertinti reikalavimą, kad demokratijai būtinai reikalinga daugumos valdžia. Tačiau mes turime teisę taip pat skeptiškai vertinti nuomonę, kad kokia nors alternatyva būtų aiškiai pranašesnė už daugumos valdžią ar labiau atitiktų demokratinį procesą ir jo vertybes. Juk visos daugumos valdžios alternatyvos taip pat turi rimtų trūkumų.

Todėl mes galime daryti pagrįstą išvadą, kad apie geriausią kolektyvinių sprendimų priėmimo taisyklę reikia spręsti tik rūpestingai įvertinus tas aplinkybes, kuriomis tie sprendimai turi būti priimami. Ši išvada atitinka realią skirtingų demokratinių šalių patirtį, kur žmonės yra taikę įvairiausias taisykles ir praktines maksimas.

Priimdami ir atmesdami daugumos valdžią, demokratinių šalių gyventojai nebūtinai pažeidžia demokratinį procesą ar jį pateisinančias vertybes. Juk esant kitokioms sąlygoms demokratinis procesas gali būti tinkamai įgyvendinamas laikantis kitokių kolektyvinių sprendimų priėmimo taisyklių.

DVYLIKTAS SKYRIUS

Procesas ir substancija

Galimas bet kokio sprendimų priėmimo proceso trūkumas yra tas, kad šiuo procesu gali būti nepasiekti pageidautini rezultatai. Net teisingas procesas kartais gali lemti neteisingą išdavą. Iš principo procesas gal atitikti visus ankstesniuose skyriuose išdėstytus reikalavimus tiek, kiek tai įmanoma. Tačiau ar tam tikromis aplinkybėmis jis negali lemti moraliai nepageidautinų rezultatų?

Tokia galimybė įtaigauja du prieštaravimus demokratiniam procesui. (1) Jis gali būti žalingas. (2) Juo gali būti nepasiektas bendrasis gėris. Pirmuoju atveju kritikai dažnai įrodinėja, kad norint išvengti kolektyvinių sprendimų daromos žalos reikia apriboti ir suvaržyti demokratinį procesą arba atsisakyti tam tikrų svarbių jo aspektų. Antruoju atveju kritikai dažnai tvirtina, kad interesų konfliktai bei pilietinės dorybės stoka, būdingi moderniosioms visuomenėms, lemia tai, kad demokratinis procesas labiausiai tarnauja paskiriems interesams ir nesugeba pasiekti bendrojo gėrio.

Pirmąjį prieštaravimą nagrinėsime šiame ir kitame skyriuje. Antrojo prieštaravimo nagrinėjimą nukeliu į 20 ir 21 skyrių, kai mes jau būsime turėję galimybę apsvarstyti demokratinių institucijų ir demokratinės praktikos padarinius, atsirandančius dėl demokratijos idėjos persislinkimo į didelio masto nacionalinės valstybės sritį.

Kraštutiniu atveju reikalavimas, kad substanciniams rezultatams būtų teikiama pirmenybė prieš procesus, tampa atvirai antidemokratiniu priežiūros pateisinimu, o "substancinė demokratija" – apgaulinga etikete, žyminčia tai, kas iš tikrųjų yra diktatūra. Bet šitie antidemokra-

tiniai argumentai gali būti kaip tokie, ką aš bandžiau parodyti aptardamas priežiūrą. Daug svarbesnės demokratijos teorijai ir praktikai yra diskusijos, išsiskleidžiančios pačioje demokratijos tradicijoje tarp tų, kurie tvirtai tiki, kad geriausia valstybė yra demokratiškai valdoma valstybė, bet nesutaria dėl tinkamos procedūrinių bei substancinių vertybių pusiausvyros ir ypač dėl to, kokiu mastu demokratinis procesas turi būti palenktas substanciniams apribojimams. Toliau pateiktas dialogas nėra disputas tarp demokrato ir antidemokrato; jie abu demokratai. Bet vienas gina demokratinį procesą remdamasis tuo, kad tas procesas yra griežtai substancinis, o kartu procedūrinis, o kitas, jo kritikas, tvirtina, kad pats savaime demokratinis procesas nepakankamai apsaugo nuo substancinių interesų pažeidimo.

KELIOS KLAIDINGOS SĄVOKOS

Šalininkas: Nors sutinku, kad proceso ir substancijos problema yra reikšminga demokratijos teorijai ir praktikai, kartu aš manau, kad šios problemos prigimtis dažnai iškreipiama tam tikrų klaidingų prielaidų.

Pirma, klaidinga galvoti, kad procedūros kažkodėl moraliai nesvarbios. Pavyzdžiui, aš girdžiu žmones sakant, kad "procedūros neturi užgožti teisingumo". Tačiau teisingumas yra ir procedūrinis, ir substancinis. Dažnai, pvz., kriminalinėse bylose, jokia procedūra negali užtikrinti, kad rezultatas bus substanciškai teisingas: sąžiningas teismo procesas gali atvesti prie klaidingo nuosprendžio. Nežiūrint to, galima daryti išvadą, kad viena procedūra atves prie teisingo rezultato veikiau negu kita. Taigi galime tarti, kad kriminalinėse bylose lygių prisiekusiųjų teismas yra pranašesnis už bet kokią galimą alternatyvą. Tačiau, geriausiu atveju, net tobuliausia teisinė sistema gali užtikrinti tik procedūrinį teisingumą; ji negali garantuoti substancinio teisingumo. Konstitucija gali užtikrinti teisę į sąžiningą teismo procesą; ji negali absoliučiai garantuoti, kad sąžiningas procesas visada atves prie teisingo nuosprendžio. Bet kaip tik todėl, kad neįmanoma tokia garantija, mes taip aukštai vertiname sąžiningą procesą.

Antra, išplaukianti iš pirmosios, itin klaidinga prielaida yra tokia: kad teisingumo reikalavimai prieštarauja "tik formalioms" demokrati-

nėms procedūroms. Demokratinio proceso pateisinimas mums leidžia teigti, kad, esant tam tikroms prielaidoms, pats demokratinis procesas yra teisingumo forma: tai yra, teisinga procedūra, leidžianti priimti kolektyvinius sprendimus. Negana to, kadangi demokratinis procesas nustato valdžios paskirstymą, jis kartu duoda skirstomojo teisingumo formą: tinkamas valdžios paskirstymas kaip tik ir yra geros konstitucijos teisingas padarinys. Skirstomasis teisingumas reikalauja sąžiningo esminių resursų – galios, turto, pajamų, lavinimo, žinių gavimo, savigarbos bei asmeninio vystymosi galimybių ir kitų – paskirstymo. Vienas svarbiausių resursų bet kurioje visuomenėje yra galia. O galios paskirstymas iš dalies nulemia tai, kaip paskirstoma valdžia tarp valstybės ir kitų asociacijų. Be kitų priežasčių, ši valdžia svarbi dėl to, kad tos valdymo formos leidžia įtakoti daugelio kitų resursų paskirstymo būdą. Todėl pasirinkimas tarp demokratinio proceso ir substancinių rezultatų nėra paprastas pasirinkimas tarp procedūrų ir teisingumo ar net tarp procedūrinio teisingumo ir substancinio teisingumo. Tai pasirinkimas tarp demokratinio proceso nulemto teisingumo (tiek procedūrinio, tiek skirstomojo) ir kitų reikalavimų, keliamų substanciniam teisingumui. Trumpai tarus, aš sakau, kad demokratinis procesas esmingai susijęs su substancinėmis vertybėmis.

KRITIKAS: Bet Jūs tikrai sutinkate, kad demokratinis procesas jokiu būdu neaprėpia visų substancinio teisingumo reikalavimų. Kaip Jūs pasakėte, egzistuoja ir kiti reikalavimai. Jei taip, ar ne visai pagrįsta laukti, kad visi tie reikalavimai būtų kažkaip apsaugoti nuo pažeidimų, kylančių dėl sprendimų, priimtų demokratiniame procese?

ŠALININKAS: Ar pagrįsta reikalauti, kad demokratinis procesas būtų apribotas – tai priklauso nuo to, ar galima pasiūlyti alternatyvą. Taip išryškėja trečioji klaida. *Jei neįmanoma nurodyti galimo alternatyvinio proceso, kuris veikiausiai duotų teisingesnius rezultatus*, neteisinga tvirtinti, kad kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas netinkamas tik todėl, kad jis gali atvesti prie neteisingų rezultatų. Net jei mes galėtume suformuluoti nepriklausomą teisingumo kriterijų, su kuriuo lygintume proceso eigą, tikriausiai ir šiuo atveju joks kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas negalėtų, Johno Rawlso terminais, duoti nieko, išskyrus netobulą procedūrinį teisingumą.

Kad paaiškinčiau galimą ryšį tarp procedūrinio ir substancinio teisingumo, pasinaudosiu kai kuriomis Rawlso kategorijomis. Mes tarsi-

me, kad jeigu procedūra užtikrina tokį rezultatą, kurį mes laisvai apibrėžiame kaip teisingą, tada mes turime *tobulą* procedūrinį teisingumą. Pavyzdžiu galėtų būti teisminė procedūra, kuri kaltąjį visada pripažintų kaltu ir visada išteisintų nekaltąjį. Kaip sako Rawlsas, "Visai aišku, kad daugeliu praktiškai reikšmingų atvejų tobulas procedūrinis teisingumas yra retas, jei išvis įmanomas dalykas" (1971, 83). Todėl dažniausiai mes privalome turėti reikalą su tinkamiausia (kiek tai priklauso nuo mūsų) procedūra, net jei kartais ji pasirodytų ydinga, kaip pvz., kriminalinio proceso atveju. Toks yra *netobulas* procedūrinis teisingumas. Kartais, kai mes kaip tik ir neturime nepriklausomo teisingų rezultatų kriterijaus, galime suprojektuoti "tokią teisingą ir sąžiningą procedūrą, kad rezultatai veikiausiai būtų teisingi ar sąžiningi" (86). Rawlsas tai vadina *grynuoju* procedūriniu teisingumu. Pavyzdys gali būti toks: jei mes dalijamės pyragaitį ir Jūs pirmas jį perpjovėte, po to aš pasirenku tą gabalą, kurio noriu.

Deja, dažnai nepasiekiamas nei "tobulas" ar "netobulas", nei "grynas" procedūrinis teisingumas. Nepriklausomi kriterijai gali egzistuoti, bet jų nepakanka tam, kad galėtume pasakyti, koks rezultatas yra teisingas, nebent tam tikroje tikimybių skalėje. O tikimybių skalėje įvairūs rezultatai gali būti vienodai teisingi. Rawlsas truputį miglotai vadina "kvazigryna" tokią procedūrą, kuri leidžia rinktis tos skalės ribose. Dažniausiai kaip tik kvazigrynos procedūros gali būti geriausia, ką mes galime pasiekti. Pavyzdžiui, net jei kokia šalis du garsiuosius Rawlso teisingumo principus priimtų kaip tinkamus įstatymų leidybos "įvairiais socialinės ir ekonominės politikos klausimais" kriterijus, jis daro išvadą, kad "mes turime sugrįžti prie kvazigryno procedūrinio teisingumo" (201) sąvokos. Galbūt naudinga Rawlso kategorijas pateikti lentelės pavidalu (12.1 lentelė).

12.1 lentelė. Procedūrinis ir substancinis teisingumas

Procedūrinio teisingumo forma	Nepriklausomas kriterijus?	Tobula procedūra?
Tobula	taip	taip
Netobula	taip	ne
Grynoji	ne	taip
Kvazigrynoji	taip	kvazi [a]

[a] Neapibrėžiama pasirinkimų skalėje, priimtoje pagal šį kriterijų.

Šaltinis: panaudota Rawls 1971, 85–86, 201.

Pateiksiu vieną iš Rawlso išvadų, nes manau, kad šiuo klausimu jis absoliučiai teisus:

> Akivaizdu, kad bet kokia įmanoma politinė procedūra gali atvesti prie neteisingų rezultatų. Faktiškai nėra tokių procedūrinių politinių taisyklių schemų, kurios užkirstų kelią neteisingai įstatymdavystei. Konstitucinio režimo, o gal net ir bet kokios politinės struktūros atveju, tobulo procedūrinio teisingumo idealas negali būti įgyvendintas. Geriausia įmanoma schema įgalina pasiekti tik netobulą procedūrinį teisingumą (198).

Tačiau net netobulas procedūrinis teisingumas gali išsprūsti iš mūsų rankų. Kaip pripažįsta Rawlsas, jeigu jo du teisingumo principai būtų priimti kaip konstituciniai principai, jų abstraktumas neleistų jų apibrėžtai taikyti konkretiems sprendimams. Todėl, pasak jo, daugiausia, ko mes dažnai galime pagrįstai tikėtis, yra jo kvazigrynasis procedūrinis teisingumas" (201). O jei mes negalime rasti nepriklausomų principų, leidžiančių spręsti apie rezultatus, tada mums gali tekti sugrįžti prie grynos procedūros.

Kritikas: Tikiuosi, kad Jūs nebandysite įrodinėti, kad kaip tik tokia procedūra yra daugumos sprendimas. Jūs pradedate kalbėti panašiai kaip Rousseau, kai jis sako: "Bendroji valia visuomet teisi ir visuomet siekia naudos visuomenei" (1978, kn. 2, sk. 3. P. 61). Jūs tikriausiai pripažinsite, kad daugumos yra dažnai dariusios daug žalos mažumoms.

Šalininkas: Nesu toks kvailas, kad tai neigčiau. Tačiau norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį į klaidingą implikaciją, slypinčią Jūsų komentare. Argi Jūs neturėjote omeny, kad kolektyvinių sprendimų priėmimo procedūra yra netinkama, jei ji kenkia kai kurių asmenų interesams; nes, pažeisdama kai kurių asmenų interesus, ji būtinai traktuoja jų interesus nelygiai. Jei taip, tai, mano galva, Jūsų išvada klaidinga. Kolektyvinis sprendimas, kuris kenkia kai kurių žmonių interesams, nebūtinai pažeidžia lygaus interesų traktavimo principą. Priimant kolektyvinius sprendimus iš esmės neįmanoma *nepažeisti* tam tikrų žmonių tam tikrų interesų. Joks sprendimas, nei procedūrinis, nei substancinis, negali garantuoti, kad kaip nors nebus pakenkta kieno nors interesams. Nei demokratinis, nei koks nors kitas tikėtinas kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas negali visada (ar net dažnai) patenkinti reikalavimo, kad neturi būti pakenkta nė vienam. Tačiau svarbu

pabrėžti, kad jei priimant sprendimus lygiai traktuojami kiekvieno interesai, tada, net pakenkus kai kurių asmenų interesams, pats principas nebūtų pažeistas.

KRITIKAS: Bet žiūrėkit, kokia Jūsų prielaida: tai tobulas demokratinis procesas, kur kiekvienas traktuojamas lygiai. Bet Jūs, kaip ir aš, gerai žinote, kad politiniai procesai visose demokratinėse šalyse toli gražu neprilygsta demokratinio proceso kriterijams. Atrodo, Jūs kalbate apie demokratiją idealiame pasaulyje, o ne apie tokią demokratiją, kuri žinoma iš mums pažįstamo pasaulio.

ŠALININKAS: Negalėčiau neigti, kad politika demokratinėse šalyse jokiu būdu nėra tobulai demokratinė. Faktiškai tai yra esminis dalykas, kurio užmiršti negalima. Manau, kad substancinių demokratinio proceso apribojimų šalininkai dažnai painioja tokias situacijas, kai gerai funkcionuojančio demokratinio proceso padarinys yra substancinis neteisingumas, su tokiomis situacijomis, kai neteisingumas atsiranda dėl to, kad sprendimų priėmimo procesas neatitinka demokratinių kriterijų. Sutinku, kad pirmuoju atveju nepasiekiamas joks sprendimas, atitinkantis demokratinį procesą, tačiau antruoju atveju geriausias sprendimas būtų kuo tiksliau įgyvendinti demokratinį procesą.

KRITIKAS: Bet mane visų pirma domina pirmasis atvejis. Jūs jau tiek laiko trypčiojate aplink jį. Ar ne laikas Jums pažvelgti į jį tiesiai?

DEMOKRATINIS PROCESAS *VERSUS* LYGUS TRAKTAVIMAS

ŠALININKAS: Tuojau pat. Bet jei mes tikrai gvildename galimų konfliktų tarp substancinių reikalavimų ir demokratinio proceso svarbą, išskirkime tris reikalavimų, keliamų substanciniam interesui ar gėriui, rūšis:

1. Substancinis interesas yra teisė, įgaliojimas arba kitas reikalavimas kažkam, kas priklauso demokratiniam procesui. Tardamas "kas priklauso", turiu galvoje tai, kas yra esminė pačios demokratinio proceso koncepcijos dalis, pvz., teisė laisvai reikšti savo nuomonę ar susirinkimų laisvė.
2. Kokia nors substancinė teisė ar gėrybė yra išoriška demokratinio

proceso atžvilgiu, tačiau jam būtina. Tardamas "išoriška", turiu galvoje, kad ji nėra paties proceso koncepcijos dalis, tačiau ji yra būtina tinkamam šio proceso funkcionavimui. Pavyzdžiui, nuo Aristotelio laikų politikos teoretikai pripažino, kad demokratinio proceso funkcionavimas bus trikdomas, jei piliečiai labai nelygūs ekonominiu ar kitų lemtingų resursų požiūriu.

3. Kokia nors substancinė teisė ar gėrybė yra išoriška demokratinio proceso atžvilgiu ir jam nebūtina; tačiau būtina, kad būtų gerbiama Prigimtinės Lygybės Idėja. Štai sąžiningas kriminalinio nusikaltėlio teismo procesas nėra demokratinio proceso elementas ir jam visai nebūtinas, bet jis yra akivaizdžiai būtinas lygiam traktavimui.

KRITIKAS: Pastarasis punktas yra ypač svarbus, nes jis parodo, jog yra įmanoma, kad demokratinis procesas kartais gali pažeisti vieną iš savo prielaidų, ir būtent prielaidą, esmingą pačiam jo, kaip kolektyvinių sprendimų proceso, pateisinimui. Tai galima padaryti dvejopai: (1) galima tiesiog atsisakyti lygiai traktuoti visų interesus, pvz., nepakankamai atsižvelgiant į skurdžių interesus, nes jie ne tokie susitelkę, organizuoti ir veiklūs. (2) Remdamiesi Prigimtinės Lygybės Idėja, mes galime išskirti tokius fundamentalius interesus, kurių neturėtų ignoruoti net demokratinis procesas.

REIKALAVIMAI GĖRYBĖMS, PRIKLAUSANČIOMS DEMOKRATINIAM PROCESUI

ŠALININKAS: Natūralu, kad Jūs tiesiai ėmėtės sunkiausio atvejo. Bet ir kiti dalykai svarbūs. Tarkime, galite parodyti, kad Jūsų siekiamas geras substancinis rezultatas realiai yra paties demokratinio proceso sudėtinė dalis: pavyzdžiui, tai žodžio laisvė. Tada konfliktas tarp demokratinio proceso ir tinkamų substancinių rezultatų išnyktų. Šiuo atveju būtų geriausia ne atsisakyti demokratinio proceso, o jį įgyvendinti ar toliau tobulinti.

Konfliktas tarp substancinių rezultatų ir demokratinio proceso išnyktų, jeigu (1) daugumos valdžia kokiu nors pavidalu būtinai vestų prie geriausių substancinių rezultatų; (2) siektinas substancinis rezultatas būtų teisė, privilegija, galimybė ar pareiga, kaip sudėtinė demokratinio proceso dalis; arba (3) tiek, kiek būtų patenkintas apsišvietu-

sio supratimo kriterijus, demokratinis procesas būtinai vestų prie geriausių substancinių rezultatų.

Daugumos valdžia

KRITIKAS: Pirmasis sprendimas tikrai neteisingas. Manau, kad iš pat pradžių mes abu turime atsisakyti požiūrio, jog neturime išorinių kriterijų, kuriais galėtume vertinti daugumos sprendimus ir taip nuspręsti, ar daugumos sprendimai būtinai teisingi. Jei taip būtų, daugumos valdžia užtikrintų tai, ką Rawlsas pavadino "grynuoju procedūriniu teisingumu". Bet šis tvirtinimas galiausiai sugriauna save patį. Juk jei mes neturime išorinių kriterijų, pagal kuriuos vertintume daugumos veiksmus, kartu mes neturime kriterijų, pagal kuriuos spręstume, ar daugumos valdžia yra pranašesnė už bet kokią alternatyvą ir ar iš tikrųjų demokratinis procesas yra pranašesnis už kokią nors alternatyvą, tokią kaip priežiūra.

ŠALININKAS: Mes tikrai dėl to sutariame. Mano galva, beprasmiška tarti, kad mes galėtume pateisinti demokratinį procesą, remdamiesi morale, jei tikėtume, kad nėra jokių pačiam procesui išoriškų moralės normų.

KRITIKAS: Ar tai reikštų, kad daugumos valdžia nėra Rawlso "grynojo procedūrinio teisingumo" forma?

ŠALININKAS: Ne, ji nėra, ir aš nesutikčiau, kad ji yra "tobulas procedūrinis teisingumas". Rawlso terminais, jis gali būti "netobulas" arba "kvazigrynas". Bet žiūrėkite: daugumos valdžia yra pelkė, kurioje murkdydamiesi prarasime jėgas. Tikiuosi, kad mes galime apeiti didžiąją šios pelkėtos teritorijos dalį. Būtų gerai, jei mes galėtume sutarti, kad vėliau, kalbėdami apie daugumos sprendimus, turėtume galvoje tuos sprendimus, kuriuos priimant vyrautų daugumos piliečių balsai, nors paliekame atvirą painų klausimą – ar tam būtina griežta daugumos valdžia. Mano galva, mes galime sutarti, kad, priėmus bet kokią pagrįstą demokratinio proceso interpretaciją, daugumai būtų leidžiama turėti persvarą prieš mažumą priimant kolektyvinius sprendimus. Juk mes abu tariame, kad net šia neapibrėžta prasme daugumos valdžia ne visada ir nebūtinai veda prie geriausių substancinių padarinių.

KRITIKAS: O daugumos kartais gali kenkti mažumoms?

ŠALININKAS: Kaip sakiau, – o kadangi Jūs neprieštaravote, tariau, kad sutikote, – joks kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas – net jeigu jis pasižymi tobulu procedūriniu teisingumu – kartais negali nepažeisti tam tikrų asmenų interesų. Net Tocqueville'is, kurio požiūriu, daugumos kelia grėsmę pamatinėms laisvėms, vis dėlto buvo įsitikinęs, kad "moralinė daugumos jėga remiasi tuo... [principu], kad daugumos interesams turi būti teikiama pirmenybė prieš mažumos interesus" (Tocqueville [1835] 1961, 1:300). Problemiška ne tai, ar daugumos, veikdamos per demokratinį procesą, kartais gali pažeisti mažumos interesus. Jos tikrai tai padarys. Problemiška tai, ar – ir kaip – galima joms neleisti *neteisėtai* pažeisti *pamatinių* mažumos teisių ir interesų.

KRITIKAS: Ar dabar Jūs neteigiate, kad tam tikromis aplinkybėmis teisingas veiksmas nepriklauso nuo jo padarinių, liečiančių naudą, malonumą, laimę ar dar ką nors, įvertinimo? Pavyzdžiui, negalima pateisinti nekaltų asmenų žudymo tuo, kad jų žudymas esą reikalingas pasiekti tam tikram kolektyviniam tikslui. Panašiai būtų klaidinga pamatines teises ir teisingumo principus sverti grynai utilitarinėmis svarstyklėmis, nes jie dažnai gali būti nusverti daugumos utilitarinio pelno (Dworkin 1978, 271; Rawls 1971, 22–27, 356–362). Bet jei pripažįstate, kad tam tikros pamatinės teisės ir principai turėtų būti laikomi nepažeistinais ir iš tikrųjų neturėtų būti pažeidžiami jokio politinio proceso, ar Jūs nesutiktumėte su manimi, kad jie neturėtų būti pažeidžiami ir demokratinio proceso?

Teisės

ŠALININKAS: Taip, tačiau kai mes prieiname prie pamatinių teisių klausimo, argumentai už demokratinį procesą tampa žymiai stipresni, daug stipresni, negu mano tokie žmonės kaip Jūs. Jūsų tipo kritikai, teigiantys, kad substanciniai padariniai pranašesni už demokratinį procesą, dažnai, ypač Jungtinėse Valstijose, įrodinėja, kad piliečiai demokratinėje santvarkoje "savo valdžios atžvilgiu turi tam tikras pamatines teises". Pavyzdžiui, dėl amerikiečių sakoma, kad tos teisės apima "tam tikras moralines teises, juridiškai legalizuotas konstitucijos" (Dworkin 1978, 191). Prototipinis pavyzdys yra žodžio laisvė (192). Taigi žodžio laisvė dažnai vertinama kaip substancinis

reikalavimas, aukštesnis už demokratinį procesą ir, jei reikia, gintinas nuo demokratinio proceso. Tas pat ir su daugeliu kitų pamatinių politinių teisių – balsavimu laisvuose ir sąžininguose rinkimuose, spaudos laisve, susirinkimų laisve ir t.t. Pavadinčiau tai *išankstinių teisių teorija.*

KRITIKAS: Aš ir pats linkęs tai teorijai pritarti. Esu įsitikinęs, kad daugelis pamatinių teisių (neišskiriant ir politinių teisių) turi moralinį autoritetą, jei norite, ontologinį pamatą, visiškai nepriklausantį nuo demokratijos ir demokratinio proceso. Jos apriboja tai, ką galima nuveikti (mažų mažiausiai nuveikti deramai) per demokratinį procesą. Pilietis turi teisę esant reikalui šias teises *priešpriešinti* demokratiniam procesui. Kadangi jų įgalinamai laisvei demokratinis procesas *pats* kelia potencialią grėsmę, kad išsaugotume pamatines politines teises bei laisves, privalome jas apsaugoti net nuo tokių pažeidimų, kurie nulemti paties demokratinio proceso.

ŠALININKAS: Jūsų požiūris dažnai vadinamas ribotos demokratijos teorija, ją menamai priešpriešinant neribotai demokratijai. Bet manau, kad tokia priešstata yra klaidinanti.

KRITIKAS: Bet jeigu Jūs nemanote, kad demokratinis procesas gali būti apribotas, akivaizdu, jog esate įsitikinęs, kad demokratija neturi jokių privalomų ribų.

ŠALININKAS: Manau, kad tokia priešstata klaidinga. Savivaldos teisė demokratiniame procese savaime yra viena iš fundamentaliausių asmens teisių. Jei galima sakyti, kad kai kurios teisės yra neatimamos, Jūs tikrai sutiksite, kad tarp jų turi būti ir šioji. Todėl bet koks savivaldos teisės pažeidimas neišvengiamai pažeidžia pamatinę, neatimamą teisę. Bet jeigu žmonės turi teisę valdytis patys, tada ir piliečiams priklauso turėti visas teises, neatskiriamas nuo demokratinio proceso. Šitaip samprotaujant, pamatinių politinių teisių visuma gali būti išvesta iš vienos fundamentaliausių žmogaus teisių: teisės į savivaldą per demokratinį procesą.

KRITIKAS: Tai skamba labai didingai, tačiau "teisė į savivaldą per demokratinį procesą" yra tokia bendra, kad beveik beprasmiška. Kaip galima užtikrinti tokią neapibrėžtą teisę? Turiu galvoje įstatyminį užtikrinimą, o ne revoliucinį.

ŠALININKAS: Žinoma, "teisė į savivaldą" yra abstrakti. Tai abstrakti moralinė teisė, o ne konkreti teisė, įvedama įstatymiškai. Bet ši ab-

strakti moralinė teisė virsta daugybe moralinių ir juridinių teisių, kurių dauguma yra konkrečios ir įmanomos teisiškai apsaugoti. Kad suprastume, kodėl taip yra, apmąstykime demokratinio proceso kriterijus. Jie būtinai reikalauja, kad asmenys, veikiami kolektyvinių sprendimų, turėtų tam tikras teises; jei šių teisių nesama, kriterijai pažeidžiami ir demokratinis procesas nebeegzistuoja. Kiekvienas kriterijus apibrėžia plačią moralinę teisę: teisę būti pilnateisiu piliečiu asociacijos, priimančios kolektyvinius sprendimus, privalomus kiekvienam. Kaip pilnateisis pilietis, kiekvienas turi teisę į balsavimo lygybę ir vienodas galimybes veikti priimant sprendimus, gerai suprasti savo asmeninius interesus ir kartu su kitais piliečiais kontroliuoti priimtus saistančius kolektyvinius sprendimus.

Praktiškai kiekviena iš šių plačių moralinių teisių savo ruožtu reikalauja daug konkretesnių teisių, tiek moralinių, tiek juridinių, tokių kaip saviraiškos laisvė. Atskirais atvejais šitos konkretesnės teisės yra neatskiriamos ne tik nuo kurios nors vienos, bet ir nuo keleto plačių moralinių teisių. Pavyzdžiui, žodžio laisvė yra neatskiriama tiek nuo veiksmingo dalyvavimo, tiek ir nuo apsišvietusio žmogaus supratimo; tas pat ir su spaudos bei susirinkimų laisve. Didelėse demokratinėse sistemose teisė kurti politines partijas ir kitas politines asociacijas neatskiriama nuo balsavimo lygybės, veiksmingo dalyvavimo, apšvietos ir galutinės dienotvarkės kontrolės.

KRITIKAS: Visa tai puiku, bet ar Jūs ne per didelis formalistas? Galiausiai kas atsitiks, jei dauguma, veikdama per tobulas demokratines procedūras, iš mažumos atims žodžio laisvę?

ŠALININKAS: Bet ar nepastebite, kad tokiu atveju dauguma neveiktų – ir negalėtų veikti – per "tobulas demokratines procedūras"? Šios politinės teisės – aš jas vadinsiu *pirminėmis politinėmis teisėmis* – neatskiriamos nuo demokratinio proceso. Jos nėra ontologiškai atskirtos nuo demokratinio proceso, pirminės jo atžvilgiu ar pranokstančios jį. Jei demokratinis procesas išsiskleidžia tam tikroje politinėje sistemoje, kartu turi egzistuoti visos pirminės politinės teisės. Jei toji sistema neapima pirminių politinių teisių, neegzistuoja ir demokratinis procesas.

Rezultatas yra tas, kad mes nesusiduriame su tiesioginiu konfliktu tarp substancinių teisių ir laisvių iš vienos pusės, ir demokratinio proceso iš kitos. Juk jeigu pati demokratija yra pamatinė teisė, tada

asmens pamatinė laisvė iš dalies apima galimybę ta teise naudotis. Mes jau sutarėme, kad, naudodamasi savo teisėmis ir laisvėmis, dauguma gali teisėtai apsaugoti savo interesus nuo pažeidimų iš mažumos pusės, nors tai reiškia, kad kenksminga mažumos veikla apribojama.

Bet demokratinis procesas nėra visiškai atviras. Jei dauguma iš mažumos ar net iš savęs atimtų kokią nors pirminę politinę teisę, tada jau vien tai darydama, ji pažeistų demokratinį procesą. Jei daugumos sprendimas nebuvo paprasčiausia jos klaida, tada būtų visiškai teisinga, kad ji pati nėra visiškai atsidavusi demokratiniam procesui. Arba, kita vertus, jei piliečiai būtų atsidavę demokratiniam procesui, jie nepažeistų kokių nors piliečių pirminių politinių teisių, galbūt išskyrus tuos atvejus, kai jie klysta.

KRITIKAS: Ar Jūs norite pasakyti, kad daugumos tironija yra paprasčiausia iliuzija? Tokia nuomonė būtų menka paguoda mažumai, kurios pamatines teises trypia piktnaudžiaujanti dauguma. Manau, turėtumėte rimtai apsvarstyti dvi galimybes: pirma, kad dauguma pažeis mažumos teises, ir antra, kad dauguma gali priešintis pačiai demokratijai.

ŠALININKAS: Imkime pirmąją. Ši problema dažnai pateikiama kaip paradoksas: jei dauguma neturi teisės tai daryti, šitaip iš jos atimamos jos teisės; bet jei dauguma turi teisę tai daryti, tada ji gali iš mažumos atimti jos teises. Šis paradoksas turėtų parodyti, kad joks sprendimas negali būti demokratiškas ir kartu teisingas. Bet ši dilema man atrodo netikra.

Žinoma, dauguma gali turėti tiek jėgos ar galios, kad atimtų iš mažumos jos politines teises. Tačiau spėju, kad praktikoje galinga mažuma gali atimti iš daugumos jos politines teises daug dažniau negu priešingai. Tačiau tai empirinis klausimas, ir mes aptarinėjame ne jį. Tikrasis klausimas yra toks: ar dauguma gali *teisėtai* pasinaudoti savo pirminėmis politinėmis teisėmis, kad atimtų iš mažumos jos politines teises.

Atsakymas yra aiškiai neigiamas. Kitaip tariant, logiškai negali būti teisinga, kad asociacijos nariai turi valdytis demokratiškai ir tuo pačiu metu asociacijos dauguma gali atimti iš mažumos jos politines teises. Juk taip darydama dauguma atimtų iš mažumos teises, neatskiriamas nuo demokratinio proceso. Todėl galiausiai dauguma tvirtintų, kad asociacija neturi valdytis demokratiškai. Procesas ir tokie jo pažeidimai negali egzistuoti kartu.

KRITIKAS: Galbūt logiškai Jūsų argumentas nepriekaištingas. Tačiau

daugumos ne visada nepriekaištingai logiškos. Jos gali tam tikru mastu būti atsidavusios demokratijai ir kartu pažeidinėti jos principus. Dar blogiau, jos gali *netikėti* demokratija ir kartu ciniškai pasinaudoti demokratiniu procesu tam, kad sugriautų demokratiją. Kas gi Jūsų teisių teorijoje trukdo liaudžiai nuspręsti, kad ji paprasčiausiai nenori būti valdoma per demokratinį procesą? Ar negali būti taip, kad ji sąmoningai pasinaudos demokratiniu procesu, kad demokratiją pakeistų nedemokratiniu režimu? Ar dabar Jūs nesusiduriate su paradoksu, kuriam neturite sprendimo? Arba liaudis neturi teisės naudotis demokratiniu procesu tam, kad sugriautų demokratiją, ir šiuo atveju ji nesugeba valdytis demokratiškai, arba ji turi tokią teisę, ir šiuo atveju ji gali demokratiškai pasirinkti būti valdoma diktatoriaus. Bet kuriuo atveju demokratiniam procesui lemta išnykti. Be tam tikrų apribojimų, tiek moralinių, tiek konstitucinių, demokratinis procesas tampa prieštaringas, ar ne?

Šalininkas: Kaip tik tai aš ir stengiausi parodyti. Žinoma, demokratija yra ribota. Bet, mano galva, šios ribos yra įmontuotos į paties proceso prigimtį. Jei peržengiate šias ribas, tada neišvengiamai pažeidžiate demokratinį procesą. Paaiškinsiu, ką turiu galvoje, naudodamas Jūsų pavyzdį apie daugumą, kuri yra priešiška pačiai demokratijai.

Empiriškai yra visai teisinga, jog liaudis gali pasinaudoti demokratiniu procesu, kad jį sugriautų. Galiausiai, jei demokratinis procesas egzistuoja, jis jokiu būdu nebus barjeras, kurio neperžengtų dauguma, siekdama tai padaryti. Tačiau pirmas klausimas yra toks: ar demas gali *teisėtai* padaryti tai, ką jis aiškiai *gali* padaryti, arba, vartojant kitus terminus, ar jis turi įgaliojimus padaryti tai, kam padaryti jis turi jėgą. Šitaip pateiktas argumentas, kad demas gali teisėtai pasinaudoti demokratiniu procesu, jog sugriautų demokratiją, yra suprastas taip pat blogai kaip ir ankstesnis argumentas, kad dauguma gali teisėtai atimti iš mažumos jos teises, nes abiejų argumentų esmė sutampa. Ši dilema yra netikra tiek vienu, tiek kitu atveju. Jeigu pageidautina, kad liaudis valdytųsi demokratiškai, tada negali būti pageidautina, kad ji valdytųsi nedemokratiškai. Jei žmonės tiki, kad demokratija yra siektina ir pateisinama, logiškai jie negali kartu tikėti, kad ji nesiektina, ir tokiu būdu pateisinti demokratinio proceso griovimą.

Jokia žmogiškoji patirtis mums neparodo, kad demokratija negali žlugti. Tačiau žmonės, atsidavę demokratiniam procesui, būtų logiš-

kai įpareigoti saugoti teises, būtinas demokratiniam procesui. Jei jie sąmoningai pažeidžia šias teises, tuo pačiu jie paskelbia, kad nori atsisakyti demokratinio proceso.

KRITIKAS: Jūs vis vengiate išgirsti tai, ką aš bandžiau pabrėžti. Jūsų dirbtiniai loginiai pratimai yra labai silpna kliūtis daugumos tironijai. Dar sykį: mums nepakanka Jūsų formalių procedūrų, mums reikia, kad substancines teises ir padarinius garantuotų tam tikri institutai!

ŠALININKAS: Visiškai sutinku. Tačiau praktikoje demokratinis procesas veikiausiai neišliktų ilgai, jei kokios nors šalies žmonės nebetikėtų, kad jis pageidautinas, ir jeigu jų tikėjimas nebūtų įkūnytas jų papročiuose, veikloje bei kultūroje. Ryšys tarp demokratinio proceso ir pirminių politinių teisių iš tikrųjų nėra labai abstraktus. Jį puikiai mato praktinė nuovoka ir sveikas protas. Mąstydama apie savo politinės sistemos reikmes, demokratinė liaudis, jos vadai, jos intelektualai bei jos teisininkai matytų praktinį pirminių politinių teisių reikalingumą ir sukurtų jų apsauginius mechanizmus. Todėl tarp žmonių, daugiausiai nusiteikusių demokratiškai, tikėjimas pirminių politinių teisių reikalingumu gali puikiausiai persipinti su jų tikėjimu pačia demokratija. Stabilioje demokratijoje nusiteikimas saugoti visas pirmines politines teises taptų neatskiriamu politinės kultūros elementu, ypač tokiu mastu, kokiu ši kultūra buvo saugojama, interpretuota ir perduota asmenų, tiesiogiai atsakingų už teisių interpretaciją ir įgyvendinimą, pvz., juristų.

Jeigu demokratinis procesas ir jam reikalingos pirminės politinės teisės nebūtų šitaip remiamos liaudies politinės kultūros, neįtikėtina, kad demokratinis procesas išliktų.

KRITIKAS: Bet galbūt tai, ko reikia, kad jis realiai išliktų, yra teismai, turintys konstitucinę galią apginti pamatines teises nepriklausomai nuo to, ko nori dauguma.

ŠALININKAS: Kai tik demokratinis procesas nebegali būti išsaugotas dėl žemos ar priešiškos politinės kultūros, būtų lengvabūdiška tikėtis, kad pirmines politines teises ilgiau išsaugos teismai ar kokios kitos institucijos. Jūs tikriausiai neraginsite manęs tikėti, kad Aukščiausiasis teismas, įgaliotas ginti substancines teises, būtų galėjęs sutrukdyti nuversti demokratiją diktatoriškoms jėgoms Italijoje 1923 m., Vokietijoje 1933 m., Čilėje bei Urugvajuje 1973 m. ir t.t.!

KRITIKAS: Net jei nėra konflikto tarp demokratinio proceso ir daugy-

bės jam reikalingų pamatinių teisių, – pirminių politinių teisių, – visai įmanoma, kad palyginti gerai funkcionuojančioje demokratinėje sistemoje, palaikomoje demokratinės politinės kultūros, laikas nuo laiko pirminių politinių teisių, pvz., žodžio laisvės, apsauga gali sutrikti. Ar nėra taip pat įmanoma, kad alternatyvinis procesas gali ištaisyti šias klaidas, ne per daug išstumdamas demokratinį procesą? Daug amerikiečių tiki, kad tokį procesą užtikrina nepriklausoma teisminė sistema, turinti galią paskelbti nekonstitucine tokią įstatymų leidybą, kuri pažeidžia konstitucijos nustatytas teises.

Be to, jūsų politinių teisių traktavimas netrukdo tam, kad demokratinis procesas gali pažeisti *kitas* teises ir interesus, nepriskirtinus pirminėms politinėms teisėms. Anksčiau sakiau, kad demokratinis procesas gali pažeisti Prigimtinės Lygybės Principą, nelygiai traktuodamas visų interesus arba pažeisdamas tokius pamatinius interesus, kurie turėtų būti apsaugoti konstitucijos. Šiuo atveju net tobulai apsaugodamas piliečių pirmines politines teises ir kitokiais būdais užtikrindamas lygų traktavimą, demokratinis procesas pažeistų šiaip jau nepažeistiną gėrį, interesą ar teisę.

INTERESAI, APŠVIETA IR LAISVA DISKUSIJA

Šalininkas: Jūs, tie žmonės, kurie primygtinai tvirtina, kad substanciniams rezultatams turi būti teikiama pirmenybė prieš demokratinį procesą, turite tikėti, jog žinote, kokie tie rezultatai turi būti. Bet kas gi leidžia jums savintis tokį aukštesnį žinojimą? Ar Jūs neužkliuvote už to paties rifo kaip ir tezė, kad priežiūra yra pranašesnė už demokratiją?

Galų gale Jūsų tariamas žinojimas, kokie substanciniai interesai turi būti apsaugoti nuo demokratinio proceso, yra prieštaringas. Veikiausiai Jūs negalite sužinoti apie kitų (nekalbant apie Jūsų pačių) interesus niekaip kitaip, kaip tik plačiai bendraudami ir diskutuodami su kitais. Tokia diskusija turėtų būti laisva, nevaržoma ir neprievartinė. Bet jeigu įvyktų tokia diskusija, tada, be abejonės, kiti, jei jų protiniai sugebėjimai nėra smarkiai pažeisti, pasiektų tokį pat apsišvietusį savo interesų supratimą kaip ir Jūs. Tad kaipgi Jūs galite pagrįsti savo pretenziją suprasti jų interesus geriau, negu diskutuodami suprastų jie patys?

KRITIKAS: Jūs būtumėte teisus, jei mes visi dalyvautume laisvoje, nevaržomoje ir neprievartinėje diskusijoje, apie kurią Jūs šnekate. Nelaimei, mes negyvename tokiame pasaulyje.

ŠALININKAS: Sutinku. Tačiau noriu pabrėžti, kad šiuo požiūriu demokratinis procesas yra daug pranašesnis už bet kokią alternatyvą. Nors demokratinio proceso kriterijai, žinoma, niekada negali būti patenkinti tobulai, į juos gali būti pakankamai atsižvelgta tik tokiu mastu, kokiu piliečiai iš tikrųjų turi galimybes dalyvauti laisvoje, nevaržomoje ir neprievartinėje diskusijoje. Jokia demokratinio proceso alternatyva nepateikia tokios griežtos normos, pagal kurią turi būti sprendžiama apie jos sklaidą.

KRITIKAS: Jūs vis dar trypčiojate aplink mano pagrindinę mintį. Jūs vis dar piešiate demokratinį procesą idealiais terminais. Tačiau Jūs, kaip ir aš, gerai žinote, kad realioje praktikoje politinis gyvenimas demokratinėse šalyse niekada visiškai neatitinka idealių demokratinio proceso normų. Dažnai, galbūt dažniausiai, reali praktika labai nutolusi nuo idealo. Kai taip yra, net Jūsų įsitikinimu gali būti daug neteisybės. Kai kurių piliečių interesai paprasčiausiai traktuojami *nelygiai*. Net jei nepasitaikytų kitokių šio principo pažeidimų, vien šie atvejai tikrai reikalautų alternatyvinio proceso, garantuojančio teisingus substancinius rezultatus.

ŠALININKAS: Jei Jums atrodo, kad bėgu nuo Jūsų minties, tai tik todėl, kad noriu Jums parodyti, jog konfliktas, Jūsų manymu, egzistuojantis tarp proceso ir substancijos, iš tikrųjų nėra konfliktas tarp substancinio teisingumo ar teisės ir demokratinio proceso. Priešingai, jis atspindi demokratinio proceso nesėkmę. Ši išvada svarbi ne tik teoriškai. Ji svarbi praktiškai, nes pasako mums, jog sprendimas gali būti ne toks, kai demokratinis procesas apribojamas arba teisingi rezultatai užtikrinami per alternatyvinį ir veikiausiai mažiau demokratišką procesą. Vietoj to, sprendimas gali būti toks: patobulinti demokratinio proceso veikimą: jį padaryti labiau demokratišką.

KRITIKAS: Man akivaizdu, kad mes dar neatskleidėme pagrindinių mūsų nesutarimų. Diskusijos pradžioje teigėte, kad reikia skirti tris teisių arba gėrybių rūšis. Kol kas mes kalbėjome tik apie substancines teises arba gėrybes, *neatskiriamas* nuo paties demokratinio proceso, tardami, kad šis procesas pakankamai atitinka šiuos kriterijus. Tačiau Jūsų paskutinė pastaba man primena, kad mums vis dar reikia aptarti

įvykdomumo klausimą. Tai, ką Jūs sakote apie demokratinio proceso tobulinimą, yra labai gražu kaip idealus tikslas, bet praktikoje šis sprendimas gali būti sunkiau įgyvendinamas negu, tarkime, konstitucinių garantijų sistema ir Aukščiausiasis teismas, turintis galutinę teisę jas interpretuoti.

Antra, Jūs neišskleidėte problemos, nulemtos substancinių teisių ar gėrybių, išoriškų demokratiniam procesui, bet jam būtinų. Manau, čia galima įžvelgti subtilaus paradokso padarinius.

Trečia, Jūs neišskleidėte teisių arba gėrybių, esančių už demokratinio proceso ir jam nebūtinų, tačiau neatskiriamų nuo Prigimtinės Lygybės Idėjos ir Lygaus Traktavimo Principo, problemos. Kaip pavyzdį Jūs paminėjote sąžiningą kriminalinį procesą, o aš tikriausiai galėčiau pateikti ir kitus pavyzdžius.

* * *

Nors diskusija tarp Šalininko ir Kritiko čia nutrūksta, neišsprendusi kai kurių lemtingų problemų, prieš pradėdamas jas nagrinėti kitame skyriuje, noriu pabrėžti Šalininko argumentacijos svarbą.

Tariamas demokratinio proceso nesugebėjimas tam tikrais svarbiais aspektais užtikrinti pageidautinus substancinius rezultatus neįtikina. Įkandin Šalininko mums reikia atmesti gerai žinomą prieštaravimą tarp substancijos ir proceso. Juk nuo demokratinio proceso negalima atskirti substancinių teisių, gėrybių bei interesų, kuriems, kaip dažnai ir klaidingai manoma, jis kelia grėsmę.

Tarp jų yra savivaldos per demokratinį procesą teisė. Tai ne triviali, o pamatinė teisė, kurią Amerikos Nepriklausomybės deklaracijos autoriai vadino neatimama. Be to, savivaldos teisė nėra teisė "tik į formalų procesą", nes demokratinis procesas nėra nei "tik procesas", nei "tik formalus". Demokratinis procesas nėra "tik procesas", nes kartu jis yra svarbus skirstomojo teisingumo tipas. Juk jis padeda nustatyti lemtingų galios ir valdžios resursų paskirstymą. Teisė į demokratinį procesą nėra "tik formali", nes turi egzistuoti visi šiai teisei įgyvendinti reikalingi resursai ir institutai; tokiu mastu, kokiu jų nesama, neegzistuoja ir pats demokratinis procesas. Be to, teisė į demokratinį procesą nėra "tik abstraktus reikalavimas". Veikiau tai yra visų – moralinių ir įstatymiškų, konstitucinių – bendrųjų ir konkrečiųjų tei-

sių, neatskiriamų nuo šio proceso, reikalavimas, pradedant žodžio, spaudos ir susirinkimų laisvėmis, baigiant opozicinių politinių partijų kūrimo teise. Kad autoritariniai valdovai deda visas pastangas sugriauti institucijas, reikalingas demokratiniam procesui, parodo, kaip gerai jie supranta, kad šis procesas yra ne "tik formalus", bet gali paskatinti struktūrines jų režimų permainas.

Šiuo požiūriu demokratinis procesas duoda piliečiams daugybę teisių, laisvių ir resursų, juos įgalinančių visiškai, kaip lygiateisiams piliečiams, dalyvauti priimant kolektyvinius sprendimus, kuriais jie susisaisto. Jei subrendę asmenys turi dalyvauti priimant kolektyvinius sprendimus, kad apsaugotų savo asmeninius interesus, apimančius jų kaip bendruomenės narių interesus, kad išskleistų savo žmogiškus sugebėjimus ir veiktų kaip apsisprendžiančios, moraliai atsakingos būtybės, tada demokratinis procesas būtinas pasiekti ir šiems tikslams. Šiuo požiūriu demokratinis procesas yra ne tik reikalingas vienai svarbiausių iš visų politinių gėrybių, – žmonių teisei valdytis patiems, – bet ir pats savaime yra turtinga substancinių gėrybių visuma.

TRYLIKTAS SKYRIUS

Procesas *versus* procesas

Ankstesnio skyriaus išvados neatmeta galimybės, kad demokratinis procesas gali pakenkti svarbioms substancinėms teisėms arba kitiems teisingumo reikalavimams. Kaip nurodė Kritikas, tai įmanoma padaryti trimis būdais. Pirma, tam tikros grupės, galbūt dauguma, gali pasinaudoti netobulu demokratiniu procesu, kad pažeistų nuo demokratinio proceso neatskiriamas teises – pvz., žodžio laisvę. Kadangi praktikoje reiklūs demokratinio proceso kriterijai niekada nepatenkinami, net pačios geriausios demokratijos yra akivaizdžiai netobulos. Antra, teisės ir gėrybės, išoriškos šiam procesui, bet jam būtinos, gali būti apsaugotos nepakankamai. Pavyzdžiui, neraštingumas, skurdas ir žema socialinė padėtis iš kai kurių piliečių gali atimti lygias ir pakankamas galimybes dalyvauti priimant sprendimus. Trečia, demokratiškai priimti sprendimai, tobuli ar netobuli, vis dėlto gali pažeisti teises, interesus ar gėrybes, nebūtinas demokratiniam procesui, bet diktuojamas lygios vidinės vertės principo. Pavyzdžiui, įtariamiems kriminaliniams nusikaltėliams gali būti neužtikrintas teisingas teismo procesas. Šias tris galimybes trumpai norėčiau pavadinti "pažeidimais" arba "nesekmėmis".

Tačiau, jei – kaip reikalauja realistinė nuostata – mes tariame, kad kolektyvinius sprendimus reikia priimti, tada bet kokio tobulo ar netobulo demokratinio proceso, reikalingo priimti demokratiniams sprendimams, alternatyva reikalaus kažkokio *kito* kolektyvinių sprendimų priėmimo proceso. Ankstesniame skyriuje matėme, kad tai, kas atrodė esąs paprastas ir tiesioginis konfliktas tarp proceso ir substancijos, iš

tikrųjų apima daug sudėtingesnį konfliktą tarp vienos substancinių gėrybių sistemos ir kitų galimų gėrybių. Dabar mes matome, kad racionalūs šių konfliktų sprendimai pareikalaus pasverti tiek demokratinio, tiek alternatyvinio proceso vertybes. Kas atrodo kaip substancija *versus* procesas, iš tikrųjų yra procesas *versus* procesas. Koks kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas gali būti laikomas tinkamu pasiekti geriausiems rezultatams? Ar egzistuoja tikėtinos alternatyvos, galinčios pateikti geresnius sprendimus negu demokratinis procesas?

Kaip primygtinai teigė Šalininkas, būtų neteisinga atsisakyti demokratinio proceso vien todėl, kad kartais per jį nepasiekiami moraliai teisingi rezultatai. Būtų nepagrįsta atsisakyti demokratinio proceso, jei jo nesėkmes būtų galima pašalinti tą procesą tinkamai patobulinus. Net jei tai neįmanoma, vis tiek būtų neteisinga atsisakyti demokratinio proceso, jei jo neįmanoma pakeisti žymiai labiau tikėtina ir didesnę sėkmę užtikrinančia alternatyva.

Pasakius glaustai, demokratinio proceso nesėkmes siekiant pageidautinų substancinių rezultatų galima įveikti tik keturiais būdais. (1) Demokratinis režimas gali būti pakeistas kitokio tipo režimu. Bet kadangi mes atmetėme šį variantą, tarsime, kad svarbiausia – nepakeisti demokratijos alternatyvine politine sistema. Vietoj to derėtų surasti tinkamą alternatyvą, įgalinančią pataisyti tik kai kuriuos specifinius sprendimus, įstatymus ar politinius veiksmus apskritai demokratinės sistemos ribose.

Taigi (2) netobulas demokratinis procesas gali būti patobulintas. Arba (3) konkrečios nesėkmės, kylančios iš demokratinio proceso (tobulo ar netobulo), gali būti įveiktos nedemokratinio proceso. Arba – jeigu netinka nei (2), nei (3) – (4): tam tikras pažeidimo lygmuo gali būti priimtinas kaip toleruotina kaina už demokratinio proceso privalumus. Tačiau jei manoma, kad kaina per didelė, tada reikėtų sugrįžti prie pirmojo varianto.

NEIŠVENGIAMI DEMOKRATINĖS VEIKSENOS NETOBULUMAI

Šalininkas ir Kritikas sutaria, kad realiame pasaulyje "demokratijos" niekada nėra visiškai demokratiškos: tam tikrais atžvilgiais

jos nuolat nutolsta nuo demokratinių kriterijų. Tačiau mūsų sprendimas apie galimas alternatyvas iš dalies priklauso nuo to, ar sėkmingai demokratinis procesas funkcionuoja praktikoje. Sprendimo, priimtino šaliai, kurioje demokratija funkcionuoja prastai, mes galime netaikyti šaliai, kur demokratinis procecas funkcionuoja gerai.

Akivaizdu, kad mums reikia turėti galvoje tam tikras konkrečias sistemas. Kokios jos turėtų būti? Siūlau, kad tokių sistemų pavyzdžiu būtų šalys, kurias mes paprastai laikome "demokratijomis". Kadangi toks sprendimas gali gluminti skaitytoją kaip miglotas ir savavališkas, dar kartą užbėgdamas į priekį pasakysiu, kad "demokratine" šalimi aš laikau tokią, kurioje valstybinė valdžia yra poliarchinė. Kaip matysime vėliau, poliarchija yra režimas, apimantis unikalią sistemą tokių institutų, kurie, kartu paėmus, jį skiria nuo kitokių režimų. Poliarchijomis galima laikyti tokias valdžias, kur demokratiniam režimui būtinos institucijos pakyla virš tam tikro lygio. Nors poliarchijos yra didžiausias demokratinio proceso laimėjimas didžiuoju nacionalinės valstybės mastu, tai, kas pasiekta poliarchijų, yra toli nuo to, ko reikalauja demokratinio proceso kriterijai, pateikti 8 skyriuje. Kaip didelio masto demokratinė sistema realiame pasaulyje, poliarchija yra geriausias įmanomas atvejis, bet pagal idealias normas ji yra antrarūšė.

Taigi mes klausiame, kaip substanciniai trūkumai gali būti įveikti tokioje šalyje, kur valstybinė valdžia yra poliarchija, t.y. netobula demokratija. Dabar turime keturis galimus sprendimus: (1) poliarchiją pakeisti nepoliarchija; (2) patobulinti poliarchijos veikseną; (3) konkrečių nesėkmių atvejais netobulus poliarchijos demokratinius procesus pakeisti tinkama nedemokratine alternatyva, tokia kaip Aukščiausiasis teismas; (4) jei nė vienas iš šių sprendimų netinka, ir toliau priiminėti atitinkamus kolektyvinius sprendimus per poliarchinę (t.y. netobulą) demokratiją.

Čia daug skaitytojų gali suabejoti, ar bet koks bendras mūsų problemos traktavimas, poliarchijas suvokiant kaip tam tikrą klasę, gali būti labai prasmingas ir – aš linkęs manyti, kad taip ir bus, – ar svarbiausi sprendimo elementai bus surasti konkrečios šalies ypatybėse. Bet aš manau, kad, turint galvoje šią išlygą, naudinga apmąstyti tam tikrus bendrus šios problemos aspektus. Tolesnis dialogas tarp Šalininko ir Kritiko gali padėti juos nušviesti.

TEISIŲ IR GĖRYBIŲ, IŠORIŠKŲ DEMOKRATINIAM PROCESUI, TAČIAU JAM BŪTINŲ, PAŽEIDIMAI

KRITIKAS: Nors ilgai narpliojote teisių ar gėrybių, neatskiriamų nuo paties demokratinio proceso, klausimą, Jūs neapsvarstėte galimybės, kad nesėkmės ir pažeidimai gali paliesti teises ir gėrybes, išoriškas demokratiniam procesui, bet jam būtinas.

ŠALININKAS: Nelabai suprantu, ką turite galvoje.

KRITIKAS: Ar sutinkate su tokiu teiginiu: kad būtų visiškai įgyvendintas demokratinis procesas, turi egzistuoti tam tikros sąlygos?

ŠALININKAS: Tai visai akivaizdu.

KRITIKAS: Tai kokios tos sąlygos?

ŠALININKAS: Na, idealiu atveju piliečiai įsijungtų į politinį gyvenimą kaip politiškai lygiateisiai. Kaip sakiau anksčiau, kad piliečiai būtų politiškai lygiateisiai, reikia, kad jie turėtų visas teises, pareigas ir galimybes implikuoti demokratinio proceso kriterijų. Bet – ir aš manau, kad Jūs klausiate apie tai, – tos teisės, pareigos, galimybės ir t.t. negali egzistuoti, jeigu, pavyzdžiui, daugelis svarbių politinių resursų tarp jų nepaskirstyta visai lygiai. Aš turiu galvoje tą lygybės laipsnį, kurį Tocqueville'is XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje, jo manymu, rado tarp amerikiečių ar bent jau tarp suaugusių baltųjų vyriškos lyties piliečių. Aš turiu galvoje nuosavybę, turtą, pajamas, išsilavinimą, socialinę padėtį, informaciją ir panašius dalykus.

KRITIKAS: Ar esama kitų sąlygų?

ŠALININKAS: Kaip ką tik minėjau, demokratija negali egzistuoti, jei žmonės ja netiki. Faktiškai Tocqueville'is įsitikinimą, papročius, įpročius laiko net svarbesniais už konstituciją ir įstatymus, nes be įsitikinimų paramos įstatymų sistemos taptų beprasmiškos; jis manė, kad tokios beprasmiškos jos buvo kai kuriose ano meto Pietų Amerikos šalyse.

KRITIKAS: Taigi jei stokojama įsitikinimų, socioekonominės lygybės ir kitų esminių sąlygų, tada kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas negali būti tobulai demokratinis?

ŠALININKAS: Be abejonės.

KRITIKAS: Ir negalima neigti, kad tai, ką mes vadiname poliarchija, yra netobula ar antrarūšė demokratija, nes nėra sąlygų, būtinų tobulam demokratiniam procesui?

ŠALININKAS: Jūs absoliučiai teisus!

KRITIKAS: Bet kodėl nesama tokių būtinų sąlygų? Ar Jūs sutiktumėte, kad jų nėra dėl vienos iš dviejų priežasčių: arba dėl to, kad tos sąlygos neįmanomos ir paprasčiausiai negali būti įgyvendintos, arba dėl to, kad, nors įmanomos, jos nebuvo įgyvendintos?

ŠALININKAS: Nesuprantu, kodėl turėčiau nuginčyti tokį akivaizdų teiginį.

KRITIKAS: O kodėl gi jos neįgyvendintos? Arba todėl, kad piliečių dauguma norėtų tai padaryti, bet nepajėgia dėl demokratinio proceso netobulumų, arba todėl, kad piliečių dauguma nenori jų įgyvendinti. Ar ne taip?

ŠALININKAS: Jūsų loginei argumentacijai pritartų Viduramžių filosofas. Taip, aš manau, kol kas Jūs tikriausiai teisus.

KRITIKAS: Tačiau jei demokratinio proceso netobulumai piliečių daugumai trukdo įgyvendinti būtinas politinės lygybės sąlygas, tada galbūt vienintelis būdas jas įgyvendinti yra koks nors nedemokratinis procesas? Panašiai, jei dauguma piliečių nenori sukurti sąlygų, būtinų demokratiniam procesui, ar nėra taip pat teisinga, kad tos būtinos sąlygos gali būti sukurtos tik per nedemokratinį procesą?

ŠALININKAS: Manau, tai neįmanoma, bent jau per trumpą laiką. Per ilgą laiką įsitikinimai tikrai keičiasi. Bet aš manau, kad Jūs nagingai sukonstravote spąstus, į kuriuos paklius Jūsų argumentacija. Imkime pirmąją Jūsų siūlomą alternatyvą. Šiuo atveju mažuma, galinti neleisti daugumai valdyti, kartu turi priešintis tolesnei demokratizacijai. Iš šitų menamų prižiūrėtojų tikrai negalima tikėtis didesnės demokratijos. Antruoju atveju didesnei demokratizacijai palanki mažuma primestų savo valdžią prieštaraujančiai daugumai. Perfrazavus Rousseau, mažuma turėtų priversti daugumą būti laisva. Bet aš nesuprantu, kaip tai būtų įmanoma politiškai daugmaž demokratinėje sistemoje. Rezultatas štai koks: grakščiai iškėlęs problemą, Jūs užblokavote įmanomo sprendimo galimybę.

KRITIKAS: O dabar kuris iš mūsų scholastas? Abstrakčiu samprotavimu Jūs tik ką įrodėte, kad JAV Aukščiausiasis teismas neegzistuoja. Sveikinu!

ŠALININKAS: Galime nesutikti, ar Aukščiausiasis teismas tikrai paneigia mano argumentą.

KRITIKAS: Šiuo klausimu mes tikrai nesutarsime. Bet jei Jūs teisus, ar taip pat nelikote be sprendimo?

ŠALININKAS: Ne, aš vis dar turiu du. Pirma, esu pasirengęs susitaikyti su tam tikromis nesėkmėmis ir pažeidimais kaip priimtina kaina už demokratinį procesą, nors ir netobulai įgyvendintą. Jūs galite tai pavadinti pseudosprendimu, bet tai, ką Jūs laikote pseudosprendimu, gali būti mano sprendimas. Antra, truputį anksčiau, sutikęs su Jumis dėl trumpo laiko, aš užsiminiau apie ilgalaikių viešosios nuomonės pasikeitimų galimybę. Manau, kad viešoji nuomonė demokratinėse šalyse darosi vis palankesnė tokioms idėjoms, kaip prigimtinė lygybė ir lygus traktavimas. Demokratinės kultūros turi didelių sugebėjimų ištaisyti savo klaidas. Ir per ilgą laiką bendroji nuomonė demokratinėse šalyse paprastai įsivyrauja.

KRITIKAS: Aš matau, kad nuomonių skirtumai tarp mūsų labiau liečia praktinius teiginius apie alternatyvinių sprendimų įmanomumą, o ne teorinius klausimus. Bet mes vis dar privalome apsvarstyti trečiąjį nesėkmės tipą: pažeidimą tokio pamatinio intereso, gėrio ar teisės, kuri nėra nei neatskiriama nuo demokratinio proceso, nei esmingai būtina jo normaliam funkcionavimui.

INTERESAI, NEESMINGI DEMOKRATINIAM PROCESUI

Praeitame skyriuje Šalininkas įrodinėjo, kad žmonės, panašūs į Kritiką, primygtinai reikalaujantys, kad substanciniams rezultatams būtų teikiama pirmenybė prieš demokratinį procesą, turi paaiškinti, iš kur jie žino, kokie turėtų būti tie rezultatai. Šalininko pastabos suponuoja tris klausimus. Pirmas yra epistemologinis. Iš kur mes galime žinoti, kokie yra asmens interesai, ypač asmens "pamatiniai" interesai? Antras yra substancinis. Nesunku lengvabūdiškai kalbėti apie interesus, tokius pamatinius, kad jie turi būti nepažeidžiami demokratinio (ar kitokio) proceso, bet kokie konkrečiai yra tie interesai ir kuo remdamiesi mes tikrai pagrindžiame jų nepažeidžiamumą? Trečias yra procedūrinis arba institucinis. Kokie *procesai* ar *institucijos* gali geriausiai apsaugoti tuos interesus?

Iš kur mes galime žinoti?

Vienas argumentas, ginantis demokratinį procesą, yra tas, kad į pirmąjį klausimą nėra racionaliai pagrindžiamo atsakymo. Tačiau tuo pat metu juo mėginama susilpninti šios pozicijos antidemokratines potencijas, jį laikant išeities tašku: (1) Jei joks moralinis reikalavimas nėra reikšmingesnis už kitą, tada visi tokie reikalavimai yra lygiaverčiai. (2) Bet jei visi reikalavimai yra lygiaverčiai, visi asmenys, keliantys skirtingus reikalavimus, taip pat yra lygūs: nė vienas negali būti pagrįstai traktuojamas kaip aukštesnis ar žemesnis už kitą jo reikalavimų reikšmingumo požiūriu. (3) Vadinasi, kiekvienas turi dalyvauti kaip lygus siekiant susitarimo. (4) Todėl ir sprendimai, priklausantys nuo moralinių reikalavimų, turi būti priiminėjami per dalyvavimo procesą, bent jau idealiu atveju pasibaigiantį susitarimu.[1]

Kaip primygtinai pabrėžė kai kurie visiško moralinio skepticizmo kritikai, lemtingas tokios argumentacijos trūkumas yra tas, kad ji paneigia save pačią. Jeigu joks moralinis teiginys nėra geresnis už kitą, tada (3) ir (4), kurie tikrai yra moralinės prielaidos ar tiesiogiai priklauso nuo jų, nėra geresni už bet kuriuos kitus. Trumpai tarus, kodėl žmonės *privalo* dalyvauti kaip lygūs? Ar nebūtų taip pat pamatuota sakyti, kad, jei joks moralinis teiginys nėra pranašesnis už kitą, (3) ir (4) teiginiai nėra geriau pagrįsti už teiginį, kad turi vyrauti stipresnis?

Vis dėlto lieka atviras toks klausimas: iš kur mes galime žinoti, kokie yra asmens interesai? Įkandin Kritiko ir Šalininko aš atmetu požiūrį, kad visi reikalavimai moralinei sąmonei yra iš esmės nereikšmingi. Siūlau suformuluoti taip:

Asmens interesas ar gėris yra tai, ką tas asmuo galėtų pasirinkti, geriausiai suprasdamas padarinius, atsirandančius iš šio pasirinkimo ir svarbiausių jo alternatyvų.

Sakyti, jog A suinteresuotas, kad teismo procesas kriminalinėje byloje būtų sąžiningas, yra tas pat, kas sakyti, kad jei A suprastų sąžiningo arba nesąžiningo proceso padarinius, jis reikalautų sąžiningo proceso.

Apsišvietusio supratimo kriterijų dabar galime papildyti, interpretuodami jį taip: asmenys, suprantantys savo interesus taip, kaip ką tik

paaiškinta, turi apsišvietusį savo interesų supratimą.[2] Sakydamas "geriausiai suprasdamas", aš sąmoningai atsitraukiau nuo negalimybės prarajos, į kurią įkristų kiekvienas, sakydamas "visiškai suprasdamas", nes visiškas supratimas iš kiekvieno reikalautų pačiam patirti procesą, jo padarinius ir svarbiausias alternatyvas, kas griežta prasme neįmanoma iš anksto.[3]

Bet ar ši definicija nėra beprasmiška? Jei ne, tai kaip ją taikyti kitam asmeniui? Tai mes galime padaryti tik per apsišvietusią simpatiją, kurios padedami stengiamės suvokti kitų žmonių troškimus, siekius, poreikius ir vertybes, ir mintyse eksperimentuodami bandome įsivaizduoti, ką jie darytų, jei suvoktų savo pasirinkimo padarinius. Jei mums pavyksta tai padaryti, mes įgyjame apsišvietusį kitų žmonių interesų supratimą. Tačiau, kadangi mes patys įsprausti į savąjį supratimą, mūsų minties eksperimentai esmingai netobuli – jie grindžiami mūsų pačių neadekvačiu žinojimu ir iškreipti mūsų pačių pažiūrų, įsitikinimų bei aistrų. Net mūsų apsišvietęs supratimas yra klaidingas.

Ar apsišvietusios simpatijos idėją mes turime atmesti dėl jos neišvengiamo klaidingumo? Ar apsišvietusi simpatija mus verčia priimti sprendimus, kurių priimti mes negalime bet kuriuo atveju? Faktas yra tas, kad mes iš tikrųjų sprendžiame apie kitų žmonių interesus. Negana to, mes skiriame pagrįstus ir nepagrįstus sprendimus apie kitų žmonių interesus. Kaip galėtume pateisinti tėvų autoritetą, jei manytume, kad tėvai nepajėgia spręsti apie savo vaikų interesus geriau negu patys vaikai? Taip spręsdami mes tariame, kad galime pasinaudoti apsišvietusia simpatija. Taip pat mes tariame, kad taip galime elgtis, kai, pavyzdžiui, bandome nuspręsti, ar kai kurie suaugusieji yra tokie nepajėgūs atsižvelgti į savo pamatinius interesus, kad jie turi būti palenkti paternalistiniam autoritetui. Taip pat mes naudojamės apsišvietusia simpatija *post hoc*, kad nuspręstume, ar tie, kuriems pripažintas paternalistinis autoritetas, juo pasinaudojo tinkamai, ar piktnaudžiavo. Taip pat tikėtina, kad mes naudojamės apsišvietusia simpatija, bandydami atkalbėti kitus suaugusiuosius – galbūt šeimos narį ar draugą – nuo tokio veiksmo, kurio, mūsų manymu, jie gailėsis. Mes galime nespręsti apie kitų žmonių interesus, ar atsisakyti apsišvietusios simpatijos, reikalingos sprendimui, tik siaubingai iškreipdami savo paprastas, kasdienes ir žmogiškąsias savybes.

Tai, ką aš tik ką pasakiau, turėtų būti epistemologinės interesų pro-

blemos – kaip mes galime žinoti, kokie jie yra, – sprendimas. Galima dvejoti, ar šis sprendimas siejasi su Asmeninės Autonomijos Prielaida, kuri, kaip pažymėjau anksčiau, yra ne epistemologinė prielaida, bet apdairumo taisyklė, taikoma priimant kolektyvinius sprendimus. Bet tarkime, esame tikri, kad visi piliečiai, priiminėdami kolektyvinius sprendimus, savo vertinimus tikrai grindžia apsišvietusiu savo interesų, apimančių rūpinimąsi kitais bei savo bendruomene, supratimu. Kaip mes galėtume būti tikri, sakydami, kad tai, ką renkasi A, neatitinka A interesų? Šitokia elgsena suponuotų, kad mes turime A nepasiekiamą aukštesnį žinojimą absoliučios normos, nepriklausančios nuo apsišvietusio paties A troškimų, norų, reikmių bei idealių vertybių savižinos. Bet, kaip jau sakiau, praeitame amžiuje visas pastangas pagrįsti tokią pretenziją sugriovė kritikų puolimai. Priėmus apsišvietusio supratimo prielaidą, paties A vertinimų ignoravimas ir apeliavimas į aukštesnę pranašesnių, A gėrio žinojimu apginkluotų, nepriklausomų teisėjų kolegiją, niekada negali būti pateisintas.

Tačiau atvirkščiai, jei mes negalime tarti, kad visi piliečiai vadovaujasi apsišvietusiu savo interesų supratimu, tada, nustatant kas kam geriausia, asmeninės autonomijos reikalavimas vargu ar gali būti traktuojamas kaip epistemologinis principas. Ir kaip tik todėl, kad mes negalime tarti, jog piliečiai visada vadovaujasi apsišvietusiu savo interesų supratimu, asmeninės autonomijos priimant kolektyvinius sprendimus prielaida yra ne epistemologinė prielaida, o tik apdairumo taisyklė.

Kokie interesai aukštesni už demokratinį procesą?

Jei taip, tai kokių interesų negalėtų pažeisti demokratinis procesas ar apskritai bet koks kolektyvinių sprendimų priėmimo procesas? Man atrodo, visai pagrįsta įrodinėti, kad be interesų, nuo demokratinio proceso neatskiriamų ir jam esmingų, *nėra* tokių interesų, kurie turėtų būti nepažeidžiami. Demokratinė liaudis į šią plačią sritį gali įsibrauti tik per klaidą; ir tokia liaudis gali sukurti institucinius saugiklius, padedančius tokios klaidos išvengti. Bet už šios plačios srities ribų demokratinė liaudis gali laisvai rinktis tokią politiką, kurią

jos nariai jaučia esant geriausią; jie gali nuspręsti, kaip geriausiai suderinti laisvę ir kontrolę, kaip geriausiai pašalinti konfliktus tarp vienų ir kitų žmonių interesų, kaip geriausiai tvarkyti bei valdyti savo ekonomiką ir t.t. Trumpai tarus, tikroji politinių sprendimų sritis yra už nepažeidžiamų demokratinės liaudies interesų, susijusių su demokratinio proceso išsaugojimu, ribų. Per demokratinį procesą ir visų šio proceso keliamų reikalavimų dėka piliečiai maksimizuoja savo kolektyvinę laisvę nustatinėti įstatymus ir principus, kuriems paklusdami jie nori gyventi.

Piliečiui A visai natūralu jausti, kad visi jo giliausiai puoselėjami interesai ir tikslai turi būti nepažeidžiami. O piliečiui B – kelti panašų reikalavimą. Ir piliečiui C.... Labai privilegijuotos grupės nariai veikiausiai reikalautų, kad jų interesai tikrai turėtų būti nepažeidžiami, ypač todėl, kad, jų įsitikinimu, jų interesai sutampa su visos visuomenės interesais. Todėl nieko nuostabaus, kad dažnai tvirtinama, jog nuosavybės teisės turi būti prioritetinės ar aukštesnės demokratinio proceso atžvilgiu. Nepalankioje padėtyje esančių grupių nariai taip pat gali reikalauti atsižvelgti į aukštesnį interesą, kuris turi būti patenkintas kitais būdais, jei to nesugeba padaryti demokratinis procesas.

Kaip primygtinai pabrėžia Šalininkas, apsaugodami ar patenkindami kai kurių asmenų interesus, kolektyviniai sprendimai paprastai pažeidžia kitų žmonių interesus. Sprendimai dėl viešųjų reikalų didžia dalimi yra sprendimai, nustatantys išlaidas ir pajamas, naudą ir žalą. Tokiose varžybose bet kokiai grupei labai naudinga savo interesus apsaugoti nuo kolektyvinių sprendimų įtakos, arba, jei nepasiseka to padaryti, pasistengti, kad tų interesų likimą nulemtų sprendimų priėmėjų korpusas, nepriklausantis nuo demokratinio proceso. Tačiau jeigu platus teisių, interesų, gėrybių ir apsaugos priemonių diapazonas įmontuotas į demokratinį procesą, kaip mes galime racionaliai pateisinti pastangas tapti nuo šio proceso nepriklausomais?

Nors, mano galva, toks požiūris patrauklus, tačiau jis palieka atvirą keblų klausimą. Ar mes išties galime tarti, kad žmonės neturi jokių kitų nepažeidžiamų interesų, išskyrus jų teisę į demokratinį procesą ir visą tai, kas su juo esmingai susiję? Pavyzdžiui, ar kiekvienas neturi teisės į sąžiningą teismo procesą kriminalinėse bylose? Jei taip, ar ši teisė neturėtų būti pažeidžiama net demokratinio proceso? Šie klausimai beveik sugrąžina mus prie trečiojo, ką tik mano iškelto klausimo.

Jei tam tikros teisės ar interesai turi būti traktuojami kaip nepažeidžiami ir todėl aukštesni net už patį demokratinį procesą, kokie procesai ar institutai gali juos geriausiai apsaugoti?

Šis klausimas perstumia argumentaciją į visai kitą sferą. Kadangi dabar susiduriame su konfliktu tarp pamatinių teisių, mums reikia surasti šį konfliktą išsprendžiantį procesą. Jei liaudis turi pamatinę savivaldos teisę, ar nebūtų neteisinga šią teisę pažeisti, apribojant demokratinio proceso apimtį taip, kad būtų nebesilaikoma šio proceso normų? Jei teisė į demokratinį procesą prieštarauja kitai pamatinei teisei, per kokį procesą turi būti išspręstas šis konfliktas? Nepakanka pateikti grynai filosofinį atsakymą, pvz., tokį, kad viena teisė turi būti suderinta su kita. Konfliktas turi būti sprendžiamas (aš nesakau – išsprendžiamas) per tam tikrą sprendimų priėmimo procesą, t.y. per "politinį" procesą plačiąja prasme. Ir galima tarti, kad šis procesas bus įmontuotas į politines institucijas.

Taigi tai, ko pradžia yra substancijos supriešinimas su procesu, anksčiau ar vėliau turi virsti praktiniais sprendimais apie tikėtinus alternatyvinius procesus.

KAI KURIE PROCESAI

Išskleisdami distinkcijas, pateiktas Šalininko ir Kritiko, mes galime įsivaizduoti, kad demokratinis procesas gali pažeisti trijų tipų interesus: interesus, neatskiriamus nuo demokratinio proceso, interesus, nuo jo atskiriamus, bet būtinus jo funkcionavimui, ir interesus, nei neatskiriamus nuo jo, nei būtinus jo fukcionavimui. Kokių tipų institucijos gali apsaugoti nuo tokių pažeidimų? Siūlau panagrinėti keturis bendrus sprendimus.

Jei tie keturi sprendimai turi apimti tris galimų pažeidimų tipus, tada, kalbant formaliai, mes turime mažų mažiausiai dvylika galimų institucijų. Nežiūrint šio galimybių pertekliaus, glūdinčio mūsų teoriniame universume, tas faktas, kad kiekvienas sprendimas turi bendrą pobūdį ir nesusijęs su konkrečia situacija, leidžia manyti, kad specifiniai sprendimai labiau priklausys nuo teorinių svarstymų negu nuo to, kas tinka konkrečiai šaliai su jos politine kultūra, istorine raida ir konstitucine struktūra. Bendrieji principai gali mus vesti tik iki tam

tikros ribos, ir mes labai greitai prie jos artėjame. Tačiau dabar aš noriu nurodyti keturis bendrus sprendimus ir paminėti kai kurias su jais susijusias problemas.

Kritikai, primygtinai reikalaujantys substancinių rezultatų pirmumo prieš demokratinį procesą, linkę tarti, kad, kadangi demokratinis procesas negali užtikrinti jų norimų rezultatų, jis turi būti pakeistas tam tikra alternatyva, kuri tokiu atveju neišvengiamai turi būti nedemokratinė alternatyva. Bet kaip praeitame skyriuje pažymėjo Šalininkas, šitokia išvada yra nepagrįsta, nes kartais geriausias sprendimas galėtų patobulinti demokratinį procesą. Todėl noriu pateikti tris demokratinius sprendimus ir vieną alternatyvinį nedemokratinį sprendimą.

Demo didinimas ir mažinimas

Tam tikromis aplinkybėmis pamatinių teisių ar interesų pažeidimai gali būti minimizuojami keičiant piliečių korpuso sudėtį priskiriant ar išskiriant, jį didinant arba mažinant. Kadangi aš tariau, kad demokratinis procesas vyksta, ši problema negali būti išspręsta didinant piliečių korpusą; juk mažuma, kurios teises pažeidė įstatymai, priimti daugumos, pagal tą prielaidą jau būtų priskirta demui. Nežiūrint to, verta stabtelėti ir pastebėti, kad galbūt blogiausi pamatinių teisių (žinoma, apimančių ir pirmines politines teises) pažeidimai atsiranda tada, kai tie, kurie pavaldūs demo įstatymams, yra iš jo išskiriami. Šiais atvejais geriausias sprendimas neretai būtų toks: plėsti demokratinį procesą – tegul demas plečiasi, apimdamas ir tuos, kurie yra išskirti, bet kartu skriaudžiami įstatymų, kuriems jie yra pavaldūs. Išskleisdami savo politines teises, naujai priskirtieji nariai dabar gali sėkmingai keisti įstatymus, darančius žalą jų pamatinėms teisėms.

Tačiau tarkime, kad skriaudžiami piliečiai sudaro mažumą, o dauguma nereaguoja? Kartais sprendimas gali būti toks: leisti tokiai mažumai suformuoti savo demokratinį junginį. Toks sprendimas gali tikti, kai mažuma aiškiai apibrėžta, kai konfliktas tarp daugumos ir mažumos nuolatinis, o daugumos principas leidžia daugumai pažeisti tokią teisę, kuri mažumos įsitikinimu turi neprilygstamą svarbą. Atskirame demokratiniame junginyje buvusios mažumos nariai dabar gali valdytis, nepažeisdami daugumos principo, kurį, jei nori, gali taikyti sau.

Kai dėl buvusios daugumos narių, jie ir toliau valdosi patys, bet jau nebevaldo naujos autonominės mažumos. Vienu kraštutiniu atveju šis sprendimas gali reikalauti visiškos nepriklausomybės: viena valstybė tampa dviem. Kitu kraštutiniu atveju decentralizuojamas tik kai kurių specifinių klausimų sprendimo autoritetas: pvz., dauguma ir mažuma, kiekviena atskirai, kuria vietines valdžias, turinčias labai ribotą autoritetą.

Toks sprendimas ne tik tobulai derinasi su demokratiniu procesu, bet ir daugeliui piliečių jis gali išplėsti laisvę ir apsisprendimą, sudarydamas galimybę pasiekti savo tikslus ir priimti savo įstatymus. Tačiau emociniai varžtai – pvz., nacionalistiniai jausmai, – gali sutrukdyti daugumai priimti tokį sprendimą. Negana to, toks sprendimas nebūtinai turi būti pageidautinas, jeigu laisvė, įgyta naujojo demo, ankstesnės mažumos, leidžia jai kenkti daugumos, dabar išskirtos iš mažesnio demo, gėriui.

Balsavimas, rinkimai ir įstatymų leidimo procedūros

Kartais geriausias sprendimas galėtų būti toks: nustatyti tokias balsavimo, rinkimų ir įstatymų leidimo procedūras, kurios apsaugotų mažumos ar apskritai mažumų interesus.

Kaip matėme 10 skyriuje, tezė, kad griežta daugumos taisyklė yra vienintelis sprendimo priėmimo principas, atitinkantis demokratinį procesą ir jo prielaidas, yra labai įtartina. Negana to, įvairios balsavimo procedūros, kiekviena iš kurių gali turėti skirtingas pasekmes, gali pagrįstai skatinti siekti politinės lygybės.[4] Beje, 14 skyriuje mes dar susidursime su lemtingu klausimu, klausimu, kurį implikuoja sprendimas pakeisti junginį: kurio junginio dauguma? Kadangi demokratinio proceso kriterijai nenurodo ypatingos balsavimo bei rinkimų procedūrų sąrangos, šios procedūros duoda daug galimybių minimizuoti pamatinių interesų pažeidimus, nekenkiant demokratiniam procesui.

Tas pat dėl įstatymų leidimo procedūrų. Demokratiniai korpusai dažnai patys nustato procedūras, užtikrinančias, kad jie veikia rūpestingai, o ne apgraibom; išmintingai, o ne kvailai. Dažnai šios procedūros deleguoja tam tikrai mažumai teisę sustabdyti, atidėti ar pakeisti

tai, kas kitu atveju gali būti nustatyta paprastos, nevaržomos daugumos valdžios. Moraliai įsipareigodamas gerbti tam tikras pamatines teises, jautrus savo silpnybėms, suvokdamas, kad gali veikti neišmintingai, demas gali taikyti tokias procedūras kaip priemonę apsaugoti pamatines teises.

Patirtis atskleidžia labai daug galimybių. Nors daugumoje nūdienos poliarchijų antrieji rūmai reikalingi tam, kad ištaisytų kitų rūmų priimtuose nutarimuose padarytas klaidas, antrieji rūmai, atstovaujantys ar atspindintys skirtingus nuo pirmųjų rūmų interesus, kartais – kaip tai buvo Amerikos Konstituciniame suvažiavime 1787 m. – pristatomi kaip mažumos teisių bastionas ir kliūtis daugumos tironijai. Dėl tų pačių priežasčių daugelis konstitucijų suteikia apribotą veto teisę pagrindiniam vykdomosios valdžios atstovui. Balsavimo taisyklės įstatymų leidžiamajame korpuse gali turėti tą patį tikslą: reikalaudamos konkrečios daugumos, pvz., dviejų trečdalių, tos procedūros duoda mažumai galią sutrukdyti leisti tokius įstatymus, kurie, jos nuomone, yra ginčytini.

Kai išspręsti šią problemą išplečiant demą ar pakeičiant demokratinį junginį nėra nei priimtina, nei pageidautina, tokio tipo procedūrų įvedimas gali būti pats geriausias sprendimas. Juk jeigu demas efektyviai išsaugo galutinę valdžią savo procedūroms, tos procedūros nepažeidžia demokratinių kriterijų. Iš tikrųjų jos gali padėti patenkinti apsišvietusio supratimo kriterijų, sukurdamos didesnę tikimybę, kad dauguma geriau supras savo veiksmų padarinius prieš galutinai nuspręsdama nustatyti ir įvesti kokį nors įstatymą, principą ar kokią nors politiką.

Tačiau praktikoje tokios procedūros turi du rimtus trūkumus. Pirma, beveik neįmanoma užtikrinti, kad mažuma naudotųsi šiomis specialiomis procedūromis tik tam, kad apsaugotų savo pamatines teises. Apskritai tokios procedūros suteikia mažumai galią iš dalies pakeisti daugumos sprendimus, liečiančius *politikos* klausimus, tokiais būdais, kurie, piliečių daugumai apsvarsčius, būtų nepriimtini; arba šios procedūros yra naudojamos apsaugoti mažumų teises tokių pat ar aukštesnių daugumos teisių pažeidimo sąskaita. Pavyzdžiui, daugelis Amerikos Konstitucijos kūrėjų, atrodo, tikėjo, kad, siekiant apsaugoti pamatines teises, prezidentas privalo turėti teisę vetuoti įstatymų leidimą, vykdomą Kongreso; toks veto gali būti atmestas tik dviejų trečdalių

daugumos kiekvienuose rūmuose. Tačiau nuo pat pradžių Amerikos prezidentai reguliariai naudojosi veto teise, kad užblokuotų jiems nepriimtiną *politiką*; niekas nesutinka, kad prezidentas naudojosi – o šiandien veikiausiai niekas nesutinka, kad prezidentas turėtų naudotis, – veto teise išimtinai prieš įstatymus, kurie akivaizdžiai pažeidžia pamatines teises. Tiek 1787 m. Konstituciniame suvažiavime, tiek vėliau buvo panašiai įrodinėjama, kad mažumų teisių apsaugos labui kiekviena Valstija būtų lygiai atstovaujama Senate, nors toks reikalavimas neišvengiamai lemia nelygų atstovavimą piliečių atžvilgiu. Tačiau papildomas svoris, suteiktas mažoms valstijoms, jų piliečių atžvilgiu retai (jeigu apskritai kada nors) padėjo apsaugoti pirmines politines ar socialines teises.

Kitas rimtas šių procedūrų trūkumas yra tas, kad praktikoje daugumai yra nepaprastai sunku jas pakeisti, kai piktnaudžiaujama galia, įgyta šių specialių procedūrų dėka. Pavyzdžiui, Jungtinių Valstijų Senato taisyklės apsunkino ir daugelį metų padarė praktiškai neįmanomą nesibaigiančių debatų nutraukimą. Keletas užsispyrusių ir parinktų plepių senatorių galėdavo ne tik blokuoti įstatymų leidimą, paremtą prezidento, didžiosios senatorių daugumos, Bendruomenių rūmų ir visos šalies, bet kartu galėdavo sutrukdyti pataisyti pačias procedūras. Priešingai argumentui, kad teisė į neribotus debatus yra esminis pamatinių teisių apsaugos elementas, nesibaigiantys debatai Senate kartais buvo naudojami sutrukdyti priimti įstatymus, ginančius pamatines juodųjų teises. Net pačios taisyklės, leidusios senatorių mažumai sužlugdyti įstatymus dėl pilietinių teisių, remiamus daugumos – kartais žymios daugumos – senatorių, taip pat buvo naudojamos sužlugdyti daugumos siūlymus pakeisti šias taisykles.

Taigi viena problema, liečianti specialias procedūras, yra ta, jog jos retai veikia taip, kaip turėtų veikti, kad būtų priimtinos atsižvelgiant į demokratinius kriterijus, t.y. užtikrintų demo galutinės valdžios delegavimą, bet sutrukdytų jos praradimą. Jei specialios procedūros iš tikrųjų patenkina demokratinius kriterijus ir galutinę dienotvarkės kontrolę išsaugo demas arba jo dauguma, tada, griežtai tariant, dar nėra išsprendžiama problema, nuo kurios mes pradėjome: kaip apsaugoti pamatines teises bei interesus nuo pažeidimų iš demokratinio proceso pusės, jei toms teisėms ar interesams kelia grėsmę būtent demokratinis procesas.

Viešosios nuomonės evoliucija

Jei nepakanka nei pakeisti demo, nei nustatyti specialių balsavimo, rinkimų ar įstatymų leidimo procedūrų, tada kitas galimas sprendimas būtų pasikliauti viešosios nuomonės evoliucija. Mūsų Kritikas, be abejonės, iškart atmestų šią idėją, sakydamas, kad viešoji nuomonė pati yra problemiškas dalykas, todėl vargu ar tai gali būti geras sprendimas. Tačiau toks teiginys būtų pernelyg skubotas.

Tolesniuose skyriuose (17 ir 18) mes matysime, kaip ir kodėl bandymas pritaikyti demokratinį procesą didelio masto nacionalinėms valstybėms kartais pavykdavo, o kartais patirdavo nesėkmę. Kai kuriose šalyse poliarchijos institutai skleidėsi daugiau ar mažiau sparčiai, įsišaknijo ir išliko. Mes susidūrėme su šiomis apytikriai dvidešimčia šalių ankstesniame skyriuje, kur jos buvo vadinamos stabiliomis poliarchijomis. Ir priešingai, daugumoje šalių poliarchija neatsirado. Kai kuriose šalyse, kur šios institucijos atsirado neseniai, jos lieka nepatikimos ir netvirtos. Kitose šalyse jos atsirado ir išnyko, kad atskirais atvejais būtų vėl atkurtos.

Per istorinę pirmosios grupės, stabilių poliarchijų, raidą, mes galime bendrais bruožais atskleisti viešosios nuomonės evoliuciją – evoliuciją, tai būtina pabrėžti, be kurios negalėtų atsirasti stabili poliarchija. (Tai, ką aš dabar pateikiu, yra negriežtas empirinis paaiškinimas, o ne normatyvinis argumentas.) Šių šalių patirtis atskleidžia, kad einant laikui pamatinių teisių ir interesų apsauga yra pagilinama ir išplečiama, o pažeidimai, kuriuos anksčiau paremdavo viešoji nuomonė, tam tikru metu, pasirodo, tampa nebepriimtini. Šia prasme Prigimtinės Lygybės Idėja, reikalaujanti lygaus interesų traktavimo visų paklūstančių įstatymams atžvilgiu, laipsniškai įsigalėjo kaip konstitucinio konsenso ir politinės kultūros elementas. Taip sakydamas, nesistengiu nematyti šio principo trūkumų ir pažeidimų, nedžiuginančio lėtumo taisant rimtas neteisybes ir atsitiktinių atkryčių. Bet, žvelgiant platesniu žvilgsniu, bendra šių šalių istorinė raida orientuota į daugelio pamatinių teisių ir interesų institucinės apsaugos plėtojimąsi. Jei taip būtų buvę, šios šalys nebūtų tapusios poliarchijomis, juolab stabiliomis poliarchijomis. Tačiau ši evoliucija nesustojo ties teisėmis ir galimybėmis, būtinomis poliarchijos institutams, bet kartu apėmė sociali-

nes ir ekonomines teises bei garantijas ir daugelį kitų teisių bei interesų (žr. Marshall 1950 apie Britaniją).

Nenoriu teigti, kad ši evoliucija vyksta tik kaip mandagių filosofinių debatų padarinys. Priešingai, dažnai ji susiformuoja po ilgų kovų ir grumtynių, kartais susijusių su prievarta ir pavojais pačios poliarchijos (ar besiformuojančios poliarchijos) stabilumui. Šiame kovos ir grumtynių procese tikėjimas į prigimtinę lygybę ir lygaus traktavimo teisę įleidžia vis gilesnes šaknis, vis labiau kaunamasi su visų rūšių diskriminavimu; kas vienu metu piliečių daugumos priimama kaip normalus skirtumas, vėlesnės daugumos suvokiama kaip savivalė ir nesąžiningumas; visai įmanoma, kad ta vėlesnė dauguma yra dauguma demo, kuriai ankstesnės kovos dėl rinkimų teisės padėjo išsiplėsti ir apimti tuos, kurių teisės iki tol buvo pažeidinėjamos.

Taigi istoriniai duomenys labai sustiprina argumentą, kad laikui bėgant šalyje, turinčioje daugmaž demokratinę kultūrą, viešoji nuomonė gali ištaisyti akivaizdų lygaus traktavimo nepaisymą. Tačiau vargu ar įtikintume mūsų Kritiką, kad lėta viešosios nuomonės evoliucija demokratinėje šalyje yra pakankama garantija. Ir jeigu ji tokia nėra, o kitų demokratinių sprendimų nepakanka, tada mes turime sugrįžti prie nedemokratinių sprendimų.

Kvazipriežiūra

Jei pamatinės teisės bei interesai negali būti tinkami apsaugoti priemonėmis, atitinkančiomis demokratinį procesą, tada lieka alternatyva, kad jų apsaugą užtikrintų pareigūnai, nepalenkti demokratiniam procesui. Kadangi šie pareigūnai priiminėtų savo sprendimus demokratinės sistemos kontekste, tačiau nebūtų demokratiškai kontroliuojami, juos galėtume pavadinti kvazipriežiūrėtojais. Įprasčiausia kvazipriežiūros forma demokratinėse šalyse yra teisminė priežiūra, turinti galutinę tam tikrų substancinių ir procedūrinių apsaugos mechanizmų kontrolės teisę. Teisminio sprendimo galutinumas paprastai grindžiamas jo galia įstatymus, priimtus parlamento, paskelbti pažeidžiančiais konstituciją – amerikiečiai tai vadina "teismine priežiūra". Iš dvidešimt vienos stabilios poliarchijos trylika turi tam tikrą teisminės priežiūros formą (žr. 11.2 lentelę).

Galbūt geriausias teisminės kvazipriežiūros pavyzdys yra Amerikos federalinė teismų sistema, ir ypač JAV Aukščiausiasis teismas, kuris nuo 1803 m. sėkmingai įrodė savo galią skelbti įstatymų leidimą nekonstituciniu, taigi neįstatymišku ir nesaistančiu. Jokioje kitoje demokratinėje šalyje teismai nėra toks galingas kolektyvinių sprendimų suvaržymo instrumentas kaip federaliniai teismai Jungtinėse Valstijose. Visur kitur, nors teismai gali būti konstituciškai įgalioti įgyvendinti teisminę priežiūrą, paprastai jie atsargiau atmeta įstatymus, priimtus parlamento. Kad apsaugotų pamatines teises bei interesus, daugumos stabilių poliarchijų piliečiai labiausiai pasitiki demokratiniu procesu, pasireiškiančiu per parlamentą, rinkimus, o kartais per nacionalinius referendumus.

Pripratę prie lemtingo teismų vaidmens, dauguma amerikiečių, neišskiriant nė daugumos juristų[5], linkę laikyti savaime suprantamu dalyku, kad budrūs teismai, galintys ir linkę atmesti nacionalinę politiką, vykdomą nacionalinės įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, yra būtini pamatinių teisių apsaugai. Net žinodami, kad stabilios poliarchijos egzistuoja ir be teisminės priežiūros, daugelis apsišvietusių amerikiečių, kaip įtariu, būtų linkę įrodinėti, kad amerikietiškas variantas turi būti laikomas ne unikaliu, o veikiau visuotinu nepažeidžiamų teisių ir interesų problemos sprendimu. Ar toks sprendimas, kai kvazipriežiūrą įgyvendina teisminė valdžia, yra patenkinamas?

Amerikos ir lyginamoji patirtis, kartu su bendresniais apmąstymais, man atrodo, leidžia pagrįsti tokius sprendimus apie kvazipriežiūrą kaip bendrą mūsų problemos sprendimą:

1. Neišvengiama atvirkštinė proporcija tarp kvaziprižiūrėtojų valdžios ir demo bei jo atstovų valdžios. Jei kvaziprižiūrėtojų valdžia būtų žymi, tada demas prarastų viešųjų reikalų dienotvarkės kontrolę ir demokratinis procesas būtų nuslopintas. Net jei prižiūrėtojų valdžia būtų apribota tik tam tikrais pamatinių teisių ir interesų klausimais, šiuose dalykuose demas neišvengiamai prarastų valdymo galimybę. Siauresniems klausimams irgi galioja atvirkštinė proporcija: juo platesnė teisių ir interesų, priklausančių nuo galutinio kvaziprižiūrėtojų sprendimo, skalė, juo siauresnė demokratinio proceso apimtis. Negana to, netgi ribotame diapazone kvaziprižiūrėtojų valdžia gali būti daugiau negu tik negatyvi ir peržengti nekonstitucinių įstatymų vetavimo ribas. Kaip rodo JAV Aukščiausiojo teismo patirtis (pvz., mokyklų desegre-

gacijos atveju*), stengdamasis įtvirtinti aukščiausias teises ir interesus, teismas gali imtis ne tik negatyvių apribojimų, bet ir pabandyti nurodinėti pozityvios politikos kryptis, kartais net iki smulkmenų. Atmesdamas politiką, kuri, jo nuomone, daro žalą pamatinėms teisėms, teismas gali energingai imtis politikos, kuri, jo manymu, būtinai reikalinga pamatinėms teisėms ir bendram gėriui. Juo platesnė apimtis tų teisių ir interesų, kuriuos apsaugoti įgalioti kvaziprižiūrėtojai, juo labiau jie turi prisiimti įstatymų kūrimo ir politikos vykdymo funkcijas.

2. Federalinėse sistemose standartinis sprendimas yra aukštieji rūmai, turintys galią atmesti žemesnių federalinių junginių priimtus įstatymus, pažeidžiančius nacionalinę konstituciją. Tačiau tik mažuma stabiliųjų poliarchijų yra federalinės; žymi dauguma – unitarinės. Beveik pusėje unitarinių sistemų teisminė sistema neturi teisės parlamentinius aktus paskelbti nekonstituciniais.[6] Net federalinėse sistemose teismams gali būti neduota galia paskelbti nekonstituciniais įstatymus, priimtus nacionalinio parlamento; jų teisė tai daryti gali būti apribota tik žemesnių junginių leidžiamais įstatymais. Faktiškai šis klausimas taip sprendžiamas Šveicarijoje (Codding 1961, 33, 105–106, 112).

3. Kad parodytume, jog teisminė sistema, turinti galią atmesti įstatymus, priimtus *nacionalinio* įstatymų leidimo organo, yra esmingai svarbi pamatinių teisių apsaugai demokratinėse santvarkose, turime įrodyti vieną iš dviejų dalykų. Arba tos demokratinės šalys, kuriose teismai tokios galios neturi, nėra tikrai demokratiškos ar bent ne tokios demokratiškos kaip Jungtinės Valstijos, arba šiose šalyse pamatinės teisės apsaugotos blogiau negu Jungtinėse Valstijose. Niekas neįrodė, kad tokios šalys kaip Nyderlandai ar Naujoji Zelandija, neturinčios juridinės priežiūros, Norvegija ar Švedija, kur ta priežiūra taikoma retai ir labai ribota, Šveicarija, kur ji gali būti taikoma tik kantonų įstatymų leidybai, yra ne tokios demokratiškos kaip Jungtinės Valstijos. Be to, aš manau, kad niekas ir nepajėgtų to įrodyti.

4. Taip pat nėra įrodyta, kad pamatinės teisės bei interesai geriau apsaugoti poliarchijose, turinčiose teisminę kvazipriežiūrą, negu poliarchijose, jos neturinčiose. Galima manyti, kad šalyje be kvaziprižiūrėtojų demas ir jo atstovai turėtų labiau save tvardyti. Tokioje

* Iki septintojo šio amžiaus dešimtmečio vidurinės mokyklos JAV buvo atskiros baltiesiems ir juodiesiems. Desegregacija siekta panaikinti aparteidą mokyklose. – *Red.*

šalyje pamatinė teisė ar interesas turi būti pripažinti kaip norma, ir ši norma turėtų būti įtvirtinta per socialinius ir politinius procesus, o ne per teisinius parlamento apribojimus, nustatytus teisminių prižiūrėtojų. Todėl kvazipriežiūra gali pareikalauti mažesnės demo ir jo atstovų savitvardos, bet didesnių išorinių suvaržymų, nustatomų teisminių prižiūrėtojų. Laikui bėgant politinėje kultūroje gali įsitvirtinti nuostata, kad teisminiai prižiūrėtojai pajėgs apsaugoti nuo pažeidimų pamatines teises, o didesnė demo ir jo atstovų savitvarda taps griežtesne norma poliarchijų be teisminės priežiūros politinėje kultūroje.

5. Sprendžiant iš visos teisminės priežiūros Jungtinėse Valstijose istorijos, teisminiai prižiūrėtojai iš tikrųjų ne kažin kiek apsaugo pamatines teises nuo atkaklių nacionalinio demo ir jo atstovų pasikėsinimų. JAV Aukščiausiojo teismo reputacija šiuo klausimu daugiausia grindžiama teisminio aktyvumo laikotarpiu, prasidėjusiu 1954 m., kai Teismui pirmininkavo Vyriausiasis teisėjas Earlas Warrenas. Tačiau garsiausios Warreno teismo bylos buvo dėl valstybės ar vietinių įstatymų, o ne Kongreso aktų.

Tačiau šalia šių sprendimų esama daug atvejų, kai Teismas naudojosi Teisių bilio priedanga arba konstitucijos pataisomis (priimtomis po Pilietinio karo tam, kad gintų ką tik išlaisvintų juodųjų teises) ne ginti teises tų žmonių, kurie yra per silpni, kad politiškai apsisaugotų per rinkimų politiką, bet, priešingai, prisidėjo prie jų tramdymo. Nugalėtojai daugiausia buvo vergvaldžiai – vergų sąskaita, baltieji – nebaltųjų sąskaita ir žemvaldžiai – bežemių darbininkų ir kitų grupių sąskaita. Skirtingai nuo keleto santykinai nesvarbių atvejų, minėtų anksčiau, visi šie atvejai lietė nepaprastai svarbias teises ir interesus, kai priešinga politika būtų reiškusi esminius poslinkius paskirstant teises, laisves ir galimybes Jungtinėse Valstijose.

6. Tai, kad, nežiūrint geros reputacijos, JAV Aukščiausiasis teismas ne visada tvirtai kovojo prieš Kongreso įstatymų leidybos (skirtingai nuo valstijų ar savivaldybių įstatymų ar potvarkių) pamatinių teisių bei interesų pažeidimus, paaiškina faktas, labai reikšmingas platesniam kvazipriežiūros problemoms supratimui: Aukščiausiasis teismas neišvengiamai tampa dalimi bet kokios nacionalinės politinės koalicijos, kuri nuolat laimi daugumos balsus nacionaliniuose rinkimuose. Teisininkai, pagarsėję tuo, kad labai nepritaria prezidento ar Senato daugumos pozicijai, neskiriami prezidento ir netvirtinami Senato [į

Aukščiausiąjį teismą]. Taigi daugumos Aukščiausiojo teismo narių nuostatos niekada ilgam nenukrypsta nuo pažiūrų, būdingų šalies įstatymų leidėjų daugumai. Tarti, kad gali būti kitaip, labai nerealistiška. Aukščiausiojo teismo kvaziprižiūrėtojai retai sugeba priešintis politikai, vykdomai įstatymų leidėjų daugumos daugiau negu keletą metų. Taigi Amerikos patirtis rodo, kad demokratinėje šalyje rėmimasis kvaziprižiūrėtojais, turinčiais apsaugoti pamatines teises nuo nacionalinės įstatymų leidybos (skirtingos nuo valstijos, provincijos, kantono ar municipalinės įstatymų leidybos) kišimosi, nėra daug žadanti demokratinių procesų alternatyva, nebent tik trumpalaikė.

Nesunku suprasti, kodėl. Arba kvaziprižiūrėtojai yra tiek izoliuoti nuo vyraujančios viešosios nuomonės ir gali mobilizuoti tokius didelius prievartos resursus, kad jie gali įgyvendinti savo nuostatas, nepaisydami nacionalinės rinkimų daugumos ir jos atstovų opozicijos, arba jie šito negali padaryti ir daugių daugiausia pajėgia imtis gynybinių veiksmų, kol pagaliau įveikiami nacijos mastu išrinktų pareigūnų koalicijos. Ar pirmas atvejis yra įmanomas kokioje nors demokratinėje šalyje? Amerikos patirtis rodo, kad ne.[7] O jeigu jis būtų įmanomas, ar nebūtų galutinai pakirstas prižiūrėtojų teisėtumas? Kita vertus, jeigu vienintelė kvaziprižiūrėtojų funkcija – stabdyti nacionalinės politikos pasikeitimus, tikrai būtų įmanoma surasti tinkamesnes ir ne tokias savavališkas priemones šiam tikslui pasiekti.[8]

7. Jei vis dėlto priimamas sprendimas, grindžiamas juridine kvazipriežiūra, jį galima suderinti su demokratiniu procesu, jeigu juridinių prižiūrėtojų įgaliojimai yra pakankamai riboti. Kad suprastume, kaip gali būti sutaikoma juridinė priežiūra ir demokratinis procesas, mums reikia dar kartą apmąstyti skirtumą tarp interesų ar teisių, neatskiriamų nuo demokratinio proceso, interesų ar teisių, išoriškų šiam procesui, bet būtinų jam, ir interesų ar teisių išoriškų ir nebūtinų jam, bet būtinų tam, kad būtų gerbiama Prigimtinės Lygybės Idėja ir Lygaus Interesų Traktavimo Principas. Demokratinio proceso kriterijai nenurodo, kaip turi būti palaikomas pats procesas. Juk toks atvejis, kai teismas atmeta įstatymus, pažeidžiančius pačius kriterijus, tikrai nebūtų nesuderinamas su tais kriterijais. Todėl toks teismas, kurio galia skelbti įstatymus esant nekonstituciniais, apribojamas teisėmis ir interesais, neatskiriamais nuo demokratinio proceso, būtų visai suderinamas su demokratiniu procesu.[9]

Tolstant nuo pirmosios [interesų ir teisių] kategorijos, kvaziprižiūrėtojų vaidmuo darosi vis labiau abejotinas. Bet toks atvejis, kai nepriklausomas korpusas atmeta įstatymus, rimtai pažeidžiančius teises ir interesus, kurie nors ir išoriški demokratiniam procesui, bet akivaizdžiai jam būtini, neatrodo pažeidžiantis demokratinį procesą. Tačiau trečiosios kategorijos atveju konfliktas yra neišvengiamas. Jei teisės ir kiti interesai, būtini demokratiniam procesui, jau yra efektyviai apsaugoti, tada kvaziprižiūrėtojai juo labiau išplečia savo galią, liečiančią substancinius klausimus, juo labiau jie sumažina demokratinio proceso apimtį.

* * *

Kokia išvada plaukia iš šios alternatyvinių struktūrų, apsaugančių pamatines teises ir interesus demokratinėje santvarkoje, analizės?

Matėme, kad neteisinga kelti pamatinių teisių ir interesų problemą taip, tarsi dilema būtų substancija *versus* procesas, t.y. pamatinės teisės ir interesai prieš formalias procedūras. Demokratinis procesas ne tik suponuoja daugybę pamatinių teisių: jis pats yra skirstomojo teisingumo forma, nes jis tiesiogiai įtakoja valstybinės valdžios galių bei įgaliojimų paskirstymą, o dėl valstybinės valdžios sprendimų svarbos – ir kitų substancinių gėrybių paskirstymą.

Todėl, kaip matėme, konfliktą tarp substancinių reikalavimų ir demokratinio proceso klaidinga interpretuoti kaip konfliktą tarp pamatinių teisių iš vienos pusės ir formalių procedūrų – iš kitos. Jei tokie konfliktai iškyla, tai yra konfliktai tarp vienos teisės ar intereso ir kitos teisės, kuri yra viena fundamentaliausių žmonių teisių, teisė tokia esminė, kad buvo pavadinta neatimama: žmonių teisė valdytis patiems.

Vadinasi, tvirtinti, kad konkreti teisė ar interesas neturi būti pažeidžiami demokratinio proceso, yra ne tas pat, kas – kaip kartais sakoma – teigti teisę, supriešintą su "valstybe", tarsi "valstybė" būtų bet kokia valstybė. Tai veikiau reikštų teigti teisę, supriešintą su demokratiniu procesu, pasireiškiančiu per demokratinės valstybės, todėl veikiausiai geros ir galbūt geriausio įmanomo tipo valstybės, valdžią.

Negana to, būtų neteisinga apriboti demokratinį procesą remiantis vien tuo, kad jis gali būti panaudotas ar faktiškai naudojamas pažeidi-

nėti pamatines teises ir interesus. Juk kiekvienas toks apribojimas reikalautų alternatyvinio kolektyvinių sprendimų priėmimo proceso, vadinasi, veikiausiai nedemokratinio proceso. Jeigu būtų neteisinga, kad demokratinis procesas pažeistų pamatinę teisę ar interesą, tai lygiai taip pat būtų neteisinga, kad tą patį darytų bet koks kitas procesas. Todėl demokratinis procesas neturėtų būti pakeistas nedemokratiniu procesu, jeigu (bent jau) nebūtų įtikinamai parodyta, kad per ilgą laiką nedemokratinis procesas taptų pranašesnis už demokratinį procesą.

Neteisinga teigti, kad tėra tik vienas universalus ir geriausias būdas išspręsti problemą, kaip geriausiai apsaugoti pamatines teises ir interesus poliarchijoje. Nors Amerikos teisininkai paprastai taria, kad sprendimas turi apimti Aukščiausiąjį teismą, turintį galią anuliuoti nacionalinius įstatymus, pažeidžiančius pamatines teises ir interesus, tokia kvazipriežiūros sistema nėra nei būtina, nei, kaip rodo Amerikos patirtis, pakankama. Kai nėra universalaus ir geriausio sprendimo, konkretūs sprendimai turi būti pritaikyti prie istorinių sąlygų ir istorinės patirties, prie politinės kultūros ir konkrečių pavienės šalies politinių institucijų. Kvazipriežiūra Aukščiausiojo teismo, turinčio juridinės priežiūros galią, pavidalu, yra toks sprendimas, kurį amerikiečiai priėmė kaip pageidautiną. Negalima įrodyti, kad jis yra visuotinai priimtinas poliarchijose. Taigi akivaizdu viena: kad priimtume pagrįstą sprendimą dėl kompromisų, reikia ne tik empiriškai patikrinti galimus alternatyvinių procesų padarinius konkrečioje atskiros šalies situacijoje, bet ir įvertinti tinkamiausią reliatyvų demokratinio proceso svorį, tą procesą lyginant su kitomis vertybėmis.

Taigi prieš demokratinį procesą pakeičiant kvazipriežiūra, būtina remtis tvirtais įrodymais. Būtina parodyti, kad demokratinis procesas nepajėgia lygiai traktuoti interesų tų žmonių, kurie pavaldūs jo įstatymams; kad kvaziprižiūrėtojai pajėgs tai padaryti; ir kad žala, padaryta lygaus traktavimo teisei, persveria žalą, padaryta žmonių teisei valdytis patiems.

Toks vertinimas iš dalies turėtų priklausyti nuo pažiūros į tai, kokiu mastu gera politinė santvarka atveria galimybes kolektyviniam moraliniam atsakingumui ir augimui. Jei gera politinė santvarka reikalauja, kad demas jokiomis aplinkybėmis neturėtų elgtis neteisingai bent jau pamatinių teisių ir interesų atžvilgiu, tada galima linkti manyti, kad

demas ir jo atstovai turėtų būti suvaržyti kvaziprižiūrėtojų, kurie, panašiai kaip tikri prižiūrėtojai, pasižymėtų aukštesniu žinojimu ir aukštesne dora. Tačiau jeigu geriausia politinė santvarka yra tokia, kur nariai individualiai ir kolektyviai pasiekia brandą ir atsakomybę, susidurdami su moraliniais pasirinkimais, tada jie privalo turėti galimybę veikti autonomiškai. Kaip individo autonomija būtinai suponuoja ir galimybę klysti, ir veikti teisingai, lygiai taip pat ir žmonių bendruomenė. Kiek iš liaudies atimama galimybė veikti autonomiškai ir ji valdoma prižiūrėtojų, tiek sumažėja tikimybė atsirasti atsakomybės už savo kolektyvinius veiksmus jausmui. Kiek ji autonomiška, tiek ji kartais klysta ir veikia neteisingai.

Demokratinis procesas yra žaidimas galimybėmis, kai žmonės, veikdami autonomiškai, išmoksta veikti teisingai.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

Kada žmonės turi teisę į demokratinį procesą?

Sakyti, kad visi žmonės – bent jau visi suaugusieji – turi teisę į demokratinį procesą, reiškia iškelti kitą, pirmesnį klausimą. Kada žmonių sambūris sudaro esybę – "liaudį" – turinčią teisę valdytis demokratiškai?

Tokiu mastu, kokiu asmenys, sudarantys politinę sistemą, susiję neteisėtais ryšiais, demokratijos vertė šiai sistemai yra sumenkinta. Jeigu Kosta Rika būtų prievarta aneksuota Jungtinių Valstijų ir priversta tapti penkiasdešimt pirmąja valstija, kodėl Kosta Rikos žmonės – ar mes, kaip bešališki teisėjai – turėtų vertinti savo naująją federalinę demokratiją taip pat aukštai kaip ir savo ankstesnę nepriklausomą demokratinę sistemą? Ir, kaip pastebėjau anksčiau, daugumos valdžios principas suponuoja, kad pats junginys tinka daugumos valdžiai. Kiek tas junginys, kuriame veikia daugumos valdžia, yra neteisėtas, tiek neteisėta daugumos valdžia tame junginyje. Ar Jungtinių Valstijų piliečių dauguma turėtų teisę lemti kostarikiečių politiką, jei jie būtų priversti tapti penkiasdešimt pirmos valstijos piliečiais?

Politikos teoretikai dažniausiai arba ignoruodavo šiuos keblius ir sunkius klausimus, arba atsakydavo paviršutiniškai. Ar gali būti taip, kad patenkinamų atsakymų apskritai nėra?

JUNGINIO PROBLEMA

Koks turi būti konkretus žmonių sambūris, kad jis turėtų teisę į demokratišką valdžią?

Šis klausimas iškelia demokratijos tinkamumo įvairiems asmenų agregatams, – galima sakyti, junginiams, – turintiems skirtingą apimtį, problemą.[1] Tačiau tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo yra vienas klausimas, pamąsčius suskyla į keletą skirtingų klausimų:

1. Koks asociacijų tipas (ar tipai) turi būti demokratiškai valdomas asociacijos narių? Demokratai paprastai tardavo, kad bent jau teritorinės valstybės valdžia turi būti kontroliuojama demokratiškai.[2] Tačiau daugelis šiuolaikinių demokratų įrodinėja, kad iš vidaus demokratiški turi būti ir kiti asociacijų tipai: profsąjungos, politinės partijos, ekonominės įmonės ir t.t. Kai kurie "dalyvaujamosios demokratijos" šalininkai, atrodo, yra įsitikinę, kad faktiškai visos asociacijos turi būti demokratiškos. Tačiau tarkime, kad mūsų turimas galvoje asociacijos tipas yra teritorinė valstybė.

2. Net jeigu apsiribojama valstybėmis, turint galvoje ilgą demokratinių idėjų ir demokratinės praktikos istoriją, galima pagrįstai klausti, ar valstybės tipas gali sietis su demokratinio proceso tinkamumu. Kaip matėme, graikams buvo akivaizdu, kad demokratija būtų pageidautina, ji turėtų egzistuoti mieste-valstybėje, nes gera valstybė gali egzistuoti tik mieste. Žymiai vėliau, XVIII a. Rousseau ir Montesquieu sutarė, kad geriausia valstybė savivaldžiai liaudžiai negali būti didesnė už miestą. Nuo to laiko demokratai ortodoksai skelbė, kad nacionalinė valstybė ar šalis yra tinkamiausias junginys, net jeigu menama šalis yra tik trapus sričių ar genčių junginys. Tačiau kaip ir jos pirmtakai nacionalinė valstybė yra istoriškai apibrėžtas fenomenas. Ar 2100 metais vis dar atrodys, kad ji yra natūrali demokratinio proceso vieta ir riba?

22 skyriuje aš rengiuosi aptarti perslinkio nuo miesto prie nacionalinės valstybės ir už jos ribų padarinius demokratijai. Dabar aš tarsiu, kad tai, ką mes turime galvoje, yra nacionalinių valstybių pasaulis, nors skleidžiantis argumentacijai šį apribojimą esu linkęs susilpninti.

Net nacionalinių valstybių forma gali būti įvairi. Federalinės sistemos demokratinei teorijai ir praktikai iškelia tokius klausimus, kurie neiškyla unitarinių sistemų atveju. Kadangi skirtumas tarp federalinių ir unitarinių sistemų tiesiogiai susijęs su pagrindine šio skyriaus problema, netrukus prie jo sugrįšiu.

3. Kuriam laikui atidėję šiuos klausimus į šalį, dabar mes galime apsistoti prie demokratinio junginio ir jo ribų problemos. Kai demokratijos šalininkai aprašinėja ar rekomenduoja kokią nors demokratinę

sistemą, jie laiko savaime suprantamu dalyku, kad demokratija gali egzistuoti tam tikruose konkrečiuose politiniuose junginiuose: miestuose-valstybėse, nacionalinėse valstybėse ar dar kur nors. Jie gali nurodyti istorinius ar egzistuojančius tokių junginių pavyzdžius, tam tikrus specifinius agregatus asmenų, gyvenančių daugiau ar mažiau aiškiai apibrėžtose teritorijose: Atėnuose, Ženevoje, Prancūzijoje, Švedijoje... Bet jie retai kelia klausimą, kodėl mes turime laikyti šiuos konkrečius agregatus tinkamesniais demokratijai negu kitokie agregatai su kitokiomis ribomis. Kodėl senovės atėniečiai turėjo teisę į demokratiją, o senovės Graikija kaip visuma – ne? Ir kodėl šiuolaikiniai graikai, o ne atėniečiai arba norvegai, ar ne skandinavai? Aliaska ir Havajai gavo valstijų statusą Jungtinėse Valstijose. O kodėl ne Puerto Rikas – ar netgi Kosta Rika?* Ar tai paprasčiausio pritarimo, o ne prievartos reikalas?

Trumpai pasvarstykime tokius reikalavimus:

I REIKALAVIMAS: *Žmonės, gyvenantys Kvebeke, turi teisę į savo demokratinę valdžią, nepriklausomą nuo Kanados.* (Kvebeką ir Kanadą galima pakeisti pietinėmis valstijomis ir Jungtinėmis Amerikos Valstijomis; Norvegija ir Švedija; Airija ir Jungtine Karalyste; Šiaurės Airija ir Airijos Respublika; Britanija ir Prancūzija; Kipro turkais ir Kipro graikais.)

II REIKALAVIMAS: *Žmonės, gyvenantys Kvebeke, turi būti demokratinės Kanados valstybės piliečiais.* (Tai tik veidrodinis atspindys pirmojo reikalavimo, kurį jis atmeta; čia galima taikyti tuos pačius atitikmenis.)

III REIKALAVIMAS: *Dėl gimstamumo kontrolės problemų Konektikuto žmonės turi teisę naudotis demokratiniu procesu nepriklausomai nuo federalinės Jungtinių Valstijų valdžios.* (Jungtines Valstijas galima pakeisti bet kokia demokratine šalimi; Konektikutą – bet kokiu tos šalies lokaliniu vienetu; gimstamumo kontrolę – neapibrėžtu sąrašu tokių reikalų, kurie gali būti sprendžiami junginių, mažesnių už nacionalinę valstybę. Demokratinę šalį galima pakeisti transnacionaline politine sistema, tokia kaip Europos Bendrija, o lokalinį vienetą – į

* Puerto Rikas – JAV valda, netapusi pilnaverte valstija; Kosta Rika – nepriklausoma valstybė. – *Red.*

bendriją įeinančiomis šalimis; reikalų, kuriuos kontroliuoja kokia nors šalis, diapazonas gali būti labai platus.)

IV, V...n REIKALAVIMAI: *Panašiems į ką tik paminėtus vietinės autonomijos reikalavimams gali būti priešpriešinami reikalavimai, tvirtinantys, kad atskirų diskutuotinų reikalų kontrolę turi vykdyti didesnis ir labiau priskiriantis junginys. Žinoma, šie priešingi reikalavimai yra tik veidrodinis vietinės autonomijos reikalavimų atspindys.*

Apžvelgdami tokius ir priešingus reikalavimus, matome, kad jie yra dvejopi: jie kartu yra kontrolės arba autonomijos reikalavimai, liečiantys tam tikrus reikalus, – teisėtvarką, sveikatos apsaugą, gyvenviečių statybą, užsienio reikalus ir t.t., – ir reikalavimai, kad tie reikalai būtų kontroliuojami tam tikro agregato asmenų, kurie paprastai gyvena bendroje teritorijoje, bet, aišku, gali ir negyventi joje.[3] Pirmąjį galime pavadinti tinkamiausios kontrolės *apimties* reikalavimu, antrąjį – tinkamiausios *srities* asmenų, turinčių teisę kontroliuoti reikalus, patenkančius į tinkamiausios apimties ribas, reikalavimu. Toji apimtis gali keistis nuo atskiro siauro klausimo – pvz., automobilių stovėjimo vietų reguliavimo, – iki visiškos autonomijos, visiško suverenumo, visiškos nepriklausomybės klausimų. Panašiai ir sritis gali būti tokia maža, kad apimtų tik kokio nors kaimo žmones ar kaimynus, arba tokia didelė, kad apimtų didžiulės šalies ar asociacijos, tokios kaip Europos Bendrija, šalių gyventojus. Paprastai apimtis ir sritis yra labai susijusios: vienai iš jų keliamas reikalavimas aiškiai siejasi su kitai keliamu reikalavimu.

Nors reikalavimai, keliami valdžios sričiai ir apimčiai, aiškiai remiasi tam tikrais vertybiniais sprendimais, apžvelgiant atskirus reikalavimus iškart krenta į akis faktas, kad pagrįstas sprendimas būtinai priklausys nuo konkrečių aplinkybių. Kaip ir patys reikalavimai, įmanomi sprendimai yra griežtai sąlygojami konkrečių tikėjimų, tradicijų, mitų, istorinės patirties, žodžiu, margos empirinės tikrovės, su kuria susijęs konkretus žmonių agregatas. Be to, dažnai – galbūt dažniausiai – disputai apie sritį ir apimtį yra išsprendžiami ne argumentuotų apeliacijų į teisingumą, laisvę, demokratiją, apsisprendimą, efektyvumą ir kitas abstrakčias idėjas jėga, o smurtu ir prievarta. Tokiu atveju abstrakčios vertybės naudojamos kaip patogios racionalizacijos, įteisinančios pergalės padarinius.

Ir vėl galima suabejoti, ar įmanomas bendras šios problemos sprendimas ir ar apskritai bendrieji principai kiek padeda prieiti tinkamų sprendimų. Kai pradedama ieškoti bendrų sprendimų, dažniausiai vis labiau abejojama jų nauda.

DU PSEUDOSPRENDIMAI

Paminėsiu du iliuzinius sprendimus, su kiekvienu iš kurių mes susidūrėme kitame kontekste, aptarinėdami priskyrimo problemą.

Kiekviena liaudis apsibrėžia pati

Vienas pseudosprendimas analogiškas Schumpeterio atsakymui į klausimą, kas turi būti priskirtas demui, išskyrus tai, kad šiuo atveju kiekviena *liaudis* apsibrėžia pati. Štai atėniečiai apsibrėžė kaip atskira graikų grupė, gyvenanti kartu autonominiame ir demokratiniame polyje. Po dviejų tūkstantmečių šiuolaikiniai graikai apsibrėžė kaip liaudis, ir dabar atėniečiai yra didesnės Graikijos piliečiai. Amerikos revoliucijos metu Virdžinijos gyventojai apsibrėžė labiau kaip virdžiniečiai negu kaip amerikiečiai; 1861 m. jie laikė save labiau Konfederacijos negu Sąjungos piliečiais; šiandien jie neabejotinai laiko save Jungtinių Valstijų piliečiais. Taigi senovės atėniečiai bei šiuolaikiniai graikai; XVIII a. virdžiniečiai, Pilietinio karo laikų žmonės, priklausę Konfederacijos valstijomis, bei šių dienų amerikiečiai – visi apsibrėžė ir savo bendrapiliečius apibrėžė istoriškai unikaliais būdais. Aprašius šiuos istorinius pokyčius, ką dar galima pasakyti?

Tačiau kaip ir demo narystės atveju, taip ir čia aforizmas, kad kiekviena liaudis apsibrėžia pati, gali glaustai apibendrinti istorinę patirtį, tačiau juo remiantis negalima spręsti, ar vienas reikalavimas yra labiau pagrįstas už kitą ir ar istoriniai padariniai turėtų būti išsaugoti ar pašalinti. Pasitenkindami šiuo aforizmu, mes turėtume pripažinti, kad kiekvienas reikalavimas ir jam priešingas reikalavimas yra lygiaverčiai. Tačiau tokiu atveju vienintelis kelias prieiti sprendimą būtų propaganda ir prievarta. Šiuo požiūriu minėtas aforizmas neduoda sprendimo; jis tik skelbia, kad jokio sprendimo nėra.

Politinė autonomija kaip absoliuti teisė

O kaip su gerbiama pritarimo (*consent*) sąvoka? Ar vienas lemtingiausių skirtumų tarp Aliaskos ir Kosta Rikos prijungimo prie Jungtinių Valstijų paprasčiausiai nėra tas, kad Aliaskos gyventojai pareiškė savo pritarimą, o (aš spėju) kostarikiečiai nepareikštų savojo.

Nuo XVII a. pritarimo sąvoka buvo vartojama moraliai pagrįsti demokratinės valstybės idėjai. Kaip mes galime garantuoti pritarimą? Jei to reikia, kodėl politinės autonomijos nelaikyti absoliučia teise? Sakydamas "absoliuti", turiu galvoje, kad autonomija būtų užtikrinta kiekvienai jos siekiančiai grupei, jeigu tik toji grupė įtikinamai įrodo, kad jos naujas junginys, iš dalies arba visai nepriklausomas, būtų valdomas per demokratinį procesą.

Įsivaizduokime, kad kokia nors demokratinė šalis iš tikrųjų paskelbtų, kad politinė autonomija yra absoliuti teisė. Užtikrinus tokią teisę, nebūtų įmanoma (ar įmanoma bent kaip neteisėta) valstybė arba kokia nors prievartinė organizacija, nes bet kokia grupė, kokiu nors klausimu susidūrusi su prievarta, galėtų reikalauti autonomijos ir atsiskirdama ją gautų. Vadinasi, būtų įteisintas anarchizmas. Tokia išvada sužavėtų filosofuojančius anarchistus. Tačiau jeigu argumentacija, pateikta 3 skyriuje, yra teisinga ir demokratinė valstybė geresnė už nevalstybinę būseną, tada būtų klaidinga pripažinti, kad politinė autonomija yra absoliuti teisė. Juk autonominė organizacija, net autonominė ir priskirianti demokratija, gali padaryti didelę žalą jai nepriklausančių žmonių interesams. Kadangi absoliuti teisė į politinę autonomiją reikštų, jog jokia organizacija negali teisėtai panaudoti jėgos tam, kad neleistų kenkti jai nepriklausantiems žmonėms, ar žala bus padaryta, ar ne – tai visiškai priklausytų nuo autonominės grupės narių veiksmų. O tokiu atveju žmogiškoji patirtis neduoda pagrindo optimizmui.

FEDERALIZMAS

Kartais federalizmas yra geras sprendimas, tačiau, kaip parodo Kosta Rikos pavyzdys, nebūtinai visada. Federalizmu aš vadinu sistemą, kurioje tam tikri reikalai yra visiškoje tam tikrų lokalinių junginių – kantonų, valstybių, provincijų – kompetencijoje ir konsti-

tuciškai yra *už* nacionalinės valdžios kompetencijos ribų ir kurioje kiti įvairūs reikalai konstituciškai yra už mažesnių junginių kompetencijos ribų.

Federalinių sistemų padėtis demokratinių idėjų visumoje yra šiek tiek dviprasmiška iš dalies dėl grynai istorinių priežasčių, bet kartu ir dėl to, kad savo sandara jos atspindi tam tikrus šio skyriaus problematikos aspektus.

Federalizmas ir demokratinės idėjos

Senesnioji doktrina, primygtinai teigdavusi, kad tinkamiausias junginys respublikinei ar demokratinei valdžiai esąs miestas-valstybė, kartu dažnai pabrėždavo tą žalą, kuri gali būti padaryta viešajam gėriui tuo atveju, jeigu mieste-valstybėje egzistuotų santykinai autonomiškos asociacijos. Štai Rousseau, paskutinis reikšmingas tokių pažiūrų reiškėjas, teigė, kad respublikai geriausiai tinka maža valstybė be asociacijų. Šitoks priesakas padėjo Rousseau – kaip ir jo pirmtakams – apeiti keblų klausimą apie viešojo gėrio esmę tokioje valstybėje, kur kiekvienas pilietis tuo pačiu metu priklauso kelioms skirtingoms politinėms asociacijoms, kaip tai atsitiktų, pavyzdžiui, tada, kai kas nors būtų kokio nors municipaliteto, kokios nors valstybės ir kokios nors šalies pilietis. Jei vieno municipaliteto (ar kokios kitos asociacijos) viešasis gėris yra X, o kito municipaliteto ar kitos asociacijos viešasis gėris yra Y, koks viešasis gėris piliečių, priklausančių visai valstybei, kuri apima ir tuos, ir daugelį kitų vietinių junginių, o kartu ir kitokios rūšies asociacijas?[4]

Tačiau net Rousseau laikais demokratinių idėjų istorinis svorio centras perslinkinėjo nuo miesto-valstybės prie nacionalinių valstybių ir šalių. Tačiau atsitiko taip, kad šalys, kuriose demokratinės idėjos labiausiai paveikė institucijas ir praktinį gyvenimą, vartojant konstitucinę kalbą, buvo dviejų rūšių: unitarinės ir federalinės. Unitarinėse sistemose vietiniai junginiai yra tik nacionalinio parlamento kūriniai, visiškai – bent jau pagal konstitucinį principą – jo kontroliuojami. Nacionalinė valdžia tik deleguoja autoritetą vietinėms valdžioms; ji neatsisako savo autoriteto. Taigi konstitucinė struktūra leidžia nacionaliniam demui visiškai kontroliuoti politinio gyvenimo dienotvar-

kę. Nacionalinė dauguma gali – jei tik nusprendžia – panaikinti vietinių junginių sprendimus, pavyzdžiui, spręstinus reikalus pašalindama iš vietinių valdžių dienotvarkės.

Tačiau demokratinės idėjos bei demokratinė praktika klestėjo ir federalinėse sistemose – faktiškai netgi anksčiau negu unitarinėse. Iš tikrųjų ir Šveicarijoje, ir Jungtinėse Valstijose, kur federalizmas yra ankstesnis negu daugelis institucijų, reikalingų demokratiniam procesui, buvo paplitusi mintis, kad federalinė sistema ypač palanki demokratijai. Tai įrodinėjo Tocqueville'is savo garsiame traktate apie demokratiją Jungtinėse Valstijose. Tačiau XX a., stiprėjant gerovės valstybei ir plečiantis nacionalinei ekonominio gyvenimo kontrolei, kartais buvo tvirtinama, kad federalizmas jau atgyveno (Laski 1939). Tačiau toks požiūris pasirodė esąs pernelyg ankstyvas, be kita ko, ir dėl to, kad Europos Bendrijoje atsirado transnacionalinio masto federalinės institucijos.

Transnacionalinis federalizmas yra veidrodinis federalizmo šalies viduje atspindys. Kai unitarinė nacija, tokia kaip Prancūzija arba Britanija, įeina į transnacionalinę federalinę sistemą, tokią kaip Europos Bendrija, tada jos nacionalinis demas nebeturi teisės iki galo kontroliuoti politinę dienotvarkę. Tačiau ir transnacionalinio junginio dienotvarkė yra griežtai apribota. Dėl to, net jeigu didesnė bendruomenė turi veikti pagal daugumos principą, dauguma tos bendruomenės piliečių daugeliu klausimų negali nuslopinti mažumos, jeigu atsitinka taip, kad šios bendruomenės mažuma yra vietinio junginio, t.y. šalies dauguma. Jei tarsime, kad kitame šimtmetyje transnacionalinis federalizmas sustiprės, tada klausimai, kuriuos federalizmas iškelia demokratinei teorijai ir praktikai, toli gražu nėra nei laikini, nei atgyvenę.

Šiuos klausimus panagrinėti padėtų įsivaizduojamas pokalbis tarp dviejų amžininkų demokratų: vienas yra demokratinio federalizmo atstovas, kitas – federalizmo kritikas. Federalistą aš pavadinsiu Jamesu*, o jo monistinį kritiką Jeanu-Jacques'u.

---

* Užuomina į Jamesą Madisoną, vieną iš *Federalistų raštų* (1787–1788 m.) autorių. Be to, *James* ir *Jacques* yra angliškas ir prancūziškas to paties vardo variantas. – *Red.*

Dienotvarkės problema

JEANAS-JACQUES'AS: Žinau, kad Jūs šiek tiek žavitės federalinėmis sistemomis, Jamesai, ar ne taip?

JAMESAS: Taip, aš manau, kad jos turi tam tikrų ypatingų privalumų, jeigu Jūs tai turite galvoje.

JEANAS-JACQUES'AS: Bet, kaip man gerai žinoma, Jūs taip pat tvirtai tikite demokratija, ar ne?

JAMESAS: Kaip tik taip.

JEANAS-JACQUES'AS: Na, man ne visai aišku, kaip tuodu dalykus suderinti.

JAMESAS: Paaiškinkite.

JEANAS-JACQUES'AS: Pabandysiu. Žinau, kad daugelis amerikiečių, atrodo, tiki, kad Jungtinės Valstijos yra tiesiog demokratijos įsikūnijimas, ir todėl visa tai, kas parašyta JAV Konstitucijoje, išreiškia pačią demokratijos esmę. Mano galva, kai kurie amerikiečiai gali tikėtis, kad – kadangi Jungtinės Valstijos yra federacija – federalizmas yra būtinas demokratijai. Jūs neketinate to įrodinėti, ar ne?

JAMESAS: Tai būtų absurdiška. Net labiausiai užkietėjęs federalistas vargu ar sutiktų, kad Norvegijos politinė sistema, nors ir unitarinė, yra mažiau demokratiška už Šveicarijos politinę sistemą. Jei federalizmas būtinas demokratijai, tada unitarinės konstitucinės sistemos neišvengiamai yra nedemokratinės. Įrodinėdamas, kad unitarinės konstitucinės sistemos yra neišvengiamai nedemokratinės, aš turėčiau įrodyti, kad mažas autonominis miestas-valstybė, kuriam nėra reikalo decentralizuotis į dar mažesnius junginius, *neišvengiamai* būtų nedemokratinis. Tai būtų tiesiog kvaila.

JEANAS-JACQUES'AS: Ar negali būti teisingas priešingas teiginys: kad federalinės sistemos *neišvengiamai* yra nedemokratinės?

JAMESAS: Manau, kad šis teiginys toks pats absurdiškas, kaip ir anas.

JEANAS-JACQUES'AS: Bet Jūs tikrai sutiksite, Jamesai, kad vienas reikalavimas, keliamas visiškai demokratiniam procesui, yra toks: demas privalo turėti teisę į galutinę dienotvarkės kontrolę?

JAMESAS: Man būtų sunku tai paneigti.

JEANAS-JACQUES'AS: Tačiau federalinėje sistemoje joks *pavienis* piliečių korpusas negali turėti teisės į galutinę dienotvarkės kontrolę. Ar

tada nesutiksite, kad federalinėse sistemose procesai, per kuriuos valdosi liaudis, net iš principo negali būti visiškai demokratiški?

JAMESAS: Nelabai suprantu Jūsų samprotavimų, Jeanai-Jacques'ai.

JEANAS-JACQUES'AS: Ak, štai toji angloamerikietiškoji politinė galvosena: žinoma, Jūs nepasitikite tuo, kad aš apeliuoju į protą, o ne į patirtį. Todėl pabandysiu šią problemą sukonkretinti hipotetiniu pavyzdžiu. Įsivaizduokime vadinamąją demokratiją su labai ribota dienotvarke, apimančia, tarkime, vaikų mokymą. Be jokios ypatingos priežasties ją pavadinkime Silvanija. Na, jeigu mūsų silvaniečiai nori daryti poveikį ne tik mokykloms, bet ir kitiems reikalams, bet neturi galimybės įtraukti tų reikalų į Silvanijos dienotvarkę (arba į kitos jų kontroliuojamos valdžios dienotvarkę), tada net tuo atveju, jeigu jie aktyviai ir energingai dalyvautų priimant sprendimus dėl auklėjimo, ar Jūs nelaikytumėte jų engiamaisiais?

JAMESAS: Žinoma. Tačiau kodėl silvaniečiai *negali* įtraukti į dienotvarkę kitų reikalų?

JEANAS-JACQUES'AS: Na, tarkime, kad Silvanija yra kontroliuojama užsienio nacijos. Pavadinkime ją Sąjunga. Ši Sąjunga nelaiminguosius silvaniečius išskiria iš piliečių, tačiau leidžia jiems daryti ką tik nori su savo mokyklomis. Nesvarbu, kad Sąjunga yra tobuliausio demokratinio proceso pavyzdys: silvaniečiai yra tik kolonijos gyventojai, o jų menka "demokratijėlė" yra tik gražus kamufliažas, sukurtas jų valdovų. Silvaniečiai gal ir žavisi savo valdovų demokratiškumu, bet jie niekada negali patys taip valdytis.

JAMESAS: Tai ne tik nenatūralus pavyzdys; jis neturi nieko bendra su federalizmu. Tarkime, kad silvaniečiai *neišskirti* iš Sąjungos pilietybės, kas labiau tikėtina negu Jūsų prielaida. Dabar jie yra tiek Silvanijos, tiek ir labiau priskiriančio junginio, kurį pavadinsiu Federaline Sąjunga, piliečiai. Jeigu kaip silvaniečiai jie valdosi demokratiškai mokyklų reikaluose, o kaip Federalinės Sąjungos piliečiai jie valdosi demokratiškai kitais klausimais, ir jeigu federalinė dienotvarkė yra visiškai atvira, o silvaniečiai gali įtraukti juos dominančius reikalus į federalinę dienotvarkę, tada demokratiniu požiūriu aš nematau jokių trūkumų. Nesakau, kad negali būti kitokių problemų, tačiau silvaniečių turimos galimybės valdytis patiems atitinka visus demokratinio proceso reikalavimus. Sutelkdami abi savo valdžias, silvaniečiai kontroliuoja visiškai atvirą dienotvarkę. Jei mes tarsime, kaip jau padarė-

me, kad patenkinti visi kiti kriterijai, ar tada neturėtume prieiti išvadą, kad silvaniečiai naudojasi visiškai demokratiniu procesu?

JEANAS-JACQUES'AS: Bet ar tik nepavertėte savo Federalinės Sąjungos veikiau unitarine negu federaline sistema? Jei taip, tai Jūs parodėte, kaip silvaniečiai gali tapti demokratinės sistemos piliečiais, bet neparodėte, kad federalinė sistema gali patenkinti demo teisės iki galo kontroliuoti dienotvarkę reikalavimą. Juk Federalinės Sąjungos demas tik *delegavo* Silvanijai ir kitoms vietinėms valdžioms teisę kontroliuoti mokyklų klausimus, ar ne? Bet jeigu taip, tada Jūsų siūlomas federalizmo ir demokratijos sutaikymas yra netikras. Jūs tik parodėte tai, kas mums visiems gerai žinoma: kad galutinės kontrolės problema nebūtinai turi iškilti unitarinėse sistemose. Bet Jūs vis dar neparodėte, kaip demas gali iki galo kontroliuoti dienotvarkę federalinėse sistemose. Vis dėlto aš manau, kad Jūsų sprendimas gali implikuoti kažką nepaprastai įdomaus: kad šios problemos negalima išspręsti kitaip, o *tik* paverčiant federalines sistemas unitarinėmis!

JAMESAS: Giriu Jus už Jūsų žavingą logiką, bet būgštauju, kad nepataikėte. Tarkime, kad prie konstitucinės tvarkos, nusistovėjusios Silvanijai prisijungus prie Federalinės Sąjungos, Silvanijos teisė kontroliuoti mokyklas yra nuolatinė ir neatimama. Ar nesutiktumėte, kad esant tokioms sąlygoms sistema yra aiškiai federalinė? Ir aiškiai ne unitarinė?

JEANAS-JACQUES'AS: Taip, aš turėčiau sutikti, kad tokia sistema yra ne unitarinė, o federalinė. Definicija yra definicija, yra definicija... Bet nesu tikras, kokias išvadas stengiatės išpešti. Man vis dar neaišku, kad Jūsų Federalinė Sąjunga yra visiškai demokratinė.

JAMESAS: Na, pažvelgęs iš vienos perspektyvos, Jūs galite sakyti, kad Federalinės Sąjungos demas teisę kontroliuoti mokyklas atidavė Silvanijai ir kitoms vietinėms valdžioms. Kaip Silvanijos dienotvarkė yra visiškai uždara viskam, išskyrus mokyklas, taip ir Federalinės Sąjungos dienotvarkė yra nuolat uždara mokyklų reikalams. Nežiūrint to, nors dėl šių priežasčių valdžia yra aiškiai federalinė, toks sprendimas labai panašus į tą, kurį siūlo unitarinė sistema su vietinėmis valdžiomis! Taip, Federalinės Sąjungos dienotvarkė *yra* uždara mokyklų atžvilgiu. Bet viskam kitam ji visiškai atvira. Pavadinkime federalinę dienotvarkę kvaziatvira.

JEANAS-JACQUES'AS: Tikriausiai man teks toleruoti šiokį tokį kalbos teršimą tam, kad Jūs galėtumėte tęsti savo argumentaciją.

JAMESAS: Dėkoju. Taigi visai taip pat kaip unitarinėje sistemoje, jei mes žvelgsime į abi valdžias tuo pačiu metu, tada silvaniečiai kontroliuos visiškai atvirą dienotvarkę. Visa tai, ką jie gali įtraukti į Silvanijos dienotvarkę, jie gali įtraukti ir į federalinę dienotvarkę. Jei kiekvienas Federalinės Sąjungos pilietis turi vietinį Silvanijos atitikmenį, tada šioje federalinėje sistemoje nėra nieko tokio, kas trukdytų jos piliečiams įgyvendinti teisę į galutinę viešųjų reikalų dienotvarkės kontrolę. Gerbdamas Jūsų polinkį abstraktiems argumentams, dabar apibendrinsiu savo argumentaciją. Jeigu visi piliečiai viename savo junginyje kontroliuoja kvaziatvirą dienotvarkę, federalizmo esmė atitinka demokratinio proceso kriterijus ne blogiau negu unitarinė sistema.

JEANAS-JACQUES'AS: Kažin ar esmė? Tam tikromis aplinkybėmis Jūsų sprendimas nebūtų patenkinamas. Ir jis juo labiau nepatenkinamas, juo stipresnė federalinė sistema.

JAMESAS: Ką turite galvoje, sakydamas "stipresnė"?

JEANAS-JACQUES'AS: Turiu galvoje, kad vietiniai junginiai visiškai kontroliuoja tam tikrus tikrai svarbius klausimus. Aš neturiu galvoje anemiško mūsų dienų Jungtinių Valstijų federalizmo, kur, pavyzdžiui, federalinė valdžia, remdamasi konstitucija, gali tiesiogiai ar netiesiogiai tvarkyti ir kontroliuoti didžiąją dalį valstybių ar municipalitetų veiklos. *De facto* Jungtinės Valstijos labai arti unitarinės sistemos. Tad įsivaizduokime, kad Federalinėje Sąjungoje Silvanija ir kitos trisdešimt provincijų galutinai kontroliuoja tuos politinius veiksmus, kuriuos Sąjungos piliečiai laiko labai svarbiais. Tarkime, kad tai taršos ar gamtos išteklių išsaugojimo klausimai. Toliau tarkime, kad dauguma silvaniečių ir kitų Sąjungos piliečių siekia griežtai kontroliuoti taršą, atvirą kalnakasybą ir pan., o vienos provincijos, Karbonijos, piliečiai nusistatę prieš tokią kontrolę. Tokiomis sąlygomis nėra dienotvarkės, į kurią Silvanijos ir kitų provincijų žmonės galėtų įtraukti klausimą dėl karboniečių didinamos taršos.[5] Tokiu atveju unitarinė sistema – arba anemiška federalinė – demokratinio proceso kriterijus atitinka geriau negu stipri federalinė sistema.

JAMESAS: Iš tikrųjų taip. Bet, matyt, Jūsų argumentas implikuoja, kad didesnė ar labiau priskirianti grupė visada turi teisę primesti savo valią

mažesnei grupei vien todėl, kad ji didesnė. Ar tikrai esate tuo įsitikinęs? Ar didesnioji grupė tam tikru požiūriu neturėtų būti *teisėtas* demokratijos junginys?

JEANAS-JACQUES'AS: Manau, kad taip. Bet, rodos, apsukę ratą, mes sugrįžome prie problemos, nuo kurios pradėjome. Kol kas nė vienas iš mūsų nedavė patenkinamo atsakymo. Ir mes vis dar neaptarėme daugumos valdžios problemos.

Federalizmas ir daugumos valdžios principas

JAMESAS: Man neaišku, kokia tai problema.

JEANAS-JACQUES'AS: Gerai, tarkime, kad kokia nors politinė sistema ypač privilegijuotai mažumai duotų galią spręsti politikos klausimus nesiskaitant su dauguma. Vargu ar tokią sistemą Jūs traktuotumėte kaip demokratinę, ar ne?

JAMESAS: Nenagrinėdamas diskutuotinos aukščiausiojo teismo, kontroliuojančio konstitucinius reikalus, problemos, atsakyčiau neigiamai. Jei ypač privilegijuota mažuma gali įgyvendinti savo politines preferencijas nepaisydama daugumos siekių, aš pasakyčiau, kad tokia sistema ne tik aiškiai pažeistų daugumos valdžią, bet būtų visiškai nedemokratinė.

JEANAS-JACQUES'AS: Kaip tik to iš Jūsų ir tikėjausi. O dabar tarkime, kad šnekamės ne apie pamatinius konstitucinius dalykus, o apie politinius kursus: dauguma, orientuota į X politinį kursą, mažuma – į Y. Abu sutariame, kad daugumos valdžios esmė yra tokia: jei dauguma politiniam kursui X teikia pirmenybę prieš Y, tada turi būti laikomasi politinio kurso X. Tačiau ar nėra teisinga, kad federalinėse sistemose nacionalinė dauguma ne visada gali užgožti mažumą net paprasčiausių politinio kurso klausimų atveju?

JAMESAS: Manau, kad suprantu, kur Jūs sukatc. Paprasčiausiai tai kitas būdas pažvelgti į dienotvarkės kontrolės klausimą, ar ne?

JEANAS-JACQUES'AS: Taip, tačiau daugumos valdžios požiūriu. Tarkime, kad tokie reikalai kaip X ir Y yra konstitucinė vietinių junginių – valstijų, provincijų, kantonų, apskričių ir pan. – prerogatyva. Tarkime, kad mažumą sudarantys žmonės, siekiantys Y, susitelkę konstitucijos saugomame vietiniame junginyje, kur jie sudaro daugumą. Jei

diskusijos labui tarsime, kad dauguma nacionaliniame parlamente daugiau ar mažiau tiksliai išreiškia nacionalinės piliečių daugumos politines orientacijas, tada unitarinėje sistemoje nacionalinis parlamentas visai legaliai gali ignoruoti vietinę valdžią. Jei dauguma visų piliečių politiniam kursui X teikia pirmenybę prieš Y, nacionalinis parlamentas gali vykdyti politinį kursą X ir primesti jį vietiniam junginiui, net jei to atskiro vietinio junginio dauguma teikia pirmenybę Y. Federalinėje sistemoje tam tikrais atvejais vyrautų mažuma, ir, šnekant konstitucine kalba, nacionalinė dauguma nieko negalėtų padaryti.

JAMESAS: Tam tikrais atvejais – taip. Bet aš nemanau, kad mūsų dienomis federalinėse sistemose nacionalinė vyriausybė nesurastų būdo kaip primesti savo valią, jei reikalas būtų ypač svarbus.

JEANAS-JACQUES'AS: Dėkoju. Jūs man padedate. Iš tikrųjų Jūs sakote, kad tokiose šalyse kaip Jungtinės Valstijos federalizmas tapo visai anemiškas. Anemiškose federalinėse sistemose nacionalinės valdžios įtaka vietinei politikai taip išaugo, kad šiuo požiūriu jos nedaug skiriasi nuo unitarinių sistemų. Atrodo tam, kad būtų įmanoma susitvarkyti su moderniosios visuomenės problemomis, federalinės sistemos *de facto* turėtų virsti unitarinėmis. Ar galiu tuo baigti?

JAMESAS: Ne visai. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose švietimas vis dar priklauso išskirtinei valstijų jurisdikcijai, o valstijos savo ruožtu deleguoja teises municipalinėms valdžioms. Faktiškai didžiausias valstijų biudžeto išlaidų punktas yra švietimas.

JEANAS-JACQUES'AS: Kadangi švietimas *yra* svarbus, Jūsų pavyzdys man padeda užbaigti savo argumentaciją. Imkime mūsų hipotetines politijas, Silvaniją ir Federalinę Sąjungą. Jūs prisimenate, kad Silvanijos dienotvarkė apima tik mokyklas, o Federalinės Sąjungos dienotvarkė apima viską, išskyrus mokyklų reikalus. Dabar tarkime, dauguma Federalinės Sąjungos piliečių priėjo išvadą, jog jų mokyklų būklė tokia apgailėtina, kad šalyje turi būti įvesti vienodesni švietimo standartai. Jei Sąjunga būtų unitarinė, aš abejoju, kad kuris nors iš mudviejų laikytų tironija ar net ne demokratija, jeigu būtų imtasi tokios nacionalinės politikos, kuri vietines mokyklines sistemas pakeltų iki reikiamo lygio. Kaip tik taip elgiasi daugelis demokratinių šalių. Tačiau kadangi Federalinė Sąjunga yra ne unitarinė, o federalinė, tos šalies daugumai neleidžiama tobulinti mokyklų. Tačiau silvaniečiai gali

sudaryti nedidelę visų piliečių mažumą; ir net Silvanijoje tie, kurie priešinasi federalinei kontrolei, gali sudaryti tik nedidelę daugumą.

Galiu įsivaizduoti daugybę atvejų, kai teisingumo kriterijus palaikytų Silvanijos pretenzijas į autonomiją tam tikru konkrečiu reikalu. Bet ar šiuo konkrečiu atveju nebūtų kartu ir neteisinga bei nedemokratiška, jei mažumai – galbūt visai nežymiai mažumai – būtų leidžiama lemti, koks bus mokyklų lygis? Jei faktiškai federalinė valdžia būtų bejėgė ką nors padaryti? Jeigu daugumos principas yra apskritai pateisinamas, tai ar jis nepateisinamas šiuo atveju? O jeigu jis negali būti pateisintas šiuo atveju, kaip jis apskritai gali būti pateisintas?

JAMESAS: Atsakymai į Jūsų klausimus gali būti neapibrėžtesni negu Jūs manote. Kad Jums paaiškinčiau, kodėl, aš noriu nukreipti dėmesį nuo Silvanijos bei Federalinės Sąjungos ir aptarti labai abstrakčią politinę sistemą. Ši abstrakti sistema mus gali priversti permąstyti dienotvarkės klausimą.

JEANAS-JACQUES'AS: Labai abstrakti politinė sistema? Ar galiausiai Jūs neprisiekiate ištikimybės Proto dievaitei?

JAMESAS: Aš visada ja žavėjausi. Šiaip ar taip, mano abstrakčioji sistema yra tokia: įsivaizduokite du stačiakampius, vieną kito viduje. M yra mažesnė sistema D, didesnės ir labiau apimančios sistemos, viduje.

M – mažesnė, D – didesnė. Suprantate? Negali būti nieko paprastesnio.

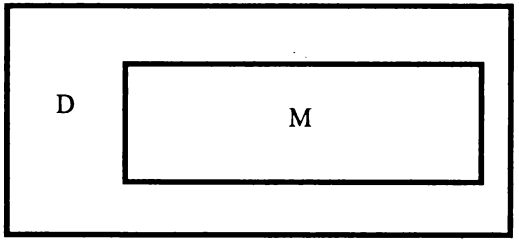

Turiu Jus įspėti, kad neketinu dar sykį vaizduoti Silvanijos ir Federalinės Sąjungos. Dabar tarkime, kad tiek D, tiek M valdomos demokratiškai, kiekviena savo dienotvarkės ribose, ir kad pirminės politinės visų piliečių teisės yra visiškai gerbiamos. Ar D dauguma visada būtų įgaliota diktuoti lokalinei M daugumai, tarkime, mokyklų klausimu? Arba, apvertus klausimą, ar vietinė M dauguma galėtų būti kon-

stituciškai įgaliota kontroliuoti kai kuriuos reikalus – pvz., mokyklų – nepriklausomai nuo D daugumos?

JEANAS-JACQUES'AS: Manau, kad tai priklauso nuo to, ką Jūs turite galvoje, sakydamas "būtų įgaliota".

JAMESAS: "Būti įgaliotam" man reiškia neapsiriboti vien tik efektyvumu, patogumu ar nauda. D žmonėms gali būti patogu ar naudinga leisti M žmonėms kai kurių reikalų, pvz., mokyklų klausimu valdytis patiems. Tai reiškia paprasčiausiai pasakyti, kad D yra unitarinė sistema ir D dauguma mano esant naudinga deleguoti valdžią M. Akivaizdu, kad dabar mus domina ne ši problema. Sakyti, kad M dauguma kartais būna įgaliota turėti persvarą prieš D daugumą, reiškia teigti, kad M žmonės turi teisę valdytis patys kai kurių reikalų atžvilgiu ir kad D neturi pažeisti šios teisės. Tačiau tuo pat metu, pagal mūsų prielaidą, visų D piliečių, apimančių ir M piliečius, pirminės politinės teisės yra visiškai apsaugotos.

JEANAS-JACQUES'AS: Bet jeigu šis įgaliojimas nėra tik patogumas ar nauda ir jei jis nėra pirminė politinė teisė, – teisė, būtina demokratiniam procesui, – tada kokios rūšies "teisė" tai būtų? Ar žmonės tikrai turi pamatinę moralinę teisę į "vietinę" valdžią, panašiai kaip "teisę" į žodžio laisvę – tokią pamatinę moralinę teisę, kuri turi būti garantuota konstituciškai? Nesu tikras, kaip galima tokią "teisę" pagrįsti.

JAMESAS: Nesu tikras ir aš. Tačiau, nežiūrint to, aš tikiu, kad mes abu tikime į tokią teisę. Paaiškinsiu, kodėl. Manau, kad nepaisydamas mano neseno įspėjimo, Jūs tikrai įsivaizdavote M kaip vietinį junginį, o D – kaip nacionalinį junginį. Todėl, atsižvelgdamas į Jūsų ankstesnę argumentaciją, aš manyčiau, kad Jūs labiau simpatizuojate D žmonių pretenzijai tam tikra dalimi kontroliuoti M mokyklas.

JEANAS-JACQUES'AS: Na taip, iš tikrųjų. Prisipažįstu, kad įsivaizdavau D, kaip, tarkim, Prancūziją ar net Jungtines Valstijas, o M kaip municipalitetą ar kaip valstiją, o galbūt departamentą*.

JAMESAS: Na, o dabar įsivaizduokite, kad M yra tokia šalis kaip Prancūzija, o D yra transnacionalinė sistema kaip Europos Bendrija. Kaip dabar pasiskirstys Jūsų simpatijos? Ar norėtumėte, kad Prancūzijos švietimo sistema būtų kontroliuojama Europos Bendrijos? Įtariu, kad dabar Jūs labiau simpatizuojate M žmonių pretenzijoms kontro-

* Administraciniai vienetai Prancūzijoje. – *Red.*

liuoti savo vaikų švietimo sistemą, negu D pretenzijoms valdyti M žmones šių reikalų atžvilgiu?

JEANAS-JACQUES'AS: Aš tik ką sakiau, kad taip.

JAMESAS: Taigi: ar mes turėtume sakyti, kad D tik *deleguoja* švietimo kontrolę M? Bet kokia prasme D turi teisę tai daryti? Juk ne įstatymine ar konstitucine. Moraline? Ar didesnis junginys *visada* turėtų turėti teisę valdyti kokį nors mažesnį junginį? Net toks griežtas federalizmo kritikas, kokiu aš laikau Jus, tuo kiek suabejotų ir tam priešintųsi.

JEANAS-JACQUES'AS: Dabar aš suprantu, kad Jūs pagarbinote ne Proto, o Painiavos dievaitę. Nemanau, kad mes kiek išsiaiškinome šį klausimą apie federalizmą ir daugumos valdžią.

JAMESAS: Ne, mano galva, mes tai padarėme. Proto ar painiavos padedami mes priėjome labai svarbią išvadą. Pats daugumos principas priklauso nuo tokių išankstinių prielaidų, susijusių su junginiu: kad junginys, kurio ribose šis principas veikia pats, yra teisėtas ir kad reikalai, kurių atžvilgiu principas taikomas, priklauso to junginio jurisdikcijai. Kitaip sakant: ar daugumos valdžios apimtis ir sritis tinka kokiam nors konkrečiam junginiui, tai priklauso nuo tokių prielaidų, kurių niekaip negalima pagrįsti daugumos principu. Toks junginio pagrindimas yra už daugumos principo kompetencijos ribų, o tuo pačiu daugmaž už pačios demokratinės teorijos ribų.

JUO DIDESNIS, JUO GERESNIS?

JEANAS-JACQUES'AS: Manau, mes susipainiojome dėl to, kad neatskyrėme dviejų skirtingų klausimų: 1) Ar vienas tam tikros apimties ir tam tikros srities junginys tam tikru racionaliu požiūriu yra demokratiškesnis už kitą? 2) Ar vienas junginys tam tikru racionaliu požiūriu labiau pageidautinas? Kai dėl pirmojo klausimo, tai čia aš matau dvi galimybes. Viena yra nuogi skaičiai. Kaip jau seniai tvirtino Rousseau, neišvengiama, kad juo didesnis piliečių skaičius, juo mažesnis kiekvieno piliečio svoris nulemiant rezultatą. Jei laikysimės požiūrio, kad juo didesnis kiekvieno piliečio svoris, juo demokratiškesnė sistema, tada, kai kiti veiksniai vienodi, didesnė sistema turi būti ne tokia demokratiška kaip mažesnė sistema. Taigi galėdamas pasirinkti demokratas visada turėtų teikti pirmenybę mažesniam junginiui.

JAMESAS: Brangusis Jeanai-Jacques'ai, būgštauju, kad Jūsų dievaitė Jus apleido. Jei būtų teisinga, kad mažesnė sistema visada turėtų būti demokratiškesnė už didesnę, tada pati demokratiškiausia sistema susidėtų iš vieno asmens, o tai absurdiška.

JEANAS-JACQUES'AS: Jūs galėjote pastebėti, kad mano išvada buvo griežtai sąlygota. Aš pasakiau: "Jei mes laikomės tokio požiūrio". O šito mes nepadarėme. Todėl mums lieka tik antroji iš dviejų galimybių, kurias aš ką tik minėjau. Tarkime, kad sistema yra demokratiškesnė tokiu mastu, kokiu ji leidžia piliečiams valdytis patiems sprendžiant jiems svarbius reikalus. Tada daugeliu atveju didesnė sistema būtų demokratiškesnė už mažesnę, nes jos galimybės tvarkyti tam tikrus reikalus – taršą, fiskalinę ir monetarinę politiką, nedarbą, socialinę apsaugą, gynybą ir pan. – būtų didesnės. Tokiu požiūriu junginys, pakankamai didelis, kad duotų žmonėms galimybę tvarkyti jiems svarbius reikalus, visada bus demokratiškesnis už bet kokį mažesnį junginį.

JAMESAS: Man atrodo, kad Jūs imatės reikalo vis dar nerimtai. Ar ne akivaizdu štai kas: kaip skaičiai patys savaime veda prie absurdo, taip ir sistemos galių kriterijus pats savaime verčia mus tarti, kad demokratiškiausia yra absurdiškai didelė sistema. Visai tikėtina, kad tokia sistema apima visus Žemės rutulio gyventojus.

JEANAS-JACQUES'AS: Kad išvengtume absurdų, prie kurių veda kiekvienas atskirai paimtas kriterijus, tarkime, kad imame abu kriterijus kartu ir ieškome optimalaus balanso tarp sistemos dydžio bei galių.

JAMESAS: Puiki idėja! Mano galva, Jūs veikiausiai suradote sprendimo ieškojimo kryptį, jei apskritai įmanomas koks nors sprendimas. Bet atkreipkite dėmesį į du dalykus. Pirma, aš netikiu, kad teoriniai samprotavimai mums labai padėtų ieškant optimumo. Mums reikia žymiai didesnės paramos, negu gali suteikti Jūsų dievaitė. Mums reikia remtis sudėtingais ir diskutuotinais empiriniais bei utilitariniais sprendiniais. Negana to, kadangi empirinės sąlygos labai įvairios, visai pagrįsta tarti, kad net jeigu galima surasti optimumą, jis nebus tas pats skirtingose aplinkybėse ir istorinėse epochose. Ir pagaliau mes negalime tarti, kad vienam asmenų agregatui geriausiai tarnautų tik viena sistema. Vandens tiekimas, šiukšlių pašalinimas, mokyklos, tarša, gynyba – kiekvienas iš šių reikalų gali reikalauti skirtingo optimumo. Kaip padarinys gali atsirasti kompleksinė sistema, apimanti keletą

arba daug demokratinės valdžios sluoksnių, ir kiekviename gali būti remiamasi šiek tiek skirtinga dienotvarke.

JEANAS-JACQUES'AS: Iš tikrųjų galėtų tikti sistema, sudėtingesnė už gana nelanksčių ribų federalinę sistemą, ar ne?

JAMESAS: Būgštauju, kad privalau su Jumis sutikti. Tačiau dabar noriu pastebėti antrą dalyką, man atrodo, išplaukiantį iš Jūsų pasiūlymo. Pastebėkite, kad tiedu klausimai, kuriuos Jūs raginote atskirti, – koks junginys *demokratiškesnis*? ir koks junginys labiau *pageidautinas*? – ieškant optimumo persipynė. Tarkime, kad pasvėrus vienas sprendimas gali būti labiau pageidautinas už kitą, bet ne toks demokratiškas. Kaip mums nuspręsti, kuris geresnis?

JEANAS-JACQUES'AS: Kol kas mes netgi neaptarėme, ką turime galvoje sakydami, kad labiau *pageidautina* sistema kartais gali būti ne tokia demokratiška. Aišku, mes tarėme, kad politinės sistemos pageidautinumą galime matuoti ne demokratiniu procesu, o kitais standartais. Turbūt galime jį matuoti pagal jo padarinius. Mes taip pat tarėme, kad tam tikromis aplinkybėmis būtų pateisinami kompromisai ir mes netektume šiek tiek demokratijos, kad pasiektume daugiau kitokio pobūdžio pageidaujamų tikslų: šiek tiek mažiau proceso demokratijos ir šiek tiek daugiau pasiektų gerų rezultatų.

JAMESAS: Taip, atrodo, kad mes iš tikrųjų priimame tokias prielaidas. Tačiau kompromisai ne visada neišvengiami. Jūs tikriausiai sutiksite, kad būtų gerai, jei mes galėtume tuo pačiu metu stiprinti demokratiją, apsisprendimą ir laisvę?

JEANAS-JACQUES'AS: Kaip galėčiau nesutikti?

JAMESAS: O jei federalinės struktūros tai padarytų įmanoma, Jūs turėtumėte sutikti, kad jos būtų pageidautinos, ar ne?

JEANAS-JACQUES'AS: Jei vien federalinės struktūros padarytų tai įmanoma, aš turėčiau sutikti. Tačiau malonėkite pasakyti, ką turite galvoje.

JAMESAS: Šitai implikavo tai, ką jau esu sakęs. Tarkime, kad silvaniečiai yra unitarinės valstybės nariai. Pavadinkime ją Sąjunga. Tačiau tarkime, kad daug aistringiau už kitus Sąjungos piliečius jie tiki švietimo svarba ir skirtingai nuo kitų Sąjungos piliečių jie pasirengę mokėti didelius mokesčius, kad tik jų vaikai gautų geriausią įmanomą išsilavinimą. Kartu jie giliai tiki tam tikrais auklėjimo metodais ir tematika, o kiti Sąjungos piliečiai tuo netiki. Silvaniečių nelaimei, Sąjungoje jie sudaro mažumą, todėl negali pasiekti, kad būtų laikoma-

si jų politikos. Tačiau galiausiai dėl šio ir kitų nesutarimų Sąjungos gyventojai nusprendžia, kad būtų gerai, jeigu jų unitarinė Sąjunga taptų Federaline Sąjunga, kuri, be kita ko, leistų silvaniečiams kontroliuoti savąją švietimo sistemą ir jai paremti reikalingus mokesčius. Federalizmas įtinka kiekvienam: silvaniečiai gauna, ko nori, bet ir kiti Federalinės Sąjungos piliečiai taip pat bus patenkinti. Galbūt dabar, Jeanai-Jacques'ai, sutiksite, kad toks federalinis sprendimas yra grynas pelnas demokratijai, apsisprendimui ir laisvei.

JEANAS-JACQUES'AS: Žinoma, aš priverstas sutikti. Bet aš nesutinku, kad tokie rezultatai gali būti pasiekti tik federalizmo. O Jūs, atrodo, manote būtent taip. Ar Sąjungos gyventojai nebūtų galėję pasiekti lygiai to paties, duodami silvaniečiams teisę kontroliuoti mokyklas ir atitinkamą apmokestinimo teisę? Bet jiems nebūtina atsisakyti šios kontrolės. Jei pasikeistų įsitikinimai ar jei silvaniečiai bankrutuotų ir dėl to iškiltų pavojus nacionalinei ekonomikai, tada Sąjunga galėtų imtis kitokių priemonių.

JAMESAS: Mano galva, Jūs keliate klausimą apie tai, kiek saugiai silvaniečiai jaustųsi dėl ateities, jei nacionalinė dauguma galėtų susigrąžinti savo teisę, kai tik panorėtų. Tai, ką Jūs vadinate "stipriu" federalizmu, užkirstų tam kelią, ir net anemiškas federalizmas sutrukdytų tai padaryti.

JEANAS-JACQUES'AS: Mano galva, dabar mes grįžtame atgal.

JAMESAS: Be to, Jūs pastebėsite, kad sprendimus mes dar labiau nutolinome nuo grynų teorinių svarstymų srities. Sprendimai apie reliatyvią alternatyvinių struktūrų vertę (atsižvelgiant į jų veikimą) pareikalaus empirinių žinių, – arba grynų spėlionių, – kurių mes veikiausiai nerasime jokiuose abstrakčiuose alternatyvų aprašymuose. Taigi, atrodo, kad, remiantis griežtai teoriniu samprotavimu, neįmanoma prieiti pagrįstos išvados dėl tinkamo demokratinio junginio.

Manau, kad tokia išvada gali Jus nuliūdinti, Jeanai-Jacques'ai, bet teorinis samprotavimas mums negali duoti atsakymų: mes privalėsime remtis praktiniu sprendimu. Tačiau, atrodo, kad net praktinis sprendimas negali duoti bendro atsakymo, galiojančio visiems laikams ir visoms vietoms. Patenkinamas atsakymas pernelyg priklauso nuo konkretybių.

JEANAS-JACQUES'AS: Prieš visiškai atsisakant bendrųjų principų, aš noriu primygtinai pabrėžti, kad, jei atsakymo negalima gauti teoriniu

būdu, tai nereiškia, kad sprendimai būtinai turi būti savavališki. Jei taip būtų, tada beveik visi politiniai sprendimai būtų savavališki. Tam tikros prielaidos, nuo kurių priklauso paties demokratinio proceso pagrįstumas, gali būti panaudotos. Štai pagrįstas sprendinys reikalautų iš mūsų pritarti alternatyviniams sprendimams, orientuojantis į du pirminius principus: kad kiekvieno asmens interesai turi būti traktuojami lygiai ir kad, nesant prievartinių priešingo dalyko rodiklių, tariama, jog suaugęs asmuo supranta savo interesus geriau negu bet koks kitas asmuo. Šie principai yra pernelyg bendri, kad atvestų prie užbaigtų atsakymų, ypač susidūrus su labai sudėtinga empirija. Bet, man atrodo, jie gali mums padėti surasti racionalius atsakymus.

DEMOKRATINIO JUNGINIO KRITERIJAI

Kaip nutarė Jeanas-Jacques'as ir Jamesas, tinkamos demokratinio junginio apimties ir srities problemos mes negalime išspręsti, neišeidami už demokratinės teorijos ribų. Kaip ir daugumos valdžia, demokratinis procesas suponuoja tinkamą junginį. *Demokratinio proceso kriterijai suponuoja paties junginio teisėtumą.* Jei pats junginys nėra tinkamas ar teisėtas, – jei jo apimtis ar sritis nepateisinama, – tada demokratinės procedūros paprasčiausiai negali padaryti jo teisėtu. Be to, kaip irgi nutarė Jeanas-Jacques'as ir Jamesas, kad prieitume pagrįstą sprendimą dėl demokratinių junginių apimties ir srities, turime išeiti už teorinio proto ribų ir įsigilinti į praktinių svarstymų sritį.

Tačiau, kaip užsiminė Jeanas-Jacques'as, būtų klaidinga nuspręsti, kad negalima pasakyti daugiau nieko.[6] Man atrodo, pagrįsta tarti, kad tinkamos demokratinio junginio srities ir apimties reikalavimas pateisinamas tokiu mastu, kokiu jis atitinka septynis kriterijus. Ir atvirkščiai, juo blogiau jis patenkina tuos kriterijus, juo mažiau pateisinamas šis reikalavimas.

Tačiau nė vienas iš šių kriterijų pats savaime nėra adekvatus. Kiekvieno kriterijaus paslėpta prielaida yra įžymusis "visiems kitiems dalykams esant lygiems" ir ypač prielaida "kitiems šešiems kriterijams esant lygiai gerai patenkintiems".

1. Sritis ir apimtis gali būti apibrėžta aiškiai. Ypač svarbu, kad toji sritis – asmenys, sudarantys tą junginį, – būtų aiškiai apribota. Be

abejonės, tai yra viena priežastis, dėl kurios teritorinės ribos – nors, griežtai tariant, ir neesminės – taip dažnai naudojamos apibrėžti junginio sričiai, ypač jei jos išreiškia aiškius istorinius ar geografinius veiksnius. Atvirkščiai, juo neapibrėžtesnė sritis ir apimtis, juo labiau tikėtina, kad įsteigtas junginys bus įveltas į teisinius kivirčus ar net pilietinius karus.

2. Žmonės, gyvenantys numatomoje srityje, labai pageidauja politinės autonomijos, liečiančios reikalus, susijusius su numatoma apimtimi. Ir visai nesvarbu, ar toji apimtis būtų tiek siaura, kad liestų tik vietinės mokyklinės lentos kontrolę, ar tokia plati, kad liestų visišką suverenitetą. Primesti politinę autonomiją tokiai grupei, kurios nariai jos nenori (pvz., dėl to, kad jie nori išsaugoti ar įsigyti daugiau ar mažiau priskiriančio junginio narystę), būtų tokia pat prievarta, kaip ir tai grupei autonomijos nesuteikti. Negana to, tokiu mastu, kokiu atitinkamo junginio nariai nesutinka, – nes vieni asmenys nori politinės autonomijos, o kiti ne, – bet koks sprendimas bus prievartinis.

3. Žmonės, gyvenantys numatomoje srityje, labai pageidauja valdytis patys per demokratinį procesą. Atvirkščiai, kokios nors grupės keliamos politinės autonomijos reikalavimas pateisinamas juo mažiau, juo labiau tikėtina, kad naujoji jų valdžia negerbs demokratinio proceso. Teisė į savivaldą nesuponuoja teisės sukurti prievartinę valdžią.

4. Numatoma apimtis neišeina už teisėtų ribų ta prasme, kad ji nepažeidžia pirminių politinių teisių (tai kitas būdas suformuluoti trečiąjį kriterijų) ar kitų pamatinių teisių bei verčių. Atvirkščiai, kokios nors grupės keliamas autonomijos reikalavimas pateisinamas juo mažiau, juo stipresni motyvai tikėtis, kad, gavusi autonomiją, toji grupė padarys rimtą žalą savo nariams arba jai nepriklausantiems asmenims.

5. Numatomos apimties viduje numatomam junginiui priklausančių asmenų interesus labai veikia tokie sprendimai, kurių jie negali rimtai kontroliuoti. Kaip matėme, teisės dalyvauti priimant svarbius sprendimus reikalavimai tam tikrais atvejais gali būti geriausiai patenkinami, priskiriant tuos asmenis, kurie esamu momentu yra išskirti iš egzistuojančio junginio. Kitais atvejais geresnis sprendimas galėtų būti toks: asmenims, jau priskirtiems egzistuojančiam junginiui, leisti suformuoti junginį, kuris būtų iš dalies (ar net visiškai) autonomiškas reikalų, priklausančių tam tikrai apimčiai, atžvilgiu. Atvirkščiai, priskyri-

mo ar nepriklausomybės reikalavimas negali būti pateisinamas, jei jį kelia asmenys, kurių interesai nėra labai veikiami to junginio priimamų sprendimų.

6. Konsensas tarp asmenų, kurių interesai labai veikiami, bus tvirtesnis, negu jis būtų esant kokioms nors kitoms įmanomoms riboms. Pagal šį kriterijų visiems kitiems dalykams esant lygiems (kitiems kriterijams esant lygiai gerai patenkintiems), viena ribų sistema geresnė už kitą tokiu mastu, kokiu ji leidžia didesniam asmenų skaičiui daryti tai, ką jie nori daryti: tokia prasme šis kriterijus įtvirtina asmeninės laisvės vertę. Ir, kaip pabrėžė Jamesas, geriausias sprendimas kartais gali paskatinti laisvę, apsisprendimą ir demokratiją. Žinoma, ir atvirkščiai: numatomas junginys yra juo mažiau pageidautinas, juo labiau jis skatina konfliktą dėl tikslų ir todėl padidina skaičių tokių asmenų, kurie negali pasiekti savųjų tikslų.

7. Matuojant visais tinkamais kriterijais, pelnas turi persverti nuostolius. Žinoma, tai ne daugiau kaip bendras racionalus pasirinkimo kriterijus ir kaip toks jis vos ne tuščias: tai visaapimantis kriterijus, kuris didžia dalimi jau buvo numatytas ankstesnių kriterijų. Bet jis naudingas todėl, kad mums primena, jog bet koks demokratinio proceso apimties ir srities problemos sprendimas beveik tikrai bus susijęs tiek su nuostoliais, tiek su pelnu. Kaip matėme, nuostolių ir pelnų įvertinimas reikalauja iš mūsų naudotis keletu skirtingų kriterijų. Be gryno pelno, matuojamo minėtais šešiais kriterijais, galima pridurti ir kitką: nuostolius ir pelnus, susijusius su komunikacija, derybomis, administracija, ekonominiu efektyvumu ir t.t. Tie kriterijai daugiausia reikalautų kokybinių įvertinimų. Kiekybiniai įvertinimai būtų iliuziniai, nes jie paprastai nepaiso, iškreipia ar užgožia daugumą lemtingiausių sprendimų. Todėl beveik ar visai neįmanoma galutinai įrodyti, kad vienas sprendimas yra akivaizdžiai geriausias. Kadangi negalima prieiti aiškiai geriausio sprendimo, konkretaus sprendimo šalininkai perdėtų pelną ir ignoruotų nuostolius; o jų oponentai perdėtų nuostolius ir minimizuotų pelną.

Todėl realiame pasaulyje atsakymai į klausimą "kas sudaro "liaudį", keliant demokratinius tikslus?", matyt, dažniausiai ateina iš politinio veiksmo ir konflikto srities, kurioje esama smurto bei prievartos, o ne iš spekuliatyvinių išvadų dėl demokratinių principų bei demokratinės praktikos. Juk, kaip matėme, spręsdama šią dalinę problemą, demo-

kratinė teorija toli mūsų nuvesti negali. Kaip sakiau, demokratinės idėjos negarantuoja galutinio atsakymo. Jos suponuoja, kad tokį atsakymą pateikia (ar pateiks) istorija bei politika.

Sakyti, kad suaugę asmenys turi teisę dalyvauti demokratiniame procese, kai priimami kolektyviniai sprendimai, kuriems jie gali būti priversti paklusti, tai ne tas pat, kas sakyti, kad kiekvienas asmuo turi teisę tapti piliečiu tokio politinio junginio, kuris galėtų geriausiai apsaugoti ir puoselėti jo (arba jos) interesus. Kadangi neįmanoma pasiekti tobulų konsensinių demokratinių sistemų pasaulio, tie politiniai junginiai, kuriuos demokratinės politijos piliečiai gali susikurti, niekada tobulai neatitiks kiekvieno piliečio interesų. Kiekvienas specifinis, konkretus ir įmanomas alternatyvinis geriausio junginio problemos sprendimas beveik be abejonės bus naudingesnis tam tikrų piliečių interesams labiau negu kitų. Taigi ir šiuo atveju, nežiūrint demokratinių idėjų perfekcionistinių pažadų, geriausias galimas junginys tam tikriems piliečiams bus ne pats geriausias.

Tačiau atsižvelgiant į istorinius laiko bei vietos ribotumus ir sprendžiant pagal racionalius kriterijus, kai kurie alternatyviniai junginiai *yra* geresni už kitus. Problema ne ta, kad negalima prieiti racionalių sprendimų, kas geriau, kas blogiau. Problema ta, kad tie sprendimai, veikiausiai, bus negalutiniai ir labai diskutuotini.

PENKTA DALIS

DEMOKRATIJOS RIBOS IR GALIMYBĖS

PENKIOLIKTAS SKYRIUS

Antroji demokratinė transformacija: nuo miesto-valstybės prie nacionalinės valstybės

Moderniosios demokratijos idėjos ir demokratinė praktika yra dviejų didžiųjų politinio gyvenimo transformacijų padarinys. Pirmoji, kaip matėme, įsismelkė į senovės Graikiją bei Romą V a. pr. Kr. ir išnyko iš Vidužemio civilizacijos prieš prasidedant krikščioniškajai erai. Po tūkstančio metų keletoje Viduramžių Italijos miestų-valstybių taip pat atsirado liaudies valdžia, kuri sunyko Renesanso epochoje. Abiem atvejais demokratinių ir respublikoniškų idėjų bei atitinkamos praktikos vieta buvo miestas-valstybė. Abiem atvejais liaudies valdžia galiausiai ištirpo imperiniame ar oligarchiniame valdyme.

Antra didžioji transformacija, kurios paveldėtojai esame ir mes, prasidėjo demokratijos idėjai laipsniškai persikeliant iš miesto-valstybės į kitą istorinę vietą – platesnę nacijos, šalies ar nacionalinės valstybės sritį.[1] Kaip politinis judėjimas, o kartais ir kaip įsigalėjusi tikrovė, ne tik kaip idėja, XIX a. ši antroji transformacija įgavo didelį pagreitį Europoje ir angliškai kalbančiame pasaulyje. XX a. demokratijos idėja jau tapo nebe siaura doktrina, pripažinta tik Vakaruose, mažos pasaulio gyventojų dalies, ir keletą šimtmečių gyvavusi tik nežymioje žemės rutulio dalyje. Nors toli gražu neįsigalėjusi visame pasaulyje, antroje šio amžiaus pusėje demokratija šiuolaikine prasme tapo universalia jėga kaip politinė idėja, kaip siekinys ir kaip ideologija.

ANTROJI TRANSFORMACIJA

Tačiau šis antrasis su demokratijos idėjomis ir demokratine praktika susijęs pakitimas smarkiai transformavo demokratinio proce-

so įgyvendinimo sampratą. Galingiausia (nors ne vienintelė) šios transformacijos priežastis – tai jos perslinkis iš miesto-valstybės į nacionalinę valstybę. O dabar, be nacionalinės valstybės, yra galimybė atsirasti net didesnėms, labiau priskiriančioms antnacionalinėms politinėms asociacijoms. Nors ateitį numatyti sunku, politinės santvarkos apimties išaugimas jau sukūrė moderniąją demokratinę valstybę, visai skirtingą nuo miesto-valstybės demokratijos.

Daugiau negu du tūkstančius metų – nuo klasikinės Graikijos iki XVIII a. – viena pamatinė Vakarų politinės minties prielaida buvo ta, kad demokratinėse ir respublikinėse valstybėse piliečių korpusas bei valstybės teritorija turi būti nedideli – pagal šiuolaikinius standartus netgi mikroskopiniai. Paprastai buvo manoma, kad demokratinė ar respublikinė valdžia tinka tik mažoms valstybėms.[2] Taigi polio – mažo vieningo giminaičių ir bičiulių miesto-valstybės – idėja ir idealas gyvavo ir po to, kai patys miestai-valstybės visai išnyko kaip istorijos reiškinys.

Nežiūrint įspūdingo persų pralaimėjimo graikams, mažas miestas-valstybė negalėjo ilgai varžytis su didesniu imperinio tipo kaimynu, ką aiškiai parodė Makedonija ir Roma. Daug vėliau nacionalinės valstybės iškilimas, dažnai lydimas išplėstos nacionalumo koncepcijos, išstūmė miestus-valstybes ir mažytes kunigaikštystes. Tik keletas išimčių, tokių kaip San Marinas ir Lichtenšteinas, išliko iki šių dienų kaip įstabus dingusios pracities palikimas.

Dėl nacionalinių valstybių iškilimo, apytikriai nuo XVII a., demokratijos idėja nebūtų turėjusi ateities, jeigu jos vieta nebūtų persikėlusi iš miesto-valstybės į nacionalinę valstybę. *Visuomenės sutartyje* (1762) Rousseau buvo vis dar ištikimas liaudies, savo rankose turinčios galutinę valstybinės valdžios kontrolę, vizijai; tokia valstybė, pakankamai maža tiek gyventojų skaičiumi, tiek teritorija, duoda galimybę visiems piliečiams susirinkti kartu tam, kad įgyvendintų savo suverenitetą per vienatinį liaudies susirinkimą. Bet nepraėjo nė šimtmetis, kai įsitikinimas, kad nacija ar šalis yra "natūralus" suverenios valdžios junginys, tapo toks savaime suprantamas, kad savo *Svarstymuose apie atstovaujamąją valdžią* Johnas Stuartas Millis, vienu sakiniu konstatuodamas tai, kas jam ir jo skaitytojams buvo priimtina kaip savaime akivaizdi tiesa, atsisakė įprastinės daugiau nei dviejų tūkstantmečių išminties, atmesdamas prielaidą, kad savivalda būtinai

reikalauja tokio nedidelio junginio, jog galėtų susirinkti visas piliečių korpusas (Mill [1861] 1958, 55).

Tačiau net Millis iki galo nesuvokė, kaip radikaliai didelis masto išaugimas neišvengiamai transformuos demokratijos institucijas ir demokratinę praktiką. Šis epochinis demokratijos vietos pasikeitimas sukėlė mažų mažiausiai aštuonis svarbius padarinius. Visi kartu jie leidžia įžvelgti didžiulį kontrastą tarp moderniosios demokratinės valstybės ir senųjų demokratinių bei respublikinių valdžių idealų ir praktikos. Dėl šios priežasties modernųjį demokratinės idėjos palikuonį kankina protėvių prisiminimas, nuolat lydimas liūdnos dejonės, kad dabarties praktika labai nutolo nuo senovės idealų. (Užmirštama, kad pati senovės praktika menkai atitiko senovės idealus.)

AŠTUONI PADARINIAI

Trumpai apibendrinsiu svarbiausius milžiniško masto išaugimo padarinius. Tolesniuose skyriuose keletą jų aptarsiu ir detaliau.

1. Atstovavimas

Žinoma, akivaizdžiausia permaina yra ta, kad atstovai pakeitė senovinės demokratijos piliečių susirinkimą. (Millis vienu sakiniu nubraukia tiesioginę demokratiją traktate apie *atstovaujamąją* valdžią.) Aš jau paaiškinau, kaip atstovavimas, iš pradžių nedemokratinė institucija, buvo pertvarkytas į esminį moderniosios demokratijos elementą (2 skyrius). Dar keletas žodžių gali padėti suprasti atstovavimą.

Kaip priemonė, padedanti demokratizuoti nacionalinių valstybių valdžią, atstovavimas gali būti suprastas tiek kaip istorinis reiškinys, tiek kaip lygybės logikos pritaikymas didelio masto politinei sistemai.

Pirmos sėkmingos pastangos demokratizuoti nacionalinę valstybę dažniausiai pasirodė šalyse, turinčiose įstatymų leidžiamuosius institutus, kurie turėjo atstovauti tam tikriems aiškiai diferencijuotiems socialiniams interesams: aristokratų, prastuomenės, žemvaldžių, komercinį interesą ir pan. Todėl, kai judėjimai už didesnę demokratizaciją sustiprėjo, "atstovaujamosios" įstatymų leidybos projektas netu-

rėjo būti nuaustas iš abstrakčių demokratinių idėjų voratinklinių siūlų: jau egzistavo konkrečios, nors ir nedemokratinės įstatymų leidžiamosios bei atstovaujamosios valdžios. Todėl reformos šalininkai, kurie ankstyvosiose stadijose retai kada turėjo bent menkiausią tikslą sukurti priskiriančią demokratiją, egzistuojančią įstatymų leidžiamąją valdžią siekė padaryti labiau "atstovaujama", išplėsdami balsavimo teisę, įvesdami tokią rinkimų sistemą, kuri įgalintų narius geriau atstovauti elektoratą, ir užtikrindami, kad rinkimai būtų laisvi ir sąžiningi. Be to, jie siekė užtikrinti, kad aukščiausioji vykdomosios valdžios grandis (prezidentas, ministras pirmininkas, kabinetas ar valdytojas) būtų išrinkta įstatymų leidžiamosios valdžios (ar Bendruomenių rūmų) daugumos arba viso elektorato.

Nors šis trumpas bendro kelio į demokratizaciją aprašas negali įvertinti daug svarbių variacijų kiekvienoje šalyje, apytikriai kažkas panašaus vyko pirmose demokratizuojamose nacionalinėse valstybėse. Pavyzdžiui, tai vyko ikirevoliucinėse Amerikos kolonijose – pusantro šimto metų protodemokratinio vystymosi laikotarpis, kurio svarba dažnai neįvertinama,– ir, išsikovojus nepriklausomybę, trylikoje Amerikos valstijų. Žinoma, po nepriklausomybės paskelbimo projektuodami Konfederacijos sutartį Amerikos lyderiai turėjo sukurti nacionalinį kongresą faktiškai iš nieko; ir netrukus po to JAV Kongresas įgavo patvaresnį pavidalą 1787 m. Konstituciniame suvažiavime. Tačiau sudarinėdami Konstituciją delegatai į konvenciją kaip išeities tašką visada ėmė specifinius britų konstitucinės sistemos bruožus, – ypač karalių, dviejų rūmų parlamentą, ministrą pirmininką ir kabinetą, – nors jie ir pakeitė britų modelį, pritaikydami prie naujų sąlygų, esančių šalyje, sudarytoje iš trylikos suverenių valstybių ir neturinčioje nei monarcho kaip valstybės galvos, nei paveldimųjų perų, reikalingų Lordų rūmams. Nors laikui bėgant paaiškėjo, kad jų priimtas pagrindinio vykdomosios valdžios subjekto problemos sprendimas – rinkėjų kolegija – neatitinka to meto demokratinių impulsų, netrukus prezidentas buvo pradėtas realiai rinkti tokiu būdu, kurį praktiškai galima laikyti visuotiniais rinkimais.

Britanijoje XVII a. pabaigoje, kur ministras pirmininkas jau tapo priklausomas nuo parlamentinės daugumos pasitikėjimo, svarbiausias demokratinių judėjimų tikslas nuo 1832 m. buvo išplėsti balsavimo teisę Parlamento nariams ir užtikrinti, kad jo rinkimai būtų sąžiningi ir

laisvi.[3] Skandinavijos šalyse, kur kaip ir Anglijoje įstatymų leidžiamieji korpusai egzistavo nuo Viduramžių, iškilo uždavinys ministrą pirmininką padaryti priklausomą nuo parlamento (o ne nuo karaliaus), ir išplėsti balsavimo teisę parlamento rinkimuose. Tas pat buvo Olandijoje ir Belgijoje. Nors nuo 1789 m. Revoliucijos iki 1871 m. Trečiosios Respublikos Prancūzijos kelias buvo kiek kitoks (balsavimų teisės plėtimą paprastai lydėjo vykdomosios valdžios despotizmas), tai, ko reikalavo demokratiniai judėjimai, nesiskyrė nuo to, kas vyko visur kitur. Kanados, Australijos ir Naujosios Zelandijos politinės institucijos buvo suformuotos remiantis jų pačių kolonijine patirtimi, kuri apėmė svarbius parlamentinės valdžios elementus, ir Britanijos bei Amerikos konstitucinėmis sistemomis.

Šios nedidelės istorijos tikslas – pabrėžti, kad judėjimai, siekę demokratizuoti nacionalinių Europos ir Amerikos valstybių valdžias, neprasidėjo nuo tuščios vietos. Šalyse, kurios nuo XVIII a. pabaigos iki (apytikriai) 1920 m. buvo pagrindiniai sėkmingos demokratizacijos centrai, įstatymų leidybos struktūros, atstovavimo sistemos ir net rinkimai jau buvo gerai žinomos institucijos. Todėl kai kurios būdingiausios moderniosios demokratijos institucijos, neišskiriant nė pačios atstovaujamosios valdžios, buvo ne tik abstrakčių samprotavimų apie demokratinio proceso reikmes padarinys. Jos atsirado specifiškai ir nuosekliai modifikuojant jau egzistuojančias politines institucijas. Jeigu jos būtų sukurtos tik demokratijos šalininkų, besiremiančių vien abstrakčiais demokratinio proceso metmenimis, rezultatai veikiausiai būtų buvę kitokie.

Tačiau būtų klaidinga egzistuojančių įstatymų leidybos institucijų demokratizavimą interpretuoti tik kaip egzistuojančių institucijų adaptaciją *ad hoc**. Kai demokratijos vieta persikėlė į nacionalinę valstybę, politinės lygybės logika, dabar taikoma šalims, daug didesnėms už miestą-valstybę, aiškiai implikavo, kad didžiumą įstatymų leidybos dabar turi vykdyti ne susirinkę piliečiai, o jų išrinkti atstovai.[4] Juk tada, kaip ir dabar, buvo aišku, kad, jei piliečių skaičius viršija mažą, nors ir netikslų skaičių piliečių, galinčių susirinkti į vieną vietą (ar net jei jie ir gali tai padaryti, turinčių galimybę dalyvauti kitaip negu tik balsuojant) proporcija neišvengiamai turi vis mažėti ir mažėti. Netru-

* *Šiuo atveju* (lot. k.) – *Red.*

kus aš detaliau aptarsiu dalyvavimo problemą. O dabar noriu pabrėžti, kad atstovaujamoji valdžia nebuvo įskiepyta į demokratinę idėją paprasčiausiai dėl egzistuojančių institucijų inercijos ar įprastumo. Tie, kurie ėmėsi modifikuoti tas institucijas, gerai suprato, kad, norint pritaikyti politinės lygybės logiką didelio masto nacionalinei valstybei, "tiesioginę" piliečių demokratiją reikia pakeisti (ar bent jau papildyti) atstovaujamosiomis valdžiomis. Tai buvo pastebėta daug sykių, kol Millis galutinai neužfiksavo šio dalyko kaip savaime suprantamo. Net šveicarai, turėję ilgą susirinkimų valdžios tradiciją savo senoviniuose kantonuose, pripažino, kad nacionaliniai referendumai negali gerai atlikti nacionalinio parlamento funkcijų.

Tačiau, kaip teisingai numatė Rousseau *Visuomenės sutartyje*, atstovavimas neišvengiamai turėjo pakeisti pilietybės ir demokratinio proceso prigimtį. Kaip matysime, didelio masto demokratija neturi kai kurių mažo masto demokratijos galimybių. Tačiau dažnai nepastebima, kad toks pat teisingas yra ir priešingas dalykas.

2. Neribotas plėtimasis

Kai atstovavimas tapo priimtinu sprendimu, kliūtys, susiję su demokratinio junginio dydžiu, nulemtu miesto-valstybės susirinkimo ribų, buvo pašalintos. Iš principo atstovaujamajai valdžiai jokia šalis negali būti per plati, joks gyventojų skaičius per didelis. 1787 m. Jungtinės Valstijos turėjo apie keturis milijonus gyventojų. Toks skaičius jau buvo gigantiškas pagal idealaus graikų polio matus. Kai kurie Konstitucinio suvažiavimo delegatai drąsiai numatė būsimas Jungtines Valstijos, turėsiančias šimtą milijonų ar daugiau gyventojų, ir šis skaičius buvo galiausiai viršytas 1915 m. 1950 m., kai Indija įvedė savo respublikinę parlamentinę sistemą, joje gyveno apie 350 mln. žmonių ir jų vis daugėjo. Iki šiol neįmanoma nustatyti aukščiausios teorinės ribos.

3. Dalyvaujamosios demokratijos ribotumai

Tačiau kaip didesnio masto padarinys, tam tikros politinio dalyvavimo formos poliarchijose yra *iš esmės* labiau ribotos negu jos

buvo miestuose-valstybėse. Nenoriu pasakyti, kad demokratiniuose ar respublikiniuose miestuose-valstybėse dalyvavimas iš tikrųjų pasiekė kažką panašaus į dalyvavimo galimybių ribas. Tačiau teoriškai daugelyje Antikos ir Viduramžių miestų-valstybių egzistavo tokios galimybės, kurių demokratinėje šalyje, net palyginti mažoje šalyje, nėra dėl didelio jos piliečių korpuso ir (tai ne taip svarbu) dėl jos teritorijos. Efektyvaus politinio dalyvavimo teorinė riba, net naudojantis moderniomis elektroninės komunikacijos priemonėmis, sparčiai mažėja didėjant mastui. Dėl to vidutinis Jungtinių Valstijų ar net Danijos pilietis politiniame gyvenime negali dalyvauti taip pat visapusiškai kaip vidutinis daug mažesnio demo piliečių skaičius daug mažesnėje valstybėje. Prie šio klausimo aš norėčiau sugrįžti kitame skyriuje.

4. Įvairovė

Nors priklausomybė tarp masto ir įvairovės nėra tiesioginė, galima sakyti, kad juo didesnis ir labiau priskiriantis politinis junginys, juo labiau jo gyventojams būdinga politinio gyvenimo įvairovė, kurią sudaro lokalinis ir regioninis prieraišumas, etninė ir rasinė tapatybė, religija, politiniai įsitikinimai ir ideologijos, užsiėmimai, gyvenimo būdas ir t.t. Piliečių, kuriuos vienija bendras prisirišimas prie miesto, kalbos, rasės, istorijos, mitų, dievų ir religijos, santykinai homogeniška populiacija, buvusi ryškia Antikos miesto-valstybės demokratinės vizijos dalimi, dabar tampa praktiškai nebeįmanoma. Bet, kaip mes galime dabar pastebėti, tampa įmanoma politinė sistema, esanti už ikimodernių liaudies valdžios šalininkų koncepcijos ribų. Tai atstovaujamoji valdžia, apimanti priskiriančius elektoratus ir plačią asmens teisių bei laisvių skalę, egzistuojanti didelėse šalyse, kurioms būdinga ypatinga įvairovė.

5. Konfliktas

Tačiau, kaip įvairovės padarinys, padidėja politinis susiskaldymas; politinis konfliktas tampa neatskiriama politinio gyvenimo dalimi ir politinė teorija bei praktika priima konfliktą kaip normalų, o ne kaip nuo normos nukrypstantį politikos bruožą.

Ryškus tokios permainos simbolis yra Jamesas Madisonas, Amerikos Konstituciniame suvažiavime 1787 m. ir vėliau ją gindamas *Federalistų raštuose* (*The Federalist Papers*), tiesiai atmetė istorinį požiūrį, atsispindėjusį antifederalistinėse nuostatose, pagal kurias pastanga suformuoti tokio groteskiško masto demokratinę respubliką kaip trylikos valstijų federalinė sąjunga yra absurdiška ir ydinga. Genialioje polemikoje Madisonas tvirtino štai ką: kadangi interesų konfliktai būdingi žmogaus bei visuomenės prigimčiai, o šių konfliktų raiškos negalima nuslopinti nenuslopinant laisvės, geriausias vaistas nuo skaldymosi yra masto didinimas. Tokiu požiūriu, priešingu tradiciniam, pozityvus didelio masto nacionalinės valstybės respublikinės valdžios pranašumas yra tas, kad šiuo atveju esama tikimybės, jog politiniai konfliktai nepereis į smarkų pilietinį vaidą, kaip tai būdavo siauresnėse miesto-valstybės ribose.

Taigi priešingai klasikiniam požiūriui, pagal kurį galima tikėtis, kad homogeniškesnis piliečių korpusas turės gana vienodą bendrojo gėrio supratimą, dabar bendrojo gėrio sąvoka atskiedžiama tam, kad ji galėtų apimti heterogeniškus prisirišimus ir įsitikinimus, susiformavusius įvairių piliečių bendruomenėje, kuriai būdinga daugybė prieštaravimų ir konfliktų. Faktiškai ši sąvoka yra tiek atskiesta, kad mes esame priversti kelti klausimą, ar bendrojo gėrio idėja dabar nėra tik gyvas senovinės vizijos priminimas. Negrįžtamos permainos šią viziją padarė visai netinkamą moderniojo ir postmoderniojo politinio gyvenimo sąlygomis. Prie šios problemos sugrįšime 20 ir 21 skyriuje.

6. Poliarchija

Šie masto pasikeitimai ir jo padariniai – atstovaujamoji valdžia, didesnė įvairovė ir konfliktų bei skaldymosi išaugimas – padėjo atsirasti sistemai tokių politinių institucijų, kurios, kartu paėmus, moderniąją atstovaujamąją demokratiją skiria nuo visų kitų politinių sistemų, tiek nuo nedemokratinių režimų, tiek nuo ankstesnių demokratijų. Tokio tipo politinė sistema buvo pavadinta *poliarchija*. Šį terminą aš dažnai vartoju.[5]

Poliarchija gali būti suprasta keleriopai: kaip pastangų demokrati-

zuoti ir liberalizuoti nacionalinių valstybių politines institucijas istorinis padarinys; kaip ypatingas politinės santvarkos ar politinio režimo tipas, labai skirtingas ne tik nuo visų rūšių nedemokratinių sistemų, bet ir nuo ankstesnių mažo masto demokratijų; kaip politinės kontrolės sistema (tokia, kokią vaizdavo Schumpeteris), kurioje aukščiausi valstybinės valdžios pareigūnai priversti elgtis taip, kad laimėtų rinkimus politiškai varžydamiesi su kitais kandidatais, kitomis partijomis ar grupuotėmis; kaip politinių teisių (aptartų anksčiau, 11 skyriuje) sistema; arba kaip sankaupa institucijų, reikalingų didelio masto demokratiniam procesui. Nors tokie poliarchijos interpretacijos būdai yra skirtingi įdomiais ir svarbiais aspektais, jie neprieštarauja vieni kitiems. Priešingai, jie papildo vienas kitą. Jie paprasčiausiai pabrėžia skirtingus aspektus ar padarinius tų institucijų, kuriomis remiantis poliarchinę politinę santvarką galima atskirti nuo nepoliarchinių.

Netrukus aš nagrinėsiu poliarchiją paskutiniuoju aspektu, kaip sistemą politinių institucijų, reikalingų didelio masto demokratijai. Tolesniuose skyriuose matysime, kaip poliarchijos raida priklauso nuo tam tikrų esminių sąlygų; kaip, nesant vienai ar daugiau tų sąlygų, poliarchija gali sužlugti; ir kaip po pilietinių vaidų ir autoritarinio valdymo poliarchija kartais gali būti atkurta. Mes taip pat apsvarstysime dabartinę poliarchijos vietą pasaulyje ir jos ateities galimybes.

7. Socialinis ir organizacinis pliuralizmas

Kita didesnio masto politinę santvarką ir nurodytus padarinius – įvairovę, konfliktą bei poliarchiją – lydinti aplinkybė yra poliarchijoje egzistuojantis didelis skaičius socialinių grupių bei organizacijų, kurios yra santykinai autonomiškos viena kitos ir valdžios atžvilgiu. Tai priimta vadinti *pliuralizmu*, arba, tiksliau, socialiniu ir organizaciniu pliuralizmu.[6]

8. Individo teisių ekspansija

Nors ir ne taip tiesiogiai susijęs su masto pasikeitimu, vienas ryškiausių skirtumų tarp poliarchijos ir ankstesnių demokratinių bei

respublikinių sistemų yra stulbinanti individo teisių ekspansija, pasireiškusi šalyse, turinčiose poliarchinę valdžią.

Kaip matėme 1 skyriuje, klasikinėje Graikijoje laisvė buvo atskiro miesto, kuriame piliečiai buvo laisvi įstatymo viršenybės ir teisės dalyvauti priimančiame sprendimus susirinkime dėka, narystės atributas (žr. p. 36 ir p. 455–456; pastaba 16 ir 17). Galima argumentuoti, kad mažoje ir santykinai homogeniškoje grupėje piliečių, susijusių giminystės, draugystės, kaimynystės, rinkos ir pilietinio tapatumo ryšiais, dalyvavimas kartu su bendrapiliečiais priimant visus sprendimus, veikiančius visų bendrą gyvenimą, ir šitaip įgyvendinama bendruomenės savivalda išreiškia tokią pamatinę ir reikšmingą laisvę, kad kitos teisės ir laisvės tampa nebe tokios svarbios. Tačiau kad atsvertume šį idealizuotą vaizdą, reikia pridurti, kad mažos bendruomenės paprastai pasižymi ne savo laisve, o savo prievarta, ypač nonkonformistų atžvilgiu. Net Atėnai nebuvo nusiteikę toleruoti Sokrato. Tokio išskirtinio asmens kaip Sokratas atžvilgiu viešpatavo įsitikinimas, kad jis neturi "konstitucinės teisės" skelbti disidentinių pažiūrų.

Ir priešingai, kaip parodžiau 13 skyriuje, šalyse, turinčiose poliarchinę valdžią, įstatymo apibrėžtų ir veiksmingai saugomų individo teisių skaičius bei įvairovė laikui bėgant išaugo. Be to, kadangi pilietybė poliarchijose išsiplėtė taip, kad apima beveik visus suaugusius gyventojus, faktiškai visi suaugusieji turi pirmines politines teises; vergai, metekai ir moterys, graikų demokratijose išskirti iš pilnos pilietybės, visi gavo pilietines teises moderniose demokratinėse šalyse. Galiausiai daug individo teisių (tokių kaip teisė į sąžiningą teismo procesą) taikoma ne tik piliečiams; jos apima ir kitus, tam tikrais atvejais – visus šalies gyventojus.

Būtų absurdiška šitokį nepaprastą individo teisių išsiplėtimą poliarchijose paprasčiausiai sieti su išaugusio masto padariniais. Tačiau net jeigu didesnis visuomenės mastas yra tik viena iš keletos priežasčių, ir veikiausiai ne pati svarbiausia, jis be abejonės šiek tiek paveikė individo teisių išsiplėtimą. Visų pirma, didelio masto demokratija reikalauja poliarchinių institucijų, ir, kaip matėme, šios institucijos neišvengiamai apima pirmines politines teises – teises, gerokai pranokstančias tas, kurias piliečiai turėjo ankstesnėse demokratinėse ir respublikinėse santvarkose. Negana to, didesnis mastas veikiausiai skatina atidumą teisėms, kaip dalyvavimo priimant kolektyvinius

sprendimus alternatyvai. Juk išaugus visuomenės mastui, kiekvienas asmuo neišvengiamai pažįsta vis mažesnę visų žmonių dalį ir savo ruožtu jį pažįsta vis mažesnė žmonių dalis. Kiekvienas pilietis tampa svetimas vis didesnei kitų piliečių daliai. Socialinius saitus ir asmeninę pažintį tarp piliečių išstumia socialinis nutolimas ir anonimiškumas. Tokiomis aplinkybėmis asmens teisės, susietos su pilietybe, – ar paprasčiausiai su asmenybe, – gali įtvirtinti asmeninės laisvės sritį, ko negali padaryti dalyvavimas priimant kolektyvinius sprendimus. Toliau, augant įvairovei bei politiniam susiskaldymui, konkurenciniam politiniam konfliktui tampant normaliu ir pripažintu politinio gyvenimo aspektu, individo teisės gali būti vertinamos kaip politinio konsenso pakaitalas. Jei galėtų egzistuoti visuomenė, kurioje nebūtų interesų konfliktų, niekas per daug nepasigestų asmeninių teisių: ko nori atskiras pilietis, to norėtų kiekvienas. Nors jokia visuomenė niekada nebuvo tokia homogeniška ar konsensinė, visuomenėje, kurioje konsensas yra tvirtas (nors netobulas), didžioji dauguma žmonių galėtų tikėtis priklausyti daugumai taip dažnai, kad priimant kolektyvinius sprendimus jų pamatiniai interesai būtų visada apsaugoti. Bet jeigu interesų konfliktai yra normalus dalykas ir sprendimų padariniai yra labai netikri, asmeninės teisės kiekvienam duoda galimybę užsitikrinti tam tikrą erdvę, kurios negali lengvai pažeisti paprasti politiniai sprendimai.

POLIARCHIJA

Plačiausia savo prasme poliarchija yra politinė santvarka, pasižyminti dviem bendrais bruožais: 1) pilietybė apima santykinai didelę suaugusiųjų dalį ir 2) pilietybės teisės apima galimybę stoti opozicijon aukščiausiems valdžios pareigūnams ir juos pašalinti balsuojant. Pirmasis bruožas poliarchiją skiria nuo labiau išskiriančių valdymo sistemų, kur – nors opozicija toleruojama – valdžia ir legali opozicija apribota maža grupe, kaip buvo Britanijoje, Belgijoje, Italijoje ir kitose šalyse prieš įvedant visuotinę rinkimų teisę. Antrasis bruožas poliarchiją skiria nuo tų režimų, kur – nors dauguma suaugusiųjų yra piliečiai – pilietybė neapima teisės priešintis valdžiai ir prieš ją balsuoti, kaip yra moderniuose autoritariniuose režimuose.

Poliarchijos institucijos

Apibrėžiant konkrečiau ir išskleidžiant tų dviejų bendrų bruožų turinį, poliarchiją galima apibūdinti kaip tokią politinę santvarką, kuriai būdingos septynios institucijos; jos visos turi egzistuoti, kad valdžią būtų galima laikyti poliarchine.

1. *Renkami pareigūnai.* Valdžios politinių sprendimų kontrolė konstituciškai įtvirtinama per renkamus pareigūnus.
2. *Laisvi ir sąžiningi rinkimai.* Renkami pareigūnai yra išrenkami per dažnus ir sąžiningus rinkimus, kuriems apskritai nebūdinga prievarta.
3. *Priskirianti balsavimo teisė.* Praktiškai visi suaugusieji turi teisę balsuoti renkant pareigūnus.
4. *Teisė balotiruotis.* Praktiškai visi suaugusieji turi teisę siekti renkamųjų pareigybių valdžioje, nors siekiant renkamos pareigybės amžiaus riba gali būti aukštesnė negu įgyjant rinkimų teisę.
5. *Žodžio laisvė.* Nesibijodami griežtos bausmės piliečiai turi teisę laisvai reikšti savo nuomonę apie įvairiausius politinius reikalus – kritikuoti pareigūnus, vyriausybę, režimą, socioekonominę santvarką ir viešpataujančią ideologiją.
6. *Alternatyvi informacija.* Piliečiai turi teisę ieškoti alternatyvių informacijos šaltinių. Be to, alternatyvių informacijos šaltinių egzistavimas yra saugomas įstatymų.
7. *Asociacinė autonomija.* Kad įgyvendintų įvairias savo teises, įskaitant ir paminėtas anksčiau, piliečiai taip pat turi teisę steigti santykinai nepriklausomas asociacijas ar organizacijas, įskaitant nepriklausomas politines partijas ir interesų siejamas grupes.

Svarbu suprasti, kad šie teiginiai apibūdina realias, o ne tik nominalias teises, institucijas bei procesus. Faktiškai pasaulio šalys gali būti apytikriai klasifikuojamos pagal tai, kokiu mastu kiekviena iš šių institucijų įgyvendinama realiai. Todėl šios institucijos gali būti laikomos kriterijais, pagal kuriuos sprendžiama, kurios šalys valdomos poliarchiškai šiuo metu arba buvo taip valdomos anksčiau. Kaip matysime vėliau, toks skirstymas rangais ir tokios klasifikacijos gali būti panaudotos ištirti tas sąlygas, kurios skatina arba slopina poliarchijos egzistavimo tikimybę.

Poliarchija ir demokratija

Tačiau akivaizdu, kad poliarchija mes domimės ne tik todėl, kad ji yra politinės santvarkos tipas, būdingas moderniajam pasauliui. Čia ji mus domina visų pirma dėl jos santykio su demokratija. Taigi kaip poliarchija yra susijusi su demokratija?

15.1 lentelė. Poliarchija ir demokratinis procesas

Institutai...	reikalingi tam, kad būtų patenkinti tokie kriterijai
1. Renkami pareigūnai 2. Laisvi ir sąžiningi rinkimai	I. Balsavimo lygybė
1. Renkami pareigūnai 3. Priskirianti balsavimo teisė 4. Teisė balotiruotis 5. Žodžio laisvė 6. Alternatyvi informacija 7. Asociacinė autonomija	II. Efektyvus dalyvavimas
5. Žodžio laisvė 6. Alternatyvi informacija 7. Asociacinė autonomija	III. Apsišvietęs supratimas
1. Renkami pareigūnai 2. Laisvi ir sąžiningi rinkimai 3. Priskirianti balsavimo teisė 4. Teisė balotiruotis 5. Žodžio laisvė 6. Alternatyvi informacija 7. Asociacinė autonomija	IV. Dienotvarkės kontrolė
3. Priskirianti balsavimo teisė 4. Teisė balotiruotis 5. Žodžio laisvė 6. Alternatyvi informacija 7. Asociacinė autonomija	V. Priskyrimas

Trumpai tariant, poliarchijos institutai yra būtini didelio masto, ypač moderniosios nacionalinės valstybės masto, demokratijai. Problemą suformulavus šiek tiek kitaip, visi poliarchijos institutai būtini di-

džiausiam įmanomam demokratinio proceso įgyvendinimui kokios nors šalies valdžioje. Sakyti, kad būtini visi septyni institutai – dar nereiškia sakyti, kad jų pakanka. Tolesniuose skyriuose norėčiau panagrinėti tam tikras poliarchiškai valdomų šalių tolesnio demokratizavimo galimybes.

Ryšys tarp poliarchijos ir demokratinio proceso kriterijų parodytas 15.1 lentelėje.

POLIARCHIJOS ĮVERTINIMAS

Demokratams, gyvenantiems šalyse, valdomose autoritarinių režimų, būdinga karšta viltis, kad jų šalis vieną gražią dieną priartės prie poliarchijos. Demokratams, gyvenantiems šalyse, ilgą laiką valdomose poliarchiškai, būdingas įsitikinimas, kad poliarchija yra nepakankamai demokratiška ir turi būti paversta demokratiškesne. Tačiau, nors demokratai pateikia skirtingų vizijų, nurodančių, kokia turėtų būti aukštesnė demokratizacijos pakopa, kol kas jokia šalis nežengė aukščiau už poliarchiją, ant "aukštesnės" demokratijos pakopos.

Nors demokratinių šalių, kur poliarchija be pertrūkio egzistavo keletą kartų ar dar ilgiau, intelektualai dažnai persisotina jos institucijomis ir niekina jos trūkumus, nesunku suprasti, kodėl šių institucijų neturintys demokratai jas laiko labai pageidautinomis, nežiūrint jų trūkumų. Juk poliarchija žmogui duoda labai daug teisių ir laisvių. Šiuo požiūriu jai negali prilygti jokia realiame pasaulyje egzistuojanti alternatyva. Nuo poliarchijos neatskiriama plati laisvės ir kontrolės zona, kurios negalima grubiai pažeisti, nesugriaunant pačios poliarchijos. O kadangi, kaip matėme, demokratinių šalių žmonės siekia i · kitų teisių, laisvių bei įgaliojimų, ta esmingoji zona dar labiau išsiplečia. Nors poliarchijos institutai neužtikrina nei tokio lengvo ar aktyvaus piliečių dalyvavimo, koks gali iš principo egzistuoti mažame mieste-valstybėje, nei to, kad valdžią atidžiai kontroliuotų piliečiai ar kad politika visada atitiktų daugumos piliečių siekius, jie užkertą kelią kitam kraštutinumui, kai valdžia ilgą laiką vykdo politiką, giliai įžeidžiančią piliečių daugumą. Negana to, šios institucijos dažniausiai neleidžia valdžiai vykdyti tokios politikos, kuriai daug piliečių prieštarauja ir stengiasi jai pasipriešinti, energingai naudodamiesi savo teisėmis ir galimybė-

mis. Nors piliečių įgyvendinama kolektyvinių sprendimų kontrolė yra silpnesnė negu ta stipri kontrolė, kurią jie galėtų įgyvendinti, jeigu tiesioginės demokratijos svajonė kada nors virstų tikrove, piliečių galia vetuoti pareigūnų perrinkimą ir išrinktų pareigūnų politiką yra labai didelė ir dažnai sėkmingai kliudo pareigūnams vykdyti politiką, nepriimtiną daugeliui piliečių.

Taigi lyginant su istorinėmis ir dabartinėmis alternatyvomis, poliarchija yra vienas nuostabiausių žmogaus kūrinių. Tačiau, be abejonės, ji ne visiškai įgyvendina demokratinį procesą. Demokratiniu požiūriu galima iškelti daug problemų, liečiančių šiandien egzistuojančias didelio masto demokratines institucijas nacionalinėje valstybėje. Mano galva, svarbiausios problemos, kurioms bus skirta likusi knygos dalis, yra tokios:

1. Kaip moderniajame ir postmoderniajame pasaulyje įmanoma (jei išvis įmanoma) įgyvendinti politinio dalyvavimo galimybes, kurios teoriškai egzistavo (nors dažnai nebuvo visiškai įgyvendinamos praktikoje) nedidelio masto demokratijose ir respublikose?
2. Ar poliarchija suponuoja tokias sąlygas, kurių neturi ir neturės dauguma šalių? Ar dėl to dauguma šalių nėra tinkamos poliarchijai ir linkusios į demokratijos žlugimą arba autoritarinę valdžią?
3. Ar didelio masto *demokratija* apskritai įmanoma kaip realus faktas? O gal biurokratinės bei oligarchinės tendencijos neišvengiamai panaikina jos esmę ir teisėtumą?
4. Ar pliuralizmas, būdingas didelio masto demokratijai, lemtingai nesusilpnina jos galimybių įgyvendinti bendrąjį gėrį? Ir apskritai, ar bendrasis *gėris* kiek žymesniu mastu egzistuoja realiai?
5. Ir pagaliau ar būtų įmanoma peržengti istorinį poliarchijos slenkstį ir pasiekti tobulesnį demokratinį procesą? Trumpai tarus, ar realiai įmanoma trečioji transformacija, atsižvelgiant į mūsų pasaulio ribas ir galimybes?

ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS

Demokratija, poliarchija ir dalyvavimas

Vienas demokratijos idėjos perkėlimo iš miesto-valstybės į nacionalinę valstybę padarinys yra tas, kad visiško piliečių dalyvavimo priimant kolektyvinius sprendimus galimybės yra ribotesnės negu jos būtų – bent jau teoriškai – daug mažesnėje sistemoje. Mūsų dienomis daugumai žmonių šios ribos atrodo savaime suprantamos. Tačiau demokratinės idėjos prigimtis ir jos kilmė neleidžia išnykti vilčiai, kad šias ribas galima išplėsti sukuriant naujas (ar atkuriant senovines) demokratines formas ir institucijas. Todėl stiprus priešinis judėjimas, nukreiptas į visiškos dalyvaujamosios demokratijos idealą, išlieka tarp demokratijos šalininkų, kurie dažnai sugrįžta prie senesniosios demokratijos vizijos, kuri atsispindėjo Rousseau *Visuomenės sutartyje* ir graikų demokratijos (kaip ji egzistavo ne tiek istorinėje tikrovėje, kiek idealizuotame polyje) vaizdiniuose.

Kai kurios esminės problemos iškyla Jeanui-Jacques'ui ir Jamesui atnaujinus dialogą:

JAMESAS: Aš dažnai pastebėdavau, Jeanai-Jacques'ai, kad pripažindamas visus moderniosios demokratijos privalumus, įskaitant teisę sakyti, kas tik Jums patinka, – teisę, kurią Jūs aiškiai branginate, nes taip dažnai ja naudojatės, – Jūs vis dėlto, atrodo, visada peikiate jos institucijas ir laimėjimus. Kartais aš galvoju, kad demokratinėse šalyse demokratijos žlugimą galėtų labiau lemti ne jos oponentai, bet jos šalininkai utopistai. Turėdama tokius draugus kaip Jūs...

JEANAS-JACQUES'AS: ... demokratija gali apsieiti be priešų. Išties smūgis žemiau juostos, Jamesai. Tai Jums nebūdinga ir Jūsų neverta,

brangus bičiuli. Jūs kalbate apie demokratiją. Jei esu kritiškas, tai tik todėl, kad tai, ką Jūs ir kiti primygtinai vadinate "moderniąja demokratija", nėra ir negali būti labai demokratiška. Kodėl dalykams nedavus tikrų vardų ir moderniosios demokratijos nevadinus "oligarchija"?

JAMESAS: Prašom atleisti, jei įžeidžiau Jus, Jeanai-Jacques'ai. Manau, kad mano pastaba yra visai tiksli. Bet aš pastebiu, kad šiandien Jūs nusiteikęs karingai, todėl aš pasislėpsiu, kol Jūs taikysitės ir šaudysite. Prašau tęskite.

JEANAS-JACQUES'AS: Dėkoju. Argi nėra visiškai aišku, kodėl tai, ką Jūs vadinate "poliarchija", yra apgailėtinas realios demokratijos pakaitalas?

JAMESAS: Atleiskite, tačiau aš žinau, kad frazė "reali demokratija" paprastai reiškia arba nerealią demokratiją, arba realią priespaudą, o dažniausiai ir vieną, ir kitą. Tačiau aš laukiu Jūsų paaiškinimų. Net iškelsiu klausimą, kurio Jūs laukiate: kodėl poliarchija yra apgailėtinas realios demokratijos pakaitalas?

JEANAS-JACQUES'AS: Kadangi jokia valdžia šalies mastu negali būti iš tikrųjų demokratiška. Pagal klasikinę sampratą, demokratija visų pirma reiškė tiesioginį piliečių dalyvavimą: arba demokratija buvo *dalyvaujamoji*, arba ji buvo apgaulė. Kaip įrodinėjo Rousseau, remdamasis antikine tradicija, tam, kad piliečiai būtų iš tikrųjų suverenūs, jie privalo turėti galimybę susiburti, kad valdytų per suverenią asamblėją. Kad taip būtų galima padaryti, piliečių korpusas – o anomis dienomis ir valstybės teritorija – turi būti mažas. Kaip jis pabrėžė, juo daugiau piliečių, juo turi būti mažesnė kiekvieno dalis dalyvaujant valdyme. Didelėje valstybėje ši dalis yra be galo maža. "Anglų tauta, – pastebėjo jis, – manosi esanti laisva; ji smarkiai klysta; ji laisva tik parlamento narių rinkimų metu; kai tik jie išrinkti – ji vergas, ji niekas" (Ruso Ž.Ž. *Apie visuomenės sutartį*... Kn. 3, sk. 15. P. 221). Suprantu, kad žmonėms, pripratusiems tik prie poliarchijos, tai suprasti nelengva, tačiau koks nors atėnietis tai būtų supratęs iškart.

JAMESAS: Nenoriu nukreipti mūsų dėmesio nuo Jūsų argumentacijos, pradėdamas nesibaigiančią diskusiją apie tai, ką "Rousseau turėjo galvoje iš tikrųjų", kurią aš mielai paliksiu tiems, kuriems patinka tokie dalykai. Taigi aš ignoruosiu jo iškreiptą demokratijos apibrėžimą *Visuomenės sutartyje*, kur jis iškelia sąlygą, kad "demokratijoje"

liaudis privalo ne tik kurti įstatymus, bet ir juos įgyvendinti. Todėl "demokratija" tampa neįmanoma. "Jeigu egzistuotų dievų tauta, ji valdytųsi demokratiškai. Bet žmonėms toks tobulas valdymas netinka." Pagal savo apibrėžimą jis visai teisus. Bet tai, ką jis vadino respublika, mes vadintume tiesiogine demokratija ar, dar tiksliau, asamblėjine demokratija. Aš taip pat nekreipsiu dėmesio į tai, kad atstovavimą jis laikė visiškai nepriimtinu tik *Visuomenės sutartyje*. Savo ankstesniuose darbuose jis jį laikė visai priimtinu dalyku; tą patį jis pripažino ir vėlesniuose darbuose. Manau, kad jam kaip ir mums buvo aišku, kad be atstovaujamųjų valdžių, pvz., Lenkija ir Korsika niekada negalėtų būti respublikomis (žr. ypač Fralin 1978).

JEANAS-JACQUES'AS: Sutinku, kad argumentacija negali būti tęsiama moksliškai tyrinėjant Rousseau. Aš paminėjau jį ne tam, kad įtikinčiau Jus, savo naudai cituodamas didį vardą, kuris mudviejų įsitikinimu nieko neįrodo, nors, Dievas mato, aptariant tokius dalykus, tai labai paplitusi argumentacijos forma. Paminėjau jį tik todėl, kad esu įsitikinęs, jog jis buvo visiškai teisus dėl dydžio įtakos politiniam dalyvavimui padarinių.

JAMESAS: Gal Jūs ir nustebsite, bet aš galvoju taip pat. Nesuprantu, kaip kas nors gali neigti, kad galimybė kiekvienam piliečiui *tiesiogiai* dalyvauti priimant kolektyvinius sprendimus, išskyrus balsavimą, atvirkščiai proporcinga šalies dydžiui. Kaip tik todėl didelio masto demokratijos šalininkai taip žavėjosi atstovavimu. Atstovavimas yra aiškus kitaip neišsprendžiamos problemos sprendimas.

JEANAS-JACQUES'AS: Bet ar Jūs ką tik nepripažinote, kad atstova. 'mas neišsprendžia dalyvavimo problemos? Be to, argi Jūs nepriėmėte prielaidos, kad dalyvavimo problema paprasčiausiai negali būti išspręsta didelėje sistemoje? Todėl ji gali būti išspręsta tik klasikiniu būdu mažo masto demokratijos.

JAMESAS: Jūs ir dauguma kitų asamblėjinės demokratijos šalininkų, atrodo, nesuvokiate, kad Jūsų pačių argumentacija labai greitai atsisuka prieš Jus. Aš jau sutikau, kad kai piliečių padaugėja, jų galimybės tiesiogiai dalyvauti priimant sprendimus neišvengiamai turi mažėti. Taip yra todėl, kad jeigu net niekas kitas neturi aukštutinės ribos, ją turi laikas. Paprasčiausia aritmetika rodo, kad jeigu dešimt piliečių susirinktų penkioms valandoms – gana ilgas susirinkimo laikas! – maksimalus lygus laikas, kiekvienam skiriamas kalbėti, parlamentiš-

kai manevruoti ir balsuoti, yra trisdešimt minučių. Mažos komisijos yra tobulas dalyvaujamosios demokratijos pavyzdys, ar bent jau gali toks būti. Bet tokiu atveju, kaip daugumai mūsų žinoma iš patirties, žmonės, turintys užsiimti kitais dalykais, nebus linkę kas mėnesį lankyti daug penkias valandas trunkančių komisijos susirinkimų. Tačiau Jūs ir Rousseau kalbate ne apie komisijas. Jūs kalbate apie *valstybės* valdymą, dėl Dievo meilės!

JEANAS-JACQUES'AS: Na, ne tik apie valstybės. Kitos organizacijos ir asociacijos taip pat gali veikti demokratiškai.

JAMESAS: Žinoma, taip. Bet sugrįžkime prie dalyvavimo artimetikos. Jeigu tik pranokstamas komisijos dydis, visų narių galimybės dalyvauti sparčiai ir drastiškai mažėja. Štai: jei asamblėja trunka penkias valandas, o piliečių ne daugiau kaip šimtas, tada kiekvienas narys turi tris minutes. Esant trims šimtams narių, Jūs priartėjate prie nykstamai mažo vienos minutės momento. Piliečių, turinčių teisę dalyvauti klasikinių Atėnų asamblėjoje, buvo dvidešimt tūkstančių pagal vieną įprastinį vertinimą; kai kurie mokslininkai spėja, kad tas skaičius du ar tris kartus didesnis. Jei piliečių tik dvidešimt tūkstančių, o penkių valandų susirinkimo laiką padaliname lygiai, kiekvienas pilietis gali dalyvauti mažiau negu vieną sekundę!

JEANAS-JACQUES'AS: Na, Jamesai, aš irgi galiu užsiimti aritmetika. Suprantu tokius skaičiavimus. Bet ar jie nėra klaidinantys? Galų gale ne kiekvienas nori ar turi dalyvauti šnekėdamas. Tarp dvidešimties tūkstančių žmonių nesama dvidešimties tūkstančių nuomonių kokiu nors klausimu, ypač jei piliečiai susirenka po to, kai per dienas, savaites, mėnesius jie dalyvaudavo diskusijose iki asamblėjos. Susirinkime gal tik dvi ar trys alternatyvos pasirodys vertos rimto aptarimo. Todėl gali visiškai pakakti, tarkime, dešimties oratorių, kiekvienas iš kurių turi apie pusvalandį laiko pateikti savo argumentams. Arba, tarkime, penki oratoriai turėtų po pusvalandį; taip liktų laiko trumpiems klausimams ir pareiškimams. Tarkime, penkios minutės kiekvienai pastabai. Tai leistų dalyvauti dar trisdešimčiai žmonių.

JAMESAS: Bravo! Atkreipkite dėmesį į tai, ką Jūs ką tik pademonstravote. Jūsų asambėjoje kalbėdami aktyviai dalyvauja trisdešimt penki piliečiai. Ką gali daryti likusieji? *Jie gali klausytis, galvoti ir balsuoti.* Taigi dvidešimties tūkstančių asamblėjoje aktyviai dalyvauja mažiau negu du vieno nuošimčio dešimtadaliai, o daugiau negu 98,8 nuošim-

čių dalyvauja tik klausydamiesi, galvodami ir balsuodami! Kokia didžiulė privilegija ta Jūsų dalyvaujamoji demokratija!

JEANAS-JACQUES'AS: Šie aritmetiniai skaičiavimai man nuobodūs. Priklausomai nuo skaičiaus, kuriuo Jūs pradedate, juos galima atlikti kaip tik nori. Kaip sakoma apie kompiuterius, nesąmones įdėsi, nesąmones ir gausi.

JAMESAS: Šie mokykliniai pratimai gali būti nuobodūs, bet dalyvaujamosios demokratijos šalininkai kaip tik ir nenori pastebėti to, ką jie parodo. Aš siūlau, kad tegu tikrieji dalyvaujamosios demokratijos adeptai pasirenka kokius tik nori skaičius, o po to atkakliai mąsto apie rezultatus. Jeigu jie tai padarys, negalės išvengti racionalios išvados, kad demokratinė sistema, kurioje dauguma narių turi neribotas ir lygias galimybes dalyvauti, įmanoma tik *labai* mažose grupėse. Kvaila ginčytis dėl tikslių skaičių, bet ar aš galiu manyti, kad jūs nesiekiate apriboti demokratinį judėjimą politinėmis sistemomis, turinčiomis mažiau negu kelis šimtus žmonių? Leiskite man būti kilniaširdiškam ir manyti, kad Jūsų aukštutinė riba yra tūkstantis, o gal net dešimt tūkstančių. Tokiu atveju dauguma piliečių bet kokioje asamblėjoje galės dalyvauti tik klausydamiesi, galvodami ar balsuodami. *O kaip tik tai jie gali padaryti ir atstovaujamoje sistemoje.* Koks skirtumas? Didelis susirinkimas – tarkime, tūkstantis ar daugiau žmonių – iš esmės yra savotiška "atstovaujamoji" sistema, nes keli oratoriai turi atstovauti balsus visų tų, kurie negali kalbėti. Tačiau be sąžiningo atstovavimo taisyklių oratorių-atstovų atranka gali būti savavališka, atsitiktinė ir nesąžininga. Nustatykite oratorių atrankos taisykles ir Jūs jau arti atstovaujamosios sistemos. Aiškus sprendimas yra toks: sukurti sistemą, kurioje kalbėti gali būti išrinktas bet koks pilietis, ir visiems piliečiams būtų leista balsuoti išrenkant tuos, kurie kalba jų labui. Arba, jei nori, leisti atstovams būti išrinktiems burtų keliu. Bet kuriuo atveju Jūs turėsite sąžiningesnę sistemą negu Jūsų pastanga išvengti atstovaujamosios valdžios.

JEANAS-JACQUES'AS: Bet vis dar egzistuotų vienas svarbus skirtumas tarp mano ir Jūsų sprendimų. Atstovaujamojoje sistemoje atstovai balsuotų dėl priimtinos politikos. Asamblėjoje su išrinktais ar atsitiktinai parinktais oratoriais piliečiai balsuotų dėl konkrečios politikos. Taigi piliečiai labiau tiesiogiai kontroliuotų sprendimus negu esant atstovaujamajai valdžiai.

JAMESAS: Aš to neneigiu. Bet manau, kad turbūt reikia apmąstyti, kodėl Rousseau buvo įsitikinęs, kad "demokratija", kaip jis ją iškreiptai apibrėžė, yra neįmanoma. Jūs iš tikrųjų negalite tikėtis, kad piliečiai visą laiką, ar net didelę savo laiko dalį praleis asamblėjose. Reikia nudirbti ir kasdieninius darbus. Periodiški atstovų rinkimai leidžia tą darbą padaryti. Ar Jūs svajojate apie pastoralinę visuomenę, kur visą valdymą gali atlikti piliečių asamblėjos, rengiamos kartą per mėnesį ar panašiai?

JEANAS-JACQUES'AS: Na, ne. Dalyvaujamoji demokratija veikia Izraelio kibucuose, ir kibucai yra labai produktyvūs junginiai ne tik žemės ūkyje, bet ir gamyboje bei prekyboje.

JAMESAS: Tai ar Jūs tariate, kad Jūsų dalyvaujamoji demokratija reikalautų visuomenės, sudarytos tik iš komunų, panašių į kibucus? Ir kad žmonės galėtų laisvai pasirinkti, nori jie ar ne gyventi ir dirbti tokiose komunose? Kiek man žinoma, tokia visuomenė niekada neegzistavo. Net Izraelyje 95 nuošimčiai žmonių negyvena kibucuose. Bet kokioje šalyje grynai savanoriškos komunos pritraukė labai nedaug gyventojų. Dabar mes žinome, kad kinų komunos buvo sukurtos žiauria prievarta ir subyrėjo, kai tik kaimo žmonės nebebuvo verčiami į jas jungtis.

JEANAS-JACQUES'AS: Jūs žinote, kad žmogaus sąmonė nėra visiems laikams sustingusi. Šiaip ar taip tokia komuna nėra vienintelis modelis. Dalyvavimas įmanomas gamintojų kooperatyvuose, miestelių valdyme ir pan.

JAMESAS: Miestelių valdyme? Ar mums nereikėtų skirti dviejų radikaliai skritingų priesakų dalyvaujamajai demokratijai? Viename – paprastai iškeliamame Tikrųjų Adeptų – glūdi bendras sprendimas: *kiekviena* valdžia yra visiškai dalyvaujamoji. Mūsų aritmetiniai pratimai rodo, kad tokia valdžia gali egzistuoti tik mažuose ir visiškai autonomiškuose junginiuose. Jokie junginiai negali būti tokie dideli, kad padarytų nebeįmanomą aukšto masto dalyvaujamosios asamblėjos valdžią. Mano požiūriu, toks sprendimas yra absoliučiai utopiškas. Kita vertus, dalyvaujamajai demokratijai keliant kuklesnius reikalavimus, tik *kai kurie* junginiai valdomi kaip visiškai dalyvaujamosios demokratijos. O tie junginiai, kurie per dideli dalyvaujamajai valdžiai, valdomi per atstovaujamąsias sistemas. Jei teisinga, kad visos minėtos poliarchijos institucijos neatskiriamos nuo demokratinio proceso val-

dant didelę sistemą, tada šių didelių sistemų valdžios būtų poliarchijos. Kurį iš šių dviejų sprendimų Jūs turite galvoje?

JEANAS-JACQUES'AS: Nors nesitikiu, kad prieisiu jį ryt rytą, natūralu, kad atiduodu pirmenybę pirmajam.

JAMESAS: To ir tikėjausi. Aš iš tikrųjų negaliu įsivaizduoti kaip – turėdami tik tą pasaulį, kurį turime dabar, – toks pasaulis galėtų atsirasti. Manau, kad branduolinė katastrofa galėtų jį sukurti, bet nemanau, kad Jūs siūlote būtent tokias priemones. Nors pažaiskime Dievą ir tarkime, kad pasaulyje, turinčiame panašų į dabartinį technologinį lygį ir gyventojų skaičių, žmonės gyvena tik labai mažuose ir politiškai autonomiškuose junginiuose, kiekvienas iš kurių valdomas aukšto masto dalyvaujamosios visų jo piliečių asamblėjos. Priklausomai nuo parametrų, kuriais mes žaidžiame, tada egzistuotų tūkstančiai ir dešimtys tūkstančių tokių mažų dalyvaujamųjų demokratijų.

JEANAS-JACQUES'AS: Nepasitikiu jūsiške Dievo imitacija. Aš nepasitikėčiau Jumis dar labiau, jeigu Jūs *būtumėte* Dievas. Bet, tarkime, aš priverstas leisti Jums pokštauti. Jei Jums to reikia, pirmyn ir imituokite Dievą.

JAMESAS: Ačiū už pasitikėjimą. Dabar įsivaizduokite, kad vieno nepriklausomo junginio žmonės pradeda vaidytis su kito junginio žmonėmis ar įsigeidžia jų gėrybių, ar dar kaip nors įsinori juos labiau kontroliuoti. Po kiek laiko vienas junginys pavergia kitą. Dabar, kai jis tapo didesnis už visus savo kaimynus ir turi daugiau resursų, jo žmonės pradeda suvokti imperijos privalumus. Taip jie užkariauja dar keletą silpnų kaimynų. Jų maža imperija plečiasi. Tačiau, išskyrus mūsų mažą imperiją, Žemės rutulys nusėtas tik mažutėlėmis valstybėmis. Kokia puiki perspektyva iškyla šiai naujai ir augančiai imperinei jėgai! Visos kitos mažutėlės valstybės laukia savo eilės būti prarytos kaip gardus kąsnelis. Kiek rajūnas neraudotų dėl vargšių austrių, jis vis tiek jas suvalgys.

JEANAS-JACQUES'AS: Kaip Dievas, manau, Jūs galite sukurti ką tik norėsite. Tačiau Jūsų kūrinys man atrodo esąs dirbtinis, neįtikinamas ar paprasčiausiai nulemtas tam tikros pasaulėžiūros. Kodėl Jūs manote, kad agresija ir imperija yra neišvengiamas dalykas?

JAMESAS: Nemanau, kad jos neišvengiamos, bet labai tikėtinos. Ar tikrai manote, kad mano scenarijus neįtikinamas, Jeanai-Jacques'ai? Tada prisiminkite Atėnus. Prisiminkite Romą. Prisiminkite žmonijos

istoriją. Ar Jūs norite, kad aš, žaisdamas Dievą, grąžinčiau mus į Rojų ir išvyčiau iš pasaulio blogį – šįkart visiems laikams?

JEANAS-JACQUES'AS: Ne, bet prašom sugrįžti į Žemę. Jūsų dieviškoje stratosferoje deguonies trūkumas verčia Jus prarasti Jums būdingą realizmą. Ar nemanote, kad nepriklausomų savivaldžių junginių žmonės priešintųsi? Žinoma, kad taip. Jie tikrai sudarytų sąjungas, kad apsisaugotų nuo užkariavimo ir prijungimo prie imperijos.

JAMESAS: Kaip tik taip! Ir tokiu būdu jie žengtų pirmuosius žingsnius, kurdami didesnę sistemą, sistemą, per didelę dalyvaujamajai demokratijai. Būdami demokratai, remdamiesi politinės lygybės logika, jie sukurtų ne tik atstovaujamąją valdžią, bet ir visus poliarchijos institutus.

JEANAS-JACQUES'AS: Tikiuosi, kad ne. Pradėdami nuo įsitikinimo visiško dalyvavimo svarba, remdamiesi lygybės logika ir neslegiami didelės nacionalinės valstybės inertiškumo, manau, jie galėtų surasti būdus, kaip įveikti dalyvaujamosios poliarchijos ribas.

JAMESAS: Noriu, kad jūs paaiškintumėte, kaip jie galėtų tai padaryti. Bet pirmiausia norėčiau Jums parodyti, kaip toli mes nuėjome. Jeigu Jūs nemanote, kad visas pasaulis gali neapibrėžtą laiką egzistuoti labai mažų ir visiškai autonomiškų valstybių (o jei ne valstybių, tada visiškai savanoriškų asociacijų) pavidalu, tada Jūs privalote tikėti, kad turi egzistuoti asociacijos, per didelės visiškai dalyvaujamajai demokratijai. Bet jei taip, tai ar šioms asociacijoms nereikės valdžių?

JEANAS-JACQUES'AS: Žinoma, jos turės būti valdomos.

JAMESAS: Ar tokiu atveju Jūs neprivalote rinktis vieną iš dviejų galimybių? Arba Jūs primygtinai reikalausite, kad šios valdžios, net ir nevisiškai dalyvaujamosios, patenkintų demokratinio proceso kriterijus, kiek tai įmanoma atsižvelgiant į jų didelį mastą. Arba Jūs nereikalausite, kad jos būtų demokratinės, ir šiuo atveju veikiausiai Jūs turite būti pasirengęs priimti tai, kad jos valdomos nedemokratiškai. Bet visa Jūsų politinė filosofija atstumia Jus nuo antrojo varianto, ir visa Jūsų politinė filosofija turi stumti Jus prie pirmojo. Jūsų požiūriu, tos didelio masto valdžios negali būti tobulai demokratiškos; bet jei be jų neįmanoma apsieiti, geriau jos būtų kiek įmanoma demokratiškesnės negu kad jos būtų nedemokratiškos. Jūs padarysite išvadą, kad antrarūšė demokratija geriau negu geriausia nedemokratija. Taigi jei poliarchija neatskiriama nuo demokratinio proceso tose didelio masto siste-

mose, Jūs ginsite poliarchiją. Toks galutinis mano argumentacijos rezultatas. Galbūt mes pagaliau sutarsime dėl šios išvados.

JEANAS-JACQUES'AS: Galbūt. Tačiau tuo dalyvavimo problema neužsibaigia. Net jei sutikčiau, kad didelio masto sistemos yra pageidautinos ir kad poliarchija yra būtina tam, kad didelio masto sistemų valdžios būtų demokratizuotos, aš nedaryčiau išvados, kad poliarchijos institutų pakanka demokratijai net didelio masto sistemose.

JAMESAS: Žinoma, Jūs teisus. Taigi ir šiuo klausimu mes sutariame.

JEANAS-JACQUES'AS: Tačiau, mano galva, mes nesutariame dėl dalyvavimo galimybių. Net didelėse sistemose politinio dalyvavimo galimybės gali būti neišmatuojamai didesnės negu dabar gali užtikrinti poliarchijos institucijos. Esu tikras, kad, pasiekusi poliarchiją, demokratija neišnaudojo maksimaliai įmanomų galimybių. Be abejonės, įmanomos permainos, kurios pranoktų poliarchiją ir padėtų pasiekti naują demokratizavimo lygmenį. Mums reikia ieškoti naujos demokratijos formos, kuri išplėstų dalyvavimo galimybes ir demokratinę kontrolę ne tik mažesniuose junginiuose, kur demokratinis procesas gali būti žymiai sustiprintas, bet ir didesniuose junginiuose.

JAMESAS: Aš pritariu Jūsų tikslams. Bet nematau priemonių.

JEANAS-JACQUES'AS: Tada šią problemą privalome apmąstyti abu. Juk, be abejonės, abu turime atmesti trivialų požiūrį, kad demokratijos idėja pagaliau pasiekė aukščiausią įgyvendinimo lygį, nacionalinėse valstybėse atsiradus poliarchijos institutams.

JAMESAS: Dėl šito mes visiškai sutariame. Kada nors mudu abu turime patyrinėti demokratijos ribas ir galimybes esant tokioms sąlygoms, kurios – kaip galime pagrįstai tikėtis – egzistuos tame pasaulyje, kur veikiausiai teks gyventi mums ir mūsų palikuonims.

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS

Kaip poliarchija atsirado vienose šalyse ir neatsirado kitose

Savo bendriausiu pavidalu demokratija yra labai sena valdžios forma. Iš tikrųjų, jeigu, kaip įrodinėjo kai kurie antropologai, mūsų protėviai medžiotojai ir rinkėjai valdydavosi, remdamiesi diskusija ir vadovavimu, kuris priklausė nuo nuolatinio pritarimo, demokratija plačiąja prasme gali būti seniausia valdžios forma, įsteigta žmonių. Per tūkstantmečius demokratija galėjo būti bemaž universali – "natūrali" ir standartinė gentinės valdžios forma. Bet, jeigu taip, tai ją išstūmė gentinis despotizmas, kuris galbūt iškilo žmonių visuomenei evoliucionuojant nuo medžiotojų-rinkėjų prasimaitinimo ekonomikos prie sėslios žemdirbystės ir klajoklinės gyvulininkystės (Glassman 1986). Sudėtingesnėse ir iš dalies urbanizuotose visuomenėse, gyvavusiose rašytinės istorijos apyaušryje, demokratiją jau seniai buvo išstūmę monarchija ir aristokratija, despotizmas ir oligarchija: tokio būta "natūralaus" valdžios problemos sprendimo.

Nors liaudies valdžios atsiradimas V a. prieš krikščioniškąją erą Graikijos miestuose-valstybėse ir Romos mieste-valstybėje turėjo epochinę reikšmę politinių galimybių evoliucijoje, asamblėjų valdomi Graikijos miestai apėmė tik mikroskopinę žmonijos dalį. Nors Romos respublika, pasiekusi savo ekspansijos viršūnę ir dar neišsigimusi į imperiją, turėjo daug daugiau gyventojų negu graikai, jie [romėnai] taip pat sudarė tik mažą pasaulio gyventojų dalį. Nežiūrint to, romėnų buvo daugiau už visus vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvojo Renesanso Italijos respublikų gyventojus, kurie vėlgi buvo tik lašas didžiuliame žmonijos vandenyne. Didelis liaudies kontrolės mastas valdant valsty-

bę buvo ne tik retas dalykas istorijoje; jis buvo dar retesnis valdant kitokias asociacijas – religines, ekonomines, socialines, – kurios savo forma dažniausiai buvo hierarchinės, o savo praktika – despotiškos. Taigi, žvelgiant iš plačios istorinės perspektyvos, demokratinės valdžios tvarkomas gyvenimas nėra "natūrali" žmonijos būklė; jis yra, ar bent jau buvo, nukrypimas nuo normos. O viešpataujančios ideologijos, politinės filosofijos ir užrašyti tikėjimai demokratijos nelaikė "natūralia" valdžios forma iki pat mūsų dienų. Priešingai, dauguma viešpataujančių ideologijų natūralia žmonių visuomenės santvarka laikė hierarchiją.

Tačiau, kaip pastebėjau įvade, mūsų dienomis "demokratija" tapo beveik universali kaip tariamas idealas, kaip viešpataujančių ideologijų komponentas ir kaip valdovų pretenzijas pateisinantis mitas. Autoritarinėse šalyse, dedant pastangas įteisinti režimą, "demokratija" dažnai paprasčiausiai perinterpretuojama, kaip tai buvo Tarybų Sąjungoje, Rytų Europoje, Indonezijoje ir kitur; arba, kaip Lotynų Amerikoje, kariniai režimai savo valdžios būtinumą gali grįsti tuo, jog jie siekia išgryninti politinį gyvenimą, kad galų gale demokratija būtų įvesta ar restauruota. Tačiau kad ir kaip būtų iškraipoma ir apibrėžiama demokratijos idėja, visur kitur, išskyrus keletą šalių, politiniai lyderiai ne tik skelbia, kad jų valdžia tarnauja liaudies labui (tai skelbti jie linkę visur ir visada); daugumoje šalių jie skelbiasi esą liaudies valios reiškėjai; o daugelyje šalių jie teigia, kad liaudies valdžia reiškia masių, vadovaujamų vienintelės partijos, mobilizaciją. Bent jau ideologijose liaudies valdžia, valdžia liaudžiai ir liaudies vykdoma valdžia neišnyko iš šios žemės; tai forma, į kurią bent jau žodžiais orientuojasi beveik visi režimai.

Tačiau šalys nepaprastai įvairuoja pagal tą mastą, kuriuo jų valdžios atitinka demokratinio proceso kriterijus, ar, imant siauriau, palaiko institucijas, reikalingas poliarchijai. Šiuo požiūriu būtų naudinga prisiminti, kokios yra tos institucijos:

1. Valdžios politinių sprendimų kontrolė konstituciškai atiduota renkamiems pareigūnams.
2. Renkami pareigūnai iškeliami ir taikingai pašalinami per santykinai dažnus, sąžiningus ir laisvus rinkimus, kuriuose prievarta yra labai ribota.
3. Praktiškai visi suaugusieji turi teisę balsuoti tuose rinkimuose.

4. Be to, dauguma suaugusiųjų turi teisę būti renkami į šias viešas pareigybes.
5. Piliečiai turi veiksmingai ginamą teisę į žodžio laisvę, ypač į laisvę pasisakyti dėl politikos. Ši laisvė apima teisę kritikuoti pareigūnus, valdžios elgesį, viešpataujančią politinę, ekonominę ir socialinę sistemą bei vyraujančią ideologiją.
6. Taip pat jie gali naudotis alternatyviais informacijos šaltiniais, kurie nėra monopolizuoti valdžios ar kokios nors kitos atskiros grupės.
7. Pagaliau jie turi veiksmingai ginamą teisę kurti ir jungtis į autonomines asociacijas, įskaitant politines asociacijas, tokias kaip politinės partijos ir interesų siejamos grupės, kurios stengiasi daryti įtaką valdžiai dalyvaudamos rinkimuose ir kitomis taikingomis priemonėmis.

Nors XX amžiuje šalių, turinčių tokias institucijas, labai padaugėjo, nedemokratinių režimų vis dar esama žymiai daugiau negu poliarchijų. Kai dėl nevalstybinių sistemų valdžios, tai minimalių reikalavimų, keliamų demokratiniam procesui, įgyvendinimas yra išskirtinis dalykas net poliarchijose.

POLIARCHIJOS AUGIMAS

Visiška poliarchija yra dvidešimtojo amžiaus sistema. Nors kai kurie poliarchijos institutai keliose angliškai kalbančiose ir Europos šalyse pasirodė XIX a., jokioje šalyje demas nebuvo tapęs priskiriančiuoju iki pat XX a.

Poliarchija turėjo tris augimo laikotarpius: 1776–1930, 1950–1959 ir XX a. devintasis dešimtmetis. Pirmasis laikotarpis prasideda kartu su Amerikos ir Prancūzijos revoliucija ir pasibaigia praėjus keleriems metams po Pirmojo pasaulinio karo. Per šį laikotarpį poliarchijai būdingos institucijos pasirodė Šiaurės Amerikoje ir Europoje. Tačiau daugumoje šalių, pasiekusių poliarchijos slenkstį iki 1920 m., tos institucijos pagal dabartinius standartus dažnai buvo netobulos iki pat paskutiniojo XIX a. trečdalio ar net iki vėlesnio laiko.

Iki pat XIX a. pabaigos ar net vėliau daugelyje šitų šalių valdžios

politinių sprendimų kontrolė nebuvo konstituciškai atiduota renkamiems pareigūnams. Šis lemtingas perslinkis buvo dažnai stabdomas, kol tos šalys negavo nacionalinės nepriklausomybės; žinoma, iki to laiko tam tikra priimamų sprendimų kontrolė priklausė svetimų šalių valdovams. Iš septyniolikos Europos šalių, kurios buvo visiškos arba vyrų poliarchijos iki 1920 m., tik septynios sukūrė renkamas valdžias, nepriklausomas nuo svetimšalių kontrolės iki 1850 m. Dar trys įsteigė nepriklausomas renkamas valdžias iki 1900 m., o likusios septynios – tik pasibaigus XIX a.[1]

Daugelyje tų šalių rinkimai taip pat neatitiko mūsų keliamų reikalavimų, lemiančių tai, kad rinkimai būtų laisvi ir sąžiningi. Pavyzdžiui, slaptas balsavimas tapo visuotinai priimtas tik po to, kai 1858 metais jis buvo pirmą kartą įvestas rinkimuose Pietų Australijoje. Didžiojoje Britanijoje slaptas balsavimas parlamentiniuose ir municipaliniuose rinkimuose nebuvo įvestas iki 1872 m. Jungtinėse Valstijose, kur atviras balsavimas nebuvo neįprastas, slaptas balsavimas buvo plačiai įvestas tik po to, kai 1884 m. prezidento rinkimai apkaltinti nesąžiningu balsavimu ir apgavystėmis. Prancūzijoje iki 1913 m. balsavimo biuletenius kandidatai atvirai įteikdavo balsuotojams, kurie juos užpildydavo ir sumesdavo į balsavimo dėžę.

Kita kliūtis poliarchijai daugelyje Europos šalių buvo ministro pirmininko ir ministrų kabineto priklausomybė nuo monarcho, o kai kuriais atvejais – nuo nerenkamų Antrųjų rūmų pritarimo.[2] Iš anksčiau minėtų septyniolikos Europos šalių iki 1900 m. tik Prancūzija, Italija ir Šveicarija turėjo kabinetus ar ministrus pirmininkus, visiškai atsakingus prieš renkamą įstatymų leidybos instituciją. Žinoma, Britanijoje ministro pirmininko ir ministrų kabineto priklausomybė ne tiek nuo monarcho, kiek nuo parlamentinės daugumos kaip konstitucinis principas buvo įtvirtinta XIX a. pabaigoje; tačiau tik nuo 1911 m. Lordų rūmų teisė keisti, atidėti ar sustabdyti įstatymų leidybą buvo panaikinta praktiškai. Nyderlanduose atskaitomybė buvo įgyvendinta pirmajame šio amžiaus dešimtmetyje, o Skandinavijos šalyse parlamentas perėmė kontrolę iš monarcho tik po sunkių ir ilgų konstitucinių krizių: Norvegijoje tai įvyko 1884 m. (nors ji nebuvo nepriklausoma nuo Švedijos ir švedų monarchijos iki 1905 m.), Danijoje – 1901 m.[3], Švedijoje – nuo 1918 m.

Tačiau, kadangi nė viena šalis neturėjo priskiriančio demo, net ša-

lys, kitais požiūriais patenkinusios poliarchijos reikalavimus, nepajėgė įgyvendinti visiškos poliarchijos iki XX a. Daugumoje šalių ne tik daugelis suaugusių vyrų neturėjo balsavimo teisės, bet iki XX a. antrojo dešimtmečio tik Naujoji Zelandija (1893) bei Australija (1902) teisę balsuoti nacionaliniuose rinkimuose suteikė ir moterims (Pietų Australija tai padarė 1894 m.). Prancūzijoje ir Belgijoje moterys gavo teisę balsuoti nacionaliniuose rinkimuose tik po Antrojo pasaulinio karo. Šveicarijoje, kur visuotinė rinkimų teisė vyrams buvo įstatymiškai įtvirtinta 1848 m., taigi žymiai anksčiau negu bet kurioje kitoje šalyje, balsavimo teisė moterims nebuvo suteikta iki 1971 m. Išskyrimas iš balsavimo kartu reiškė išskyrimą iš daugelio kitų dalyvavimo formų. Taigi iki XX a. visos "demokratinės" šalys geriausiu atveju buvo valdomos kaip vyrų poliarchijos.[4] Realiai balsavusių (ar neabejotinai dalyvavusių kitais būdais) suaugusiųjų proporcija buvo dar mažesnė. Tik keliose šalyse balsuotojai tikrai viršijo 10 nuošimčių visų gyventojų ir net tose šalyse – su vienintele Naujosios Zelandijos išimtimi – daugių daugiausia jų buvo apytikriai mažiau negu 20 nuošimčių (17.1 schema).

Kiekvieną dešimtmetį nuo 1860 iki 1920 m. šalių, turinčių visas poliarchijos institucijas, išskyrus priskiriančią balsavimo teisę, daugėjo. Apie 1930 m. egzistavo aštuoniolika visiškų poliarchijų ir trys vyrų poliarchijos: visos arba Europoje, arba daugiausia europietiškos kilmės šalyse. Tai keturios angliškai kalbančios šalys ir buvusios kolonijos (Australija, Kanada, Naujoji Zelandija ir Jungtinės Valstijos) kartu su Kosta Rika ir Urugvajumi Lotynų Amerikoje (17.1 lentelė).

Tačiau šio pradinio augimo laikotarpis baigėsi demokratijai žlungant ir pereinant į diktatūrą, kai Italijoje įsigalėjo fašizmas (1923–1925), Lenkijoje buvo įvesta Pilsudskio diktatūra (1926), o Argentinoje valdžią paėmė kariškiai (1930). Ketvirtajame dešimtmetyje toliau įsigalėjo autoritariniai režimai Vokietijoje, Austrijoje ir Ispanijoje, o naciai okupavo Čekoslovakiją. Todėl įsigalėjo įprasta nuomonė, kad demokratiją yra apėmusi gili ir ilga krizė. Po daugelio nuolatinės ekspansijos dešimtmečių prasidėjo poliarchijų žlugimas menamai išsivysčiusiose Europos šalyse; tai atrodė tarsi koks demokratijos perspektyvų žlugimo visame pasaulyje ženklas.

Tačiau po Antrojo pasaulinio karo poliarchiškai valdomų šalių – demui priskirtos moterys, dabar šios šalys buvo visiškos poliarchijos –

17.1 schema. Poliarchijos su apribota rinkimų teise bei visuotine rinkimų teise 1840–1930

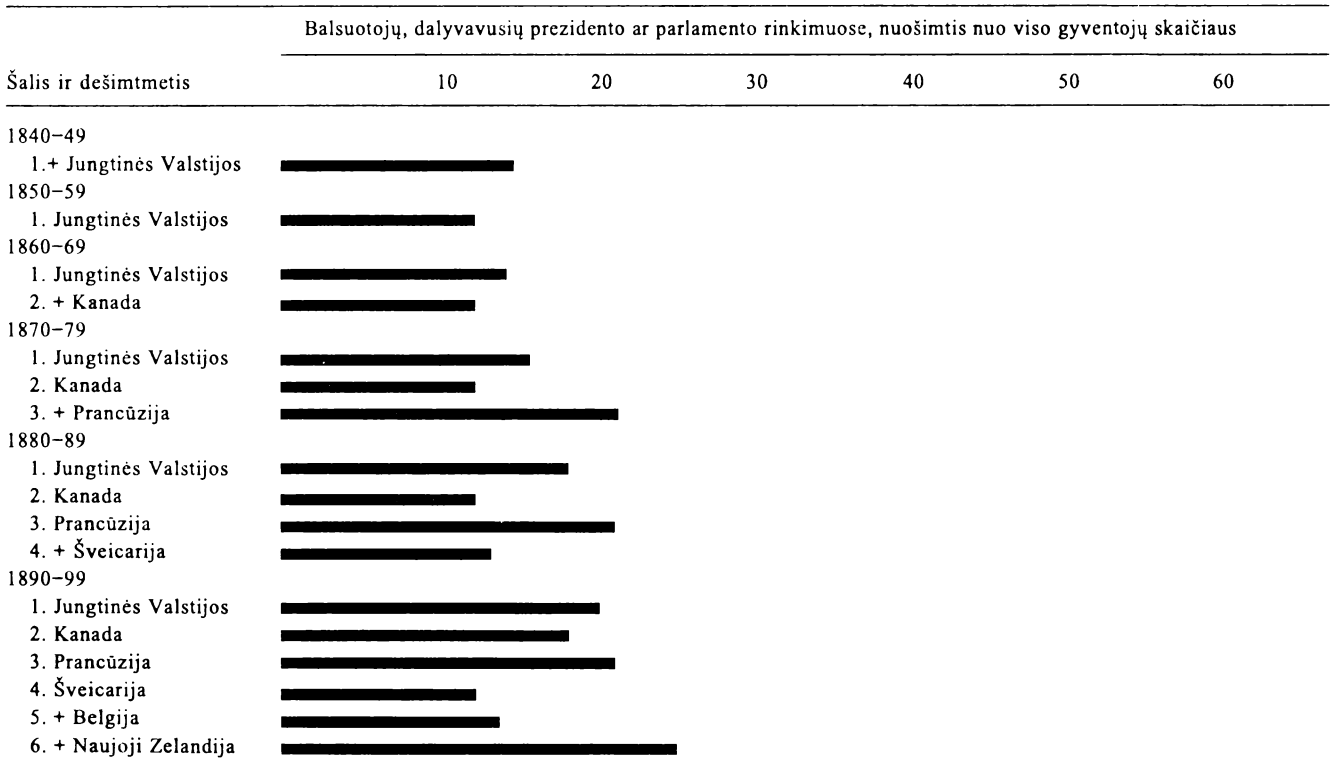

1900–09
1. Jungtinės Valstijos
2. Kanada
3. Prancūzija
4. Šveicarija
5. Belgija
6. Naujoji Zelandija
7. + Australija
8. + Norvegija
1910–19
1. Jungtinės Valstijos
2. Kanada
3. Prancūzija
4. Šveicarija
5. Belgija
6. Naujoji Zelandija
7. Australija
8. Norvegija
9. + Austrija
10. + Danija
11. + Suomija
12. + Italija
13. + Nyderlandai
14. + Švedija
15. + Jungtinė Karalystė
1920–29
1. Jungtinės Valstijos
2. Kanada

(tęsinys)

17.1 schema (tęsinys)

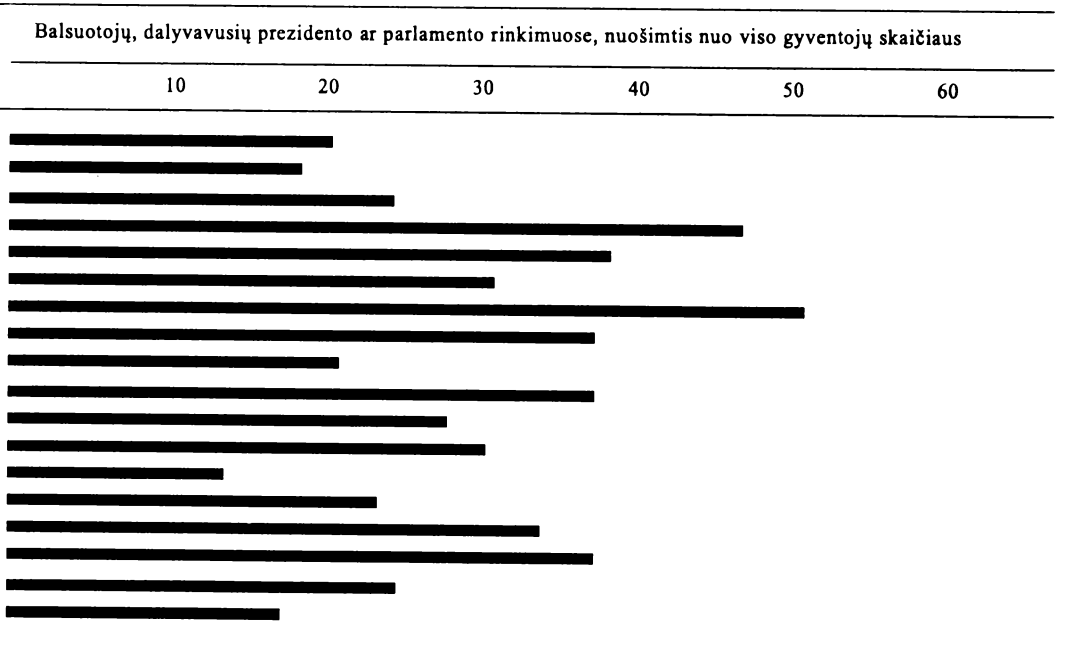

Šaltiniai: išskyrus Jungtines Valstijas visi 1840–1849 m. duomenys paimti iš Vanhanen 1984. Duomenys apie Jungtines Valstijas 1840–1949 m. paimti iš *Congressional Quarterly* 1979 ir iš U. S. *Bureau of the Census* 1960.
Pastaba: Tolesnis šių duomenų aprašymas žr. pastabą prie 17.2 lentelės.

17.1 lentelė. Poliarchijos, 1930

Visiškos poliarchijos	Vyrų poliarchijos	Žlugusios poliarchijos
Europoje:		
1. Austrija	1. Belgija	1. Italija
2. Čekoslovakija	2. Prancūzija	2. Lenkija
3. Danija	3. Šveicarija	
4. Suomija		
5. Vokietija		
6. Islandija		
7. Airija		
8. Liuksemburgas		
9. Nyderlandai		
10. Norvegija		
11. Švedija		
12. Jungtinė Karalystė		
Kitur:		
13. Australija		3. Argentina
14. Kanada		
15. Kosta Rika		
16. Naujoji Zelandija		
17. Jungtinės Valstijos		
18. Urugvajus		

Šaltinis: Neskelbti duomenys, pateikti M. Coppedge'o ir W. Reinicke's.

skaičius šoktelėjo į antrą lygmenį (30–40 šalių), kur liko nepakitęs apytikriai trisdešimt metų (17.2 lentelė). Tačiau per tą patį laikotarpį būta ir žlugimų bei autoritarinių perversmų: penktajame dešimtmetyje Čekoslovakijoje, Lenkijoje ir Vengrijoje, septintajame dešimtmetyje Brazilijoje, Ekvadore ir Peru, aštuntajame dešimtmetyje Čilėje, Pietų Korėjoje, Urugvajuje ir Turkijoje. O žlungant atviram kolonializmui pasaulyje sparčiai daugėjo nominaliai nepriklausomų šalių; ir naujosios šalys paprastai į nepriklausomybę įžengdavo turėdamos visą demokratinių institucijų sistemą. Tačiau nenuostabu, kad daugelyje naujų šalių poliarchiją netrukus išstūmė autoritarizmas. Štai naujos nepriklausomos Afrikos šalys, kuriose visur buvo priimtos tariamai demokratinės konstitucijos, sparčiai nugrimzdo į diktatūrą; apie 1980 m. visame kontinente tik Botsvana liko poliarchijų gretose. Kaip dalinė

17.2 lentelė. Poliarchijų (vyrų ir visiškų) ir nepoliarchijų skaičius (pagal dešimtmečius)

Dešimtmetis	Poliarchijos (vyrų ir visiškos)	Nepoliarchijos	Visas skaičius	Poliarchijos procentas
1850–59	1	36	37	3
1860–69	2	37	39	5
1870–79	3	38	41	7
1880–89	4	38	42	10
1890–99	6	37	43	14
1900–09	8	40	48	17
1910–19	15	36	51	29
1920–29	22	42	64	34
1930–39	19	46	65	29
1940–49	25	50	75	33
1950–59	36	51	87	41
1960–69	40	79	119	34
1970–79	37	84	121	31

Šaltinis: Duomenys paimti iš Vanhanen 1984, 22 lentelė, p. 120. Aš pridėjau Islandiją ir Liuksemburgą, kurių Vanhanenas nemini dėl jų dydžio. Duomenų komentarai žr. pastabą.

Pastaba: Kaip nurodyta pastaboje apie šaltinius prie 17.1 schemos ir prie šios lentelės, duomenys paimti iš Vanhanen 1984. Nors Vanhaneno studija yra įspūdingas ir naudingas darbas, rodikliai turi šiokių tokių trūkumų, kuriuos reikia turėti galvoje, interpretuojant 17.1 schemą ir 17.2 lentelę.

"Demokratijos" indikatorius yra DI, arba demokratijos indeksas, kuris gaunamas *Konkurenciją* padauginus iš *Dalyvavimo* ir padalijus iš 100. Ribinis perėjimo į "demokratiją" skaičius yra 5,0. *Konkurencija* yra visų mažesniųjų partijų gautų balsų sumarinis nuošimtis parlamento arba prezidento rinkimuose, arba kartu abiejuose rinkimuose. Štai vienpartinėje sistemoje jis būtų lygus 0, labai konkurencinėje dvipartinėje sistemoje jis priartėtų prie 50 % (kaip Nyderlanduose 1970–1979, kai jis buvo 71,1 %). Vanhanenas priima 30 nuošimčių kaip ribinį skaičių.

Dalyvavimas yra realiai balsavusiųjų rinkimuose nuošimtis nuo viso gyventojų skaičiaus. Vanhanenas priima 10 % kaip ribinį skaičių. Taigi kad kokia nors šalis būtų demokratiška:

(i) rinkimuose turi dalyvauti 10 ar daugiau nuošimčių nuo viso gyventojų skaičiaus (P)

(ii) 30 nuošimčių ar daugiau balsų turi atitekti ne didžiausiajai, o kitoms partijoms (C)

(iii) DI, arba PxC, turi būti ne mažesnis už 5,0. Taigi jei P priartėja prie 10 % ribos, tada C turi būti mažiausiai 50 %. Jei C priartėja prie 30 % ribos, tada P turi būti mažiausiai 16,6 %.

Todėl matai ir ribos yra šiek tiek savavališki. DI nebūtinai atspindi įstatyminę ar konstitucinę šalies situaciją ar patenkinamą poliarchijos institutų išsivystymo lygį. Nežiūrint to, kaip rodo lentelės apžvalga, klasifikacija, grindžiama įstatymiškais rinkimais ir poliarchijos institutais, veikiausiai nelabai pakeistų šalių vietas lentelėje ar jų kaip "demokratijų" atsiradimo dešimtmečius.

17.3 lentelė. 168 šalių klasifikacija, apie 1981–1985 m. (pagal keturis poliarchijos kriterijus: laisvi ir sąžiningi rinkimai, organizacijų laisvė, žodžio laisvė, alternatyvių informacijos šaltinių egzistavimas)

Klasifikacija	N	Anomalijos	Procentas nuo visų šalių
1. Visiškos poliarchijos	41	1	25
2. Poliarchijos su mažais apribojimais	10		6
Visų poliarchijų	51		31
3. Kvazipoliarchijos (dideli apribojimai)	13		8
4. Vyraujantys partijų režimai	12	4	10
5. Daugpartiniai nedemokratiniai režimai	7		4
6. Nedemokratinės šalys su ribota žodžio laisve			
A[a] tipas	8	1	5
B tipas	18	1	11
C tipas	17	2	11
D tipas	5	2	4
7. Nedemokratinės šalys su visiška organizacijų, žodžio ir informacijos priemonių kontrole	26		15
Iš viso	157	11	100

Šaltinis: Neskelbti duomenys, pateikti M. Coppedge'o ir W. Reinicke's.

A[a] tipas yra nedemokratinis režimas su apribota žodžio laisve, beveik kontroliuojantis organizacijas ir informacijos priemones.

B tipas yra NDR su ribota žodžio laisve, beveik visiškai kontroliuojantis organizacijas ir informacijos priemones.

C tipas yra NDR su ribota žodžio laisve, beveik visiškai kontroliuojantis informacijos priemones ir visiškai kontroliuojantis organizacijas.

D tipas yra NDR su ribota žodžio laisve ir visiškai kontroliuojantis organizacijos bei informacijos priemones.

šio žlugimo kompensacija Karibų jūros ir Didžiojo vandenyno salų valstybėlės padėjo gausinti poliarchijų gretas. Kartu su permainomis ir redemokratizacija Lotynų Amerikoje apie devintojo dešimtmečio

vidurį poliarchijų skaičius išaugo apytikriai iki penkiasdešimties. Tai šiek tiek mažiau negu trečdalis tuo metu egzistavusių šimto šešiasdešimt aštuonių nominaliai nepriklausomų šalių (17.3 lentelė) – proporcija nedaug besiskiria nuo buvusios prieš pusę amžiaus (17.2 lentelė).

TEORINIAI APMĄSTYMAI

Kaip rodo šie pavyzdžiai, šalys nėra statiškos, o sąlygos gali keistis. Pavyzdžiui, iš pradžių poliarchijai palankios sąlygos gali susilpnėti ir todėl lemti poliarchijos žlugimą, kaip įvyko Čilėje tarp 1970 ir 1973 m. Arba iš pradžių nepalankios sąlygos gali sustiprėti ir stabilizuoti egzistuojančią poliarchiją, kaip įvyko Vakarų Vokietijoje ir Japonijoje per pirmuosius dešimtmečius po Antrojo pasaulinio karo. Stiprėjančios palankios sąlygos taip pat gali paskatinti pereiti į poliarchiją tokią šalį, kurioje iki tol buvo tik nedemokratiniai režimai, kaip įvyko XIX a. Britanijoje, arba gali paskatinti redemokratizaciją tokioje šalyje, kur poliarchija sužlugo, kaip įvyko Urugvajuje po 1980 metų. Be šių permainų atskirose šalyse taip pat gali vykti platesnio masto ir dažnai lėtos permainos: pavyzdžiui, XX a. pabaigoje atsiranda palanki dirva demokratizacijai, kuri, kaip matysime kitame skyriuje, tam tikrais atžvilgiais yra mažiau palanki, o dar kitais – labiau palanki negu pirmasis poliarchijos augimo laikotarpis.

Kokios šalyje susidarančios sąlygos skatina poliarchijos išsivystymą, stiprėjimą ir stabilumą ar, kita vertus, riboja poliarchijos perspektyvas? Nors sparčiai besikaupiantys per paskutiniuosius dešimtmečius atliktų tyrinėjimų rezultatai palieka neaiškumų, beveik dviejų šimtmečių patirtis mums padeda nustatyti kai kurias svarbiausias sąlygas.

Iki septintojo šio amžiaus dešimtmečio pastangos paaiškinti demokratijos egzistavimą, jos nebuvimą ir nesėkmes arba rėmėsi tik keleto šalių patirtimi (ir aiškiai buvo pervertintas demokratijos nesėkmių Italijoje ir Vokietijoje reikšmingumas suprasti demokratijos žlugimo priežastims kitose šalyse), arba buvo siejamos su tokiais "kietais" duomenimis, kurie buvo nesunkiai gaunami, laikomi patikimais bei svariais ir apėmė tokius dalykus kaip vieno asmens pajamos, raštingumas, telefonų bei ligoninių lovų skaičius ir pan. Kitos teoriškai lemtingos sąlygos, tokios kaip požiūriai, įsitikinimai, politinė kultūra ir pa-

našūs "minkšti" kintamieji buvo ignoruojami arba liko labai neapibrėžti. Tačiau vėliau beveik pasaulinė politinio mokslo kaip akademinės disciplinos ekspansija kartu su naujais sisteminiais duomenų rinkimų bei analizės metodais padėjo geriau suprasti daug didesnio šalių skaičiaus patirtį.[5] Ir nors duomenų rinkimas bei kokybė vis dar neatitinka teorinių reikalavimų dėl minėtų priežasčių, šiuo metu įmanoma teoriją šiek tiek tvirčiau susieti su patirtimi.

Pirmiausia, pažvelgus teoriškai, beveik neabejotina, kad poliarchijos tikimybė kokioje nors šalyje priklauso nuo žymaus tam tikrų sąlygų poveikio. Iškyla problema nustatyti, kokios tai sąlygos ir kaip jų kaita lemia poliarchijos tikimybę. Reikšmingiausi raidos modeliai yra tokie[6]:

1. Tam tikroje šalyje su nepoliarchiniu režimu atsiranda ir išlieka palankios sąlygos. Todėl labai tikėtina, kad įvyks perėjimas į poliarchiją, kad sustiprės poliarchijos institutai ir kad poliarchinė sistema išliks, t.y. bus stabili.[7] Taigi

   Esant palankioms sąlygoms:
   nepoliarchinis režimas (NPR) -> stabili poliarchija

2. Tam tikroje šalyje su nepoliarchiniu režimu palankios sąlygos neatsiranda arba yra silpnos. Todėl labai neįtikėtina, kad įvyks perėjimas į poliarchiją ir labai tikėtina, kad išliks nepoliarchinis režimas. Taigi

   Esant nepalankioms sąlygoms:
   NPR -> NPR

3. Tam tikroje šalyje su nepoliarchiniu režimu sąlygos yra mišrios arba laikinai palankios. Jei esant šioms sąlygoms atsiranda poliarchija, tikėtinos galimybės yra tokios:

   3 a. Poliarchija sužlunga per trumpą laiką (mažiau negu per dvidešimt metų), įvyksta perėjimas į nepoliarchinį režimą ir nepoliarchinis režimas išlieka:

   Esant mišrioms ar laikinai palankioms sąlygoms:
   NPR -> poliarchija -> NPR

   3 b. Tas pat kaip ir 3a, išskyrus tai, kad nepoliarchinis režimas taip pat sužlunga, įvyksta kitas perėjimas į poliarchiją (redemokratizacija), poliarchija sustiprėja ir išlieka:

   Esant mišrioms ar laikinai palankioms sąlygoms:
   NPR -> poliarchija -> NPR -> poliarchija

3 c. Tas pat kaip ir 3b, išskyrus tai, kad poliarchija nesustiprėja ir tokia sistema svyruoja tarp poliarchijos ir nepoliarchijos:

Esant mišrioms ar laikinai palankioms sąlygoms:

NPR –> poliarchija –> NPR –> poliarchija –> NPR –> ir t.t.

Šias penkias sekas iliustruoja 17.2 schema

17.2 schema. Perėjimai iš nepoliarchinių režimų

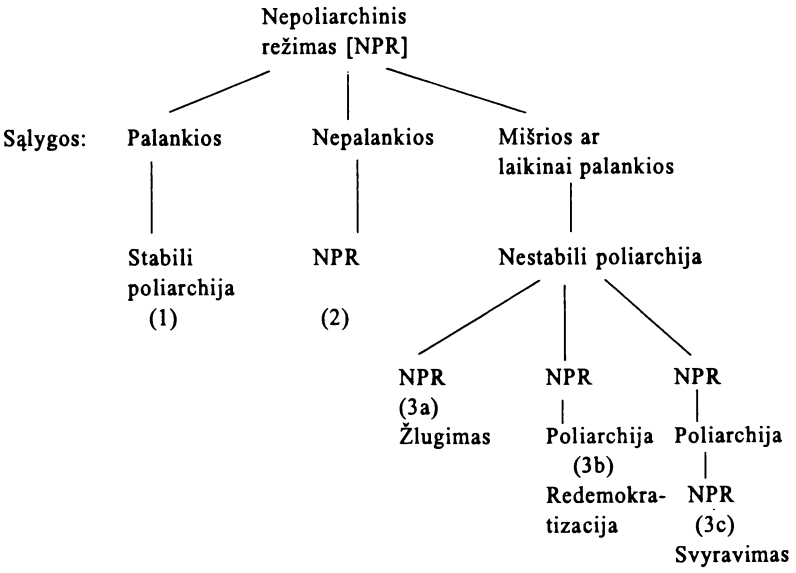

Kokios sąlygos yra palankios pirmajai sekai: poliarchijos atsiradimui, sustiprėjimui ir stabilumui? Iš principo atsakyti į šį klausimą mes galime tokias šalis, kuriose atsitiko pirmoji seka, lygindami su tokiomis šalimis, kur jos nebuvo. Nors praktiškai labai sunkūs, šie palyginimai mums padeda prieiti tam tikrų gerai pagrįstų sprendimų. Šio uždavinio mes imsimės 18 skyriuje.

AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS

Kodėl poliarchija atsirado vienose šalyse ir neatsirado kitose

Kodėl stabili poliarchija atsirado vienose šalyse ir neatsirado kitose? Keliant klausimą kitaip, kokios sąlygos padidina ar sumažina poliarchijos galimybes? Kadangi per praėjusius pusantro šimtmečio skirtingų šalių patirtys apėmė visas sekas, aprašytas ankstesnio skyriaus pabaigoje, svarbiausias sąlygas mes galime atskleisti pakankamai patikimai. Nors jokia pavienė sąlyga negali nulemti poliarchijos buvimo ar nebuvimo tam tikroje šalyje, jeigu yra visos tos sąlygos, kurias rengiuosi aprašyti, tada poliarchija yra beveik tikras dalykas; o jeigu nėra nė vienos iš jų arba jos nepaprastai silpnos, tikimybė artima nuliui. Tačiau daugelyje šalių rezultatų tikimybė yra ne tokia aiški; jei kai kurios sąlygos gali būti santykinai stiprios ir todėl santykinai palankios, tai kitos yra silpnos ir todėl nepalankios. Be to, sąlygos gali keistis, padidindamos arba sumažindamos stabilios poliarchijos kokioje nors šalyje galimybes.

SMURTINĖS PRIEVARTOS KONCENTRAVIMAS IR KONTROLĖ

Kaip matėme ankstesniame skyriuje, visos valstybės, įskaitant demokratines, taiko prievartą. Valstybės taiko vidinę prievartą, kad įtvirtintų įstatymus, politinius kursus bei išorinę prievartą santykiuose su kitomis šalimis. Prievartos priemonės yra įvairios – ekonominės, socialinės, psichologinės, fizinės. Tipiški ir išskirtiniai valsty-

bės bruožai yra jos fizinės prievartos instrumentai – karinės ir policinės organizacijos, kurių uždavinys yra taikyti (arba grasinti, kad bus taikoma) sistemingą smurtą tvarkai ir saugumui palaikyti.

Tačiau kas gali sutrukdyti lyderiams panaudoti smurtinę prievartą nedemokratiniam režimui įvesti ir palaikyti? Per visą rašytinę istoriją karinės ir policinės jėgos dažnai ir aktyviai dalyvaudavo politiniame gyvenime; ir net tada, kai šias jėgas kontroliuodavo civiliai, civilių lyderiai kartais jas panaudodavo įvesti ir palaikyti nedemokratiniam režimui. Taip ir šiuolaikiniame pasaulyje daugelyje šalių nedemokratiniai režimai palaikomi – bent jau iš dalies – naudojantis organizuotais smurtinės prievartos instrumentais. Tačiau tiek praeityje, tiek šiuo metu kai kuriose politinėse sistemose liaudies išrinkti lyderiai buvo pajėgūs kontroliuoti armiją ir policiją tiek, kad jos netrukdytų egzistuoti poliarchijos institutams.

Kad valstybė būtų valdoma demokratiškai, akivaizdžiai reikalingos dvi sąlygos: (1) Jei egzistuoja karinės ir policinės organizacijos, o tai neišvengiama, tada jos turi būti palenktos civilinei kontrolei. Bet civilinė kontrolė, nors ir būtina, yra nepakankama, nes daug nedemokratinių režimų taip pat vykdo civilinę kontrolę. Todėl (2) tie civiliai, kurie kontroliuoja armiją ir policiją, patys turi priklausyti nuo demokratinio proceso.

Kad liaudies išrinkti civiliai kartais gali kontroliuoti armiją ir policiją, labiausiai lemia du veiksniai: esama karinės organizacijos bei technologijos būklė ir tinkamų civilinės kontrolės priemonių panaudojimas. Pirmasis – tai plataus masto istorinė sąlyga, kuri iš dalies nustato, kokius sprendimus politiniams lyderiams įmanoma priiminėti per istoriškai specifinį ir galbūt labai ilgą laikotarpį. Antrasis – tai galimų priemonių sistema, kurią politiniai lyderiai gali pasirinkti daugiau ar mažiau sąmoningai ir tikslingai, kad ją panaudodami užtikrintų civilinę kontrolę.

Karinės organizacijos ir technikos politiniai padariniai

Istoriniu požiūriu liaudies valdžios galimybės iš dalies priklausė nuo esamos karinės organizacijos ir technologijos padėties.

Karinė organizacija ir technologija iš dalies nulėmė tai, ar karinės pajėgos buvo kontroliuojamos civilių ir ar tie kontroliuojantys civiliai patys buvo palenkti demokratiniam procesui. Tendencija remtis demokratiniu procesu valdant valstybę buvo stipresnė tuo metu, kai karinė organizacija ir technologija reikalavo daug mobilizuotų kareivių. Vienas autorius net siūlė Karinio Dalyvavimo Koeficientą, dalyvavimo kariniuose reikaluose mastą proporcingai siejantį su savivaldos ir individualių teisių mastu (Andreski 1968). Nors šis "koeficientas" įtaigauja daug tikslesnį atitikimą, negu rodo istorinė patirtis, iš tikrųjų mes susiduriame su apytikriu tokio tipo atitikimu (bent jau Vakarų pasaulyje): juo labiau karinis pranašumas priklauso nuo valstybės galimybių mobilizuoti daug lengvai ginkluotų pėstininkų, juo geresnės liaudies vyriausybės perspektyvos.[1]

Pavyzdžiui, kad suprastume, kodėl demokratija Graikijoje atsirado V a. pradžioje, o ne anksčiau, ir neatsirado XIII a. Anglijoje ar Prancūzijoje, turėtume, be kita ko, įvertinti karinę organizaciją ir technologiją. Nuo Homero laikų iki VII a. pr. Kr. graikų miestus-valstybes valdė aukštuomenė. Didžia dalimi paaiškinimą galima rasti vyraujančioje karinėje technologijoje: tai žirgas ir kovos vežimas. Juk tik kilmingieji galėjo turėti savo žirgus ir kovos vežimus. O kilmingųjų turimos pranašesnės smurtinės prievartos priemonės kare kartu leido jiems vyrauti politiniame gyvenime, nes jie galėjo nesunkiai įbauginti prastai organizuotų prasčiokų, daugiausia apsiginklavusių vėzdais ar ūkiniais įnagiais, grupes. Tačiau per VII a. aristokratijos karinį ir politinį pranašumą palaužė naujai atsiradusi pranašesnė kovinė jėga, pėstininkai – garsieji hoplitai, pavaizduoti ant daugybės graikiškų vazų. Praturtėję prasčiokai galėjo įsigyti hoplito ginkluotę – šalmą, skydą, šarvus, antblauzdžius ir ietį; be to, jie turėjo pakankamai laisvo laiko trenažui, kuris buvo būtinas išmokti pulti ir gintis disciplinuotoje hoplitų falangos rikiuotėje. Nors šio proceso detalės nėra aiškios, prastuomenė, nuo kurios ištikimybės ir narsumo dabar priklausė polis, vis labiau įtakojo politinį gyvenimą.[2] Aristokratinės santvarkos nuvertimą dažnai palengvindavo liaudies tironai, kurie galėjo susilaukti paramos iš hoplitų klasės (Ste. Croix 1981, 282). Ir galiausiai kaip tik hoplitų stratas lėmė perėjimą į demokratiją (Fine 1983, 59–61, 99–100; Sealey 1976, 30, 57).[3] Atėnų demokratiją toliau sustiprino kitas karinis veiksnys: Atėnų laivyno augimas reiškė, jog netgi tie, kurie buvo

pernelyg neturtingi, kad galėtų įsigyti hoplito ginkluotę, dabar galėjo tarnauti galerų irklininkais – kaip laisvi žmonės, o ne vergai. "Tie, kurie varo laivus, – rašė V a. pamfletistas, – yra tie, kurie viešpatauja valstybėje" (Finley 1972, 50).

Taigi graikų karinių pajėgų civilinės kontrolės problemos sprendimas buvo piliečių milicija. Ji galėjo būti greitai mobilizuota karui ir taip pat greitai paleista stojus taikai. Negana to, jai vadovavo karvedžiai, išrinkti liaudies asamblėjos. Dėl to du šimtmečius, per kuriuos ši sistema išsilaikė Atėnuose, joks politinis lyderis negalėjo ilgai valdyti neremiamas liaudies. Net kai demokratija trumpam buvo nuversta 411 ir 404 metais, oligarchijos buvo greitai įveiktos, kai tik joms nepavyko gauti tvirtos karinių pajėgų, t.y. į hoplitų sausumos pajėgas ar laivyno ir renkamų vadų gretas įeinančių piliečių paramos. Kai Atėnų demokratija galiausiai buvo palenkta karinei valdžiai, tos prievartinės jėgos buvo ne vidinės, bet išorinės – iš pradžių makedoniečiai, o vėliau romėnai.[4]

Nors Romos respublikos karinė organizacija ir technologija labai skyrėsi nuo graikiškosios, sprendimas iš esmės buvo toks pat: ankstyvosios Romos respublikos legionai susidėjo iš piliečių milicijos, kurią sudarė paprasti Romos piliečiai.[5] Bet kai tik paskutinėje respublikos fazėje piliečių milicija virto nuolatiniu ir nepriklausomu kariniu profesionalų ar net samdomų kareivių dariniu, legionų bei "samdomų profesionalių plėšikų gaujų" prievarta tapo Romos politinio gyvenimo kasdienybe ir respublika buvo pasmerkta (Finley 1983, 117–118). Ambicingi lyderiai, kurie dažnai patys buvo karo vadai, dabar suprato, kad karinę galią jie gali lengvai transformuoti į politinę galią. Kai respublikinę valdžią pakeitė principatas, valdant imperatoriams pretorionų kohortos, respublikos metu buvusios legatų asmens sargyba, tapo aktyvia politine jėga; kartu su pasienio legionais jos dalyvavo vykdant politinius perversmus ir terorą, o kartais iškeldavo ar nuversdavo imperatorius. Tai, ką šiuolaikiniai autoriai pavadino "pretorionizmu", – karinį kišimąsi į valdžią ir viešpatavimą vykdomajai valdžiai, – iškilo į paviršių (Huntington 1957; Huntington 1968; Nordlinger 1977; Perlmutter 1977).

Viduramžiais karinės organizacijos ir technikos pasikeitimai vėl suteikė pranašumą tiems, kurie galėjo turėti puikiai dresiruotą žirgą ir raito riterio ginkluotę. Kareivis-pilietis dingo, o kartu su juo daugeliui

amžių didžiojoje Europos dalyje išnyko demokratinės ar respublikinės valdžios sąlygos. Tačiau Šveicarijos kantonuose visuotine karo tarnyba paremta piliečių milicija, apginkluota ietimis ir ginanti teritoriją, labai palankią pėstininkams, sugebėjo sumušti raitus riterius. Taigi nenuostabu, kad kalnų kantonuose įsišaknijo asamblėjinė demokratija, kuri po keleto amžių sudarė Šveicarijos Konfederacijos šerdį.

XIV ir XV a. anglų pėstininkai, apsiginklavę dideliais lankais, įrodė raitų riterių pažeidžiamumą ir sugriovė karinį feodalizmo pamatą. Lemtingą pėstininkų svarbą vėliau sustiprino muškietos, o dar vėliau ir graižtvinio šautuvo atsiradimas. XVIII a. karinė organizacija ir technologija pradėjo priklausyti nuo daugybės pėstininkų, kurie galėjo būti surenkami tik plačiai panaudojant visus gyventojus vyrus. Maždaug apie pusę amžiaus, jei apmokymas būdavo apylygis, kautynes nulemdavo lengvai ginkluotų žmonių skaičius – šiurkštus ir jėga grindžiamas daugumos valdžios padarinys. Bet gryno skaičiaus pranašumai gali būti sustiprinti pareigos jausmo, o pareigos jausmas galėjo būti paskatintas sužadinant lojalumą šaliai ar tautai.[6] Tačiau suvokti save kaip tautos narį – privilegija, dėl kurios, kaip buvo tikimasi, reikia aukotis, – reiškia pateisinti platesnio pobūdžio reikalavimą, apimantį teisę tiesiogiai dalyvauti valdžioje. Kareivis-pilietis kartu buvo ir kareivis, ir pilietis, šiaip ar taip turintis balsavimo teisę (Janowitz 1978, 178–179). Šalys, turėjusios masines armijas, dabar pasijuto įstumtos į Demokratinių Revoliucijų Amžių*. Kaip tik esant tokioms istorinėms sąlygoms, kuriose karinė organizacija ir technologija tapo palankesnė demokratijai negu ji buvo per daugelį amžių, kaip matėme praeitame skyriuje, poliarchijos institutai įsišaknijo vienoje šalyje po kitos.

Kai dėl Jungtinių Valstijų, čia smurtine prievarta paremtos valdžios perspektyvos buvo menkesnės negu bet kokioje iki tol buvusioje kitoje šalyje, galbūt tik išskyrus Šveicariją. Kaip matysime vėliau, reguliari karinė sistema buvo menka. Tačiau be to egzistuojanti karinė organizacija ir technologija buvo palanki pėstininkui, apginkluotam muškieta, o vėliau – graižtviniu šautuvu. Šie ginklai buvo taip nesunkiai įsigyjami ir plačiai paplitę, kad amerikiečiai faktiškai buvo ginkluota tauta. Visai konkrečia prasme valdomųjų pritarimas buvo absoliučiai

* Užuomina į garsųjį istoriko R. R. Palmerio veikalą *The Age of Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760–1800* (Princeton, 1959–1964). – *Red.*

būtinas tam, kad apskritai egzistuotų kokia nors valdžia, nes Jungtinių Valstijų žmonėms nebūtų buvę įmanoma primesti tokios valdžios, kuriai prieštarautų dauguma.

Tačiau karinės organizacijos ir technologijos būklė, kuri apskritai buvo palanki poliarchijai Šiaurės Amerikoje ir Europoje, vėl pasikeitė – šįkart nepalankesnės pusiausvyros labui. Karinė jėga laipsniškai persistūmė nuo lengvai ginkluotų kareivių prie pajėgų, aprūpintų naujais ir brangiais didesnės naikinančios galios ginklais – sunkiąja artilerija, mortyromis, kulkosvaidžiais, tankais, oro ir jūrų laivynu, o prie jų galiausiai buvo pridėti branduoliniai ginklai. Skirtingai nuo iečių, didelių lankų, muškietų ir graižtvinių šautuvų, tie ginklai niekada negalėjo plačiai paplisti kaip namų ūkio padargai. Sutelkti palyginti nedaugelio rankose, jie gali duoti milžiniškus smurtinės prievartos resursus mažumai, linkusiai ir sugebančiai juos panaudoti politiniams tikslams. Pajėgumo sukurti ir panaudoti biurokratines organizacijas (Maxo Weberio "racionalioji-legalioji" biurokratija) augimas kartu su naujomis sekimo technologijomis toliau didina centralizuotos prievartos galimybes. Centralizuotos policinės sistemos šiuo metu gali būti panaudotos opozicijai griauti daug efektyviau negu bet kada anksčiau per visą rašytinę istoriją.

Taigi karinės ir policinės organizacijos bei technologijos išsivystymas XX a. sukūrė centralizuotos prievartos potencialą, daug didesnį negu jis buvo XVIII ir XIX a., o faktiškai didesnį negu bet kada anksčiau. Tačiau, kaip matėme praeitame skyriuje, šiame šimtmetyje ne tik išliko senesnės poliarchijos, bet ir atsirado naujos. Jei karinės organizacijos ir technologijos būklė nepaaiškina šio fenomeno, kas jį gali paaiškinti?

Smurtinės prievartos tramdymas

Demokratinės valstybės naudojo keletą dažnai sujungtų priemonių, užtikrinančių, kad karinės ir policinės pajėgos nebūtų panaudotos nuversti demokratinei valdžiai.

1. Demokratinė valstybė gali pašalinti karinių ir policinių pajėgų prievartines galimybes arba gerokai jas sumažinti. Retais atvejais karinės pajėgos buvo visiškai panaikintos. Japonija, kur kariškiai tapo

galingu politiniu veiksniu ketvirtajame dešimtmetyje, savo 1947 m. Konstitucijoje (kuri daugiausia buvo Jungtinių Valstijų karinės okupacijos padarinys) paskelbė, kad ji niekada nebeturės žemės, jūros ir oro pajėgų. Nors šis nutarimas buvo susilpnintas vėliau įkūrus nacionalinį "policijos rezervą", o po to "nacionalinės gynybos pajėgas", jo tikslas buvo apsisaugoti nuo kariškių, kaip svarbaus naujos poliarchijos politinio veiksnio, atsigavimo. Kosta Rika, kurioje liaudies išrinkta valdžia egzistavo nuo 1889 m., išskyrus du trumpus laikotarpius, kai valdžia įsitvirtino padedama karinių pajėgų, antrąjį laikotarpį baigė tuo, kad 1948–1949 m. panaikino savo karines pajėgas (Blachman and Hellman 1986, 156–160).

Nors, skirtingai nuo Japonijos ir Kosta Rikos, Jungtinės Valstijos formaliai niekada nebuvo panaikinusios savo ginkluotųjų pajėgų, beveik per visą nacionalinę istoriją jos buvo mikroskopinės. Iki Antrojo pasaulinio karo tiek Britanija, tiek Jungtinės Valstijos turėjo mažutes reguliarias armijas, tardamos, kad jų jūrinės galios pakanka atremti invazijai, o jūrų pajėgos buvo menkai pritaikytos prievartai savo gyventojų atžvilgiu. Jungtinėse Valstijose 1830 metų duomenys tipiškai atspindi taikos meto karines pajėgas visą laiką nuo 1789 metų iki laikotarpio, prasidedančio po Antrojo pasaulinio karo. 1830 m. visoms Jungtinių Valstijų karinėms pajėgoms – armijai, laivynui ir kariniam jūrų laivynui – priklausė 1 iš 1080 šalies gyventojų; tik vienas iš 2073 asmenų buvo armijoje; armijos karininkai, iš viso 627, sudarė 1 iš 20 575. 1860 m. Pilietinio karo išvakarėse šie skaičiai nebuvo žymiai pakitę. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, 1939 m., visas Jungtinių Valstijų karines pajėgas sudarė 334 473 žmonės (iš 131 milijono gyventojų); armijos karininkų buvo 15 000, arba 1 asmuo 9045-iems gyventojams.[7]

2. Demokratinė valstybė karinių ar policinių jėgų kontrolę gali paskirstyti daugeliui vietinių valdžių. Štai angliškai kalbančiose poliarchijose policinės pajėgos daugiausia buvo pavaldžios vietinei kontrolei.[8] Istoriškai tiek Britanijoje, tiek Jungtinėse Valstijose net sausumos karinės pajėgos buvo iš dalies išskirstytos kaip vietinės arba valstijų milicijos. Tuo metu, kai ikidemokratinėje Britanijoje pradėjo įsitvirtinti parlamentinė valdžia, milicija buvo reguliarių karinių pajėgų, vadovaujamų karininkų-aristokratų, atsvaras; milicija buvo pavaldi vietinei kontrolei ir sudaroma iš vietinių gyventojų, kurių tarnybos

laikas buvo neilgas ir kurie tarnavo vietinės gynybos tikslams. Milicija nebuvo sujungta su nuolatinėmis pajėgomis iki XIX a. pabaigos (Perlmutter 1977, 40). Per XIX a. Jungtinėse Valstijose valstijų milicijos praktiškai buvo nepriklausomi junginiai, kontroliuojami valstijos pareigūnų. Šveicarijoje 1848 ir 1874 m. konstitucijos (pastaroji galioja ir šiuo metu) uždraudė federacijai turėti nuolatinę armiją ir vietoj jos įvedė piliečių miliciją, taikos metu kontroliuojamą kantonų.

3. Karinės pajėgos gali būti suformuotos iš asmenų, kurie laikosi daugumai gyventojų būdingų pilietinių ir demokratinių orientacijų. Kaip matėme, taip buvo Atėnuose, kur hoplitai sausumoje ir irkluotojai jūroje buvo piliečiai, trumpam pašaukti polio gynybos tarnybai. Taip buvo ir ikidemokratinėje Europoje XVII ir XVIII a.[9] Taip pat būta ir Šveicarijos konfederacijoje, kuri 1848 ir 1874 m. visuotinę karinę tarnybą įvedė kaip konstitucijos įtvirtintą pareigą. Išskyrus aukščiausius karininkus ir šiek tiek kitokio karinio personalo, kurį dabar sudaro etatiniai profesionalai, Šveicarijos kariuomenė vis dar sudaryta iš laikinai tarnaujančių piliečių. Daugelyje kitų Europos šalių po Antrojo pasaulinio karo sausumos karinės pajėgos visų pirma buvo suformuotos iš kareivių, šaukiamų trumpalaikei tarnybai – uniformuotų civilių.

4. Pagaliau profesionalių kareivių, ypač karininkų, indoktrinacija gali padėti užtikrinti civilinę kontrolę, vykdomą renkamų demokratinių lyderių. Karinis profesionalizmas savaime neužtikrina civilinės kontrolės, juolab demokratinės kontrolės. Tačiau karinis profesionalizmas linkęs formuoti ir palaikyti įsitikinimus apie režimą, kurio atžvilgiu kariškiai turi būti lojalūs ir paklusnūs ir kurį jie privalo ginti. Akivaizdu, kad tie įsitikinimai gali būti įvairūs, priklausomai nuo režimo; profesionalus revoliucinis kareivis gali būti lojalus idėjai būsimo režimo, kurį dar reikia sukurti. Demokratinėje šalyje profesionalus karinis personalas ne tik gali būti sudarytas iš civilinės visuomenės auklėtų asmenų ir todėl laikytis civilinių įsitikinimų, palankių konstitucinės santvarkos ir demokratinės idėjos bei praktikos teisėtumui, bet kartu jų pareigos paklūsti konstituciškai išrinktai civilinei vadovybei jausmas gali būti sustiprintas karinio korpuso (*establishment*) profesinio kodekso.

Tačiau tam tikromis aplinkybėmis profesinio karinio korpuso civilinei kontrolei demokratinėje šalyje gali iškilti pavojus. Civilinei kon-

trolei iškyla grėsmė, jei profesionalizmas išrausia gilią socialinę ir psichologinę prarają tarp profesionalių kariškių ir civilių, ir, kaip atsitiko Brazilijoje šeštajame ir septintajame šio amžiaus dešimtmetyje (Stepan 1973, 64), kariškiai tampa ryškiai atskirta socialine grupe, karine kasta, atkirsta nuo civilinės visuomenės. Arba, kitu atveju, jei profesionalūs kariškiai įsitikinę, kad civilinė vadovybė kelia grėsmę pamatiniams militarinio korpuso interesams, jie gali pasipriešinti civilinei kontrolei ir net ją visiškai atmesti, kaip atsitiko Brazilijoje 1964 m., Ganoje 1965 m. ir keletą kartų Argentinoje nuo 1955 iki 1983 m. (Nordlinger 1977, 66–78; Stepan 1971, 53; Stepan 1973, 50–65; Cavarozzi 1986, 31 ir t.t.). Be to, civilinė kontrolė tampa sunkesnė augant militarinio korpuso dydžiui ir sudėtingumui. Štai Jungtinių Valstijų gynybos sekretoriui aiškiai tapo sunku kontroliuoti milžinišką gynybos korpusą ir dar sunkiau tai padaryti Kongresui.

Ir pagaliau kariniai lyderiai gali atmesti civilinę kontrolę, jei jie įsitikinę, kad tos sistemos, kurią jie turi saugoti, – valstybės, nacijos, visuomenės ar konstitucinės tvarkos, – stabilumui, sveikumui ar egzistavimui demokratiškai išrinkta vadovybė kelia pavojų. Daugelyje Lotynų Amerikos šalių konstitucija kariškiams net suteikia tam tikrą atsakomybę ginant įstatymą ir tvarką arba tinkamą konstitucijos funkcionavimą. Alfredas Stepanas pastebi, kad Brazilijoje šios konstitucinės pareigos "reiškė, kad atsiradus nesutarimams tarp prezidento ir įstatymų leidžiamosios valdžios civiliai gali kreiptis į kariškius atlikti savo konstitucinę pareigą ginti Kongreso prerogatyvas" (Stepan 1971, 75). Netvarka, pilietinis vaidas, partizanų veikla, didelė poliarizacija, nuolatinė ekonominė krizė, galima ar reali lyderių ar judėjimų, ideologiškai nepriimtinų kariškiams, valdžia – visa tai gali paskatinti karinį perversmą, kaip įvyko Brazilijoje 1964 m., Čilėje ir Urugvajuje 1973 ir Argentinoje 1967 m.[10]

Vyraujanti karinės technologijos bei organizacijos būklė kai kada ir kai kur (pvz., klasikinėje Graikijoje, XIX a. Europoje ir Amerikoje) buvo palanki liaudies valdžiai, o kitu metu ir kitose vietose (pvz., Graikijoje apytikriai iki 650 m. pr. Kr. ir Viduramžių Europoje) jos poveikis buvo labai nepalankus. Tačiau mūsų amžiuje atsitiko taip, kad ne tik išliko senesnės poliarchijos, bet atsirado ir naujų. Taigi akivaizdu, kad vyraujanti karinės technologijos bei organizacijos būklė tiesiogiai nenulemia poliarchijos buvimo ar nebuvimo.

Žinoma, kariuomenės ir policijos civilinė kontrolė yra būtina poliarchijos sąlyga, ir tokios kontrolės nebuvimo pakanka paaiškinti daugelio šalių nedemokratinių režimų egzistavimui. Bet civilinės kontrolės poliarchijai nepakanka, nes kai kurie nedemokratiniai režimai taip pat vykdo karinių ir policinių pajėgų civilinę kontrolę; iš tikrųjų tų nedemokratinių režimų lyderiai didžiulius prievartinius kariuomenės ir policijos resursus panaudoja palaikyti savo valdžiai.

Taigi akivaizdu, kad poliarchijos buvimo ar nebuvimo kokioje nors šalyje mes negalime paaiškinti vien tik civiline kontrole.

Vadinasi, nors smurtinės prievartos koncentracija ir kontrolė yra mūsų siekiamo paaiškinimo dalis, ji negali paaiškinti visko.

MODERNIOJI ORGANIZACINIO PLIURALIZMO VISUOMENĖ

Istoriškai poliarchija buvo glaudžiai susijusi su visuomene, kuri pasižymi daugybe tarpusavyje susijusių bruožų. Tai santykinai aukštas pajamų ir turto, tenkančio vienam asmeniui, lygis, ilgalaikis pajamų ir turto, tenkančio vienam asmeniui, augimas, aukštas urbanizacijos lygis, kaimo gyventojų sparčiai mažėjant ar esant santykinai nedaug, plačiai paplitęs raštingumas, palyginti daug asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, ekonominė tvarka, kai produkciją gamina santykinai autonomiškos firmos, kurių sprendimai aiškiai orientuoti į nacionalines bei internacionalines rinkas, ir santykinai aukšti sutartiniai gerovės rodikliai, tokie kaip gydytojų ir vietų ligoninėje tūkstančiui gyventojų skaičius, gyvenimo galimybės, kūdikių mirtingumas, šeimų su aukštu pragyvenimo lygiu nuošimtis ir t.t. Tokio tipo socialiniai matai yra taip glaudžiai susiję, kad gali pagrįsti išvadą (jeigu tolimesnis beveik akivaizdaus istorinio fakto pagrindimas būtų reikalingas), jog visi jie yra daugiau ar mažiau specifinio socialinės sistemos tipo rodikliai (pvz., žr. 1 lentelę, Vanhanen 1984, parodančią aiškinamų kintamųjų tarpusavio ryšius). Dideliame ir augančiame demokratijos sąlygų tyrinėjimo masyve galbūt niekas nėra nustatyta geriau negu ryšiai tarp šitų socialinių matų ir demokratijos ar poliarchijos rodiklių (pvz., žr. Vanhanen 1984).

Kaip mes turėtume vadinti tokį visuomenės tipą, kuris akivaizdžiai

yra toks palankus poliarchijai? Jis žymimas daugeliu etikečių: liberalus, kapitalistinis, buržuazinis, vidurinės klasės, biznio, modernusis (ir postmodernusis), konkurencinis, orientuotas į rinką, atviras... Tačiau dauguma šių terminų per daug pabrėžia antraeiles visuomenės savybes arba specialius jos aspektus. Kai kuriuos esminius bruožus galbūt geriausiai perduoda *modernumo* (pvz., istoriškai aukštas vidutinis turto, pajamų, vartojimo ir išsilavinimo lygis, didelė profesijų įvairovė, daug miesto gyventojų, žymus kaimo gyventojų ir santykinės žemės ūkio ekonominės svarbos sumažėjimas) idėja. Kitus aspektus apima *dinaminė* visuomenės prigimtis (ekonominis augimas, kylantis pragyvenimo lygis), o kai kuriuos iš jų – jos *pliuralistinis* pobūdis (daug santykinai autonominių grupių ir organizacijų, ypač ekonomikoje). Todėl aš linkęs šį ypatingą visuomenės tipą vadinti *moderniąja dinamine pliuralistine visuomene,* o šalį, pasižyminčią šiomis savybėmis, – *moderniąja dinamine pliuralistine šalimi* (patogumo dėlei – MDP).

Kodėl MDP visuomenė palanki poliarchijai

Esama tiek daug poliarchijai palankių MDP visuomenės bruožų, kad būtų klaidinga išskirti vieną ar du kaip pirminius ar priežastinius. Tačiau daugelis palankių aspektų gali būti suvesti į dvi bendras savybes: (1) MDP visuomenė valdžią, įtaką, autoritetą bei kontrolę iš vieno centro perkelia ir išsklaido tarp daugelio individų, grupių, asociacijų ir organizacijų.[11] Ir (2) ji skatina požiūrius bei įsitikinimus, palankius demokratinėms idėjoms. Nors tiedu bruožai atsiranda savarankiškai, kartu jie sustiprina vienas kitą.[12]

MDP visuomenei lemtinga tai, kad, viena vertus, ji neleidžia sutelkti galios į kokią nors vieną, vieningą veikėjų sistemą, o, kita vertus, – valdžią (*power*) paskirsto tarp daugelio santykinai nepriklausomų veikėjų. Dėl savo galios ir autonomijos tie veikėjai gali priešintis vienpusiškam viešpatavimui, varžytis vieni su kitais dėl pirmenybės, įeiti į konfliktus bei sandėrius ir veikti nepriklausomai, savo atsakomybe. MDP visuomenei yra būdinga dispersija: 1. *politinių resursų,* tokių kaip pinigai, žinojimas, socialinė padėtis ir galimybė priklausyti įvairioms asociacijoms; 2. *strateginių centrų,* ypač ekonomikos, mokslo, švietimo ir kultūros reikaluose; ir 3. *sandėrio situacijų* (tiek atvirų,

tiek slaptų) ekonomikos reikaluose, moksle, komunikacijų srityse, švietime ir kitur.

Iš daugelio būdų, kuriais MDP visuomenė skatina demokratinius įsitikinimus, pabrėšiu keletą. Ekonominis augimas, būdingas MDP visuomenei, stiprina įsitikimą, kad iš augančio našumo gali būti gauta bendra nauda; politiniame gyvenime politinis žaidimas nebūtinai turi duoti nulinį rezultatą; jei politika neatveda prie nulinio rezultato, politiniai oponentai nebūtinai yra nesutaikomi priešai; derybos ir susitarimai gali atvesti prie abipusiai naudingų kompromisų. Štai net kai valstybinė valdžia priklauso elitui, kas buvo būdinga šalims, vėliau tapusioms poliarchijomis, MDP visuomenėje gali atsirasti konkurencinė politinė sistema, kurioje kompromisas yra normalus dalykas. Bet šį kompromisinį procesą griežtai apribojant elitu MDP visuomenėje šį procesą sunku išsaugoti. Juk turto, pajamų, išsilavinimo, socialinės padėties ir valdžios dispersija sukuria įvairias grupes asmenų, kurie vienas kitą laiko panašiais tų teisių ir galimybių, kurios, jų įsitikinimu, jiems priklauso, atžvilgiu; kartu ši dispersija nutrina arba dažnai pakeičia ribas, vienos tokios grupės narius skiriančias nuo kitos grupės narių.[13] Todėl MDP visuomenė atstumtai grupei duoda galimybę apeliuoti į lygybės logiką ir taip pagrįsti savo siekį dalyvauti politiniame gyvenime; ir tuo pat metu ji susilpnina privilegijuotos grupės galimybę pagrįsti savo iškirtines teises dalyvauti politiniame gyvenime. Atstumtos grupės, įeinančios į politinį gyvenimą, padėtį toliau stiprina politinė konkurencija ir varžybos tarp elitinių grupių. Jei atstumtos grupės nariai turi politinių resursų, kurie gali būti panaudoti jos labui, kaip dažniausiai būna, kai kurie valdančios klasės nariai laiko esant naudinga reikalauti, kad anie įeitų į politinį gyvenimą ir atsilygindami paremtų juos.

Todėl, kai tik privilegijuotos mažumos nariai pradeda valdyti valstybę bent minimaliai remdamiesi demokratiniu procesu, taikomu jiems patiems, kaip padarė britų aristokratija XVIII a., MDP visuomenės atsiradimas vis labiau apsunkina jų galimybes neįsileisti atstumtųjų grupių, ypač tų, kurios jiems artimiausios socialine ir ekonomine padėtimi. Tačiau plečiantis pilietybės riboms sunku užkirsti kelią visiškam priskyrimui. Taigi tokią sistemą, kurioje politinė konkurencija įsprausta į siauras ribas, MDP visuomenės dinamika stumia prie visiško priskyrimo. Tad kai MDP visuomenės atsirado vienoje šalyje po kitos, jos paskatino poliarchijos atsiradimą.

Išlygos

Tačiau ryšys tarp MDP visuomenės ir poliarchijos nėra toks paprastas kaip ryšys tarp priežasties ir pasekmės. Griežtai kalbant, MDP visuomenė nėra nei būtina, nei pakankama poliarchijos sąlyga.

1. Nors MDP visuomenė išsklaido valdžią taip, kad neleistų jos monopolizuoti vienai grupei, ji nepašalina žymios nelygybės paskirstant valdžią. Todėl poliarchijų piliečiai toli gražu nėra lygūs pagal įtaką valstybinei valdžiai. Todėl kyla keletas klausimų: ar valdžia paskirstyta taip nelygiai, kad poliarchijas faktiškai valdo viešpataujantis elitas? Ar poliarchijos turėtų būti demokratizuotos labiau, o jei taip, tai kokiu būdu? Šie klausimai nukelti į vėlesnius skyrius.

2. Negana to, kadangi poliarchijos atsirado šalyse be MDP visuomenės, akivaizdu, kad MDP visuomenė nėra griežtai būtina poliarchijai egzistuoti. Štai ryškiausia šiuolaikinė išimtis iš bendro santykio tarp poliarchijos ir MDP visuomenės yra Indija, kur poliarchija buvo įsteigta, kai gyventojai buvo daugiausia žemdirbiai, neraštingi, daug mažiau specializuoti pagal profesijas negu MDP šalyje, be to, labai sukaustyti tradicijos, elgesio ir tikėjimo taisyklių. Nors po ketvirčio amžiaus poliarchiją išstūmė kvaziautoritarinė išrinktos ministrės pirmininkės Indiros Gandhi valdžia, po kelerių metų ji buvo atkurta.

Tačiau dar iškalbingesnės yra šalys, kuriose poliarchijos institucijos giliai įsišaknijo iki atsirandant MDP visuomenėms, kai tos šalys vis dar buvo visų pirma agrarinės. Pavyzdžiui, kai baltųjų vyrų poliarchijos institucijos susiformavo Jungtinėse Valstijose XIX a. pradžioje, gyventojai daugiausia buvo kaimiečiai ir žemdirbiai. 1800 m. 94 nuošimčiai gyventojų gyveno kaimuose, o 1830 m. (tik keletą metų prieš įžymųjį Tocqueville'io vizitą) ten gyveno 91 nuošimtis gyventojų; 1820 m. 72 nuošimčiai dirbančių gyventojų (kaip juos apibrėžė JAV cenzas) dirbo fermose, o po dešimties metų tokių buvo 70 nuošimčių. Iš tikrųjų tik nuo 1880 m. ne fermų darbininkų buvo daugiau negu fermų darbininkų, tik nuo 1890 m. cenzas užfiksavo nedidelę miesto gyventojų persvarą (gyvenvietės, kur buvo 2500 ir daugiau asmenų) (U. S. Bureau of the Census, *Historical Statistics, Series A* 195209, p. 14 ir Series D 36–45, p. 72). Tačiau, kaip pastebėjo Tocqueville'is (be daugelio kitų), Jungtinių Valstijų agrarinė visuomenė pasižymėjo dviem lemtingais bruožais, kurie MDP visuomenę daro palankią poliarchijai:

ji itin plačiai paskirstė valdžią ir labai skatino demokratinius įsitikinimus. Faktiškai agrarinio respublikonizmo ideologai, kaip antai Thomas Jeffersonas ir Johnas Tayloras, buvo taip tvirtai įsitikinę, kad demokratinei respublikai egzistuoti reikia nepriklausomų fermerių agrarinės visuomenės, jog nesugebėjo numatyti, kad respublika Jungtinėse Valstijose galės egzistuoti net po to, kai fermeriai bus tapę nežymia mažuma.

Panašiai kaip Jungtinėse Valstijose, poliarchijos atsirado ir kitose šalyse, kur nepriklausomi fermeriai buvo gausiausia grupė: naujai įkurtose šalyse – Kanadoje, Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje, ir senosiose Europos šalyse – Norvegijoje, Švedijoje, Danijoje ir Šveicarijoje.[14]

Nors šie pavyzdžiai rodo, kad MDP visuomenė nėra būtina poliarchijai, beveik neabejotina, jog du esmingi MDP visuomenės bruožai – kad ji išsklaido valdžią ir skatina požiūrius, palankius demokratijai – yra būtini ilgalaikiam poliarchijos stabilumui.

3. Praeitame amžiuje tiedu esmingi MDP visuomenės bruožai labiausiai išryškėjo nepriklausomų fermerių agrarinėse visuomenėse. Bet šiame amžiuje laisvų fermerių visuomenės beveik išnyko ir buvo išstumtos MDP visuomenių, kurios, kaip ir pati poliarchija, visų pirma yra XX a. produktas. Mūsų dienomis šalys, kuriose vyrauja kaimo gyventojai, nėra nei laisvų fermerių visuomenės, buvusios XIX a., nei šio amžiaus MDP visuomenės, ir dažniausiai joms trūksta dviejų bruožų, būtinų demokratijos stabilumui. Todėl skirtingai nuo XIX a. laisvų fermerių visuomenių šių dienų agrarinės visuomenės nesuteikia tinkamos bazės poliarchijai.

4. Ir pagaliau MDP visuomenės akivaizdžiai *nepakanka* poliarchijai, nes ne visos MDP šalys yra tapusios poliarchijomis. Ryškiausi pavyzdžiai devintajame šio amžiaus dešimtmetyje buvo Jugoslavija, Pietų Korėja ir Taivanis. Kiekvienoje šių šalių MDP visuomenės raida skatino demokratines idėjas, judėjimus ir opozicijas, bet režimo lyderiams pavykdavo jas įveikti. Kad suprastume, kodėl MDP visuomenės ne visada pakanka sukurti poliarchijai, aiškiai turime pažvelgti į papildomus veiksnius. Vieną iš svarbiausių aš jau aptariau: tai prievartos priemonių kontrolės koncentracija. Dabar apžvelgsime kitus.

SUBKULTŪRINIO PLIURALIZMO PADARINIAI

Įsivaizduokime ginčą, į kurį įsitraukusi didelė šalies gyventojų dalis tiki, kad kita gyventojų dalis kelia jos gyvybei ir aukščiausioms vertybėms didžiulę grėsmę. Susidūrusi su tokiu konfliktu, poliarchija veikiausiai įsiveltų į pilietinį karą arba būtų išstumta nedemokratinio režimo, arba atsitiktų ir viena, ir kita. Jei nedemokratinis režimas gali sėkmingai nuslopinti paslėpto konflikto viešą pasireiškimą, naudodamas savo smurtinės prievartos resursus, poliarchija negali to padaryti, nenustodama būti poliarchija.

Taigi galima tarti, kad poliarchijos perspektyvos labai sumažėja, jeigu kokios nors šalies žmonių pamatiniai įsitikinimai ir siekiai sukelia politinius konfliktus ir, atitinkamai, padidėja, jei tikėjimai bei siekiai suderinami ir todėl netampa konflikto šaltiniu. Taigi kai kokios nors šalies subkultūrų jėga ir išskirtinumas išauga, poliarchijos galimybės turi mažėti. Subkultūros paprastai formuojasi etninių, religinių, rasinių, lingvistinių ar regioninių skirtumų bei bendros istorinės patirties ir bendrų kilmės mitų pagrindu.[15] Kuo subkultūra stipresnė ir išskirtinesnė, tuo labiau jos nariai identifikuojasi ir bendrauja tarpusavyje, ir tuo mažiau jie identifikuojasi ir bendrauja su jai nepriklausančiais žmonėmis. Kraštutiniais atvejais dauguma subkultūros narių gyvena beveik visiškai izoliuodamiesi nuo svetimųjų. Šalyje jie sudaro atskirą tautą. Santuokos, draugystės, sportas, mityba, šventės, auklėjimas, ceremonialai, religinė veikla, net ekonominiai uždaviniai daugiau ar mažiau skleidžiasi išskirtinai tos subkultūros narių terpėje.

Taigi kai vienos subkultūros nariai pradeda tikėti, kad jų bendram gyvenimui rimtą grėsmę kelia kitų veiksmai ir planai, jų situacija nedaug skiriasi nuo tokios situacijos, kai kokios nors šalies žmonių egzistavimui kelia grėsmę išorinė jėga. Kaip ir tokios šalies žmonės, subkultūros nariai griežtai atmes bet kokį susitarimą tokiomis sąlygomis, kurios neužtikrina jų subkultūrinio paveldo išsaugojimo. Jei jų priešininkai taip pat sudaro atskirą subkultūrą, kurios nariai taip pat jaučia, kad jiems kelia grėsmę jų priešininkai, priklausantys kitai subkultūrai, tada konfliktas tikrai bus daug žiauresnis. Kadangi subkultūriniai konfliktai kelia grėsmę asmenų bei grupių identitetui ir gyvenimo būdui, kadangi tokia grėsmė pažadina gilias bei galingas aistras, ir kadangi identiteto bei gyvenimo būdo paaukojimas negali būti pasiek-

tas per derybas, skirtingų subkultūrų nesutarimai dažnai virsta smurtiniais, derybomis neįveikiamais konfliktais. Tokioje šalyje, kur konfliktai atkaklūs, smurtiniai ir neišsprendžiami derybomis, poliarchija turi mažai galimybių egzistuoti.

Šiuos teorinius svarstymus gerai patvirtina empiriniai faktai. Iš tikrųjų poliarchija rečiau pasitaiko šalyse su ryškiai išreikštu subkultūriniu pliuralizmu.[16]

Išlygos

Tačiau ryšys tarp poliarchijos ir subkultūrinio pliuralizmo yra sudėtingas. Kadangi subkultūrinis pliuralizmas santykinai labiau paplitęs šalyse, kurios gavo nepriklausomybę po 1945 m., taigi patyrė nacijos formavimo traumą, o kartu turi žemesnį ekonominio išsivystymo lygį, tam tikrais atvejais koreliacija [tarp poliarchijos ir subkultūrinio pliuralizmo] gali būti pagrįstai aiškinama kitais veiksniais (Dahl 1971, 112). Negana to, nors kultūrinis homogeniškumas skatina poliarchiją, jo aiškiai nepakanka poliarchijai sukurti ir ją palaikyti. Kad kultūrinis homogeniškumas automatiškai nesukuria poliarchijos, galima pamatyti iš Šiaurės ir Pietų Korėjos pavyzdžių: abi buvo valdomos nedemokratinių režimų, nors kultūriniu požiūriu yra vienos homogeniškiausių pasaulio šalių. Į palyginti homogeniškų šalių, valdomų nedemokratinių režimų, sąrašą galime įtraukti ir Pietų Jemeną, Jemeną, Rytų Vokietiją, Lenkiją, Jungtinius Arabų Emyratus ir (per didesnę jos istorijos dalį) Haitį.[17]

Dar svarbiau tai, kad homogeniškumas poliarchijai taip pat nėra griežtai būtinas. Pasakius griežčiau, tam tikromis sąlygomis poliarchija gali išlikti ir net pakankamai gerai funkcionuoti, nepaisant plataus subkultūrinio pliuralizmo. Vienas sprendimas, pasirodęs esąs sėkmingas keliose šalyse, yra "konsociacinė demokratija".[18]

Konsociacinė demokratija kaip sprendimas

Svarbiausi poliarchijų, išliekančių esant kraštutinio subkultūrinio pliuralizmo sąlygoms, pavyzdžiai yra Šveicarija, Belgija, Austrija

ir Nyderlandai. Šveicarija labai suskaldyta religijos ir kalbos požiūriu. Be to, be keleto išimčių, dvidešimt penki kantonai yra savo viduje labai homogeniški tiek religijos, tiek kalbos požiūriu. Dėl to šalis kaip visuma yra labai suskilusi teritoriškai. Belgai lingvistiškai pasidaliję į olandiškai kalbančius flamandus ir prancūziškai kalbančius valonus. Nors dauguma belgų nominaliai yra katalikai, kalbos skirtumai apytikriai sutampa su katalikiška ir antiklerikaline orientacijomis. Negana to, flamandiškai kalbantys katalikai ir antiklerikališkai nusiteikę prancūziškai kalbantys valonai yra visai susitelkę geografiškai, išskyrus Briuselio regioną. Austrija istoriškai buvo padalinta į tris skirtingus ir antagonistinius *lagerius* arba "stovyklas", suformuotas pagal ideologinę ašį, sustiprintas religinių pažiūrų ir iš dalies regioninės bei miestietiškos-kaimiškos gyvensenos, ir daugiausia sutelktas į tris skirtingas partijas. Nyderlanduose religijos ir ideologijos persipynimas sukūrė tris atskirus blokus, arba *zuilen* (katalikišką, kalvinistišką, liberalų ir socialistinį), kiekvienas iš kurių sudaro labai sutelktą subkultūrą su savais įsitikinimais, draugystėmis, santuokiniais partneriais, laikraščiais, mokyklomis, politine partija, profsąjungine organizacija, radijo ir televizijos organizacijomis bei laisvomis asociacijomis, sukurtomis kultūrinės veiklos, poilsio, sporto, jaunimo ar labdaringiems tikslams.[19]

Kaip galima paaiškinti tai, kad, nežiūrint subkultūrinio susiskaldymo, poliarchija šiose šalyse išlieka? Aiškinti galima dvejopai. Pirma, politiniai lyderiai sukūrė "konsociacines" struktūras, sprendžiančias konfliktus ir reikalaujančias, kad dėl visų svarbių politinių sprendimų susitartų pagrindinių subkultūrų lyderiai; dėl to šios sistemos subkultūriniam susiskaldymui neleido sukelti žiaurių konfliktų. Tačiau jeigu nebūtų buvę tam tikrų sąlygų, konsociacinės sistemos nebūtų buvusios įvestos ar būtų suirusios, kaip atsitiko keliose kitose šalyse. Taigi šių palankių sąlygų buvimas sudaro antrąją aiškinimo dalį. Trumpas šių aiškinamųjų veiksnių aptarimas padės mums suprasti, kodėl konsociacinė demokratija pavyko keliose šalyse, bet tik keliose.

Konsociacinės demokratijos apibūdinimas

Nežiūrint to, kad šalių, kuriose buvo praktikuojamas konsociacionalizmas, politinės sistemos žymiai skiriasi, Lijphartas nustatė keturis konsociacinės demokratijos bruožus (1977, 25–44).

Nors įvairiose šalyse įgydamas skirtingas formas, "pirmas ir pats svarbiausias elementas yra visų reikšmingų pliuralistinės visuomenės segmentų politinių lyderių didžiosios koalicijos valdžia". Antras elementas yra visiems bendras veto: sprendimai, darantys įtaką kokios nors subkultūros gyvybiniams interesams, negali būti priimti nepritarus jos lyderiams. Taigi bendras veto kartu yra mažumos veto ir daugumos valdžios atmetimas. Trečia, pagrindines subkultūras atstovauja kabinetai ir kitokie sprendimų priėmimo korpusai, apytikriai atitinkantys subkultūrų gausumą; proporcingumo principas gali būti taikomas ir tarnyboms valstybinėse įstaigose. Ketvirta, kiekviena subkultūra turi didelę autonomiją, spręsdama tokius reikalus, kurie yra jos išskirtinio rūpesčio objektas. Šis principas yra "logiška išvada iš didžiosios koalicijos principo. Visais klausimais, liečiančiais bendrąjį interesą, sprendimai turi būti priimami visų segmentų, kiekvienam suteikiant apytikriai atitinkamą įtaką. Tačiau visais kitais klausimais sprendimai ir jų vykdymas gali būti atiduoti atskiriems segmentams" (41).

Austrija, Belgija, Nyderlandai ir Šveicarija, visos liudija konsociacinių sistemų sėkmę sumažinant potencialius destabilizuojančius subkultūrinių konfliktų padarinius. Konsociacinė sistema gali būti nuolatinė, kaip (regis) Šveicarijoje; arba sušvelninę subkultūrinius konfliktus per laikoparpį, pakankamą pasiekti (ar atstatyti) normaliai nacionalinei santarvei, konsociacinės struktūros gali užleisti vietą įprastoms partijų varžyboms ir konkurencijai tarp politinių elitų, kaip atsitiko Austrijoje po 1966 m. ir Nyderlanduose aštuntajame dešimtmetyje.[20]

Kolumbijoje ir Venesueloje sėkmingą perėjimą prie demokratijos po žiauraus pilietinio karo ir diktatūros laikotarpio labai palengvino sandėriai tarp partijų lyderių, kurie įkūnijo kai kuriuos konsociacionalizmo elementus. Kolumbijoje dviejų tradicinių partijų, konservatorių ir liberalų, lyderiai tokį formalų sandėrį sudarė po faktinio pilietinio karo tarp jų, kuris nusinešė nuo 100 000 iki 200 000 gyvybių ir prisimenamas kaip *La Violencia*.[21] 1957 m. sudarę Sitges Paktą, tų dviejų partijų lyderiai susitarė sukurti "Nacionalinį Frontą", pašalinantį jų destruktyvias varžybas. Pagrindiniai šio pakto principai buvo patvirtinti 1958 m. surengus nacionalinį plebiscitą. Jie buvo įtvirtinti konstitucijoje, kuri garantavo, kad dvylika metų vietos abejuose Kongreso rūmuose, departamentų asamblėjose ir municipalinėse tarybose turi

būti lygiai padalintos abiems partijoms. Visos vykdomosios įstaigos, vietos Aukščiausiajame teisme, vyriausybinės įstaigos ir viešosios pareigos taip pat turi būti padalintos po lygiai. Visuose rinkimų korpusuose esminiai klausimai turi būti sprendžiami dviejų trečdalių balsų persvara. Vėliau partijų lyderiai susitarė, kad partijos paeiliui užims prezidentūrą kas ketveri metai iki 1972 m. (Dix 1967, 134–135). Ši konsociacinė sistema veikė iki aštuntojo dešimtmečio, kai ji buvo laipsniškai pakeista ir išstumta konkurencinės bei varžybų sistemos.

Venesuelą diktatūra valdė pusę amžiaus, nuo 1908 iki 1946 m., kai ją trumpam pakeitė poliarchija. Tačiau trejus metus trukę ryškūs konfliktai taip susilpnino civilinės vyriausybės teisėtumą, kad 1948 m. kariškiai vėl nuvertė jauną poliarchiją ir dešimčiai metų įvedė žiaurią ir kruviną diktatūrą. 1958 m. žlugus šiai diktatūrai, trijų svarbiausių partijų lyderiai, pamokyti nesėkmingo bandymo įvesti tvirtą demokratiją *trienio* metais, sudarė sutartį – Punto Fijo Paktą, – kuria įsipareigojo tvirtai laikytis būsimų rinkimų rezultatų ir siekti bei paremti minimalią įstatymų leidimo programą, dėl kurios visi jie galėtų susitarti. Šį paktą taip pat parėmė darbdavių asociacija, profsąjungos, Bažnyčia ir ginkluotosios pajėgos. Perėjimas į poliarchiją, iš pradžių valdomą koalicinės vyriausybės, vadovaujamos prezidento, buvo sėkmingai užbaigtas pagal Punto Fijo Pakto principus: šis paktas suformavo Venesuelos politinio gyvenimo metmenis tolesniems trisdešimčiai metų (Levine 1973, 43, 235–243, ir *passim*; Karl 1986, 213 ir toliau; Bautista Urbaneja 1986, 229). Nors Venesuelos konsociacionalizmas nebuvo toks išsamus kaip kitose minėtose šalyse, jis labai palengvino stabilios poliarchijos atsiradimą šalyje, kuriai iki tol jos nepavyko įgyvendinti.

Šalia šių sėkmingų bandymų esama ir daug nesėkmių. Libane sudėtinga konsociacinė sistema, palaikiusi socialinę taiką tarp daugelio šios šalies subkultūrų trisdešimt metų, subyrėjo 1975 m., ir prasidėjo brutalus brolžudiškas karas. Malaizijoje keturioliką metų gyvavęs konsociacionalizmas sugriuvo 1969 m., jo struktūros nebebuvo atkurtos. Konstitucinė konsociacionalizmo sistema, gyvavusi Kipre nuo 1960 iki 1963 m., baigėsi pilietiniu karu. Konsociacinės struktūros niekada nebuvo priimtinos Šiaurės Airijos protestantiškajai daugumai. Nigerijos poliarchinis eksperimentas, kuris buvo silpna konsociacionalizmo versija, po dešimties metų pasibaigė kariškių valdžia.[22]

Palankios sąlygos

Kokios sąlygos yra palankios konsociacionalizmui kaip būdui sušvelninti intensyvius konfliktus, iškylančius dėl subkultūrinio pliuralizmo (Lijphart 1977, 53–103; Nordlinger 1972)?

Visų pirma, nors konsociacinės struktūros kartais gali pašalinti pavojingą grėsmę, kylančią iš subkultūrinio susiskaldymo tokioje šalyje, kur kitu atveju poliarchija galėtų būti stabili, jos savaime negali sukurti ir apsaugoti poliarchijos tokioje šalyje, kur sąlygos jai apskritai nėra palankios. Taigi konsociacionalizmas gali būti sėkmingas tik tokiose šalyse, kur esama kitų poliarchijai palankių sąlygų.

Be to, politinis elitas privalo tikėti, kad konsociacinės struktūros labai pageidautinos ir įgyvendinamos, ir jis privalo turėti įgūdžių bei paskatų įkvėpti joms gyvybę. Nors tokia sąlyga gali pasirodyti akivaizdi, jos nebuvimas daugelyje šalių konsociacionalizmą daro neįmanomą. Jis akivaizdžiai nustojo egzistuoti Libane 1975 m. ir niekada neegzistavo Šiaurės Airijoje. Įsitikinimų, įgūdžių ir paskatų atsiradimas politiniame elite yra skatinamas visaapimančių vertybių, ypač atsidavimo demokratinėms institucijoms ir šalies nepriklausomybei; įsitikinimo, kad konsociacionalizmo alternatyva yra baisingas hobsiškas karas su pražūtingais padariniais; ir elitinėje kultūroje glūdinčios tradicijos, palankios santarvei, abipusiam prisitaikymui ir kompromisui. Tokių tradicijų laikėsi Nyderlandų, Šveicarijos, Belgijos, tam tikru mastu – ir Habsburgų monarchijos valdomos Austrijos politinis elitas. Atitinkami būtini įsitikinimai, įgūdžiai ir paskatos neegzistavo Kolumbijoje iki *La Violencia* ir jos metu ar *trienio* meto Venesueloje; jos buvo per silpnos, kad veiktų partijų lyderius Austrijoje tarp 1918 ir 1933 m., Pirmosios respublikos metu. Žiauri griaunančio konflikto patirtis akivaizdžiai padėjo šių trijų šalių politiniam elitui susiformuoti tvirtą įsitikinimą, kad konsociacionalizmas yra būtinas, jeigu norima išvengti hobsiško karo alternatyvos. Kartą atsiradusios, pačios struktūros padėjo sustiprėti pažiūroms, elgsenai ir įgūdžiams, reikalingiems tam, kad konsociacionalizmas taptų gyvybingas.

Konsociacinei sąrangai palankios sąlygos susidaro ir tada, kai santykinė skirtingų subkultūrų jėga, labiausiai nulemta jų gausos, politiškai yra kiek subalansuota (ar bent jau ne tiek išbalansuota), kad viena iš jų gali puoselėti realias viltis valdyti nebendradarbiaudama

su viena ar daugiau kitų subkultūrų. Todėl konsociacionalizmo galimybės yra didesnės, jeigu nė viena subkultūra neapima gyventojų daugumos ar per rinkimų sistemą negali laimėti daugumos vietų ir šitaip pati suformuoti vyriausybę. Taigi dvi subkultūros yra mažiau palankios konsociacionalizmui negu trys ar keturios, nė viena iš kurių nesudaro daugumos.

Kur egzistuoja trys ar daugiau subkultūrų, daugiapartinė sistema yra palankesnė už dvipartines sistemas.[23] Daugiapartinėje sistemoje, kai tarp subkultūrų lyderių vyksta derybos, kiekvienai subkultūrai gali atstovauti partijų lyderiai, atspindintys atitinkamos subkultūros nuostatas, todėl verti pasitikėjimo, ir jų susitarimai veikiausiai gali būti priimtini masėms. Jei partijos taip pat yra centralizuotos, partijų lyderiai veikiausiai turi autoritetą, leidžiantį jiems sudaryti saistančius susitarimus ir savo derybas izoliuoti nuo viešų diskusijų bei publikos įsikišimo. Dėl to gali būti pasiekti, o vėliau šalininkų priimti tokie susitarimai, kurių būtų buvę neįmanoma pasiekti viešai ar derantis eiliniams tų subkultūrų nariams.

Ar konsociacionalizmas mažoms šalims labiau tinka negu didelėms? Lijphartas pateikia dvi priežastis, kodėl taip gali būti. Pirma, "elito nariai geriau pažįsta vienas kitą asmeniškai ir gali dažnai susitikti". Antra, "mažoms šalims labiau negu didelėms gali kelti grėsmę kitos valstybės, ir jos tai jaučia. Tokie pažeidžiamumo ir nesaugumo jausmai sukelia stiprias paskatas palaikyti vidinį solidarumą" (1977, 65–66).

Alternatyviniai sprendimai?

Nors konsociacinės struktūros buvo akivaizdžiausiai veiksmingos įveikiant potencialų skaldomąjį subkultūrinio pliuralizmo pobūdį, poliarchija išliko keliose šalyse, turinčiose aiškius subkultūrinius skirtumus. Ryškiausi pavyzdžiai yra Kanada, Jungtinės Valstijos ir Indija. Visose trijose šalyse subkultūriniai konfliktai kartais būdavo stiprūs. Kanadoje daugiausia prancūziškai kalbantys Kvebeko gyventojai labai skiriasi nuo kitų kanadiečių ne tik kalba, bet ir istorija, tradicijomis bei kultūra. Visus tuos skirtumus sustiprina katalikybė, egzistuojanti daugiausia protestantiškoje šalyje. Nors kai kurie auto-

riai Kanados politikoje išskyrė konsociacionalizmo elementų (McRae 1974, Noel 1974, Ormsby 1974), esminis šios problemos sprendimas yra aukštas Kvebeko autonomijos laipsnis, kurį užtikrina federalinė sistema.

Jungtinėse Valstijose politinę svarbą turi etninė priklausomybė, tačiau, nors lydomojo katilo vizija yra labiau mitas negu realybė, gausiose šios šalies etninėse grupėse galėjo atsirasti daug stipresnės ir skirtingesnės politinės subkultūros, jei vyraujanti politinė ir bendroji kultūra nebūtų taip greitai (tiek savanoriškai, tiek prievarta) asimiliavusi imigrantų ir jų vaikų. Tačiau daug reikšmingesnė buvo regioninė ir etniškai visai homogeniška baltųjų pietiečių subkultūra bei istoriškai, socialiai ir rasiškai savita juodųjų subkultūra. Per prievartą susietos vergijos institucijos, jos suformavo tokią visuomenę, kurioje taikingas sugyvenimas pasirodė neįmanomas, nežiūrint toliaregiškų raginimų siekti kompromiso. Tarp šių raginimų buvo Johno C. Calhouno konsociacionalizmo projektas, apimantis "konkuruojančių daugumų" ir abipusio vetavimo sistemą (iš kurios, žinoma, juodieji turėjo būti išskirti). Nežiūrint pralaimėjimo pilietiniame kare ir vergovės uždraudimo, Pietūs liko savita subkultūra, galinti prisitaikyti tik remdamasi savo principu, "baltųjų pranašumu" "*white supremacy*", kuris buvo išsaugotas visą šimtmetį po pilietinio karo pabaigos faktinio (nors formaliai neapibrėžto) pietiečių veto dėka – pavėlavęs ir ironiškas Calhouno konkuruojančių daugumų idėjos triumfas. Leidus juodaodžiams pietiečiams dalyvauti politiniame gyvenime (XX a. septintajame dešimtmetyje), po karštų, o dažnai ir smurtinių konfliktų, juodieji suformavo homogeniškiausią šalies balsavimo bloką. Bet kaip palyginti nedidelė mažuma* jie nepajėgė sudaryti konsociacinių struktūrų (išskyrus silpnas Demokratų partijoje) ir vietoj to daugiausiai veikė palaidoje konkurencijos ir varžybų politikos dvipartinėje sistemoje.

Nors subkultūriniai konfliktai Indijoje dažni, dažnai kruvini ir kartais kelia grėsmę šalies vienybei, nepaprasta subkultūrų, suformuotų kalbos, kastų, regionų ir religijos gausybė nė vienai iš jų ir net kelių subkultūrų koalicijai neleidžia laimėti rinkimų, juolab valdyti. Todėl partijų lyderiai yra labai skatinami taip formuoti politiką, programas ir propagandą, kad jos būtų priimtinos plataus subkultūrų spektro bal-

* Juodaodžiai sudaro maždaug 12 nuošimčių JAV gyventojų. – *Red.*

suotojams. Todėl subkultūriniai konfliktai Indijoje nesugriovė poliarchijos, nors jie nuolat kelia grėsmę jos išlikimui.

Kodėl poliarchija dažnai neįgyvendinama kultūriškai susiskaldžiusiose šalyse

Šaliai, turinčiai stiprias ir savitas subkultūras, gali pavykti sušvelninti subkultūrinius konfliktus taip, kad poliarchija išliktų, jeigu kitos sąlygos yra palankios. Nors konsociacinė sąranga yra geriausia sėkmės garantija, galimi ir kiti sprendimai. Tačiau daugelyje šalių arba konfliktai yra tokie aštrūs, arba kitos sąlygos yra tokios nepalankios poliarchijai (arba dažnai yra ir viena, ir kita), kad negalima sugalvoti jokių susitaikymo priemonių. Taigi apskritai poliarchija mažiau tikėtina ir tikrai ne tokia dažna šalyse, turinčiose santykinai stiprias ir savitas subkultūras, ypač jeigu politinis vienos subkultūros triumfas kelia esminę grėsmę kitai. Kadangi daug nelabai išsivysčiusių šalių ne tik draskomos subkultūrinių konfliktų, bet kartu neturi kitų itin palankių sąlygų, jų perspektyvos sukurti stabilias poliarchijas yra gana menkos.

POLITINIŲ VEIKĖJŲ ĮSITIKINIMAI

Jokia pastanga patenkinamai paaiškinti, kodėl poliarchija egzistuoja vienose šalyse ir neegzistuoja kitose, negali apeiti esminio įsitikinimų vaidmens. Manau, niekas neneigtų to, kad žmonių veiksmus stipriai įtakoja jų įsitikinimai, apimantys pasaulio veiksenos būdą, jo ribas bei galimybes, taip pat santykinę galimų veiksmo būdų sėkmingumo vertę ir tikimybę. Tačiau kai kurios interpretacijos įsitikinimus laiko tik epifenomenais, visiškai nulemtais ir visiškai paaiškinamais remiantis kitais veiksniais. Socialinio mokslo žargonu, įsitikinimai yra tik tarpiniai kintamieji (*intervening variables*). Manau, kad tokia nuomonė klaidinga. Visos teorinės pastangos įsitikinimus, idėjas, ideologijas ar kultūras suvesti į kitus bendrus veiksnius, man atrodo, akivaizdžiai nepajėgia paaiškinti daugelio konkrečių atvejų. Tačiau šis dalykas yra per daug sudėtingas, kad jį aiškintume dabar. Aš tik norėčiau parodyti, kad aiškindamas poliarchijos buvimą ar nebu-

vimą įsitikinimus laikau santykinai nepriklausomais maždaug tiek, kiek ir kitus veiksnius, atskleistus šiame skyriuje. Žinoma, tai nereiškia, kad šie veiksniai yra priežasties neturintys pirmieji judintojai. Tai reiškia tik tai, kad bent jau šiuo metu jų negali toliau paaiškinti jokia bendra teorija.

Tai pasakęs, dabar esu priverstas taip pat tarti, kad įsitikinimų skirtumai įvairiose šalyse ir šalies viduje išstudijuoti tik keliose šalyse, kurių dauguma, kaip ir būtų galima tikėtis, yra poliarchijos. Todėl, griežtai kalbant, teiginiai apie įsitikinimų įtaką šalies režimo pobūdžiui geriausiu atveju yra tikėtinos hipotezės, kurios vis dar negali būti patikrintos remiantis patikimais ir informatyviais duomenimis.

Tvirti [moksliniai] duomenys iš kelių šalių, o kartu ir paprasčiausia bendra apžvalga, iš tikrųjų rimtai pagrindžia teiginį, kad daugumos žmonių politiniai įsitikinimai visur yra labiau rudimentiniai. Atrodo, kad išplėtotos ir sudėtingos politinių įsitikinimų sistemos būdingos tik nedidelėms mažumoms. Politinio gyvenimo aspektų įvairovės žinojimas, apimantis žaidimo taisykles, veikiausiai žymiai didesnis tarp lyderių ir veikėjų negu tarp paprastų šalies gyventojų ir, be abejonės, daug didesnis negu tarp politikai apatiškų gyventojų. Politikos veikėjai ir lyderiai labiau negu dauguma kitų žmonių linkę turėti bent vidutiniškai išvystytas politinių įsitikinimų sistemas, kad veikdami vadovautųsi savo politiniais įsitikinimais ir labiau įtakotų politinius įvykius, apimančius ir tuos įvykius, kurie veikia režimų stabilumą ar transformaciją. Pavyzdžiui, konsociacines struktūras, kuriamas įveikti giliems subkultūriniams konfliktams, visada kūrė ir įgyvendino lyderiai ir veikėjai, o ne jų šalininkai ar paprasta publika, kurioje aistringi konfliktuojantys įsitikinimai gali išlikti labai stiprūs net tuo metu, kai jos lyderiai laikosi pragmatinės ir kompromisinės taktikos. Kaip poliarchijos Venesueloje žlugimą *trienio* metu galime pagrįstai paaiškinti elito vaidais, taip ir sėkmingas perėjimas į stabilią poliarchiją 1958 m. iš esmės buvo sąmoningas kūrinys tų pačių lyderių, kuriems jis nepavyko *trienio* metu.[24]

Poliarchijos teisėtumas

Mūsų turimi duomenys pagrindžia tris teiginius. Pirma, šalys labai skiriasi priklausomai nuo to, kiek veikėjai (ir kiti) tiki poliarchi-

jos teisėtumu. Antra, šie skirtumai tam tikru mastu nepriklauso nuo kokios nors šalies socialinio ir ekonominio pobūdžio: dvi šalys, labai panašios savo socialine ir ekonomine santvarka, gali labai skirtis pagal tai, kiek veikėjai (ir kiti) tiki poliarchijos teisėtumu. Trečia, kuo šalyje stipresnis tikėjimas poliarchijos institucijų teisėtumu, tuo didesni poliarchijos šansai.

Jei trečiasis teiginys atrodo esąs savaime aiškus, tai pirmasis ir ypač antrasis ne tokie akivaizdūs. Kai dėl pirmojo, tikimiausia alternatyva, kuriai palankūs politiniai lyderiai (kaip buvo visada), yra kokia nors priežiūros forma. Kaip minėjau įvade, su nedaugeliu išimčių, šiuo metu [nedemokratinių režimų] politiniai lyderiai visur pateisina savo režimus kaip ypatingą demokratijos formą ar kaip parengiamąjį etapą pereinant prie demokratijos vėlesnėje pakopoje. Bet tai, kad jie atmeta konkrečias poliarchijos institucijas, paprastai pagrindžiama argumentais priežiūros labui net tada, kai sakoma, kad priežiūra yra tik laikina ir praeinanti. Tarybų Sąjungoje, Rytų Europoje, Kuboje ir Kinijoje vienintelės partijos hegemonija iš esmės buvo ginama remiantis priežiūros principais. Kariniai režimai Argentinoje, Brazilijoje, Čilėje, Peru, Urugvajuje, Turkijoje, Nigerijoje ir kitur savo viešpatavimą pagrindžia kaip priežiūrą, vykdomą tų, kurie tinka valdyti ypatingomis, nors ir laikinomis tos šalies istorinėmis aplinkybėmis. Iš tikrųjų, atrodo, kad nedaugelio (o gal nė vieno) nedemokratinių režimų lyderiai yra visai įsitikinę, kad jų valdžiai nereikia pateisinimo; o patogiausias nedemokratinės valdžios pateisinimas kaip visada yra tas, kad reikalingi prižiūrėtojai, apdovanoti aukšteniu žinojimu bei dorybe.

Antrąjį teiginį gražiai iliustruoja Argentina, kur pusę amžiaus viešpatavusių karinių režimų, kuriuos pertraukdavo neilgi nestabilios poliarchijos laikotarpiai, negalime visiškai paaiškinti, neturėdami galvoje politiniams veikėjams būdingo abejingumo demokratiniams principams (plg. O'Donnell 1978; Smith 1978). Per visą šį laikotarpį Argentina turėjo MDP visuomenės požymių didesniu mastu negu bet kuri kita Lotynų Amerikos šalis; tačiau nors jos MDP visuomenė buvo palanki atsirasti ir stabilizuotis poliarchijai, ji negalėjo įveikti demokratinių įsitikinimų silpnumo. Panašiai ir Tarybų Sąjunga išskleidė visus MDP visuomenės bruožus, išskyrus santykinai žemą organizacinės autonomijos, taigi ir pliuralizmo, lygį.[25] Nors ji yra moderni ir dinamiška, bet Michailo Gorbačiovo įvykdyta liberalizacija dar nesu-

kūrė labai pliuralistinės visuomenės. Manau, kad fakto, jog vadovybė atmeta didesnį pliuralizmą, negalima gerai paaiškinti ignoruojant demokratinių idėjų, įsitikinimų bei tradicijų silpnumą per visą Rusijos istoriją, o nuo 1918 m. – ir lyderių atsidavimą lenininei pasaulėžiūrai.

Politinė kultūra

Nors ir šitai sunkiau įrodyti, tačiau tikėtina, kad poliarchijos galimybės kokioje nors šalyje priklauso ir nuo kitų įsitikinimų: pvz., nuo įsitikinimų apie valdžios prigimtį; pasitikėjimo valdžios efektyvumu ir santykiniu alternatyvinių režimų efektyvumu sprendžiant lemtingus klausimus; pasitikėjimo bendrapiliečiais ar politiniais veikėjais masto; požiūrio į konfliktą ir bendradarbiavimą; ir, be abejo, nuo kitų įsitikinimų.

Kartu paimti įsitikinimai, požiūriai ir išankstiniai nusiteikimai sudaro politinę kultūrą, o galbūt ir keletą politinių subkultūrų, į kurias įvairiu mastu socializuojami veikėjai ir piliečiai. Šalis, turinti politinę kultūrą, aiškiai palankią poliarchijai, įveiks krizes, kurios sužlugdytų poliarchiją tokioje šalyje, kur politinė kultūra ne tokia palanki poliarchijai. Daugelyje (veikiausiai daugumoje) šalių politinė kultūra, palanki demokratijos idėjoms ir demokratinei praktikai, neegzistuoja. Tai nereiškia, kad tokioje šalyje poliarchija negalėtų egzistuoti, tačiau veikiausiai ji būtų nestabili. Tai nereiškia ir to, kad palankesnė politinė kultūra negali atsirasti tokioje šalyje, kur dabar jos nėra. Kai, pvz., kokioje nors šalyje atsiranda MDP visuomenė, tikėtina, kad joje atsiras ir išliks įsitikinimai, požiūriai ir valdžios santykiai, palankesni poliarchijai. Tačiau politinės kultūros evoliucija neišvengiamai yra lėta ir atsilieka nuo spartesnės besivystančios MDP visuomenės struktūrų ir procesų kaitos. Ir bet kuriuo atveju daugybei šalių dar labai toli nuo MDP visuomenės.

UŽSIENIO ĮTAKA ARBA KONTROLĖ

Net jeigu kokioje nors šalyje būtų visos minėtos sąlygos, poliarchijos institucijos joje neegzistuotų, jei įsikištų galingesnė šalis

ir sutrukdytų jas sukurti. Nors šis teiginys akivaizdus, jis dažnai ignoruojamas, nes laikomasi implicitinės prielaidos, jog poliarchija atsiranda dėl grynai vidinių veiksnių. Ar ne dėl realios ar potencialios Tarybų Sąjungos intervencijos tapo neįmanoma, kad Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija ir Rytų Vokietija būtų valdomos poliarchiškai? Nors į šį klausimą negalima tikrai atsakyti, tačiau galima tikrai teigti, kad demokratinius poslinkius pirmosiose trijose šalyse sustabdė galima ar reali Sovietų intervencija. Panašiai – ar Gvatemala nebūtų sustiprinusi poliarchijos institucijų, jei nebūtų įsikišusi Jungtinių Valstijų vyriausybė 1954 m. ir nuvertusi išrinktą Jacopo Arbenzo vyriausybę?

Nors galima manyti, kad išorinis spaudimas visada kenksmingas poliarchijai, jo padariniai politinėms permainoms realiai yra labai sudėtingi.

Teisinga, jog tam, kad įgytų visišką konstitucinę valdžią savo nacionalinėms dienotvarkėms, daugelis poliarchijomis tapusių šalių pirmiausia turi išsikovoti nepriklausomybę nuo pranašesnių jėgų. Pavyzdžiai yra Jungtinės Valstijos, Kanada, Australija, Naujoji Zelandija, Norvegija, Suomija, Islandija, Filipinai ir Indija. Tačiau užsienio intervencija ir netgi tiesioginis viešpatavimas jokiu būdu nėra visada kenksmingas poliarchijos stiprėjimui. Jeigu viešpataujanti šalis pati yra poliarchija arba juda poliarchijos link, jos viešpatavimas gali padėti skleistis vietinėms institucijoms, palankioms poliarchijai. Tokią įtaką Britanija padarė Kanadai, Australijai, Naujajai Zelandijai ir Indijai, o Jungtinės Valstijos – Filipinams. Jei leidžia ekonominiai ir tarptautiniai veiksniai, viešpataujanti šalis gali net sąmoningai stengtis įvesti poliarchijai reikalingas institucijas. Tai galima pasakyti apie JAV okupacinių pajėgų vaidmenį Japonijoje 1945 m. ir Vakarų sąjunginiukų įtaką Italijoje, Vokietijoje bei Austrijoje po Ašies šalių pralaimėjimo. Arba toji viešpataujanti šalis gali tinkamu metu ir konstruktyviai pasiduoti vietiniams demokratijos reikalavimams. Taip Britanija pasielgė savo Karibų jūros kolonijose.[26]

Tas faktas, kad viešpataujanti šalis pati yra poliarchija, dar negarantuoja, kad ji skatins poliarchiją kitoje šalyje. Viešpataujančios šalies politiką, atrodo, labiau lemia strateginiai, ekonominiai ir geopolitiniai išskaičiavimai, o ne ypatingas palankumas demokratijai. Štai karinė ir ekonominė Jungtinių Valstijų intervencija į Centrinę Ameriką nuo

1898 m. dažniausiai silpnino nepriklausomybę ir liaudies valdžią bei stiprino karines diktatūras.[27]

DEMOKRATIJOS PERSPEKTYVOS PASAULYJE

Labai tikėtina, kad kokia nors šalis sukurs ir palaikys poliarchijos institucijas,

- jeigu smurtinės prievartos instrumentai išsklaidyti arba neutralizuoti;
- jei joje esama MDP visuomenės;
- jei ji kultūriškai homogeniška,
  arba, jei ji heterogeniška, ji nesuskilusi į stiprias ir savitas subkultūras,
  arba, jei ji suskilusi, jos lyderiams pavyksta sukurti konsociacinę sąranga, švelninančią subkultūrinius konfliktus;
- jei jos politinė kultūra bei įsitikinimai (ypač paplitę tarp politinių veikėjų) palaiko poliarchijos institucijas;
- ir jei ji netampa priešiškos poliarchijai užsienio valstybės intervencijos objektu.

Taigi jei šalyje nėra tų sąlygų ar jei vyrauja priešingos sąlygos, ta šalis beveik tikrai bus valdoma nedemokratinio režimo. Šalyse, turinčiose mišrias sąlygas, jei poliarchija išvis egzistuoja, ji veikiausiai nestabili; kai kuriose šalyse režimas gali svyruoti tarp poliarchijos ir nedemokratinio režimo.

Neturėtų stebinti, kad vos trečdalis pasaulio šalių yra valdomos poliarchiškai. Kita vertus, būtų keista, jei ši proporcija labai pasikeistų per ateinančius dvidešimt metų. Tačiau atrodo, kad demokratijos idėja liks labai patraukli nedemokratinių šalių žmonėms, ir jeigu (arba: tuo mastu, kuriuo) šiose šalyse atsiras modernios, dinamiškos ir pliuralistiškesnės visuomenės, jų autoritarinės valdžios vis sunkiau galės priešintis didesnės demokratijos siekiams.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS

Ar mažumų viešpatavimas neišvengiamas?

Perskaitęs paskutinius du skyrius, kur aptariau poliarchijos atsiradimą ir jį paskatinusias sąlygas, tam tikrus įsitikinimus turintis kritikas galėtų pasakyti maždaug taip:

Man visai priimtina Jūsų aptartis. Aš net galiu pritarti Jūsų aiškinimui, kodėl toks modernus režimas, kurį Jūs vadinate poliarchija, atsirado vienose šalyse ir neatsirado kitose. Bet aš nesutinku, kad poliarchija šalį žymiai pastūmėja demokratijos link. Kad ir kiek tie modernūs režimai savo institucijomis ir struktūromis skirtųsi nuo ankstesnių, jie tikrai nėra labai demokratiški. Veikiau pasakyčiau, kad "demokratija" daugiausia yra ideologinis fasadas. Jei įdėmiau pažvelgsite už fasado, surasite tą patį nuo seno gerai žinomą žmogiškosios patirties fenomeną: viešpatavimą.

Pagrįsdamas tokį požiūrį, mūsų kritikas gali pacituoti pirmtaką, Gaetano Mosca:

> Tarp nuolatinių faktų ir tendencijų, aptinkamų visuose politiniuose organizmuose, vienas yra toks akivaizdus, kad jis regimas plika akimi. Visose visuomenėse – nuo tokių visuomenių, kurios išsivysčiusios labai menkai ir dar tik įgijusios civilizacijos pradmenis, iki labiausiai išsivysčiusių ir galingiausių visuomenių – iškyla dvi žmonių klasės: klasė, kuri valdo, ir klasė, kuri valdoma. Pirmoji klasė, visada ne tokia gausi, vykdo visas politines funkcijas, monopolizuoja valdžią ir naudojasi valdžios teikiamais pranašumais, o antroji, gausesnė klasė, yra valdoma ir kontroliuojama pirmosios protarpiais

daugiau ar mažiau teisėtai, protarpiais daugiau ar mažiau savavališkumu ir prievarta ir aprūpina pirmąją klasę (bent jau regimai) materialinėmis pragyvenimo priemonėmis bei instrumentais, kurie yra reikalingi politinio organizmo gyvastingumui. Praktiniame gyvenime visi mes pripažįstame šios valdančios klasės (ar politinės klasės) egzistavimą (Mosca [1923] 1939, 52).

Gaetano Mosca iškeltas argumentas – esminis iššūkis įsitikinimui, kad demokratijos idėja apskritai gali būti įgyvendinta.[1] Gal truputį per daug supaprastinus, šio argumento esmė yra ta, kad mažumos viešpatavimas yra neišvengiamas. Kadangi mažumos viešpatavimas neišvengiamas, demokratija neįmanoma. Tvirtinti, kad demokratija pageidautina ar kad ji yra geriausia galima valdymo forma, ar kad mes privalome jos siekti, reiškia remtis teiginiais, neturinčiais jokio ryšio su žmogaus galimybėmis. Žinoma, tokie teiginiai gali būti naudingi valdantiesiems, kaip mitai, padedantys nuslėpti viešpatavimo tikrovę ir užtikrinti valdomųjų nuolankumą. Tačiau šitie kilnūs jausmai negali pakeisti pamatinio empirinio fakto, kad visada valdo mažumos. Jei valdo mažumos, tada savaime aišku, kad daugumos niekada nevaldo. O jei daugumos niekada negali valdyti, tada negali egzistuoti demokratija. Taigi praktiškai tai, ką mes vadiname demokratija, yra niekas kita, kaip mažumos viešpatavimo fasadas.

Vienu ar kitu pavidalu tokio požiūrio laikomasi ir veikiausiai visada buvo laikomasi gana plačiai, nors galbūt dažnai ne tokiu kraštutiniu pavidalu kaip tas supaprastintas apibendrinantis teiginys, kurį tik ką pateikiau. Įvairius variantus yra pateikę Marxas, Leninas, Mosca, Pareto, Michelsas ir Gramsci bei daugelis kitų.[2]

Tačiau mums reikia mažumos viešpatavimo teorijas skirti nuo kitų poliarchijos interpretacijų, kurios teikia didelę reikšmę demokratijos, politinės lygybės ir laisvės sumažinimui, nulemtam politinių resursų, strateginių pozicijų ir sandėrių sudarymo nelygybės, tiek atviros, tiek implicitinės. Nelygybių svarbos poliarchijoje interpretacijos varijuoja nuo panglosiško optimizmo ir apokaliptinių vizijų iki gilaus pesimizmo:

1. Nelygybės yra tokios trivialios, kad vargu ar jas reikia taisyti; o jei to reikia, lengva jas pašalinti.

2. (a) Nelygybės rimtai silpnina demokratinį procesą poliarchijose. (b) Tačiau poliarchija yra vis tiek žymiai demokratiškesnė ir daug labiau pageidautina negu alternatyvos, neturinčios vieno ar daugiau

poliarchijos institucijų. (c) Nežiūrint to, tos nelygybės gali būti gerokai sumažintos (nors ne visai pašalintos); šitaip padarius gerokai pagerėtų demokratinė poliarchijos kokybė; ir todėl turi būti imamasi atitinkamų permainų.

3. (a) ir (b) tokios pat. Bet (c) tos nelygybės negali būti sumažintos (bent jau netoleruotinai nepažeidus kitų vertybių, o tam tikrais atvejais išvis ne) ir todėl išreiškia šiame labai netobulame pasaulyje galimai geriausios sistemos iš esmės nepataisomą aspektą.

4. (a) Nelygybių padariniai yra tokie veiksmingi, kad (b) poliarchijose leidžia egzistuoti tik trivialiems demokratinio proceso aspektams. (c) Tačiau nelygybės gali būti pašalintos, "reali demokratija" gali būti sukurta per visiškos revoliucinės transformacijos procesą. (d) Kol nebus pasiekta ši revoliucinė transformacija, visos visuomenės bus valdomos viešpataujančios mažumos.

5. (a) ir (b) kaip 4 punkte. Bet (c) šios nelygybės ir jų pasekmės yra nepašalinamos. (d) Taigi visos visuomenės visada bus valdomos viešpataujančios mažumos.

Žinoma, mano apibendrinimai tik nurodo keletą daug platesnio spektro ruoželių. Panglosiškas požiūris į (1) beveik nevertas mūsų dėmesio. Demokratijos ribų ir galimybių tyrinėjimas, išskleistas šioje knygoje, gali būti regimas beveik kaip to spektro (2) ruoželis, nors kai kurių ribotumų, kaip matėme, neįmanoma išvengti. Ironiška, kad autoritarinės sistemos, atsiradusios kaip išimčių neturintis lenininių revoliucijų ar režimų rezultatas, ketvirtosios perspektyvos apokaliptinę viziją galiausiai pavertė kitu blyškiu pesimistinių viešpataujančios klasės teorijų (5 variantas) variantu.

Šiame skyriuje mes domėsimės (4) ir (5) tipų valdančiosios klasės teorijomis.

Nors mažumos viešpatavimo teorijos radikaliai skiriasi tam tikrais svarbiais bruožais (kai kuriuos iš jų aš vėliau panagrinėsiu), jos sutartinai teigia, kad poliarchijose ir net "demokratijose" (išskyrus apokaliptines "tikrąsias demokratijas") privilegijuota mažuma valdo likusius. Aš linkęs tarti, kad ką tik mano paminėti autoriai tiksliai atskleidžia svarbiausius vyraujančių mažumos viešpatavimo teorijų panašumus ir skirtumus.[3]

Įtakingiausias tokios teorijos atstovas yra Marxas, visą istoriją vaizduojantis kaip mažumą sudarančios eksploatatorių klasės viešpatavi-

mą eksploatuojamoms daugumoms. Ir todėl istorija turi skleistis nuolat pasikartodama, kol pagaliau galutinis proletariato triumfas nepadarys galo eksploatacijai ir viešpatavimui. Mosca, Pareto ir Michelsas siekė įveikti Marxą viešpatavimo teorijomis, kurios pretendavo būti daug objektyvesnės, moksliškesnės ir ne tokios romantiškos bei utopiškos. Kadangi valdančiosios klasės viešpatavimas neišvengiamas (taip jie argumentuoja), visiškai nepagrįsta tikėtis, kad mažumos viešpatavimui kada nors bus padarytas galas Marxo *deus ex machina*, t.y. proletariato ar kitos klasės, grupės arba asmens pastangomis. Tiek Leninas, tiek Gramsci pritaria Marxui, laikydamiesi požiūrio, kad net ten, kur egzistuoja išorinės "demokratijos" formos, esant kapitalizmui buržuazija viešpatauja darbininkų klasei; bet Leninas ir Gramsci labai skirtingai supranta tai, kaip šis viešpatavimas pasiekiamas. Jei Leninas pabrėžia prievartą, Gramsci, kaip ir Mosca, akcentuoja idėjų ir kultūros hegemoniją.

Kad suprastume iššūkį demokratijos idėjai, mestą mažumos viešpatavimo teorijų, pirmiausia aš pateiksiu bendrą apžvalgą, ignoruojančią jų skirtumus, o po to detaliau atskleisiu kai kuriuos svarbius skirtumus.

KODĖL IR KAIP VALDO MAŽUMOS

Mažumos viešpatavimo teorijos yra įtikinamos, nes, kaip pažymi Mosca, atrodo, kad jos visiškai atitinka žmogiškąją patirtį. Atrodo, kad jas pagrindžia ne tik plati istorinių faktų skalė, bet kartu ir daugybė faktų, su kuriais susiduriame kasdien veikdami ir stebėdami aplinkinius įvykius. Ar tas, kuris aktyviai dalyvauja veikliame gyvenime, gali nepastebėti, kaip dažnai net tariamai demokratinėse organizacijose mažuma priima sprendimus, o dauguma dažniausiai tik seka iš paskos?

Jei daugumas realiai valdo mažumos, galime paklausti, kodėl taip yra? Nors paminėti autoriai ypatingai pabrėžia skirtingus veiksnius, aš manau, kad visi jie sutiktų, jog lemtingai svarbios santykinai patvarios (nors visgi nėra nuolatinės) struktūros ir institucijos, – socialinės, ekonominės, politinės, – kurios palyginti ilgą laiką stipriai formuoja daugelio žmonių pasirinkimus ir galimybes. Imant kraštutinį atvejį,

šalyje, valdomoje kariškių, nepriklausomai nuo to, ar kadrų papildymas ir paaukštinimas yra meritokratinis, ar egalitarinis, tik nedaugelis gali patekti į valdančiųjų grupę. Piramidės viršūnė turi tik ribotą erdvę; ir vien pagal apibrėžimą visos mažumos viešpatavimo teorijos pasaulį interpretuoja kaip visumą, sudarytą iš jėgos struktūrų, kur viršūnė yra yra žymiai mažesnė už apačią. Galbūt visi paminėti autoriai taip pat sutiktų, kad per du paskutiniuosius šimtmečius kapitalizmo, rinkos ir buržuazinės visuomenės struktūros bei institucijos didžiuliu mastu nulėmė viešpatavimo sąrangas.

Kaip tik panašaus tipo struktūros daro įtaką ir specifinei viešpataujančios klasės sudėčiai; jos lemia, kokio tipo asmenys veikiausiai į ją pateks, o kokio tipo – ne. Kadangi kaip tik šių struktūrų *viduje* ir dideliu mastu jų dėka individai bei individų agregatai – klasės – įsiviešpatauja. Žinoma, asmeninės savybės gali palengvinti asmeniui užimti ir išsaugoti viešpataujančią padėtį tų struktūrų nulemtose ribose. Kaip anksčiau tai darė Niccolo Machiavelli, Mosca, Pareto ir Michelsas atkreipia dėmesį į tai, kad lyderiams naudinga būti apsukriems, įžvalgiems, energingiems, ambicingiems, sumaniems, aštraus proto, o kartais negailestingiems. Marxas mini, kaip tam tikrose aplinkybėse "žmogus neturtingas, tačiau energingas, atkaklus, gabus ir įžvalgus biznierius gali tapti kapitalistu" (Marx [1894] 1967, 3:600). Mosca, Pareto ir Michelsas taip pat pabrėžia tam tikras valdomųjų savybes, kurios stumia juos priimti viešpatavimą ir netgi trokšti jo. Pasak Pareto, tarp valdomųjų dažniau sutinkami įpročiai, įsitikinimai ir išankstiniai nusiteikimai, skatinantys siekti tvarkos, vengti rizikos, būti paklusniems, neišsiskirti ir priimti neracionalius mitus.[4] Pagal Michelsą, masėms būdingas vadovavimo poreikis, politinis dėkingumas, pagarba lyderiams ir t.t. (Michels 1962, 85 ir toliau, 92 ir toliau). Be to, tam tikro istorinio laikotarpio institucijoms ir struktūroms gali būti naudingas ar net būtinai reikalingas tam tikras aukštesnis sprecializuotas žinojimas ir įgūdžiai.

Tam tikri asmeniniai pranašumai, kai kuriems asmenims padedantys patekti į viešpataujančią klasę, gali būti iš dalies (pvz., sumanumas) įgimti, tačiau asmeniniai pranašumai taip pat priklauso ir nuo socialiai sąlygotų resursų bei privilegijų. Resursai ir privilegijos priklauso nuo paveldėjimo, socialinės klasės, laimės ir pasiekimų. Nežiūrint kaip jie būtų įgyti, išsilavinimas, turtas, žinios, informacija, dėkinga socialinė

padėtis ir kiti resursai padidina asmens galimybes patekti į valdančiąją klasę.

Tačiau pabrėžkime dar sykį, kad tokiu mastu, kokiu pranašumai, nulemti asmeninių savybių, resursų ir privilegijų, padidina jas turinčių laimingųjų galimybes, šitaip jie veikia tik pagrindinių institucijų ir struktūrų nustatytose *ribose*. Kaip pastebi Pareto, "Viešpataujančios klasės, kaip ir kitos socialinės grupės, atlieka tiek logiškus, tiek nelogiškus veiksmus, ir pagrindinė stichija, kurioje viskas nutinka, faktiškai yra santvarka, arba sistema, o ne sąmoninga individų valia" (Pareto [1916] 1935, 1576 [par. 2254]).

Kai dėl priemonių, kuriomis valdančioji mažuma naudojasi, kad apsaugotų ir palaikytų savo viešpatavimą, visi teikia tam tikrą svarbą ir prievartai, ir įtikinėjimui. Tačiau mažumos viešpatavimo teoretikai labai skiriasi priklausomai nuo to, kokią santykinę svarbą jie teikia šiems veiksniams, ir dabar mes turime pažvelgti į šį bei kitus skirtumus tarp jų.

KAS KĄ VALDO, KAIP IR KODĖL VALDO?

Nors mažumų viešpatavimo teorijos šalininkai pretenduoja į griežtą objektyvumą ir "mokslišKumą", jų teorijos tarnauja aiškiai skirtingoms, net labai konfliktuojančioms ideologijoms ir skirtingiems politiniams tikslams. Žinoma, Leninas ir Gramsci buvo Marxo pasekėjai, nors abu tie žmonės labai pakeitė mokytojo teorijas. Visiems trims jų pateikta mažumos viešpatavimo versija politinės veiklos požiūriu buvo priemonė pasiekti ideologiniams tikslams. Mosca, Pareto ir Michelsas buvo griežti antimarksistai; jie reagavo į marksizmą, pateikdami alternatyvą, kuri – jei būtų priimta – sugriautų jo patikimumą ir šitaip susilpnintų jį kaip politinę jėgą.

Galime spėti, kad iš dalies dėl tų skirtingų ideologinių tikslų mažumos viešpatavimo idėja nėra daugiau ar mažiau nuoseklių teorijų visuma, bet įvairialypis viena kitai prieštaraujančių teorijų rinkinys.

Vienas nedidelis, bet reikšmingas nenuoseklumas pasireiškia terminuose ir sąvokose. Marxas valdančiąja klase vadino buržuaziją arba kapitalistų klasę. Mosca vartojo terminą "valdanti klasė" (*classe dirigente*) kaip politinės klasės (*classe politica*) sinonimą (pvz., 1939,

50). Pareto mėgstamas terminas atrodo yra "viešpataujanti klasė" (*classe governante*) (pvz., *Trattato* 1923, par. 2033-2034). Tačiau jo viešpataujanti klasė yra ir dominuojanti klasė (*classe dominante*), ir elitas kaip toks (skirtingai nuo nesuskaičiuojamų elitų, apibrėžiamų pagal jų pranašumą specialiuose dalykuose, pvz., atletiniuose įgūdžiuose, menuose, turtuose ar dar kur nors).[5] Vėlesnėje socialinėje teorijoje, galbūt ryškiausiai Jungtinėse Valstijose, Pareto elitas kaip toks tapo *politiniu elitu* arba *galios elitu* (*power elite*); arba su visai skirtingomis implikacijomis jis buvo transformuotas į politinius *elitus* (plg. Sartori 1961, 94 ir toliau; Treves 1961, *passim*).[6] Bendras terminas, kurį aš vartoju čia, yra *viešpataujanti mažuma* (*dominant minority*).

Už visus šiuos šiaip netrivialius skirtumus terminuose ir sąvokose svarbiau yra tai, kuo mažumos viešpatavimo teorijos skiriasi, atskleisdamos viešpataujančios mažumos sudėtį. Moderniose kapitalistinėse visuomenėse viešpataujanti mažuma visose aptariamose teorijose aiškiai apimtų verslininkus ir stambesnius didelių ekonominių įmonių savininkus. Bet šitie teoretikai teikia labai nevienodą svarbą politikams, valdžios lyderiams, biurokratams, intelektualams, karinėms ir policinėms jėgoms bei kitiems lyderiams. Pavyzdžiui, Pareto modernioji liaudies valdžia iš tikrųjų yra spekuliantų ir kitų, gaunančių naudos iš politinio gyvenimo, plutokratija (1935, 4:1655 ir toliau). Bet jo plutokratija yra ne tiek verslininkų, kiek grobuonių politikų, valdžią naudojančių savo naudai, valdžia. Pagal Jono Elsterio interpretaciją, faktai privertė Marxą pakeisti savo požiūrį į tai, kokiu mastu buržuazija gali tiesiogiai valdyti valstybę. Nors kapitalistai buvo valdanti klasė, jie nebūtinai valdė patys. Iki 1850 m. Marxas laikėsi *Komunistų manifesto* pozicijos, pagal kurią "šiuolaikinės valstybės pareigūnai yra tik komitetas, tvarkantis visus buržuazijos reikalus". Valstybė tarnavo kapitalistų klasės interesams, nes ji buvo tiesioginis šios klasės valios tęsinys. Tačiau po 1850 m. jis nebegalėjo laikytis tokio požiūrio, nes dabar jam buvo aišku, kad Anglijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje tie, kurie tiesiogiai valdė valstybę, buvo ne verslininkai, o "anglimi* mintanti Anglijos aristokratija", Bonapartas Prancūzijoje, o Vokietijoje – žemės aristokratija, oficialioji biurokratija ir monarchas. Todėl jis stengėsi išsaugoti savo kapitalistų viešpatavimo teoriją tar-

* T.y. pramone. – *Red.*

damas, kad buržuazija kolektyviai nusprendė "atsisakyti politinės valdžios", kol jos interesai apsaugoti (Elster 1985, 411–422).

Viešpataujančios mažumos sudėties artikuliacija, žinoma, yra labai svarbi ieškant bet kokios mažumos viešpatavimo teorijos empirinio patikrinimo ar paneigimo galimybės. Netrukus aš sugrįšiu prie šio klausimo. Tačiau viešpataujančios mažumos sudėties skirtumai taip pat sukels labai skirtingus teorinius ir praktinius padarinius. Jei viešpataujanti mažuma yra homogeniška klasė, turinti iš esmės panašius interesus ir, be to, jeigu tos klasės interesai esmingai prieštarauja valdomos klasės ar klasių interesams, tada rinkiminių ar partinių varžybų tarp viešpataujančios mažumos narių išvis nebus arba jos bus nežymios, o rimtos politinės varžybos tarp viešpataujančios mažumos ir palenktos daugumos atstovų veikiausiai neegzistuos (dėl priežasčių, kurias turės atskleisti teorija). Tačiau jei viešpataujanti mažuma yra heterogeniškas grupių rinkinys ir jei šitų grupių interesai kartais skiriasi, tada politinės varžybos tam tikromis aplinkybėmis gali paskatinti lyderius ieškoti paramos daugumoje ir ginti jos interesus. Kaip matysime vėliau, tokia galimybė apima itin reikšmingas implikacijas.

Kaip matėme, mažumos viešpatavimo teorijos skiriasi ir savo implikacijomis, nurodančiomis į tai, kad viešpatavimui gali būti padarytas galas, taigi savo poveikiu žmogiškoms viltims ir veiksmui. Nors mažumos viešpatavimo teorijų šalininkai neretai griežtai remiasi istorinio determinizmo sąvokomis, išnagrinėti, ką jie mano apie žmogaus autonomiją, laisvę, laisvą valią ir determinizmą, yra pernelyg didelis uždavinys, kad jį spręstume čia, be to, jis nėra griežtai būtinas mano tikslui. Svarbesnis klausimas, ar mažumos viešpatavimas yra neatskiriamas žmogiškojo gyvenimo (bent jau peržengusio medžiotojų-rinkėjų visuomenių stadiją) bruožas, ar jis gali būti pašalintas. Šiuo klausimu Marxas ir jo pasekėjai yra dideli optimistai – jie nesibaido net atviro utopizmo. Dėl gamybinių jėgų, gamybinių santykių ir gamybos būdo[7] kapitalizme, kaip ir ankstesnėse visuomenėse, mažumos viešpatavimas buvo neišvengiamas. Bet lygiai taip pat neišvengiama, kad kapitalizmas bus išstumtas komunizmo. Komunizme visos viešpatavimo formos – politinės ir ekonominės – išnyks, ir galų gale visi žmonės galės naudotis visiška laisve. Taip skleidžiasi marksistinis scenarijus.

Kita vertus, Mosca, Pareto ir Michelsui, kai tik žmonija iš akmens amžiaus perėjo į sudėtingesnę civilizaciją, mažumos viešpatavimas

tapo neatskiriamu žmonių visuomenės bruožu. Su beveik slegiančiu atkaklumu Mosca ir Pareto primygtinai pabrėžia šį neišvengiamą žmonių visuomenės dėsnį. Nors mažumos viešpatavimo formos gali keistis, o kai kuriais pavidalais yra net geresnės už "kitas" (šis Mosca įsitikinimas sustiprėjo jam susidūrus su fašizmu Italijoje), mažumos viešpatavimas vienu ar kitu pavidalu yra neišvengiamas.

Skirtingai nuo Mosca, Michelsas tapo italų fašizmo šalininku; bet garsiame veikale *Politinės partijos*, išleistame dešimt metų iki Mussolini maršo į Romą[8], jo tonas kartais labiau tragiškas negu ciniškas. Po teiginio, kad jo aprašytieji "sociologiniai fenomenai", "atrodytų, be abejonės patvirtina, kad visuomenė negali egzistuoti be "dominuojančios" arba "politinės klasės", ir kad valdanti klasė... žmogaus istorijoje sudaro vienintelį pakankamai tvarų ir veiksmingą faktorių", jis prabyla tragiška intonacija: "Taigi dauguma žmonių, esančių amžinų globotinių būklėje, tragiškos būtinybės pasmerkti paklusti nedidelės mažumos viešpatavimui ir turi pasitenkinti, kad yra tik pjedestalas oligarchijai" (Michels 1962, 354). Jo "galutiniai apmąstymai" yra tokie:

> Demokratinės srovės istorijoje panašios į viena paskui kitą riedančias bangas. Jos visada sudūžta toje pačioje seklumoje. Jos visada atsinaujina. Šis nuolatinis reginys yra kartu padrąsinantis ir slegiantis. Kai demokratijos šiek tiek sustiprėja, jos laipsniškai keičiasi, perimdamos aristokratišką dvasią, o daugeliu atveju ir aristokratiškas formas, prieš kurias iš pradžių taip nuožmiai kovojo. Dabar iškyla nauji kaltintojai, smerkiantys išdavikus: po šlovingų kovų ir nešlovingos valdžios eros jie baigia tuo, kad susilieja su senąja viešpataujančia klase; tada savo ruožtu jie vėl puolami naujų oponentų, kalbančių demokratijos vardu. Galimas daiktas, kad šis žiaurus žaidimas tęsis be galo.

KRITIKA

Manau, kad mažumos viešpatavimo teorijos yra iškreiptas svarbios tiesos apie žmogaus gyvenimą atspindys. Žymūs galios nelygumai per visą rašytinę istoriją buvo universalus žmonių santykių bruožas; šiandien jie egzistuoja visose demokratinėse sistemose; jie tikriausiai neišvengiami organizacijose, turinčiose daugiau nei kelias dešimtis narių. Lygybės situacija, pavaizduota Locke'o prigimtinėje būklėje, kaip

ir mažų medžiotojų-rinkėjų grupių, kuriomis žmonija gyveno maždaug prieš dešimt tūkstančių metų, gyvenimo antropologinėse rekonstrukcijose, nebepasikartojo istorinėse visuomenėse. Nesvarbu, ar toji lygybė kada nors iš tikrųjų egzistavo, ar ji yra tiktai mitas, pasakojamas filosofų ir antropologų; ji jau seniai išnyko, galbūt negrįžtamai. Išvada yra ta, kad net demokratinėse šalyse piliečiai toli gražu nelygūs savo politiniais resursais ir savo įtaka politikai bei valstybinės valdžios veiksmams (jau neminint kitų svarbių organizacijų valdžios). Tokiu mastu, kokiu piliečiai poliarchijoje įsijungia į politinę veiklą labai nelygiomis sąlygomis, – jei jie apskritai ryžtasi į tą veiklą įsijungti, – poliarchija nebeatitinka demokratinio proceso kriterijų.

Taigi mažumos viešpatavimo teorijas galima interpretuoti taip: jos teigia, kad politinė nelygybė žymiu mastu egzistuoja visose žmonių asociacijose (galbūt išskyrus labai mažas grupes ypatingomis sąlygomis), įskaitant visas istorines "demokratijas" ir visas dabar egzistuojančias poliarchijas. Bet jei tai būtų pagrindinė šių teorijų mintis, jos būtų neatskiriamos nuo daugumos kitų socialinių teorijų ar aprašymų. Ir mus tedomintų kaip papildomas nelygybės neišvengiamumo ir visuotinumo paliudijimas. Tačiau, man atrodo, akivaizdu, kad mažumos viešpatavimo teorijos siekia pasakyti daug daugiau. Atrodo, kad jų autoriai teigia, kad net patenkinamas priartėjimas prie demokratijos yra – pagal vieną tos teorijos variantą – visiškai neįmanomas; arba, pagal kitą variantą, jis būtų įmanomas tik esant tokioms sąlygoms, kurios neegzistavo per visą rašytinę istoriją ir veikiausiai nepasiekiamos jokiomis žmogaus pastangomis įžvelgiamoje ateityje. Taigi patenkinamas priartėjimas prie demokratijos arba nepasiekiamas, arba reikalauja ypatingų sąlygų, kurios niekada nebuvo pasiektos. Šios teorijos teigia, kad tiek "demokratinėse", tiek nedemokratinėse sistemose mažumos viešpatavimas (kol kas) yra neišvengiama žmonijos lemtis.

Ar mažumos viešpatavimo teorijas galima patvirtinti arba paneigti?

Nelaimei, dėl keleto priežasčių gali būti neįmanoma nei patvirtinti, nei paneigti viešpatavimo teorijų, bent jau taip, kad būtų

laikomasi pakankamai pagrįstų griežtumo standartų. Pirmiausia, tos teorijos yra tokios bendros, kad sunku nustatyti, kokių faktų reikia mažumos viešpatavimo svarbiausiai hipotezei patvirtinti ar paneigti.

Galbūt kiekviena šių teorijų gali būti "išgelbėta" nuo galutinio paneigimo, grindžiamo tokiais duomenimis, kuriuos įmanoma pateikti. Noriu netrukus sugrįžti prie duomenų klausimo; bet tuo tarpu verta pastebėti, kad daug, galbūt dauguma, socialinių teorijų atkakliai priešinasi griežtam patvirtinimui arba paneigimui. Nežiūrint to, jei mes norime spręsti apie jų pagrįstumą, – o to siekia daugelis mūsų, – paprastai mes turime spręsti remdamiesi veikiau negalutiniais ir išties labai abejotinais "testais". Taigi kokio nors šalininko atsidavimas labai abstrakčiai teorijai veikiausiai bus daug stipresnis, negu galėtų pateisinti racionalus sprendimas. Tad šiuo požiūriu mažumos viešpatavimo teorijos nėra išskirtinės.

Tačiau jei labai abstrakti teorija dar yra ir dviprasmiška konceptualiu požiūriu, jos pagrįstumą įvertinti dar sunkiau. Pasakykime tiesiai, kad konceptualinis aiškumas ir tikslumas nepriskirtinas prie mažumos viešpatavimo teorijų pranašumų. Jų konceptualinė dviprasmybė ne visai, bet iš dalies yra neišspręstos socialinės teorijos problemos pasekmė. Ši problema tokia: kaip apibrėžti sąvokų prasmę ir tas sąvokas taikyti patyrimui, jei jos priklauso susijusių terminų šeimai, apimančiai galią (*power*), įtaką, kontrolę, viešpatavimą, hegemoniją, prievartą ir t.t. Tokias sąvokas, kaip pasirodė, yra labai sunku ir interpretuoti, ir griežtai taikyti empiriniuose tyrimuose.[9]

Ypač problemiška sąvoka ar sąvokų grupė apima tokius terminus kaip *potenciali* ar paslėpta galia, priešinama *akivaizdžiai* galiai (pavyzdžiui, Mokken and Stokman 1976, 39 ir kt.), galios ir įtakos *turėjimas* (*having*), priešinamas *realizavimui* (*exercising*) (Oppenheim 1981, 20 ir toliau), valdžia, kylanti iš *numatomų* (*anticipated*) kitų žmonių reakcijų (Friedrich 1937, 16–18) ir panašiai. Pavyzdžiui, dvariškiams būdinga tai, kad jie stengiasi užbėgti už akių savo valdovų norams.

Ar Henrikas II iš tikrųjų įsakė nužudyti Thomasą Becketą, ar ne, jį nužudę riteriai, be abejonės, tikėjo, kad jie veikia pagal to monarcho norus. Santykiai, panašūs į šį, yra dažni. Pavyzdžiui, patyrusiam Kongreso nariui ne visada reikia atviro spaudimo, kad jis palaikytų vyriausybės veiksmus, palankius rinkėjų interesams. Viešpataujančios ma-

žumos vykdoma kontrolė, be abejonės, apimtų žymų numatomų reakcijų skaičių, ką mes galime aiškiausiai matyti tose šalyse, kur karinės pajėgos atlieka svarbų politinį vaidmenį. Nors kariškiai dažnai paima valdžią ir valdo tiesiogiai, kartais nominalią kontrolę jie patiki civiliams. Tačiau civilinius pareigūnus griežtai tramdo nuolatinis supratimas, kad kariškiai juos pašalins, jei jie imsis politikos, neatitinkančios kariškių vadų norų. Tokia draudžiama politika nebūtinai turi būti apribota karybos reikalais; ji gali apimti (kaip dažnai esama Lotynų Amerikoje) ir perskirstomąsias priemones, tokias kaip žemės reforma, apmokestinimas ir kiti socialiniai bei ekonominiai reikalai. Empiriniu požiūriu, viešpataujantis karinis korpusas retai toleruoja tikrai laisvus rinkimus, žodžio laisvę ir opozicines partijas, ir todėl tokiais atvejais akivaizdu, kad jis neatitinka institucinių poliarchijos reikalavimų. Bet taip yra ne visada. Jeigu pagrindiniai poliarchijos institutai šalyje egzistuoja regimai, o faktiškai valdymo dienotvarkę kontroliuoja kariškiai, pasinaudodami numatomomis civilinių vadų reakcijomis, tada, žinoma, galutinė dienotvarkės kontrolė priklauso ne demui, o kariškiams, kurie išties gali būti pavadinti šalies viešpataujančia mažuma.[10] Tačiau, nelaimei, numatomų reakcijų sąvoka nėra lengvai interpretuojama; užfiksuoti jos veikseną dažnai sunku ar neįmanoma; ir todėl teiginiai apie jos veikseną sunkiai patvirtinami ar paneigiami.[11]

Tokių sąvokų kaip galia (*power*) bei įtaka negriežtumas nulemtas ir to nemalonaus fakto, kad dar nesurastas patenkinamas kiekybinis galios ar įtakos matas. Todėl galios pasiskirstymas realiose sistemose gali būti aprašytas tik kokybiniais terminais. Jei, kaip sakiau, galios nelygybė yra visų socialinių sistemų bruožas, kaip mes galime nuspręsti, ar nelygybė yra didesnė vienoje sistemoje negu kitoje ir kiek ji didesnė? Kaip mes galime palyginti skirtingus nelygybės "laipsnius" ar "kiekius"? Kada tik-nelygybė pereina į prievartą ir viešpatavimą? Jei mes siektume palyginti pajamų ir turto paskirstymą skirtingose sistemose, dažnai galėtume naudotis priimtinais kiekybiniais rodikliais. Bet kadangi nesama net minimaliai patenkinamų kiekybinių galios ir įtakos rodiklių, praktiškai mes turime tenkintis kokybiniais aprašymais, kurie iš esmės yra labai netikslūs.

Bet netgi pripažinus leistina tam tikrą dozę neišvengiamos dviprasmybės, mažumos viešpatavimo teorijos man atrodo pernelyg (ir nereikalingai) miglotos. Neilgai trukus aš sugrįšiu prie šios problemos.

Dabar norėčiau pabrėžti, kad dėl didelio abstraktumo ir konceptualinio neapibrėžtumo, jos veikiausiai negali būti nei patvirtintos, nei paneigtos. Dėl to mūsų sprendimai apie jų pagrįstumą veikiausiai priklauso nuo to, kiek jos atitinka mūsų išankstinį požiūrį į pasaulį. Jei mes priimame arba atmetame mažumos viešpatavimo teoriją, mūsų nuostata lengvai gali tapti mūsų suvokinių filtru; po to gerai žinomas psichologinis selektyvaus suvokimo procesas užtikrina, kad [į sąmonę] įsiskverbiantis duomenų srautas nuolat stiprina mūsų pasirinkto požiūrio pagrįstumą.

Jei teisinga, kad dėl didelio abstraktumo ir konceptualinių dviprasmybių mažumos viešpatavimo teorijos negali būti paneigtos, kritikas susiduria su neįmanomu uždaviniu. Bet kuriam galui šį neįmanomą uždavinį užkrauti ant kritiko pečių? Pagrįsta reikalauti, kad šalininkai pateiktų mums žymiai geresnį pagrindimą negu iki šiolei. Nors būtų pernelyg lengvabūdiška tikėtis, kad šitos – o galbūt ir bet kokios kitos – svarbios socialinės teorijos apskritai gali būti patvirtintos tokiu būdu, kuris patenkintų visus jų kritikus, įmanoma pasakyti, ko galima pagrįstai reikalauti iš įtikinančio patvirtinimo. Mažumos viešpatavimo teorijos šalininkai privalo pateikti patenkinamus atsakymus į mažų mažiausiai tokius klausimus: Ką reiškia mažumos viešpatavimas? Kas jį skiria nuo kitų galios nelygybės formų ar laipsnių? Kas kam viešpatauja? Kokiomis priemonėmis įtvirtinamas viešpatavimas? Kokiose srityse viešpataujama?

Prievarta, įtikinėjimas, indoktrinacija

Kai dėl viešpatavimo priemonių, šalininkai linkę sutikti, kaip sakiau anksčiau, kad mažumos valdo tiek prievarta, tiek įtikinėjimu. Įtikinėjimas apima ne tik paskatinimus (įskaitant korupciją), bet ir įtaką įsitikinimams, arba, jei norite, indoktrinaciją. Be to, pastebėjau, kad skirtingi teoretikai teikia didesnę reikšmę arba vienam, arba kitam veiksniui. Nors, atrodo, jaunystėje Marxas ir Leninas tikėjo, kad valdančioji klasė visų pirma viešpatauja remdamasi prievarta, šis požiūris tapo vis labiau neįtikinamas labiau išsivysčius poliarchijos institutams ir darbininkams suteikus rinkimų teisę. Todėl vėlyvieji marksistai pradėjo teikti didelę reikšmę socialinei indoktrinacijai, darbinin-

kuose formuojančiai "nesąmoningumą" (*false consciousness*). Kraštutiniu atveju prievarta tapo nebūtina. Nors rinkimai formaliai gali būti sąžiningi ir laisvi, darbininkų smegenys gali būti taip išplautos buržuazinės ideologijos, kad jie nesugebėtų suprasti, kodėl jų interesams naudinga visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė ir kontrolė. Taigi viešpatavimas tapo labiau netiesioginis, ne toks akivaizdus ir sunkiau pastebimas.

Tikriausiai joks marksistas nenuėjo toliau už Gramsci prievartą pakeičiant kultūros bei įsitikinimų hegemonija. Ypač pabrėždamas šias labiau netiesiogines viešpatavimo priemones, Gramsci, be jokios abejonės, buvo įtakotas savo pirmtako (ir amžininko) Mosca darbų.[12] Mosca įspūdingai įrodinėjo, kad kiekviena valdanti klasė randa "politinę formulę", pateisinančią jos viešpatavimą. Nors tos politinės formulės turinys įvairuoja priklausomai nuo konkrečios valdančios klasės poreikių, – pvz., kai kurios remiasi religiniais tikėjimais ir antgamte, kitos – tariamai racionaliais įsitikinimais, pvz., demokratiniais, – viskas tarnauja tam pačiam tikslui: pasiekti masių paklusnumą valdovų viešpatavimui, net daugiau – jų pritarimą ir paramą. Tačiau toji politinė formulė nėra tik masių apgavystės instrumentas, sukurtas valdovų ir primestas masėms. Ji išreiškia gilius ir universalius žmogaus poreikius, būdingus tiek valdantiems, tiek valdomiesiems, nes valdžia gali būti priimta valdinių ne tik dėl jos pranašesnių medžiaginių ir intelektualinių jėgų, bet kartu ir dėl to, kad tiek valdantieji, tiek valdomieji tiki, kad ji pateisinama moraliniais principais (Mosca 1923, 70–73, 75 ir toliau; Mosca 1925, 36–37). Politinės formulės dėka valdantieji paprastai iš tikrųjų valdo "pritariami" valdomųjų.

Kaip ir Mosca, Pareto bei Michelsas, Gramsci sutiko, kad valdančioji klasė negalėtų ilgai išlaikyti savo viešpatavimo jėga ar net tiesioginiais paskatinimais, tokiais kaip korupcija. Mažumos viešpatavimas reikalauja tam tikrų idėjų ir įsitikinimų, plačiai paplitusių visuomenėje – kapitalistinėje visuomenėje paplitusių tarp darbininkų bei viduriniosiose klasėse – intelektualinės ir kultūrinės hegemonijos. Tvirtai suspausti dominuojančių įsitikinimų sistemos kultūrinių gniaužtų, net darbininkai remia viešpatavimo sistemą, pažeidžiančią jų ilgalaikius interesus. Taigi kultūrinė hegemonija cementuoja aljansą tarp klasių, tokį *blocco storico*, pasižymintį bendra ideologija ir bendra kultūra (Pellicani 1976, 17). Gramsci pabrėžė, kad kuriant ir palaikant kultūrinę hegemoniją lemtingas vaidmuo neišvengiamai tenka intelektualams.

Iš Gramsci analizės plaukia išvada, kad darbininkai gali paimti valdžią tik nusimesdami nematomas įsitikinimų ir vertybių, juos rišančių prie kapitalizmo, grandines. Kad taip atsitiktų, jiems reikalinga sava pasaulėžiūra, sava kultūrinė hegemonija – sistema tokių įsitikinimų, kurie būtų priimtini ne tik darbininkams ir apskritai skurde bei priespaudoj gyvenantiems, bet ir potencialiems darbininkų sąjunginin-kams iš viduriniųjų klasių. Tačiau patys darbininkai nepasirengę sukurti savąją hegemoninę kultūrą. Tai yra, kaip ir visada, intelektualų uždavinys. Tokiu kritišku judesiu Gramsci stumteli intelektualus – idėjų ir įsitikinimų kūrėjus, interpretatorius bei patiekėjus – į sceną, kaip svarbius istorinės dramos aktorius.[13]

Lenktyniavimas, konkurencija ir valdymo nuostoliai

Viešpatavimo teorijoms būdinga tai, kad jos teikia mažai reikšmės organizuotai konkurencijai, kaip priemonei, kuria neelitai gali daryti įtaką politinių elitų elgsenai. Tuo nenorima pasakyti, kad jos nepastebi tarpasmeninio lenktyniavimo ir konkurencijos, tokios būdingos politiniams elitams visose sistemose. Priešingai, tiek Mosca, tiek Pareto labai pabrėžia ne tik tai, kad kai kurie asmenys prasimuša į valdančiąją klasę savo sumanumu ir klasta, bet ir tai, kad kova už padėtį nuolat vyksta pačios valdančiosios klasės viduje. Antrojoje dalyje, kuria jis papildė 1923 m. *Politinių mokslų elementai* leidimą, Mosca (kuris, susidūręs su atviru fašizmu, dabar, labiau negu kada nors, palankiai žiūrėjo į liberalią atstovaujamąją valdžią,) pripažino, kad visuotinė balsavimų teisė ir partijų konkurencija paskatins dalį valdančiosios klasės kreiptis į mases (411–412). Bet tokį kreipimąsi jis atmetė kaip demagogiją, toliau atkakliai įrodinėjo, kad valdančioji klasė turi valdžios "monopoliją" ir todėl neišplėtė savo intuicijos. Net Pareto, kuris, būdamas ekonomistas, primygtinai pabrėžė, kad konkurencija neišvengiamai priverstų firmas savo produkciją priderinti prie vartotojų preferencijų, kaip sociologas panašios nuostatos nepajėgė pritaikyti partijų konkurencijai, kuri, kaip jis pripažino, vyko rinkimų "rinkoje" (pvz., 1935, t. 4, par. 2262, 15–93 ir toliau).

Tačiau, kaip argumentavo vėlesnieji teoretikai, konkurencija dėl

balsų tarp politinių partijų, siekiančių laimėti rinkimus, yra analogiška konkurencijai tarp firmų rinkoje. Abiem atvejais jei naujų firmų ar partijų kūrimuisi labai netrukdoma, tada pasidaro nebeįmanoma išsaugoti monopolistinį viešpatavimą – išvada, kurią puikiai supranta vienpartinių autoritarinių politinių sistemų vadovai. Jei opozicijai suteikta teisė kurti politines partijas, jei tos partijos gali dalyvauti rinkimuose, jei tie rinkimai yra sąžiningi ir laisvi, ir jei aukščiausias pareigas valstybės valdžioje užima tie, kurie laimi rinkimus, tada konkurencija tarp politinių elitų veikiausiai užtikrins, kad bėgant laikui valdžios politika atitiks daugumos balsuotojų preferencijas.

Taigi vėlesnio politinio mokslo požiūriu Michelsas elementariausiai klydo, nuo politinių partijų pereidamas prie apibendrinimų, apimančių poliarchinės sistemos valdžią. Jo apibendrinimai rėmėsi vienintelės organizacijos, Vokietijos socialdemokratų partijos, analize. Jo garsusis "geležinis oligarchijos dėsnis" buvo atvirai taikomas politinėms partijoms:

> Sutrauktas į trumpiausią išraišką, pamatinis sociologinis politinių partijų (terminas "politinis" čia vartojamas plačiausia prasme) dėsnis gali būti formuluotas tokiais terminais: "Tai organizacija, pagimdanti išrinktųjų viešpatavimą rinkėjams, mandatų turėtojų viešpatavimą mandatų teikėjams, delegatų viešpatavimą deleguojantiems. Kas sako "organizacija", sako "oligarchija" (1962, 365).

Tačiau net jei pripažįstame, kad partijos yra oligarchinės, *tai nereiškia, kad besivaržančios politinės partijos būtinai sukuria oligarchinę politinę sistemą*. Verslo firmos yra vienos "oligarchiškiausių" moderniųjų visuomenių organizacijų, bet, kaip pabrėžiau, Michelso mentorius Pareto, rašydamas kaip ekonomistas, niekada nebūtų pasakęs, kad šitos besivaržančios oligarchijos sukūrė monopolistinę vartotojų ir rinkos kontrolę. Net Marxas, verslo firmas laikęs despotiškomis organizacijomis, nepadarė tokios elementarios klaidos. Visai priešingai: kaip tik konkurencija *užkirto kelią* monopolijai. Jei Michelsas savo išvadas būtų griežtai apribojęs politinėmis partijomis, jo pozicija būtų buvusi žymiai stipresnė. Bet kaip aiškiai parodo anksčiau pateiktos citatos, Michelsas toliau plėtojo šią argumentaciją, prieidamas prie išvados, kad demokratija neįmanoma *politinėje sistemoje*, nes – tuo jis tikėjo, remdamasis vienos partijos analize, – ji neįmanoma atskirame

šios sistemos elemente. Jei jis būtų rašęs šiandien, būtų neįtikėtina, kad nuo oligarchijos politinėje partijoje konstatavimo jis taip nerūpestingai pereitų prie išvados, kad oligarchija neišvengiama tokioje politinėje sistemoje, kur politinės partijos labai konkuruoja.

Elementari Michelso klaida mums primena, kad čia aptarti mažumos viešpatavimo teoretikai buvo beveik ar visai nesusidūrę su konkuruojančių partijų sistemomis tokiose šalyse, kur įtvirtinta plati rinkimų teisė. Ir, žinoma, jie nebandė sistemiškai analizuoti konkurencinių partijų sistemų. Pavyzdžiui, Marxas neišgyveno iki to laiko, kai Britanijoje pradėjo veikti "masių demokratija"; o Leninas niekada realiai jos nepatyrė (net gyvendamas tremtyje, Šveicarijoje). Pareto, Mosca, Michelsas ir Gramsci matė tik jos pradmenis.

Nežiūrint to, mes negalime prieiti išvadą, kad didesnė patirtis susidūrus su poliarchija ir partijų konkurencija būtų juos privertusi atsisakyti savo mažumos viešpatavimo teorijų. Jie vis dar galėjo išgelbėti savo teorijas įrodinėdami, kad viešpataujantys elitai ir toliau valdo ne per tiesioginę valstybės kontrolę, o formuodami balsuotojų preferencijas ir šitaip netiesiogiai kontroliuodami rinkimų rezultatus.

Kontrolės grandinės, siejančios valdančiuosius ir valdomuosius, grandys

Taigi kai poliarchijose su plačia balsavimų teise vienai mažumai tapo sunku pasiekti *tiesioginį* viešpatavimą valstybės valdžioje ir kai tokia [tiesioginė įtaka] tapo mažiau tikėtina kaip privilegijų ir viešpatavimo paaiškinimas, teoretikai ėmėsi aiškinimų, paremtų *netiesioginių* viešpatavimo priemonių naudojimu. Pagal šiuos aiškinimus, kontrolės grandinė[14], pirmųjų judintojų – valdovų – veiksmus siejanti su nuolaidžiais ir paremiančiais valdomųjų veiksmais, tampa ilgesnė; ji sunkiau apžvelgiama; ji mažiau priklauso nuo atviros kontrolės ir daugiau nuo potencialios galios bei numatomų reakcijų; ir todėl ją sunkiau patvirtinti ar paneigti. Kiek man žinoma, jokia teorija ar aiškinimas, teigiantis, kad mažumos viešpatavimas yra įprastas poliarchiškai valdomų šalių bruožas, nepateikė faktų, reikalingų patvirtinti tokios kontrolės grandinės egzistavimui.

Jei nesigindydami priimsime, kad koks nors konkretus aiškinimas

adekvačiai apibrėžė viešpataujančios mažumos sudėtį, tada mažumos kontrolės giją, vykdomą valdomos daugumos atžvilgiu, jis gali aprašyti keliais skirtingais būdais. Pavyzdžiui, mūsų pateiktais atvejais pereinama nuo labiau tiesioginio prie mažiau tiesioginio valdančiojo elito viešpatavimo. (Visi [viešpatavimo būdai] gali apimti daugiau ar mažiau mišrią kontrolę, naudojantis numatomomis reakcijomis.)

1. Viešpataujanti mažuma tiesiogiai kontroliuoja konkrečius valstybinės valdžios sprendimus ir politinius kursus.
2. Ji tiesiogiai nustato, kokie reikalai įtraukiami į valdžios sprendimų priėmimo dienotvarkę, o kokie ne. Pavyzdžiui, ji vetuoja kai kuriuos klausimus, kurie kitaip būtų įtraukti į dienotvarkę.
3. Ji nustato ribą tarp valstybinės ir nevalstybinės veiklos sričių (kontroliuodama 1 ir 2).
4. Ji kuria ir palaiko vyraujančius įsitikinimus, apimančius 1, 2 ir 3.
5. Ji kuria ir palaiko įsitikinimus dėl svarbiausių politinių, socialinių ir ekonominių struktūrų teisėtumo, siektinumo ar priimtinumo.
6. Ji *nekuria*, bet tiktai *palaiko* įsitikinimus, apimančius 1, 2, 3 bei 5-ojo punkto struktūras.
7. Nors ji nei kuria, nei palaiko įsitikinimų, apimančių 1, 2, 3 bei 5-ojo punkto struktūras, nežiūrint to, ji užima privilegijuotą padėtį šių įsitikinimų *dėka*.

Atsižvelgiant į pirmąsias šešias viešpatavimo gijas, aiškinant taip pat galima tvirtinti, kad kontrolės, kurią vykdo viešpataujanti mažuma, apimtis gali būti dvejopa:

(a.1) Ji stengiasi kontroliuoti visus (ar beveik visus) dalykus 1–6 punktuose. Arba (a.2) ji stengiasi kontroliuoti tik tuos dalykus, kurie jai yra patys svarbiausi. (Patys svarbiausi dalykai gali reikšti (b.1) tai, ką viešpataujančios mažumos nariai laiko esant svarbiausia, arba (b.2) ką stebėtojas, remdamasis kitais kriterijais, mano esant svarbiausia jai.)

(c.1) Viešpataujanti mažuma turi savo rankose išskirtinę kontrolę. Arba (c.2) savo kontrolę ji dalijasi su individais ir grupėmis, nesančiomis viešpataujančios mažumos nariais.

Kad egzistuotų mažumos viešpatavimas, mažumai turėtų pasisekti

įveikti bet kokią stiprią opoziciją jos valdžiai. Tačiau galima pateikti keletą skirtingų opozicijos mažumos viešpatavimui apibrėžimų. Labai supaprastinus galimybes,

(d.1) Oponentai yra "reikšminga" grėsmė mažumos viešpatavimui ir oponuodami mažumai veikia atvirai.
(d.2) Opozicija reikšminga, bet veikia slaptai.
(d.3) Opozicija nereikšminga.

Žinoma, galimų kombinacijų esama absurdiškai daug (formaliai 486). Tačiau skirtumai nėra visai nereikšmingi: aprašymai, pateikiantys įvairias kombinacijas (ar kombinacijų pogrupius), gali apimti labai skirtingas implikacijas, lemiančias demokratijos galimybes bei ribas. Apmąstykite dvi labai skirtingas galimybes.

1. Kokia nors mažuma tiesiogiai ir netiesiogiai kontroliuoja visus reikalus, įtrauktus į valdžios sprendimų dienotvarkę. Jos vykdoma kontrolė yra išskirtinė. Dėl efektyvaus jai palankių įsitikinimų formavimo ir palaikymo ji susiduria tik su nežymia opozicija. Taigi jos kontrolė ir jos interesai yra iš esmės neginčijami "niekniekiai" (*non-issues*).

2. Kokiai nors mažumai pavyksta įtvirtinti tokią politiką, kurią ji laiko esant palankią savo svarbiausiems interesams. Ji tai padaro tiek tiesiogiai darydama įtaką valstybiniams sprendimams, tiek netiesiogiai įtakodama įsitikinimus. Tačiau ji susiduria su stipria opozicija ir sugeba vyrauti tik sudarydama koaliciją su kitomis grupėmis. Negana to, sprendžiant reikalus, kurie giliai nepaliečia jos svarbiausių interesų, jos įtaka yra žymiai silpnesnė, jos sąjungininkų mažiau, jos oponentai daug stipresni, o jos nepajėgumas kontroliuoti padarinius daug dažnesnis. Sprendžiant daugelį reikalų, mažuma deda nedaug pastangų (arba jų visai nededa) tiesiogiai ar netiesiogiai įtakoti politiką. Be to, išrinkti pareigūnai aršiai varžosi dėl pareigų. Dėl to kitos mažumos taip pat yra "viešpataujančios" (ta pačia prasme) spręsdamos reikalus, kuriuos laiko esant svarbiausius: tarkime, fermeriai vyrauja sprendžiant žemės ūkio subsidijavimo klausimus, vyresnio amžiaus žmonės – senatvės pensijų ir medicininės rūpybos klausimus, gamtosauginiankai – oro ir vandens teršimo klausimus, vadovaujantys kariškiai – gynybos išlaidų klausimus...

Akivaizdu, kad pirmuoju atveju esama mažumos viešpatavimo; mažuma tikrai yra "valdanti klasė", o kadangi ji valdo valstybę, demokratijos nėra. Tačiau ar antruoju atveju esama mažumos viešpatavimo? Jei esama, tai ne ta pačia prasme. Ir nors šis atvejis nelabai atitinka daugelį idealių daugumos valdžios demokratijos aprašymų, demokratinis komponentas šioje mažumų valdžios sistemoje jokiu būdu nėra nesvarbus.

Čia man svarbu ne pateikti tokį aiškinimą, kuris adekvačiai aprašytų kokią nors konkrečią poliarchiją ar juolab poliarchijų kaip politinių sistemų klasę. Aš paprasčiausiai noriu pasakyti, kad nė viena iš mano aprašytų mažumos viešpatavimo teorijų – nei, kiek man žinoma, kokios nors kitos – adekvačiai neatskleidžia jų siūlomos kontrolės grandinės detalių ir nepateikia faktų, reikalingų tam, kad būtų galima patenkinamai įrodyti, jog jų manymu esanti ar implikuojama viešpatavimo grandinė egzistuoja realiai.

Akivaizdumo problema

Faktai, pateikiami mažumos viešpatavimo teoretikų, yra gausūs ir palaidi.[15] Pareto ir Mosca pateikia plačias istorines interpretacijas. Michelso akivaizdūs faktai beveik visi remiasi vienintelės politinės partijos analize. Galbūt dėl to, kad Gramsci savo kultūrinės hegemonijos teoriją kūrė ribojamas gyvenimo kalėjime sąlygų ir cenzūros, ir galbūt dėl to, kad sisteminis tyrimas neatitiko jo polinkių, jis pasižymi įžvalgumu ir moka kelti hipotezes, tačiau sistemiškas akivaizdžių faktų pateikimas yra jo silpnoji vieta.

* * *

Man atrodo, kad viešpatavimo teorijos nepajėgia pagrįsti teiginio, kad visose poliarchijose (ar net tokioje poliarchijoje kaip Jungtinės Valstijos) valdanti mažuma tiesiogiai ar netiesiogiai vyrauja valstybės valdžioje.

Šios teorijos tikrai liudija nelygybės mastą ir paplitimą. Tačiau vargu ar mums reikia jų liudijimo įsitikinti, kad politinė nelygybė egzistuoja poliarchijose ar kad ši nelygybė pažeidžia demokratinius krite-

rijus, ar kad nelygybės gajumas iškelia rimtą problemą demokratinei teorijai ir praktikai.

Konstatuodamos viešpataujančios mažumos egzistavimą, šios teorijos mums neleidžia realistiškai suvokti tikrųjų demokratijos ribų ir galimybių dabarties pasaulyje. Jos arba siūlo nepagrįstą svajonę apie apokaliptinę revoliucinę transformaciją, kuri mus nuves į tobulos laisvės, savirealizacijos ir visų žmonių visiško lygiavertiškumo įgyvendinimo pažadėtąją žemę; arba, kitu atveju, jos mums nesiūlo jokios vilties ir, tiesiogiai ar netiesiogiai, pataria mums atsisakyti senovinės vizijos tokios visuomenės, kurioje piliečiai, turėdami visus demokratijai būtinus resursus ir institutus, valdosi patys kaip laisvi ir lygūs piliečiai.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS

Pliuralizmas, poliarchija ir bendrasis gėris

Anksčiau (12 ir 13 skyriuje) svarstėme, ar (ir kaip) demokratiniam procesui gali būti sutrukdyta pažeisti kai kurių asmenų, palenktų kolektyviniams sprendimams, ypač mažumų, – jas balsuojant gali persverti daugumos, – pamatines teises ir interesus. Vengti daryti žalą, vadinasi, daryti gera; bet paprastai mes suvokiame, kad daryti gera yra kažkas daugiau negu tik vengti daryti žalą. Taip ir siekiant bendrojo grupės gėrio: tarnauti tiems interesams ir gėrybėms, kurie tos grupės nariams yra bendri, dažnai reiškia iš tų narių reikalauti kažko daugiau, o ne tik to, kad jie nekenktų vienas kitam.

Pagal tvarią politinio gyvenimo tradiciją, kiekvienos teisingos politijos nariai turi bendrąjį gėrį, ir valdovų funkcija bei pareiga yra jį įgyvendinti. Tačiau klausimas, kaip interpretuoti valdovų pareigą siekti bendrojo gėrio demokratinėje ar nedemokratinėje sistemoje, iškelia sunkias problemas. Šios problemos visada buvo pernelyg sunkios, kad būtų suvedamos į paprastus, suvokiamus, įtikinamus ir tuo pat metu racionaliai pagrindžiamus atsakymus. Jos buvo sujauktos moderniųjų kritikų, bendrojo gėrio sąvokoje nemačiusių daug prasmės, skeptiškos analizės, o moderniose demokratinėse šalyse jas toliau jaukė tokia grupių, asociacijų ir interesų įvairovė, kad mums belieka klausti, ar šalies piliečiai apskritai turi kokį nors *bendrąjį* gėrį, ir net jei jis egzistuoja, tai kaip jį galima atskleisti ir jo siekti.

Kai kurie sunkumai, glūdintys bendrojo gėrio sąvokoje, atskleidžiami dialoge tarp Tradicionalisto, Modernisto ir Pliuralisto.

BENDROJO GĖRIO IDĖJA

MODERNISTAS: Jūs dažnai reikšdavote požiūrį, kad tikroje demokratinėje sistemoje piliečiai, priimdami visus savo kolektyvinius sprendimus, stengtųsi pasiekti bendrąjį gėrį.

TRADICIONALISTAS: Žinoma. Veikiausiai taip sakau ne vien aš. Galų gale toks įsitikinimas nuo pat pradžių vyravo Vakarų politinėje mintyje. Manau, kad jis svarbiausias ir konfucionizmui, kuris ir toliau labai įtakoja didesnės Azijos dalies politikos lyderių ir paprastų žmonių idėjas. Kiek aš suprantu induizmą ir budizmą, nors jų politinis turinys ne toks akivaizdus kaip konfucionizmo, atrodo, kad ir jie priima tokią prielaidą. Manyčiau, kad dauguma žmonių visur tiki, kad tikrai geri valdovai turėtų siekti bendrojo gėrio, net jeigu daug žmonių turi mažai vilties, kad jų realūs valdovai taip darys iš tikrųjų. Trumpai tarus, aš negaliu ekspromtu sugalvoti kito tokio teiginio apie politinį gyvenimą, kurį tiek daug žmonių palaikė per tiek daug šimtmečių.

MODERNISTAS: Vadinasi, ši idėja nėra susijusi tik su demokratinėmis sistemomis?

TRADICIONALISTAS: Akivaizdu, kad ne. Tačiau bendras tokios rūšies tikėjimas suponuoja, kad demokratijoje demas, o atstovaujamojoje demokratijoje liaudis ir jos atstovai, turi stengtis įgyvendinti bendrąjį gėrį.[1]

PLIURALISTAS: Ar galiu įsiterpti? Jei tariame, kad demokratijoje žmonės ir jų atstovai turi valdyti bendrojo gėrio labui, ir kartu "liaudis" ar "žmonės" valdosi per įvairias santykinai autonomiškas asociacijas, tada kyla klausimas, *kurie* žmonės turėtų valdytis *kokių* reikalų atžvilgiu, ir *kokios publikos* bendrojo gėrio jie turėtų siekti?

MODERNISTAS: Luktelėkite! Atrodo, kad jūs, pliuralistai, linkę į netvarką. Jei pradėsime nuo jūsų klausimo, mes, be abejonės, tuoj pat pasinersime į pačią netvarkingiausią diskusiją. Ar neleistumėte klausimų iškelti man pirmam?

PLIURALISTAS: Atsiprašau, aš tik norėčiau būti tikras, kad mano klausimas yra mūsų dienotvarkėje. Labai prašom tęsti.

PRELIMINARINĖS PASTABOS

TRADICIONALISTAS: Rizikuodamas įžeisti mūsų bičiulį Pliuralistą, tačiau kartu spiriamas išsaugoti intelektualinę tvarką, ar aš galiu

pasiūlyti, kad mes pradėtume tardami, jog turime reikalą su maža unitarine sistema? Tarkime, kad jos piliečiai yra kokios nors valstybės, polio, suverenios ir nepriklausomos politinės visuomenės nariai. Taigi piliečiai yra tik vienos politinės asociacijos (konvenciniu terminu, tai – valstybė) nariai ir neturi alternatyvinių įsipareigojimų (ar nėra ištikimi) kokiai nors kitai politinei asociacijai, tokiai kaip politinė partija, organizuota lobizmo grupė, mažesnio, ribotesnio politinio junginio valdžia, arba didesnio, labiau priskiriančio junginio valdžia, ir pan.

PLIURALISTAS: Buvau nusiteikęs tylėti, tačiau esu priverstas prieštarauti. Ar Jūs linkęs tarti, kad nesama mažesnių asociacijų, tokių kaip šeima, grupės draugų, ekonominiai dariniai ir t.t.? Jei taip, Jūs jau nebekalbate apie žmonių visuomenę.

TRADICIONALISTAS: Ne, aš sutinku, kad tokia prielaida būtų absurdiška. Žinoma, mažesnės grupės, tokios kaip Jūs minėjote, tikrai egzistuoja. Bet svarbiausia tai, kad savaime jos nedalyvauja politiniame gyvenime. Be to, tarkime, kad mūsų paprastą politinę sistemą demas valdo tiesiogiai, per demokratinį procesą. Kaip idealą, kurį įmanoma įgyvendinti, aš siūlau tai, kad priimdami kolektyvinius sprendimus mūsų mažos valstybės piliečiai stengiasi pasiekti bendrąjį gėrį, t.y. visų gėrį. Todėl mes galėtume sakyti, kad tie piliečiai pasižymi pilietine dorybe.

MODERNISTAS: Siūlydamas tokį idealą, ar Jūs, bent jau implicitiškai, nekeliate dviejų rūšių reikalavimų? Pirmasis yra normatyvinis: Jūs iškeliate bendrąjį gėrį kaip tokį tikslą, kurio piliečiai *turėtų* siekti viešuose reikaluose.

TRADICIONALISTAS: Akivaizdu, kad yra būtent taip.

MODERNISTAS: Antrasis yra empirinis įmanomumo reikalavimas: kadangi Jūs norite, kad idealas sietųsi su žmogaus gyvenimu, privalote tikėti, kad prie tam tikrų pasiekiamų sąlygų iš žmonių galima tikėtis, kad jie elgsis dorai. Todėl galima tarti, kad Jūs galite mums pateikti kokių nors faktų, patvirtinančių Jūsų empirinį reikalavimą. Beje, kokie tai galėtų būti faktai?

TRADICIONALISTAS: Galėčiau pateikti istorinių pavyzdžių, galbūt klasikinius Atėnus ar Italijos miestų-valstybių respublikas.

MODERNISTAS: Turiu pasakyti, kad, mano požiūriu, abiejų Jūsų reikalavimų pagrįstumas labai abejotinas.

TRADICIONALISTAS: Nesistebiu. Ir nesistebėčiau, jei Jūs nekantrautumėte mums pasakyti, kodėl.

BENDRASIS GĖRIS KAIP NORMATYVINIS IDEALAS

MODERNISTAS: Aš turėčiau veikiau pasakyti: linkęs, o ne nekantraudamas, kadangi aš esu ne viešojo gėrio priešas, o veikiau draugas...*

TRADICIONALISTAS: Kaip Antonijus Cezario atžvilgiu?

MODERNISTAS:... siekdamas žinojimo ir, jei įmanoma, tikrumo.

TRADICIONALISTAS: Kurį tikiuosi Jums duoti.

Filosofiniai sunkumai

MODERNISTAS: Aš irgi tikiuosi. Bet aš tikrai numatau didžiulius sunkumus. Kaip receptas pilietinei dorybei sukurti, bendrojo gėrio idėja man atrodo turi tris didelius trūkumus. Pirmiausia, esama filosofinių sunkumų, ontologinių ir epistemologinių, per praeitą šimtmetį apsunkinusių visas pastangas pagrįsti bet kokią specifinę interpretaciją. Kas yra bendrasis gėris? Kaip mes galime *žinoti*, kas tai yra? Kadangi tie sunkumai buvo aptarinėjami labai dažnai, neketinu jų kelti čia.[2] Tačiau mes negalime paprasčiausiai jų nepastebėti, tarsi jie būtų tik menkas kliuvinys. Filosofinės kliūtys nuolat trukdė visoms pastangoms įtvirtinti kokią nors viešojo gėrio interpretaciją.

TRADICIONALISTAS: Tai labai apgailėtinas mūsų moderniosios padėties aspektas.

MODERNISTAS: Aš galiu pritarti Jūsų dejonei. Susitarimo dėl viešojo gėrio – ir net dėl to, ar tokio dalyko išvis esama – prasmės stoka tikrai apsunkina viešąjį gyvenimą. Tačiau apgailestavimai ir skundai nepašalintų tų kliūčių.

TRADICIONALISTAS: Tad ką Jūs galėtumėte vietoj to pasiūlyti?

MODERNISTAS: Vietoj Jūsų apgailestavimų ir skundų, kad nėra tokios būklės, kuri turbūt apskritai neegzistavo istorijoje, mes turime priimti

---

* Užuomina į Williamo Shakespeare'o dramą *Julius Cezaris*. – *Red.*

kaip aksiomą, kad, kol filosofinės problemos neišspręstos ir nesama įtikinamų priežasčių manyti, kad jos bus išspręstos, bendrojo gėrio egzistavimas ir prigimtis neišvengiamai turi būti labai prieštaringa problema ne tik filosofams ar socialiniams teoretikams, bet ir politiniame gyvenime. Kiekvienas *įmanomo įgyvendinti* politinio idealo aprašymas turi prasidėti prielaida, kad nesutarimas dėl bendrojo gėrio yra neišvengiama normalaus politinio gyvenimo dalis.

TRADICIONALISTAS: Tai, ką Jūs siūlote, išties meta iššūkį ilgalaikei priešingai tradicijai. Žinoma, konkrečiai aš turiu galvoje aristotelišką-ją tradiciją, politinį konfliktą vertinusią kaip blogį, kuris gali ir turi būti pašalintas iš viešojo gyvenimo.[3]

MODERNISTAS: Aš tai žinau. Tačiau šiuo požiūriu tradicija, apie kurią Jūs kalbate, klysta. Negana to, kai kurie iš pačių žiauriausių režimų žmonijos istorijoje buvo sukurti valdovų, tikėjusių, kad politinis konfliktas esąs nebūtinas blogis, kuris galėtų ir turėtų būti pašalintas. Alternatyvinis požiūris, kuriam pritariu ir aš, yra tas, kad konfliktas yra ne tik neišvengiamas, bet tam tikromis sąlygomis jis gali būti mokymosi ir apšvietos šaltiniu.[4]

TRADICIONALISTAS: Sutinku, kad konfliktas, iškylantis dėl bendrojo gėrio ir kitų dalykų, yra tipiškas, galbūt beveik universalus politinių visuomenių bruožas. Tačiau aš neigiu, kad jis yra neišvengiamas ar pageidautinas.

PLIURALISTAS: Kadangi, kaip atrodo, judu abu pasiekėte lygiąsias, kodėl neleidus tęsti Modernistui?

Kad nuorodos yra pernelyg ribotos arba pernelyg bendros

MODERNISTAS: Mano antrasis prieštaravimas yra tas, kad net jei mes ignoruojame filosofinius sunkumus, apie kuriuos ką tik užsiminiau, kiekviena man žinoma pastanga nurodyti kelią į bendrąjį gėrį yra arba pernelyg ribota, kad būtų visuotinai priimtina, arba pernelyg bendra, kad būtų labai veiksminga ir naudinga.

TRADICIONALISTAS: Ką Jūs turite galvoje, sakydamas "pernelyg ribota" ir "pernelyg bendra"?

MODERNISTAS: Ką turiu galvoje, sakydamas "pernelyg ribota" ir

"pernelyg bendra", galima pailiustruoti apžvelgiant darbus tų autorių, kurie nori pateikti kriterijus ar taisykles, pakankamai specifiškas, kad jos tiesiogiai sietųsi su konstitucinėmis normomis ar konkrečia politika. Jų taisyklės neišvengiamai pasirodo esančios nepriimtinos daugeliu svarbių atvejų: tos taisyklės tam tikrais atvejais gali veikti, bet kitais atvejais jos gali atvesti prie pasibaisėtinų rezultatų. Kaip gerą pavyzdį imkime Johno Rawlso garsiuosius teisingumo principus. Kaip parodė jo gausūs kritikai, esant tam tikroms, visai tikėtinoms, sąlygoms tos taisyklės veda prie moraliai priekaištautinų padarinių ir net prie absurdų (pavyzdžiui, Rae 1975 a, Rae 1979; Fishkin 1983, 14–15, 154 ir toliau).

Tačiau daug dažniau receptai, nurodantys, kaip įgyvendinti bendrąjį gėrį, yra pernelyg bendri. Jei koks nors autorius rimtai priima nuostatą, kad bendrasis gėris yra *visų* bendrasis gėris, tada nepaprastai sunku išskirti tai, kas atitiktų šitokį griežtą patikrinimą, išskyrus labai abstrakčias ir labai bendras savybes. Kaip, pavyzdžiui, toks šalininkas kaip Jūs galėtų aprašyti bendrąjį gėrį?

TRADICIONALISTAS: Laikausi tradicinio požiūrio, kad bendrasis gėris susideda iš tam tikrų specifinių siekinių, kurie nedviprasmiškai įgyvendina tiesiog *kiekvieno* gerovę.

PLIURALISTAS (pertraukdamas): " tiesiog kiekvienas" reiškia kiekvieną pasaulyje, ar ne? Ar iš tikrųjų tai turite galvoje?

TRADICIONALISTAS: Žinoma, kad ne! Tardamas "kiekvienas", aš turiu galvoje kiekvieną konkrečiame polyje ar valstybėje.

PLIURALISTAS: Noriu atkreipti Jūsų dėmesį, kad negaliu pritarti jūsiškei "kiekvieno" definicijai. Tai moralinė savivalė. Bet kol kas aš susilaikysiu.

MODERNISTAS: O kas tai būtų Jūsų "specifiniai siekiniai, kurie nedviprasmiškai reikalauja tiesiog kiekvieno gerovės"?

PLIURALISTAS: T.y. "konkrečiame polyje ar valstybėje".

TRADICIONALISTAS: Na, jie aiškiai apima taiką, tvarką, klestėjimą, teisingumą ir bendruomeniškumą.[5]

MODERNISTAS: Kaip tik tai, ko tikėjausi. Jūsų aprašas "taikos, tvarkos, klestėjimo, teisingumo ir bendruomeniškumo" turinį palieka visai neapibrėžtą. Nelaimei, šitie girtini bendri tikslai mažai padeda priimant kolektyvinius sprendimus. Kas dar blogiau, jei vienas iš tų

tikslų prieštarauja kitam, kaip neretai ir būna, jie apskritai niekam nenaudingi. Galiausiai jei bendrasis gėris atsižvelgia tiesiog į *kiekvieną* (t.y.kiekvieną, kuris yra konkrečios politijos narys), tada jokiu būdu nėra aišku, kad taika, tvarka, klestėjimas, teisingumas ir bendruomeniškumas visada yra gėris *kiekvienam*, priklausančiam politijai.

TRADICIONALISTAS: Jei tie siekiniai netarnautų kiekvieno politijos nario labui, tada aš pasakyčiau, kad konkreti politija neišvengiamai būtų prasta. Geros politijos esmė kaip tik yra ta, kad vieno nario gėris neprieštarauja kito nario gėriui.

MODERNISTAS: Jūs patvirtinate mano tezę. Kad pateisintumėte tikslus, kurie tiesiog būtų naudingi *kiekvienam* politijos nariui, bendrojo gėrio galimybę Jūs ką tik susiejote tik su tokiomis politijomis, kuriose vieno nario gėris niekada neprieštarauja kito gėriui. Todėl bendrasis gėris egzistuoja tik tokiose politijose, kur... egzistuoja bendrasis gėris. Bet jei tam, kad egzistuotų bendrasis gėris, Jūs reikalaujate tobulos harmonijos, tada man atrodo, kad jūsiškė bendrojo gėrio koncepcija neturi nieko bendra su dauguma kada nors egzistavusių politinių sistemų – o galbūt faktiškai ir su visomis realaus pasaulio politinėmis sistemomis.

TRADICIONALISTAS: Sutinku, kad iškėliau labai griežtą reikalavimą. Idealai dažnai iš tikrųjų kelia griežtus reikalavimus.

MODERNISTAS: Tačiau kartu jie turi būti susieti su žmogaus galimybėmis. Jei, kita vertus, Jūs užtušuotumėte tą griežtą reikalavimą, kurį suponuoja žodis "kiekvienas", tarsi "kiekvienas" reikštų 99 nuošimčius ar 85 nuošimčius, ar du trečdalius, ar kiek mažiau už 100 nuošimčių, tada pretenzija, kad kokia nors konkreti vertybė tikrai glūdi bendrajame gėryje, nebeatitiktų Jūsų tradicinio reikalavimo, ir Jūs turėtumėte iš naujo apibrėžti bendrąjį gėrį taip, kad jis jau nebeapimtų kiekvieno. Bet jeigu bendrasis gėris nesuponuoja kiekvieno, tada kas turi būti iš jo išskirtas, ir kuo remdamasis Jūs galėtumėte pateisinti jų išskyrimą?

PLIURALISTAS: Dabar Jūs nuklystate į mano teritoriją. Kodėl "kiekvienas" turėtų reikšti tik vienos konkrečios politijos narius? Ar į nenarių, prašalaičių, rimtai veikiamų politijos kolektyvinių sprendimų, gėrį irgi neturėtų būti atsižvelgta? Jei ne, tai kodėl?

Racionalių kriterijų tarpusavio konfliktas

MODERNISTAS: Jei Jūs, Pliuraliste, dar galite truputį palaukti, norėčiau paminėti trečią keblumą, kurį aš įžvelgiu bendrojo gėrio sąvokoje. Net jei mes vėl atidedame į šalį filosofines problemas, visai pagrįsti kriterijai gali atvesti prie konfliktuojančių nuorodų kolektyviniams sprendimams. Truputį anksčiau sakiau, kad Tradicionalisto paminėti tikslai – taika, tvarka, klestėjimas, teisingumas ir bendruomeniškumas – gali konfliktuoti; konfliktai reikalautų keblių sprendimų apie prioritetus ir kompromisus, kurių patys tikslai neatskleidžia. Bet problema dar gilesnė. Kad ją pailiustruočiau, aš norėčiau pasinaudoti Jameso Fishkino pateiktu argumentu (1987). Jūs, Tradicionaliste, sakėte, kad Jūsų išvardyti siekiniai užtikrina kiekvieno gerovę. Tokiu atveju ar Jūs pasakytumėte, kad tokia politika, kuri užtikrina didesnę gerovę yra geresnė už tokią, kuri užtikrina mažiau?

TRADICIONALISTAS: Aišku, kad taip.

MODERNISTAS: Ir ar Jūs taip pat sutiktumėte, kad politika, užtikrinanti didesnio skaičiaus asmenų gerovę, yra geresnė už politiką, užtikrinančią mažesnio skaičiaus asmenų gerovę?

TRADICIONALISTAS: Ir vėl aišku, kad taip.

MODERNISTAS: Ar Jūs pasakytumėte, kaip kai kurie autoriai, kad kitiems dalykams esant lygiems, politika, pagerinanti dalią tų, kurie yra blogesnėje padėtyje, yra geresnė už tokią, kuri to nedaro, nors ji gali pagerinti dalią tų, kurie jau yra geresnėje padėtyje?

TRADICIONALISTAS: Tai man atrodo mažiau akivaizdu, bet tai iš tikrųjų panašu į pagrįstą sprendimą.

MODERNISTAS: Tačiau blogesnėje padėtyje esančiųjų dalios pagerinimas galėtų reikšti mažų mažiausiai du dalykus. Jis galėtų reikšti arba *reliatyvios* skurdžiausiųjų padėties pagerinimą, arba jis galėtų reikšti "*absoliučios* mažiausiai pasiturinčio strato padėties" pagerinimą (Fishkin 1987, 10; taip pat žr. Bonner 1986, 35 ir toliau).

TRADICIONALISTAS: Nesu tikras, kad įžvelgiu skirtumą.

MODERNISTAS: Na, tarkime, kad kokia nors sistema apima tris pajamų grupes. Aš vadinsiu jas stratais. Vidutinės metinės pajamos žmonių, priklausančių stratui A, yra 100 000 doleriu, stratui B – 20 000 dolerių ir stratui C – 2000 dolerių. Politika, kuri kiekvienam stratui duotų tas pačias metines pajamas, tikrai pagerintų *reliatyvią* skurdžiausiojo strato

padėtį, ar ne? Tačiau politika, žemiausiojo strato pajamas padidinanti iki, tarkime, 5000 dolerių, pagerintų jo *absoliučią* padėtį.

TRADICIONALISTAS: Taip, tai atrodo aišku.

MODERNISTAS: Taigi mes turime keturis racionalius kriterijus, pagal kuriuos galime spręsti, ar politika tarnauja bendram gėriui. Ar ne?

TRADICIONALISTAS: Atrodytų, kad taip.

MODERNISTAS: Tada mes galime pasakyti, kad politika tarnauja bendrajam gėriui, jei (1) ji maksimizuoja visuotinę gerovę, (2) padidina didžiausio žmonių skaičiaus gerovę, (3) pagerina reliatyvią skurdžiausiųjų padėtį ar (4) pagerina absoliučią skurdžiausiųjų padėtį?

TRADICIONALISTAS: Pirmieji du punktai, paimti kartu, paprasčiausiai yra sena utilitaristinė "didžiausio gėrio didžiausiam skaičiui" idėja, ar ne? Trečiasis ir ketvirtasis punktai savo kilme yra ne tiek utilitaristiniai, kiek kantiški.

MODERNISTAS: Kaip ten būtų, Fishkinas parodo, kad tie keturi principai yra nesuderinami. Tam tikromis tikėtinomis sąlygomis jokia politika vienu metu negali patenkinti visų keturių kriterijų. Negana to, jei mes reikalautume, kad politika turi atitikti tik tris iš keturių kriterijų, kad patenkintų mūsų bendrojo gėrio idėją, net toks reikalavimas, kaip parodo Fishkinas, gali vesti prie sprendimų ciklų, kurie visiškai atitinka gerai žinomus balsavimo ciklus: pagal vieną trijų kriterijų grupę, politika B būtų geresnė už politiką A; pagal antrą grupę – politika C būtų geresnė už politiką B; pagal trečią – politika D būtų geresnė už C, pagal ketvirtą kriterijų grupę politika E būtų geresnė už D – bet pirmojoje grupėje A būtų geresnė už E ir t.t. iki begalybės (Fishkin 1987, 13, 14).

TRADICIONALISTAS: Bet ar negali būti taip, kad toliau mąstydami galėtume rasti bendrojo gėrio suvokimo būdą, kuris būtų pranašesnis už visus keturis Fishkino naudojamus kriterijus?

MODERNISTAS: Mano mintis yra ta, jog niekam iki šiol nepavyko sukurti tokios bendrojo gėrio sąvokos, kuri nebūtų arba pernelyg bendra, kad galėtų pasitarnauti kaip patikimas kolektyvinių sprendimų pagrindas, arba, nors ir pakankamai konkreti, tačiau vestų prie nepriimtinos politikos. Negaliu atsikratyti nuojautos, kad daugumą akademinių diskusijų apie viešąjį gėrį veda filosofiškai nusiteikę mokslininkai, iš kurių niekada nereikalaujama savo idėjas griežtai taikyti kolektyviniams sprendimams.

Bendrasis gėris kaip istorinis fenomenas

MODERNISTAS: Rezultatas yra tas, kad net jei piliečiai norėtų siekti bendrojo gėrio, neapibrėžtos interpretacijos nelabai jiems padėtų surasti taikinį, o kai jie bandytų naudotis konkretesnėmis taisyklėmis ir principais, kartais jie pataikytų ne ten, kur reikia. Tai susiję su antrąja mano problema. Anksčiau sakiau, kad tradicinė bendrojo gėrio idėja suponuoja empirinį reikalavimą: kad esant tam tikroms žmonėms pasiekiamoms sąlygoms mes galime pagrįstai tikėtis, jog dalyvaudami viešajame gyvenime piliečiai – šiaip ar taip, dauguma piliečių – stengsis siekti bendrojo gėrio. Vienas būdas pateisinti tokį reikalavimą būtų nustatyti istorinius atvejus, kai taip elgėsi dauguma piliečių. Pamenu, kad kelis tokius atvejus Jūs ir minėjot.

TRADICIONALISTAS: Aš linkęs manyti, kad didžioji dauguma Atėnų piliečių V a. pr. Kr. dažniausiai siekė bendrojo gėrio.

MODERNISTAS: Betgi iš tikrųjų mes neturime nieko panašaus į pakankamus istorinius įrodymus, pagrindžiančius Jūsų įsitikinimą, ar ne? Manau, kad remiantis žinomais faktais galima pagrįstai prieiti tokią išvadą; bet būtų lygiai taip pat pagrįsta prieiti išvadą, kad atėniečiai dažnai balsuodavo pagal savo individualius ar kokios grupės interesus. A. H. M. Jonesas, istorikas, labai simpatizuojantis Atėnų demokratijai, prieina išvadą, kad karo ir taikos reikaluose turtingi ir beturčiai piliečiai buvo linkę balsuoti pagal skirtingus jų ekonominius interesus.[6]

PLIURALISTAS: O ar piliečiai siekė gėrio tų, kurie buvo išskirti iš politinio gyvenimo, konkrečiai – moterų ir vergų? Jeigu taip, tai, be abejonės, tik ta prasme, kad jie apsukriai racionalizavo moterų pajungimą ir vergovės egzistavimą kaip dalykus, būtinus bendrajam gėriui. Bet jei toks bendrasis gėris yra tik frazė, maskuojanti partikuliarinių interesų gynimą, ar be jo politinis gyvenimas nebūtų geresnis?

MODERNISTAS: Jei neklystu, Jūs dar sakėte, kad galima pateikti kitų atvejų, kai piliečiai atsidavę viešajam gėriui?

TRADICIONALISTAS: Taip, aš turėjau galvoje Venecijos respubliką ir galbūt kitas Viduramžių bei Renesanso Italijos respublikas.

PLIURALISTAS: Bet tos respublikos buvo kupinos konfliktų![7] O Veneciją, kuri buvo ramesnė už kitas respublikas, visgi valdė nepaprastai mažas aristokratijos sluoksnis. Net jeigu argumentacijos labui mes

tartume, kad tie valdovai apskritai siekė bendrojo gėrio, Venecijos atvejis nieko neduotų sprendžiant klausimą apie pilietinę dorybę demokratinėje sistemoje, turinčioje priskiriantį demą. Jei būsite neatsargūs, Jūsų argumentacija virs apsišvietusios mažumos, apdovanotos reikiama išmintimi ir dorybe, valdžios pateisinimu!

MODERNISTAS: Tradicionaliste, ar nepainiojate normos su aprašymu? Kaip visi žinome, tame, ką mes dažnai laikome aristoteliškąja tradicija ir jos partnere, respublikoniškąja tradicija, iš tikrųjų primygtinai pabrėžiama, kad pilietinė dorybė turi būti pamatinė geros politijos savybė. Aristotelis gerai žinojo skirtumą tarp idealaus polio ir realaus polio. Tačiau mokslininkai, palankiai nušviečiantys aristoteliškąją ir respublikinę tradicijas ir taip pat palankiai jas priešinantys tam, ką jie laiko moderniaisiais nukrypimais nuo tų tradicijų, mums retai pateikia realaus politinio gyvenimo aprašymų. Tai, ką J. G. A. Pocockas ir kiti vadina "pilietiniu humanizmu", buvo idealas. Tai jokiu būdu nebuvo Graikijos, Romos ar Italijos respublikų politinio gyvenimo realybės aprašymas. Italijoje atotrūkis tarp idealo ir tikrovės buvo didžiulis: tai liudija Machiavelli. Kas mane stebina, Tradicionaliste, tai įtarimas, kad Jūs, pats to gerai nesuvokdamas, nematote, jog tai, ką pilietiniai humanistai piršo kaip idealą, nebuvo sąžiningas realaus Italijos respublikų politinio gyvenimo aprašymas.

PLIURALISTAS: Kaip ir prielaida, kad "liaudies valdžia, valdžia per liaudį ir valdžia liaudžiai" realiai aprašo Amerikos politiką.

MODERNISTAS: Man atrodo, kad aptardami istorinius teiginius apie pilietinę dorybę ir bendrąjį gėrį, mes turime išskirti tris galimybes. Pirma, istorinį teiginį galima suvesti tik į štai ką: tam tikru metu ir tam tikroje vietoje filosofai, teologai, o galbūt ir politiniai lyderiai buvo linkę tikėti, kad pilietinė dorybė yra pageidautinas, o tam tikromis sąlygomis – ir pasiekiamas geros politinės santvarkos bruožas. Tačiau, antra, galima teigti, kad tokiu metu ir tokiose vietose, kur toks požiūris intelektualiai vyravo, kartu jis apibūdindavo visų ar daugumos tų, kurie realiai dalyvavo viešajame gyvenime, *įsitikinimus*. Galiausiai galima teigti, kad tuo metu ir tose vietose dauguma žmonių, dalyvavusių viešajame gyvenime, iš tikrųjų *veikė* dorai ta prasme, kad jų viešoji veikla buvo labiausiai įtakojama rūpinimosi viešuoju gėriu. Aš tvirtinu ir manau, kad Pliuralistas man pritaria, jog dabartiniai raštai apie pilietinę dorybę, pilietinį humanizmą ir aristoteliškąją bei

respublikinę tradiciją daugiausia nukreipti į pirmąją apraišką. Jie neįrodo, ir, kiek man teko juos skaityti, nesistengia įrodyti, antrosios ir trečiosios apraiškos pagrįstumo, ir jos visiškai pakimba ore.

PLIURALISTAS: Kad įvertintume trečiąjį teiginį, siūlyčiau dar vieną distinkciją. Teoriškai kiekvienas pilietis gali *ketinti* paremti bendrąjį gėrį, ar, Modernisto žodžiais tariant, gali *siekti* to, ką jis ar ji mano esant bendrąjį gėrį. Tačiau piliečiai gali nesutarti dėl to, kas, jų manymu, tas bendrasis gėris yra. Faktiškai aš drįsčiau spėti, kad bendrojo gėrio siekimas politiniame gyvenime pasitaiko dažniau negu galvoja ciniškai nusiteikę stebėtojai; bet žmonės paprasčiausiai nesutaria dėl to, koks jis yra. Taigi mes galime išskirti keturias galimybes, parodytas šioje nedidelėje lentelėje:

		Ar piliečiai sutaria?	nesutaria?
Ar piliečiai siekia bendrojo gėrio	Taip	1	2
	Ne	3	4

Piliečiai gali: (1) siekti bendrojo gėrio ir sutarti dėl to, kas tai yra; (2) siekti bendrojo gėrio, bet nesutarti dėl to, kas tai yra; (3) sutarti dėl bendrojo gėrio, bet neketinti jo siekti; (4) neketinti jo siekti ir nesutarti dėl to, kas tai galėtų būti.

TRADICIONALISTAS: Man atrodo, kad Jūsų trečioji galimybė prieštaringa.

PLIURALISTAS: Nebūtinai. Pavyzdžiui, piliečiai gali susitarti, kad bendrasis gėris susideda tik iš agreguoto kiekvieno piliečio asmeninio intereso, ir kiekvienas pilietis gali siekti tik savo intereso. Čia nesama jokio prieštaringumo. Be to, aš galiu įsivaizduoti situaciją, kai kiekvienas sutinka, kad siekinys X įeitų į bendrąjį gėrį, o kai kurie piliečiai sako: "Bet Y atitinka *mano* interesą, ir kaip tik tokią politiką aš remiu". Gal ir nelabai dora, bet tikrai neprieštaringa, ar ne?

TRADICIONALISTAS: Sutinku, labai daili lentelė. Bet kas iš to?

PLIURALISTAS: Jos esmė yra ta, kad empirinis teiginys apie dorų piliečių demokratinėje ar respublikinėje santvarkoje istorinį egzistavimą ar būsimą galimybę turėtų tiksliai nurodyti, kad tai, kas tvirtinama, yra (1), (2) arba (3).

TRADICIONALISTAS: Pirmąjį atvejį aš priimu.

PLIURALISTAS: Tačiau tai implikuoja tobulą konsensą, todėl šiuo atveju nesama absoliučiai jokio politinio konflikto, ar ne? Jei net tariame, kad nesama tobulo konsenso, o tik labai prie jo priartėjama, aš nerandu pakankamų faktų, paremiančių nuostatą, kad pirmoji situacija kada nors egzistavo kokioje nors istorinėje sistemoje, na, nebent labai trumpai.

TRADICIONALISTAS: Bet politiniai konfliktai galėjo iškilti labiau dėl priemonių negu dėl tikslų.

MODERNISTAS: Ar anksčiau aš nebandžiau pabrėžti kaip tik to? Net jei Jūs tariate, kad konsensas dėl bendrų tikslų egzistuoja tam tikru metu ir tam tikrose vietose, tas faktas nebūtinai pašalina konfliktą dėl to, kas sudaro visų gėrį konkrečiais atvejais, ar ne? O tokie konfliktai gali būti labai aršūs, ar ne?

PLIURALIZMAS IR BENDRASIS GĖRIS

PLIURALISTAS: Galbūt dabar pats laikas išreikšti man rūpimus dalykus. Pradėdami mūsų diskusiją, sutarėme priimti preliminarinę Tradicionalisto prielaidą, kad mes nagrinėjame palyginti mažą ir unitarinę politiją – kažką panašaus į idealizuotą polį. Man nesunku įsivaizduoti, kaip mažoje demokratijoje, ir ypač tokioje, kur demas apribotas, pilietis gali būti tikras, kad jis lengvai suvoks bendrąjį gėrį, visų gėrį, polio gėrį. Netvirtinu, kad išnyktų visos filosofinės problemos, bet tvirtinu, kad jos nebūtų tokios ryškios. Tiek bendrojo gėrio – ar gėrių – egzistavimas, tiek galimybė, kad dauguma piliečių norės pasiekti bendrąjį gėrį, gali pasirodyti visai įtikinami, net akivaizdūs dalykai. Bet mes negyvename mažų unitarinių respublikų pasaulyje. Kad pilietinės dorybės ir bendrojo gėrio samprata sietųsi su dabarties pasauliu, mes turime juos įterpti į labai didelio masto demokratinių sistemų kontekstą, t.y. į poliarchijos ir su ja susijusio pliuralizmo kontekstą. Ar sutiktumėte, Tradicionaliste?

TRADICIONALISTAS: Iš dalies. Aš galiu daryti išvadą, kad polis esmingai pranašesnis už poliarchiją ir pliuralizmą, ir todėl mes turėtume daryti viską, kas įmanoma, kad atkurtume polį. Jūs duodate man vis daugiau motyvų teikti pirmenybę praeičiai ir atmesti dabartį kaip ateities modelį.

PLIURALISTAS: Nežiūrint to, Jūs tikrai sutinkate, tiesa, kad perėjimas nuo demokratijos mieste-valstybėje prie demokratijos nacionalinėje valstybėje labai pakeitė sąlygas, kuriomis gali egzistuoti pilietinė dorybė ir bendrasis gėris.

TRADICIONALISTAS: Taip, nors nesu tikras, ką *Jūs* laikote to pasikeitimo padariniais.

PLIURALISTAS: Tie padariniai grakščiai atskleidžiami Rousseau *Esė apie politinę ekonomiją*, kai jis sako:

> Visos politinės visuomenės yra sudarytos iš kitų, mažesnių skirtingų tipų visuomenių, kiekviena iš kurių turi savo interesus ir maksimas... Šių dalinių visuomenių valia visada turi du aspektus: tos asociacijos nariams ji yra bendroji valia; didžiajai visuomenei ji yra privačioji valia, kuri labai dažnai pasirodo dora pirmuoju požiūriu ir ydinga antruoju (1978, 212–213).

Čia Rousseau atskleidžia prieštaravimą, kuris atrodo neišsprendžiamas: jei norite, tai yra Rousseau antinomija. Aš dažnai mąsčiau, kad ši pastraipa iš anksto sužlugdo *Visuomenės sutarties* projektą. Juk Rousseau antinomija tiesiogiai kreipia mūsų dėmesį į problemą, susijusią su didelio masto pliuralistinėmis sistemomis, į kurias netrukus būtų perkelta demokratijos idėja. Nedidelio masto ir gera homogeniško tipo respublika, suponuojama *Visuomenės sutartyje*, sparčiai virto praeities istoriniu reliktu. Vienas įdomus istorinis reliktas, San Marinas, yra nelabai tipiškas tam pasauliui, kuriame mes gyvename, ar ne?

TRADICIONALISTAS: Tačiau gigantiškų valstybių pasaulis neegzistuos visą laiką. Kas žino? Demokratinės idėjos ateitis gali būti artimesnė San Marino pasauliui. Šiaip ar taip, ką Jūs norite pasakyti?

PLIURALISTAS: Tikiuosi, leisite man eiti prie reikalo netiesiogiai? Imkimės istorijos rekonstrukcijos vaizduotėje – skubu pridurti, visai neįtikinamos. Sugrįžkime prie klasikinių Atėnų ir įsivaizduokime – nepraraskite žado! – kad, be vyrų, kurie tuo metu turėjo pilną pilietybę, demas apėmė ir moteris, ir mieste ilgai gyvenančius svetimšalius. Ir, nors tai istoriškai absurdiška, toliau įsivaizduokime, kad vergovė buvo panaikinta, ir visi nauji atleistiniai vyrai ir moterys dirbo kaip samdiniai fermose, ūkiuose ir visur kitur, ir jie taip pat buvo piliečiai: proletariatui buvo suteiktos politinės teisės.

TRADICIONALISTAS: Bent vienu požiūriu Jūs teisus: šie vaizdiniai yra visai neįtikinami ir istoriškai absurdiški.

PLIURALISTAS: Sutinku. Bet dabar noriu, kad Jūs įsivaizduotumėte šitą heterogenišką korpusą Atėnų piliečių, besistengiančių pasiekti savo bendrąjį gėrį. Tai padaryti būtų daug sunkiau! Lygiai taip pat pasunkėtų uždavinys racionaliai pagrįsti ir įtikinamai parodyti tai, iš ko susidėtų *visų* gėris. Pavyzdžiui, tarkime, kad atleistiniai pareikalautų kompensacijos už tai, kas nuo dabar visuotinai laikoma buvus ilgalaike neteisybe. Jei leisite man pasakyti liaudiškai, atėniečiai sukeltų tikrą skandalą, ar ne?

TRADICIONALISTAS: Galbūt.

MODERNISTAS: Be abejonės.

PLIURALISTAS: Dabar rengiuosi toliau žengti į niekada nebuvusį pasaulį. Įsivaizduokite, kad vietoj vėliau atsiradusių silpnų ir laikinų konfederacijų, Atėnai susijungė su visais kitais graikų gyvenamais miestais-valstybėmis ir sukūrė graikų naciją, turinčią vieną valstybę, valdomą per demokratinį procesą. Ar negalėtume tikėtis, kad visų graikų viešojo gėrio apibrėžimo problema dabar būtų kur kas sunkesnė? Be to, ar negalėtume tikėtis, kad tarp graikų prasidėtų dideli nesutarimai ir aršūs politiniai konfliktai? Ar atėniečiai nebūtų linkę siekti to, kas, jų manymu, atitiktų atėniečių interesus, korintiečiai – kas, jų manymu, atitiktų korintiečių interesus, spartiečiai – spartiečių ir t.t.? Tačiau ar naujieji proletarai nebūtų įsitikinę, kad aukščiausias bendras gėris reikštų pagerinimą tų vargingų sąlygų, kuriose jie gyveno kartu su visos Graikijos proletarais?

TRADICIONALISTAS: Visa, ko Jūs siekėte – tai transformuoti klasikinę Graikiją į moderniąją nacionalinę valstybę, galbūt kiek panašią į nūdienos Graikiją, bet nė kiek nepanašią į klasikinę Graikiją. Nematau, kad Jūsų vaizduotės skrydis kur nors mus nuneštų.

MODERNISTAS: Manau, kad Pliuralistas veikiau dramatiškai parodė, kad mes negalime imtis prasmingos diskusijos apie bendrąjį gėrį ir dorų piliečių egzistavimo galimybę, jei eksplicitiškai ar implicitiškai tariame, kad tai, kas intuityviai gali tikti Jūsų mažo unitarinio miesto-valstybės piliečiams, tinka ir tada, kai mes turime galvoje moderniąją poliarchiją, kuriai būdingas didžiulis mastas ir žymus socialinis pliuralizmas.

PLIURALISTAS: Manasis vaizduotės skrydis, kaip jį pavadino Tradicionalistas, iš pat pradžių buvo paskatintas Rousseau antinomijos. Dabar pagalvokime apie doro atėniečio nesusivokimą naujojoje politi-

joje. Savo nuostabai ir siaubui jis sužino, kad tai, ką iki tol jis laikė dora elgsena, elgsena, už kurią jis buvo labai gerbiamas bendrapiliečių, jau nebėra dora. Jis mylėjo Atėnus. Visą savo brandų gyvenimą jis paskyrė miesto nepriklausomybei ir saugumui. Asamblėjoje, Agoroje, visur, kur tik buvo diskutuojama ir veikiama Atėnų viešojo gėrio labui, jis visada stengėsi ginti visų atėniečių gėrovę. Bet jam sakoma, kad tai, kas anksčiau buvo dora, dabar ydinga. Dabar, sakoma jam, jis turi siekti ne tik atėniečių, bet ir visų graikų gėrio. Kodėl, klausia jis? Kadangi, sakoma jam, mes esame viena tauta. Bet aš esu atėnietis! – atšauna jis. Su tais kitais graikais – o labiausiai su spartiečiais – aš neturiu net tiek bendro, kad jausčiausi įpareigotas siekti jų gėrio. Tarp kitko, tęsia jis, kodėl tik graikai? Jei aš priverstas atsižvelgti į spartiečių gerovę, kodėl neatsižvelgti į mūsų pasienio barbarų – ar mūsų amžinų priešų, persų, – gerovę?

Modernistas: Koks nors stoikas galėjo atitarti, kad jis *yra* įpareigotas tai daryti.

Pliuralistas: Toks atsakymas atskleidžia, kokios neryškios bendrojo gėrio ribos. Ir kaip tik šį dalyką aš norėčiau išskleisti.

Tradicionalistas: Tik, prašau, daugiau jokių istorinių baisenybių.

Kokios publikos viešasis gėris?*

Pliuralistas: Pažadu Jums, kad tam sykiui aš apsiribosiu istorine dabartimi. Rousseau antinomija suponuoja du klausimus, su kuriais mes susiduriame moderniosiose demokratinėse šalyse. *Kieno* gėris? *Kaip* jis gali būti įtvirtintas? Pirmasis iškelia moralinę problemą, antrasis – politinę problemą.

Aptarkime pirmąjį klausimą. Į kieno gėrį, į kokio asmenų agregato gėrį turi būti atsižvelgiama priimant demokratinius sprendimus? Tardamas "atsižvelgiama", turiu galvoje tai, kad kiekvieno liečiamo asmens gėris vertintinas lygiai. Kieno gėrį mes turime galvoje, kalbėdami apie bendrąjį gėrį ar visuotinę gerovę, ar skirstomąjį teisingumą? Kokios konkrečios asmenų grupės bendrąjį gėrį? Kieno visuotinę gerovę? Skirstomąjį teisingumą tarp kokių asmenų? Jeigu, kaip įrodinėja

* Angliškai žodžių žaismas – *public* reiškia ir "publiką", ir "viešą" *(The Public Good of Which Public?)*. – *Red.*

Rousseau, kartais teisinga, kad vienos asmenų grupės bendrojo gėrio įgyvendinimas (ar jų gerovės maksimizavimas, ar skirstomojo teisingumo tarp jų užtikrinimas) gali pažeisti kitos asmenų grupės bendrąjį gėrį, ar vieno asmenų agregato gėriui neturi būti teikiama pirmenybė prieš kito agregato gėrį? Jei taip, tai kuriai grupei ir kokiu pateisinamu pagrindu?

MODERNISTAS: Ar Jūs rimtai mums siūlote pabandyti tuojau pat surasti atsakymus į šiuos klausimus?

PLIURALISTAS: Ne. Tačiau man susidaro įspūdis, kad dauguma filosofiškai nusiteikusių autorių, aptariančių viešąjį gėrį, neatskleidžia, kokį kolektyvą, agregatą ar bendruomenę jie turi galvoje. Galima sakyti, kad jie neapibrėžia bendrojo gėrio srities. Arba jie laiko savaime suprantamu tam tikrą neišsakytą atsakymą. Arba, jei apskritai teikiasi paliesti tą sritį, jie kalba apie miglotą ir neapibrėžtą esybę, tokią kaip "visuomenė" ar galbūt – "šita visuomenė". Bet jie neparodo jokių "šitos visuomenės" ribų.

TRADICIONALISTAS: Ar Jūs tvirtinate, kad mes niekada neturime sau leisti mąstyti ir kalbėti taip abstrakčiai?

PLIURALISTAS: Ne, aš neatmetu galimybės, kad kartais gali būti produktyvi ir tokia abstrakti diskusija. Bet tik ne gvildenant kaip tik dabar mūsų aptarinėjamą problemą. Jei mes įstrigsime tokiose spekuliatyviose abstrakcijose, galbūt išvis nerasime atsakymo į mano pirmąjį klausimą.

TRADICIONALISTAS: Iš tikrųjų, aristoteliškoji ir respublikoniškoji tradicijos buvo gana specifinės. Jose buvo tariama, kad minėtoji publika buvo sudaryta iš asmenų, turėjusių konkrečios valstybės pilietybę. Taigi ieškoma bendruomenė – Jūsų terminas "agregatas" ir "kolektyvas" man nepriimtinas – susidėtų iš visų asmenų, gyvenančių konkrečioje valstybėje.

PLIURALISTAS: Vengdami termino "valstybė" miglotumo ir turėdami galvoje, kad mums rūpi šiuolaikinės demokratinės šalys, Jūsų atsakymą galėtume interpretuoti kaip teiginį, kad viešojo gėrio sritis yra visi konkrečios šalies piliečiai, ar ne?

TRADICIONALISTAS: Tai atrodo priimtina.

PLIURALISTAS: Bet tai nepriimtina. Jei piliečiais Jūs laikote asmenis, turinčius pilnos pilietybės teisę, apimančią politinio dalyvavimo teises, Jūsų sprendimas yra moraliai savavališkas. Jis toks dėl to, kad

išskiria asmenis, kurie nėra pilni piliečiai, bet kurių gėrį ar gerovę tiesiogiai veikia šalies valdžios sprendimai.

TRADICIONALISTAS: Kokias išskirtąsias grupes Jūs turite galvoje?

PLIURALISTAS: Dvi yra akivaizdžios. Viena susideda iš asmenų, gyvenančių demokratinėje šalyje ir pavaldžių jos įstatymams, tokių kaip vaikai, svetimšaliai darbininkai, kiti svetimšaliai, net nelegalūs atvykėliai ir t.t. Aš nematau priimtino pagrindo sakyti, kad šių asmenų – pvz., vaikų, – gėris neturi būti vertinamas lygiai su suaugusiųjų, turinčių pilną pilietybę, gėriu.

TRADICIONALISTAS: Aš taip pat. Iš pradžių pasakiau, kad ieškoma bendruomenė būtų visi asmenys, gyvenantys konkrečioje valstybėje. Jūs nedelsdamas susiaurinote ją iki pilnateisių piliečių, ko aš nedariau. Reikšmingu ir vienodai traktuotinu gėriu aš laikyčiau kiekvieno asmens, gyvenančio kokioje nors šalyje, ar tiesiogiai pavaldaus jos įstatymams, gėrį.

PLIURALISTAS: Vertinu Jūsų patikslinimą. Bet šis sprendimas irgi netinka. Jis neatsižvelgia į antrą svarbią grupę: į asmenis, negyvenančius toje šalyje, ar asmenis, nepavaldžius jos įstatymams. Pavyzdžiui, kuo remdamiesi mes galime pamatuotai teigti, kad, vertinant Amerikos užsienio ir karinę politiką Vietnamo karo metu, vietnamiečių gėris turėjo būti ignoruojamas? Arba kad pritariant Amerikos politikai Centrinėje Amerikoje į to regiono žmonių gėrį atsižvelgti nebūtina?

MODERNISTAS: Leiskite man pastebėti du dalykus. Pirma, jokia valdžia lygiai neatsižvelgia į svetimšalių interesus, jeigu ji apskritai į juos atsižvelgia. Jūsų moralinis vertinimas tiktų bet kokiai valdžiai, ir demokratinei, ir nedemokratinei, ar ne? Kokia nors valdžia neišvengia moralinio vertinimo paprasčiausiai dėl to, kad ji yra nedemokratinė, nors šis žmonių moralinis vertinimas gali nedaryti jai jokio poveikio.

PLIURALISTAS: Sutinku. Bet dabar mus domina demokratinės valdžios, tiesa?

MODERNISTAS: Antra, atrodo, kad Jūs linkstate prie universalistinių kriterijų: bendrojo gėrio sritis ne mažesnė negu ta, kuri apima visus žmones – kai kurie žmonės pasakytų: pasaulio bendruomenė. Bet tokiu atveju ar Jūs nestumiate savo argumentacijos kopti laiptais aukštyn į pernelyg aukštą abstrakcijos lygmenį? Labai nusivilčiau, jei mes prieitume išvadą, kad bendrojo gėrio sritis turi būti arba parapinė mažo miesto-valstybės bendruomenė, kaip vienas kraštutinumas, arba bevil-

tiškai nepraktiškas pasaulinio masto kantiškasis universalizmas, kaip kitas kraštutinumas. Išties turi gi egzistuoti kažkas tarpiška.

PLIURALISTAS: Racionalus tarpinis diapazonas apimtų visus asmenis, veikiamus sprendimų. Labai nedaug politinių sprendimų veikia tiesiog visus žmones.

MODERNISTAS: Sprendimas pradėti branduolinį karą būtų kaip tik toks.

PLIURALISTAS: O tie, kurie priėmė tokį sprendimą, dėl to turėtų atsižvelgti į jo padarinius visiems žmonėms.

MODERNISTAS: Bent jau tokių sprendimų atveju mes galime apibrėžti šią sritį: tai visi žmonės. Bet turint galvoje kitus sprendimus apibrėžti sritį paprastai būtų neįmanoma. Jei Jūs savo sprendimą suvokiate paraidžiui, jis yra tobulybės viršūnė: o realiai – pseudosprendimas. Demokratiniai sprendimų priėmėjai būtų priversti atsižvelgti į mikroskopinius poveikius, apie kuriuos jie veikiausiai neturėtų jokio supratimo. O jei Jūs jo nesuvokiate paraidžiui, Jums derėtų Jūsų sritį apibrėžti pagrindžiama riba.

PLIURALISTAS: Man nežinomas joks visai patenkinamas Jūsų keliamos problemos sprendimas. Abejoju, ar toks išvis yra. Tačiau aš pasiūlyčiau du papildomus kriterijus, apibrėžiančius bendrojo gėrio sritį. Pirma, būtų pamatuota įvesti minimalaus slenksčio principą ir išskirti tuos, kurie veikiami nežymiai. Tarkime, kad mes sakome, jog ieškomasis agregatas yra visi tie asmenys, kurie tikriausiai yra žymiai veikiami sprendimų?

MODERNISTAS: Kaip Jūs nustatote "žymių" poveikių slenkstį?

PLIURALISTAS: Manau, kad neįmanomas joks bendras atsakymas. Sprendimas reikalingas kiekvienu konkrečiu atveju. Bet atkreipkite dėmesį, kad toji sritis gali apimti dar negimusius asmenis. Be to, atkreipkite dėmesį, kad asmenų grupė, paveikta vieno sprendimo, gali skirtis nuo grupės, paveiktos kito sprendimo; todėl specifinė bendrojo gėrio sritis gali labai įvairuoti, priklausomai nuo sprendžiamo reikalo.

MODERNISTAS: Aš negaliu įsivaizduoti, kaip kokia nors politinė sistema galėtų gyventi pagal tuos moralinius reikalavimus, kuriuos Jūs jai keliate.

Ar pliuralizmas ir poliarchija gali įgyvendinti bendrąjį gėrį?

PLIURALISTAS: Žinoma, tai kita svarbi problema: kaip įmanoma politiškai pasiekti bendrąjį gėrį ar bent jau priartėti prie jo? Monistinės demokratijos teorijos, tokios kaip Rousseau *Visuomenės sutartyje*, buvo linkusios priimti dvi prielaidas, nurodančias, kaip gali būti pasiektas bendrasis gėris. Pirma, poveikis asmenims, gyvenantiems už valstybės ribų, gali būti ignoruojamas. Antra, esant tam tikroms sąlygoms, iš piliečių gali būti laukiama veiksmų, kurie užtikrintų: "jų visuotinę savisaugą ir visuotinę gerovę" (Ruso Ž. Ž. Op. cit. Kn. 4, sk. 1. P. 228). Bet nė vienas iš šių teiginių nėra pagrįstas.

Kai dėl pirmojo, paprasčiausia nesąmonė sakyti, kad bendrojo gėrio sritis baigiasi ties valstybės siena, nepriklausomai nuo to, kokiu mastu tos valstybės valdžios sprendimai kenkia žmonėms, gyvenantiems už jos ribų.[8]

TRADICIONALISTAS: Bet taip pat neprotinga reikalauti, kad Rousseau išspręstų problemą, kurios niekada ir niekas nėra tinkamai išsprendęs.

PLIURALISTAS: Faktas yra tas, kad jis išties paliko ją neišspręstą. Tačiau net ignoruojant šią sunkią problemą kita prielaida yra tokia pat nepagrįsta. Galima tarti, kad bendrojo gėrio sritis apima visus tuos, gyvenančius valstybėje, kurie išskirti iš pilnos pilietybės. Bet kadangi jiems neleidžiama dalyvauti politiniame gyvenime, jų gerovės įtvirtinimas priklausys nuo dorybės – iš tikrųjų nuo altruizmo – tų, kurie turi teisę dalyvauti, t. y. nuo piliečių. Galbūt realu tikėtis, kad politiniame gyvenime žmonės veiks skatinami apsišvietusio savanaudiškumo motyvų, kurie – skubu tai pridurti – apima rūpinimąsi bendruomenės gyvenimo nauda. Ir nėra nerealistiška tikėtis, kad žmonės veiks altruistiškai tų atžvilgiu, su kuriais juos sieja gilūs ir intymūs meilės bei prieraišumo saitai. Bet kaipgi galima tikėtis, kad politiniame gyvenime žmonės visada elgsis altruistiškai.

MODERNISTAS: Turiu pasakyti, kad šiuo klausimu Rousseau, atrodo, yra nenuoseklus. Viena vertus, jis akivaizdžiai taria, kad geroje respublikoje piliečiai gali sudaryti tik labai mažą gyventojų dalį. Aš turiu galvoje jo liaupses Venecijai ir Ženevai, kaip patikimiems geros respublikos modeliams. Abiejuose miestuose pilnateisiai piliečiai sudarė mažumą, o Venecijoje – nepaprastai nedidelę mažumą. Kita vertus,

tikėjimas, kad tie piliečiai nepiliečių gėriui teiks tokią pat svarbą, kaip ir savajam, atrodo, prieštarauja paties Rousseau požiūriui į pilietinės dorybės motyvus. Netikiu, kad jis manė, jog piliečiai sieks bendrojo gėrio, skatinami grynai altruistinių motyvų. Veikiau jų bendrojo gėrio troškimas priklausė nuo apsišvietusio egoizmo ir visų gėrio palankaus sutapimo.[9]

PLIURALISTAS: O tai savo ruožtu suponuoja tokį homogenišką piliečių korpusą, kad visų interesai linkę sutapti, arba bent jau tie interesai labiau papildo vienas kitą, negu prieštarauja.

TRADICIONALISTAS: Bet mums nebūtina priimti tariamo Rousseau abejingumo priskyrimo klausimui. Tarkime, kurį laiką mes nekreipiame dėmesio į poveikį asmenims, gyvenantiems už demokratinės valstybės ribų. Dabar imkime priskiriančią demokratiją, kur kiekvienas suaugęs žmogus yra pilnateisis pilietis. Ar tokiu atveju negalėtume prieiti išvadą, kad į visų asmenų, gyvenančių toje pačioje valstybėje, gėrį būtų atsižvelgiama vienodai? Kai dėl vaikų, ar mes negalime pagrįstai tarti, kad jų interesais puikiausiai pasirūpins suaugusieji, arba tiesiogiai, kaip paternalistiniai autoritetai, atsakingi už vaikų gerovę, arba netiesiogiai, per tokius įstatymus, kurie, pagal suaugusiųjų norą, užtikrins vaikų apsaugą.

PLIURALISTAS: Jūsų pataisos gali duoti sprendimą, kurio pakaktų mažai monistinei politijai. Bet kai demokratinės idėjos paplito nacionalinėje valstybėje, tuoj pat buvo pastebėta, kad daugelis piliečių nebetikėjo, jog vien tik pilna pilietybė gali apsaugoti jų interesus. Ir visai pagrįstai. Kaip pabrėžė Tocqueville'is, kad apsaugotų ir įtvirtintų savo interesus, amerikiečiai apie 1832 m. jau buvo susijungę į be galo įvairias asociacijas. Jungtinėse Valstijose jau buvo atsiradusi pliuralistinė demokratija, tiksliau pasakius, – pliuralistinė baltųjų vyriškos lyties asmenų poliarchija. Tikrai, jei labai mažose ir homogeniškesnėse demokratinėse sistemose vien tik pilietybė galėjo užtikrinti lygų traktavimą, Tocqueville'io stebėjimai sustiprino požiūrį, kad didelėse šalies masto demokratinėse sistemose tik asociacijos galėjo užtikrinti, jog kiekvieno gėris būtų traktuojamas lygiai. Atrodė įtikinama, kad jei asociacijas buvo santykinai lengva sudaryti, ir jei faktiškai visi piliečiai turėjo pakankamai išgalių jose dalyvauti, tada net labai didelėse šalyse visų piliečių interesai valdžios sprendimų galėjo būti traktuojami lygiai. Ne tik savanoriškos asociacijos, bet ir vietinės demokratinės

valdžios, kurias galima laikyti ypatinga asociacijos atmaina, padėtų užtikrinti tai, kad būtų tinkamai atsižvelgiama į visų piliečių interesus.

MODERNISTAS: Visada?

PLIURALISTAS: Aš tuoj pat atskleisiu tam tikrus sunkumus. Bet pirmiausia norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį į tai, kad mano ką tik atvertoje perspektyvoje viešasis gėris nebūtinai yra kažkoks monolitinis tikslas, kuris gali ar turi būti įgyvendintas vienintelės suverenios valdžios. Nors kartais taip gali būti, veikiausiai dažniau konkreti "publika" susidės iš daugelio įvairių publikų, viena iš kurių gali turėti šiek tiek skirtingą gėrį ar interesų visumą. Žinoma, kaip tik to bijojo Rousseau: jo antinomija kartu buvo jo košmaras. Tačiau, nežiūrint Rousseau, didelėje šalies masto demokratinėje santvarkoje asociacinis pliuralizmas, susietas su žymia sprendimų decentralizacija (juos perleidžiant vietinių valdžių kompetencijon), padėtų užtikrinti, kad piliečių, priklausančių skirtingoms publikoms, interesai būtų daugiau ar mažiau traktuojami lygiai. Šia prasme viešasis gėris būtų įgyvendintas pliuralistinėje demokratijoje.

MODERNISTAS: Sakyčiau, nepaprastai optimistinė nuostata.

PLIURALISTAS: Tikrai taip. Užbėgdamas Jums už akių aš pasirengęs tarti, kad šis tariamai geras sprendimas turi mažų mažiausiai tris didelius trūkumus. Pirma, jis neišsprendžia problemos, kaip būtų galima atsižvelgti į asmenų, negyvenančių kokioje nors valstybėje ar šalyje, interesus. Galėtume pasakyti, kad tų asmenų interesai gali būti apsaugoti tik pačių piliečių pastangomis. Jei piliečiai tiki, kad jų šalyje negyvenančių asmenų interesai susiję su politiniais sprendimais, tie moraliniai vertinimai gali įeiti į politines diskusijas ir sprendimus. Tokia galimybė nėra visiškai nereali. Pavyzdžiui, Amerikos vyriausybės politikos, susijusios su Vietnamo karu, kritikai dažnai pabrėždavo žiaurius Amerikos karinių veiksmų padarinius Vietnamo gyventojams; o Amerikos politikos Centrinėje Amerikoje kritikai – JAV piliečiai – daugiausia pabrėždavo žalingus padarinius to regiono žmonėms. Tačiau būtų kvaila manyti, kad tie moraliniai pilnateisių piliečių jausmai pakankamai garantuoja, kad priimant politinius sprendimus bus tinkamai atsižvelgta į kokioje nors šalyje negyvenančių asmenų interesus.

MODERNISTAS: Iš tikrųjų tokia prielaida prieštarautų vienam iš pamatinių demokratinio proceso pateisinimų: kad, kaip sako Johnas Stuartas Millis: "Kiekvienas yra vienintelis patikimas savo teisių ir intere-

sų sargybinis", – tai teiginys, kurį jis laikė "viena iš tų sveiko proto (*prudence*) maksimų, pagal kurią nesąmoningai veikia kiekvienas asmuo, sugebantis tvarkyti savo reikalus, kuriais jis suinteresuotas".[10]

PLIURALISTAS: Net jei mes darome išvadą, kad politika beveik tikrai tinkamai neatsižvelgs į svetimšalių interesus, šis trūkumas nėra būdingas pliuralistinei demokratijai ar, juo labiau, demokratinei valstybei. Tai visų politinių santvarkų, tiek demokratinių, tiek nedemokratinių, problema. Kadangi šis trūkumas nesisieja su pliuralizmu kaip tokiu, dabar, kai aš nustačiau, kad šios problemos neišsprendžia jokia politinė sistema, ar galiu tęsti?

TRADICIONALISTAS: Prašom tęsti. Nors aš turiu pasakyti, kad palyginus su kitomis formomis monistinė demokratija man atrodo vis geresnė ir geresnė.

PLIURALISTAS: Aš pateikiau Jums portretą be pagražinimų. Jūsų idealizuota monistinė demokratija ne tik nusitrynė visus randus; jai buvo padaryta sudėtinga kosmetinė ją pagražinusi veido operacija.

MODERNISTAS: Malonėkite mažiau polemikos ir arčiau prie esmės.

PLIURALISTAS: Na, tęsiant kalbą apie trūkumus, antrasis mano ką tik nužymėto sprendimo trūkumas liečia asmenis, gyvenančius šalies *viduje*, kurie pagal mūsų prielaidas yra pilnateisiai piliečiai, jei tik yra suaugę. Bet, tarkime, kad kai kurie piliečiai susijungę į asociacijas, o kai kurie, – ne. Tokiu atveju – tikrai neretu demokratinėse šalyse – į susijungusiųjų interesus beveik be abejonės atsižvelgiama labiau negu į nesusijungusiųjų interesus. Kartais priimant politinius sprendimus nesusijungusiųjų interesai bus beveik visai ignoruojami.

MODERNISTAS: Bet juk šiuo požiūriu ne visos poliarchijos yra vienodos, ar ne?

PLIURALISTAS: Žinoma, ne, ir nepaprastai svarbu suprasti, kad demokratinės šalys išties labai įvairuoja organizacinio pliuralizmo išsidėstymo požiūriu. Pavyzdžiui, kai kuriose šalyse, tokiose kaip Švedija ir Norvegija, didžiosios ekonominių grupių – verslo, profesinės, fermerių, vartotojų – asociacijos yra ir labai priskiriančios, ir labai centralizuotos. Šiose korporacinio pliuralizmo sistemose beveik kiekvienas priklauso vienai iš organizacijų, įtrauktų į nacionalines derybas. Kaip ryškus kontrastas kitose šalyse, tokiose kaip Britanija ir Jungtinės Valstijos, ekonominės organizacijos nėra labai priskiriančios ir labiau decentralizuotos, todėl sandėriai gali būti sudarinėjami į tas organiza-

cijas neįeinančių asmenų sąskaita. Tačiau net ten, kur ekonominės organizacijos yra labai priskiriančios, paprastai jos negina neekonominių interesų, o dauguma piliečių tikrai turi ne tik ekonominių, bet ir kitokių interesų. Netgi labai priskiriančios nacionalinių derybų sistemos neužtikrina, kad reikalų, išeinančių už nacionalinių derybų ribų, atžvilgiu, į įvairius piliečių interesus apskritai bus atsižvelgiama vienodai. Šiuose reikaluose organizacinių resursų skirtumai skirtingai įtakos sprendimus.

TRADICIONALISTAS: Kodėl priskyrimo principo Jūs netaikote ir organizacijoms? Kaip panašus monistinės demokratijos defektas gali būti išgydytas visus suaugusiuosius priskiriant demui, taip tinkamas vaistas pliuralistinei demokratijai galėtų būti garantija, kad kiekvienas pilietis turėtų daugiau ar mažiau vienodas galimybes įeiti į organizacijas.

PLIURALISTAS: Kaip čia yra? Kai aš nurodau pliuralizmo trūkumus, Jūs puolate jį ginti. Tačiau aš nelabai tikiu Jūsų atsivertimu. Šiaip ar taip, viena problema, susijusi su Jūsų sprendimu, yra ta, kad net jei *kiekvienas* priklausytų kokiai nors organizacijai, ir todėl jokie svarbūs interesai nebūtų neįvertinti priimant demokratinius sprendimus, iš to neplauktų neišvengiama išvada, kad į kiekvieno piliečio gėrį būtų atsižvelgiama lygiai.

TRADICIONALISTAS: Kodėl ne?

PLIURALISTAS: Ar mes nepasikeičiame vietomis? Pliuralistinės demokratijos idėja iškelia pamatinį klausimą, kurio į Jus panašūs monistinės demokratijos šalininkai gali vengti. Ar mes turėtume siekti lygybės tarp individualių *piliečių*, ar lygios įtakos lemtingiems sprendimams iš *organizacijų*? Lygaus interesų traktavimo principas nukreiptas į asmenis, ne į organizacijas. Lygiai taip pat ir balsavimo lygybės principas. Jeigu kokia nors organizacija, turinti penkis šimtus narių, darytų tokią pat įtaką kolektyviniams sprendimams kaip ir asociacija, apimanti penkiasdešimt tūkstančių narių, balsavimo lygybė būtų panaikinta. Jeigu visose asociacijose piliečių nebūtų tiek pat, tada vienoda asociacijų įtaka neišvengiamai sukurtų piliečių įtakos nelygybę. Tačiau piliečių įvairiose asociacijose niekada nėra tiek pat.

MODERNISTAS: Ar Jūs išvengtumėte šios dilemos, jeigu atstovavimo parlamente pagrindas būtų ne teritorinės, o veikiau funkcinės grupės? Gildijų socialistai kadaise žaidė tokiais pasiūlymais.

PLIURALISTAS: Trečiojo dešimtmečio gildijų socialistai – pvz., tokie

kaip G. D. H. Cole'as, – buvo nesavalaikiai kairieji pliuralistai, veikę tuo metu, kai vyravo centralizuotos socialistinės ekonominės ir politinės santvarkos monistinės vizijos. Tačiau, nelaimei, jiems ir kitiems funkcinio atstovavimo šalininkams niekada nepavyko išvengti šios dilemos. Arba "pramonės parlamentas", sudarytas iš ekonominių asociacijų, pažeistų pačių piliečių balsavimo lygybės principą, kurio funkcinio atstovavimo šalininkai nesugebėjo pagrįsti; arba, kitu atveju, piliečių balsų lygybė būtų kaip nors išsaugota; tačiau atrodytų, kad šitai reikalauja, jog asociacijos svoris parlamente būtų tiesiog proporcingas nariais laikomų asmenų skaičiui. Bet tuomet man sunku suprasti, kuo funkcinis atstovavimas būtų žymiai pranašesnis už teritorinį atstovavimą. Galbūt skirtingas, tačiau aiškiai pranašesnis? Ne. Faktiškai korporacinio pliuralizmo – ar, jei norite, demokratinio korporatyvizmo – sistemos, atsiradusios Skandinavijos šalyse, labai išryškina šią problemą. Šiuo atveju lemtingų ekonominių sprendimų kontrolė, kurią pagal įprastinę demokratinę teoriją turėtų vykdyti piliečių atstovai parlamente ir vyriausybėje, žymiu mastu perkeliama į savotišką nerinktą pramonės parlamentą, – funkcinį įstatymų leidybos institutą, jei norite, – susidedantį iš didžiausių asociacijų vadovų. Tariant pranašiškais Steino Rokkano žodžiais, parašytais prieš daugelį metų Norvegijos aprašyme, "Skaitmeninė demokratija ir korporacinis pliuralizmas: balsai skaičiuojami, bet lemia resursai" (Rokkan 1965, 105).

Tradicionalistas: Aš iš tikrųjų pradedu stebėtis, kaip Jūs galite ir toliau galvoti, kad pliuralistinė demokratija yra pranašesnė už monistinę?

Pliuralistas: Žinau, kokia pagunda galvoti, kad galime išspręsti pliuralizmo problemas, eliminuodami organizacinį pliuralizmą ir šitaip atkurdami monistinės demokratijos idealus, institucijas ir praktiką. Bet jei mes norime išsaugoti valdžią nacionalinės valstybės ar šalies mastu, tai pagundai turėtume priešintis. Pliuralizmo sunaikinimas reikalautų autoritarinio režimo, kuris šiam reikalui panaudotų kraštutinę prievartą. Monistinė sistema yra idealas, tinkamas autoritarizmui; ji negali būti demokratų idealas. Vienaip ar kitaip, tačiau mūsų laikų demokratas turi būti ir pliuralistas.

* * *

Tradicionalisto, Modernisto ir Pliuralisto pokalbis nutrūksta, mums palikdamas tris klausimus. Pirma, apibrėžiant bendrąjį gėrį, į *kieno*

gėrį turėtų būti atsižvelgta? Atsakymas – dabar jis turėtų būti akivaizdus – yra tas, kad priimant kolektyvinius sprendimus turi būti atsižvelgiama į visų asmenų, kuriuos sprendimas žymiai veikia, gėrį. Tačiau aišku, kad šio atsakymo pritaikymą praktikoje nepaprastai komplikuoja pliuralizmas, egzistuojantis demokratinių šalių *viduje*, pliuralizmas, egzistuojantis *tarp* demokratinių šalių, ir asmenų, gyvenančių už demokratinės šalies ribų ir rimtai veikiamų tų sprendimų, kurie priimami šalies viduje, egzistavimas.

Antra, *kaip* bendrasis gėris gali būti geriausiai apibrėžiamas kolektyviniuose sprendimuose? Pliuralizme taip pat glūdi sunkumai, trukdantys surasti patenkinamą šio klausimo sprendimą. Nors mes priėjome išvadą, kad demokratinis procesas teikia geriausią galimybę priimti saistančius kolektyvinius sprendimus, didelė politinė visuomenė (konkrečiau – šalis) apima skirtingas asociacijas ir politinius junginius ar junginių tipus, ir kiekvienas iš jų gali iškelti alternatyvinę ir konfliktinę pretenziją, kad būtent *jis* yra tinkamas demokratinis junginys ir galbūt *vienintelis* tinkamas junginys, galintis priimti kolektyvinius sprendimus atitinkamu klausimu. Taigi kaip mes turėtume nustatyti, koks junginys ar junginio tipas yra tinkamas priimti šituos sprendimus? Į šį klausimą iš dalies atsakėme 14 skyriuje, ir kitame skyriuje aš trumpam sugrįšiu prie šio atsakymo.

Trečia, klausimas, atsakymas į kurį pasirodė esąs labai silpnas: *Koks* yra bendrojo gėrio substancinis turinys? Dar kartą pabrėžkime, kad atsakymo ieškojimas yra komplikuojamas moderniųjų demokratinių šalių pliuralizmo, kur įvairovė kartais, atrodo, susilpnina bendrus interesus beveik iki nulio ar, kaip galėtų įrodinėti Modernistas, visiškai iki nulio. Kitame skyriuje noriu parodyti, kodėl manau, jog toks atsakymas, nors ir gundantis, yra klaidingas.

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS

Bendrasis gėris kaip procesas ir substancija

Tradicionalisto, Modernisto ir Pliuralisto diskusija, išskleista ankstesniame skyriuje, mus verčia apsvarstyti galimus sprendimus. Jei, kaip teigia Pliuralistas ir esu įsitikinęs aš, asociacinis pliuralizmas yra neišvengiamas šalies masto demokratijoje; ir jei jis yra neišvengiamas bei siektinas didelio masto demokratijoje; ir, jei nežiūrint to, jis nepajėgtų užtikrinti, kad viešieji sprendimai apskritai įgyvendintų visų gėrį, ar galima pataisyti, jei ne pašalinti, jo trūkumus?

SUGRĮŽIMAS PRIE PRARASTOSIOS TRADICIJOS[1]

Tradicionalistas mano, kad sprendimas yra toks: atgaivinti senąją pilietinės dorybės ir bendrojo gėrio koncepciją, ypač tą, kuri įkūnyta aristoteliškoje tradicijoje ir tame, ką kai kurie autoriai pavadino respublikine tradicija.[2]

Šia dvasia kartais įrodinėjama, o dar dažniau turima galvoje, jog kadaise kažkur egzistavo pilietinės dorybės aukso amžius, kur viešąjį gyvenimą daugiausia valdė visuotinis atsidavimas bendrajam gėriui. Tačiau (įrodinėjama toliau) tikėjimas į bendrąjį gėrį susilpnėjo, net išnyko, jį išstūmė tikėjimas į egoizmą, radikalų moralinį realiatyvizmą, pozityvizmą ir kitokias koncepcijas, priešiškas tikėjimui į bendrąjį gėrį.

Kada ir kur egzistavo aukso amžius, kada ir kur jis pasibaigė – šie klausimai paženklinti dviprasmybe ir nesutarimu. Alisdairo MacInty-

re'o požiūriu, aristoteliškoji tradicija Europoje išsilaikė "aštuoniolika ar devyniolika šimtmečių po Aristotelio", kai "modernusis pasaulis pradėjo sistemiškai atmetinėti klasikinį požiūrį į žmogaus prigimtį – o kartu ir didelę dalį to, kas buvo svarbiausia moralei" (1984, 165). Pocockas šią tradiciją pratęsia net toliau. Nors moderniųjų respublikinių idėjų pradmenis jis randa Aristotelio filosofijoje ir aristotelinėje Viduramžių tradicijoje, anot jo interpretacijos, tos idėjos lemtingai kristalizavosi pilietiniame Florencijos humanizme, kuris savo ruožtu "sudaro žymią vėlesnės Europos ir Amerikos politinės savimonės palikimo dalį" (1975, 84). Gordonas Woodas manė, kad "Individo interesų aukojimas didesniam visumos gėriui suformavo respublikonizmo esmę ir davė amerikiečiams idealistinį jų Revoliucijos tikslą... Šita respublikoniškoji ideologija ir suponavo, ir padėjo amerikiečiams suformuoti koncepciją, kaip turėtų būti sudaryta ir valdoma jų visuomenė bei politika" (1969, 54).

Išvada, kurią, kaip tikimasi, mes galime prieiti, yra ta, kad mes turime atmesti modernybę ir sugrįžti prie aristoteliškųjų ar respublikoniškųjų aukso amžiaus tikėjimų. Nors tokia išvada dažnai yra tik implicitiška, MacIntyre'as ją eksplikuoja: "Modernioji sisteminė politika, liberali, konservatyvi, radikali ar socialistinė, turi būti atmesta remiantis požiūriu, kuris išsaugo tikrą ištikimybę dorybių tradicijai; juk pati modernioji politika savo institucinėmis formomis sistemingai atmeta tą tradiciją" (255).

Tačiau, nors šis ir kiti teoretikai ragina mus sugrįžti prie senesnių politinės dorybės ir bendrojo gėrio tradicijų, jie net neužsimena apie faktus, rodančius, kad modernusis politinis gyvenimas demokratinėse šalyse yra ne toks moralus ir doras ar kad asmenys, dalyvaujantys viešajame gyvenime, yra ne taip atsidavę viešajam gėriui, palyginus su tuo, kas buvo per daugelį amžių, kai jų aprašomos tradicijos viešpatavo intelektualiniame gyvenime. Ką jie pateikia (ir kiek jų aprašymai būtų vertingi, tai yra *visa*, ką jie pateikia) yra palyginti nedaugelio įžymių žmonių moralinių ir filosofinių *pažiūrų* – bent jau tokiu mastu, kokiu tos pažiūros buvo užrašytos, – tam tikrų aspektų aprašymai. Tačiau jie neparodo (ar nebando parodyti), kad tuo metu, kai tokios pažiūros buvo paplitusios tarp elitų, politinis gyvenimas net iš tolo nepriminė idealo, įkūnyto toje "tradicijoje", ir dar menkiau siejosi su jos išliaupsintais reikalavimais. Iš tikrųjų nė vienas iš mano paminėtų

autorių net neteigia, kad politinis gyvenimas kaip nors būtų labai veikiamas idealo. Woodas ir MacIntyre'as aiškiai atmeta tokį teiginį.[3]

Ir labai pagrįstai. Galiausiai, Machiavelli *Valdove* parodytas toks Italijos politinis gyvenimas, kokį tuo metu Machiavelli matė. Politinių idealų prieštaravimas politinei tikrovei šokiravo jo amžininkus. Pagal kai kuriuos aiškinimus, tai buvo šokas, nuo kurio aristoteliškoji tradicija niekada pilnai neatsigavo.

Jei dvejonės dėl aristoteliškosios ir respublikoniškosios tradicijos žlugimo ar nunykimo interpretuojamos griežtai remiantis teoretikų pateiktais faktais, iš tikrųjų dejuojama dėl žlugimo ir nunykimo tam tikrų *pažiūrų* į dorybę ir bendrąjį gėrį, kurios tam tikrose vietose ir tam tikru metu tarp tam tikrų elitų buvo paplitusios labiau, negu galėtume pasakyti (taip įrodinėjama) apie praeitą amžių ar panašiai. Bet jeigu tokios pažiūros nenulėmė padoresnio elgesio viešuose reikaluose lyginant su tuo, kuris egzistavo paskutiniu metu, ar reikia taip dejuoti, kad jos išnyko? Be to, ar nėra įmanoma, kad politinės ideologijos, taip menkai susijusios su politine tikrove, atgaivinimas padarytų daugiau žalos, aptemdydamas tikrovę, negu naudos, skatindamas pilietinę dorybę? Jei šiandien Machiavelli *Valdovas* šokiruoja mus mažiau nei jo amžininkus, tai ne todėl, kad politinis gyvenimas moderniose demokratinėse šalyse yra blogesnis už tą, kuris buvo Italijos miestuose-valstybėse, – galbūt jis yra daug doresnis ir altruistiškesnis, – o todėl, kad, įpratę politinį gyvenimą idealiose valstybėse skirti nuo politinio gyvenimo realiose valstybėse, mes mažiau linkę kasdienę politiką apgaubti idealizacijos šydu.

SUGRĮŽIMAS Į MAŽĄ BENDRUOMENĘ

Kaip gali būti atgaivintos prarastos aristotelizmo ir respublikonizmo tradicijos kartu su "bendruomene" ir bendruomeninėmis dorybėmis, nėra aišku. Teoretikų pamokslai vargu ar ką lemia. Tačiau aš suprantu, kad pasiūlyti ką nors įtikinama neįmanoma.

Vienas pasiūlymas – atgaivinti mažą bendruomenę. Akivaizdu, kad toks yra MacIntyre'o sprendimas. Jis brėžia analogiją tarp mūsų moderniojo laikotarpio ir "tos epochos, kai Romos imperija slinko į Tamsiuosius amžius", kai, "užuot palaikę Romos *imperium*", tai,

ką geros valios vyrai ir moterys ...stengėsi įgyvendinti – dažnai net gerai nesuprasdami, ką daro – buvo kūrimas naujų formų bendruomenės, kurioje galėtų būti išsaugotas moralus gyvenimas ir todėl tiek moralė, tiek pilietiškumas galėtų pergyventi ateinančius barbarybės ir tamsos amžius. Jei manasis mūsų moralinės situacijos supratimas yra teisingas, privalome daryti išvadą, kad dabar mes irgi pasiekėme tą posūkio tašką. Svarbiausia šiuo metu kurti vietines bendruomenes, kuriose būtų galima išsaugoti pilietiškumą, intelektualinį ir moralinį gyvenimą per naujus, mus jau užgriūvančius, tamsiuosius amžius (263).

Bet kokios galėtų būti tos naujos bendruomenės formos ir kaip jos turėtų atsirasti, to jis neatskleidžia.[4]

Saugios vietos mažesnėms bendruomenėms statyba modernybės ir postmodernybės audroje yra patraukli vizija. Ji artima ir man (plg. Dahl 1967). Bet kaip bendrojo gėrio problemos sprendimas ši vizija paženklinta dviem lemtingais trūkumais. Pirma, moderniajame pasaulyje elementariausių gero gyvenimo sąlygų negali užtikrinti tokie maži politiniai junginiai, kad jie būtų homogeniški ir konsensiniai; o junginiai, pakankamai dideli, kad užtikrintų bent jau kai kurias iš tų sąlygų, beveik be abejonės yra pernelyg dideli, kad būtų homogeniški ir konsensiniai. Kadangi dėl mažo bendruomenės dydžio jos narių bendrojo gėrio įvertinimas neišvengiamai susivestų į smulkius klausimus, šio skyriaus klausimai nebūtų nagrinėjami; jų tik būtų išvengta. Tačiau politinė bendruomenė, pakankamai didelė, kad jos politinis gyvenimas būtų gyvybiškai svarbus jos piliečiams, kartu turėtų būti tokia didelė, kad apimtų asociacijų įvairovę ir – kaip tik to bijojo Rousseau – jos piliečiai laikytųsi prieštaraujančių pažiūrų į tai, kas sudaro bendrąjį gėrį, ir į politiką, kurios dėka jis lengviausiai pasiekiamas.[5]

Antra, net jei dauguma demokratinių šalių žmonių gyventų mažesnėse demokratiškose homogeniškesnėse ir labiau konsensinėse bendruomenėse, visos problemos, susijusios su bendrojo gėrio idėja ir aptartos anksčiau šiame skyriuje, vis tiek iškiltų didesnėje politinėje visuomenėje, kurios viduje tos bendruomenės egzistuotų. Dėl priežasčių, tyrinėtų 15 ir 16 skyriuje, nepanašu, kad permainos, atsirandančios dėl demokratijos perslinkio į labai plataus masto nacionalinę valstybę, gali būti grįžtamos. Taip tankiai kaip mūsų apgyvendintame pasaulyje, universaliai susietame komunikacijų, kelionių, technologijos, ekonominio gyvenimo, bendros grėsmės aplinkai ir nuolatinio branduolinės katastrofos pavojaus, absurdiška tarti, kad politinis gy-

venimas gali skleistis tik mažose, autonominėse bendruomenėse. Pačios mažos bendruomenės ir jos dorybių išsaugojimas būtinai reikalautų didesnių, net gigantiškų, politinių sistemų paramos ir apsaugos. Daug lemtingiausių žmogaus gerovės klausimų būtų neišvengiamai įtraukta į daug didesnių ir labiau priskiriančių, pačią mažą bendruomenę labai pranokstančių politinių sistemų dienotvarkę. Ir šioms didesnėms sistemoms vis viena iškiltų tie klausimai, nuo kurių mes pradėjome: į kieno gėrį turi būti atsižvelgta priimant demokratinius sprendimus? Ir kaip (jeigu apskritai) įmanoma šių asmenų bendrąjį gėrį įvesti į demokratines procedūras?

Kad ir koks būtų vertingas mažų bendruomenių kūrimas, jis neišsprendžia pamatinių bendrojo gėrio problemų.

EKONOMINIŲ STRUKTŪRŲ KEITIMAS

Ar interesų įvairovė ir konfliktai, tokie būdingi demokratinėms politinėms santvarkoms, negali būti sumažinti iš pagrindų keičiant ekonominę santvarką – jei, tarkime, ekonominės įmonės taptų viešąja ar visuomenine nuosavybe?

Šis požiūris, nors ir paplitęs, ypač tarp socialistų, man irgi atrodo klaidingas. Perėjimas nuo "privačios" prie "visuomeninės" ar "viešosios" nuosavybės nebūtinai turi sumažinti šalies organizacijų – net ekonominių ar kito tipo darinių – skaičių ir autonomiją. Svarbu kelti klausimą ne apie tai, ar įmonės yra privačios, ar visuomeninės nuosavybės objektas, o apie tai, ar – ir kokiu mastu – decentralizuojami ekonominiai sprendimai, t.y. apie įmonių turimą autonomijos laipsnį. Tai atrodo teoriškai nepriklausoma nuo nuosavybės formų, tad ir nuo "kapitalizmo" ar "socializmo". Privati ekonomika gali (bet nebūtinai turi) būti labai decentralizuota; socialistinė ekonomika gali būti labai centralizuota, bet, kaip rodo Jugoslavijos pavyzdys, nebūtinai turi būti tokia.

Tačiau būtų galima teigti, kad perėjimas nuo privačios prie visuomeniškai ar viešai įsavintos ekonomikos neišvengiamai pašalintų ar bent jau labai sumažintų interesų konfliktus, būdingus kapitalizmui. Kadangi piliečiai turėtų daugiau bendrų negu konfliktuojančių interesų, jiems būtų lengviau susitelkti aplink viešąjį ar bendrąjį gėrį. Taigi

tos dvi problemos, kurias mes nagrinėjame šiame skyriuje, galėtų būti išspręstos bent jau kokioje nors šalyje gyvenančių žmonių atžvilgiu. Nors aš manau, kad tokia argumentacija turi privalumų, kartu esu įsitikinęs, kad ji dažnai veda prie iliuzinių vilčių, perdedančių tą mastą, kuriuo socialistinė santvarka sumažintų politinius bei ekonominius konfliktus ir įgyvendintų socialinę harmoniją. Visų pirma, jokiu būdu ne visi konfliktai yra ekonominiai. Iš tikrųjų sunkiausiai įveikiami konfliktai dažnai yra neekonominiai: jie susiję su religija, rase, tautybe, etniniais vaidais, kalba, prieraišumu prie regiono ir t.t. Arba jų ištakos glūdi ideologijose, etiniuose principuose ir suvokimo, mąstymo, veikimo pasaulyje ir poveikio jam būduose. Be to, decentralizuotoje ekonominėje santvarkoje, įsavintoje visuomeniškai arba ne, interesai labiau susiję su konkrečia įmone ar ekonomikos sektoriumi, o ne su kokia nors abstrakčia bendrojo gėrio sąvoka. Jugoslavija šiuo metu pateikia faktų, patvirtinančių šiuos abu teiginius. Tikrai nebūtų labai perdėta sakyti, kad jokioje demokratinėje pasaulio šalyje, išskyrus Indiją, publika nėra labiau susiskaldžiusi negu šių dienų Jugoslavijoje. Jei mums reikia laboratorinio įrodymo, kaip menkai visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė pati savaime gali padėti įvairovei integruotis į vienybę, Jugoslavija yra svarus pavyzdys.

ATSISAKANT UTOPIJŲ: SOCIALINIS IR KULTŪRINIS RELIATYVIZMAS

Kaip teigė ir Modernistas, ir Pliuralistas, pliuralistinėje šalyje, turinčioje netgi vidutiniškai sudėtingą visuomenę, t.y. bet kokioje šiuolaikinėje demokratinėje šalyje, sunku apibrėžti "vienintelį bendrąjį gėrį" (*the common good*])taip tiksliai, kad būtų galima juo vadovautis priimant kolektyvinius sprendimus. Visi trys terminai – "vienintelis", "bendrasis" ir "gėris" – mažų mažiausiai problemiški.

Viena alternatyva – atsisakyti pastangos surasti *bendrąjį* gėrį ar bendrųjų gėrių paketą visiems žmonėms ir visai kolektyvinių sprendimų erdvei, o vietoj to ieškoti žmonėms gėrio įvairiose kolektyvinių sprendimų sferose. Knygoje *Teisingumo sferos* (*Spheres of Justice*, 1983) Michaelas Walzeris siūlo kaip tik tokį sprendimą. Žinoma, problema, kurios jis imasi, yra ne "bendrasis gėris" pats savaime, o

skirstomasis teisingumas. Tačiau kadangi faktiškai kiekviena bendrojo gėrio išsklaida apibrėžia teisingumą kaip vieną lemtingiausių bendrųjų gėrių, jo argumentacija tiesiogiai liečia šiame skyriuje aptariamas problemas. Kaip pažymi Walzeris, skirstomasis teisingumas siejasi su gėrybių paskirstymu žmonėms. Bendruomeninis gyvenimas duoda įvairiausių gėrybių, kurios tam tikru būdu skirstomos bendruomenės nariams: be kitų, tai saugumas, gerovė, pinigai, prekės, darbas, poilsis, išsilavinimas ar politinė galia. Todėl šių gėrybių paskirstymas palenktas moralinėms normoms, įgalinančioms skirstomąjį teisingumą (6, 63 ir toliau).

Keli Walzerio argumentacijos aspektai ypač svarbūs šio skyriaus problemoms. Pirma, jis sako, kad tokios ką tik paminėtos gėrybės sudaro skirtingas skirstomojo teisingumo sferas. Kas būtų tinkamas kriterijus skirstant socialinę gėrybę vienoje sferoje, tokioje kaip pinigai, netiktų kitoje, tokioje kaip politinė galia. Todėl bendri, visuotiniai skirstymo principai, galiojantys visoms sferoms, daugiausia beprasmiški. Iš tiesų, nesama vienintelio mato, tinkančio visiems skirstymams. Tačiau esama tinkamų matų "kiekvienai socialinei gėrybei ir kiekvienai skirstomajai sferai kiekvienoje konkrečioje visuomenėje" (10).

Antra, matai, tinkantys konkrečiai sferai yra visiškai išvesti iš "socialinių prasmių", egzistuojančių toje konkrečioje bendruomenėje. "Skirstomieji kriterijai ir tvarkos yra būdingi ne gėriui savaime, bet socialiniam gėriui. Jei mes žinome, koks jis yra, ką jis reiškia tiems, kuriems jis yra gėris, mes suprantame kaip, kieno ir kokiu tikslu jis turi būti paskirstytas. Visi paskirstymai yra teisingi arba neteisingi priklausomai nuo atitinkamų gėrybių socialinių prasmių" (9). Taigi pagrindžiant skirstymo principus negalima racionaliai apeliuoti į kokią nors "aukštesnę" pagrindimo formą, tokią kaip protas, visuomenės sutartis, prigimtis, prigimtinis įstatymas, intuicija ar procesas. Aukščiausia apeliacinė instancija yra socialinė prasmė. "Teisingumas yra įsišaknijęs į skirtingus vietų, ambicijų, darbų, visokiausių dalykų, sudarančių bendrą gyvenimo būdą, supratimus. Nekreipti dėmesio į šiuos supratimus, reiškia (visada) veikti neteisingai" (314).

Trečia, tai reiškia, kad teisingumas (ir tokiu pat mastu bendrasis gėris) yra kultūriškai reliatyvus. Jis būdingas ne tik savo konkrečiai sferai, tokiai kaip pinigai arba galia, bet ir tam tikram konkrečios

žmonių grupės laikui, vietai, istorinei patirčiai ir kultūrai. "Kiekvienas substancinis skirstomojo teisingumo aprašas yra vietinis aprašas" (314). Walzeris nevengia savo kultūrinio reliatyvizmo padarinių. Jo požiūriu, net tradicinė indų kastų sistema bei privilegijos būtų teisingos, jei nuostatos (*understandings*), valdančios kaimo gyvenimą, iš tikrųjų bendros [visai bendruomenei]" (313).[6]

Ketvirta, Walzeris atsako į lemtingą klausimą: *kieno* socialinės prasmės apibrėžimai yra (ar turėtų būti) lemiami? Kokioje specifinėje asmenų grupėje mes turime ieškoti socialinio supratimo, apibrėžiančio teisingumą? Walzeris atsako, kad tai "politinė bendruomenė". Ši politinė bendruomenė,

> žinoma, nėra uždaras skirstomasis pasaulis: tik visų pasaulis (the world) yra tikras skirstomasis pasaulis... Nežiūrint to, galbūt tik per politinę bendruomenę mes galime labiausiai priartėti prie bendrų prasmių pasaulio. Kalba, istorija ir kultūra suartėja (čia suartėja labiau negu kur nors kitur), kad sukurtų kolektyvinę sąmonę (28).

Jis mano, kad konkretesni politinės bendruomenės pavidalai yra "miestai, šalys ir valstybės, kurios per ilgus laikotarpius suformavo savo vidinį gyvenimą" (30).

Mano galva, kaip tik per šią nelabai tikslią politinės bendruomenės sąvoką atsiskleidžia vienas iš keleto Walzerio argumentacijos trūkumų. Kaip matėme 14 skyriuje, klausimas apie tai, kas sudaro "politinę bendruomenę", tinkamą demokratijos procesui, savaime yra labai problemiškas. Nors Walzeris parodo, kodėl skirtingi teisingumo principai tinka skirtingiems socialiniams tikslams, jis detaliau neapmąsto galimybės, kad didesnė politinė bendruomenė (vartojant jo paties žodžius) gali susidėti iš mažesnių politinių bendruomenių; kaip teisingai tvirtino Rousseau, mažesnės bendruomenės gėris gali nesutapti su didesnės bendruomenės gėriu, o vienos mažesnės bendruomenės gėris nebūtinai turi sutapti su kitos gėriu. Tačiau kaip skirtingos gėrybės pateisina skirtingus paskirstymo principus, taip skirtingos politinės bendruomenės, susijungusios į labiau priskiriančią politinę bendruomenę, irgi pateisina skirtingas specifines bendrojo gėrio koncepcijas.

Antrasis sunkumas kyla dėl nepaprastai reliatyvių socialinių prasmių, kurios atsiranda skirtingose grupėse, sudarančiose didelę politinę bendruomenę, tokią kaip šalis, ir dėl šių skirtingų prasmių dažnai

sukeliamų konfliktų. Imkime teisingumą. Jei teisingumas konkrečioje sferoje skirtingiems "politinės bendruomenės" nariams reiškia kažką skirtinga, kaip tie konfliktai gali būti išspręsti? Nors jis pripažįsta konfliktų galimybę, jo sprendimas yra neaiškus. Ar jie turi būti pašalinti pasitelkiant daugumos valdžią? Jei taip, kokio junginio daugumos? Ir kodėl *šito* junginio?

Imkime konkretų atvejį. Jei visada neteisinga ignoruoti bendrus kokios nors politinės bendruomenės narių įsitikinimus (312–314), ar tokiu atveju buvo neteisinga, kad JAV federaliniai pareigūnai septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje ignoravo baltųjų pietiečių "teisingumo" socialines prasmes? Esu tikras, Walzeris pasakytų, kad teisingumas reikalavo ignoruoti baltųjų pietiečių teisingumo sampratą. Bet aš nesuprantu, kaip jis tai galėtų sakyti, nepažeisdamas savo argumentacijos prielaidos: kad teisingumas yra ir gali būti tik socialinėse prasmėse. Jis nedvejotų sutikdamas, kad Amerikos Pietų praktika išskyrė juoduosius iš Pietų, taigi ir iš Jungtinių Valstijų politinės bendruomenės. Bet juk tas išskyrimas buvo "teisingas" pagal tai, kokią "socialinę prasmę" daugelis baltųjų pietiečių teikė narystei politinėje bendruomenėje. Kuo remiantis kai kurių amerikiečių teisingumui teikiamai socialinei prasmei galima teikti pirmenybę prieš kitų amerikiečių teikiamą socialinę prasmę? Reliatyvizmas gali patenkinti *aprašant* teisingumą, bet ar juo galima tenkintis *normuojant* teisingumą?

Taigi galiausiai didžiausias Walzerio argumentacijos trūkumas, man atrodo, yra dėmesio *procesui* stoka. Tačiau prieš sustodamas prie šio trūkumo noriu dar kartą pabrėžti jo argumentacijos svarbą šio skyriaus problematikai.

Detaliai aptardamas teisingumo prasmę įvairiose jo išskiriamose sferoje, jis solidžiai pagrindžia teiginį, kad universalūs *substanciniai* teisingumo (taigi ir bendrojo gėrio) principai pažeidžiami tos dilemos, kurią anksčiau minėjo mūsų Modernistas. Arba tokie principai yra tušti ar beveik tušti, nes jie yra pernelyg bendri, kad jais būtų galima lengvai pasitelkti skirstant įvairių tipų gėrybes, juolab konkrečiais atvejais; arba jei jie pakankamai konkretūs, kad duotų orientyrus, jie netinka tam tikroms gėrybių rūšims, juolab konkrečiais atvejais.

Nors skirstomojo teisingumo ir bendrojo gėrio bendrieji principai nebūtinai turi būti visiškai neutralūs, jie negali daug duoti politinei santvarkai (ypač didelio masto ir sudėtingai) kaip konstituciniai (ar

konstitutyviniai) principai. Geriausiu atveju jie gali pagelbėti kaip išeities taškai diskutuojant apie teisingumą, bendrąjį gėrį ir viešąją politiką, nusistovėjusią tarp politinės santvarkos narių. Pilietinis dialogas nėra diskusija tarp profesionalų filosofų, dėmesingų abstrakčios ir griežtai pagrindžiamos argumentacijos subtilybėms. Pilietinėje diskusijoje tikslūs principai, iš kurių gali būti išvestos griežtos išvados, yra daug mažiau svarbūs negu normatyvinės orientacijos, įsitvirtinusios kultūroje, kuri gali būti vietinė ir parapinė, nacionalinė ar transnacionalinė. Šios normatyvinės orientacijos dažniausiai nėra perdėm tikslios. Nors jos gali įtakoti diskusijos eigą ir esmę, jos jokiu būdu visiškai nenulemia jos rezultatų.

Racionaliai pagrįstų moralinių kriterijų, apibrėžiančių teisingumą ar bendrąjį gėrį, ieškojimas, kuriuo taip karštai užsiiminėjo tiek daug moralės filosofų, didžia dalimi lieka tik intelektualinės pratybos, būdingos mažai intelektualų, daugiausia profesionalių filosofų, grupei. Žinoma, šio ieškojimo rezultatai gali šiek tiek įtakoti normatyvines orientacijas pilietinėje kultūroje, paremdami apytikrias aksiomas, tokias kaip "Veikti taip, kad pasiektum didžiausią gėrį didžiausiam žmonių skaičiui" ar "Veikti taip, kad pasirūpintum blogesnėje padėtyje esančiųjų interesais prieš pasirūpinant geresnėje padėtyje esančiųjų interesais". Tačiau net tokios apytikrės aksiomos politinį gyvenimą veikia ne daugiau nei labai bendros orientacijos, dažniausiai pasižyminčios neapibrėžtomis implikacijomis. Todėl aksiomų ir orientacijų interpretacija bei jų taikymas konkrečioms sferoms ir atvejams nelabai panašus į profesionalių filosofų diskursą. Pilietinė diskusija veikiau yra palaidas pokalbio ir kontroversijų tarp politinių elitų, veikėjų ir piliečių procesas.

Ar todėl mes turime atsisakyti siekti bendrojo gėrio *substancinių principų* filosofinio tobulinimo ir vietoj to stengtis praktiškai tobulinti *procesus*, per kuriuos šis gėris pasiekiamas?

BENDRASIS GĖRIS IR KAIP SUBSTANCIJA, IR KAIP PROCESAS

Praeitas skyrius mums paliko tris svarbiausius klausimus: (1) Į *kieno* gėrį turi būti atsižvelgiama apibrėžiant bendrąjį gėrį? (2) *Kaip*

jis gali būti geriausiai apibrėžiamas priimant kolektyvinius sprendimus? (3) *Kas*, kalbant substanciškai, yra bendrasis gėris?

Pirmuoju klausimu įrodinėjau, kad priimant kolektyvinį sprendimą turi būti atsižvelgiama į gėrį visų tų asmenų, kuriuos tas sprendimas žymiai veikia.

Bet toks teorinis imperatyvas nedaug padeda ieškant atsakymų į antrąjį ir trečiąjį klausimus. Kaip matėme šiame ir ankstesniame skyriuose, pliuralizmas apsunkina antrojo klausimo patenkinamo sprendimo suradimą, kadangi, be kita ko, jis iš mūsų reikalauja nuspręsti, kaip mes turime apibrėžti, koks junginys (ar junginio tipas) tinka priimti demokratiniams sprendimams. Tačiau mes jau numatėme bent dalį atsakymo, kuris, mano galva, susideda iš kelių dalių. Tas junginys turi valdytis per demokratinį procesą. Be to, tas junginys turi būti pateisinamas kaip santykinai autonomiškas demokratinis junginys ta prasme, kad jis patenkina demokratinio junginio kriterijus, išskleistus 14 skyriuje.[7] Galiausiai jis turi apimti visus suaugusius asmenis, kurių interesai žymiai veikiami, o jeigu tai neįmanoma, kuo daugiausia tų, kurie gali būti realiai priskirti. Žinoma, paskutinis punktas iškelia naujus klausimus, bet griežti teoriniai atsakymai į juos yra neįmanomi. Vietoj to, jie reikalauja praktinių sprendimų, susietų su vietos ir laiko ypatybėmis.

Kai dėl trečiojo klausimo, dabar turėtų būti akivaizdu, kad man atrodo klaidinga gėrio ieškoti tik kolektyvinių sprendimų *padariniuose* ir ignoruoti gėrį, susijusį su tomis procedūromis, per kurias tie sprendimai priiminėjami.

Teisinga, kad daugelio asmenų turimos vertybės ar interesai – jų bendrasis gėris – kartais gali apimti (kaip vieną kraštutinumą) vertybes, susijusias su gana specifiniais objektais, veiksmais ir santykiais, kuriais asmenys disponuoja ar kuriuos vertina vartodami, naudodami, sąveikaudami ir pan. Bet juo jie konkretesni, juo labiau tikėtina, kad žmonės nesutars dėl jų konkrečios vertės. Tikrai, konkrečiausioje situacijoje mes labiau linkę kalbėti apie "skonius", dėl kurių, kaip žinoma, žmonės nesutaria, negu apie "vertes", kurių atžvilgiu pagrįstai galime tikėtis šiokio tokio sutarimo. Štai kiekvienas ar beveik kiekvienas kiek vertina maistą, bet ne visi mes sutariame dėl maisto skonio. Apskritai bendruomenės gyvenimui ir nebūtina, kad mes dėl to sutartume. Panašiai, nors mes galime labai vertinti galimybes tam tikru būdu veikti (pvz., pasirinkti), be to, mes linkę sutikti, kad labai svarbu išsaugoti

šias galimybes, mums nebūtina susitarti dėl konkrečių pasirinkimų. Galimybė nesutarti dėl konkrečių pasirinkimų būtent ir yra toji priežastis, dėl kurios branginamos sąlygos, atveriančios šią galimybę. Be to, mes visi galime sutikti su Tradicionalistu, kad kiekvieno (ar, kam pritartų net Modernistas, beveik kiekvieno) gerovės įgyvendinimo labui, mums reikia taikos, tvarkos, klestėjimo, teisingumo ir bendruomenės. Bet kaip teisingai pabrėžė Modernistas, jei, kaip paprastai būna, negalima išvengti kompromisų, mes veikiausiai nesutartume dėl skirtingų kompromisų priimtinumo.

Taigi mūsų bendrasis gėris – tas gėris ir interesai, kuriuos mes dalinamės su kitais – retai susideda iš konkrečių objektų, veiksmų ir santykių; dažniausiai jis susideda iš tokių veiksmų, procedūrų, institucijų ir procesų, kurie, vėl pasinaudojus Tradicionalisto terminais, įgyvendina mūsų ir kitų gerovę. Žinoma, kalbama ne apie "kiekvieną", bet apie asmenų skaičių, pakankamą tam, kad veiksmai, procedūros ir t.t. būtų priimtinos ir galbūt net brangintinos.

Nors aš abejoju, ar būtų įmanoma tiksliai nustatyti, kokios turėtų būti šitos procedūros, per svarbiausius šios knygos argumentus buvo pamėginta atskleisti kai kuriuos jų esminius sandus. Pirmiausia jie apimtų bendrus demokratinio proceso bruožus, nurodytus 8 skyriuje. Vienas jų, apsišvietusio supratimo kriterijus, ypač susijęs su mūsų problema. Jį pateikdamas sakiau, kad nežinau, kaip tą kriterijų išreikšti, nevartojant daugiareikšmių, todėl neapibrėžtų žodžių. Tačiau vis dėlto aš pateikiau tokį formulavimą: kad tiksliai išreikštų savo preferencijas,

> kiekvienas pilietis privalo turėti tinkamas ir lygias galimybes suvokti ir įtvirtinti (per laiką, reikalingą priimti sprendimui) konkretų pasirinkimą, kuris geriausiai tarnautų piliečio interesams.

13 skyriuje aš šiek tiek išplėčiau apsišvietusio supratimo prasmę, pateikdamas tokį apibrėžimą:

> Asmens gėris ir interesas yra tai, ką tas asmuo pasirinktų geriausiai suprasdamas šio pasirinkimo padarinius ir jo svarbiausias alternatyvas.

Tvirtinau, kad šis apsišvietusio supratimo kriterijus dabar gali reikšti, kad asmenys, savo interesus suprantantys ką tik pateikta prasme, turi apsišvietusį savo interesų supratimą.

Pratęsdamas šią mintį, dabar aš teigiu, kad bendrojo grupės narių gėrio prasmės esminis sandas yra tai, ką tie nariai pasirinktų, jei jie turėtų geriausią įmanomą suprątimą tų padarinių, kuriuos sukeltų jų pasirinkimas ir jo svarbiausios alternatyvos. Kadangi reikalingas apsišvietęs supratimas, galimybes įgyti apsišvietusį supratimą aš irgi siūlyčiau laikyti esminiais bendrojo gėrio sandais. Negana to, demokratinio proceso teisės ir galimybės yra bendrojo gėrio sandai. Net dar plačiau: kadangi poliarchijos institutai yra būtini demokratiniam procesui įgyvendinti dideliu mastu, šalies dydžio junginyje visi poliarchijos institutai taip pat turi būti laikomi bendrojo gėrio sandais.

ŠEŠTA DALIS

Į TREČIĄJĄ TRANSFORMACIJĄ

DVIDEŠIMT ANTRAS SKYRIUS

Demokratija rytdienos pasaulyje

Demokratinio proceso vizija, orientavusi šioje knygoje išskleistą argumentaciją, išplečia žmogaus galimybes iki jų ribų, o gal ir už jų. Tai vizija tokios politinės sistemos, kurios nariai traktuoja vienas kitą kaip politiškai lygius, yra kolektyviai suverenūs ir turi visus tuos sugebėjimus, resursus ir institutus, kurie reikalingi tam, kad jie galėtų valdytis patys.

Įrodinėjau, kad demokratinis procesas mažų mažiausiai trejetu požiūrių pranašesnis už kitus įmanomus žmonių valdymo būdus. Pirma, jis įtvirtina laisvę tokiu mastu, kuris nepasiekiamas jokiai įmanomai alternatyvai. Tai individualaus ir kolektyvinio apsisprendimo laisvė; tai jo skatinama ir įgalinama moralinės autonomijos laisvė; tai platus diapazonas kitų, konkretesnių, laisvių, neatskiriamų nuo demokratinio proceso, jį įgalinančių, arba egzistuojančių todėl, kad žmonės, remiantys demokratinio proceso idėją ir praktiką, be to, yra – tai akivaizdus istorinis faktas – linkę kilniadvasiškai paremti ir kitokias laisves. Antra, demokratinis procesas skatina žmogaus brendimą, visų pirma ugdydamas sugebėjimą apsispręsti, moralinę autonomiją ir atsakomybę už savo pasirinkimus. Pagaliau tai tikriausias būdas (nors jokiu būdu netobulas) apsaugoti ir įtvirtinti tuos interesus ir gėrybes, kurias žmonės dalijasi su kitais.

Jei demokratijos idėja ir praktika pagrįsta laisvės, žmogaus brandos ir bendrųjų interesų puoselėjimo bei įtvirtinimo vertybėmis, demokratijos idėja ir praktika suponuoja dar ir tris lygybės rūšis: visų asmenų prigimtinę moralinę lygybę; lygybę, išreikštą prielaida, kad subrendę

asmenys turi teisę į asmeninę autonomiją, patys nustatydami, kas jiems geriausia; ir šių dviejų lygybės formų nulemtą piliečių politinę lygybę, kurią apibrėžia demokratinio proceso kriterijai.

Glaudus ryšys tarp demokratijos ir tam tikrų lygybės rūšių veda prie lemtingos moralinės išvados: jei laisvė, savibranda ir bendrų interesų įtvirtinimas yra geri tikslai, ir jei asmenys yra esmingai lygūs jų moralinės vertės požiūriu, tada galimybės pasiekti šias gėrybes turi būti paskirstytos visiems lygiai. Šiuo požiūriu demokratinis procesas tampa skirstomojo teisingumo prielaida. Taigi demokratinis procesas pateisinamas ne tik jo galutinių vertybių, bet ir kaip būtina skirstomojo teisingumo sąlyga.

Tačiau demokratinis procesas neegzistuoja ir negali egzistuoti kaip bekūnė esybė, atitraukta nuo istorinių sąlygų ir istoriškai sąlygotų žmonių. Jo galimybės ir ribos labai priklauso nuo egzistuojančių ir atsirandančių socialinių struktūrų bei sąmonės. Tačiau, kadangi demokratinė vizija yra tokia viliojanti, ji visada mus stumia pažvelgti už egzistuojančių struktūrų bei esamo sąmoningumo ribų ir pralaužti jas. Pirmoji demokratinė transformacija pralaužė ankstesnes tradicinės mažumos valdžios – monarchijos, aristokratijos, oligarchijos ar tironijos – ribas ir sukūrė naujas struktūras bei įsitikinimus, orientuotus į daugumos valdžią demokratiniuose ar respublikiniuose miestuose-valstybėse. Po dviejų tūkstantmečių antroji demokratinė transformacija pralaužė ankstesnių struktūrų ir įsitikinimų ribas, demokratijos idėją apdairiai pritaikydama didelio masto nacionalinei valstybei. Dėl to poliarchijos institucijos išstūmė senesnes institucijas ir įsitikinimus, orientuotus į miestų-valstybių respublikonizmą ar į centralizuotos monarchijos ir feodalizmo liekanas.

Ar galima tikėtis trečiosios demokratijos ribų ir galimybių transformacijos? Demokratijos vystymosi istorija mus padrąsina, bet kartu įspėja. Juk demokratijos istorija apima ir nesėkmes, ir sėkmes: nesėkmingas pastangas peržengti egzistuojančias ribas, laikinas pergales, po kurių seka triuškinantys pralaimėjimai, o kartais utopines pretenzijas, pakeičiamas rezignacijos ir nevilties. Reiklaus idealo fone bet kokios realios demokratijos trūkumai yra tokie aiškūs ir dideli, kad šis akivaizdus idealo ir tikrovės neatitikimas nuolat žadina viltis, kad idealas gali būti kažkaip įgyvendintas. Bet galimi sprendimai dažnai pasirodo esą sunkiai pasiekiami, ir tie, kurie taip lengvai kuria idealią

demokratiją savo vaizduotėje, netrukus pamato, kad daug sunkiau (ar išvis neįmanoma) šį idealą įgyvendinti realiame pasaulyje.

Turėdamas galvoje šias išlygas, norėčiau apsvarstyti tris galimas permainas, kurios gali atvesti prie trečiosios demokratinės transformacijos.

1. Poliarchijos *sąlygų* pasikeitimai skirtingose šalyse gali pakeisti poliarchijų skaičių. Vienu kraštutiniu atveju poliarchija gali išlikti nedaugelyje šalių, kur šios sąlygos yra ypač palankios; kitu [kraštutiniu] atveju ji gali išsiplėsti, apimdama šalis, kuriose gyvena dauguma pasaulio žmonių.
2. Politinio gyvenimo *masto* pasikeitimai gali dar kartą labai pakeisti demokratinio proceso ribas ir galimybes.
3. *Struktūrų* ir *sąmonės* pokyčiai gali paskatinti labiau demokratizuoti politinį gyvenimą kai kuriose dabar poliarchiškai besivaldančiose šalyse. Pavyzdžiui, demokratiškesnė visuomenė gali atsirasti dėl žymiai didesnio piliečių politinių resursų ir galimybių sulyginimo ar dėl demokratinio proceso perkėlimo į svarbias institucijas, iki tol valdytas nedemokratiškai.

Dvi pirmas galimybes aš aptarsiu šiame skyriuje, o trečią – kitame.

DEMOKRATIJOS PERSPEKTYVOS NEDEMOKRATINĖSE ŠALYSE

Nors demokratinių idėjų ir demokratinės praktikos galia augo ir nyko istoriškai, iki XX a. demokratinės valstybės egzistavo, jei išvis egzistavo, tik keliose pasaulio vietose, tik keletą amžių, ir turėjo tokius piliečių korpusus, kurie visada išskirdavo visas moteris ir dalį (dažnai daugumą) vyrų. Dvidešimtasis amžius, ypač jo antroji pusė, patyrė keturias svarbias pasaulinio demokratijos konteksto permainas. Demokratiniu požiūriu problemiškiausia permaina vis dar vyksta: lemtingų sprendimų mastas išsiplėtė už nacionalinės valstybės ribų ir apėmė transnacionalines įtakos bei galios sistemas. Šios permainos įtaka demokratijos riboms ir galimybėms bus nagrinėjama kitame skirsnyje. Dabar trumpai apžvelgsiu kitas permainas.

Kaip minėjau įvade, viena tokia permaina yra beveik visuotinė vėlyvojo XX a. valdovų, įskaitant ir nedemokratinių režimų valdovus, pastanga eksploatuoti "liaudies valdžios" idėją įteisinti savo valdžiai. Niekada rašytinėje istorijoje valstybių vadai taip plačiai nesirėmė demokratijos idėjomis savo valdžiai įteisinti, nors šis rėmimasis gali pasireikšti tik kaip pastanga pateisinti autoritarinę valdžią kaip būtiną tarpinę grandį pereinant prie tikros ar grynos demokratijos. Kita permaina yra tas mastas, kuriuo demokratinės šalys, turinčios modernias dinamines pliuralistines visuomenes, likusiam pasauliui teikia santykinai pageidautinos, nors gal ir tolimos ateities vaizdinius, o kartais ir apytikrius modelius. Kad poliarchija ir MDP visuomenės tapo patrauklesnės visam pasauliui, aiškintina ne tik jų laimėjimais, bet ir svarbiausių alternatyvų – autoritarinių režimų ir centralizuotai valdomų ekonomikų – nesėkmėmis. Paskutinė permaina, kurią verta paminėti, yra nepaprasta tiesioginė, visą pasaulį apimanti poliarchiškai valdomų ir MDP visuomenes sukūrusių šalių įtaka ekonominiam gyvenimui, kariniams ir saugumo reikalams, masinei ir elitinei kultūrai bei daugeliui kitų dalykų. Dėl šių šalių įtakos parama, kurią jos teikia demokratijos raidai nedemokratinėse šalyse, tapo potencialiai svarbesnė negu bet kada anksčiau. Bet lygiai taip pat išaugo jų abejingumo ar priešiškumo neigiamos įtakos svarba.

Poliarchijos ateities variantai

Galima numatyti keletą įmanomų poliarchijos būsimajame pasaulyje variantų. Optimistinis scenarijus pranašautų jos nuolatinį ilgalaikį plėtimąsi, kai vis daugiau nedemokratinių šalių politines institucijas transformuotų į poliarchiją. Pesimistinis scenarijus numatytų ilgai trunkantį žlugimą, kai sąlygos poliarchijai tampa vis nepalankesnės, ypač tose šalyse, kurios tik neseniai įgyvendino ar atkūrė poliarchiją. Esama kitos galimybės, kad paribio šalys svyruos tarp poliarchijos ir nedemokratinių režimų (plg. Huntington 1984). Ir dar vienos: nors kai kurios šalys valdomos nedemokratinių režimų taps poliarchijomis, kai kurias dabartines poliarchijas išstums nedemokratiniai režimai; taigi apžvelgiamoje ateityje poliarchijų skaičius, lyginant su tuo, kuris yra dabar, svyruos nežymiai.

Trumpai apmąstykime galimybę, kad palanki poliarchijų skaičiaus didėjimo praeitame amžiuje tendencija tęsis daugiau ar mažiau neapibrėžtą laiką. Galima tarti, kad ši tendencija tęstųsi, jei palankios poliarchijai sąlygos stiprėtų vis didesniame šalių skaičiuje. Dėl to daugelyje šalių, iki tol valdytų nepoliarchinių režimų, poliarchijos institutai ne tik atsirastų, bet susiformuotų į stabilias poliarchijos sistemas.

Kaip sakiau 18 skyriuje, esama penkių stabiliai poliarchijai palankių sąlygų: kad įsigytų ir palaikytų savo valdžią, lyderiai nesinaudoja svarbiausiais smurtinės prievartos įrankiais, ypač policija ir kariškiais; egzistuoja moderni, dinamiška, organizaciniu požiūriu pliuralistinė visuomenė; konfliktinės subkultūrinio pliuralizmo potencijos nėra pernelyg didelės; šalies žmonės, ypač politiškai aktyvus stratas, pasižymi tokia politine kultūra ir įsitikinimų sistema, kuri yra palanki demokratijos idėjai bei poliarchijos institutams; išorinės įtakos ar kontrolės poveikis yra arba nežymus, arba aiškiai palankus.

Tarkime, kad apžvelgiame pasaulį, ieškodami šalių, kur visos tos penkios sąlygos yra reliatyviai stiprios, tačiau nedemokratinis režimas išlieka. Tokių šalių, man atrodo, per mažai, kad pagrįstų karštą pirmojo scenarijaus optimizmą.

Kaip dėl antrojo? Ar, apversdama aukštyn kylančią XX a. kreivę, poliarchinė demokratija nepasuks į ilgalaikį nuosmukį? Siekdami apytikrio atsakymo turime išskirti dvi nevienodas poliarchijos žlugimo aplinkybes: "senųjų" ir "brandžiųjų" poliarchijų, vyraujančių šalyse, kur atitinkamos institucijos egzistavo per vieną ar daugiau kartų, žlugimą; ir "naujų" poliarchijų, esančių šalyse, kur poliarchija egzistavo trumpiau nei viena karta, žlugimą.

Garsi Tocqueville'io argumentacija, pateikta knygoje *Apie demokratiją Amerikoje*, gali būti interpretuojama kaip spėjimas, kad per tam tikrą laiką, leidžiantį lygybės jėgoms subrandinti vaisius, demokratinės sistemos bus linkusios į savigriovą dėl būtino ryšio tarp lygybės bei demokratijos iš vienos pusės, ilgalaikių lygybės padarinių – iš kitos.[1] Demokratinių institucijų žlugimas ir jas išstūmusių autoritarinių režimų atsiradimas Italijoje, Vokietijoje, Austrijoje ir Ispanijoje nuo 1923 iki 1936 metų, daugelio stebėtojų požiūriu, patvirtino Tocqueville'io spėjimą. Kaip pastebėjau 17 skyriuje, po dešimtmečių plėtimosi, poliarchijos žlugimas šiose šalyse, rodos, pranašavo tolydinį demokratijos perspektyvų pasaulyje nuosmukį. Tačiau, kaip matėme,

ši atžanga buvo tik laikina. Nuo penktojo dešimtmečio poliarchijų skaičius labai išaugo.

Tirdami demokratijų žlugimo šiame šimtmetyje istoriją, pastebime stulbinantį faktą: tose šalyse, kur poliarchijos institucijos egzistavo dvidešimt ar daugiau metų, demokratijos žlugimas ir ją išstūmusių autoritarinių režimų atsiradimas yra nepaprastai retas dalykas.[2] Žinoma, keliose šalyse stabili poliarchija buvo išstumta nedemokratinių režimų, įvestų karine jėga, kaip Belgijoje, Danijoje, Olandijoje ir Norvegijoje Antrojo pasaulinio karo metais. Bet kai tik išorinės karinės jėgos šiose šalyse nebeliko, poliarchija buvo atkurta.

Kita medalio pusė akivaizdžiai rodo, kad demokratijos žlugimas būdingas naujoms poliarchijoms, t.y. toms šalims, kuriose demokratinės institucijos egzistavo trumpiau nei dvidešimt metų. Daugumoje tokių šalių demokratiniai įpročiai ir demokratinė praktika turėjo visai negilias šaknis. Nenuostabu, ypač jei atsižvelgsime į visas kitas labai nepalankias sąlygas, kad Afrikoje parlamentines sistemas, išstūmusias kolonijinę valdžią, be keleto išimčių netrukus išstūmė karinės diktatūros ir asmeninės autokratijos. Tačiau net Europoje ir Lotynų Amerikoje daug šalių, kur demokratija užleido vietą diktatūrai, nepajėgė subrandinti giliai įsišaknijusios demokratinės kultūros. Pavyzdžiui, Vokietijoje 1933 m. demokratinė valdžia tik visai neseniai buvo pakeitusi nedemokratinę sistemą, būtent tradicinio tipo autoritarinį režimą. Kai kuriose šalyse, kur žlugo demokratija, politinė opozicija, atsiradusi šalia uždaro oligarchijos rato, buvo tik neseniai gavusi politines teises. Kitose šalyse, kaip Italijoje nuo 1923 iki 1925 m. ir Čilėje 1973 m., trumpesnis nei karta laikas praėjo nuo to, kai balsavimų teisė buvo suteikta daugumai vyrų. Keliose šalyse, tokiose kaip Argentina 1930 m. ir Kolumbija 1949 m., naujai įvestos demokratinės institucijos ne tik buvo trapios, bet ir žlugęs režimas geriausiu atveju buvo tik iš dalies demokratizuota tradicinė oligarchija. Negana to, daugumoje tų šalių didžioji dalis vadovybės ir, kiek įmanoma nustatyti, paprastų gyventojų, buvo priešiškai nusiteikusi politinės lygybės, demokratinių idėjų ir demokratinių institucijų atžvilgiu.

Iš šio *tour d'horizon* darau išvadą, kad veikiausiai nei optimistinis, nei pesimistinis scenarijus nėra teisingas. Jei nebus didžiulės katastrofos, tokios kaip gilus ir ilgalaikis ekonominis nuosmukis ar branduolinis karas, poliarchija išliks daugumoje šalių, kur demokratinės institu-

cijos egzistavo per vieną ar daugiau kartų. Šio stabilių demokratijų branduolio paribyje veikiausiai pasitaikys abiejų tipų transformacijų. Kai kuriose šalyse, valdomose nedemokratinių režimų, stiprės sąlygos, palankios poliarchijai ir dėl to gali būti įvesta poliarchija. Keliose tokio tipo šalyse poliarchija gali net sustiprėti ir stabilizuotis, šitaip prisišliedama prie stabilių poliarchijų branduolio. Priešingai, kai kuriose šalyse nepalankios sąlygos gali visai palaužti naujai atsiradusias demokratines valdžias.

Jei šis scenarijus pasirodytų esąs apytikriai teisingas, tada stabilių demokratijų branduolys ir toliau darys didžiulę įtaką visam pasauliui; daugumoje šalių, valdomų demokratinių arba nedemokratinių režimų, lyderiai ir toliau prisiekinės "liaudies valdžia", grįsdami savo valdžios teisėtumą; tačiau didžioji dauguma šalių bus valdoma nedemokratinių režimų.

Mintys apie nedemokratiją

Nors aš skyriau daug dėmesio priežiūrai ir jos pretenzijoms, galimybių universumą galiausiai padalinau į demokratiją ir nedemokratiją. Aptarinėdamas daugelį demokratijos idėjoje ir praktikoje glūdinčių keblumų, dažniausiai sąmoningai ignoravau tokias pat sudėtingas nedemokratinių sistemų struktūras. Bet jei demokratams lemta gyventi pasaulyje, kur esama ir demokratijų, ir nedemokratijų, kaip ir ką jie gali galvoti apie nedemokratinius režimus?

Rimtas atsakymas į šį klausimą reikalautų atskiros knygos, tad aš nesistengsiu jo pateikti šioje knygoje. Nežiūrint to, labai noriu aptarti keletą dalykų, kurie, man atrodo, tiesiogiai siejasi su šios knygos tikslais.

Norėtųsi šio pasaulio moralinę ir empirinę painiavą įsprausti į apgaulingą manichėjišką tvarką. Demokratui kyla pagunda pasaulį tvarkingai padalinti į demokratijas, kurios iš anksto laikomos geromis, ir nedemokratijas, kurios laikomos blogomis. Tačiau toks manichėjiškas padalijimas yra moraliai nepakankamas, empiriškai klaidinantis ir politiškai neprotingas.

Jis empiriškai klaidinantis (todėl moraliai nepakankamas ir tikriausiai vedantis prie neprotingos politikos), nes net jeigu mes šalis vertin-

tume vien pagal demokratinius kriterijus, pamatytume, kad šalys, nepasiekusios visiškos poliarchijos lygmens, yra nepaprastai įvairios. Vienu kraštutiniu atveju kai kuriose šalyse, nepasiekusiose poliarchijos lygmens, politinės institucijos yra beveik tokios pat demokratiškos kaip ir šalyse, esančiose virš to slenksčio; kitu kraštutiniu atveju esama šalių, kuriose nėra jokių poliarchinės demokratijos institucijų.

Tačiau net demokratiniai kriterijai pernelyg supaprastina vertinimą. Vertindami nedemokratinį režimą mes turime spręsti apie *kaitos dinamiką* ir ypač apie kaitos *kryptį* bei *spartumą*. Sparčiai smunkanti pusiau poliarchija netapati pusiau poliarchijai, laipsniškai judančiai visiškos poliarchijos link. Net labai represyvūs režimai nėra moraliai ir empiriškai tapatūs, jei jų kaitos dinamika yra radikaliai skirtinga. Vertindami nedemokratinius režimus, mes taip pat turime prisiminti, kad istorijoje demokratizacijos tempas dažniausiai buvo lėtas – nacionalinių valstybių atveju jis apėmė keletą amžių. Todėl mums reikia turėti galvoje tą faktą, kad nedemokratiniai režimai gali nepaprastai įvairuoti priklausomai nuo svarbių *iki* demokratinių institucijų egzistavimo ar augimo masto. Tokios institucijos yra: raštingumas, švietimas, žmogaus teisės, sąžininga bei nepriklausoma teisinė sistema, organizacijų autonomija bei pliuralizmas, turto bei pajamų pasiskirstymas ir t.t. Pavyzdžiui, mes negalime neapgalvotai atmesti galimybės, kad kokioje nors šalyje, valdomoje tradicinės oligarchijos, kurios turima smurtinės prievartos monopolija daro neįmanoma taikingą permainą, revoliucinio nedemokratinio režimo įgyvendintos permainos gali padėti pamatus galutiniam demokratinės sistemos įsitvirtinimui.

Mąstydamas apie poliarchijai palankias sąlygas esu priverstas prieiti išvadą, kad demokratinių šalių sugebėjimas nedemokratinius režimus transformuoti į stabilias poliarchijas yra labai ribotas neilgoje istorinėje perspektyvoje. Sėkmingas įsikišimas reikalauja neįprasto palankių sąlygų susiklostymo; tokias sąlygas po Antrojo pasaulinio karo sąjungininkai rado Vokietijoje, Austrijoje ir Japonijoje.

Bet aš manau, kad per ilgą laiką demokratinės šalys gali daryti įtaką, jei jos atkakliai vykdys politiką, skatinančią permainas, palankias demokratijai, ir slopinančią permainas, trukdančias jai atsirasti. Jei Jungtinės Valstijos būtų atkakliai vykdžiusios tokią politiką Lotynų Amerikoje per XX a., esu įsitikinęs, kad demokratinės institucijos būtų anksčiau ir giliau įsišaknijusios didesniame skaičiuje Lotynų

Amerikos šalių, negu yra dabar. Tačiau Jungtinės Valstijos nevykdė tokios politikos. Priešingai, daug dažniau jų tiesioginis ar netiesioginis kišimasis susilpnino demokratinių institucijų plėtotę Lotynų Amerikoje.

Net jei Jungtinės Valstijos ir kitos demokratinės šalys vykdytų politiką, palankesnę demokratijos evoliucijai nedemokratinėse šalyse, vis dėlto esminių sąlygų pokyčiai būtų lėti. Nemanau, kad politiniai ir kariniai lyderiai, politinius tikslus nuo seno įpratę įgyvendinti jėga, savo didžiulius resursus aukotų ant demokratijos altoriaus. Socialinių ir ekonominių struktūrų transformacija taip pat lėta. Jei mes ko nors ir išmokome iš užsienio ekonominės paramos tiekimo, tai tik vieną dalyką: modernios, dinamiškos, pliuralistinės visuomenės raidai nepakanka tik užsienio pagalbos; ši raida priklauso nuo ankstesnių sąlygų, apimančių kultūrinius veiksnius, kurie savaime nėra ypač gerai suprasti. Juk demokratinių įsitikinimų sistema ir kultūra negali atsirasti per trejetą mėnesių. Be to, ir subkultūrinių konfliktų šaknys paprastai yra pernelyg gilios, kad jas išrautų išorinis įsikišimas.

Taigi demokratijos šalių piliečiams būtų išmintinga pripažinti, kad įžvelgiamoje ateityje daug (jeigu ne dauguma) pasaulio šalių nebus demokratiškos. Nepaprasta nedemokratinių šalių režimų įvairovė reikalauja skirtingų empirinių bei moralinių vertinimų ir tvirto "ne" manichėjiškam dualizmui.

Demokratijos šalių sugebėjimas įgyvendinti demokratiją kitose šalyse veikiau liks ribotas. Tačiau demokratijos šalys gali pagelbėti nedemokratinių šalių demokratizavimui, vykdydamos ilgalaikę politiką, nukreiptą į pamatinių sąlygų, palaikančių stabilią poliarchiją, permainas.

POLITINIO GYVENIMO MASTO PERMAINOS

Pirmosios demokratinės transformacijos ribos ir galimybės buvo nulemtos Graikijos, Romos (net tada, kai respublika peržengė miesto ribas), Viduramžių bei Renesanso Italijos miestų-valstybių struktūrų ir sąmonės, kurią savo ruožtu giliai įtakojo mažas miesto-valstybės mastas. Nedidelis miestas su savo ribotu demu teikė teorines galimybes tiesioginiam dalyvavimui, – galimybes, išnaudotas ne visa-

da, – kuris išnyko didesnio masto nacionalinėje valstybėje. Be to, pilietinė dorybė buvo tikėtinas idealas, net jeigu politiniame gyvenime paprastai ir neveikęs. Bendrasis gėris – taip buvo įmanoma tikėti – gali būti suprantamas piliečiams, o bendra pilietinė kultūra piliečiuose gali sėkmingai ugdyti troškimą siekti bendrojo gėrio.

Antroji transformacija kartu susiaurino ir išplėtė demokratijos ribas. Esant didesniam politinės santvarkos nacionalinėje valstybėje mastui, tiesiogines dalyvavimo formas turėjo beveik išstumti atstovavimas. Demo tiesioginis dalyvavimas nacionalinėje įstatymų leidyboje diskutuojant bei balsuojant čia ir dabar vykstančiose asamblėjose buvo nebeįmanomas, net jei kai kuriose šalyse piliečiai galėjo tiesiogiai dalyvauti mažų vietinių junginių valdyme. Tačiau nors demokratijos galimybės susiaurėjo vienu požiūriu, jos išsiplėtė kitu. Atstovavimas sulaužė visus teorinius barjerus, ribojančius demokratinio junginio mastą. Dabar įstatymo valdžia galėjo apimti visą šalį, kas senojo miesto-valstybės idealo požiūriu buvo neįmanoma. Vienodas įstatymo įtvirtintų teisių tinklas dabar galėjo apimti visą tautą. Kaip tik todėl chronišką miestų-valstybių ligą – aršų konfliktą tarp daugybės mažų nepriklausomų vietovių – išstūmė visuotinė privaloma įstatymų sistemą.

Be to, nacionalinė valstybė apėmė daug didesnę įvairovę grupių ir interesų, kurie, kaip pasirodė, kažkaip gali taikingai gyventi kartu. Be to – ko bijojo Rousseau ir ką vėliau palankiai aprašė Tocqueville'is, – demokratija nacionalinėje valstybėje ne tik toleravo, bet ir skatino visų rūšių santykinai autonomiškų asociacijų – politinių, socialinių, ekonominių, kultūrinių – kūrimąsi. Senesnės monistinės demokratijos vizijos susidūrė su pliuralistine tikrove. Politinis konfliktas buvo aiškiai neišvengiamas. Dėl to laipsniškai buvo suprasta, kad ne konsensas, o veikiau konfliktas yra normalus ir (sunkiai apibrėžiamose ribose) net sveikas politinio gyvenimo bruožas.

Kaip tolesnis pastangų demokratinį procesą pritaikyti didelio masto nacionalinei valstybei padarinys, atsirado politinė praktika ir politinės institucijos (tokios, kaip politinės partijos), kurios buvo nežinomos miestams-valstybėms. Pasaulyje pasirodė naujas politinės santvarkos tipas – poliarchija. Institucijos, poliarchiją skyrusios nuo kitokių politinių santvarkų, irgi reikalavo politinių ir pilietinių teisių sistemų, daug visapusiškesnių negu egzistavusios iki tol ar egzistuojančios

šiuo metu nedemokratiniuose režimuose. Todėl nors antroji transformacija drastiškai sumažino galimybes tiesiogiai dalyvauti nacionalinei valdžiai priimant sprendimus ir faktiškai pašalino galimybę visiems piliečiams turėti harmoningą bendrojo gėrio viziją, ji nepaprastai padidino skaičių žmonių, įtrauktų į bendrą teisinę bei konstitucinę sistemą ir besinaudojančių visapusišku lygių teisių korpusu. Nors pirmoji transformacija teisę valdyti perkėlė nuo kelių prie daugelio, tas "daugelis" veikiau buvo keli, o tie, kurie buvo išskirti, realiai buvo veikiau daugelis. Priešingai, po to, kai demokratinėse šalyse pasibaigė antroji transformacija (ne be rimtos kovos), lygios pilietybės teisės faktiškai buvo suteiktos visiems suaugusiems asmenims.

Ar dabar mes nesame kito sprendimų priėmimo masto dramatiško augimo viduryje? Ir ar neatsitiks taip, kad ši permaina pasirodys esanti tokia pat svarbi demokratijai kaip ir masto pasikeitimas pereinant iš miesto-valstybės į nacionalinę valstybę?

Kokios nors šalies, net tokios didelės kaip Jungtinės Valstijos, ribos dabar yra daug mažesnės negu ribos tų sprendimų, kurie žymiai veikia pamatinius jos piliečių interesus. Šalies ekonominis gyvenimas, gamtos aplinka, nacionalinis saugumas ir išlikimas labai ir galbūt vis labiau priklauso nuo tokių veikėjų ir tokių veiksmų, kurie yra už šalies ribų ir tiesiogiai nepalenkti jos valdžiai. Taigi demo nariai negali remtis nei nacionaline valdžia, nei juolab savo vietinėmis valdžiomis, kad tiesiogiai kontroliuotų išorės veikėjus, kurių sprendimai lemia jų gyvenimą. Vyksta kažkas panašaus į antrąją transformaciją, tik pasaulinio masto. Kaip nacionalinės valstybės atsiradimas sumažino vietinių gyventojų galimybę kontroliuoti jiems gyvybiškai svarbius reikalus, remiantis vietinėmis valdžiomis, taip ir transnacionalinių veiklos formų bei sprendimų plėtimasis sumažina šalies piliečių galimybę kontroliuoti jiems gyvybiškai svarbius reikalus remiantis nacionaline valdžia. Šiuo požiūriu atskirų šalių valdžios tampa vietinėmis valdžiomis.

Autonominės demokratinės valstybės mitas

Kaip ši nauja permaina transformuoja demokratijos ribas ir galimybes?

Atsakymas reikalauja nuspręsti, ar ši tendencija yra grįžtama – t.y.

grįžtama be tokios kainos, kurios pernelyg daug žmonių nenorėtų sumokėti. Nors būtų klaidinga šią tendenciją interpretuoti kaip vienodą ir neišvengiamą visų dalykų požiūriu, mano galva, apžvelgiamojoje ateityje transnacionalinės jėgos ir toliau ardys nacionalinę autonomiją tik ką paminėtų dalykų atžvilgiu. Žinoma, galima nesutikti su tokiu teiginiu – aš jo nesistengsiu čia apginti – ir atmesti šią problemą kaip nelabai svarbią. Bet jei jis teisingas, tai reiškia, kad šalies demas, kaip ankstesnio miesto-valstybės demas, žymiai mažiau galės kontroliuoti sprendimus dėl jam labai svarbių dalykų.

Tačiau, kad teisingai suvoktume šią permainą, mes turime prisiminti, jog miesto-valstybės autonomija ir nacionalinės valstybės suverenumas visada buvo labiau fikcija negu faktas. Tarptautiniai konfliktai, vaidai, aljansai ir karai visada rodė, kad visų valstybių, demokratinių ir nedemokratinių, autonomija buvo labai sąlyginė. Ne tik konfliktas, bet ir prekyba, komercija ir finansai visada neišsitekdavo valstybėje. Todėl demokratinės valstybės niekada nepajėgė veikti autonomiškai, nepaisydamos išorinių jėgų veiksmų, kurių jos beveik arba visai nekontroliavo. Patys Atėnai buvo daugiau negu miestas-valstybė; jie valdė imperiją, labai priklausė nuo užsienio prekybos, dažnai įsiveldavo į tarptautinius konfliktus ir nuolat šaukdavosi sąjungininkų pagalbos. Roma tik neilgą laiką buvo miestas-valstybė, nors ši respublika niekada visiškai nepritaikė savo miesto-valstybės institucijų prie nuolat besiplečiančio savo masto. Tas pat ir su nacionalinėmis valstybėmis, neišskiriant nė Europos. Net Jungtinių Valstijų autonomiją, nors apsaugotą okeanų, iš pat pradžių sumažino karai ir karo pavojai, tarptautiniai finansai (ir kaip skolintoją, ir kaip skolininką) ir prekyba.

Be to, nors santykinė demokratinių valstybių autonomija labai įvairuoja, demokratijos kokybė kokioje nors šalyje tiesiogiai nepriklauso nuo jos autonomijos laipsnio. Nors "demokratijos kokybės" įvairiose šalyse vertinimai yra ginčytini, mažesniosios Europos demokratijos gali būti naudinga iliustracija. Apskritai juo mažesnė išsivysčiusi šalis, juo labiau jos piliečių ekonominė gerovė priklauso nuo užsienio prekybos; be to, mažesnės šalys labiau pažeidžiamos invazijos ir labiau priklauso nuo sąjungininkų. Tačiau nors didelė jų vykdomos svarbiausių reikalų kontrolės dalis perimama tarptautinių veikėjų, daugeliui mažųjų Europos demokratijų būdingas energingas ir savarankiškas politinis gyvenimas. Iš tikrųjų, atrodo, kad pats pažeidžiamumo

ir priklausomybės suvokimas skatina valdžią intensyviau veikti, kad mažųjų demokratijų žmonės būtų apsaugoti nuo potencialiai žalingų tarptautinių jėgų, kurių jos [mažosios šalys] negali kontroliuoti veiklos padarinių (plg. Cameron 1978).

Prisitaikymo strategijos

Šie apmąstymai siūlo keletą būdų, kurių dėka demokratinė idėja gali būti pritaikyta prie naujos masto permainos. Akivaizdžiausia būtų dubliuoti antrąją transformaciją didesniu mastu: nuo demokratijos nacionalinėje valstybėje prie demokratijos transnacionalinėje valstybėje. Tačiau istorinė analogija yra pernelyg netobula, kad pagrįstų tokią paviršutinišką išvadą. Juk tose valstybėse, kur atsirado poliarchija, jau buvo beveik visiškai išsiskleidusios nacionalumo struktūros ir sąmonė, o transnacionalinės struktūros ir sąmonė apžvelgiamoje ateityje veikiausiai bus silpnos. Tik Europos Bendrijoje regimi ryškūs antnacionalinio augimo geno ženklai. Čia po truputį pradeda rodytis pirmosios "demokratinės" transnacionalinės politikos institucijos. Laipsniškai gali atsirasti savotiška transnacionalinė poliarchija. Nors jos piliečių korpusas būtų daug didesnis negu Jungtinių Valstijų, centrinė Bendrijos valdžia galėtų nebūti nutolusi nuo savo piliečių labiau negu nacionalinė Amerikos valdžia nuo amerikiečių. Taigi čia demokratinės idėjos ir demokratinė praktika laipsniškai gali tapti pakankamai svarbios.

Tačiau, išskyrus Europos Bendriją, perspektyvos atsirasti net nuosaikioms "demokratinėms" transnacionalinių politinių asociacijų valdžioms, atrodo, yra labai menkos. Net jei transnacionalinės politinės sistemos labai sustiprėtų, sprendimus veikiausiai ilgai priiminėtų nacionalinių valdžių įgalioti delegatai. Todėl ryšys tarp delegatų ir demo pasiliktų silpnas; ir demokratinis procesas būtų net labiau slopinamas negu egzistuojančiose poliarchijose. Taigi sprendimų dėl lemtingų tarptautinių reikalų požiūriu išlieka pavojus, kad trečioji transformacija atves ne prie demokratijos idėjos išsiplėtimo už nacionalinės valstybės ribų, o prie *de facto* priežiūros pergalės toje srityje.

Ši iškylanti galimybė reiškia, kad demokratinio proceso gyvastingumui palaikyti labiau reikėtų tobulinti demokratines institucijas šalių

viduje. Visų pirma stipresnės demokratinės institucijos užtikrintų galimybę demokratiškai kontroliuoti įgaliojimus, deleguotus transnacionalinių sprendimų priėmėjams. Demokratinė kontrolė padėtų neleisti delegavimui virsti [įgaliojimų] pasisavinimu. Stipresnės demokratinės institucijos taip pat padėtų užtikrinti sveiką demokratinį politinį gyvenimą didelėje santykinės autonomijos, kurią dar turėtų demokratinės šalys, sferoje. Daug vilčių teikia mažųjų Europos demokratijų patirtis. Kaip jos išsaugojo energingą ir savarankišką politinį gyvenimą, prisitaikydamos būtent prie savo tarptautinio pažeidžiamumo ir priklausomumo, taip ateityje visoms demokratinėms šalims iškils būtinybė surasti demokratinio proceso palaikymo ir stiprinimo būdus, prisitaikant prie transnacionalinių jėgų. Tokiu būdu, nors laisvė ir kontrolė gali būti prarastos viename fronte, jos gali būti atkovotos kituose.

Pagaliau gali būti suintensyvintas demokratinis gyvenimas mažesnėse bendruomenėse, esančiose nacionalinės valstybės viduje. Didesnis sprendimų mastas nebūtinai turi skatinti bejėgiškumo jausmą, jeigu piliečiai gali veiksmingai kontroliuoti sprendimus, lemiančius mažesnio masto reikalus, svarbius jų kasdieniam gyvenimui: švietimą, sveikatos apsaugą, miestų ir gyvenviečių planavimą, vietinio viešojo sektoriaus, pradedant gatvėmis ir apšvietimu, baigiant parkais bei žaidimų aikštelėmis, aprūpinimą bei kokybę ir pan.

DVIDEŠIMT TREČIAS SKYRIUS

Pažangios demokratinės šalies metmenys

Jei mes galėtume suprojektuoti visuomenę, kuri – žmogaus galimybių ribose – leistų maksimaliai įgyvendinti demokratiją ir jos vertybes, t.y. pažangią demokratinę visuomenę, – į ką ji būtų panaši? Tai kvapą gniaužiantis klausimas, ir aš negaliu padaryti daugiau nieko, o tik apmesti keletą galimybių.

Galime pagrįstai pradėti nuo keleto išvadų, išplaukiančių iš ankstesnės argumentacijos. Pirmoji, sprendinys apie tikėtinumą, yra tik išvada iš ankstesnės knygos dalies. Pasaulis, susidedantis iš labai mažų ir labai autonomiškų politinių junginių, nebeįmanomas. Turi egzistuoti šalys, reikalaujančios didelio masto valdžių. Pageidautina, kad jos būtų demokratinės. Todėl mes negalime projektuoti tikėtinos demokratinės visuomenės be didelio masto valdžių. Ir, kaip matėme, mastas lemia svarbius padarinius demokratijos riboms ir galimybėms.

Mano antroji išvada, moralinis sprendinys, yra ta, kad tikėtinumo ribose pažangioje demokratinėje šalyje piliečiai gali turėti politinius resursus, reikalingus tam, kad jie dalyvautų politiniame gyvenime daugmaž kaip lygūs.

Daugeliui žmonių šis teiginys pasirodys toks ekstravagantiškas jo implikacijų požiūriu, kad jie bus linkę jį atmesti kaip absurdišką. Todėl mums nepakenktų prisiminti, kodėl politinė lygybė yra tokia svarbi. Manau, nei politinė lygybė, nei demokratinis procesas nepagrindžiami kaip geri savaime. Veikiau jie pateisinami kaip patikimiausios priemonės, įgalinančios apsaugoti ir įtvirtinti visų asmenų, palenktų kolektyviniams sprendimams, gėrį ir interesus. Pakartosiu, kad

tarp pamatinių gėrybių, skatinamų demokratinio proceso ir politinės lygybės, yra laisvė, žymiu mastu – apsisprendimo laisvė; savibranda; ir kitų bendrų interesų apsauga bei skatinimas. Taigi politinė lygybė nėra tikslas, kurį galime pasiekti tik paaukodami laisvę ir savibrandą; veikiau ji yra esminė priemonė, įgalinanti teisingą laisvės paskirstymą ir bešališkas savibrandos galimybes.

Taigi nors mano išreikštas rūpestis nukreiptas į politinę lygybę, slapčia ir iš tikrųjų man rūpi laisvė, žmogaus branda ir žmogaus vertė.

Todėl tai, ko mes siekiame, yra politiškai lygių piliečių didelio masto visuomenės projektas. Tačiau kaip šalies piliečiai gali būti politiškai lygūs?

Vienu kraštutiniu atveju galime pabandyti įsivaizduoti tokią šalį, kurioje socialinės ir ekonominės struktūros, nereguliuojamos valstybės, visiems piliečiams automatiškai skirsto resursus, reikalingus tam, kad jie dalyvautų priimant kolektyvinius sprendimus kaip politiškai lygūs. Taigi tos socialinės struktūros spontaniškai užtikrina tokią resursų lygybę, kad politinė lygybė yra neišvengiama. Bet tokia save reguliuojanti santvarka istorijoje niekada neegzistavo (nors gali būti, kad prie jos buvo priartėjusios kai kurios mažos pirmykštės visuomenės), ir net stengdamasis kiek galėdamas negaliu surasti būdo, kuriuo ji būtų įgyvendinta įžvelgiamoje ateityje.

Šie apmąstymai veda mane prie trečios išvados dėl viešosios politikos: pažangi demokratinė šalis sąmoningai reguliuotų savo socialines, ekonomines ir politines struktūras taip, kad būtų pasiekta politinė lygybė.

Turėdami galvoje šią išvadą, galime mėginti įsivaizduoti tokią šalį, kurioje socialinės ir ekonominės struktūros yra taip smulkiai reguliuojamos valstybės, kad visi politiniai resursai lygiai paskirstomi visiems piliečiams (nors aš iškart suprantu, kad tiksliai pasakyti, ką reiškia tas "lygiai", yra labai problemiška). Bet ir visomis išgalėmis stengdamasis negaliu suprasti, kaip galėtų egzistuoti tokia visiškai reguliuojama egalitarinė santvarka. Juk aš negaliu suprasti, kaip kokia nors šalis, turinti didelę ir vidutiniškai sudėtingą visuomenę, taip visiškai reguliuojamą valstybės, galėtų iš tikrųjų palaikyti politinę lygybę. Netikiu, kad piliečiai pajėgūs sėkmingai sutrukdyti valstybės pareigūnams, ypač aukščiausio rango, jų išskirtinę tvarkomąją galią panaudoti savo galiai ir privilegijoms sustiprinti. Kas prasidėtų politinės lygy-

bės vardu, vėliau baigtųsi politine nelygybe ir valstybine priespauda. (Be abejonės, padariniai efektyvumui, augimui, kūrybiškumui ir produktyvumui irgi būtų pražūtingi.)

Tokie svarstymai mane veda prie ketvirtos išvados: dėl apribojimų, išplaukiančių iš tikrovės, ir kompromisų tarp įvairių vertybių bei trukdymų, optimalus tikėtinas politinės lygybės įgyvendinimas pažangioje demokratinėje šalyje vis dar paliktų žymią nelygybę tarp piliečių jų politinių resursų, sugebėjimų ir galimybių požiūriu.

Ketvirta išvada mane tuoj pat veda prie penktos: kadangi lengviau surasti nelygybės sumažinimo būdus negu tobulos lygybės (kad ir kokia ji būtų) įgyvendinimo būdus, pažangi demokratinė šalis pirmiausia stengtųsi pašalinti didelės politinės nelygybės pataisomas priežastis.

Kokios yra pataisomos nelygybės priežastys? Kadangi čia negaliu duoti kažko panašaus į pakankamą atsakymą, pravartu aptarti tris universalias politinės nelygybės priežastis (taigi nelygybę laisvės srityje, asmens brandos galimybių ir svarbių interesų apsaugos bei įtvirtinimo nelygybę). Tai būtų: smurtinės prievartos naudojimo resursų ir galimybių skirtumai; ekonominės padėties, ekonominių resursų ir galimybių skirtumai; žinojimo, informacijos ir protinių įgūdžių skirtumai. 17 skyriuje aptariau pirmosios priežasties pataisymo būdus. Nors galbūt tas aptarimas nepilnas, šios problemos aš nebeliesiu, o vietoj to sustosiu prie kitų dviejų. Kadangi prieinu išvadą – ir tai mano šešta išvada, – kad pažangi demokratinė šalis aktyviai stengtųsi sumažinti žymią piliečių nelygybę, jų sugebėjimų ir galimybių efektyviai dalyvauti politiniame gyvenime požiūriu. Šią nelygybę dideliu mastu nulemia ekonominių resursų, padėčių ir galimybių pasiskirstymas bei žinojimo, informacijos ir protinių įgūdžių pasiskirstymas.

PAŽANGIOS DEMOKRATINĖS ŠALIES EKONOMINĖS SANTVARKOS APMĄSTYMAI

Galima prieštarauti, kad ekonominių resursų, padėčių ir galimybių problemos sprendimas yra akivaizdus. Ar moderni, dinamiška, pliuralistinė (MDP) visuomenė iš esmės nėra demokratinė visuomenė?

Kaip matėme 18 skyriuje, teisinga, kad MDP visuomenė yra palanki

poliarchijos institucijoms ir tiek pat palanki demokratijai. Tačiau nors MDP visuomenės dinamika sukuria tam tikras poliarchijai būtinas sąlygas, dėl priežasčių, kurias aš aptarsiu, jos spontaniškai nekuria sąlygų, būtinų tolesniam poliarchijos demokratizavimui.

Tam tikroje MDP visuomenėje, susijusioje su poliarchine demokratija, ekonominių įmonių valdžią dažniausiai renka (bent jau nominaliai) savininkai, ir įstatymiškai valdžia yra jiems atsakinga; o savininkai dažniausiai yra firmai nepriklausantys privatūs asmenys ar kolektyvai. Be to, būdinga tai, kad įmonės gamybinė veikla orientuota į rinką. Nors tokio tipo ekonominė santvarka dažnai vadinama "kapitalizmu", Charlesas E. Lindblomas ją tiksliau vadina į rinką orientuota privačios verslininkystės sistema (1977, 107 ir toliau). Šiaip ar taip šis tipas apima nepaprastą įvairovę: nuo XIX a. *laissez faire* ankstyvųjų industrinių sistemų iki XX a., labai reguliuojamų socialinės gerovės, vėlyvųjų ar postindustrinių sistemų. Net vėlyvojo XX a. "gerovės valstybės" santvarkos visaip įvairuoja nuo skandinaviškų sistemų, kurios yra skirstomosios, orientuotos į didelius mokesčius, visapusišką socialinę apsaugą, neokorporatistinės jų kolektyvinių sandėrių struktūrų požiūriu, iki menkai perskirstančių, orientuotų į mažus mokesčius ir ribotą socialinę apsaugą, silpnų kolektyvinių sandėrių sistemų, būdingų Jungtinėms Valstijoms ir Japonijai.

Taigi būtų klaidinga daryti išvadą, kad demokratinių šalių, turinčių MDP visuomenes, ekonominė santvarka iškelia tas pačias demokratizavimo problemas ir reikalauja tų pačių sprendimų. Nežiūrint to, įmanoma pasiūlyti keletą patenkinamo sprendimo elementų.

Prieštaraujančios teorinės perspektyvos

Pradėsiu nuo to, ką būtų galima laikyti mano septinta išvada: pažangioje demokratinėje šalyje ekonominė santvarka būtų suvokta ne tik kaip gėrybių ir paslaugų gamybos bei paskirstymo priemonė, bet ir kaip daug didesnės vertybių skalės, apimančios demokratines vertybes, įgyvendinimo priemonė. Iš ekonominės santvarkos būtų galima laukti, kad ji tarnautų ne tik vartotojams, bet ir žmonėms, įsijungusiems į visas veiklos rūšis, kokios tik gali sietis su ekonomine santvarka. Ši išvada gali pasirodyti pernelyg akivaizdi, kad apie ją šnekėtume.

Tačiau ji tiesiogiai prieštarauja daugiau kaip šimtmetį apimančiai Europos ir angliškai kalbančių šalių intelektualinei istorijai, kur teorinė perspektyva, labiausiai lėmusi ekonominį mąstymą, labai skyrėsi nuo teorinės perspektyvos, išdėstytos šioje knygoje. Bendrais bruožais apmesiu šiuos skirtingus požiūrius, rizikuodamas beveik karikatūriškai juos supaprastinti.

Teorinė demokratijos vizija susitelkia prie vyrų kaip piliečių – vėliau prie vyrų ir moterų kaip piliečių. Priešingai, įprastinė teorinė ekonomikos interpretacija, taip rigoristiškai išgarbinta klasikinėse ir neoklasikinėse ekonomijos teorijose, susitelkia prie vyrų ir moterų kaip gėrybių ir paslaugų gamintojų bei vartotojų. Žinoma, demokratinė perspektyva negali ignoruoti to paprasčiausio fakto, kad piliečiai kartu yra gamintojai ir vartotojai; ir implicitiškai, ir eksplicitiškai įprastinė ekonominė perspektyva pripažįsta, kad gamintojai bei vartotojai egzistuoja tam tikros rūšies politinėje sistemoje, idealiu atveju – galbūt kaip demokratinės santvarkos piliečiai. Tačiau kiekviena perspektyva labiau pabrėžia vieną aspektą negu kitą.

Pilietis egzistuoja aiškiai ir neretai siaurai apibrėžtoje politinėje sistemoje – mieste-valstybėje ar – moderniaisiais laikais – nacionalinėje valstybėje. Valstybė yra (ar bent jau buvo manyta, kad ji yra) tvirtai apibrėžta sistema; asmens specifinės laisvės, lygybės ir pareigos priklauso nuo asmens buvimo šioje sistemoje ar už jos ribų. Gamintojai ir vartotojai egzistuoja neapibrėžtesnėje, beveik neribotoje, ekonominėje sistemoje, kuri iš principo gali apimti visą Žemės rutulį. Iš piliečių tikimasi, kad jie jaučiasi, ir apskritai iš tikrųjų jaučiasi susiję su kitais, gyvenančiais konkrečioje valstybėje su istoriškai savitu, unikaliu žmonių agregatu, su jų papročiais ir įpročiais, jų bendra praeitimi, jų ateities viltimis. Šie saitai gali būti iš dalies suvokti ir racionalūs, tačiau kartu jėgą jiems suteikia neracionalūs, pirmapradžiai saitai ir tikėjimai. Gamintojas/vartotojas – jei ne tikrovėje, tai teorinėje vaizduotėje – yra absoliučiai racionalus skaičiuotojas, nuolat skaičiuojantis ir lyginantis marginalinius pajamų ir išlaidų padidėjimus, visada veikiantis taip, kad maksimizuotų vidutinę naudą. Lojalumas istorikus, sociologus, reklamos specialistus ir paprastus žmones gali dominti bet kur, tačiau įprastinėje teorinėje kapitalizmo schemoje racionaliems ekonominiams veikėjams jis nepriskiriamas.

Demokratinėje vizijoje galimybės veikti valstybę ar, dar konkre-

čiau, valstybinės valdžios sprendimus, yra (ar bent jau turi būti) lygiai paskirstytos tarp piliečių. Kad piliečiai turi būti politiškai lygūs, kaip matėme, yra lemtinga demokratijos moralinės perspektyvos aksioma. Pagal įprastinę konkurencinės, į rinką orientuotos, laisvo verslo ekonomikos ekonomistinę interpretaciją, galios ir valdžios santykiai neegzistuoja. Jų vietą visiškai užima mainai ir kontraktai, į kuriuos laisvai įeina ekonomikos veikėjai. Todėl neoklasikiniai ekonomistai nemato reikalo atsižvelgti į tokius neapčiuopiamus, dviprasmiškus ir, rodos, neišmatuojamus reiškinius kaip galia ir valdžia. Pagal įprastinę versiją ekonominių resursų lygybė, kuri padėtų paskatinti politinę piliečių lygybę (kartu ir demokratiją), o todėl ir laisves, susijusias su demokratija, nebūtinai yra pageidautinas tikslas ir juolab nėra tikėtinas rinkos sprendimų padarinys.

Šioje demokratinėje vizijoje politinė lygybė turi būti palaikoma tam tikros apibrėžtos įstatyminių ir konstitucinių darinių struktūros, kurią palaiko viešoji nuomonė ir, jeigu reikia, sustiprina įstatymas, kiekvienam piliečiui efektyviai įtvirtinantis tam tikras teises, galimybes ir pareigas, būtinas ir – jeigu iki galo įgyvendintas – galbūt net pakankamas tam, kad būtų užtikrinta politinė piliečių lygybė. Klasikinėje ir neoklasikinėje ekonominės santvarkos vizijoje valstybė kažkaip nustato ir įtvirtina taisykles, valdančias sandėrius, nuosavybę ir santarvę, būtiną rinkai funkcionuoti. Bet kodėl (ir ar) politikos lyderiai imsis uždavinių, jiems priskiriamų įprastinės teorijos, ar (ir) kokiu mastu jie kišis ar turėtų kištis į turto bei pajamų, atsirandančių iš rinkos jėgų, paskirstymą, tai tokie klausimai, į kuriuos, griežtai pasakius, atsakymo iš įprastinės teorijos nelaukiama, o be to, tokio atsakymo ji negali duoti.

Demokratinėje vizijoje laisvė, pasiekiama demokratinės santvarkos, visų pirma yra apsisprendimo laisvė priimant kolektyvinius ir saistančius sprendimus: tai apsisprendimas politiškai lygių piliečių, įgaliotų dalyvauti priimant įstatymus ir taisykles, kurių jie laikosi gyvendami kartu kaip piliečiai. Kaip jau sakiau, iš to plaukia išvada, kad demokratinė visuomenė, be kitų dalykų, imtųsi išdėstyti savo resursus taip, kad optimizuotų politinę lygybę, o todėl ir pirminę kolektyvinio apsisprendimo laisvę, remdamasi demokratiniu procesu ir laisvėmis, reikalingomis tam procesui.

Įprastiniu ekonomistiniu požiūriu laisvė, pasiekiama per ekonominę

santvarką, visų pirma yra pirminė pasirinkimo laisvė rinkoje: tai vartotojų laisvė pasirinkti gėrybes ir paslaugas, verslininko laisvė varžytis su kitais siūlant prekes bei paslaugas ir įsigyjant joms gaminti reikalingus resursus, darbininkų – racionalaus vartotojo racionalusis *alter ego* – laisvė sudaryti sutartį su darbdaviais dėl darbo mainais už atlyginimus ir tokiu būdu įsigyti resursų, reikalingų atlikti savo kaip vartotojo funkcijas. Jei įprastinė teorija neutrali politinės lygybės, kurios ji nei palaiko, nei atmeta, atžvilgiu, ji iš tikrųjų suponuoja vieną svarbų lygybės variantą: visi ekonomikos veikėjai, vartotojai ar gamintojai, yra lygiai racionalūs (t.y. tobulai racionalūs), ir visi jie yra lygiai laisvi priimti ar atmesti jiems prieinamus pasiūlymus ir kontraktus. Bet ką reiškia "lygiai laisvi", jokiu būdu nėra visiškai aišku.

Tokios yra pirmosios nesantaikos tarp demokratijos ir kapitalizmo sėklos, pustomos doktrinos vėjų. Kokia vartotojų laisvė eikvoti, priklauso nuo jų pajamų, o pajamos nėra ir veikiausiai nebus paskirstytos lygiai. Bet jei pajamos, turtas ir ekonominė padėtis taip pat yra politiniai resursai, ir jei jie paskirstyti nelygiai, kaip gali piliečiai būti politiškai lygūs? O jei piliečiai nėra politiškai lygūs, kaip gali egzistuoti demokratija? Priešingai, jei demokratija turi egzistuoti, o piliečiai turi būti politiškai lygūs, ar tada demokratija nereikalauja kažko kito nei į rinką orientuotos privataus verslo ekonomikos ar, mažų mažiausiai, gana drastiškos jos modifikacijos?

Ekonominių įmonių valdžios

Entuziastingi demokratai kartais primygtinai reikalaudavo, kad tikrai demokratiškoje visuomenėje visos asociacijos būtų demokratiškos. Man atrodo, kad toks požiūris klaidingas. Iš tikrųjų demokratinio proceso pagrindimas, pateiktas šioje knygoje (6–9 skyrius), neverčia priciti išvadą, kad kiekviena asociacija turi būti valdoma demokratiškai. Ar kokia nors asociacija turi būti valdoma demokratiškai, priklauso nuo galimybės priimti tam tikras prielaidas (žr. 8 sk.). Jei šios prielaidos asociacijai netinka, mes negalime pagrįstai įrodinėti – bent jau remdamiesi *šitomis* prielaidomis, – kad toji asociacija turi būti valdoma demokratiškai. Tačiau ir priešingai, jei nusprendžiame, kad tos prielaidos tinkamos, tada *esame* priversti priciti išvadą, kad toji

asociacija turi būti valdoma per demokratinį procesą. Taigi, jei prielaidos tinka, tos asociacijos nariai turi teisę reikalauti demokratinio proceso kaip teisėto dalyko.

Dėl šios priežasties pažangios demokratinės šalies piliečiai laikytų svarbiu dalyku rūpestingai atsižvelgti į tokį klausimą: kokios asociacijos (be valstybės) turi būti valdomos per demokratinį procesą ir kokių nebūtina, o galbūt ir nedera taip valdyti? Pažangioje demokratinėje šalyje, turinčioje MDP visuomenę, akivaizdžiausias svarstytinas atvejis būtų verslo įmonės ar, kalbant plačiau, ekonominės įmonės. Juk paprastai visose MDP visuomenėse šios organizacijos yra ne tik nepaprastai svarbios daugumos piliečių kasdieniam gyvenimui, bet ir labai išsiskiria dėl savo nedemokratinių valdžių. Jų vidinė valdžia geriausiu atveju yra priežiūra, o blogiausiu – despotizmas. Tačiau demokratinėse šalyse, kur priežiūra (o dar labiau despotizmas) yra visuotinai vertinama kaip nepateisinama valdant valstybę, priežiūrai, kartais išsigimstančiai į despotizmą, atrodo, teikiama pirmenybė valdant ekonomines įmones. Šis kontrastas mažų mažiausiai turėtų paskatinti gilų viešą apmąstymą. Tačiau įsitikinimas, kad įmones geriausiai valdo nedemokratinės sistemos, demokratinėse šalyse dažniausiai nekvestionuojamas.

Kuriam galui pažangios demokratinės šalies piliečiai turėtų rūpintis vidiniu įmonių valdymu? Veikiau galėtume paklausti taip: ar jiems galima tuo nesirūpinti? Daugumos žmonių gyvenime darbas yra itin svarbus dalykas. Daugumai žmonių jis atima daugiau laiko negu bet kokia kita veikla. Dažnai darbas veikia lemtingai – pajamas, vartojimą, santaupas, padėtį, draugavimą, poilsį, sveikatą, saugumą, šeimyninį gyvenimą, senatvę, savigarbą, savirealizacijos ir gerovės jausmą, asmeninę laisvę, apsisprendimą, savisklaidą ir kitas nesuskaičiuojamas kertines vertybes bei interesus. Iš visų valdžios, kontrolės ir galios ryšių, į kuriuos žmonės įpinti kasdienybės, jokie nėra tokie ryškūs, nuolatiniai ir svarbūs asmenų kasdieniame gyvenime kaip tie, kuriems jie yra pavaldūs darbe. Kokios valdžios daro tokią didžiulę įtaką kasdieniam gyvenimui kaip darbo vietos valdžia? Kur dar despotizmas galėtų veikti taip klastingai?

Tad kokia turi būti įmonių, įstaigų, korporacijų vidinė valdžia? Sakau *vidinė*, nes esu linkęs tarti neargumentuodamas, kad ekonominės įmonės būtų šiek tiek kontroliuojamos valstybinės valdžios ar, vei-

kiau, valdžių. Net ekonomikoje, kur įmonės dažniausiai yra privačios ir orientuotos į rinką, valstybinė valdžia reguliuotų kai kuriuos įmonių veiksmus, kaip yra visose demokratinėse visuomenėse. Jeigu kokia demokratinė šalis kada nors kurtų socialistinę ekonomiką, akivaizdu, kad vis dar būtų reikalingas valstybinis įmonių reguliavimas. Demokratinių vertybių ir patenkinamo efektyvumo įgyvendinimas iš daugumos įmonių – nepriklausomai nuo nuosavybės formos – reikalautų turėti žymią autonomiją ir savo veiklą orientuoti į rinką. Trumpai tarus, vienintelė visuotinė socialistinės ekonomikos santvarkos forma, suderinama su demokratija ir efektyvumu, būtų santykinai decentralizuota rinkos socializmo sistema (plg., be kitų, Nove 1983, Selucky 1979). Rinkos socializme, kaip ir kapitalizme, įmones turėtų reguliuoti valstybinė valdžia. Bet kurioje šitoje sistemoje reikalingo reguliavimo mastas ir būdai būtų reikšmingų politinių ir mokslinių kontroversijų objektas ir, mano galva, kokioje nors šalyje labai įvairuotų laike ir būtų nevienodi skirtingose demokratinėse šalyse. Nors šie klausimai yra svarbūs, ir nors jie, be abejonės, kiek siejasi su demokratijos teorija bei praktika, čia aš jų negaliu aptarti.

Ar demokratinis procesas pateisinamas ekonominėse įmonėse?

Neabejoju, kad daug žmonių idėją perkelti demokratinį procesą į verslo įmones iškart atmes kaip kvailą ir nerealistišką. Todėl gali būti paranku priminti, kad neseniai dauguma žmonių laikė savaime suprantamu dalyku, kad idėja demokratinį procesą taikyti nacionalinės valstybės valdymui yra kvaila ir nerealistinė. Šią kvailą ir nerealistinę idėją, viena vertus, atmetė viso pasaulio antidemokratiniai elitai, kuriems buvo akivaizdu, kad išmintis ir realizmas reikalauja kokio nors tipo priežiūros; kita vertus, ją atmetė daugelis demokratijos šalininkų (geriausiu atveju nežymi jų mažuma), kurie tvirtino, kad tokio didelio masto demokratija, kaip buvo gerai žinoma visiems teisingai mąstantiems žmonėms per keletą tūkstantmečių, visiškai neįmanoma.

Trumpai prisiminkime pagrindinius priekaištus demokratijai, aptartus šioje knygoje. Kai kurie kritikai – anarchistai – atmeta demokratiją valstybės valdymo srityje, remdamiesi tuo, kad jei nereikalinga valsty-

bė, nereikalingas ir demokratinis valstybės valdymas. Istoriškai svariausi demokratijos kritikai, priežiūros šalininkai, noriai pripažįsta valstybinės valdžios būtinumą, bet neigia, kad paprasti žmonės turi *teisę* valdyti valstybę. Šie kritikai tvirtina, kad paprasti žmonės tikrai negali turėti teisės valdyti, nes jie nėra *tinkami* valdyti. Šiuo požiūriu, jei kokia nors grupė gautų teisę valdyti, tai būtų mažuma tų asmenų, kurie labiausiai tinkami valdyti valstybę, nes tik jie pasižymi reikalinga išmintimi ir dorybe. Kaip matėme, kai kurie įtakingi demokratijos kritikai irgi tvirtino, kad paprasti žmonės visiškai *nesugeba* valdyti, nes, jų požiūriu, nežiūrint konstitucinių formų, politinės retorikos ir viešpataujančios ideologijos, valstybės valdžia neišvengiamai remsis viešpataujančia mažuma, oligarchija, valdančia klase ar valdančiu elitu.

Kaip stengiausi parodyti ankstesniuose skyriuose, šie argumentai jokiu būdu nėra nereikšmingi. Tačiau dėl mano iškeltų priežasčių manau, kad jie klaidingi. Negana to, kaip aš pabrėžiau, šiame šimtmetyje demokratijos kaip būtino teisėtos valdžios sando idėja visiškai įveikė šiuos ir kitus varžovus. Tačiau demokratinės idėjos triumfas neįtvirtino demokratinio proceso triumfo. Kaip šiuolaikinis šios idėjos įsikūnijimas poliarchija reikalauja tam tikrų sąlygų; ir, kaip sakiau praeitame skyriuje, daugelyje šalių – faktiškai daugumoje – šių sąlygų nėra arba jos yra per silpnos, kad palaikytų poliarchijos institucijas.

Prieštaravimai idėjai perkelti demokratiją į ekonominių įmonių valdymą stebinančiai (o galbūt ne taip jau stebinančiai?) panašūs į prieštaravimus idėjai demokratiją taikyti valstybėms valdyti. Visų pirma, kai kurie kritikai tvirtina, kad verslo įmonėje demokratinė valdžia nereikalinga, nes joje nėra valdžios. Pavyzdžiui, pagal įprastą ekonomistinę interpretaciją, vidinis ekonominių įmonių valdžios klausimas iš esmės yra tuščias dalykas, nes negalima sakyti, jog įmonėje esama "valdžios", pareigūnų grupės, turinčios galią ir autoritetą: galia ir autoritetas paprasčiausiai išsisklaido į kontraktus bei mainus, į kuriuos laisvai, savo valia ir racionaliai įeina darbdaviai ir darbininkai. Bet jei suvokiama – o aš įsitikinęs, kad tai būtina, – kad ekonominei įmonei reikalingi galios ir autoriteto santykiai, sudarantys valdžią asmenų, dalyvaujančių įmonės gamybinėje veikloje, tada mes galime paklausti – o iš tikrųjų privalome paklausti, – kaip ta valdžia turėtų būti sudaryta.

Sutikdami, kad valdžia reikalinga, kai kurie kritikai primygtinai

pabrėžia, kad valdyti įmonės neturi *teisės* niekas, išskyrus jos savininkus. Šie kritikai įrodinėja, kad vienintelis būdas, kuriuo demokratijos idėja galėtų būti teisingai taikoma privačiose įmonėse, jei ji išvis joms galėtų būti taikoma, būtų "akcininkų demokratija". Šis argumentas man atrodo neteisingas keliais požiūriais. Visų pirma, "akcininkų demokratija" yra oksimoronas, nes balsų nustatymas pagal pajus pažeistų pamatinį demokratinio proceso kriterijų, piliečių balsavimo lygybę. Demokratija reikalauja, kad kiekvieno *piliečio* balsas būtų vertinamas lygiai; toks reikalavimas negali būti patenkintas lygiai vertinant kiekvieno *akcijų paketo* balsą. Kad akcininkai savo įmones valdytų per tokį procesą, kuris galėtų būti tikrai pavadintas demokratišku, reikėtų, kad kiekvienas akcininkas turėtų lygų balsą. Nedaug "akcininkų demokratijos" šalininkų rimtai siūlo tokį sprendimą.

Bet net jei jie tai ir darytų, šis sprendimas būtų visai netikęs, nes tarp akcininkų, ypač didelėse įmonėse, beveik niekada nebūna sąlygų demokratiniam procesui. Demokratinis procesas didelėje įmonėje reikalautų kažko panašaus į poliarchijos institucijas; mažoje įmonėje jis reikalautų kažko panašaus į demokratinio miesto-valstybės institucijas. Bet tokių institucijų nėra, kaip nėra ir jas galinčių paremti sąlygų. Nėra pagrindo tikėtis, kad jos egzistuotų, nes nedaug asmenų perka akcijas, kad dalyvautų įmones valdant: jie perka akcijas, kad gautų dalį įmonės pajamų.

Jei net priimtume abejotiną prielaidą, kad teisė valdyti įmones (iš vidaus) turi būti suteikta tik savininkams, tai nereiškia, kad priimtinas sprendimas yra "akcininkų demokratija" įprastine prasme. Juk demokratinis procesas ekonominių įmonių valdyme gali būti įgyvendintas suteikiant [įmonės] nuosavybę tarnautojams taip, kad kiekvienas toks asmuo – nebe tarnautojas, o savininkas-darbininkas – turėtų vieną akciją, tam savininkui-darbininkui duodančią teisę į vieną ir tik vieną balsą.[1]

Galiausiai argumentas, pagal kurį iš visuotinės teisės į nuosavybę plaukia teiginys, kad šiuolaikines ekonomines įmones turi kontroliuoti privatūs savininkai, turi nenuoseklumų. Štai tik vienas iš jų: tarti, kad žmonės turi teisę į savo darbo vaisius, nereiškia tvirtinti, kad investitoriai turi teisę valdyti įmones, į kurias investuoja.[2]

Tačiau kiti kritikai primygtinai pabrėžia, kad net jei žmonės, dirbantys įmonėje, gali pagrįstai reikalauti turėti teisę dalyvauti ją valdant,

jie tam *netinka*. Galbūt jie turi tokią teisę – taip būtų argumentuojama, – bet jie būtų kvailiai, jei ja pasinaudotų. Būtų geriau, jei jie jos atsisakytų ir leistų valdyti įmonę tiems, kurie tam geriau tinka. Šioje argumentacijoje mes girdime gerai pažįstamas priežiūros gynimo gaidas ir turime ją išklausyti su tinkamu skeptiškumu.

Kaip kompetencijos klausimas yra svarbiausias, o galbūt net lemtingas, sprendžiant apie demokratijos ir priežiūros pageidaujamumą valdant valstybę, jis, mano galva, taip pat yra svarbiausias sprendžiant problemą, ar būtų pageidautina demokratizuoti ekonomines įmones. Juk jeigu Tvirtasis Lygybės Principas netaikomas įmonės nariams, negalime teigti, kad jie turi teisę valdytis per demokratinį procesą. Kaip matėme šioje knygoje, demokratijos, o ne priežiūros, pasirinkimas labai priklauso nuo Tvirtojo Principo. Jį priimti – tai žengti didelį ir lemtingą žingsnį demokratinio proceso link; jį atmesti – tai pripažinti priežiūrą. Dėl didžiulės egzistuojančių institucijų ir ideologijų įtakos dauguma žmonių, ir net daug mąstančių žmonių, galbūt sunkiai patikės, kad tarnautojai yra tinkami valdyti tas įmones, kuriose jie dirba. Tvirtojo Principo taikymas darbovietei pasirodys abejotinas. Priežiūra neabejotinai atrodys pranašesnė.

Kaip ir kalbant apie valstybę, šis klausimas yra sudėtingas, bet ir čia aš neturiu vilties jo patenkinamai išspręsti. Tačiau pateiksiu keletą argumentų, įrodančių, kad priežiūros pranašumai nėra tokie dideli, kaip paprastai manoma.

Visų pirma reikia prisiminti, jog Tvirtasis Lygybės Principas nereikalauja, kad piliečiai būtų kompetentingi visuose reikaluose, nes sprendimus dėl kai kurių reikalų jie gali deleguoti kitiems. Išskyrus visai mažas firmas, tarnautojai supras, kad deleguoti kai kuriuos sprendimus yra racionalu. Didesnėse firmose didelę dalį savo valdžios nedvejodami jie deleguos išrinktai valdybai, kuriai veikiausiai bus suteikta galia parinkti ir pašalinti administratorius.

Be to, reikia turėti galvoje, kad MDP visuomenėse įmonė nėra idealios teorijos tobulą efektyvumą maksimizuojanti įmonė. Tai privati korporacija, kur nominalus suverenumas priklauso akcininkams, paprastai susiduriantiems su neįveikiamais sunkumais kvestionuojant valdymo sprendimus – reikia turėti galvoje vien tik jų visišką priklausomybę nuo valdytojų, kurie jiems pateikia informaciją apie tuos spren-

dimus. Vienas iš poliarchijos požymių, veiksminga teisė į opoziciją, verslo įmonėse neegzistuoja.

Jeigu būtų keliamas klausimas tik dėl to, ar tarnautojai apskritai yra tokie pat tinkami vadovauti savo įmonėms kaip ir akcininkai, aš veikiausiai atsakyčiau, kad jie daug tinkamesni. Bet juk, kaip matėme, akcininkai nevaldo savo įmonių. "Akcininkų demokratija" yra ne tik prieštaringas terminas; pajininkų valdžia įmonėse yra mitas. Nors menedžeriai gali valdyti įmones akcininkų labui (bent jau iš dalies ir tam tikrą laiką), lemtingų sprendimų kontrolė paprastai yra ne akcininkų, o menedžmento rankose.

Todėl reikia spręsti, ar įmonių tarnautojai, rinkdami menedžerius, kuriems didesnėse įmonėse jie deleguotų didelę dalį savo valdžios, yra tokie pat kompetentingi, kaip ir akcininkai, ar, vertinant realistiškiau, kaip ir patys menedžeriai, savo antrininkus ir įpėdinius parinkdami per kooptaciją. Nors šiuo metu besikaupiantys faktai man atrodo teigiami, kokios nors pažangios demokratinės šalies piliečiai galėtų pagrįstai nutarti šį ir kitus įmonių demokratizavimo klausimus spręsti eksperimentuodami [praktiškai].

Negaliu pasakyti, koks sprendimas gali būti geriausias visoms ekonominėms įmonėms ar kiekvienai demokratinei šaliai.[3] Bet man atrodo nepaneigiama, kad pažangioje demokratinėje šalyje ekonominių įmonių valdymo klausimą piliečiai įtrauktų į dienotvarkę kaip vieną svarbiausių. Kad pateisintų demokratinio proceso įvedimą į ekonominių įmonių valdymą, jie neturėtų prieiti išvadą, kad demokratiškai valdomos įmonės ekonominiu požiūriu funkcionuos geriau už įprastines. Jei demokratiškai valdomos įmonės ekonominiu požiūriu būtų tokios pat efektyvios, tada, viską sudėjus, jos būtų pranašesnės už įprastines. Juk svarstyklių lėkštę nusvertų pridėtinės demokratinio proceso vertybės.

Galima su visu tuo sutikti ir kartu neigti, kad ekonominėse įmonėse įmanoma demokratija. Kaip kai kurie demokratinės valstybės valdžios idėjos kritikai primygtinai pabrėžia, kad mažumos viešpatavimas neišvengiamas nepriklausomai nuo konstitucinių formų, taip kai kurie kritikai teigia, kad ekonominių įmonių demokratizavimo idėja yra chimera, nes įmonės iš esmės taip netinka demokratijai, kad mažumos viešpatavimas yra neišvengiamas. Nors šio argumento negalima len-

gvabūdiškai nepaisyti, tačiau jis tampa ne toks įtikinamas, jei nesitenkiname jo paviršutinišku tikėtinumu.

Įmonių, kaip ir valstybių, demokratizavimas reikalauja palankių sąlygų; sąlygų, kurios neatsiranda spontaniškai, neišvengiamai ar "natūraliai". Palankias sąlygas reikia sukurti. Kaip daugelyje šalių demokratija valdant valstybę išvis neatsirado, arba atsirado, o po to sužlugo, taip – nors dar didesniu mastu – MDP visuomenių ekonomikos yra nesuskaičiuojamų pastangų demokratizuoti darbovietę kapinės. Šios nesuskaičiuojamos nesėkmės parodo, kad jei nėra tinkamų vidinės ir išorinės paramos sistemų, pastangos demokratinį procesą įvesti į įmonių valdymą veikiausiai bergždžios. Kaip ir demokratinės šalys, demokratinės įmonės reikalautų tikros demokratinės konstitucijos, efektyviai veikiančios ir užtikrinančios tokias pamatines teises, kaip žodžio laisvė. Be to, sėkmingas įmonių demokratizavimas pareikalautų kitokių rėmimo sistemų. Jos apimtų pakankamus kreditavimo šaltinius, plačias apmokymo (ypač menedžerių) programas ir organizacijas, padedančias gaminti naują produkciją ir kurti naujas įmones. Tokio rėmimo stoka dideliu mastu lėmė daugelio buvusių pastangų demokratizuoti darbovietę nesėkmę.[4]

Galų gale, kaip ir valstybės valdyme, demokratiškai valdomų įmonių idėja žadina pernelyg dideles viltis. Ir demokratizavimo (tiek valstybėje, tiek kitur) šalininkai, ir priešininkai paprastai perdeda jo galimus padarinius. Nežiūrint to, nusivylimas perdėtomis viltimis, dedamomis į demokratinių valstybių valdymą, nepateisina išvados, kad tie padariniai buvo nesvarbūs. Lygiai taip pat būtų klaidinga neįvertinti autoritarinių institucijų svarbos dirbančių žmonių kasdieniam gyvenimui bei demokratiškesnės ekonominių įmonių valdymo sistemos įvedimo padarinių. Žinoma, valdant įmones, kaip ir valdant valstybes, veiktų žmonių organizacijoms būdinga universali mažumos viešpatavimo tendencija. Tačiau esama pagrindo tikėtis, kad darbovietės valdymo demokratinės struktūros demokratinio proceso kriterijus patenkintų beveik taip pat, kaip ir demokratinės valstybės valdymo struktūros. Kaip mes remiame demokratinį procesą valstybės valdyme, nepaisydami žymių šio proceso trūkumų, taip ir pažangios demokratinės visuomenės piliečiai remtų demokratinį ekonominių įmonių valdymo procesą, nepaisydami tų trūkumų, kurių praktikoje tikrai pasitaikytų.

DEMOKRATIJA, MAŽUMOS VIEŠPATAVIMAS IR ŠIUOLAIKINIAI PRIŽIŪRĖTOJAI

Taigi pažangios demokratinės šalies piliečiai gali įgyvendinti demokratiškesnę savo ekonominių įmonių nedemokratinių valdžių alternatyvą. Bet jie susidurtų su net labiau bauginančia valstybinės valdžios problema.

Piliečių nelygybė yra nuolatinė ir rimta problema visose demokratinėse šalyse. Jų politinių resursų, strateginių pozicijų ir jų atviros ar paslėptos galios sudaryti sandėrius nelygybė yra labai žymi net demokratinėse šalyse, ir todėl mažumos viešpatavimo teorijos yra labai įtikinamos. Tačiau dėl priežasčių, aptartų 19 skyriuje, tos teorijos yra nepatenkinamos ir kaip empiriniai aprašai, ir kaip nurodymai veiksmui. Nežiūrint to, dėl politinės nelygybės tvarumo ir rimtumo, senovinė politinės santvarkos, kur piliečiai dalyvauja politiniame gyvenime iš esmės lygiais pagrindais, vizija vis dar neįgyvendinta.

Išsamus piliečių negalėjimo lygiai įtakoti valstybės valdžią aprašas nė iš tolo negali būti pateiktas šioje knygoje. Tačiau nuo seniausių laikų iki šių dienų visi mąslūs demokratinės ir respublikinės valdžios šalininkai labai pabrėždavo, kad ekonominių resursų nelygybė kelia grėsmę demokratijai. Pavyzdžiui, klasikinės respublikoniškos teorijos aksioma buvo ta, kad valdžia ir turtas linkę atsirasti kartu. Todėl, kad būtų užtikrintas respublikai būtinas galios paskirstymas, nuosavybė privalo būti plačiai išsklaidyta.

Ekonominės santvarkos padariniai resursų paskirstymui, strateginėms pozicijoms ir galiai sudaryti sandėrius, taigi ir politinei lygybei, papildomai skatina apmąstyti ekonominių įmonių nuosavybę bei valdymą. Juk vyraujančios nuosavybės ir kontrolės sistemos sukelia esminę nelygybę ne tik turto ir pajamų srityje; jų sukelta nelygybė apima ir kitas vertybes, susijusias su darbu, tarnyba, nuosavybe, turtu ir pajamomis. Bet kadangi demokratijos šalininkai šioms problemoms skiria labai daug dėmesio ir kadangi ekonominės struktūros akivaizdžiai įtakoja politinį gyvenimą, aš paprasčiausiai linkęs tarti, kad pažangi demokratinė šalis į savo dienotvarkę turi įtraukti vieną svarbiausių problemų – kaip optimaliausiai įgyvendinti tokią ekonominę santvarką, kuri sustiprintų demokratinį procesą.

Nors ši problema yra sunki, norėčiau iškelti kitą problemą, kuri man

atrodo dar sunkesnė. Juk aš linkęs manyti, kad ilgalaikėms demokratijos perspektyvoms rimtesnę grėsmę kelia resursų, strateginių pozicijų ir galios sudaryti sandėrius nelygybė, kylanti ne iš turto ar ekonominės padėties, o iš specializuoto žinojimo. Ir gal niekas nesistebės, kad pavojus, kurį aš įžvelgiu, kyla iš šaltinio, maitinusio Platono puoselėtą priežiūros idėją: iš intelektualų.

Terminus "intelektualai", "intelektualinis stratas ar intelektualų klasė" ir t.t. – tai modernūs, Platono nežinoti terminai,[5] – aš vartoju ta prasme, kurią jiems suteikė Edwardas Shilsas: "Intelektualai yra bet kokioje visuomenėje egzistuojantis agregatas tokių asmenų, kurie santykinai dažniau už daugumą kitų visuomenės narių komunikacijai ir išraiškai naudoja bendrus ir abstrakčius simbolius, apimančius žmogų, visuomenę, gamtą ir kosmosą" (1968, 399).

18 skyriuje mes matėme, kad mažumos viešpatavimo teorijos, įtikinimui teikiančios didesnę reikšmę negu atvirai prievartai, lemtingai išaukština intelektualus. Pagal šias teorijas intelektualai iškelia sistemines idėjas, pagrindžiančias viešpataujančios klasės teisėtumą (ir jos oponentų kontrpretenzijas), kuria ir skleidžia ideologijas, išskleidžia vyraujančias kokios nors visuomenės "politines formules" (Mosca) ir suteikia formą bei turinį valdančios klasės "kultūrinei hegemonijai" (Gramsci). Nors mažumos viešpatavimo teorijos man atrodo nepriimtinos, nemanau, kad jos klysta, jog intelektualai daro žymią įtaką politiniam gyvenimui. Dėl priežasčių, kurias aš netrukus paaiškinsiu, intelektualų – ar veikiau tam tikro intelektualinio strato padalinio – įtaka labai sustiprėjo antroje šio šimtmečio pusėje ir veikiausiai dar sustiprės ateityje.

Kadangi intelektualai įtikinėjimu naudojasi labiau negu įsakymu ar prievarta, ir jų įtikinėjimo padariniai dažnai yra netiesioginiai, uždelsti ir sunkiai įžiūrimi, jų įtaką viešajam gyvenimui lengva konstatuoti apskritai, bet sunku patikrinti sistemiškai. Be to, atrodo, kad intelektualai nelinkę tyrinėti savo įtakos taip kruopščiai ir kritiškai, kaip jie tai daro kitų atžvilgiu. Nežiūrint to, aš esu įsitikinęs, kad dabarties stebėtojas surastų stiprių įrodymų, patvirtinančių intelektualų įtaką formuojant požiūrius, įsitikinimus ir vertybes. Veikdami švietimo įstaigas ir informacijos priemones, viešumos dienotvarkės turinį ir jos prioritetų jausmą, politiką ir valdžios bei opozicijos vykdomas programas, idėjas, laikomas intelektualiai gerbtinomis ir rimtai traktuotino-

mis, remdami *status quo* ar jai oponuodami ir daugeliu kitų būdų moderniose demokratinėse šalyse intelektualai atlieka didžiulį vaidmenį. Imkime tik vieną pavyzdį: santykinė svarba, kurią televizijos žinių laidų žiūrovai teikia kokiai nors viešai problemai Jungtinėse Valstijose, labai priklauso nuo to, kiek dėmesio tai konkrečiai problemai skiria patys žinių komentatoriai (Iyengar and Kinder 1987).

Norint suvokti intelektualų įtaką, svarbu nesileisti klaidinamam homogeniškos "klasės", turinčios bendrus "klasinius interesus", sąvokos. Nors per visą istoriją ir beveik kiekvienoje visuomenėje intelektualusis stratas daugiausia tarnavo politinėms ir bažnytinėms valdžioms, pastaraisiais amžiais žymią to strato dalį jau sudaro intelektualai, nuo tų valdžių nutolę ar su jomis susvetimėję, ir savo vaidmenį atliekantys ne kaip jų rėmėjai, o kaip kritikai ir oponentai.[6] Taigi intelektualai moderniajame pasaulyje daugumos dalykų atžvilgiu linkę palaikyti skirtingas, o dažnai ir konfliktuojančias pažiūras, apimančias ir viešąją politiką. Šiuo požiūriu jiems iš tikrųjų toli iki "klasės", ištikimai ginančios savo "klasinius interesus".

Žinoma, kaip ir verslininkai, intelektualai tikrai (nors ir silpnai) linkę į tam tikras bendras privilegijas, kurias jie paprastai stengiasi apsaugoti ir įtvirtinti: šiuo požiūriu jie iš tikrųjų turi bendrų interesų. Šiuolaikinėse demokratinėse šalyse intelektualai, ypač priklausantys strato viršūnei, kaip ir verslininkai, priklauso prie labiausiai privilegijuotų visuomenės narių. Paprastai jie yra ne tik santykinai saugūs ekonominiu požiūriu, bet daugelis jų turi tokią profesinę nepriklausomybę ir autonomiją, kuri nepasiekiama kitus socialinius vaidmenis atliekantiems žmonėms. Natūralu, kad, kai iškyla grėsmė jų privilegijoms, intelektualai energingai kovoja už jas. Tačiau tie bendri grupiniai interesai tiesiogiai neveikia viešosios politikos.

Taigi galiausiai man rūpi ne bendroji intelektualinio strato įtaka. Man rūpi įtaka tam tikro padalinio intelektualų, be kurių neįmanomas racionalus moderniųjų politinių sistemų (demokratinių arba ne) funkcionavimas, įtaka tų, kurie specialiai užsiima viešąja politika ir stengiasi aktyviai veikti valdžios sprendimus, ir ne tik tiesiogiai, bet ir netiesiogiai, per savo įtaką viešajai ir elito nuomonei. Demokratinėse šalyse tokių į viešąją politiką orientuotų intelektualų galima rasti tarp valstybinių biurokratų, administracinėse įstaigose, įstatymų leidybos institucijose, politinėse partijose, universitetuose, tyrimų institutuose,

masinės informacijos priemonių ir lobistinėse organizacijose, patarėjų grupėse, verslo įmonėse, profsąjungose, advokatūrose ir daugelyje kitų vietų. Paprastai žymiausieji konkrečios srities – tarkime, ginklavimosi kontrolės, sveikatos apsaugos ar gamtosaugos – specialistai pažįsta vienas kitą net tokioje didelėje šalyje kaip Jungtinės Valstijos, jau nekalbant apie mažesnes šalis. Tačiau ribos, žyminčios kokios nors konkrečios srities politikos specialistų grupę, yra šiek tiek neapibrėžtos. Šiuo metu tos grupės dažnai išeina už nacionalinių ribų.

Neturėdamas standartinių terminų, tuos intelektualus aš linkęs vadinti viešosios politikos specialistais (arba trumpumo dėlei – politikos (*policy*) specialistais); konkrečios politikos srities specialistų agregatas sudaro viešosios politikos elitą (pvz., užsienio politikos elitą); įvairių viešosios politikos elitų agregatas gali būti vadinamas viešosios politikos ekspertų elitais*.[7]

Nors tai yra patogūs ir tinkami terminai, būtų klaidinga juose įžvelgti pernelyg daug. Panašiai, kaip dariau kalbėdamas apskritai apie intelektualus, aš neketinu tvirtinti, kad viešosios politikos elitai yra "valdanti klasė", turinti bendrus "klasinius interesus", kuri įtikinėjimu ar prievarta primeta daugumai tautiečių politiką, naudingą jos "klasiniams interesams". Kaip intelektualų apskritai, taip ir politikos ekspertų elitai – labai nevienoda grupė.[8] Ekspertų elito narių ir, dar labiau, ekspertų elitų kaip agregato bendrieji interesai dažniausiai pernelyg silpni, kad kaip nors žymiai nulemtų jų alternatyvinių politinių kursų vertinimus. Faktas, labai reikšmingas demokratinėms perspektyvoms, yra tas, kad ekspertų elito nariai iš tikrųjų linkę palaikyti skirtingus, o dažnai net konfliktuojančius politinius kursus.

Jų vaidmuo priimant viešosios politikos sprendimus vargu ar labai rūpėtų pažangios demokratinės šalies piliečiams, jeigu viešoji politika netaptų vis sudėtingesnė. Juk sudėtingumas kelia grėsmę, kad demas praras galimybę efektyviai kontroliuoti politikos ekspertų elitus. Rezultatas būtų – o iš dalies jau yra – savotiška ekspertų elitų kvazipriežiūra. Kaip ir Platono filosofai, ekspertų elitų nariai nebūtinai siekia tokio vaidmens. Tačiau net jei jie tampa prižiūrėtojais prieš savo valią ar to nesuvokdami, šiuolaikinės politikos ir politinės veiklos sudėtingumas tą vaidmenį jiems dažnai primeta.

---

* Kad "politikos elitas" (*policy elite*) nesipainiotų su 19 skyriuje aprašytu "politiniu elitu" (*political elite*), pirmąjį terminą versiu "ekspertų elitu", nors autorius šio termino nevartoja. – *Vert.*

Sudėtingumas ir demokratinis procesas

Kad aprašyčiau sudėtingumo padarinius demokratiniam procesui, panaudosiu pernelyg paprastą, bet naudingą tikslų ir priemonių dichotomiją. Galima labai paprastai tarti, kad sprendimai dėl viešosios politikos susideda iš sprendimų (implicitinių ar eksplicitinių) dėl tikslų, kuriems konkreti politika turi tarnauti, ir iš sprendimų dėl priemonių, pasirinktų šiems tikslams pasiekti. Paprasčiausioje demokratinės sistemos versijoje, kur suverenus demas tiesiogiai priima visus svarbius politinius sprendimus, jis kartu sprendžia apie tikslus ir apie priemones. Žinoma, didžiausi priartėjimai prie tokios paprastos demokratijos buvo asamblėjinės demokratijos sistemos. Nors neturėtume nepakankamai vertinti sunkumų, su kuriais piliečiai kartais susidurdavo priiminėdami tuos sprendimus, kartu reikia turėti galvoje, kad sprendimų priėmimas piliečių asamblėjose buvo veikla, užimanti tik dalį laiko ir apėmusi tik labai ribotą dienotvarkę. Natūralu, kad asamblėjos tam tikrus administracinius uždavinius paprastai deleguodavo eiliniams piliečiams, kurie tarnavo kaip neetatiniai pareigūnai ar gaudavo trumpalaikę tarnybą. Taigi, nors demas, pasirinkdamas įstatymus ir politiką, implicitiškai ar eksplicitiškai spręsdavo ir dėl tikslų, ir dėl priemonių, jis tikrai deleguodavo pareigūnams tam tikrą valdžią vykdyti atitinkamą politiką; tačiau deleguotą valdžią jis apribodavo labai griežtai. Todėl tokios politinės veiklos sistemas mes pagrįstai galime apibūdinti ir kaip paprastas, ir kaip tiesiogines.

Demokratinę idėją įgyvendinus nacionalinių valstybių valdyme, paprastą ir tiesioginę asamblėjinių demokratijų politinės veiklos sistemą išstūmė labiau diferencijuotos poliarchijos institucijos. Tačiau vis dar buvo įmanoma poliarchiją interpretuoti kaip sistemą, kur politiniai sprendimai priiminėjami demo ir jo išrinktų atstovų ir kur, kaip anksčiau, tam tikri siauri administraciniai uždaviniai deleguoti pareigūnams. Taigi ankstyvosios poliarchijos – aš ją vadinsiu Poliarchija I – politinė veikla gali būti apibūdinta kaip paprasta, bet netiesioginė.

Tačiau MDP visuomenių raida ir besiplečianti visuomenės internacionalizacija privertė imtis vis sudėtingesnės politikos. Tapo sudėtingesnė ne tik politika konkrečių problemų srityse, bet, kai išsiplėtė valdžios interesų skalė, politinių užduočių tipų padaugėjimas pats tapo sudėtingumo šaltiniu. Šio augančio konkrečios politikos sudė-

tingumo valdymas savo ruožtu atvedė prie didesnio politinės veiklos proceso sudėtingumo. Kaip demokratinės idėjos išsiplėtimas iki nacionalinės valstybės masto reikalavo radikalaus prisitaikymo ir politinių institucijų atnaujinimo – poliarchijos sukūrimo, taip poliarchijose dabar buvo reikalingos naujos institucijos, atitinkančios konkrečios politikos ir politinių kursų sudėtingumo reikalavimus. Taigi dar vienu požiūriu modernioji demokratija sukūrė institucijas ir praktiką, tokią skirtingą nuo asamblėjinės demokratijos, kad galima abejoti, ar tas pats terminas "demokratija" gali tikti abiems atvejams. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose Kongresas nuo seno sukūrė galingus komitetus, kurių nariai užsiiminėjo ne tik įstatymų leidimu, bet dažnai tapdavo savo viešosios politikos sričių ekspertais. Nuo Antrojo pasaulinio karo šių komitetų ir senatorių bei atstovų įstaigų personalas sudarė dar vieną naują politikos specialistų sluoksnį. Per tą patį laiką visose demokratinėse šalyse gausėjo specialistų ministerijose, departamentuose ir kitose vykdomosiose bei administracinėse organizacijose. Specializuoto intelekto mobilizacija šiuolaikinės demokratinės valdžios – pavadinkime ją Poliarchija II – tarnybai buvo heroiška ir apskritai sėkminga pastanga demokratiją pritaikyti prie bauginančio viešosios politikos sudėtingumo.

Tačiau vis dar buvo įmanoma tarti, kad Poliarchija II orientuota į senovinį – liaudies valdžios – tikslą. Nors toks demokratinis procesas nebegalėjo būti įgyvendintas paprastu ir tiesioginiu asamblėjinės demokratijos būdu, jo reikalavimai galėjo būti patenkinti per *laipsniško artėjimo procesą*. Per rinkiminius sprendimus demas galėtų nustatyti bendriausius politinius tikslus ir kartu – tam tikras plačias priimtinų priemonių ribas. Be to, įprasta, kad piliečiai vėliau susiaurintų tas ribas tarprinkimine veikla, pvz., lobizmu. Šiose demo nustatytose tikslų ir priemonių ribose, kurios kartais plačios, kartais siauros, išrinktieji atstovai formuotų įstatymus ir politikos kursus. Šių įstatymų ir politinių kursų ribose vykdomosios ir administracinės įstaigos dar tiksliau apibrėžtų priemones. Ir šitaip laipsniško artėjimo procesas tęstųsi iki žemutinės grandies klerko, kuris užbaigtų [politinę] veiklą. Peržengiant senovinių kategorijų ribas, Poliarchija II gali būti interpretuojama kaip prižiūrėtojų kvalifikacijos suderinimas su liaudišku demo suverenitetu.

Demokratija ar priežiūra?

Tačiau ką daryti, jei gyvybiškai svarbi politika šiuo metu yra tokia sudėtinga, kad paprasti piliečiai nebesupranta, kas geriausiai tarnautų jų interesams? Ar demokratinė idėja netapo vizija tokios politinės santvarkos, kuri nebeįmanoma tame sudėtingame universume, kuriame, atrodo, mums lemta gyventi?

Jei taip, tada priežiūra gali išstumti demokratinę praktiką, nors galbūt ne demokratinius simbolius ir įsitikinimus. Mes jau negalime adekvačiai interpretuoti Poliarchijos II kaip prižiūrėtojų kvalifikacijos suderinimo su liaudišku demo suverenitetu. Veikiau mes galėtume ją interpretuoti kaip demokratijos simbolių suderinimą su faktine priežiūra, vykdoma politikos ekspertų elitų. Net tokiu atveju būtume neteisūs, ją aprašydami kaip tokią mažumos viešpatavimo sistemą, kurią įsivaizdavo teoretikai, apibūdinti 18 skyriuje. Juk "valdovai" būtų labai heterogeniškas agregatas santykinai autonomiškų grupių, kurių įtakos pirminis šaltinis būtų jų specializuotas žinojimas. Galėtume pavadinti juos kvaziprižiūrėtojais, kadangi jie neturėtų to moralinio ir epistemologinio pateisinimo, kurį Platonas ir kiti taikė tikrajai priežiūrai. 5 skyriuje įrodinėjau, kad toks pateisinimas yra labai ydingas. Tačiau visi priežiūros idėjos trūkumai, atskleisti 5 skyriuje, būtų dar labiau būdingi mūsų kvaziprižiūrėtojams.

Pakartokime tą kritiką tiek, kiek ji tinka mūsų potencialiems kvaziprižiūrėtojams. Sprendimai dėl viešųjų reikalų – branduolinių ginklų, skurdo, socialinės apsaugos, sveikatos ar kitų mano anksčiau minėtų klausimų – reikalauja (implicitiškai ar eksplicitiškai) ir moralinių, ir instrumentinių vertinimų. Šie sprendimai nėra ir negali būti sprendimai tik dėl tikslų, bet kartu jie nėra ir negali būti sprendimai tik dėl priemonių. Negalima iškelti intelektualiai pagrįsto teiginio, kad politiniai elitai (realūs ar menami) turi aukštesnį moralinį žinojimą ar aukštesnį specialų žinojimą to, kas sudaro viešąjį gėrį. Iš tikrųjų mes galime pagrįstai manyti, kad specializacija, kuria grindžiama politinių elitų įtaka, pati gali pakenkti jų moralinio sprendimo sugebėjimui. Be to, kaip tik todėl, kad politinių elitų žinojimas yra specializuotas, jų ekspertinės žinios paprastai pernelyg susiaurina instrumentinių sprendimų pagrindą, ir jis nebeatitinka protingos politikos keliamų reikalavimų.

Be to, viešosios politikos sprendimai, ypač dėl sudėtingų reikalų, beveik visada apgaubti tankiu netikrumo šydu. Jie nuolat reikalauja sprendimų dėl alternatyvų, kurių padariniai yra labai neaiškūs. Griežtai kalbant, įvairių padarinių tikimybės beveik niekada nežinomos. Informatyvios spėlionės geriausiu atveju pakeičia statistines tikimybes. Net kai tos tikimybės gali būti daugiau ar mažiau apskaičiuotos, reikalingi sprendimai dėl priimtinos rizikos. Sprendimai dėl politikos kursų irgi nuolat reikalauja kompromisų tarp vertybių ar politikos tikslų. Mes neturime tvirto pagrindo visais šiais klausimais atsiduoti į politikos ekspertų elitų rankas.

Galiausiai mes neturėtume pervertinti politikos ekspertų elitų dorybės. Visame pasaulyje ekspertų elitai išgarsėję tuo, kad savo siaurus biurokratinius, institucinius, organizacinius ar grupinius interesus labai lengvabūdiškai gina, prisidengdami viešojo gėrio vardu. Atrodo, kad juo labiau jie nepriklauso nuo viešosios kontrolės ir viešojo vertinimo, juo labiau juos gadina – nebūtinai grubaus parsidavėliškumo pavidalu – gerai žinomos pagundos, susijusios su valdžia.

Nors susitaikymas su kvazipriežiūra, kaip [tinkamiausiu] sprendimu galėtų galutinai užtemdyti demokratinę viziją, jis neįvestų tikrų prižiūrėtojų, pasižyminčių išmintimi ir dorybe, reikalinga politiniam žinojimui, valdžios.

Pilietybė Poliarchijoje III

Ar pažangi demokratinė šalis gali sustabdyti slinkimą faktinės kvaziprižiūrėtojų valdžios link? Kad tai padarytų, ji privalo sutelkti dėmesį į silpniausią laipsniškų artėjimų grandinės grandį. Toji grandis yra pats demas. Jei demokratinis procesas nėra tvirtai susijęs su demo sprendimais, tada tokia sistema slinks kvazipriežiūros link. Jei saitai išliks, slinkimas sustos.

Problema iškyla dėl atotrūkio, politikos ekspertų elitų žinojimą skiriančių nuo paprastų piliečių žinojimo. Teiginys, jog šis atotrūkis gali būti žymiai sumažintas, kad laipsniško artėjimo procesą įgalintų skleistis vaisingai, daugeliui žmonių, be abejonės, pasirodys utopiškas. Bet aš manau, kad dar reikia ištirti svarbias galimybes. Kaip Poliarchija I atsirado sukūrus naujas institucijas, reikalingas demokratijai pritaiky-

ti prie nacionalinės valstybės, o Poliarchija II atsirado papildomai sukūrus naujas institucijas, reikalingas tam, kad demokratija būtų pritaikyta prie augančio poreikio mobilizuoti specializuotą žinojimą viešųjų problemų sprendimui, taip Poliarchija III atsirastų iš poreikio susiaurinti augantį atotrūkį tarp politikos ekspertų elitų ir demo.

Pateiksiu keletą galimo sprendimo elementų. Šiuo metu techniškai įmanoma:

- užtikrinti, kad tinkamo lygio ir pavidalo informacija apie politinę dienotvarkę, tiksliai atspindinti aukščiausio lygio pasiekiamą žinojimą, būtų lengvai ir visuotinai prieinama visiems piliečiams;
- sudaryti lengvai pasiekiamas ir visuotinai prieinamas galimybes visiems piliečiams;
- daryti įtaką tiems reikalams, apie kuriuos yra prieinama minėta informacija;
- ir reikšmingai dalyvauti politinėse diskusijose.

Visa tai techniškai įgalina telekomunikacijos. Per telekomunikacijas kiekvienas pilietis faktiškai gali gauti informaciją apie viešuosius reikalus, informaciją beveik tiesiogiai prieinamu pavidalu (pvz., spauda, debatai, inscenizavimas, multiplikaciniai filmai) ir tokio lygio (pvz., nuo naujoko iki eksperto), kuris pasiekiamas konkrečiam piliečiui. Be to, telekomunikacijos kiekvienam piliečiui gali sudaryti galimybes į šią viešųjų reikalų informacinę dienotvarkę įtraukti savo klausimus. Sąveikaujančios (*interactive*) telekomunikacijos sistemos piliečiams teikia galimybę dalyvauti diskusijose su ekspertais, politikais ir bendrapiliečiais.[9]

Tačiau svarbu turėti galvoje tai, kad šios technikos naujovės turi ne tik suintensyvinti dalyvavimą, kaip siūlė kai kurie dalyvaujamosios demokratijos šalininkai. Piliečiai negali peržengti savo politinio supratimo ribų paprasčiausiai diskutuodami tarpusavyje; ir nors technologija įgalintų juos sekti diskusiją tiesiogiai balsuojant dėl [aptariamų] klausimų, balsavimas, neparemtas kompetentingu supratimu, neužtikrintų, kad vykdoma politika apsaugotų ar įtvirtintų jų interesus.

Techninės problemos gali būti išspręstos nesunkiai. Besivystanti technologija neišvengiamai bus panaudojama kokiu nors būdu geram

ar blogam. Ji gali būti panaudojama pažeisti demokratines vertybes ir demokratinį procesą, arba ji gali būti panaudota juos paskatinti. Sąmoningai ir apgalvotai nesistengiant naująją telekomunikacinę technologiją panaudoti demokratijos labui, ji puikiausiai gali būti panaudota taip, kad demokratijai kenktų.

Techninių problemų išsprendimas yra tik bendrojo sprendimo dalis ir lengviausia jo dalis. Kaip pažangi demokratinė visuomenė galėtų užtikrinti, kad informacija, taip lengvai prieinama piliečiams, būtų aukščiausios įmanomos kokybės? Sakiau, kad naujoji technologija gali būti panaudota taip, kad kenktų demokratiniam procesui. Ar politikos ekspertų elitai nepasinaudos sąveikaujančių komunikacijų technologija tam, kad manipuliuotų publika, versdami ją tarnauti savo tikslams? Ar ši nauja technologija neskatins ekspertų elitų konsoliduotis į kvazipriežiūrą, kuriai technologija, kaip galima viltis, užkerta kelią?

Demokratijos perspektyvos priklauso nuo politikos specialistų požiūrių skirtingumo ir jų kaip "klasės" bendrų interesų santykinio silpnumo. Nors tinkamiausia institucijų, kurių dėka jų žinojimas gali būti padarytas lengvai prieinamu piliečiams, struktūra veikiausiai bus nevienoda įvairiose pažangiose demokratinėse šalyse, Jungtinėse Valstijose ji gali būti grindžiama daugybės esamų profesinių, mokslinių ir akademinių asociacijų pliuralizmu bei autonomija.[10]

Laipsniško artėjimo proceso efektyvumas nereikalauja, kad kiekvienas pilietis turėtų būti informuotas apie kiekvieną svarbų reikalą ir aktyviai veiktų. Tokio reikalavimo būtų neįmanoma patenkinti Poliarchijoje III, kaip jo neįmanoma patenkinti Poliarchijoje II. Reikalinga gerai informuotų piliečių kritinė masė, pakankamai didelė ir aktyvi, kad kontroliuotų procesą, "atidi publika", kaip prieš daugelį metų suformulavo Gabrielis Almondas (1950, 139, 228, 233). Be abejonės, dalyvaujamosios demokratijos šalininkai mano sprendimą atmes kaip klaidingą. Tačiau, mano galva, nors informuotas ir plačiai dalyvaujantis demas būtų pageidautinas, esu įsitikinęs, kad nepaprasto viešosios politikos sudėtingumo, su kuriuo susiduria Poliarchija II ir kurį turės įvaldyti Poliarchija III, sąlygomis toks tikslas išeina už žmogaus galimybių ribų. Tačiau jei aš klystu, tada atidi publika, laimei, išsiplės ir apims visą demą.

Bet kas gali užtikrinti, kad atidi publika atstovautų ir platesnę pub-

liką, visą demą? Mažesnė už demą atidi publika – o paprastai ji būtų daug mažesnė – nebūtinai būtų reprezentatyvi. Tačiau jeigu viena iš [daugelio] atidžiųjų publikų aiškiai būtų ne tik labai informuota, bet ir reprezentatyvi, jos egzistavimas ir pažiūros visiems parodytų skirtingybes (jei jos išvis būtų) tarp jos vertinimų – kvalifikuotų paties demo vertinimų – ir vyraujančių vertinimų, būdingų ne tik politikos ekspertų elitams, bet ir kitoms atidžiųjų publikų grupėms.

Atidi publika, atstovaujanti kvalifikuotą paties demo vertinimą? Ši idėja, regis, prieštaringa. Bet nebūtinai. Tarkime, kad pažangi demokratinė šalis sukurtų "miniliaudį" (*minipopulus*), susidedančią iš maždaug tūkstančio piliečių, atsitiktinai parinktų iš viso demo. Jos uždavinys būtų svarstyti – galbūt metus – kokį nors klausimą, o po to paskelbti savo prioritetus. Miniliaudies nariai galėtų "susitikti" per telekomunikacijas. Viena miniliaudis galėtų nuspręsti klausimų dienotvarkę, o kita užsiimti svarbiu klausimu. Taigi kiekvienam svarbiam dienotvarkės klausimui galėtų būti sudaryta viena miniliaudis. Miniliaudis galėtų egzistuoti bet kokiame valdymo – visos šalies, regiono ar vietinio – lygmenyje. Prie jos galėtų prisijungti – irgi per telekomunikacijas – patariamasis mokslininkų ir specialistų komitetas ir administracinis personalas. Ji galėtų organizuoti viešus svarstymus, užsakyti tyrimus, vesti debatus ir diskusijas.

Miniliaudies instituciją Poliarchijoje III aš laikau ne įstatymų leidžiamųjų korpusų pakaitalu, o jų papildiniu. Ji ne išstumtų, o papildytų Poliarchijos I ir Poliarchijos II institucijas. Galima paklausti, kokią reikšmę turėtų miniliaudies sprendimai?

Miniliaudies sprendimas "atstovautų" demo sprendimą. Jos nuosprendis būtų paties demo nuosprendis, jei demas sugebėtų tinkamai pasinaudoti aukščiausios kokybės žinojimu, reikalingu nuspręsti, kokia politika veikiausiai tiktų įgyvendinti demo siekiamus tikslus. Taigi miniliaudies sprendimai savo galią gautų iš demokratijos teisėtumo.

Šitaip – o pažangios demokratinės šalies piliečiai surastų ir kitų būdų – demokratinis procesas galėtų būti vėl pritaikytas prie pasaulio, labai nepanašaus į tą pasaulį, kuriame pirmąkart atsirado demokratinės idėjos ir demokratinė praktika.

Kokią formą įgytų, mūsų įpėdinių demokratija nebus ir negalės būti tokia pat kaip mūsų pirmtakų demokratija. Ji ir neturėtų būti tokia. Juk

demokratijos ribos ir galimybės tame pasaulyje, kurį mes miglotai numatome, tikrai bus visai skirtingos nuo ankstesniosios demokratijos ribų ir galimybių. Galime būti tikri, kad ateityje – kaip ir praeityje – griežti demokratinio proceso reikalavimai nebus visiškai patenkinti ir daugelis čia tyrinėtų demokratinio proceso teorinių ir praktinių problemų nebus visiškai išspręstos.

Tačiau aš tikiu, kad savivaldžių, politiškai lygių ir visam tam reikalingus resursus bei institucijas turinčių žmonių vizija visada bus įtaigi ir reikli vadovė ieškant visuomenės, kurioje žmonės gali gyventi kartu taikiai, gerbdami vienas kito prigimtinę lygybę ir drauge siekdami galimo geriausio gyvenimo.

Pastabos

ĮVADAS

1. Anksčiau, VII ir V amžiuje, "demas" turėjo net labiau apribojančią prasmę (Fine 1983, 108; Sealey 1976, 91–92).

PIRMAS SKYRIUS: PIRMOJI TRANSFORMACIJA

1. "Keista, kad gausioje literatūroje, sukurtoje didžiausios Graikijos demokratijos, neišliko jokio demokratinės politinės teorijos teiginio. Visi tie Atėnų politiniai filosofai ir publicistai, kurių veikalus mes turime, daugiau ar mažiau simpatizavo oligarchijai" (Jones 1969, 41).
2. Šios alternatyvos, kurią, remdamasis Platonu, aš vadinu priežiūra, prielaidos ir problemos aptartos 2 skyriuje.
3. Šiame ir kitame skirsnyje aš remiuosi Agard 1965, Alford 1985, American School of Classical Studies 1960, Aristotle 1952, Connor 1971, Fine 1983, Finley 1973 a, Finley 1973 b, Finley 1980, Finley 1983, Larsen 1966, Montgomery 1983, Sealey 1976, Ste. Croix 1981 ir Thucydides 1951.
4. Nors tikras skaičius nėra žinomas, dauguma istorikų sutinka su Fine'u, kad "Atėnai savo klestėjimo metais, prieš 431 m. prasidėjusį Peloponeso karą, turėjo apytikriai nuo 40 000 iki 50 000 suaugusių vyriškos lyties piliečių... Tačiau dauguma graikų valstybių apytikriai apėmė nuo 2000 iki 10 000 suaugusių vyriškos lyties piliečių. Graikų politikos teoretikai manė, kad 5–10 tūkstančių piliečių yra idealus skaičius. Idealiu atveju tokioje valstybėje kiekvienas pilietis bent jau galėtų atpažinti iš veido kiekvieną kitą pilietį" (1983, 51).
5. Kaip ir daugeliu kitų klausimų, akivaizdžių faktų apie lygų ir konfederacijų valdymo struktūrą nesama. Interpretacija, remianti hipotezę, kad pradinės federalizmo formos klasikinėje Graikijoje tikrai egzistavo, pateikta Larsen (1966). Tačiau ankstesnės sistemos (Peloponeso Lyga, apie 510–365 pr. Kr., Bojotijos Konfederacija, 447–386 pr. Kr. ir Chalkidės Konfederacija, 432–?

pr. Kr.) buvo sudarytos iš oligarchijų. Negana to, kaip pastebi Larsenas:

> Ankstyvojoje Graikijoje atsiradusi ir teikusi vilčių atstovaujamoji valdžia subliuško IV ir V amžiuje. Vietoj jos net federalinėse valstybėse buvo įvesta tiesioginė piliečių asamblėjos valdžia. (66)

> Kažkas... sukliudė natūraliam atstovaujamosios valdžios atsiradimui. Iš dalies tai nulėmė plačiai paplitusi demokratinės valdžios teorija, aukštinusi piliečių asamblėjas ir kolektyvinį masių protą. Kita vertus, atrodo, kad tai nulėmė politikai, faktiškai siekę konfederaciją palenkti [konfederacijos] sostinei, o tiesioginė piliečių asamblėja sostinėje buvo puiki priemonė įgyvendinti šiam tikslui. Be to, šitokia raida galėjo būti įtakota to fakto, kad kai kurios naujos organizacijos buvo sukurtos kaip opozicija Spartai, tradicinei oligarchijos tvirtovei, ir šitaip natūraliai atsirado demokratinė organizacija, o tuo metu demokratinė organizacija buvo suprantama kaip piliečių asamblėja. (46)

6. "Faktiškai kiekvienas pilietis galėjo tarnauti kaip magistratas, apie pusę [piliečių] posėdžiauti taryboje, o iš tų, kurie posėdžiavo taryboje, daugiau nei 70 nuošimčių (apytikriai 365 iš 500) vienai dienai užimti Atėnų pirmininko pareigas (pirmininko, iki 380 m. pakankamai svarbias, po to veikiau ceremonines pareigas, kasdien užimdavo vis nauji tarybos nariai)" (Alford 1985, 9).
7. "Graikai ir romėnai išrado politiką ir, kaip žinoma kiekvienam, jie išrado ir politinę istoriją, ar veikiau istoriją kaip karo ir politikos istoriją. Bet tai, kas žinoma kiekvienam, nėra tikslu: Antikos istorikai rašė istoriją tokios politinės veiklos (*policy*), kuri nėra tas pat, kas politika (*politics*); pirmiausia jie rašė apie užsienio politiką, politinės veiklos *mechaniką* (išskyrus kalbas Senate ar Asamblėjoje) domėdamiesi tik aštraus konflikto, pereinančio į pilietinį karą, momentais" (Finley 1984, 54). Taip pat žr. Finley pastabas apie istorinių faktų, susijusių su politika ir konstituciniais pasikeitimais, stoką; išimtis yra tik Atėnai (1983, 103). Net toks lemtingas klausimas kaip Atėnų gyventojų skaičius ilgai diskutuojamas ir labai įvairiai vertinamas. Nepaprastai skiriasi vergų skaičiaus vertinimas (žr., pvz., Gomme 1933).
8. Ryškus pavyzdys yra George'o Grote'o dvylikatomės *Graikijos istorijos* (*History of Greece*, 1846–1856) įtaka XIX a. liberaliajai minčiai Britanijoje ir kitur (Turner 1981, 213–234).
9. Pagal vieną interpretaciją, "Žinoma, buvo tikimasi ištikimybės miestui. Bet to meto literatūra stebėtinai nutyli tai, ką mes pavadintume patriotine pareiga, ir stebėtinai nesako nieko aiškaus apie miesto reikmių pirmumą prieš draugo ar giminaičio reikmes. Kontrastas tarp Atėnų ir šiuolaikinės politikos yra toks ryškus, kad vienas dabartinis graikų etikos tyrinėtojas labiausiai paplitusį graikų požiūrį į šią problemą gali aprašyti tokiais žodžiais: "Miesto reikmės *gali* užgožti kitas [reikmes] sunkmečiu; tačiau jeigu miesto interesams niekas negresia arba jei atrodo, kad jie nesusiję su konkrečiu reikalu, tose normose nesama nieko tokio, kas *agathos polites* (geram piliečiui) sukliudytų paminti

miesto įstatymus savo šeimos ar artimų draugų labui" (Connor 1971, 48).

10. "415 m. varžybos tarp Nikijo ir Alkibiado Atėnuose buvo svarbiausia problema, susijusi su asmenimis, ir metų pradžioje turėjo būti imtasi ostrakizmo, lemiančio vieno iš tų dviejų žmonių pasirinkimą. Tačiau keletą dienų prieš balsavimą Alkibiadas susitiko su Nikiju ir pasiūlė suvienyti jėgas prieš trečiąjį žmogų, Hiperbolą. Tai buvo padaryta, ir Hiperbolas buvo ostrakizuotas. Šis incidentas daug pasako apie politinius vaidus Atėnuose. Ir Nikijas, ir Alkibiadas turėjo asmeninių šalininkų, kurių balsus lėmė ne reikalai ir ne politinis principas, o vadų įnoriai. Tokių šalininkų nebūtinai turėjo būti labai daug, tačiau jie buvo pakankamai vieningi ir įtakingi, kad nulemtų asamblėjos baigtį, nors ostrakizmo procedūra buvo grindžiama slaptu balsavimu" (Sealey 1976, 353). Vėliau ostrakizmo buvo atsisakyta (Fine 1983, 490).
11. Iš dalies tai išvada (jokiu būdu ji nėra galutinė) iš to fakto, kad balsavimo dėl ostrakizmo ir dėl kai kurių kitų reikalų kvorumas buvo 6000. Tuo metu graikų piliečių skaičius galėjo būti nuo 35 000 iki 50 000. Labai šališkas šaltinis, 411 m. oligarchai, irgi "paskelbė Samo demokratams, kad dėl karo tarnybos ir jūrų prekybos aptarti net labai svarbaus klausimo niekada nesusirinkdavo daugiau kaip 5000 atėniečių" (Jones 1969, 109). Finley prieina išvadą, kad "Geriausia faktų, tarp jų ir archeologinių, analizė parodo, kad V a. (asamblėjoje) dalyvaudavo apie 6000 (piliečių), o IV a. žymiai daugiau" (1983, 73). Fine'as spėja, kad "atėniečiai galėjo dažnai imtis ostrakizmų, kurie nepaminėti šaltiniuose, nes jei nebūdavo 6000 balsų kvorumo, balsavimas neduodavo rezultatų". Jis prieina išvadą, kad "tikėtina, kad bent jau antroje V a. pusėje daugumoje susirinkimų dalyvaudavo keletas tūkstančių [piliečių]" (1983, 240, 408). Kaip ir daugeliu kitų klausimų, faktai dėl dalyvavimo politikoje galiausiai yra nepatikimi. Kaip sako Finley: "Mūsų žaidimai spėlionėmis yra akademinės pratybos" (1983, 75).
12. Connoras spėja, kad V a. pabaigoje atsirado nauja struktūra, kuri "susilpnina grupių, paremtų draugyste, galią ir remiasi masių atsidavimu, kurį gali laimėti įgudę ir iškalbingi lyderiai. Ši struktūra remiasi kaip tik tais piliečių masės segmentais, kurie turėjo mažiausią įtaką pirmoje struktūroje" (Connor 1971, 135).
13. Terminas *demagogos* (*liaudies vadas*), kuris kartais jiems buvo taikomas, iš pradžių buvo veikiau aprašomasis nei niekinamasis. Vadas-oratorius taip pat buvo žinomas kaip "liaudies globėjas" (*prostates tou demou*) (plg. Connor 1971, 108–110). Dėl Demosteno vaidmens ir įtakos žr. Montgomery 1983.
14. "Esmingas *poliui*, graikų ar romėnų... buvo gilus įsitikinimas, kad *polio* narystė (kurią mes galime vadinti pilietybe) buvo neatskiriamai susijusi su žemės turėjimu, karine prievole ir religija" (Finley 1980, 89).
15. "Kiek mums žinoma, visose graikų valstybėse tik suverenus korpusas savo spaudimu galėjo suteikti pilietybę išlaisvintam vergui, kaip ir bet kam kitam, nebuvusiam piliečiu nuo gimimo; ir tokie sprendimai buvo nedažni" (Ste. Croix 1981, 174).
16. Savo įžymiame traktate, lyginančiame senovinę ir moderniąją laisvę (1819),

Benjaminas Constantas "senovinę laisvę" išreiškė tokiais terminais ir ją lygindamas su "moderniąja laisve" pabrėžė moderniąją teisėtos asmeninės autonomijos srities ir nepriklausomybės nuo valdžios sampratą (plg. Holmes 1984, 31 ir toliau). Čia aš šiek tiek labiau pabrėžiau kontrastą tarp reikalavimų narystei senovės Graikijoje ir partikuliarizmo bei aiškios tendencijos universalizuoti reikalavimus moderniosiose lygybės ir laisvės koncepcijose.

17. "Nebūta teorinių ribų valstybės galiai, nebūta jokios veiklos, jokios žmogaus elgsenos srities, į kurią nebūtų galėjusi teisėtai kištis valstybė, jeigu tik buvo priimtas sprendimas, kurio pagrįstumą pripažino Asamblėja. ...Laikas nuo laiko Atėnų valstybė priimdavo įstatymus, apribojančius žodžio laisvę. ...Jei tai nebuvo daroma dažniau, tai tik todėl, kad nebuvo norima ar galvojama taip daryti, o ne todėl, kad buvo pripažįstama teisė ar privati sritis, kurios valstybė negalėjo pažeisti" (Finley 1972, 78).

ANTRAS SKYRIUS: Į ANTRĄJĄ TRANSFORMACIJĄ

1. Respublikinės tradicijos ištakos, raida ir paplitimas atskleisti Pococko (1975). Radikaliųjų vigų respublikonizmo doktrinos XVIII a. Britanijoje ir Jungtinėse Valstijose aprašytos Woodo (1969). Trumpai apžvalgai aš laisvai remiuosi abiem autoriais.
2. Net jei nuotolis nebuvo svarbus veiksnys, didžiulis turinčių teisę dalyvauti vyriškos lyties piliečių skaičius – apie du ar keturi šimtai tūkstančių III ir II a. pr. Kr. (Cowell 1962, 61) – dalyvavimo susirinkime nelaikė svarbia pilietybės apraiška. Nors diskusija ir dalyvavimas svarbiausio tipo asamblėjoje (*comitia tributa*) vykdavo atskirai 35 tribose; vidutinė triba galėjo apimti nuo 5 iki 10 tūkstančių narių; nukrypimai nuo vidurkio buvo didžiuliai.
3. Pvz., žr. jo komentarus *Esė apie pilietinę vadžią*, par. 140, 151, 157, 192.
4. Vienintelė svarbi išimtis Viduramžiais buvo Šveicarijos konferedacija, užsimezgusi kaip trijų mažų ir izoliuotų bendruomenių sąjunga, sukurta gynybos tikslais 1291 m. ir galutinai susiformavusi kaip trylikos kantonų lyga 1513 m. Šeši kantonai, įskaitant ir tris pirmuosius, buvo tiesioginės demokratijos, kur suverenumas reiškėsi per kasmetinę visų laisvų piliečių asamblėją. Kituose – nors suverenumas nominaliai sutapo su visų laisvų piliečių korpusu, įstatymų leidyba buvo daugiausia aristokratinių ir oligarchinių korpusų rankose. Konfederacijos parlamentą sudarė tų trylikos kantonų atstovai (Codding 1961, 21–26).
5. Niekas neatskleidžia šito aiškiau negu vienintelis sakinys Johno Stuarto Millio *Svarstymuose apie atstovaujamą valdžią*, kuriuo jis atmeta dviejų tūkstantmečių senumo prielaidas, reziumuodamas skyrių, pavadintą "Idealiai geriausia valdžios forma". Priėjęs išvadą, kad "vienintelė valdžia, kuri gali visiškai patenkinti visuomeninės būklės poreikius, yra *tokia, kurioje dalyvauja visa liaudis*", jis priduria paskutinį sakinį taip, tarsi tai būtų atsitiktinė mintis: "Bet kadangi bendruomenėje, didesnėje už atskirą mažą miestelį, visi

gali dalyvauti tik spręsdami labai mažą viešųjų reikalų dalį, aišku, kad *idealus tobulas valdžios tipas turi būti atstovaujamasis"* (Mill 1958, 55; išskirta šios knygos autoriaus).

6. Čia aš sąmoningai vengiu aptarti daugelį keblių empirinių klausimų, pvz., kiek plačiai ir kaip giliai toks tikėjimas turi vyrauti asociacijos nariuose, kokia santykinė lyderių ir paprastų narių įtaka ir t.t. Be to, paplitęs tikėjimas Tvirtuoju Principu gali nebūti griežtai būtinas ar net visada pakankamas, tačiau aš tariu, kad plačiai paplitęs tikėjimas šiuo principu labai padidina tikimybę, kad kokia nors asociacija bus valdoma demokratiškai. Čia iškyla empiriniai klausimai, nes lemiama šiuo klausimu aš laikau pačių narių perspektyvą. Jei toji perspektyva būtų iškreipta, argumentacija pasikeistų. Pavyzdžiui, prašalaitis gali manyti, kad kokios nors asociacijos nariai Tvirtąjį Principą pripažįsta net tada, kai tie nariai jo nepripažįsta. Tada prašalaitis galėtų tvirtinti, kad tie nariai *turėtų* pritarti šiam principui ir jo išvadoms. Net abstraktesniu požiūriu galima paprasčiausiai parodyti, kad *jei* šis principas pripažįstamas, *tada* iš jo logiškai plaukia tam tikros išvados. Akivaizdu, kad kaip tik pastaroji perspektyva, kurios laikomasi 5 skyriuje, implicitiškai grindžia kitų perspektyvų logiką.
7. *Pramoninėje demokratijoje (Industrial Democracy)* (1920) Sidney ir Beatrice Webb parodė, kaip "XIX a. vietiniuose profesiniuose klubuose paprasčiausiu pavidalu atsirado demokratija" ir kaip "miglotai ir beveik nesąmoningai... praėjus visam šimtmečiui eksperimentų", "dauguma labiausiai išvystytų profesinių susivienijimų buvo priversti prieiti išvadą, kad nė viena demokratijos apraiška, tokia kaip pareigūnų kaita įstaigose, nebuvo patenkinama ir kad būtinai reikalinga atstovaujamoji valdžia" (3, 36 ir sk. 1, 2).
8. "Kaip išganymo tvarkoje visi tikintieji yra lygūs, taip gamtos tvarkoje yra lygūs visi žmonės, taip ir valstybė turi būti sudaryta iš lygiai privilegijuotų žmonių. Priimti šią prielaidą išmokė sektos; išvadą perkėlė į politiką levelerial, o į ekonomiką digeriai" (Woodhouse 1938, 69). Leveleriai labai pabrėžė sutikimo reikalingumą. Kaip 1646 m. pasakė Johnas Lilburnas, nė vienas neįgaliotas "valdyti, vyrauti ar viešpatauti šio pasaulio žmonėms be jų laisvo sutikimo" (Woodhouse 1938, 317). Vienas XVI a. autorius, priklausęs respublikoniškai tradicijai, skirtingai nuo levelerių, susipažinęs su didžiaisiais politiniais filosofais, pradedant graikais, baigiant Machiavelli, buvo Jamesas Harringtonas. Tačiau Harringtonas žavėjosi Karoliu I, nedalyvavo aktyviame politiniame gyvenime puritonų revoliucijos metais ir savo pirmą bei svarbiausią veikalą *Okeanijos sandrauga* (*The Commonwealth of Oceana*) išleido tik 1656 m. (plg. Blitzer 1960).

TREČIAS SKYRIUS: ANARCHIZMAS

1. Apie įvairius požiūrius į anarchizmą ir jo kritiką žr. Pennock and Chapman 1978. Veikale yra plati bibliografija (341–365).

2. Anarchistai veikiau kalba apie "valdžios", o ne apie "valstybės" nuvertimą. Asociacijos "valdžia" gali būti apibrėžta taip: ji apima įstaigas, vaidmenis ir organizacijas, kurios nustato taisykles ir priverčia jų laikytis. Taigi valstybės valdžia, jei reikia, gali primesti taisykles prievarta. Žinoma, terminas "valstybė" gali būti ir buvo apibrėžiamas labai skirtingai, ir kai kurie iš šių apibrėžimų išskiria ar atmeta prievartą kaip esminį valstybės bruožą; taip valstybę linkusios interpretuoti idealistinės koncepcijos. Bet pašalinti prievartą iš žodžio "valstybė" apibrėžimo nereikštų ją pašalinti iš realaus pasaulio, kur ir toliau egzistuotų tam tikros asociacijos (kaip ir per visą rašytinę istoriją), reguliariai naudojančios prievartą primesti savo taisyklėms. Ar [tokios asociacijos] vadinamos "valstybėmis", ar ne, anarchistinei argumentacijai nesvarbu. Svarbu, kad tai yra tokios asociacijos, kurios, anarchisto įsitikinimu, turi ir gali būti išstumtos laisvanoriškų asociacijų. Todėl atmesti čia pateiktą "valstybės" sąvokos vartoseną paprasčiausiai reikštų anarchistinei argumentacijai priešstatyti trivialų ir esmės neapimanti argumentą.
3. Beveik visa ši santrauka susideda iš pažodinių ištraukų iš Wolffo (knygos), nors apskritai aš pakeičiau netikslią Wolffo sąvokų "man" ir "men" (*žmogus, vyras – žmonės, vyrai*) vartoseną į giminės požiūriu neutralią ar platesnę išraišką.
4. Nors istorinis ryšys tarp viešpatavimo ir valstybių atsiradimo dažniausiai nežinomas, kai kurie teoretikai spėjo, kad valstybės dažnai galėjo atsirasti iš viešpatavimo.
5. Antrąjį leidimą (1976) Wolffas papildė atsakymu į Jeffrey H. Reimano kritiką. Tuo metu Wolffas akivaizdžiai pakeitė savo pažiūras į anarchizmą: "Dabartinės mano pažiūros yra gerokai kitokios, nors dabar aš nesugebu jų aiškiai išskleisti ar deramai apginti" (90 past. 1). Tačiau nors mūsų kritika iš dalies sutampa, toliau aš nesistengiau reziumuoti nei Reimano analizės, nei kitų gausių kritinių nuostatų, nukreiptų prieš Wolffo argumentaciją. Tačiau derėtų pasakyti, kad, mano požiūriu, pateikdamas savo originalią argumentaciją, Wolffas labai pasitarnavo politinei filosofijai.
6. Wolffas numato šį prieštaravimą ir bando jį neutralizuoti šitaip:

> Galima įrodinėti, kad net šis ribojantis atvejis nėra tikras, kadangi kiekvienas žmogus paklūsta sau pačiam ir todėl nėra palenkiamas teisėtai valdžiai. Tačiau... valdžia, kuriai paklūsta kiekvienas pilietis paprasčiausiai yra ne jo paties, o visos kolektyviai suvokiamos bendruomenės valdžia. Įstatymai įvedinėjami suvereno (kuris, galima sakyti, yra visi tos bendruomenės gyventojai) vardu. Galia, priverčianti laikytis įstatymų *(jeigu atsirastų koks nors pilietis, kuris, nubalsavęs už įstatymą, dabar priešinasi jo taikymui sau pačiam)*, yra galia visų, *susitelkusių į policinę valstybės galią*... Pareigos balsas dabar byloja kaip įstatymo valdžia. Galima sakyti, kad kiekvienas žmogus *susitinka su savo geresniuoju "aš" valstybės pavidalu, kadangi jos nurodymai paprasčiausiai yra tie įstatymai, kuriuos jis, gerai apmąstęs, norėtų matyti įgyvendintus* (23, išskirta šios knygos autoriaus).

Žodžiai apie pilietį, susitinkantį "su savo geresniuoju "aš" valstybės pavidalu", atrodo, yra tam tikra valstybės mistifikacija, prieš kurią nukreiptas visas Wolffo traktatas. O jei "jos nurodymai paprasčiausiai yra tie įstatymai, kuriuos jis, gerai apmąstęs, norėtų matyti įgyvendintus", ar tada koks nors pilietis, gerai apmąstęs, dabar negali ryžtis – atsakingai ir visiškai išskleisdamas moralinę autonomiją – nepaklusti įstatymui, kuriam jis ar ji anksčiau buvo pritarę? Tačiau tokiu atveju, kodėl "policinė valstybės galia" turi teisę ignoruoti to piliečio moralinę autonomiją; juk ji nebuvo įgaliota tai daryti, iš pat pradžių priimdama įstatymą?

7. Gana nelauktai jis priduria: "Iš tikrųjų mes galime abejoti, ar sudėtingame techninės ekspertizės pasaulyje kada nors protinga to *nedaryti*!" (15).
8. Kaip gerai žinoma, kai kurie autoriai, ypač Hobbesas, taip bijojo gyvenimo sąlygų "prigimtinėje būklėje", kad jie manė, jog *bet kokia* valstybė geriau už nevalstybinę būklę. Tačiau net Hobbesas sutiko, kad jeigu valstybė nesuteikia geresnės apsaugos negu prigimtinė būklė, niekas neįpareigotas jai paklusti. Ir akivaizdu, kad valstybės pateisinimui nebūtina priimti Hobbeso prielaidą, nurodančią į kraštutinius gyvenimo be valstybės padarinius.
9. Kai kurie autoriai, remiantys ir demokratiją, ir moralinę teisę nepaklusti, šią teisę apribotų labiau negu aš. Platesnę negu manoji nepaklusnumo įstatymui problemų aptartį žr. Pennock and Chapman 1970.

KETVIRTAS SKYRIUS: PRIEŽIŪRA

1. Nedaug tyrinėtojų įrodinėja, kad Platonas iš tikrųjų siekė parodyti, jog režimas, panašus į tą, kuris aprašytas *Valstybėje*, yra neįmanomas. Platono argumentacija yra daug dviprasmiškesnė ir sudėtingesnė nei atrodo žvelgiant paviršutiniškai. Čia aš pateikiu vieną tikėtiną interpretaciją ir nepretenduoju, kad tokia interpretacija yra vienintelė pagrįsta.
2. Čia vartoju terminą, apimantį visas formas tokios valdžios, kai lyderiai įgyvendina labai intensyvią vienašališką nelyderių kontrolę: "Du pragmatiniai, bet netikslūs kriterijai gali būti panaudoti apibrėžti hierarchinei organizacijai. Nelyderiai negali taikingai pašalinti lyderių po atviro ar slapto balsavimo; be to, lyderiai galutinai sprendžia, kada, kokiomis sąlygomis ir su kuo konsultuojamasi" (Dahl and Lindblom [1953] 1976, 227).
3. Apie Johną Stuartą Millį žr. ypač Thompson 1976.
4. Žinoma, demokratai gali ne visai sutarti dėl šiek tiek kitokios problemos: ar asmenims, kurie *dabar* gali nebūti tinkami, nežiūrint to turėtų būti suteikta pilna pilietybė, jei galima numatyti, kad dalyvavimas gali būti būtina ar pakankama sąlyga tam, kad jie taptų tinkami per tam tikrą priimtiną laiką? Priklausomai nuo to, kaip demokratai atsako į šį klausimą, jie gali nesutarti ir dėl kito. Tarkime, kad kokios nors aiškiai apibrėžtos grupės nariai dabar yra tinkami, bet *jokių kitų* asmenų negalima patikimai laikyti sugebančiais apsaugoti savo interesų. Koks geriausias sprendimas? Savo *Svarstymuose apie*

atstovaujamąją valdžią (1861) J. S. Millis netiesiogiai pripažino šią dilemą, bet niekada jos nesprendė. Veikiau jis buvo linkęs pripažinti, kad kvalifikacijoms turi būti teikiama pirmenybė prieš dalyvavimo pranašumus. Daugeliui šiuolaikinių demokratų jo sprendimas būtų nepriimtinas.

5. Tokie esminiai J. S. Millio kriterijai. Žr. puikų aptarimą – Thompson (1976, 54 ir toliau).
6. Atrodo, kad tokio požiūrio laikėsi Leninas, kaip ir George'as Lukácsas. Daugelis karinių režimų, ypač Lotynų Amerikoje, savo valdžią pateisino kaip pereinamąją; štai Čilėje po 1973 m. Pinocheto režimas skelbė, kad jis sieks sukurti sąlygas, reikalingas atkurti demokratinei valdžiai.

PENKTAS SKYRIUS: PRIEŽIŪROS KRITIKA

1. Kritikuodamas Platoną, MacIntyre'as pabrėžia būtinumą skirti tuos du teiginius (1966, 49).
2. Atitinkamoje *Valstybės* pastraipoje Sokratas klausia Adeimanto, ar kai kurie piliečiai disponuoja žinojimu "apie miestą kaip visumą", o Adeimantas atsako:

> – Tai menas visada būti budriam; jis būdingas tiems valdantiesiems, kuriuos pavadinome tobulais sargybiniais. ... Kaip tu manai, ar mūsų valstybėje kalvių bus daugiau negu tikrųjų sargybinių? – Kalvių bus daug daugiau. – O ir palyginti su visais kitais, kurie turi kokių nors žinių ir pagal jas yra vadinami, sargybinių bus visų mažiausiai. – Visų mažiausiai. – Taigi dėl tos mažiausios gyventojų dalies, kuri vadovauja ir valdo, ir jai būdingo žinojimo visa pagal prigimties reikalavimus įkurta valstybė būtų vadinama išmintinga. *Atrodo, kad tik labai nedaug žmonių iš prigimties* tinka įgyti šį žinojimą, kurį tik vieną iš visų žinojimo rūšių galima pavadinti išmintimi" (Platonas. 1981. *Valstybė*. Vilnius: Mintis. Vertė Jonas Dumčius. 428 d, e. P. 146–147; išskirta cituojant).

3. Tam tikri kvantinės fizikos aspektai paskatino kai kuriuos fizikus kvestionuoti įprastą prielaidą, kad eksperimentiniai atradimai visais atvejais yra ar gali būti nepriklausomi nuo eksperimento konstrukcijos. Bet skirtingai nuo moralės filosofų, kvantinės fizikos specialistai pripažįsta ar linkę pripažinti fizikos dėsnius. Taigi net šiais kraštutiniais atvejais ir, be abejonės, visais kitais, kvantinės fizikos specialistai išsaugojo jos intersubjektyvią galiojimą.
4. Šiuo klausimu kai kurie priežiūros šalininkai gali padaryti savigynos judesį, tvirtindami, kad tie, kurie jiems nepritaria, tuo pačiu parodo, kad nepajėgūs spręsti apie jų pretenzijų valdyti pagrįstumą. Paremtas valstybės jėgos, šis judesys gali veiksmingai nutildyti kritikus. Tačiau paremtas tik proto jėgos, toks judesys netampa įtikinamas.
5. Tyrinėjimai parodė, kad daugelyje sričių ekspertų prognozės nepatikimesnės,

o kai kuriais atvejais tik truputį patikimesnės už nespecialistų prognozes. Vienas mokslininkas, pats ilgalaikio prognozavimo problemų ekspertas, ištyrinėjęs daug sisteminių studijų, skirtų ekspertų numatymų patikimumui įvairiose srityse, prieina tokią išvadą: "Apskritai faktai rodo, kad ekspertizė duoda nedaug naudos. O kadangi padidėjęs tikslumas pastebimas tik stambaus masto apklausose, pavienio eksperto pretenzijos į tikslumą atrodo neturinčios praktinės vertės. Keista, aš negalėjau rasti nė vienos studijos, kuri parodytų žymius ekspertizės pranašumus" (J. Scott Armstrong 1980). "The Seer-Sucker Theory: The Value of Experts in Forecasting". *Technology Review* (83: 21). Nelaimei, ekspertų nesugebėjimas patikimai prognozuoti, atrodo, nesumažina jų pasitikėjimo savimi ar neekspertų polinkio jų prognozes vertinti su nepelnytu pagarbumu.

6. Johnas C. Kemeny, matematikas, vadovavęs komisijai, tyrusiai Three Mile Island branduolinėje jėgainėje įvykusią avariją, pastebėjo:

> Dirbant komisijai, mes nuolat patekdavome į tokias situacijas, kai net labai žymių mokslininkų sprendimus veikė emocijos... Aš susidurdavau su mokslininkais, kurių įsitikinimai buvo beveik religiniai, o kartais net fanatiški... Šitie žmonės iškraipo savo mokslinius sprendimus ir gadina savo reputaciją su perdėtu pasitikėjimu tvirtindami tokius dalykus, kurie – jie tai žino pasąmoningai – gali būti tik mažai tikėtini. Užuot buvę nešališki patarėjai, jie tampa advokatais. Tai nesuderinama su pamatine mokslo prigimtimi, ir tai sukuria atmosferą, kurioje rimtai nepasitikima ekspertais: net kai vyrauja akivaizdūs faktai, jei problema labai susijusi su emocijomis, jūs visada galite surasti ekspertą, kuris jais abejoja ir tokiu būdu kompromituoja mokslą nacijos akyse (Kemmeny 1980, "Saving American Democracy: The Lessons of Three Mile Island", *Technology Review* 83:70).

Apie kritiką, tiesiogiai susijusią su branduoliniais ginklais, žr. Michael Walzer, "Deterrence and Democracy". *New Republic* (July 2, 1984), 16–21.

7. Par. 577 d. Ši organistinė metafora išreikšta par. 462, c, d, e, o numanoma daugelyje pastraipų, įskaitant ir įžymųjį funkcinį teisingumo kaip priedermės "kiekvienam užsiimti savo darbu" apibrėžimą, pagal analogiją su kiekviena organizmo dalimi, atliekančia savo funkciją (par. 433, 434).
8. Šį apibrėžimą aš perėmiau iš Lukes (1977, 180), kuris pateikia glaustą ir stiprią kritiką.
9. Kaip sako Jamesas Grieris Milleris: "Žmogus su galva yra kažkas daug daugiau nei žmogaus kūnas plius jo atskirta galva" (1978, 44).
10. Nors kai kurie šiuolaikiniai autoriai, vartojantys organistinę metaforą, sutiktų, jų kalba man lieka neapibrėžta. Štai Roberto Ungeris (1975) liberalizmui priskiria individualizmo principą, apimantį dvejopas metodologinio individualizmo klaidas ir ignoruojantį "grupę... kaip teisėtą vertybių šaltinį". Individualizmui jis priešina jo poliarinę priešingybę: "organicistinių grupės koncepcijų atstovaujamą kolektyvizmo principą". "Šios koncepcijos, – tęsia jis – suvokia grupę kaip nepriklausomai egzistuojančią esybę, nesuvedamą į jos narių egzistencijas, turinčią grupines vertybes, nesutampančias su indivi-

dualiais ir subjektyviais jos narių tikslais, ir turinčią net savo "asmenybę" (1975 (1984), 82). Ką reiškia jo sakinio antroji pusė, man neaišku. Vėliau, kaip savąją alternatyvą liberalizmui, Ungeris siūlo "Organinių grupių teoriją" (*The Theory of Organic Groups*) (236–295). Šioje teorijoje aš neradau nieko nesuderinamo su į žmogų orientuotu kolektyvinių sprendimų pagrindu. Nors aš prieinu išvadą, kad jis atmeta "organicistines grupės koncepcijas", negaliu rasti jokio šią išvadą pagrindžiančio teiginio.

11. Aptardami šią problemą, autoriai dažnai kalba apie "agreguojančius" individualius interesus. Šiuo klausimu teikiu pirmenybę žodžiui "sudarantis", siekdamas išvengti bet kokios implikacijos, kad geriausias sprendimas – paprasčiausiai pridėti balsus ir priimti sprendimą, nurodytą didžiausio balsų skaičiaus.
12. Šis pavyzdys ir citata paimti iš Kahneman and Tversky (1983 a, 39; taip pat žr. 1983 b, 293–315).
13. Kaip pastebi G. M. A. Grube, šiame garsiame sakinyje, kaip ir visur kitur *Valstybėje*: "Platonas neturi galvoje, kad pasaulis turi būti valdomas išblyškusių metafizikų atsiskyrėlių; jis mano, kad valstybės vadas turi būti mąstytojas, tiesos, grožio ir Dievo mylėtojas, turintis labai išvystytą vertybių jausmą" (ten pat, past. 13, 133).

ŠEŠTAS SKYRIUS: PAGRINDIMAI

1. Prieš keturiasdešimt metų leveleriai jau primygtinai pabrėždavo, kad prigimtinė lygybė implikuoja sutikimo poreikį. Plg. Richardas Overtonas ir Johnnas Lilburne'as 1646, kn. Woodhouse 1938, 69, 317.
2. "Juk aš iš tikrųjų manau, kad pats didžiausias Anglijos skurdžius turi teisę gyventi taip, kaip ir pats didžiausias turčius; ir todėl išties, sere, aš manau, aišku, kad kiekvienas žmogus, turintis gyventi paklusdamas valdžiai, pirmiausia turi duoti savo sutikimą paklusti tai valdžiai". Majoras Williamas Rainborough Putney debatuose, 1647 m. 29 spalio (Woodhouse 1938, 53).
3. Rawlso požiūriu, teisingumas egzistuoja visų "moralinių asmenų" dėka, tačiau ne visi žmonės apibūdintini kaip moraliniai asmenys (1971, 505).
4. Richardas Flathmanas laiko "lygios prigimtinės žmogaus asmens" doktriną, kurią suformulavo Frankenas ir Vlastos, teisinga "tik jeigu įvairios vertės apraiškos savo prasme yra egoistiškos arba jei tarp jų esama tokios harmonijos, kad visoms galima tarnauti vienodai gerai... Bet moraliniai ir politiniai klausimai pirmiausia iškyla ten, kur esama altruistinės elgsenos ir reikmių, interesų bei reikalavimų konfliktų" (Flathman 1967, 58). Nors Rawlsas atmeta lygią prigimtinę vertę kaip savo teisingumo teorijos pagrindą, jo iškeltos problemos – kaip pasirūpinti interesais tų asmenų, kurie stokoja būtinų "moralinio asmens" savybių (pvz., labai atsilikusio vaiko) – sprendimas reikalauja tų asmenų labui veikiančių paternalistinių autoritetų. "Paternalistiniai sprendimai turi būti lemiami paties individo nustatytų preferencijų ir interesų, o jei tie interesai nežinomi, reikia remtis pirminių gėrybių teorija" (Rawls

1971, 249). Bet kodėl turėtų būti apsaugoti interesai asmenų, kurie nėra moralinės asmenybės? Rawlso atsakymas, atrodo, yra toks: būtų neišmintinga praktikoje nebūti teisingiems tų atžvilgiu, kuriems trūksta sugebėjimo būti moraline asmenybe, nes "iškiltų pernelyg didelis pavojus teisingoms institucijoms" (506). Jis negina tų abejotinų praktinių sprendimų, ir negalima neįtarti, kad lygios prigimtinės vertės idėjos jis neįsileido pro užpakalines duris.

5. Tikslus šaltinis, iš kurio Millis paėmė Benthamo pastabą, irgi nėra aiškus. Plg. F. Rosen 1983, 211–220, ir 223–228. Esu dėkingas Jane Mansbridge, atkreipusiai mano dėmesį į šį keblumą.
6. "Pirmasis utilitarinės schemos principas – visiškas bešališkumas asmenų atžvilgiu... gali būti teisingiau išreikštas šitaip: tariama, kad lygūs laimės kiekiai lygiai pageidautini, nepriklausomai nuo to, ar juos jaučia tas pats asmuo, ar skirtingi asmenys" (Mill [1863] 1962, 319 past. 2).
7. *Mahabharatoje*, tradicinio induizmo epiniame šaltinyje, žmonės, ateinantys į šį pasaulį, nelygūs iš prigimties, kadangi santykinis tyrumas ar blogis, pasireiškęs per jų veiksmus ankstesniuose gyvenimuose, yra skirtingi. Taigi buvę veiksmai ir jų padariniai paaiškina kastų ištakas (Somjee 1967, 187).
8. Apie išskleistą neutralumo principą žr. Ackerman 1980, 11.
9. Ryšys tarp demokratinio proceso ir politinių teisių aptariamas 12 skyriuje.
10. Štai Patrickas Riley (1978) kritikuoja Robertą Paulį Wolffą (1976) už tai, kad "autonomiją" jis paverčiąs substancine moraline pareiga, "pirminiu žmogaus įsipareigojimu", tuo tarpu kai "autonomija... Kantui yra būtinas požiūris... hipotetinė sąlyga sugebėti suvokti *bet kokias* pareigas" (294–295). Labai panašiai diskutuojama, ar moralinė atsakomybė gali būti apskritai atimta ar nusavinta (Kuflik 1984).
11. Nors Kantas, be abejonės, buvo įtakingiausias moralinės autonomijos "kaip aukščiausio moralės principo" idėjos atstovas, nebūtina priimti Kanto požiūrio, jog autonominė valia būtinai turėtų laikytis kategorinio imperatyvo kaip "vienintelio etikos principo" (Kant 1964, 108), kad būtų gerbiama moralinė autonomija. Pats Kantas buvo labai įtakotas Rousseau argumentacijos *Visuomenės sutartyje*, kuri visiškai priklauso nuo prielaidos, kad joks režimas, negerbiantis žmogaus moralinės autonomijos, negali būti teisėtas. Paties Rousseau moralinės autonomijos pateisinimą galima rasti jo vergovės aptartyje ir jis yra nepaprastai glaustas: "Atsisakyti savo laisvės – reiškia atsisakyti savo žmogiškojo orumo, žmogaus prigimties teisių, net jos pareigų. ... Toks atsisakymas nesuderinamas su žmogaus prigimtimi; atimti iš žmogaus valios laisvę – tai reiškia iš jo veiksmų atimti bet kokią galią" (Ruso Ž.Ž. *Apie visuomenės sutartį*... kn. 1, sk. 4. P. 50).
12. Aprašinėdamas Dachau poveikį sau pačiam ir visiems kitiems jam artimiems žmonėms, Primo Levi prieina išvadą, kad tiek sargybiniai, tiek kaliniai paprasčiausiai prarasdavo žmogiškumą, ir jo žodžius galima interpretuoti taip, kad jie prarasdavo žmogiškumą dėl to, kad nebesugebėdavo išsaugoti moralinės autonomijos. Tačiau kai tik stovyklos personalas sužinojo apie rusų kariuomenės artėjimą, žmogiškos savybės pradėjo atsigauti (Levi 1976).

13. Millis iliustruoja pirmąjį teiginį, o antruoju implikuoja, kad "dirbančiųjų klasių" išskyrimas "iš bet kokio tiesioginio dalyvavimo valdžioje" joms nepaliko jokių tinkamų priemonių apsaugoti savo interesus.
14. Reikėtų pastebėti, kad Plamenatzas (1973) aiškiai orientavo savo argumentaciją į ekonominį demokratijos modelį, kurį išskleidė Anthony Downs (1957), ir į demokratijos aprašymą, aiškinimą ir pagrindimą, pateiktą Dahlio ir Lindblomo (1953). Kaip matysime, mano argumentacijos kryptis tam tikrais aspektais artimesnė Plamenatzui, negu kvaziutilitariniam pagrindimui, išskleistam Dahlio ir Lindblomo (1953).
15. Galimas daiktas, kad Plamenatzas (1973) būtų sutikęs su šiuo teiginiu. Atskleisdamas, kas reikalinga tam, kad "demokratija būtų tikra", jis, atrodo, iškelia sąlygas, kurių tikslas – užtikrinti, kad dauguma piliečių galėtų paskatinti valdžią daryti tai, ko jie labiausiai iš jos nori, ir vengti daryti tai, ko jie labiausiai iš jos nenori (plg. 186–192).

SEPTINTAS SKYRIUS: ASMENINĖ AUTONOMIJA

1. Galima manyti, kad pirmas sakinys yra klaidingas, o antras – teisingas. Štai anarchistas gali sutikti, kad *nė vienas* nėra tinkamas priimti saistančius kolektyvinius sprendimus. Bet dėl priežasčių, išdėstytų trečiame skyriuje, mano įsitikinimu, mes galime atmesti šį argumentą.
2. Kitokį, tačiau, mano galva, artimesnį čia pateiktam traktavimą žr. Barry 1965, 173 ir toliau.
3. Delegavimo klausimas išsamiau aptariamas kitame skyriuje.
4. Problema, iškylanti dėl to, kad su šia prielaida susiję labai sudėtingi klausimai, gvildenama toliau, 22 skyriuje.
5. Tai galima pastebėti, pavyzdžiui, tiek Kanto, tiek Rawlso koncepcijose. Galbūt todėl, kad "privalėti reiškia galėti", ir todėl, kad moralinio imperatyvo supratimas reikalauja panaudoti protą, Kanto požiūriu pareiga *paklusti* kategoriniam imperatyvui, atrodo, būdinga visiems sugebantiems protauti asmenims arba racionalioms būtybėms. Tačiau tie asmenys, *kurių atžvilgiu* visos protingos būtybės įpareigotos taikyti kategorinį imperatyvą, atrodo, apima visą žmoniją. Kad Kantas ne visada aiškiai skiria tuos du tipus, įtaigauja mintį, kad "protingos būtybės" apima daugumą suaugusių žmonių. Kaip matėme teisei skirtame skyriuje, Rawlsas nurodo "moralinius asmenis", o beveik visi suaugę asmenys, jo manymu, yra moraliniai asmenys.

AŠTUNTAS SKYRIUS: DEMOKRATINIO PROCESO TEORIJA

1. Terminas *demokratia* Atėnuose įsivyravo apie V a. pr. Kr. vidurį. Jis galėjo išstumti senesnius terminus, apimančius *iso*, arba "lygus", kaip žodyje *isonomia*, arba lygybė prieš įstatymą. Žodis *demokratia* galėjo būti nukaltas Atėnų

santvarkos kritikų: jei taip, jam buvo suteikiamas nepalankus atspalvis. Anksčiau, VII ir VI amžiuje, *demos* galėjo neapimti masės žmonių. Tačiau po V a. vidurio *demokratia*, atrodo, buvo dažniausiai vartojama nuo to laiko nusistovėjusia prasme kaip "liaudies valdžia" (Sealey 1976, 159, 301; Fine 1983, 108, 208–209).

2. Tokie žodžiai, kaip "veikiantis", neimplikuoja konkrečių veikimo būdų.
3. Kaip parodžiau anksčiau, "politikas" artikuliuoja priemones kokiam nors tikslui, gėriui ar interesui įgyvendinti. Plg. ankstesnę diskusiją sk. 7.
4. Nereikia sakyti, kad šiuo klausimu aš laikausi hipotetinio suinteresuoto stebėtojo, ieškančio normatyvinių sprendimų, požiūrio. Hipotetinis stebėtojas gali būti spėjamas asociacijos narys, bet nebūtinai. Galima tarti, kad toks hipotetinis stebėtojas yra neabejingas skaitytojas. Nors čia pateikti normatyviniai sprendimai gali implikuoti empirines sąlygas, reikalingas tam, kad egzistuotų demokratinis procesas, ar galinčias jį paspartinti, šiuo atveju aš daugiausia ignoruoju tuos empirinius reikalavimus. Šituos reikalavimus aš aptariu, apžvelgdamas dideles sistemas, tokias kaip nacionalinė valstybė, 17 skyriuje.
5. Tokiu požiūriu šis kriterijus geriau negu gali pasirodyti atitinka Rousseau pabrėžiamą teiginį *Visuomenės sutartyje*, kad suverenumas yra nenusavinamas (Kn. 2). Rousseau taria, kad suvereni liaudis užtikrina suverenią valdžią (1) sau arba daugumai ("demokratija"), (2) mažumai ("aristokratija"), ar (3) pavieniam asmeniui ("monarchija"). Liaudis negali nusavinti savo suverenumo, savo galios priiminėti įstatymus. Nors "demokratija" (1) prasme yra nepraktiška, jo požiūriu visos trys vykdomosios valdžios delegavimo formos yra lygiai teisėtos, kadangi (ir kol) liaudis nenusavina dalies savo suverenumo. Plg. ypač kn. 2, sk. 1, 6 ir kn. 3, sk. 6.

DEVINTAS SKYRIUS: PRISKYRIMO PROBLEMA

1. Visai diskusijai skiriama mažiau nei trys puslapiai.
2. Aš neketinu teigti, kad Locke'as ir Rousseau ar vėlesni autoriai pateikė panašias pažiūras į demokratiją. Pavyzdžiui, Locke'as manė esant galima, kad demas deleguotų ar net kiek nusavintų galią priiminėti įstatymus. (Lokas Dž. Esė apie pilietinę valdžią, sk. 10, sk. 19, par. 343). Rousseau šią galimybę atmetė. Tačiau, kadangi skirtumai tarp jų tiesiogiai nesisieja su šio skirsnio argumentacija, aš juos čia ignoruoju.
3. Šios frazės paimtos iš Locke'o *Esė apie pilietinę valdžią*, sk. 8 "Apie politinių visuomenių pradžią", par. 95–97 ir toliau.
4. Pavyzdžiui: "Kadangi nė vienas žmogus neturi prigimtinės valdžios kitam žmogui ir kadangi jėga nesukuria jokios teisės, tai bet kokios teisėtos valdžios pagrindas gali būti tik susitarimai. ... Jeigu kiekvienas ir galėtų atiduoti save, jis negali to padaryti už savo vaikus; jie gimsta žmonėmis ir laisvi ..." (Kn. 1, sk. 4). "...kiekvienas individas, sudarydamas sutartį, taip sakant, pats su savimi... Iš tikrųjų kiekvienas individas, kaip žmogus, gali turėti ypatingą

valią, priešingą bendrai arba nesutampančią su ta bendra valia, kurią jis turi kaip pilietis" (Kn. 1, sk. 7).

5. Venecijoje, kilmingųjų, turėjusių išskirtinę teisę dalyvauti valdžioje, skaičius buvo nuo 1 iki 2 nuošimčių nuo visų miesto gyventojų. Jei priskirsime žemyną, jie sudarė apie vieną dešimtadalį nuošimčio. 1797 m. būta 1090 kilmingųjų, 137 000 miesto gyventojų ir 2,2 mln. žmonių žemyne. Kilmingųjų skaičius niekada neviršijo maždaug 2000 (Davis 1962, 1 lentelė, 58).

   Ženevoje šis nuošimtis, nors ne toks menkutis, buvo nežymus. Iš penkių visuomenės sluoksnių, palenktų įstatymams, tik vyrai iš dviejų viršutinių sluoksnių dalyvavo priiminėjant įstatymus: "viršuje" piliečiai, turėję įstatymų numatytą teisę užimti valstybines pareigas, kuriems priklausė Rousseau; toliau "biurgeriai", turėję teisę balsuoti, bet negalėję užimti valstybinių pareigų". Piliečių ir biurgerių būta "apie 1500", gyventojų – 25 000. Be to, aukščiausios įstaigos buvo monopolizuotos kelių šeimų (Palmer 1959, 36). R. R. Palmeris pastebi, kad "Pats Rousseau, tyrinėdamas Ženevos politiką Neušatelyje (*Neuchatel*), nė kiek nesidomėjo vietiniais gyventojais. Tuo tarpu vietiniai gyventojai sudarė tris ketvirtadalius gyventojų, kurie nebuvo biurgeriai (137).
6. Pavyzdžiui, *Esė apie pilietinę valdžią*, sk. 8, par. 93.
7. Žr. jo svarstymą apie moterų padėtį "santuokinėje visuomenėje" (sk. 8, par. 78–84). "Atrodo labai neįtikėtina, kad Locke'as buvo linkęs manyti, kad tos teisės būtų suteiktos moterims" (Kendall 1941, 121).
8. Pavyzdžiui, *Svarstymai apie atstovaujamąją valdžią* (Mill 1958, 42, 55, 131). Daug išsamesnį Millio idėjų apie konfliktą tarp "dalyvavimo principo" ir "kompetencijos principo", persmelkiantį įvairiausius Millio darbus, išdėstymą galima rasti puikioje Denniso F. Thompsono studijoje (1976).
9. Pavyzdžių galima rasti Peterio Bachracho "klasikinės demokratijos teorijos" ir jos skirtumų nuo "elitistinės teorijos" komentaruose (1967, 2–9). Carole Pateman Rousseau ir Johną Stuartą Millį pateikia kaip "du pavyzdžius "klasikinių" demokratinių teoretikų, kurių teorijos mums duoda pamatinius dalyvaujamosios demokratijos teorijos postulatus" (1970, 21).
10. Doughlas Rae komentavo, kad galima manyti, jog vaikai visam gyvenimui turi paketą teisių ir kai kurias iš jų jie išsaugo sulaukę brandos. Atrodo, kad Locke'as manė panašiai anksčiau cituotuose paragrafuose. Priešingai, išskirtiems suaugusiesiems "priklausomybės... pančiai" niekada "visai nenuimami, ir neleidžia žmogui laisvai disponuoti savimi".
11. Tarkime, aš būčiau galėjęs pademonstruoti, kad rūpestingai išnagrinėjau problemas, partijas, kandidatus ir pan. Mano išskyrimas atrodytų ne toks pateisinamas. Bet Prancūzijos pilietis vis dar gali sakyti: "Vargu ar esate Prancūzijoje pakankamai ilgai, kad būtų galima pateisinti Jūsų priskyrimą. Atvykote čia savanoriškai. Atvykdamas pripažįstate savo nusiteikimą paklusti mūsų įstatymams. Paliksite mūsų šalį iki to laiko, kol rinkimai kiek nors paveiks egzistuojančius įstatymus ir juos pakeis. Todėl nebūsite atsakingas už savo pasirinkimus. Vadinasi, šiuo požiūriu esate *moraliai* netinkamas dalyvauti

šiuose rinkimuose". Man atrodo, kad tai stiprus atkirtis mano pretenzijai. Tačiau šio prieštaravimo galią labiausiai lemia tas faktas, kad aš galiu nebūti palenktas tiems įstatymams, kuriems mano dalyvavimas galėjo padėti atsirasti. Tokiu mastu aš nesu narys ta apibrėžta prasme ir todėl turiu būti išskirtas remiantis prielaida, kad saistančius sprendimus turėtų priiminėti tik nariai.

DEŠIMTAS SKYRIUS: DAUGUMOS VALDŽIA IR DEMOKRATINIS PROCESAS

1. Laikydamasis įprastinės vartosenos, terminą "daugumos valdžia" aš vartoju kaip daugumos valdžios principo santrumpą.
2. Autoriai, remiantys "daugumos valdžią", nebūtinai turi galvoje daugumos valdžią anksčiau išskleista griežta prasme. *Visuomenės sutartyje* Rousseau rašė:

> Be šios pradinės sutarties, daugumos nuomonė visada privaloma visiems kitiems... Bet tarp vienybės ir balsų pasidalijimo pusiau yra dar daug atvejų, kai balsai pasiskirsto ne po lygiai, ir kiekvienu iš jų galima nustatyti skaičių, įgalinantį bendrąją valią laikyti pareikšta priklausomai nuo politinio organizmo būklės ir poreikių.
>
> Du bendri principai gali padėti apibrėžti šiuos santykius: pirmas – kuo sprendimai svarbesni ir rimtesni, tuo viršų imanti nuomonė turi būti artimesnė vienbalsei; antras – kuo greičiau reikia išspręsti nagrinėjamą klausimą, tuo mažesnis turi būti balsų skirtumas; kai sprendimas turi būti priimtas nedelsiant, ir vieno balso persvarą reikia pripažinti pakankama. Pirmasis principas labiau tinka svarstant įstatymus, antrasis – einamuosius reikalus. Kad ir kaip būtų, kaip tik derinant šiuos principus nustatomi geriausi balsų daugumos ir mažumos santykiai, kad sprendimas būtų laikomas priimtu (kn. 4, sk. 2).

3. Griežtą šios argumentacijos išsklaidą pateikė Douglasas Rae (1969). Nors Rae nesiremia apsisprendimu, jo argumentacija prasideda "vertybine prielaida", kad pilietis (jo terminais "Ego") "nori optimizuoti atitikimą tarp jo vertybių plano ir nustatomų politinių veiksmų sąrašo". Taip pat jis priima prielaidą, kad ši asociacija (pagal jo modelį, komitetas) "nagrinės siūlomų politinių veiksmų seką, ir kiekvieną veiksmą laisvai priims arba atmes"; "šitas pasiūlymų sąrašas (dienotvarkė) nežinomas tuo metu, kai pasirenkama sprendimo taisyklė"; ir todėl "tokios pat kiekvieno pasiūlymo atveju yra narių preferencijos". Jo modelis parodo, kad "daugumos valdžia yra tokia pat gera (t.y. optimali) kaip ir bet kokia alternatyvinė sprendimo taisyklė". Be to, jis pabrėžia: "*daugumos taisyklė yra tokia sprendimo taisyklė, užkertanti kelią galimybei, kad daugumos žmonių balsai bus persverti mažumos žmonių balsų*" (41, 44, 52, išskirta originale).
4. Rae pripažįsta, kad koks nors asmuo gali laikytis "*pozicinės* (kaip priešingos substancinei) *preferencijos*, jį stumiančios galvoti, kad blogi veiksmai... yra

blogesni už blogus neveiksmus... Pavyzdžiui, taip gali atsitikti, jei jis būtų "konservatorius" ta prasme, kurią šiam terminui teikia Samuelis Huntingtonas" (1969, 52). Nurodoma į Huntingtono pateiktą konservatizmo, kaip "pozicinės ideologijos", apimančios "artikuliuotą, sisteminį, teorinį priešinimąsi kaitai" apibūdinimą (Huntington 1957, 461).

5. Arba, pagal Blacko apibūdinimą, "matematikas, filosofas, ekonomistas ir visuomenės mokslininkas" (Black 1963, 159). Blackas pateikia aiškų ir metodišką, moderniai interpretuotą Condorcet argumentacijos išdėstymą (164–180).
6. Šioji ir kitos tikimybės, "kad sprendimas, priimtas h narių, yra teisingas", gali būti lengvai apskaičiuotas pagal Blacko pasiūlytą formulę, $V^{h+k}/V^{h+k}+e^{h+k}$, kur h+k nariai prieina sprendimą, v (*vérité*) ir e (*erreur*) yra tikimybė kiekvienam nariui atitinkamai būti teisiam arba neteisiam, ir v+e=1 (1963, 164 −165).
7. Šio argumento pavyzdį žr. Barry 1979, 176 ir toliau.
8. Šiame ir kitame skirsnyje aš nuodugniai rėmiausi Krameriu (1977, 264 ir toliau). Krameris pastebi, kad netgi esant dviem alternatyvoms,

> Turi būti pastebėtos ir pašalintos kai kurios smulkios potencialios dviprasmybės. Rūpinamasi lygaus balsų skaičiaus tikimybe; čia mes tarsime (remdamiesi normalia praktika), kad esama pirmininko, kuris gali balsuoti, kad įveiktų balsų skaičiaus lygybę, o ne ją sudarytų, šitaip pašalindamas lygaus balsų skaičiaus galimybę. Kitiems rūpi klausimas, kaip traktuoti individus, kurie abejingi abiem alternatyvoms, ir kaip vertinti nedalyvavimą balsuojant. Mes priimsime prielaidą... kad visi balsuotojai turi (griežtas) preferencijas visoms alternatyvoms (t.y. kad nesama lygaus vertinimo bet kokio balsuotojo preferencijų skalėje), ir kad jie niekada nesusilaiko nuo balsavimo; vadinasi, tokios dviprasmybės negali atsirasti (395, past. 1).

9. Filosofas Alfredas F. MacKay (1980) ėmėsi išsamiai ir griežtai ištirti šių sąlygų pagrįstumą. Priklausomai nuo to, kas laikoma kokia nors sąlyga, sąlygų esama keturių arba penkių. Pirmame *Socialinio pasirinkimo ir individualių vertybių (Social Choice and Individual Values)* (1951) leidime Arrow nustatė penkias sąlygas, kurias antrame leidime (1963) jis sumažino iki keturių. MacKay apsiriboja keturiomis, o kiti autoriai dažnai remiasi penkiomis (žr. Frolick and Oppenheimer 1978, 19–23; Bonner 1986, 59–63).
10. Junginio problema nagrinėjama 14 skyriuje.
11. Mažumos viešpatavimo teorijos aptariamos 19 skyriuje.
12. Kaip matysime kitame skyriuje.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS: AR EGZISTUOJA GERESNĖ ALTERNATYVA?

1. Dėl vieningumo reikalavimų kritikos žr. Rae 1975.
2. Caplinas ir Nalebuffas (1987). Jų prielaidos yra tokios: (1) Individai balsuoja už pasiūlymą, artimiausią (euklidinėje erdvėje) tai nuostatai, kuriai jie la-

biausiai teikia pirmenybę. Jei preferencijos gali būti išdėstytos vienoje plokštumoje, ši prielaida implikuoja "vieno maksimumo" situaciją, pabrėžiamą Blacko (1963); bet, skirtingai nuo Blacko, bendresnė jų prielaida nereikalauja, kad preferencijos būtų išdėstytos tik vienoje plokštumoje. (2) Balsuotojų preferencijos turi būti "įgaubtos", o tai suponuoja "socialinio konsenso laipsnį" ir pašalina poliarizaciją.

3. "Kiek socialinio pasirinkimo padariniai yra dviprasmiški, liberalinę demokratiją jie daro tokią pat nenuoseklią kaip ir populistinę demokratiją. Jeigu rinkimų rezultatų neįmanoma interpretuoti racionaliai, pareigūnai, pašalinti iš tarnybos esant rinkimų sistemai P, galėjo būti nepašalinti, esant sistemai Q ir t.t. Tokiu atveju ar galima pareigūnų pašalinimą interpretuoti kaip nepasitenkinimo jų veikla išraišką? Ar galime tikėtis, kad pareigūnai, spręsdami, kaip elgtis, įvertins tokius dviprasmiškus signalus?" (Coleman and Ferejohn 1986, 21).
4. Colemanas ir Ferejohnas (1986) aprašo tyrimą, parodantį, kad alternatyvos, mažiau jautrios balsavimo ciklams, "gali pasirodyti esą visai gerai susijusios su preferencijų pasiskirstymu" ir prieina išvadą: "Nors mes nagrinėjame nestabilumo teoremų implikacijas, manome, jog būtų neapgalvota tarti, kad šie rezultatai nulemia kolektyvinio sprendimų priėmimo savavališkumą. Šitie rezultatai veikiau parodo, kaip svarbu geriau suprasti tokio tipo demokratinių institucijų veikimą" (23–25).
5. Tačiau neatrodo, kad jie visiškai atsisakytų tikėjimo į teisminę priežiūrą. "Nors čia negalime iki galo išskleisti argumentų, mes pabrėžiame, kad teisminė priežiūra, atsiradusi XVII ir XVIII a., nuosavybės teisę tikrai padarė saugesnę" (Coleman and Ferejohn 1986, 26). Norom nenorom kyla klausimas, kokias XVII ir XVIII a. politines sistemas jie turėjo galvoje ir ar šiose sistemose nuosavybės teisės netapo "saugesnės" ne tik dėl "teisminės priežiūros", bet ir dėl daugelio kitų veiksnių, tarp kitko apimančių ir rinkimų teisę, suteiktą tik savininkams.
6. Dėl išsamesnės čia aptariamos kai kurių daugumos valdžios kritikų kritikos žr. Shapiro 1989.
7. Šios šalys yra Australija, Austrija, Belgija, Kanada, Danija, Suomija, Prancūzija, Vakarų Vokietija, Islandija, Jungtinė Karalystė ir Jungtinės Valstijos, Airija, Izraelis, Italija, Japonija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Naujoji Zelandija, Norvegija, Švedija, Šveicarija. Kai kuriose savo lentelėse Ketvirtąją ir Penktąją Prancūzijos respublikas jis laiko dviem skirtingomis sistemomis. Dėl balsavimo apribojimų per šį laiką dvi šalys nebuvo visiškos poliarchijos. Šveicarija iki 1971 m. buvo vyrų poliarchija. Jungtinėse Valstijose juodiesiems daugiausia buvo neleidžiama balsuoti pietinėse valstijose, kol 1964 ir 1965 m. nebuvo priimti pilietinių teisių aktai.
8. Nors, kaip nurodyta 7 pastaboje, dėl balsavimo teisės apribojimų Jungtinės Valstijos ir Šveicarija per pirmąją šio laikotarpio pusę neatitiko visiškos poliarchijos reikalavimų.
9. Tačiau šiuo metu Vestminsterio modelį geriausiai atstovauja Naujosios Zelandijos politiniai institutai (Lijphart 1984, 16 ir toliau).

10. Vestminsterio modelis apima devynis "mažoritarinius elementus": vykdomosios valdžios koncentravimą; vienpartinius ir paprastus daugumos kabinetus; vykdomosios ir parlamentinės valdžios susiliejimą bei kabineto vyravimą; "asimetrinę dvejų rūmų sistemą" ar priartėjimą prie vienų rūmų sistemos; dvipartinę sistemą; partijų nesutarimus, daugiausia dėl vieno socioekonominės politikos aspekto; pliuralistines rinkimų sistemas; unitarinę ir centralizuotą vyriausybę; nerašytą konstituciją, įtvirtinančią parlamento suverenitetą; ir išskirtinai atstovaujamąją, o ne tiesioginę demokratiją (t.y. referendumų nebuvimą). Konsensinis modelis apima "aštuonis daugumą suvaržančius elementus": išsklaidytą vykdomąją valdžią; didžiąsias koalicijas; formalų ir neformalų valdžių atskyrimą; subalansuotą dvejų rūmų sistemą ir mažumos atstovavimą antruose rūmuose; daugpartinę sistemą; partijų nesutarimus dėl dviejų ar daugiau (politinių) aspektų, tokių kaip kalba ir religija; proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą; teritorinį ir neteritorinį federalizmą bei decentralizaciją; rašytinę konstituciją ir mažumos veto (Lijphart 1984, 6–36).
11. Tik dvi iš šešių šalių, kurias Lijphartas apibūdina kaip griežtai mažoritarines (žiūrėkite toliau, 11.9 lentelė), turi tokias rinkimų sistemas; kitos keturios įvedė proporcinį atstovavimą.
12. Be kitų priežasčių, dėl to, kad trečioji partija gali gauti pakankamai balsų ir kuriai nors iš didžiųjų partijų neleisti surinkti balsų daugumos; tačiau, nors neturėdama daugumos balsų, didžiausia partija gali laimėti daugumą vietų ir šitaip tapti "daugumos partija" parlamente. Britanijoje visuose devyniolikoje rinkimų nuo 1922 iki 1987 m. nė viena iš dviejų didžiųjų partijų *niekada* nelaimėjo daugumos balsų. Pavyzdžiui, 1983 m. konservatoriai gavo 42,4 nuošimčio balsų ir laimėjo 61 nuošimtį vietų (plg. Heath, Jowel, and Curtice 1985, 1.1 lentelė, p. 2, 1.2 lentelė, p. 3). Todėl daugumos valdžia Bendruomenių rūmuose remiasi balsuotojų mažuma.
13. Išimtys yra Airija ir Austrija.
14. Konsociacionalizmas kaip didelio subkultūrinio pliuralizmo problemos sprendimas kai kuriose šalyse bus aptariamas toliau, 18 skyriuje.

TRYLIKTAS SKYRIUS: PROCESAS *VERSUS* PROCESAS

1. Jei aš teisingai suprantu, tokia iš esmės yra Botwinicko (1984) pozicija; savo ruožtu jis remiasi Wittgensteinu, ypač jo *Tyrinėjimais* (*Investigations*).
2. Dėl panašaus traktavimo žr. Rawlso samprotavimus apie *Gėrio apibrėžimą gyvenimo planams* (*The Definition of Good for Plans of Life*) ir *Patariamąjį racionalumą* (*Deliberative Rationality*) (1971, 407–424). Savąją patariamojo racionalumo sąvoką Rawlsas lygina su Sidgwicko požiūriu; pastarasis "asmens gėrį apskritai apibūdina kaip tai, ko jis dabar trokštų ir siektų, jei visi jam atsiveriantys elgsenos būdai esamu laiko momentu būtų jo numatomi ir adekvačiai įsivaizduojami" (416–417).

3. Connoly pateiktas "intereso" apibrėžimas tikrai grindžiamas šituo griežtesniu antifaktiniu reikalavimu: "Politika x labiau atitinka A interesą negu politika y, jei A, tarus, kad jis patyrė ir x, ir y padarinius, pasirinktų x kaip padarinį, kurio jis labiau norėtų" (1974, 272). Nors aš teikiu pirmenybę savajam, šiek tiek neapibrėžtesniam formulavimui, faktiškai abu apibrėžimai implicitiškai reikalauja antifaktinio mintinio eksperimento, kuris bet kokio vertintojo požiūriu veikiausiai atvestų maždaug prie tos pačios išvados.
4. Dėl kai kurių politinės lygybės galimų įtakų balsavimų schemoms analizės žr. Still 1981 ir Grofman 1981.
5. Kad įvertintume beveik visišką Amerikos juristų įsitikinimų vieningumą šiuo klausimu, būtų reikalingos pratybos žinojimo sociologijos srityje. Dalis paaiškinimo yra Amerikos juristo profesinio akiračio siaurumas, nulemtas ir teisės studijų pobūdžio, ir juridinės praktikos. Be to, teisminė priežiūra labai padidina kai kurių juristų, o netiesiogiai ir juristų profesijos, galimybę formuoti Amerikos konstitucinę ir politinę sistemą bei jos viešąją politiką. Šitaip teisminės priežiūros autoritetas puikiai tarnauja juristo profesijos korporaciniams interesams. Tačiau padorumo dėlei turiu pridurti, kad išskirtinė Amerikos juristų korpuso galia nulemti esminius reikalus irgi buvo nuolat kritikuojama žymių juristų mokslininkų (žr., pvz., Berger 1977; Ely 1980). Galiausiai stebina tai, kad požiūriai į teismo galią per tam tikrą laikotarpį labai priklauso nuo to, ar teismo sprendimai atitinka stebėtojo ideologinę nuostatą. Kai Aukščiausiasis teismas atkakliai atmesdavo *New Deal* leidžiamus įstatymus nuo 1933 iki 1937 m., liberalai puolė jo autoritetą, o konservatoriai jį gynė. Vėliau nepaprasti Warreno vadovaujamo Teismo politiniai laimėjimai buvo labai giriami ištisos kartos liberalų ir progresistų, kurių dalis ragino eiti net toliau; žinoma, konservatoriai elgėsi priešingai, teismo veiksmus interpretuodami kaip valdžios uzurpavimą. Kai susiformavo Reagano teismas, prasidėjo kitas perslinkis, kuris, kaip ir ankstesnieji, labiau atspindėjo ideologinį pritarimą ar nepritarimą negu neutralų požiūrį ir tikrąjį teismo vaidmenį.
6. Iš šešių federalinių sistemų stabiliose poliarchijose penkios turi konstitucinę priežiūrą: Australija, Austrija, Kanada, Vokietija ir Jungtinės Valstijos. Kaip sakyta, Šveicarija federaliniams teismams leidžia prižiūrėti tik kantonų leidžiamus konstitucinius įstatymus. Lijphartas Belgiją vadina "pusiaufederaline". Ji nenumato teisminės priežiūros, kaip ir Izraelis, Naujoji Zelandija, Jungtinė Karalystė, Suomija, Liuksemburgas ir Nyderlandai. Unitarinėse sistemose tam tikra juridinė priežiūra numatoma Danijoje, Prancūzijoje (Penktojoje respublikoje), Islandijoje, Airijoje, Italijoje, Švedijoje, Japonijoje ir Norvegijoje (Lijphart 1984, 10.3 lentelė, p. 181, 11.2 lentelė, p. 193).
7. Veikale *Naujoji Amerikos dilema* (*The New American Dilemma*) (1984) Jennifer Hochschild tvirtina, kad liaudies kontrolė ir intensyvesnė politika nepajėgė ir negalėjo pajėgti viešosiose mokyklose įgyvendinti rasinę desegregaciją. Tačiau kartu ji parodo, kad beveik trys teisminio kišimosi, prasidėjusio po garsiojo 1954 m. Aukščiausiojo teismo sprendimo, segregaciją viešosiose mokyklose skelbiančio antikonstitucine (*Brown v. Board of Education*

of Topeka, Kansas), dešimtmečiai nepajėgė įtvirtinti rasės požiūriu suvienytų mokyklų. Iš tikrųjų šiaurės rytuose rasinė segregacija realiai išaugo tarp 1968 ir 1980 m. (30–34). Nors jos pateiktas šios "naujosios Amerikos dilemos" sprendimas nedetalizuotas, ji linkusi paremti didesnę prievartą iš elitų, veikiausiai iš teisėjų bei renkamų pareigūnų, pusės. "Jei baltieji negali atsisakyti pranašumų, jiems teikiamų rasinės ir klasinės praktikos Amerikoje, jie privalo leisti elitams nuspręsti už juos" (203). "Kad save apsaugotų nuo savęs, liberalioji demokratija visada rėmėsi elitais" (204). Bet ji nepaaiškina, kaip elitai, palenkti liaudies kontrolei (įskaitant teisėjus), sugebėtų įgyvendinti desegregaciją, kai daugumos baltųjų pažiūros nėra aiškiai palankios. Jos knygoje pateikiami faktai ir argumentai aiškiai parodo, kad iš tikrųjų baltieji šitaip nesielgs. Žr. taip pat Wildavsky (1986).

8. Labai pamokantys yra du svarbiausi JAV Aukščiausiojo teismo sustabdantys veiksmai. Kongreso aktas, reikalaujantis kompensacijų uosto krovikams ir dokininkams, sužalotiems darbo metu, buvo panaikintas Aukščiausiojo teismo 1920 m., peržiūrėtas ir vėl priimtas Kongreso 1922 m., vėl panaikintas Aukščiausiojo teismo 1924 m., vėl buvo priimtas 1927 m. ir galiausiai patvirtintas teismo 1932 m., praėjus dvylikai metų. Įstatymų, reguliuojančių vaikų darbą, priėmimo istorija yra net šiurpesnė. 1916 m. Kongresas priėmė įstatymus, draudžiančius vaikų darbą, kuriuos Aukščiausiasis teismas 1918 m. paskelbė nekonstituciniais (balsavo penki prieš keturis). Kongresas tuojau pat išleido naują įstatymą, pagrįstą kitu jo teisėtumo šaltiniu (veikiau tarpvalstybinės komercijos apmokestinimu negu reguliavimu), kurį 1922 m. teismas paskelbė nekonstituciniu. Po dvejų metų Kongresas balsavo dėl konstitucijos pataisos; tačiau pasiūlytos pataisos neparėmė būtini trys ketvirtadaliai valstybės įstatymų leidžiamųjų institutų, nors visi prieinami faktai rodo, kad pataisą parėmė didžioji gyventojų dauguma. 1938 m. buvo priimtas naujas įstatymas, kurį teismas galiausiai pripažino konstituciniu 1941 m. – praėjus visam ketvirčiui amžiaus po pirmojo įstatymo. Sunku įsivaizduoti akivaizdesnį piktnaudžiavimą teismo galia sustabdyti įstatymus.
9. Ely (1980) įrodinėja, kad JAV Aukščiausiasis teismas turėtų apsiriboti atstovavimo trūkumų taisymu ir turėtų vengti spręsti esminius reikalus.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS: KADA ŽMONĖS TURI TEISĘ Į DEMOKRATINĮ PROCESĄ?

1. Todėl ši problema kartais vadinama ribos problema (plg. Whelan 1983).
2. Nesiūlau termino "valstybė" apibrėžti griežtai. Taip padarius, atsirastų daugiau klausimų negu atsakymų. Tikiuosi, pakaks pasakyti, kad čia, kaip ir 3 skyriuje, aš turiu galvoje asociaciją, kuri pakankamai efektyviai ir monopoliškai kontroliuoja prievartos naudojimą kokioje nors žmonių grupėje. Įprastiniu požiūriu nuo valstybės neatskiriama teritorija, ir tokiu požiūriu man

nebūtina sakyti "teritorinė valstybė". Bet aš nematau reikalo šiauštis, jei šis terminas naudojamas apibrėžti asociacijoms, neužimančioms konkrečios ir išskirtinės teritorijos, bet pasižyminčioms kitais skiriamaisiais valstybės bruožais.

3. Olandiškoje sistemoje, aprašytoje Daalderio (1966) ir Lijpharto (1975), daugelio svarbių dalykų kontrolė priklausė keturioms svarbiausioms visuomenės grupėms, kurios nebuvo ryškiai teritorinės.
4. O kas atsitinka bendrajai valiai? *Traktate apie politinę ekonomiją* (1755) Rousseau rašė: "Visos politinės visuomenės sudarytos iš kitų įvairių tipų visuomenių, kiekviena iš kurių turi savo interesus ir maksimas... Šių ypatingų visuomenių valia visada įeina į dvejopą santykį: tos asociacijos nariams ji yra bendroji valia; didžiajai visuomenei ji yra ypatinga valia, kuri labai dažnai laikoma dora pirmuoju požiūriu ir ydinga antruoju". Taigi kuriai turi būti leista vyrauti? Rousseau niekada nesurado patenkinamo šios problemos sprendimo.
5. Klaida, čia priskiriama Jamesui, pirmiausia atsirado mano veikale *Federalizmas* (*Federalism*) (1983). Esu dėkingas Davidui Braybrooke'ui už jos ištaisymą (Braybrooke 1983).
6. Veikale *Federalizmas ir demokratinis procesas* (*Federalism and the Democratic Process*) (1983; dėl visos citatos žr. šio veikalo priedą) aš, kaip dialoguose dalyvaujantis Jeanas-Jacques'as, priėjau išvadą, kad (išskyrus vartoseną, kurios prasmė apima tik bendras nuorodas) remiantis tuo, ką aš čia pavadinau Lygaus Interesų Traktavimo Principu ir Asmeninės Autonomijos Prielaida, galima nedaug pasakyti turint galvoje jų bendrąją prigimtį. Vėlesnis apmąstymas ir aptarimas, atvedęs prie pateiktos išvados, mane įtikino, kad mano ankstesnis požiūris tam tikrais aspektais buvo klaidingas.

PENKIOLIKTAS SKYRIUS: ANTROJI DEMOKRATINĖ TRANSFORMACIJA

1. "Nacija" prasmės požiūriu suvokiama kaip "teritorinis padalinys, apimantis vienos ar daugiau tautybių žmonių korpusą ir paprastai apibūdinamas santykinai dideliu dydžiu ir nepriklausoma padėtimi". Kadangi "tautinė valstybė" paprastai apibrėžiama kaip "tokia politinės organizacijos forma, kuriai esant suverenioje valstybėje gyvena santykinai homogeniška žmonių visuma; arba valstybė, apimanti vieną, o ne kelias tautybes", ir šis apibrėžimas mano tikslams yra pernelyg siauras, aš teikiu pirmenybę terminui "nacionalinė valstybė". Šalis, žinoma, siejasi su "kokia nors politine valstybe, tauta ar jos teritorija". (Šie apibrėžimai paimti iš *Septintojo naujo Akademinio Websterio žodyno* (*Webster's Seventh New Collegiate Dictionary* 1965). Nežiūrint šių prasmės skirtumų, objektas yra tas pats esinys, ir todėl visus tuos tris terminus aš vartoju kaip sinonimus.

2. Remdamiesi Jameso Madisono *Federalisto* (*Federalist*) Nr 10 ir Nr 14 ir Johno Adamso *Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybės konstitucijų gynimo* (*A Defence of the Constitutions of Government of the United States of America*) autoritetu, amerikiečiai kartais tvirtina, kad terminas "demokratija" istoriškai nurodo į "tiesiogines" sistemas, kur, kaip Atėnuose, piliečių asamblėja buvo suvereni, o terminas "respublika" nurodo į atstovaujamąsias sistemas. Bet toks įsitikinimas menkai pagrįstas. Pavyzdžiui, Viduramžių ir ankstyvojo Renesanso Italijos miestai-valstybės buvo dažnai apibūdinami kaip respublikos, – ir, kaip Venecija, patys taip vadinosi, – nors jie neturėjo atstovaujamųjų valdžių vėlesne prasme. Tęsdami šią tradiciją ir Montesquieu, ir Rousseau respublikas apibrėžė kaip valstybes, kuriose piliečių asamblėja buvo suvereni; o demokratines respublikas jie skyrė nuo aristokratinių respublikų ir monarchijų pagal santykinę valdovų ir pavaldinių proporciją. Taigi demokratija irgi buvo ypatinga respublikos rūšis. Plg. Montesquieu [1748] 1961, t. 1, kn. 2, sk. 1 ir 2, 11–12; ir Rousseau [1762] 1978, kn. 3, sk. 3 ir 4, 83–87). Ištyrinėjęs laikraščius bei kitus šaltinius, Willis Paulis Adamsas pagrįstai parodo, kad Amerikos revoliucinėje eroje šitie terminai buvo vartojami jų aiškiai neskiriant (1980, 99–117). Remdamasis savo tyrinėjimu, Robertas W. Shoemakeris sutinka, kad "šie terminai buvo vartojami įvairiai. Pavyzdžiui, dažnai jie buvo vartojami kaip sinonimai". Tačiau jis prieina išvadą, kad "atstovavimas daug dažniau buvo siejamas su respublikonizmu negu su demokratija, ir todėl gali būti laikomas teisėtu tų dviejų formų skyrimo kriterijumi" (1966, 83, 89). Kadangi jis įtikinamai neparodo santykinių dažnumų, ir įvertinant tą faktą, kad šitie terminai dažnai buvo vartojami kaip sinonimai, jo išvada man atrodo nepagrįsta.
3. Alanas Ware'as atkreipė mano dėmesį į faktą, kad nors demokratijos šalininkų tikslas Britanijoje 1831–1832 m. buvo išplėsti balsavimų teisę, realus rezultatas buvo elektorato sumažėjimas.
4. Plg. diskusiją dėl levelerių šioje knygoje sk. 2.
5. Kartu su tokiais terminais kaip modernioji demokratija, modernioji atstovaujamoji demokratija, demokratinės šalys ir t.t. Terminu "poliarchija" siekiama pabrėžti jos institucijų skirtingumą. Termino kilmė trumpai aptariama Dahl (1984, 227–228, 289, past. 4–6; visa citata žr. šio veikalo priedą).
6. Apie terminą "pliuralizmas" žr. Dahl (1984, 231–232, 239–240 past. 7–13).

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS: KAIP POLIARCHIJA ATSIRADO

1. Dauguma duomenų, pateiktų šiame skyriuje, paimta iš Michaelio Coppedge'o ir Wolfgango Reinicke's (1988) tyrimo.
2. Nors Jungtinėse Valstijose liaudies balsai greitai tapo lemiami prezidento rinkimuose, pirmuose devyniuose rinkimuose prezidento elektoriai buvo iš-

rinkti įstatymų leidžiamųjų institutų beveik pusėje valstybių, o JAV senatoriai iki 1913 m. nebuvo renkami liaudies. Nors tokie netiesioginiai rinkimai galbūt ir patenkintų poliarchijos keliamus reikalavimus, už tam tikros ribos netiesioginiai rinkimai taip susilpnintų liaudies kontrolę, kad tokia sistema atsidurtų žemiau poliarchijos lygmens.

3. Nors kabineto atsakomybė prieš parlamentą nebuvo nustatyta rašytinės konstitucijos iki 1953 m., praktiškai jos pradžia yra 1901 m., "kai karalius sutiko, kad, sudarydamas vyriausybę, jis turi atsižvelgti į Folketingo daugumą. Nuo to vadinamojo "sistemos pakeitimo", vyriausybės atsakomybės prieš Folketingą – rūmus, išrinktus remiantis plačiausia balsavimų teise, – principas buvo veiksminga Danijos politikos norma, nors iš pradžių karaliams buvo nelengva susitaikyti su savo nauju ir ribotesniu vaidmeniu" (Svensson 1987, 22).
4. Jungtinėse Valstijose iki 1900 m. keturios Uolėtųjų kalnų (Rocky Mountain) valstijos – Vajomingas, Aidahas, Koloradas ir Juta – prezidento rinkimuose suteikė rinkimų teisę ir moterims. Ši teisė buvo suteikta valstybinių konstitucinių referendumų (plg. McDonagh ir Price 1986, 417).
5. Atitinkamų studijų skaičius tapo didžiulis. Aš čia miniu keletą studijų, labai išplėtusių sisteminių lyginamųjų studijų skalę. Lemtingas posūkio taškas buvo Gabrielio A. Almondo ir Sidney Verba veikalo *Pilietinė kultūra (The Civic Culture* Boston: Little, Brown) publikacija 1965 m. Šio veikalo autoriams pirminiai duomenys buvo požiūriai ir nuomonės, kurių pagrindas – piliečių apklausos Jungtinėse Valstijose, Britanijoje, Vakarų Vokietijoje, Italijoje ir Meksikoje. Antras lyginamasis veikalas, atvėręs naujus horizontus buvo *Demokratinių režimų žlugimas (The Breakdown of Democratic Regimes*, red. Juanas J. Linzas ir Alfredas Stepanas. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978), sudarytas iš straipsnių apie vienuolika Europos ir Lotynų Amerikos šalių. 1986 m. kitos fazės – redemokratizavimo – lyginamąsias studijas pateikė Guillermo O'Donnello, Philippe C. Schmitter ir Laurence Whiteheadas (leidėjai) veikale *Perėjimai iš autoritarinės valdžios (Transitions from Authoritarian Rule.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986). Vis dar leidžiamos studijos, pradėtos 1985 m. Larry Diamondo, Seymouro Martino Lipseto ir Juano Linzo, vadovavusių demokratinės patirties lyginamosioms studijoms dvidešimt aštuoniose besivystančiose Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalyse. Specialioms studijoms, pagrįstoms bendros analitinės sistemos modeliu, parašyti buvo pakviesti specialistai. Aprašymą žr. Diamond, Lipset and Linz, 1986. Nors šis projektas nebuvo užbaigtas man rašant šią knygą, leidėjai maloniai pateikė kai kurių man reikalingų studijų santraukas.
6. Analogiškoje schemoje Leonardo Morlino (1980, 94) naudoja aštuonias perėjimų poras keturiems režimų tipams – tradiciniam, autoritariniam, totalitariniam ir demokratiniam – klasifikuodamas aštuonių Europos šalių patyrimą.
7. Svarbu skirti poliarchinės sistemos ar režimo stabilumą, turint galvoje nepertraukiamą poliarchinių institucijų egzistavimą, nuo konstitucinio stabilumo (štai Prancūzija išsaugojo sistemos stabilumą nežiūrint konstitucinės per-

mainos pereinant iš Ketvirtosios į Penktąją respubliką) ir nuo kabinetų, partijų koalicijų, politikos ir t.t. nestabilumo. Dėl dvejopos žodžio "valdžia" prasmės terminas "nestabili valdžia", paprastai taikomas kabineto pasikeitimui, gali būti interpretuojamas taip, tarsi jis reikštų, kad nestabili yra poliarchinė sistema. Demokratui demokratinės sistemos stabilumas turbūt yra geras dalykas, bet tai nereiškia, kad stabilumas kitomis prasmėmis būtinai pageidautinas.

AŠTUONUOLIKTAS SKYRIUS: KODĖL POLIARCHIJA ATSIRADO

1. Šiame skirsnyje tokius terminus kaip "demokratija" ir "liaudies valdžia" vartoju neapibrėžta bendra prasme, turėdamas galvoje ir moderniąsias poliarchijas, ir ankstesnes demokratijas bei respublikas.
2. Remdamasis faktais, paremtais vazų piešiniais ir kai kuriais eilėraščiais, Fine'as prieina išvadą, kad apie VI a. vidurį "hoplitų taktika buvo taikoma daugelyje graikų pasaulio vietų. Šis fenomenas susilpnino beveik totalinę visų valstybės pusių kontrolę, vykdytą aristokratų, nes buvo neįmanoma neleisti šiems naujiems kariams kiek nors dalyvauti valdžioje. Tačiau daugiau privilegijų gavo tik palyginti maža gyventojų dalis... nes, smulkūs valstiečiai, amatininkai tikrai neįstengdavo įsigyti hoplitui reikalingos ginkluotės (Fine 1983, 59). Sealey rašo, kad remiantis "dabartiniais vazų tyrinėjimais... keletas hoplito ginkluotės sandų buvo pritaikyti laipsniškai; nė vieno iš jų nepastebėta iki 750 m., bet visi jie pasirodė apie 700 m. Tačiau iš pradžių jie buvo naudojami atskirai... pilna hoplito šarvuotė pirmą kartą pavaizduota ant vazos apie 674 m." (1976, 30). Jo hoplitų taktikos socialinių padarinių komentarus žr. p. 57.
3. Fine'as spėja, kad VII ir VI a. terminas *demos* "galėjo turėti daug ribotesnę prasmę, apimdamas tik tuos naujus žmones, kurie siekė politinio pripažinimo – būtent iškylančius hoplitus" (1983, 108).
4. "Tik romėnų epochoje... paskutiniai išlikę demokratijos ženklai buvo laipsniškai pašalinti iš graikų miestų" (Ste. Croix, 1981, 306–307).
5. "Tačiau būta skirtumų... Visų pirma su graikų karine praktika buvo nesulyginami romėnų karinių kampanijų reguliarumas, mastas, trukmė ir geografinė erdvė, ir šie skirtumai sparčiai didėjo... Antra, romėnų pilietinė milicija buvo visai įsieta į hierarchinę visuomenės struktūrą, o atėniečių – ne" (Finley 1983, 129).
6. "Remiantis nacionalinėmis armijomis, pagrįstomis karine prievole ir palaikomomis visos liaudies, buvo galima padaryti tai, kas buvo neįmanoma remiantis samdinių pajėgomis, išlaikomomis kunigaikščio griežtai dinastiniais tikslais. Kare jais buvo galima švaistytis žymiai negailestingiau, nes egzistavo pakankami naujų rekrūtų rezervai" (Brodie 1959, 31).

7. Šios proporcijos apskaičiuotos remiantis Serija A 1–3, p. 7 ir Serija Y 763–775, p. 736 (U.S. Census Bureau 1961).
8. Britanijoje policinės pajėgos istoriškai buvo palenktos vietinei kontrolei. 1964 m. Policijos aktas kartu su kitais įstatymais labai susiaurino vietinę kontrolę ir sukūrė labiau nacionalinę, nors nelabai centralizuotą, struktūrą. Nacionalinių policijos pajėgų nesama Jungtinėse Valstijose ar Naujojoje Zelandijoje. Kanadoje Karališkoji Kanados raitoji policija yra federalinė sistema. Australija turi nedideles policines pajėgas, kurių funkcija apribota federalinėmis pareigomis, o įvairios valstybės išlaiko nuosavas policines pajėgas (*Encyclopaedia Britannica* 1970, 18:154).
9. "Tie patys žmonės dėvėjo ir skrybėlę, ir šalmą... Karininkai ir vadai civiliai buvo aristokratiškos kilmės, jie turėjo panašias vertybes ir buvo susiję kraujo bei santuokos ryšiais, priklausydami toms pačioms šeimoms" (Nordlinger 1977, 11).
10. Dėl išsamios teorinės ir lyginamosios karinės intervencijos į politiką analizės žr. S. F. Finerio knygą *Raitelis: kariuomenės vaidmuo politikoje* (*The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, 2 leidimas, Boulder: Westview Press).
11. Čia aš nesistengiu nubrėžti skirtumo tarp galios, įtakos, valdžios ir kontrolės. Tik dėl patogumo likusioje šio aptarimo dalyje aš daugiausia vartoju terminą "galia".
12. Vanhanenas (1984) labai pabrėžia pirmąjį: "*Demokratija atsiranda esant tokioms sąlygoms, kur galios resursai taip plačiai išsklaidyti, kad jokia grupė nebepajėgia nuslopinti savo varžovų ar išsaugoti savo hegemonijos*" (18). Tačiau jis nepripažįsta jokio svarankiškumo antrajam veiksniui ir, atrodo, tiki, kad jis paprasčiausiai yra pirmojo [veiksnio] padarinys.
13. Šią mintį iliustruoja ryški išimtis. Faktinis juodųjų išskyrimas iš veiklios pilietybės Jungtinėse Valstijose buvo labai palengvintas rasės, susijusios su kasta, skiriamųjų savybių.
14. "Demokratijos pirmiausia atsirado tose šalyse, kur žemės nuosavybė buvo plačiai paskirstyta, o raštingumas buvo beveik visuotinis, bet kur... miesto gyventojų ir ne kaimo gyventojų būta santykinai nedaug" (Vanhanen 1984, 126). Savo lyginamojoje studijoje apie demokratijos atsiradimą 119 valstybių 1850–1979 m. Vanhanenas nustato, kad šeimyninių fermų nuošimtis yra naudingas aiškinamasis kintamas dydis. Tačiau kai atsiranda MDP visuomenė ir kaimo gyventojų dalis sumažėja, šeimyninės fermos jau nebegali lemti galios išsisklaidymo. Todėl dabartiniam laikotarpiui šeimyninių fermų reikšmę Vanhanenas matuoja kaimo gyventojų nuošimčiu ir žemės ūkio nuošimčiu, įnešamu į bendrą nacionalinį produktą (1985, puslapis nenurodytas). Stephensas (1987) parodo, kad iš trylikos Vakarų Europos šalių (įskaitant Suomiją ir Austriją-Vengriją) septyniose, kur vyraujanti žemės nuosavybės struktūra apie 1900 m. buvo smulkus ūkis, demokratiniai institutai, kurie jau buvo įsteigti apie 1919 m., išliko per tarpukario laikotarpį, o vienoje šalyje (Suomijoje) "demokratija iš dalies susilpnėjo". Iš penkių šalių, kuriose vyravo stambi žemės nuosavybė 1900 m., demokratija tikrai išliko tik Britanijoje,

tuo tarpu Austrijoje-Vengrijoje, Ispanijoje, Italijoje ir Vokietijoje buvo įvesti autoritariniai režimai (1 schema, puslapis nenurodytas).

15. Aptardamas subkultūras savo veikale *Poliarchija* (*Polyarchy*) (žr. priedą) aš išskyriau partines-ideologines subkultūras. Dabar manau, kad klydau, nes demokratija sužlugo tose šalyse, kur partinės-ideologinės subkultūros buvo svarbios, kaip Čilėje 1973 m.
16. Nors duomenys apie ankstyvąjį septintąjį dešimtmetį *Poliarchijoje* (105–114) atskleidžia stiprų ryšį (plg. 7.1 lentelė, 111)
17. Šios šalys silpniausiai suskaidytos etniniu ir lingvistiniu požiūriu. Didelis gyventojų nuošimtis nominaliai priklauso tai pačiai bendrai religinei grupei, t.y. protestantams, katalikams ar mahometonams. Šios bendros religinės grupės, žinoma, gali būti suskilusios iš vidaus. Plg. Taylor ir Hudson 1972, 4.15, 4.16, 4.17 lentelė, 271–281.
18. Terminas "konsociacinis" buvo įvestas Arendo Lijpharto septintojo dešimtmečio pabaigoje (Lijphart 1975). Nors jis jo nevartojo iš pradžių, apibūdindamas "prisitaikymo politiką" Nyderlanduose, vėliau jis panaudojo jį antrajame leidime apibūdinti panašioms į Nyderlandų demokratinėms sistemoms (1975, 209). Jis išvedė šį terminą iš *consociatio* sąvokos, kurią Johanes Altusius pavartojo veikale *Politica Methodice Digesta* (1603) (Lijphart 1977, 1). Tačiau jis pabrėžia, kad "pirmasis šiuolaikinis autorius, vartojęs terminą "konsociacinis", buvo Davidas Apteris, jį taikęs Nigerijai (161–162). Nurodomas Apter 1961, 24–25. Nors "konsociacinė poliarchija" geriau derėtų prie terminų vartosenos šioje knygoje, čia aš vartoju nusistovėjusį "konsociacinės demokratijos" terminą.
19. Detalizuotos subkultūrinių susiskaldymų struktūros šiose šalyse aprašytos veikaluose: Lijphart 1975, 16–58; Lijphart 1977, 71–74, 92–94; Lorwin 1966, 147–187; Lorwin 1974, 33–69, 179–206; Daalder 1966, 188–236; Daalder 1974, 107–124; Engelman 1966, 260–283; Nordlinger 1972; Steiner 1974, 120–146, 167–185, 409–426 ir t.t. Lijpharto išskleistos Olandijos politikos analizės kritika pateikta veikale Daalder 1987.
20. Austrijoje:

> Taigi Didžiosios Koalicijos pabaiga nereiškė sugrįžimo prie įtemptų tarpelitinių ryšių Pirmojoje respublikoje. Faktiškai psichologinis nuotolis, tuo metu skyręs dviejų stovyklų vadus, šiandien sunkiai įsivaizduojamas. Elito viršūnės politinės kultūros pokyčiai aiškiai sušvelnino nujaustą šoką sugrįžtant prie vienpartinės valdžios.
>
> Grupė, kiekvienoje stovykloje labiausiai besipriešinusi santykių su oponuojančia stovykla pasikeitimams, atrodo, sutapo su aktyvistų bei funkcionierių, svarbiausius lyderius siejusių su pasekėjų mase, ešelonu (Steiner 1972, 174).

Permainos Nyderlanduose aprašytos veikale Daalder 1987.

21. Įvertinimas veikale Dix (1967, 362) apima 1948–1968 m. laikotarpį.
22. Šie atvejai trumpai aprašyti Lijpharto (1977, 134–141, 147–164). Tačiau jo

požiūriu Nigerija "išvis nelabai atitinka siauresnį konsociacinės demokratijos apibrėžimą" (162). Apie Libaną taip pat žr. Hudson 1985.

23. Austrijos ir Kolumbijos patirtis skatina tam tikras mintis. Austrijos Antrojoje respublikoje trečia politinė Pirmosios respublikos subkultūra (nacionalistų stovykla) sužlugo. Nors Steineris aprašinėja nacionalistų stovyklą, dar egzistavusią Antrojoje respublikoje, aišku, kad kultūriniu ir politiniu požiūriu ši stovykla daug mažiau svarbi už kitas dvi. Liaudies partija ir socialistai laimėdavo virš 80 nuošimčių (o kartais daugiau nei 90 nuošimčių) balsų visuose rinkimuose į Nacionalinę Asamblėją (Steiner 1972, lentelė II, 430). Remdamasis prielaida, kad "koalicija dvipartinėje sistemoje sukelia dideles įtampas ir gal net stumia prie nestabilaus sprendimo", 1966 m. knygoje *Politinės opozicijos Vakarų demokratijoje* (*Political Oppositions in Western Democracies*) aš priėjau išvadą, kad abejotina "ar esant toms įtampoms ši struktūra Kolumbijoje išliks visus 16 metų" (337). Tačiau pasirodė, kad tos struktūros tikrai išliko iki to laikotarpio pabaigos, nors vyriausybė nepajėgė susidoroti su nežymiu, tačiau atkakliu partizaniniu judėjimu.
24. Juanas Linzas ypač pabrėžė politinių lyderių vaidmenį žlugimuose ir sėkminguose perėjimuose (plg. Linz and Stepan 1978).
25. Devintajame dešimtmetyje nacionalinio produkto apimtis vienam gyventojui Tarybų Sąjungoje ir daugumoje kitų Rytų Europos šalių pasiekė lygį, aukštesnį už tą, kuris buvo Europos demokratijose trečiajame dešimtmetyje ir galbūt aukštesnį už tą, kuris tuo metu buvo turtingiausioje demokratinėje šalyje, Jungtinėse Valstijose 1929 m. Nors šie lyginimai nepatikimi, JAV nacionalinio produkto apimtis vienam gyventojui 1929 m. gali būti laikoma apie 5795 dolerius 1982 metų kainomis (U.S. Bureau of the Census 1986, 698 lentelė, "Gross National Product", p. 416; 2 lentelė, "Population", p. 8, 766 lentelė, "Gross National Product Implicit Price Deflators 1919 to 1985", p. 456). 1983 m. apskaičiavimu (nacionalinio produkto apimtis vienam gyventojui) Varšuvos sutarties šalyse yra 6273 doleriai, Tarybų Sąjungoje – 6784 doleriai ir Rytų Vokietijoje 7427 doleriai (Sward 1986, 1 lentelė, past. 2).
26. Stephens ir Stephens (1987) sutinka su Lewis (1968, 107–108) komentaru, kad atsiliepdami į "Vest Indijos judėjimą už savivaldą ir atstovaujamąsias institucijas... Kolonijų Tarnybos politikai praktiškai siekė vykdyti nežymias reformas paskutiniu momentu... bet kuriuo būdu stengdamiesi sustabdyti tai, kas neišvengiama; ir... pažanga, bet kuriuo atveju, buvo kiekvienos kolonijos karingų pažangių jėgų padarinys, išreikalautas iš Londono per protestą ir agitaciją". Toliau jie pastebi, kad "pažanga demokratijos ir nepriklausomybės kryptimi toli gražu nebuvo automatiška ir tiesiaeigė... Vidinis spaudimas buvo pakankamai stiprus, kad išgautų nuolaidas, bet nepakankamai grėsmingas, kad išprovokuotų gynybines reakcijas ir atžangą" (15–16).
27. Amerikos intervencijos ir jos padarinių apžvalgą žr. LaFeber 1984, Trudeau ir Schoultz 1986, 25–28, Gilbert-1986, 88–89.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS: AR MAŽUMOS VIEŠPATAVIMAS NEIŠVENGIAMAS?

1. Šį bendrą "dėsnį" Mosca laikė vienu didžiausių savo įnašų į politikos mokslą, nors jis mielai pripažino savo pirmtakus, visų pirma Machiavelli, Saint-Simoną ir Compte'ą (Mosca [1923] 1939, 329 ir toliau.). Pirmą kartą jį jis pateikė knygoje *Teorica dei Governi e Governo parlamentare* (*Valdžios teorija ir parlamentinė valdžia*), išleistoje 1884 m., ir pakartojo jį pirmajame knygos *Elementi di Scienza Politica* (*Politikos mokslo pradmenys*) (Turin 1896) leidime. Čia cituojama iš antrojo *Pradmenų* leidimo pirmosios dalies. Šis leidimas nesiskiria nuo pirmojo. Pareto atsisakymas pripažinti Mosca prioritetą valdančios klasės teorijos atžvilgiu labai įžeidė Mosca. Apie "jo garsaus vaido su Pareto" detales žr. Meisel 1958, 170. Be to, Meiselis pateikia puikią ir išsamią Mosca teorijos apžvalgą bei kritiką, kuri, mano galva, labai naudinga.
2. Apie ankstesnius precedentus ir šiuolaikines versijas žr. Pennati 1961 a, sk. 3; Pennati 1961 b, sk. 3 ir toliau; ir Bobbio 1961, 54 ir toliau.
3. Atitinkamų teorijų ir aprašymų, ginančių mažumos viešpatavimą, esama labai daug ir labai įvairaus turinio. Galima teigti, kad tos, kurias aš čia pasirinkau, neatspindi visos įvairovės. Štai nors aš pasirenku Gramsci, vėliau neaptariu nei neomarksistinių doktrinų, nei postmichelsinių konservatyviųjų bei dešiniųjų mažumos viešpatavimo teorijos šalininkų (pvz., Burnham 1943). Neseniai įvykęs simpoziumas, skirtas Mosca, parodo, kaip plačiai paplito jo ir panašios idėjos (Albertani 1982). Tačiau aš tikiuosi, kad kitų autorių argumentacija dėl mažumos viešpatavimo tinkamai aptarta tolesnėje diskusijoje.
4. Tai mano laisvoka jo "Klasės II palikimo" interpretacija.
5. Toliau Pareto patikslino savo valdančios klasės sąvoką, pastebėdamas, kad "valdanti klasė nėra homogeniška klasė. Ji irgi turi valdžią, – mažesnę, išrinktąją klasę (arba vadą ar komitetą), – kuri vykdo veiksmingą praktinę kontrolę" (1935, 4:1575).
6. Italijos politiniame moksle ir žurnalistikoje terminai *classe dirigente, classe politica* ir *classe governante* buvo pradėti plačiai vartoti nuo 1945 m., šiek tiek nuvalius jų nedemokratines implikacijas. Pagal Bobbio (1961, 56), šių distinkcijų autorius buvo Guido Dorso, kurio po mirties išleistame nebaigtame traktate pateikiami tokie apibrėžimai: *la classe governante* apima ir *la classe dirigente*, susidedančią iš politinių, ekonominių, intelektualinių ir kitų elitų, ir *la classe politica*, kuri realiai tik vadovauja valdžiai ir apima ne tik oficialius lyderius, bet ir opozicijos vadus. Tačiau man susidaro įspūdis, kad šių distinkcijų nėra nuosekliai laikomasi.
7. Aš sąmoningai vartojau tuos tris terminus, kad išvengčiau painaus klausimo dėl pirmojo termino prioriteto kitų atžvilgiu. Išsamų aptarimą žr. Elster 1985, sk. 5, 241 ir toliau.
8. Šis veikalas buvo išleistas vokiškai 1911 m., itališkai 1912 m. ir išverstas į

anglų kalbą – 1915 m. Angliškas vertimas pakartotinai išleistas 1962 m. ir panaudotas šioje knygoje.

9. Gausi literatūra skirta su galia susijusių sąvokų aiškinimui, skirtumų tarp įvairių terminų ir sąvokų (tokių kaip galia, įtaka, valdžia ir t.t.) išryškinimui, tinkamų tyrinėjimo metodų ir priemonių nustatymui, galios santykių tam tikrose aplinkybėse tyrinėjimui ir aprašymui. Bet tarp mokslininkų šiais klausimais vis dar esama daug nesutarimų. Kai ką apie šiuos nesutarimus ir problemas galima rasti straipsnių rinkinyje, išleistame Barry (1976). Plg. taip pat Oppenheim 1981, sk. 2–4, 10–81.
10. Po trisdešimt vienerių kariškių valdžios Gvatemaloje metų, praėjusių po Jacobo Guzmano Arbenzo nuvertimo 1954 m., 1985 m. kariškiai leido surengti rinkimus. Apžvalgininkų nuomone, rinkimai buvo sąžiningi ir laisvi, svarbiausi poliarchijos institutai buvo atkurti ir išrinkta valdžia buvo plačiai reklamuojama kaip "demokratinė". Tačiau prezidentas vengė tiesioginių susidūrimų su kariškais, pvz., nepersekiojo karininkų, dalyvavusių politinėse žmogžudystėse (Kinzer 1986, 32 ir toliau). Panaši situacija, kai išrinkta civilinė valdžia elgiasi taip, kad išvengtų karinio perversmo, susiklostė ir Hondure, kur silpna valdžia buvo ir toliau silpninama JAV valdžios kišimosi (plg. Shepherd 1986).
11. Vienas konceptualinis keblumas – ar šie požymiai tikslūs? Tarkime, B elgiasi taip, kaip, jo manymu, turėtų elgtis, paisydamas A lūkesčių. Bet tarkime, kad B klaidingai priskiria A tokius siekius ar norus, kurių jis realiai neturi, ar kad B iš A tikisi potencialaus atlyginimo ar bausmės, kurių A realiai nenori ar negali įgyvendinti. Galų gale galbūt Henrikas II nenorėjo Becketo mirties. Kraštutiniu atveju B gali būti beprotiškai iracionalus, net pamišęs. Ar mes galime sakyti, kad Henrikas VIII palenkia B, kadangi B tiki, jog girdi balsus jam, kaip lojaliam pavaldiniui, įsakančius paklusti Henriko VIII norams?
12. Nors Gramsci aiškiai buvo įtakotas Mosca *Politikos mokslo pradmenų* (*Elementi di scienza politica*), jis niekada to nepripažino (Pellicani 1976, 12). Tikriausiai būtų buvę nediplomatiška pripažinti esant tiek intelektualiai skolingam tokiam iškiliam marksizmo priešui. Kita vertus, jo skola Croce'i buvo tokia pat didelė ar net didesnė, bet atviriau pripažinta. "Kai dėl visų tos kartos Italijos intelektualų, jų filosofinis mokytojas *par excellence* buvo Benedetto Croce... Vėlyvasis Gramsci vis kritiškiau vertino Croce, kai pastarasis tapo vis didesniu antimarksistu" (Kolakowski 1978, 3:222).
13. Paskutiniame skyriuje aš sugrįšiu prie intelektualų ar, tiksliau, to postmodernių jų visuomenių strato, kuris specializuojasi žinojimo ir informacijos įsigijime bei paskirstyme, svarbos. Patys intelektualai linkę labai nuvertinti intelektualų galią postmodernioje visuomenėje. Mosca pasakytų, kad jie kuria politines formules, tarnaujančias jų tikslams, bet maskuojančias jų įtaką.
14. Diskutuotina, ar tai, ką aš pavadinau "kontrolės grandine", kiekvienu atveju gali būti interpretuojama ir kaip priežastingumo grandinė.
15. Išimtis – C. Wrighto Millso *Valdantysis elitas* (*The Power Elite*, 1956) ir kitos studijos, skirtos aukštų pareigūnų ir administratorių biznio srityje, valdžioje

bei karyboje kilmės ir ištakų analizei. Tačiau visoms toms studijoms būdinga tai, kad jos nedaug tepasako apie kontrolės grandinę, tuos elitus siejančią su padariniais, – t.y. įsitikinimais, dienotvarkėmis ar valdžios sprendimais, – kuriuos jie, kaip tariama, valdo. Disproporcija tarp faktų, susijusių su kilme, ir faktų, susijusių su kontrolės grandine, yra stulbinanti.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS: PLIURALIZMAS, POLIARCHIJA IR BENDRASIS GĖRIS

1. Aptariant bendrąjį gėrį, "gėris", "interesas", "gerovė" ir kiti terminai, modifikuojami žodžiais "bendras", "visuotinis", "viešas" ir t.t., dažnai vartojami kaip sinonimai. Bruce'as Douglasas (1980) įrodinėjo, – mano galva, įtikinamai, – kad dėl istorinių prasmių skirtumų įprastinė termino "viešasis interesas" prasmė netapati "bendrajam gėriui", ir jis siūlo ją pakoreguoti, kad padarytume ją tapačią. Barry interpretavo ir išskyrė keletą minėtų terminų kombinacijų (1965). Kad būtų mažiau painiavos, šiame skyriuje aš nevartoju termino "interesas". Tačiau terminus "bendrasis gėris" ir "viešasis gėris" aš tikrai vartoju kaip sinonimus.
2. Ankstesnius aptarimus šioje knygoje žr. ypač sk. 5, 11 ir 12.
3. Ar tradicinė interpretacija iš tikrųjų iškraipo Aristotelio veikalo esmę – šis klausimas yra ginčų šaltinis. Tradicinį požiūrį pateikia MacIntyre'as. "Kaip ir Platono, Aristotelio tikėjimas yra vienas aspektas priešiškumo konfliktui tiek pavienio gero žmogaus gyvenime, tiek gero miesto gyvenime, ir šio konflikto neigimas. Ir Platonas, ir Aristotelis traktuoja konfliktą kaip blogį, o Aristotelis jį traktuoja kaip įveikiamą blogį. Dorybės harmoningai dera, ir individualiojo charakterio harmonija atsispindi valstybės harmonijoje" (MacIntyre 1981, 157). Yackas tvirtina, kad "Tik labai vienpusiškas *Politikos* perskaitymas gali pagrįsti interpretaciją", pateiktą MacIntyre'o, kuris tačiau "reziumuoja plačiai paplitusią Aristotelio politinės bendruomenės koncepcijos sampratą" (Yack 1985, 92).
4. MacIntyre'as, kurio dorybių samprata labai priklauso nuo Aristotelio, rašo:

> Tai, kad Aristotelis nesupranta prieštaravimo ir konflikto lemiamos reikšmės žmogaus gyvenime, paslepia nuo jo vieną svarbų žmogaus pažinimo šaltinį ir vieną svarbią praktinio žmogaus dorybių reiškimosi vietą. Didis Australijos filosofas Johnas Andersonas ragino mus apie socialinį institutą klausti ne: "Kokiam tikslui ar reikalui jis tarnauja?", o veikiau: "Kokių konfliktų scena jis yra?" ... Juk Andersono įžvalga – sofokliškoji įžvalga – buvo ta, kad per konfliktą ir kartais tik per konfliktą mes sužinome, kokie mūsų tikslai ir siekiniai (1981, 163–164).

5. Štai Bruce'as Douglasas interpretuoja "bendrąjį gėrį, remdamasis tradicinėmis formuluotėmis" ir tardamas, kad jis susideda iš "kelių specifinių sieki-

nių, turinčių palaikyti bendrą žmogaus gerovę – tokių kaip taika, tvarka, klestėjimas, teisingumas ir bendruomeniškumas... Minėtos gėrybės turėjo būti bendros ta prasme, kad jos priklausė visiems visuomenės nariams. Nebūta dviprasmybės ar netikrumo dėl to, kieno gėris turimas galvoje. Bendrasis gėris reiškė *kiekvieną*" (1980, 104).

6. Kitame skalės [sic] gale buvo didelis požiūrių skirtumas tarp turtingųjų klasių ir skurdžių. Aristotelis manė, kad jis gali įžvelgti šį skirtumą politinėje istorijoje, ir veikiausiai jis nebuvo visai neteisus. Privačiuose reikaluose jį šunku pastebėti... Šis skirtumas gali būti aiškiausiai įžvelgtas užsienio politikoje – kuri, žinoma, apima finansus. Daugeliu progų mums sakoma, kad turtingosios klasės palaikė taiką ar ramybę, tuo tarpu skurdžiai buvo karingesni... Bet tai reiškia tik vieną dalyką: kad žmonės linkę balsuoti pagal savo ekonominius interesus. Turtingieji nenorėjo mokėti karo mokesčių ir dažnai užimti trierarcho pareigų, ūkininkai bijojo, kad jų žemė gali būti nuniokota, o jie patys pašaukti karinei tarnybai. Kita vertus, skurdžiai turėjo mažiau ką prarasti ir galėjo tikėtis gauti žemės užsienyje sėkmės atveju, be to, jie buvo labiau suinteresuoti ginti demokratinį režimą, kuriam, kaip jie teisingai jautė, kėlė grėsmę Spartos ir Makedonijos pranašumas (Jones 1969, 131–132).

Nors labai simpatizuodamas V ir VI a. graikų demokratijai, savo monumentaliame veikale *Klasių kova senovės graikų pasaulyje* (*The Class Struggle in the Ancient Greek World*) Ste. Croix politinį gyvenimą iš esmės interpretuoja kaip tylią kovą tarp santykinai turtingos savininkų klasės ir daugumos piliečių, kurie buvo smulkūs valstiečiai, amatininkai, prekeiviai ir kiti, neturėję daug nuosavybės (1981, 114 ir toliau, 285–293, ir *passim*). Taip pat žr. Finley 1983, 101 ir toliau.

7. Pavyzdžiui, žr. Hole 1977, 43–75; Hyde 1973, 48–64, 104–123, 168–171; Martines 1979, 45–71, 148 –161; Pullan 1972, 116–162.
8. Faktiškai *Politinėje ekonomijoje* Rousseau aiškiai iškėlė šią problemą; bet jo sprendimas yra neaiškus ir jis prie jos nesugrįžo *Visuomenės sutartyje*. Pastraipoje, esančioje tuoj prieš cituotąją anksčiau, jis mums primena, kad "bendroji valia, kuri visada siekia išsaugoti visumos ir kiekvienos dalies gerovę, ir kuri yra įstatymo šaltinis, yra – visiems valstybės nariams jų santykyje su savimi ir su ja – to, kas teisinga ir kas neteisinga, matas". Bet jis tuoj pat priduria:

Svarbu pastebėti, kad šis teisingumo matas, teisingas visų piliečių atžvilgiu, gali būti neteisingas svetimšalių atžvilgiu. Šito priežastis akivaizdi. Juk valstybės valia, nors ir bendra santykyje su savo piliečiais, nebėra tokia santykiuose su kitomis valstybėmis ir jų piliečiais, bet jų atžvilgiu tampa privačia ir individualia valia, kurios teisingumo matas yra gamtos dėsnis, o jis taip pat gerai atitinka nustatytus principus. Juk tada didelis pasaulio miestas tampa politiniu korpusu, kur gamtos dėsnis visada yra bendroji valia, o įvairios valstybės ir žmonės yra tik individualūs nariai (1978, 212).

9. Plg. *Visuomenės sutarties* kn. 2, sk. 4, kur jis rašo: "Įsipareigojimai, siejantys

mus su visuomenės organizmu, nepažeidžiami tik todėl, kad jie yra savitarpiški, o jų prigimtis tokia, kad, juos vykdant, neįmanoma veikti kitų labui, drauge neveikiant savo labui. Kodėl bendroji valia visuomet nukreipta į vieną tikslą ir kodėl visi žmonės nuolat trokšta laimės kiekvienam, jei ne todėl, kad nėra nė vieno, kuris žodžio *kiekvienas* netaikytų sau ir kuris negalvotų apie save, balsuodamas už visų interesus?" (Ruso Ž.Ž. *Apie visuomenės sutartį*... P. 162). Ši pastraipa be pakeitimų paimta iš *Ženevos rankraščio* (*Geneva Manuscript* 1978, 62).

Plg. taip pat *Visuomenės sutartis*, kn. 1, sk. 7, kur jis rašo: "Kai tik ši žmonių masė susivienija į vieną organizmą, jau negalima pakenkti nė vienam jo nariui, nepaliečiant viso organizmo, ir juo labiau negalima pakenkti organizmui, kad jo nariai to nepajustų. Vadinasi, ir pareiga, ir interesas vienodai įpareigoja abi susitariančias puses padėti viena kitai, ir tie patys žmonės privalo stengtis išnaudoti šiame dvilypiame santykyje visus pranašumus, kuriuos jiems teikia susivienijimas" (Ruso Ž.Ž. *Apie visuomenės sutartį*... P. 151).

10. Mill 1958, 44. Neprieštarautume Millio politinėms pažiūroms, jei pataisytume jo frazę taip, kad ji aiškiai tiktų moterims, kaip ir vyrams.

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS: BENDRASIS GĖRIS KAIP PROCESAS IR SUBSTANCIJA

1. Rašydamas šį skirsnį, aš pasinaudojau nepublikuotu Shapiro tekstu "Pastabos apie respublikinį idealą Amerikos politikoje, istorijoje ir politinėje teorijoje" (1987).
2. Apie aristoteliškąją dorybės tradiciją žr. ypač MacIntyre 1984; tačiau svarbu turėti galvoje, kad, MacIntyre'o požiūriu, Homero laikų visuomenėje, Atėnuose ir Aristotelio [veikaluose] geras gyvenimas ir geras pilietis pasižymi ne *dorybe* vienaskaita, o *dorybėmis* daugiskaita: be kitų – geru vardu, teisingumu, narsa, susivaldymu (Apie dorybes Atėnuose, pvz., žr. 135 ir toliau). Apie respublikinę tradiciją žr. aptarimą 2 sk. ir ten esančias citatas iš Woodo ir Pococko veikalo.
3. Woodas tiesiog tęsia pastraipą, kurią aš ką tik pacitavau, respublikoniškąją ideologiją apibūdindamas

> kaip viziją, taip atsietą nuo Amerikos visuomenės tikrovės, taip prieštaraujančią praeito amžiaus Amerikos patirčiai, kad vien to užteko, jog Revoliucija taptų vienu iš didžiausių utopinių judėjimų Amerikos istorijoje. Apie 1776 m. Revoliucija išreiškė paskutinę pastangą, galbūt – atsižvelgiant į Amerikos visuomenės prigimtį – net desperatišką daugelio amerikiečių pastangą įgyvendinti tradicinį Sandraugos idealą – korporacinę visuomenę, kur vienintelis valdžios tikslas būtų bendrasis gėris (cituotoje vietoje.)

MacIntyre'as atmeta prielaidą, kad atėniečių sutarimas dėl gero žmogaus ir

gero piliečio idealo vedė prie sutarimo dėl bendrojo gėrio, "nes moralinė nesantaika V ir VI a. atsirado ne tik dėl to, kad vienos dorybės buvo priešpriešintos kitoms. Galbūt dar svarbiau, kad besivaržančios tos pačios dorybės koncepcijos gyveno viena šalia kitos ir dėl to kilo konfliktas. Teisingumo... prigimtis yra kaip tik tokios nesantaikos objektas (1984, 133–134).

Nei veikale *Makiaveliškas momentas* (*The Machiavellian Moment*), nei dar kur nors, jei aš gerai suprantu, Pocockas neteigia, kad politinis gyvenimas Florencijoje, Anglijoje ar Amerikoje kada nors būtų realiai atitikęs *vivere civile* idealą.

4. Sąžiningumo dėlei reikėtų pasakyti, kad, kaip jis sako kilniaširdiškame prieraše prie antrojo leidimo: *Po dorybės* (*After Virtue*) "turi būti skaitomas kaip vis dar neužbaigtas dalykas" (MacIntyre 1984, 278). Ir galbūt MacIntyre'as tiki, kad filosofui nedera pateikti realią programą, nurodančią kaip įgyvendinti gerą visuomenę.
5. Kitur aš pasiūliau 50 000–200 000 kaip apytikrį politinės bendruomenės dydį, pakankamai mažą Jungtinėse Valstijose, kad būtų įmanoma veiksminga pilietybė, ir pakankamai didelį kontroliuoti gana plačiai dienotvarkei, apimančiai namų statybą, susisiekimą, sveikatą, planavimą, vystymąsi ir pan. (Dahl 1967). Nors šis skaičius yra šiek tiek savavališkas, juo mažesnė bendruomenė, juo labiau sprendimai dėl šių ir kitų reikalų bus kontroliuojami didesnių ir labiau priskiriančių junginių priimamų sprendimų dėka.
6. Tačiau atrodo, kad Walzeris dvejoja dėl realios praktikos, ypač neliečiamųjų atveju (1983, 151). Galbūt nuostatos iš tikrųjų nevienodos ir žemesniųjų kastų nariai yra įniršę ir pasipiktinę. "Jei taip būtų, tada būtų svarbu ieškoti principų, įforminusių jų pasipiktinimą. Tie principai taip pat turėtų įsisieti į kaimo teisingumą" (314).
7. Šio junginio sritis ir erdvė gali būti aiškiai nustatomos; žmonės, gyvenantys šio junginio srityje, tvirtai siekia politinės autonomijos jos ribose iškylančių reikalų atžvilgiu; jie tvirtai siekia valdytis per demokratinį procesą; reikalų apimtis išlieka pateisinamose ribose; junginiui priklausančių asmenų interesai yra labai veikiami tos apimties ribose priimamų sprendimų; konsensas tarp asmenų, kurių interesai žymiai veikiami, yra didesnis negu jis būtų kitose tikėtinose ribose; matuojant atitinkamais kriterijais, pajamos turi persverti išlaidas.

DVIDEŠIMT ANTRAS SKYRIUS: DEMOKRATIJA RYTDIENOS PASAULYJE

1. Plg. ypač 2:378–381, Tocqueville (1840) 1961. Išsamesnę išsklaidą žr. Dahl 1984, sk. 1, 7–51. Tolesni paragrafai paimti iš 36 ir toliau. Visą citatą žr. priede.
2. Vienintelis man žinomas atvejis yra Urugvajus, ir verta pastebėti, kad demo-

kratija Urugvajuje buvo atkurta greičiau nei kaimyninėse valstybėse – Argentinoje, Brazilijoje ir Čilėje.

DVIDEŠIMT TREČIAS SKYRIUS: PAŽANGIOS DEMOKRATINĖS ŠALIES METMENYS

1. Be to, įmonės nuosavybės teisę būtų galima perduoti kooperatyvui, tą įmonę valdančiam kolektyviai; kiekvienas darbininkas turėtų teisę į vieną balsą, bet ne į perkamąjį pajų. Toks sprendimas buvo pritaikytas labai klestinčiose darbininkų valdomose ir kontroliuojamose įmonėse Mondragone, Ispanijoje (plg. Thomas ir Logan 1982). Kitur aš argumentavau, kodėl tokia nuosavybės forma man atrodo pranašesnė ir už individualiai įsavintus pajus ir už įvairias kolektyvinės nuosavybės formas (Dahl 1984).
2. Apie kitus sunkumus ir *non sequitur* žr. Dahl 1984, sk. 2.
3. Apie tam tikras sprendimo, kuris, man atrodo, tinka daugeliui Jungtinių Valstijų firmų, detales žr. Dahl, 1984 sk. 3, 4.
4. Mondragono kooperatyvų sėkmę didžia dalimi paaiškina kaip tik tokio tipo efektyvios rėmimo sistemos. Aprašymus žr. Thomas ir Logan 1982, sk. 3, 4; Ellerman 1982.
5. *Oxford English Dictionary* leidėjai akivaizdžiai rado tik vieną angliską vartoseną iki XIX a., savo prasme artimą šiuolaikinei sąvokai. Plg "intelektualo" apibrėžimas, past. 4.
6. Kaip pastebėjo Shilsas, "atsirado bendresnis nutolimo nuo valdžios jausmas, tapęs viena stipriausių intelektualų antrinių tradicijų. Visų pirma tai atsitiko Vakaruose, o vėliau, šiame amžiuje, Afrikoje ir Azijoje tarp intelektualų, kuriems padarė įtaką Vakarų tradicijos" (1968, 407).
7. Vidinė šios kategorijos įvairovė buvo atskleista Almondo klasikiniame veikale apie užsienio politiką ir viešąją nuomonę, kur jis išskyrė įvairius politinio elito tipus Jungtinėse Valstijose:

> 1. Tokie *politiniai elitai*, kurie apima viešai išrinktus, aukštus skiriamus ir partijų lyderius. Šis politinis elitas, žinoma, yra pasidalinęs pagal padėtį politikos vykdymo procese (t.y. įstatymų leidžiamąją, vykdomąją, teisminę) ir pagal politikos sritį, už kurią atsakoma (e.g. užsienio politikos sritis, Valstybės Departamentas ir Rūmų bei Senato užsienio reikalų komitetai). 2. *Administraciniai ir biurokratiniai elitai*... 3. Interesų elitai, apimantys daugelio privačių, į politiką orientuotų asociacijų atstovus... Čia irgi... mes galime skirti *išrinktus* ar *politinius interesų elitus* ir *biurokratinį personalą*... 4. Pagaliau esama *komunikacijų elitų*, kurių aiškiausi atstovai yra masinės informacijos priemonių savininkai, kontroliuotojai ir aktyvūs veikėjai.
> ...Galbūt veiksmingiausi nuomonių formuotojai yra profesinės, bendruomeninės ir institucinės "įžymybės", žinomos kaip patikimi vyrai ir moterys... su asmeninėmis palydomis (1950, 139–141).

8. Apie vieną viešųjų politinių elitų sluoksnį, komunikacijų elitus, Almondas pastebi: "Bet koks paprastas komunikacijų struktūros aprašas neišvengiamai pažeidžia jos įvairovę ir sudėtingumą" (1950, 139–141).
9. Kai kuriuos bandymų su telekomunikacijomis keliose Amerikos valstijose ir bendruomenėse aprašymus ir analizes, plg. Arterton ir kt. 1984. Nors visi šie bandymai buvo technologiškai paprasti, jie atskleidžia didžiules jau turimų ir pranašesnių technologijų galimybes. Taip pat žr. Abramson, Arterton ir Orren 1988.
10. Trumpą tokios krypties sprendimo apmatą galima rasti Dahl 1984, 82–85.

PRIEDAS

Anksčiau publikuoti mano darbai, kuriuos aš laisvai panaudojau kai kuriuose šios knygos skyriuose:

18 skyrius: *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971.

7, 8, 9 skyrius: "Procedural Democracy", Kn. *Philosophy, Politics and Society*, red. Peter Laslett ir James Fishkin. New Haven: Yale University Press, 1979.

12 ir 13 skyrius: "The Moscow Discourse: Fundamental Rights in a Democratic Order", *Government and Opposition* 15 (Winter 1980): 3–30.

20 ir 21 skyrius: *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy versus Control*. New Haven: Yale University Press, 1982.

14 skyrius: "Federalism and the Democratic Process", *Nomos* 25, Liberal Democracy (1983).

15 skyrius: "Polyarchy, Pluralism and Scale", *Scandinavian Political Studies* 7, no. 4 (1984): 225–240 (Rokkan Memorial Lecture, Bergen, May 16, 1984).

12, 22 ir 23 skyrius: *A Preface to Economic Democracy*. Berkeley: University of California Press, 1985.

4, 5 ir 23 skyrius: *Controlling Nuclear Weapons: Democracy versus Guardianship*. Syracuse: Syracuse University Press, 1985.

23 skyrius: Įvadas į *Democracy, Liberty and Equality*. Oslo: Norwegian Universities Press, 1986.

20 skyrius: "Dilemmas of Pluralist Democracy: The Public Good of which Public?" kn.: *Individual Liberty and Democratic Decision Making*, red. Peter Koslowski. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1987.

BIBLIOGRAFIJA

Abramson, Jeffrey B.; Arterton, F. Christopher; ir Orren, Gary R. 1988. *The Electronic Commonwealth: The Impact of New Media Technologies on Democratic Politics*. New York: Basic Books.

Ackerman, Bruce A. 1980. *Social Justice and the Liberal State*. New Haven: Yale University Press.

Adams, John. 1850–1856. *Defence of the Constitutions of Government of the United States of America*. Kn.: Charles F. Adams, red., *The Works of John Adams*. Boston: Little, Brown.

Adams, Willi Paul. 1980. *The First American Constitutions: Republican Ideology and the Making of the State Constitutions in the Revolutionary Era*. Vert. Rita Kimber ir Robert Kimber. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Agard, Walter R. 1965. *What Democracy Meant to the Greeks*. Madison: University of Wisconsin Press.

Albertoni, Ettore A., red. 1982. *Studies in the Political Thought of Gaetano Mosca: The Theory of the Ruling Class and Its Development Abroad*. Milan: Giuffrè editore.

Alford, C. Fred. 1985. "The 'Iron Law of Oligarchy' in the Athenian Polis". *Canadian Journal of Political Science* 18 (2): 295–312.

Almond, Gabriel A. 1950. *The American People and Foreign Policy*. New York: Harcourt Brace.

Almond, Gabriel A., ir Verba, Sidney. 1965. *The Civic Culture*. Boston: Little, Brown.

American School of Classical Studies at Athens. 1960. *The Athenian Citizen*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.

Andreski, Stanislav. 1968. *Military Organization and Society*. Berkeley: University of California Press.

Apter, David. 1961. *The Political Kingdom of Uganda*. Princeton: Princeton University Press.

Aristotle. 1952. *The Politics of Aristotle*. Vert. Ernest Barker. Oxford: Clarendon Press.

Arrow, Kenneth. 1968. *Social Choice and Individual Values*. 2 leidimas. New Haven: Yale University Press.

Arterton, F. Christopher; Lazarus, Edward H.; Griffen, John; and Andres, Monica C. 1984. *Telecommunication Technologies and Political Participation*. Washington: Roosevelt Center for American Policy Studies.

Bachrach, Peter. 1967. *The Theory of Democratic Elitism*. Boston: Little, Brown.

Barber, Benjamin. 1984. *Strong Democracy*. Berkeley: University of California Press.

Barry, Brian. 1965. *Political Argument*. London: Routledge and Kegan Paul.

—, red. 1976. *Power and Political Theory: Some European Perspectives*. New York: John Wiley and Sons.

—. 1979. "Is Democracy Special?" Kn.: Peter Laslett ir James W. Fishkin, red. *Philosophy, Politics, and Society*, 5 serija, 155–196. New Haven: Yale University Press.

Bautista Urbaneja, Diego. 1986. "El Sistema Político, o Cómo Funciona la Máquina de Procesar Decisiones". Kn.: Moises Nam ir Ramón Pinañgo, red. *El Caso de Venezuela: Una ilusión de armonaia*. Caracas: Ediciones IESA.

Benn, Stanley I. 1967. "Egalitarianism and the Equal Consideration of Interests". Kn.: J. R. Pennock and J. W. Chapman, red. *Equality (Nomos* IX), 61–78. New York: Atherton Press.

Berger, Raoul. 1977. *Government by Judiciary*. Cambridge: Harvard University Press.

Blachman, Morris J.; LeoGrande, William M.; ir Sharpe, Kenneth, red. *Confronting Revolution: Security Through Diplomacy in Central America*. New York: Pantheon.

Blachman, Morris ir Hellman, Ronald G. "Costa Rica", Kn.: Morris J. Blachman, William M. LeoGrande ir Kenneth Sharpe, red. *Confronting Revolution: Security Through Diplomacy in Central America*, 156–182. New York: Pantheon.

Black, Duncan. 1963. *The Theory of Committees and Elections*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blitzer, Charles. 1960. *An Immortal Commonwealth: The Political Thought of James Harrington*. New Haven: Yale University Press.

Bobbio, Norberto. 1961. "La teoria della classe politica negli scrittori democratici in Italia". Kn.: R. Treves, red. *Le élites politiche*. Bari: Editori Laterza.

Bonner, John. 1986. *Introduction to the Theory of Social Choice*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Botwinick, Aryeh. 1984. "Wittgenstein and the Possibility of an Objective Defense of Democratic Participation". Darbas pristatytas Šiaurės rytų politinių mokslų draugijos (*Northeastern Political Science Association*) susirinkime Bostone lapkričio 15–17 d.

Bracken, Paul. 1983. *The Command and Control of Nuclear Forces*. New Haven: Yale University Press.

Braybrooke, David. 1983. "Can Democracy Be Combined with Federalism or with Liberalism?" Kn.: J. Roland Pennock ir John W. Chapman, red. *Liberal Democracy (Nomos XXV)*, 109–118. New York University Press.

Brodie, Bernard. 1959. *Strategy in the Missile Age*. Princeton: Princeton University Press.

Burnham, James. 1943. *The Machiavellians*. New York: John Day.

Buzzi, A. R. 1967. *La Théorie Politique d'Antonio Gramsci*. Paris: Béatrice-Nauwelaerts.

Cameron, David. 1978. "The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis". *American Political Science Review* 72 (4): 1243–1261.

Caplin, Andrew ir Nalebuff, Barry. 1987. "On 64% Majority Rule". Mimeo.

Carter, April. 1978. "Anarchism and Violence". Kn.: J. Roland Pennock ir John W. Chapman, red. *Anarchism (Nomos XIX)*, 320–340. New York: New York University Press.

Codding, George Arthur, Jr. 1961. *The Federal Government of Switzerland*. Boston: Houghton Mifflin.

Coleman, Jules ir Ferejohn, John. 1986. "Democracy and Social Choice". *Ethics* 97(1): 11–22.

Congressional Quarterly. 1979. *Presidential Elections Since 1789*. 2 leidimas. Washington: Congressional Quarterly.

Connolly, William. 1974. "On 'Interests' in Politics". Kn.: Ira Katznelson, Gordon Adams, Philip Brenner, and Alan Wolfe, red. *The Politics and Society Reader*. New York: David McKay.

Connor, W. Robert. 1971. *The New Politicians of Fifth-Century Athens*. Princeton: Princeton University Press.

Coppedge, Michael ir Reinicke, Wolfgang. 1988a. "A Scale of Polyarchy". Kn .: Raymond D. Gastil, red. *Freedom in the World: Political Rights and Civil Liberties, 1987–1988*, 101–125. Lanham, Md.: University Press of America.

—. 1988b. "A Measure of Polyarchy". Darbas parengtas konferencijai *Matuojant demokratiją* (*Measuring Democracy*) Hooverio institute, Stanfordo universitete, gegužės 27–28 d.

Cowell, F. R. 1962. *Cicero and the Roman Republic*. Baltimore: Penguin Books.

Daalder, Hans. 1966. "The Netherlands: Opposition in a Segmented Society". Kn.: R. A. Dahl, red. *Political Oppositions in Western Europe*, 188–326. New Haven: Yale University Press.

—. 1974. "The Consociational Democracy Theme". *World Politics* 26 (4): 604–621.

—. 1987. "The Dutch Party System: From Segmentation to Polarization – And Then?" Kn.: Hans Daalder, red. *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands, and Belgium*. London: Frances Pinter.

Dahl, Robert A. ir Lindblom, Charles E. [1953] 1976. *Politics, Economics, and Welfare*. 2 leidimas. Chicago: University of Chicago Press.

—, red. 1966. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale University Press.

—. 1967. "The City in the Future of Democracy". *American Political Science Review 61* (4): 953–970.

Davis, James C. 1962. *The Decline of the Venetian Nobility as a Ruling Class.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Diamond, Larry; Lipset, Seymour Martin ir Linz, Juan. 1986. "Developing and Sustaining Democratic Government in the American Third World". Pranešimas parengtas kasmetiniam Amerikos politinių mokslų asociacijos (*American Political Science Association*) susirinkimui, Washington, D. C.

Dix, Robert. 1967. *Colombia: The Political Dimensions of Change.* New Haven: Yale University Press.

Douglass, Bruce. 1980. "The Common Good and the Public Interest". *Political Theory 8* (1): 103–117.

Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy.* New York: Harper and Brothers.

Dworkin, Ronald. 1978. *Taking Rights Seriously.* Cambridge: Harvard University Press.

Ellerman, David P. 1982. "The Socialization of Enterpreneurialism: The Empresarial Division of the Caja Jaboral Popular". Somerville, Mass.: Industrial Cooperative Association.

Elster, Jon. 1985. *Making Sense of Marx.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ely, John Hart. 1980. *Democracy and Distrust.* Cambridge: Harvard University Press.

Encyclopaedia Britannica. 1970, str. "Military Service". T. 15, p. 451b–454. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc.

Engelmann, Frederick. 1966. "Austria: The Pooling of Oppositions". Kn. R. A. Dahl, red. *Political Oppositions in Western Europe*, 260–283. New Haven: Yale University Press.

Fine, John V. A. 1983. *The Ancient Greeks. A Critical History.* Cambridge: Harvard University Press.

Finer, S. E. 1988. *The Man On Horseback: The Role of the Military in Politics.* 2 leidimas. Boulder: Westview Press.

Finley, M. I. 1973a. *Democracy, Ancient and Modern.* New Brunswick: Rutgers University Press.

—. 1973b. *The Ancient Economy.* Berkeley: University of California Press.

—. 1980. *Ancient Slavery and Modern Ideology.* New York: Viking Press.

—. 1983. *Politics in the Ancient World.* Cambridge: Cambridge University Press.

Fishkin, James S. 1983. *Justice, Equal Opportunity, and the Family.* New Haven: Yale University Press.

—. 1984. *Beyond Subjective Morality.* New Haven: Yale University Press.

—. 1987. "Ideals Without an Ideal: Justice, Democracy and Liberty in Liberal Theory". Kn. Peter Koslowski, red. *Individual Liberty and Democratic Decision-making*, 7–30. Tübingen: J. C. B. Mohr.

—. 1988. "The Complexity of Simple Justice". *Ethics 98* (3): 464–471.

Flathman, Richard E. 1967. "Equality and Generalization: A Formal Analysis". Kn.: J. R. Pennock ir J. W. Chapman, red. *Equality (Nomos IX)*, 38–60. New York: Atherton Press.

Fralin, Richard. 1978. *Rousseau and Representation*. New York: Columbia University Press.

Friedrich, Carl J. 1937. *Constitutional Government and Politics*. Boston: Ginn.

Frolick, N. J., and Oppenheimer, Ernest J. 1978. *Modern Political Economy*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Gilbert, Dennis. 1986. "Nicaragua". Kn.: Morris J. Blachman, William LeoGrande ir Kenneth Sharpe. *Confronting Revolution: Security Through Diplomacy in Central America*, 88–124 Glassman, Ronald M. 1986. *Democracy and Despotism in Primitive Societies*. Port Washington, N. Y.: Association Faculties Press.

Gomme, A. W. 1933. *The Population of Athens in the Fifth and Fourth Centuries B. C.* Oxford: Oxford University Press.

Grofman, Bernard. 1981. "Fair and Equal Representation". *Ethics 91* (3): 477–485.

Habermas, Jürgen. 1973. *Theory and Practise*. Vert. John Viertel. Boston: Beacon Press.

—. 1979. *Communication and the Evolution of Society*. Vert. Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press.

Hale, J. R. 1977. *Florence and the Medici*. New York: Thames and Hudson.

Hamilton, Alexander; Jay, John ir Madison, James. Be datos. *The Federalist*. New York: Modern Library.

Heath, Anthony; Jowel, Roger; ir Curtice, John. 1985. *How Britain Votes*. Oxford: Pergamon Press.

Hochschild, Jennifer. 1984. *The New American Dilemma: Liberal Democracy and School Desegregation*. New Haven: Yale University Press.

Holmes, Stephen. 1984. *Benjamin Constant and the Making of Modern Liberalism*. New Haven: Yale University Press.

Huntington, Samuel. 1957a. "Conservatism as an Ideology", *American Political Science Review* 51 (2): 454–473.

—. 1957b. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge: Harvard University Press.

—. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.

—. 1984. "Will More Countries Become Democratic?" *Political Science Quarterly* 99 (2): 193–218.

Hyde, J. K. 1973. *Society and Politics in Medieval Italy: The Evolution of the Civil Life*, 1000–1350. New York: St. Martin's Press.

Iyengar, Shanto ir Kinder, Donald R. 1987. *News That Matters*. Chicago: University of Chicago Press.

Janowitz, Morris. 1978. *The Last Half-Century*. Chicago: University of Chicago Press.

Jenkyns, Richard. 1980. *The Victorians and Ancient Greece*. Cambridge: Harvard University Press.

Jones, A. H. M. 1969. *Athenian Democracy*. Oxford: Basil Blackwell.

Kant, Immanuel. 1964. *Groundwork of the Metaphysic of Morals*. Vert. H. J. Paton. New York: Harper and Row.

Karl, Terry Lynn. 1986. "Petroleum and Political Pacts: *The Transition to Democracy in Latin America*". Kn.: Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter ir Laurence Whitehead, red. Transitions from Authoritarian Rule, 196–219. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Katznelson, Ira; Adams, Gordon; Brenner, Philip ir Wolfe, Alan, red. 1974. *The Politics and Society Reader*. New York: David McKay.

Kendall, Wilmoore. 1941. *John Locke and the Doctrine of Majority Rule*. Urbana: University of Illinois Press.

Kinzer, Stephen. 1986. "Walking the Tightrope in Guatemala". *The New York Times Magazine* (November 9). 32 ir toliau.

Kolakowski, Leszek. 1978. *Main Currents of Marxism*. 3 t. Vert. P. S. Falla. Oxford: Clarendon Press.

Kramer, Gerald. 1977. "Some Procedural Aspects of Majority Rule". Kn.: J. Roland Pennock ir John W. Chapman, red. *Due Process (Nomos XVIII)*, 264–295. New York: New York University Press.

Kuflik, Arthur. 1984. "The Inalienability of Autonomy". *Philosophy and Public Affairs* 13 (4): 271–298.

LaFeber, Walter. 1984. "The Burdens of the Past". Kn.: Robert S. Leiken, red. *Central America: Anatomy of Conflict*, 49–68. New York: Pergamon Press.

Larsen, J. A. O. 1966. *Representative Government in Greek and Roman History*. Berkeley: University of California Press.

Laski, Harold. 1939. "The Obsolescence of Federalism". *New Republic* 98: 367–369.

Levi, Primo. 1976. *Se questo è un uomo*. Turin: Giulio Einaudi.

Levine, Daniel. 1973. *Conflict and Political Change in Venezuela*. Princeton: Princeton University Press.

Lewis, Gordon. 1968. *The Growth of the Modern West Indies*. New York: Modern Reader.

Lijphart, Arend. 1975. *The Politics of Accommodation*. 2 pataisytas leidimas, Berkeley: University of California Press.

—. 1977. *Democracy in Plural Societies*. New Haven. Yale University Press.

—. 1979. "Religious vs. Linguistic vs. Class Voting: The Crucial Experiment of Comparing Belgium, Canada, South Africa, and Switzerland". *American Political Science Review* 73 (2): 442–456.

—. 1984. Democracies. New Haven. Yale University Press.

Lindblom, Charles E. 1977. *Politics and Markets*. New York: Basic Books.

Linz, Juan ir Stepan, Alfred. 1978. *The Breakdown of Democratic Regimes*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Lokas, Dž. 1992. *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą*. Vert. A. Degutis. Vilnius: Mintis.

Locke, John. [1689/90] 1970. *Two Treatises of Government.* 2 leidimas., red. Peter Laslett. Cambridge: Cambridge University Press.

Lorwin, Val. 1966. "Belgium: Religion, Class, and Language in National Politics". Kn.: R. A. Dahl, red. *Political Oppositions in Western Europe*, 147–187. New Haven: Yale University Press.

Lukes, Steven. 1977. *Essays in Social Theory.* London: Macmillan Press.

MacIntyre, Alisdair. 1966. *A Short History of Ethics.* New York: Macmillan.

—. 1984. *After Virtue.* 2 leidimas. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.

MacKay, Alfred F. 1980. *Arrow's Theorem: The Paradox.* New Haven: Yale University Press.

Maclean, Douglas, red. 1986. *The Security Gamble: Deterrence Dilemmas in the Nuclear Age.* Towota, N. J.: Rowman and Allanheld.

Mansfield, Harvey C., Jr. 1968. "Modern and Medieval Representation". Kn. J. R. Pennock and J. W. Chapman, red., *Representation (Nomos X)*, 55–82. New York: Atherton Press.

Marshall, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class.* London: Cambridge University Press.

Martines, Lauro. 1979. *Power and Imagination: City States in Renaissance Italy.* New York: Knopf.

Marx, Karl. [1894] 1967. *Capital, A Critique of Political Economy.* T. 3, *The Process of Capitalist Production as a Whole.* New York: International Publishers.

May, Kenneth. 1952. "A Set of Independent Necessary and Sufficient Conditions for Simple Majority Decision". *Econometrica* 10: 680–684.

McCarthy, Thomas. 1978. *The Critical Theory of Jürgen Habermas.* Cambridge: MIT Press.

McRae, Kenneth, red. 1974a. *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies.* Toronto: McClelland and Stewart.

—. 1974b. "Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies, 238–261. Toronto: McClelland and Stewart.

McDonagh, Eileen L. ir Price, H. Douglas. 1985. "Woman Suffrage in the Progressive Era: Patterns of Opposition and Support in Referenda Voting, 1910–1918". *American Political Science Review* 79 (2): 415–435.

Meisel, James H. 1958. *The Myth of the Ruling Class: Gaetano Mosca and the "Elite".* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Michels, Robert. 1962. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Parties.* Vert. E. Paul ir C. Paul; įvadas. S. M. Lipset. New York: Collier Books.

Mill, John Stuart. [1861] 1958. *Considerations on Representative Government.* Red. C. V. Shields. Indianapolis: Bobbs-Merrill.

—. [1859] 1962a, *On Liberty.* Kn.: John Stuart Mill, *Utilitarianism and Other Writings.* New York: New American Library.

—. [1863] 1962b. *Utilitarianism*. Kn.: John Stuart Mill, *Utilitarianism and Other Writings*. New York: New American Library.

Miller, James Grier. 1978. *Living Systems*. New York: McGraw Hill.

Mills, C. Wright. 1956. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.

Mokkan, R. J. ir Stokman, F. N. 1976. "Power and Influence as Political Phenomena". Kn.: Brian Barry, red. *Power and Political Theory: Some European Perspectives*, 33–54. New York: John Wiley.

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, Baron de. [1748] 1961. *De l'Esprit des lois*. 2 t. Paris: Editions Garnier Frères.

Montgomery, Hugo. 1983. *The Way to Chaeronea: Foreign Policy, Decision-making and Political Influence in Demosthenes' Speeches*. Oslo: Universitetsforlaget.

Moon, J. Donald. 1987. "Thin Selves, Rich Lives". Pranešimas parengtas kasmetiniam Amerikos politinių mokslų asociacijos (*American Political Science Association*) susirinkimui rugpjūčio 27–31.

Morlino, Leonardo. 1980. *Come Cambiano i Regimi Politici*. Milan: Franco Angelo Editore.

Mosca, Gaetano. 1923. *Elementi di Scienza Politica*. 2 leidimas. Turin: Fratelli Bocca Editori.

—. 1925. *Teorica dei Governi e Governo Parlamentare*. Milan: Soc. An. Instituto Editoriale Scientifico.

Nagel, Thomas. 1979. *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nelson, William N. 1980. *On Justifying Democracy*. London: Routledge and Kegan Paul.

Noel, S. J. R. 1974. "Consociational Democracy and Canadian Federalism". Kn.: Kenneth McRae, red., *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies*, 262–268. Toronto: McClelland and Stewart.

Nordlinger, Eric. 1972. *Conflict Regulation in Divided Societies*. Cambridge: Center for International Affairs, Harvard University.

—. 1977. *Soldiers in Politics: Military Coups and Government*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Nove, Alec. 1983. *The Economics of Feasible Socialism*. London: George Allen and Unwin.

Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.

O'Donnell, Guillermo. 1978. "Permanent Crisis and the Failure to Create a Democratic Regime: Argentina". Kn.: Juan Linz ir Alfred Stepan, red. *The Breakdown of Democratic Regimes*, III dalis, 138–177. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

O'Donnell, Guillermo; Schmitter, Phillippe C. ir Whitehead, Laurence, red. *Transitions from Authoritarian Rule*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Oppenheim, Felix. 1981. *Political Concepts*. Chicago: University of Chicago Press.

Ormsby, William. 1974. "The Province of Canada. The Emergence of Consociational Politics". Kn.: Kenneth McRae, red. *Consociational Democracy: Poli-*

tical Accommodation in Segmented Societies, 269–274. Toronto: McClelland and Stewart.

Oxford English Dictionary. 1971. Trumpas variantas. 2 t., str. "Intellectual". New York: Oxford University Press.

Palmer, Robert R. 1959. *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America*, 1760–1800. Princeton: Princeton University Press.

Pareto, Vilfredo. 1926. *Les Systèmes Socialistes*. 2 leidimas. 2 t. Paris: Marcel Giard.

—. 1935. *The Mind and Society*. 4 t. Red. Arthur Livingston; vert. Andrew Bongiorno ir Arthur Livingston. New York: Harcourt Brace.

—. 1966. *Sociological Writings*. Sudarė ir įvadą parašė S. E. Finer; vert. Deric Mirfin. New York: Frederick A. Praeger.

Pateman, Carole. 1970. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pellicani, Luciano. 1976. *Gramsci e la questione communista*. Florence: Vallechi.

Pennati, Eugenio. 1961a. *Elementi di sociologia politica*. Milan: Edizioni di Comunità.

—. 1961b. "Le èlites politiche nelle teoriche minoritarie". Kn.: R. Treves, red. *Le èlites politiche*. Bari: Editori Laterza.

Pennock, J. R. ir Chapman, J. W., red. 1967. *Equality* (*Nomos* IX). New York: Atherton Press.

—. 1968. *Representation* (*Nomos* X). New York: Atherton Press.

—. 1970. *Political and Legal Obligation* (*Nomos* XII). New York: Atherton Press.

—. 1977. *Due Process* (*Nomos* XVIII). New York: New York University Press.

—. 1978. *Anarchism* (*Nomos* XIX). New York: New York University Press.

—. 1983. *Liberal Democracy* (*Nomos* XXV). New York: New York University Press.

Perlmutter, Amos. 1977. *The Military and Politics in Modern Times*. New Haven: Yale University Press.

Plamenatz, John. 1973. *Democracy and Illusion*. London: Longman.

Plato. 1937. *The Dialogues of Plato*. 2 t. Vert. B. Jowett. New York: Random House.

—. 1974. *Plato's Republic*. Vert. G. M. A. Grube. Indianapolis: Hacket.

Platonas. 1981. *Valstybė*. Vertė J.Dumčius. Vilnius: Mintis.

Pocock, J. G. A. 1975. *The Machiavellian Moment*. Princeton: Princeton University Press.

Pullan, Brian. 1972. *A History of Early Renaissance Italy*. New York: St. Martin's Press.

Rae, Douglas. 1969. "Decision-Rules and Individual Values in Constitutional Choice". *American Political Science Review* 63 (1): 40–56.

—. 1975a. "Maximum Justice and an Alternative Principle of General Advantage". *American Political Science Review* 69 (2): 630–647.

—. 1975b. "The Limits of Consensual Decision". *American Political Science Review* 69 (4): 1270–1294.

—. 1979. "A Principle of Simple Justice". Kn.: Peter Laslett ir James W. Fishkin, red. *Philosophy, Politics and Society*, 5 serija, 134–154. New Haven: Yale University Press.

—. 1981. *Equalities*. Cambridge: Harvard University Press.

Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Riker, William ir Weingast, Barry R. 1986. "Constitutional Regulation of Legislative Choice: The Political Consequences of Judicial Deference to Legislatures". Stanford: Hoover Institution.

Riker, William. 1982. *Liberalism Against Populism*. San Francisco: W. H. Freeman.

Riley, Patric. 1978. "On the 'Kantian' Foundations of Robert Paul Wolff's Anarchism". Kn.: J. Roland Pennock ir John W. Chapman, red. *Anarchism* (*Nomos* XIX), 294–319. New York: New York University Press.

Rokkan, Stein. 1966. "Norway: Numerical Democracy and Corporate Pluralism". Kn.: R. A. Dahl, red. *Political Oppositions in Western Europe*, 70–115. New Haven: Yale University Press.

Rosen, F. 1983. *Jeremy Bentham and Representative Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Rousseau, Jean-Jacques. [1762] 1978. *On the Social Contract, with Geneva Manuscript and Political Economy*. Red. Roger D. Masters ir Judith R. Masters. New York: St. Martin's Press.

Russett, Bruce M. 1984. "Ethical Dilemmas of Nuclear Deterrence". *International Security* 9: 36–54.

Ruso Ž.Ž. 1979. "Apie visuomenės sutartį, arba pilietinės teisės principai". Kn.: Ruso Ž.Ž. *Rinktiniai raštai*. Pareng. A. Rybelis. Vert. A. L. Skūpas. Vilnius: Mintis.

Sartori, Giovanni. 1961 "I significati del termine élite". Kn.: R. Treves, red. *Le élites politiche*. Bari: Editore Laterza.

Sabine, George. 1964. *A History of Political Theory*. 3 leidimas. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Sanchez Vasquez, Adolfo. 1977. *The Philosophy of Praxis*. London: Merlin Press.

Sandel, Michael. 1982. *Liberalism and the Limits of Justice*. New York: Cambridge University Press.

Schumpeter, Joseph A. 1974. *Capitalism, Socialism and Democracy*. 2 leidimas. New York: Harper and Brothers.

Sealey, Raphael. 1976. *A History of the Greek City States ca. 700–338 B.C.* Berkeley: University of California Press.

Selucky, Radoslav. 1979. *Marxism, Socialism, Freedom*. New York: Martin's Press.

Shapiro, Ian. 1987. "Notes on the republican ideal in American politics, history and political theory". Rankraštis.

—. 1989. "Three Fallacies Concerning Majorities, Minorities, and Democratic Politics". Kn.: John Chapman ir Alan Wertheimer, red. *Majorities and Minorities* (*Nomos* XXXII). New York: New York University Press.

Shils, Edward. "Intellectuals". Kn.: *International Encyclopedia of Social Sciences*. 17 t. 7:399–414. New York: Macmillan and the Free Press.

Simon, Herbert A. 1983. *Reason in Human Affairs*. Stanford: Stanford University Press.

Smith, Peter H. 1978. "The Breakdown of Democracy in Argentina, 1916–1930". Kn.: Juan Linz ir Alfred Stepan, red. *The Breakdown of Democratic Regimes*, III d., 3–27. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Sniderman, Paul M. 1975. *Personality and Democratic Politics*. Berkeley: University of California Press.

Sola, Giorgi. 1982. "Elements for a Critical Reappraisal of the Works of Gaetano Mosca". Kn.: E. A. Albertoni, red. *Studies in the Political Thought of Gaetano Mosca*. Milan: Giuffre editore.

Somjee, A. H. 1967. "Individuality and Equality in Hinduism". Kn.: J. R. Pennock ir J. W. Chapman, red. *Equality* (*Nomos* IX), 177–192. New York: Atherton Press.

Spitz, Elaine. 1984. *Majority Rule*. Chatham, N. J.: Chatham House.

Ste. Croix, G. E. M. de. 1981. *The Class Struggle in the Ancient Greek World, from the Archaic Age to the Arab Conquests*. Ithaca: Cornell University Press.

Steiner, Jurg. 1974. *Amicable Agreement versus Majority Rule: Conflict Resolution in Switzerland*. Pataisytas leidimas. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Steiner, Kurt. 1972. *Politics in Austria*. Boston: Little, Brown.

Stepan, Alfred. 1971. *The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil*. Princeton: Princeton University Press.

—. 1973. "The New Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion". Kn.: Alfred Stepan, red. *Authoritarian Brazil*, 47–65. New Haven: Yale University Press.

Stephens, Evelyne Huber ir Stephens, John. 1987. "Democracy and Authoritarianism in the Caribbean Basin". Parengta skaityti XII tarptautiniame Karibų studijų asociacijos kongrese *(International Congress of the Caribbean Studies Association)*, Belize, gegužės 26–29.

Still, Jonathan W. 1981. "Political Equality and Election Systems". *Ethics* 91 (3):275–294.

Svensson, Palle. 1987. *The Development of Danish Polyarchy – or How Liberalization Also Preceded Inclusiveness in Denmark*. Aarhus: Institute of Political Science.

Sivard, Ryth Leger. 1986. *World Military and Social Expenditures*. 11 leid. Washington: World Priorities.

Taylor, Charles Lewis ir Hudson, Michael. 1972. *World Handbook of Political and Social Indicators*. New Haven: Yale University Press.

Taylor, Lily Ross. 1961. *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley: University of California Press.

—. 1966. *Roman Voting Assemblies*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Thomas, H. ir Logan, C. 1982. *Mondragon: An Economic Analysis*. London: Allen and Unwin.

Thompson, Dennis F. 1976. *John Stuart Mill and Representative Government.* Princeton: Princeton University Press.

Thucydides. 1951. *The Peloponnesian War.* Vert. John H. Finley, Jr. New York: Random House.

Tocqueville, Alexis de. 1961. *Democracy in America.* T. 1 (1835) ir t. 2 (1840). New York: Schocken Books.

Tracy, Destutt de. 1811. *A Commentary and Review of Montesquieu's Spirit of Laws.* Philadelphia.

Treves, Renato, red. 1961. *Le élites politiche.* Bari: Editori Laterza.

Trudeau, Robert ir Schoultz, Lars. 1986. "Guatemala". Kn.: Morris J. Blachman, William M. LeoGrande ir Kenneth Sharpe, red. *Confronting Revolution: Security Through Diplomacy in Central America,* 23–49. New York: Pantheon.

Turner, Frank M. 1981. *The Greek Heritage in Victorian Britain.* New Haven: Yale University Press.

Unger, Roberto Mangabeira. 1975. *Knowledge and Politics.* New York: Free Press.

U. S. Bureau of the Census. 1960. *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1957.* Washington: U. S. Government Printing Office.

—. 1986. *Statistical Abstracts.*

Vanhanen, Tatu. 1984. *The Emergence of Democracy: A Comparative Study of 119 States, 1850–1979.* Helsinki: Finnish Society of Arts and Letters.

Walzer, Michael. 1983. *Spheres of Justice.* New York: Basic Books.

Webster's Seventh New Collegiate Dictionary. 1965.

Webb, Sidney ir Webb, Beatrice. 1920. *Industrial Democracy.* London: Longman, Green.

Whelan, Frederick G. 1983. "Prologue: Democratic Theory and the Boundary Problem". Kn.: J. Roland Pennock ir John W. Chapman, red. *Liberal Democracy* (*Nomos* XXV), 13–48. New York: New York University Press.

Wildavsky, Aaron. 1986. "The New American Dilemma: Liberal Democracy and School Desegregation". *Constitutional Commentary 3* (1): 161–173.

Wills, Garry. 1978. *Inventing America.* Garden City, N. Y.: Doubleday.

Wolff, Robert Paul. 1976. *In Defense of Anarchism, with a Reply to Jeffrey H. Reiman's* "In Defense of Political Philosophy". New York: Harper and Row.

Wood, Gordon. 1969. *The Creation of the American Republic 1776–1787.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Woodhouse, A. S. 1938. *Puritanism and Liberty.* Chicago: University of Chicago Press.

Yack, Bernard. 1985. "Community and Conflict in Aristotle's Political Philosophy". *The Review of Politics* 45:92–112.

RODYKLĖ

Adams, Willi Paul 474 past. 2
Administracinės įstaigos
- piliečių dalyvavimas 26, 31–32
Afrika 317
Agrarinė visuomenė 335–336
Agresija 306-307
Airija 211
"Akcininkų demokratija" 436–439
Almond, G. A. 450, 486–487 past. 7, 8
Anarchizmas
- empiriniai klausimai 61–62
- išvados 57–58
- kritika 61–65
- laisvanoriškos asociacijos 51
- prielaidos 51–53
- prieštaravimai demokratijai 51–55
- Wolffo gynimas 58
Anonimiškumas
- reikalavimai 185, 187
Apsišvietusi simpatija 243
Apsišvietęs supratimas
- ir bendrasis gėris 408–410
- kriterijus 148–150, 243–244
Apsisprendimas 431–432
- ir Asmeninės Autonomijos Prielaida 141
- ir daugumos valdžia 183–185
- ir demokratinis procesas 119–122
- ir junginio ribos 196
Arbenz, Jacopo Guzman 262, 481 past. 10
Argentina 86
Aristokratija
- respublikinėje tradicijoje 38–39

- Venecijos respublikoje 86, 133, 164–165
Aristotelis 188, 482 past. 3
- *Politika* 142
- ir respublikinė tradicija 24–25
- ir vergovė 161
Arrow, Kenneth 194
Asamblėja
- graikų polyje 28–29, 31, 34
- ir atstovaujamoji valdžia 42–43
Asmeninės Autonomijos Prielaida 134–136, 141–142
- ir asmens branda 139–141
- ir apsisprendimas 141
- ir apsišvietęs supratimas 242–244
- ir lygi galimybė 154–156
- ir nepalanki kito padėtis 135–138
- ir žmogiškoji patirtis 138–140
Asmeniniai interesai
- demokratija kaip apsauga 125–128
- ir žmogiškoji patirtis 138–140
- ir viešasis gėris 96–98
- ir kito žinojimas 156–158, 229–231, 242–244
- ir žmogiškoji patirtis 138–140
Asmens kvalifikacija:
- ir galimybė dalyvauti 459 past. 4
- ir apsišvietęs supratimas 149–150
- daryti kolektyvinius sprendimus 131–133, 141
- žr. taip pat Priežiūra; Instrumentinė kompetencija; Moralinė kompetencija
Asociacijos 432
- autonominėse, nacionalinėse valstybėse 422
- kaip demokratinių junginių tipai 259–260
- ir nesusiorganizavusiųjų interesai 395–396
- rūšys ir demokratinio proceso kriterijai 142–143
- savanoriškos, anarchizme 51–52, 56
- žr. taip pat Anarchizmas; Ekonominės įmonės; Federalizmas
Atėnai. Žr. Klasikinė Graikija
Atidi publika 450–451
Atsakomybė, individo 56–58
Atskaitingumas ir poliarchija 316–318
Atstovavimas
- atsiradimas 422–423
- ir daugumos valdžia 197–200
- kaip demokratijos šaltinis 42–48
- ir klasikinė Graikija 31–32
- ir nacionalinių valstybių demokratizavimas 288–291
- *versus* dalyvaujamoji demokratija moderniajame pasaulyje 300–309
Auklėjimas ir federalizmas 272–273, 277–279
Australija 211, 289, 315
Austrija 479 past. 23
- poliarchija 313

- sprendimo taisyklė 211
- ir subkultūrinis pliuralizmas 339–341
Autonomija
- moralinė 58–59
- politinė, kaip teisė 263–264
- žr. taip pat Asmeninės Autonomijos Prielaida; Apsisprendimas
Autoritariniai režimai
- ir demokratijos idėja 310
- ir demokratijos kalba 10, 16
- pateisinami kaip pereinamieji 460 past. 6
- ir poliarchijos augimas 313, 317, 417–418
Autoritetas
- apimtis 262, 279–280
- ekonominėje *versus* demokratinėje teorijoje 431–432
- kaip valstybės bruožas 58, 65–66
- ir kvazipriežiūra 207, 252
- paskirstymas 209
- paternalistinis 135
- sritis 262
- verslo įmonėse 436
- žr. taip pat Priežiūra
Avangardinė partija. Žr. marksizmas-leninizmas

Bakunin, Michail 52, 62
Balsavimo ciklai 204–207
Balsavimo lygybė
- ir anonimiškumas 185
- ir "akcininkų demokratija" 436
- kaip demokratinio proceso kriterijus 146–149
- žr. taip pat Balsavimo teisė
Balsavimo procedūros ir substancinis gėris 247
Balsavimo teisė 309–310, 312–316, 475 past. 4
- žr. taip pat Balsavimo lygybė
Barry, B. 482 past. 1
Belgija
- poliarchija 209
- sprendimo taisyklės 211
- ir subkultūrinis pliuralizmas 339–341
Bendrasis gėris
- ir demokratinis procesas 156, 217–231, 413–415
- graikų polyje 26, 30, 34–35
- į asmenį sutelktas požiūris 98–101
- idealo filosofinės problemos 375–377
- idėja 292–293, 372–374, 376–380
- įgyvendinimas 390–396
- išskiriančiame deme 381–382, 391–392
- iš vidaus prieštaraujantys kriterijai 379–381
- kaip istorinis reiškinys 381–385
- kaip normatyvinis idealas 375–381
- kaip procesas ir substancija 399–410

- kaip terminas 482 past. 1
- konkretumo stoka ideale 376–380
- ir maža bendruomenė 401–402
- ir moderniosios demokratijos mastas 157–158
- metafora 98–101
- ir nauda 190
- ir pliuralizmas 299–300, 384–396
- ir priežiūra 95–101
- prasmė 96–101
- respublikinėje tradicijoje 45
- ribos 381–392
- universalistiniai kriterijai 390, 405–406
- žinojimas 95–101, 375–377

Bentham, Jeremy 76, 115, 126
Biurokratija 77, 444
- žr. taip pat Viešosios politikos specialistai

Black, D. 468 past. 5, 6
Bobbio, N. 480
Botsvana 317
Bracken, P. 94–95
Branduolinio ginklavimosi politika 91–95
Brazilija 86

Caplin, A. 468 past. 2
Ciklinės daugumos 193–194
Clemenceau, Georges 95
Cole, G. D. H. 396
Coleman, J. 469
Condorcet, markizas de 188–189, 193
Connoly, W. 471 past. 3
Connor, W. 455
Constant, Benjamin 455–456 past. 16
Coppedge, M. 8, 319
Croce, Benedetto 481 past. 12

Čekoslovakija 313, 319
Čilė 86, 317

Dalyvaujamoji demokratija
- ir atidžiosios publikos vaidmuo 450
- ir junginio tipas 259
- modeliai 304–306
- moderniajame pasaulyje 299–309
- ribos ir mastas 291
- žr. taip pat Piliečio dalyvavimas

Dalyvavimas, apibrėžimas 318
Danija. Žr. Skandinavijos šalys
Darbo vietos demokratija
- ir kompetencija valdyti 435–439
- ir rėmimo sistema 441

- sąlygos 439–441
Daugiapartinė sistema 342–343
Dauguma
- ciklinė 192–195
- mažumos parama 215
- nuolatinė, kaip ribų problema 196–198
Daugumos valdžia
- alternatyvos 120–121, 179, 204–217
- ir demokratinio proceso kriterijus 147–148
- ir federalizmas 270–274
- griežta *versus* neapibrėžta prasmė 179–182
- ir neutralumas sprendžiamų reikalų atžvilgiu 203
- ir teisingi sprendimai 187–189, 156
- ir viešasis gėris 96–98
- kaip maksimizuojanti nauda 188–191, 201–202
- kaip tironija 228–230
- kaip pagrįstų reikalavimų būtinas padarinys 185–188
- ir karinė technologija 326–327
- kartu su atstovaujamąja demokratija 197–200
- pateisinimas 120–121, 182–191
- praktikoje *versus* teorijoje 213–216
- prielaidos už d. v. griežtąja prasme ribų 180–184
- priežiūra 101
- ir procesas *versus* substancija 223–226
- ribota, moderniose demokratinėse šalyse 213–214
- sunkumai 191–203
Demagogas 455
Demas 145
- ir galutinė dienotvarkės kontrolė 151–152
- kaip terminas 476 past. 1
- narystė 47–48, 155, 156, 159–175
- priskyrimas 151–152
- sudėties pakitimai ir substancinis gėris 246
- žr. taip pat Priskyrimas; Liaudis
Demokratija 474
Demokratijos idealas *versus* tikrovė 121–122
- ir bendrojo gėrio istorija 381–384
Demokratijos indeksas (DI) 318
Demokratinis junginys
- federalizmas 265–279
- kriterijai 279–282
- neribotas dydis ir atstovavimas 290
- problema 259–261
- problemos pseudosprendimai 263–264
- ribos 260–261
Demokratija kaip terminas 474
Demokratijos kalba 10–11, 16–17
Demokratijos mastas
- ir atstovaujamoji valdžia 43–45
- graikų polyje 27–32, 36–37

- ir instituciniai reikalavimai 157, 259–282, 295–299
- ir daugiau ar mažiau demokratinis junginys 274–279
- ir demokratijos galimybės 414–416, 421–426
- kaip prielaida 13–15
- moderniosiose nacijose 31–33
- plėtimosi padariniai 286–293
- ir politinis konfliktas 156–158
- prisitaikymo strategijos plečiant 425–427
- ir respublikinė tradicija 41–43
- ir socialinis bei organizacinis pliuralizmas 293–295
- ir viešasis gėris 393
- žr. taip pat Atstovavimas

Demokratijos pateisinimai
- ir asmeninių interesų apsauga 125–128
- kaip geriausiai tinkama sistema 111–113
- ir maksimali laisvė 118–122
- prielaidos 143–145
- ir prigimtinė lygybė 112–118
- ir žmogaus brendimas 122–123

Demokratinis procesas
- aplinkybės palankios tikėjimui į 46
- ir bendrasis gėris 408–409
- ekonominėse įmonėse 435–440
- galimybės 157–158, 299
- interesai, svarbesni už 226, 243–245
- kaip laipsniško artėjimo procesas 445–446
- kriterijai 145–155, 297
- pagrindinės prielaidos 144–145
- pilna prasmė 149–155, 173–175, 205–206
- ir poliarchija 296–297
- pranašumai 413–414
- ir priskyrimas 172–173
- reikalavimai gėrybėms, būdingoms d. p. 222–231
- ribos 14–15, 33–36, 158, 229
- siaura prasmė 146–155, 173–175
- sprendimo taisyklė 179
- substanciniai trūkumai 236–237
- ir sudėtingumas 445–446
- teorijoje *versus* praktikoje 232
- *versus* alternatyviniai procesai 235–257
- *versus* lygus traktavimas 221–234
- *versus* substancija 217–234
- ir viešasis gėris 156

Demokratinė teorija
- aspektų schema 16–17
- empirinės problemos 18
- netyrinėtos prielaidos 11–15
- problemos 155–158
- *versus* kapitalizmas 429–433

Demokratijos šaltiniai 23

Demokratinė transformacija, antroji 9–10, 37–47, 285–299, 414
- demokratijos idėjos pasikeitimas 11
- ir mastas 10–11, 422
- padariniai 287–292
- ir poliarchija 292–299
- žr. taip pat Atstovavimas
Demokratinė transformacija, pirmoji 9, 23–34, 414, 421–423
- žr. taip pat Klasikinė Graikija
Demokratinė transformacija, trečioji 10
- ir *de facto* priežiūra 425–426
- galimybės 239, 299, 319, 413–452
Demokratizacija, vėlyvajame XX a. 239, 319, 413–452
Didžiosios daugumos 188–189, 204–206
Destutt de Tracy, A. L. C. grafas 45
Didžioji Britanija. Žr. Jungtinė Karalystė
Didelio masto visuomenė
- demokratijos galimybė 299
- politinė lygybė 427–430
- žr. taip pat Pažangi demokratinė šalis
Dienotvarkės kontrolė
- ir federalinės sistemos 267–271
- ir daugumos valdžia 195
- kaip demokratinio proceso kriterijus 150–154
- ir mažumos viešpatavimas 367–368
- ir saistantys sprendimai 143
- ir transnacionalinis federalizmas 267
Diktatūra, modernioji 313
Dirbančios klasės, jų interesų apsauga 138–140
Dvejų rūmų sistema 209–211, 247–248
Dvipartinės sistemos 209–210, 342–343
Dorybė
- ir altruizmas 391–392
- ir istorinė patirtis 105–106
- kaip tinkamumas valdyti 79–80, 82–84
- klasikinėje Graikijoje 26, 399–401, 484 past. 2
- ir moderniosios demokratijos mastas 390
- politinių elitų 448–449
- priežiūra ir dorybė 79–80, 104
- respublikinėje tradicijoje 41–43
- žr. taip pat Bendrasis gėris
Dvipartinės sistemos 209–210, 342–343

Ekonominės įmonės
- demokratinis procesas 435–440
- valdžios 434–435
Ekonominė lygybė
- ir demokratijos procesas 173–174, 237
- graikų polyje 25, 30
- ir pažangi demokratinė šalis 441–442
- teoriniai požiūriai į 432

Ekonominė santvarka
- graikų polyje 26
- kapitalistinė *versus* socialistinė 402–403
- pažangios demokratinės šalies 429–440
- teoriniai požiūriai į 430–433
Ekspertai, kaip politikos veikėjai 93–95, 461
- žr. taip pat Instrumentinė kompetencija; Specializacija
Ekvadoras 317
Europos Bendrija 266, 274, 425
Europa, poliarchijos augimas 311–312

Federalizmas
- ir daugumos principas 271–275
- ir demokratinio junginio problema 264–275
- klasikinėje Graikijoje 453
- pranašumai ir mastas 275–279
- žr. taip pat Transnacionalinės politinės sistemos
Federalinės sistemos 260, 264–266
- teisėtvarka 254, 471
Ferejohn, J. 469
Filosofai *versus* valdovai 105–108
- žr. taip pat Priežiūra
Filosofiniai klausimai
- ir bendrojo gėrio idealas 375–377
- demokratinėje teorijoje 16–17
Fine, J. V. A. 455, 476
Finley, M. I. 454
Fishkin, James 379–380
Flathman, Richard 462

Galia
- pasiskirstymas 335–336, 338
- potenciali *versus* atvira 360–362
- *versus* autoritetas 56–57
Galimybė
- efektyviai dalyvauti 146
- veikti vyriausybę 127–128
- oponuoti vyriausybei 295
- žr. taip pat Lygi galimybė
Gildijų socialistai 395
Gynyba
- ir agresija kaip neišvengiamybė 306–308
- graikų miestuose-valstybėse 29, 31–32, 37–38
Gramsci, Antonio 354, 364–365
Grynas procedūrinis teisingumas 219, 223
Grube, G. M. A. 467
Gvatemala 481
- poliarchijos šansai 349

Harrington, James 457

Heterogeniškumas
- ir mastas 291–292
- ir mažumos viešpatavimas 358
- moderniųjų demokratijų 32
- ir respublikinė tradicija 41
Hobbes, T. 459
Hochschild, Jennifer 471
Homogeniškumas
- graikų polyje 30–31
- ir mažoritarinė praktika 214
- ir mažumos viešpatavimas 358
- ir nedemokratiniai režimai 338
- ir poliarchija 338–339
- ir respublikinė tradicija 38
Hoplitai 325
Huntington, Samuel 468

Ideologija 356–359
Indija 335–344
Individas, jo atsakomybė 58–59
Indoktrinacija, ir mažumos viešpatavimas 363
Induizmas 463
Informacija
- prieinamumas 311, 449–451
- kokybė 450
Institucijos:
- poliarchija kaip visuma 294–296, 310
- ir politikos sudėtingumas 445
Instrumentinė kompetencija 83–84, 91–93
- žr. taip pat Specializacija
Intelektualai
- ir mažumos viešpatavimas 365, 441–444
- kaip terminas 442
- postmodernioje visuomenėje 481 past. 13
Interesai
- kaip terminas 471
- kitų žinojimas 136–138, 231–233
- respublikinėje tradicijoje 38–40
- žr. taip pat Asociacijos; Bendrasis gėris; Asmeniniai interesai; Teisės
Inuitai 63–64
Isegoria 24
Įsitikinimai
- ir demokratinis procesas 45–46, 235–237
- įtaka 364–365
- MDP visuomenėje 335–336, 338
- politinių aktyvistų 344-347
- žr. taip pat Prievarta; Indoktrinacija; Politinė kultūra
Islandija 47, 211, 317
Isonomia 24, 464 past. 1
Ispanija 317

Istoriniai faktai
- apie graikų miestus-valstybes 454 past. 7
- ir demokratijos teorija 19–20
- ir mažumos viešpatavimo teorijos 370
Istorinis sąlygotumas
- ir demo priskiriamasis pobūdis 160–163
- ir žmonių apsisprendimas 263–264
Išskyrimas. Žr. Priskyrimas
Italija 211, 315, 317
Įtikinėjimas 441
Izraelis 211, 305
Yack, B. 482 past. 3

JAV Aukščiausiasis teismas
- stabdantys veiksmai 472 past. 8
- kaip kvazipriežiūrėtojai 207, 252–256
- pamatinių teisių apsaugos aprašymas 254–256
- Warreno teismas 471 past. 5
JAV Konstitucija 247–251, 288
JAV Senatas 250–251
Jėgų atskyrimas 41–42
Jugoslavija 337, 402–405
Junginys. Žr. Demokratinis junginys
Jungtinė Karalystė
- ir atstovavimo raida 42–44
- ekonominė organizacija 394–395
- kaip konstitucinis modelis 37–38
- milicija 329–330
- poliarchija 289–290, 311–312
- slapti balsavimai 311–312
- sprendimo taisyklė 208–212
Jungtinės Valstijos
- dvejų rūmų sistema 247–251
- ekonominė organizacija 395
- gerovės valstybė 430
- ginkluotųjų pajėgų dydis 328–330
- kaip *de facto* unitarinė sistema 270–271
- milicija 329–330
- netiesioginiai rinkimai 474–475 past. 2
- poliarchijos augimas 335–336, 421
- politika 421
- politikos specialistai 446
- slaptas balsavimas 311–312
- ir smurtinė prievarta 326–327
- sprendimo taisyklė 211
- subkultūriniai skirtumai 342–344

Kabinetinės sistemos 209–211
Kainų-pajamų analizė. Žr. Nauda
Kanada 63, 211, 314–315

Kant, I. 463–464
Kapitalizmas
- sistemų įvairovė 430–431
- *versus* demokratinė teorija 430–432
- *versus* socializmas 402–403
Karibų 316–317
Karinė organizacija
- civilinė kontrolė 324–330, 361–362
- panaikinimas 328–329
- politiniai padariniai 324–329
Karinis profesionalizmas 329–331
Kariniai režimai. Žr. Autoritariniai režimai
Karinė technologija 324–329
Kategorinis principas 163–173
Kemeny, John C. 461
Kibucai 305
Kinija (Taivanis) 72, 87
Kipras 341
Klasikinė Graikija
- bendrasis gėris 386–388
- demokratijos idėja 24–33
- demokratijos ribos 33–38
- demo narystė 167–169
- idealizuotas polis 33–38, 300
- kaip demokratijos šaltinis 23–38
- karinė organizacija ir technologija 324–325
- politinis konfliktas 455 past. 10
- reikalavimai demokratijai 30–32
- *versus* moderniosios demokratijos 31–33
"Klasiniai interesai" ir intelektualai 444–446
Kolektyviniai sprendimai
- ir Asmeninės Autonomijos Prielaida 134–136
- ir Tvirtasis Lygybės Principas 131–133, 141
- kaip saistantys 113, 142–143
- kvalifikacijos, reikalingos juos priimti 131–133, 141
- ir priežiūra 101
- ir ribos problema 185, 195–196
Kolonializmas, jo žlugimas 317, 320–321
Kolumbija 340, 342, 479 past. 23
Kompetencija
- ir ekonominių įmonių demokratizacija 437–439
- jos sąlygota pilietybė 166–172
- žr. taip pat Priežiūra; Instrumentinė kompetencija; Moralinė kompetencija
Kompromisai priimant politinius sprendimus 102–104
Komuna
- dalyvaujamoji demokratija 304–306
Konfucionizmas 13, 72, 87
Konkurencija 318
Konsensas
- kaip demokratinio junginio kriterijus 280–281

- moderniosiose demokratijose 208–216
- teisės nesant konsenso 295
Konsensinis modelis 470 past. 10
Konsensinės šalys 212
Konsensinės-unitarinės šalys 212
Konsociacinė demokratija
- abipusis *veto* 340
- apibūdinimas 339–342
- kaip sprendimas subkultūrinio pliuralizmo atveju 339
- kaip terminas 478 past. 18
- nesėkmės 341
- ir politinių aktyvistų įsitikinimai 344–345
- palankios sąlygos 341–342
Konstitucija
- ir respublikinė tradicija 40–43
- ir sprendžiamoji fazė 143
- žr. taip pat JAV Konstitucija
Kontrolė. Žr. Dienotvarkės kontrolė; Autoritetas
Kosta Rika 327
Kramer, G. 468
Krikščionybė 47–48, 53–55, 116
Kultūrinė hegemonija ir mažumos viešpatavimas 365
Kultūrinis reliatyvizmas 403–407
Kvazipriežiūra 207, 256–257
- ir Aukščiausiasis teismas 256–257
- ir pamatinės teisės 252–256
- ir politikos specialistai 445, 447–449

Laimė 26, 30, 125–126
Laisvė
- demokratija kaip priemonė įgyvendinti laisvei 117–119
- ir demokratinis procesas 413–415, 427
- demokratinis *versus* ekonominis požiūris į laisvę 432–433
- graikų polyje 36–38
- laisvės plėtimasis poliarchijoje 293–295
- ir prievartinė valstybės prigimtis 56–57
Laivynas 325
Larsen, J. A. 454
Lenin, Vladimir 72–73
Lenkija 317, 349
Leveleriai 43, 47
Lewis, G. 479
Liaudis
- ir apsišvietęs supratimas 149–150
- ir demo narystė 13–14
- ir Prigimtinės Lygybės Idėja 129
- kas sudaro liaudį 156–157, 160–163, 232–257
- respublikinėje tradicijoje 40–41, 42
- termino dviprasmybės 12–14
- žr. taip pat Demas; Priskyrimas

Libanas 341
Liberalioji demokratija. Žr. Ribota demokratija
Lijphart, Arend 208–213
Lilburn, John 457
Lindblom, Charles 8
Liuksemburgas 211
Lygaus Interesų Traktavimo principas 114–116, 134, 141, 256
Lygi galimybė 118–119, 154–156
Lygybė 45
- atsižvelgiant į asmenį 117
- klasikinėje Graikijoje 24–25
- rūšys 24–25
- žr. taip pat Ekonominė lygybė; Politinė lygybė
"Lygybės gramatika" 117
Lygybė prieš įstatymą. Žr. Teisingumas; Politinė lygybė
Lygus traktavimas 222–223
Locke, John 76, 161
- *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (Esė apie pilietinę valdžią)* 43, 113–114, 169–170
- ir demo narystė 163–164
- ir tėvo valdžia 165, 169
Lotynų Amerika 320–321, 330–332, 421
- žr. taip pat atskiras šalis
Lukács, Georg 73

Machiavelli, Niccolo 37, 39, 124
MacIntyre, Alisdair 399–400, 482
MacKay, Alfred F. 468
Madison, James 41, 292
May, Kenneth 185-187
Malaizija 341
Marksizmas-leninizmas 73, 90
Marx, Karl 72
Maža bendruomenė
- optimalus dydis 485 past. 5
- restauracija 401–403
- vaidmuo ir trečioji transformacija 426
Mažoritarinės šalys 211
Mažoritarinės-federalinės šalys 211
Mažuma
- mažumos teisės ir daugumos tironija 207–208, 229–231
- nuosavo junginio formavimas 246
- specialių procedūrų atsisakymas 249
- žr. taip pat Mažumos viešpatavimas; Substancinis gėris
Mažumos viešpatavimas
- ir demokratinis procesas 200
- kaip neišvengiamas 351–371
- ir konkurencija 365–367
- ir marksistinė ideologija 356–359
- netiesioginės priemonės 367–371, 443, 449

- pažangioje demokratinėje šalyje 441–452
- teorijos 352–353, 359–371, 441–444
- teorijų patikrinamumas 360–363
- teorijų terminai ir sąvokos 356, 360–363
- veiksniai 354–356
- ir viešpataujančios mažumos sudėtis 356–359

"Maximax" strategija 106
"Maximin" strategija 106
MDP visuomenė. Žr. Moderni dinaminė pliuralistinė visuomenė
Murphy'o dėsnis 94–95, 104
Meritokratija 76–78
Metekai 35
Metodologinis individualizmas 99
Michels, Robert 11, 354–356, 358–359
Miestas-valstybė 9–12
- autonomija 424
- idealas *versus* tikrovė 33–38
- kaip idealus demokratinis junginys 259, 453 past. 4
- žr. taip pat Klasikinė Graikija

Miestelių valdžios 306
Milicija. Žr. Piliečių milicija
Miller, James Grier 461
Mill, James 45, 76, 126
Mill, John Stuart 76, 104, 188
- ir Asmeninės Autonomijos Prielaida 139
- ir demo narystė 166–167
- *Svarstymai apie atstovaujamąją valdžią* 123–129, 166, 286–287

Mills, C. Wright 481
Miniliaudis 451
Moderni dinaminė pliuralistinė (MDP) visuomenė
- apibrėžimas 332
- poliarchija MDP 332–335
- politinė nelygybė ir MDP 430
- verslo firmos 439

Monarchija 42–43
Mondragonas (Ispanija) 485–486
Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baronas de 39–41
Moralinė kompetencija
- ir instrumentinė kompetencija 91–93
- kaip valdovų bruožas 78–79
- ir priežiūra 81–83, 88–89
- ir svetimšaliai 466

Moralinė pareiga 154
Morlino, Leonardo 475 past. 6
Mosca, Gaetano 351–359, 363–364, 481 past. 12
Moteris
- ir asmeninių interesų apsauga 138–140
- ir balsavimo teisė 312–313, 475 past. 4
- ir narystė deme 36, 155–156, 164–166

Nacija, apibrėžimas 473 past. 1
Nacionalinė autonomija
- ir demokratijos kokybė 425
- ir transnacionalinės jėgos 424–425
Nacionalinis referendumas 213, 252
Nacionalinė valstybė 9–10
- atsiradimas 285–287
- ir demokratijos mastas 14–15, 422
- ir demokratizacija 287–290
- kaip demokratinis junginys 260
- kaip terminas 473 past. 1
- kaip vietinė valdžia 423–425
- piliečių dalyvavimas 289–290, 306–307
- žr. taip pat Demokratinė transformacija, autroji
Nalebuff, B. 468 past. 2
Nauda
- ir daugumos valdžia 188–191, 201–202
- ir demokratinio junginio kriterijai 280–282
- ir pilietybė 166–168
Naujoji Zelandija 209, 211
Nedemokratinės sistemos
- demokratijos perspektyvos 416–421
- įvertinimas 419–421
- perėjimas iš nedemokratinės sistemos 321–322
Negalimybės teorema, Arrow 195–196
Nelygybė
- kaip neišvengiama 358–360, 428–429, 440
- laipsniai 361–363
- pažangioje demokratinėje šalyje 428–430
- priežastys 428–430
- poliarchija 352–354
- ir specialus žinojimas 441–444
- sumažinimas 428–430
Netikrumas ir politiniai sprendimai 102–103, 442, 449
Neutralitetas, jo kriterijai 185–186, 203
Nevalstybinė visuomenė 62–64
Nigerija 341
Nyderlandai
- parlamentinė valdžia 289
- poliarchijos augimas 312
- sprendimo taisyklė 211, 214
- ir subkultūrinis pliuralizmas 339–341
- teisminė priežiūra 253
Norvegija. Žr. Skandinavijos šalys
Nozick, Robert 53
Nuosavybės teisės 243–244, 437–438, 469 past. 5
- žr. taip pat Ekonominės įmonės
Nusižengimas ir prievartos pateisinimas 59–63

Olandija. Žr. Nyderlandai

Oppenheim, F. 481 past. 9
Overton, Richard 47

P. A. Žr. Proporcinis atstovavimas
Pagrįstumas ir demokratinė teorija 19
Paklusnumas valstybei 53–57, 67–69
- žr. taip pat Pilietinis neklusnumas
Palmer, R. R. 466 past. 5
Pamatinės teisės
- apsaugos procesas 245–256
- ir demokratinio junginio apimtis 280–281
- ir demokratinio proceso apribojimas 254–256
- ir demo plėtimasis 245–246
- ir kvazipriežiūra 249–258
- ir specialios priemonės 246–248
- ir viešosios nuomonės evoliucija 248–249
Panglosiškas optimizmas 352
Pareto, V. 355–359, 365–366
Pateman, Carole 466 past. 9
Pažangi demokratinė šalis 427–452
- ekonominė santvarka 430–440
- kapitalistinė *versus* demokratinė perspektyva 430–433
- miniliaudis 451
- pilietybė 448–452
- valstybinė valdžia 440–452
- vidinės įmonių valdžios 434–440
- žr. taip pat Transnacionalinės politinės sistemos
Periklis 29–31
Peru 317
Pėstininkai 325
Pietų Afrika 139–140, 162
Pietų Korėja 86
Piliečių dalyvavimas
- demokratijoje *versus* poliarchijoje 300–309
- graikų polyje 26, 31–32, 34
- kaip demokratinio proceso kriterijus 146
- karo reikaluose 324
- nacionalinėse valstybėse 289–291, 307–309
- ir techninės naujovės 450
- ir tinkamumas valdyti 76–78
- ir Tvirtasis Lygybės Principas 131–133, 141
- žr. taip pat Dalyvaujamoji demokratija
Piliečių milicija 325–326, 329
Pilietinis neklusnumas 52, 67
Pilietybė
- kaip kategorinė teisė 163–166
- kaip išskirtinė 34–38
- kaip pilnai sąlygota 160–163
- kaip sąlygota kompetencijos 166–173
- ir kompetencijos prielaida 144–145

- pažangioje demokratinėje šalyje 448–452
- poliarchijoje 295
Pirminės politinės teisės 229–231, 293–299
Pirminės teisės, jų teorija 225–226
Plamenatz, John 126–128
Platonas
- ir polio prigimtis 25–27
- *Valstybė* 71, 75, 84, 105–106
Pliuralizmas ir bendrasis gėris 298–299, 384–397
Pliuralizmas ir daugumos valdžia 195
Pocock, J. G. A. 382, 398–399, 485 past. 3
Poliarchija
- augimas 311–317, 416–417
- ir demokratija 297–298
- ir demokratinio proceso nesėkmė 236–237
- esminės sąlygos 299, 323–350
- institucijos 296–297, 310–311, 422
- įsitikinimas teisėtumu 346–348
- įvertinimas 298–299
- kaip institucijų sistema 293–297, 310–311
- ir konsociacionalizmas 339–343
- mažoritarinės *versus* nemažoritarinės sistemos 208–213
- ir MDP visuomenės bruožai 332–336
- nelygybės 352–354
- ir netiesioginis mažumos viešpatavimas 368
- palankios sąlygos 157, 309–322, 417–418
- pamatinių teisių apsauga 252
- visiška 311–316
- ir politinių aktyvistų įsitikinimai 345–348
- raidos struktūros 321–322
- reikalingos sąlygos 296
- sąlygų pasikeitimas 416–423
- skiriamieji bruožai 297–298
- stabilumas 475 past. 7
- ir subkultūrinis pliuralizmas 337–339
- ir teoriniai apmąstymai 320–327
- ir tolesnis demokratizavimas 157, 308, 323–350, 415–418, 430
- ir užsienio intervencija 348–349
- viešosios nuomonės evoliucija 250–251
Poliarchija II ir politikos specialistai 446–448
Poliarchija III. Žr. Pažangi demokratinė šalis
Poliarchijos. Šalys, klasifikuojamos kaip poliarchijos
- 1930 m. 317
- devintajame dešimtmetyje 319
- politika ankstyvosiose poliarchijose 314
- skaičius pagal dekadas 318
- teisminė priežiūra 218, 254
Policinės pajėgos, jų kontrolė 323–328, 477 past. 8
Polis 24–30
- žr. taip pat Miestas-valstybė; Klasikinė Graikija

Politinė bendruomenė ir kultūrinis reliatyvizmas 405–407
Politikos filosofai, jų prietarai 171
Politinė kompetencija 78–80
- žr. taip pat Priežiūra
Politinis konfliktas
- ir atstovaujamoji valdžia 44–45
- ir bendrasis gėris 383–384
- ir ekonominės struktūros kaita 402–403
- graikų miestuose-valstybėse 33–34
- ir individo teisės 295
- kaip norma 422
- klasikinėje Graikijoje 455 past. 10
- ir mastas 292
- ir poliarchija 337–345
- ir respublikinė tradicija 41
- žr. taip pat Politinės partijos
Politinė kultūra 348–349
Politinė lygybė 173–175, 238
- ir demokratinio proceso kriterijai 173–174
- ir ekonominės teisės 432–433
- kaip viešasis gėris 99
- logika 45–48
- pažangiose demokratinėse šalyse 427–429
- ir priežiūra 75
- respublikinėje tradicijoje 38–39
- tarp piliečių ir organizacijų 396–397
Politinės partijos
- atsiradimas 41, 422–423
- ir mažumos viešpatavimas 365–367
- problemų aspektai 209–210
Politiniai resursai
- išsisklaidymas MDP visuomenėje 333–334
- ir mažumos viešpatavimas 354–356
- žr. taip pat Politinė lygybė
Politinė santvarka 142–144
Populistinė demokratija. Žr. Demokratinis procesas, jo pilnoji prasmė
Pozityvi sprendimo taisyklės atsakomybė 186–187
Prancūzija 211
Prievarta
- ir netobulas pasaulis 70
- kaip blogis 55–57
- ir mažumos viešpatavimas 364–366
- neišvengiamybė valstybėse 323
- pateisinamumas 59–63
- ir politinė autonomija kaip teisė 262–264
- smurtinė 323–332
- ir valstybė 458 past. 2
- žr. taip pat Anarchizmas
Priežiūra kaip poliarchijos alternatyva 347–348
- ekonominėse įmonėse 433–435

- ir instrumentinė kompetencija 83–85
- ir intelektualai 441–445
- ir trečioji demokratinė transformacija 424–426
- istorinė patirtis ir priežiūra 85–87
- kritika 89–118, 448–449
- ir meritokratija 76–78
- ir moralinė kompetencija 81–85
- ir politiniai sprendimai 102–104
- prielaidos 75–77
- prieštaravimai demokratijai 71–87
- ir prigimtinės lygybės idėja 117–118
- ir specializacijos poreikis 83–85
- ir substanciniai interesai 229–231
- ir tinkamumas valdyti 78–81, 434–439
- vizijos 72–74
- žr. taip pat Kvazipriežiūra

Prigimtinė lygybė, jos prielaida. Žr. Prigimtinės Lygybės Idėja
Prigimtinės Lygybės Idėja 112–120, 134–145, 462–463 past. 4
- ir Asmeninės Autonomijos Prielaida 132–133
- ir substancinis gėris 224–225, 231–232
- prasmė 115–119
- silpnybės 117–118, 127–128
- ir teisminė priežiūra 255

Priskyrimas
- ir bendrasis gėris 378–380
- ir istorinis sąlygotumas 160–163
- kaip problema 155–157, 159–176
- kriterijus 169–171
- pateisinimas 172–174
- žr. taip pat Pilietybė; Demas; Liaudis

Problemos
- aspektai partijų konflikte 209–211
- ir daugumos valdžia 203

Proporcinis atstovavimas (PA) 199, 208–211

Rae, Douglas 117
Rainborough, William 462 past. 2
Rawls, John 81, 114, 219–221
Reguliavimas
- politinės lygybės įgyvendinimas per reguliavimą 428

Reinecke, W. 319
Reliatyvi dauguma ir daugumos valdžia 195
Renkami pareigūnai 309–310
Respublikinė tradicija
- apibrėžimas 37
- demokratijos idėja 37–40
- ir demokratijos problema 40–41
- lyderiai 39

Respublikos Italijoje. Žr. Venecija
Ribos

- bendrojo gėrio 387–390
- ekonominės sistemos 431
Ribos problema
- ir kolektyvinis junginys 196–198, 279
- ir kolektyviniai sprendimai 185, 195–196
- ir nauda 190
Ribota demokratija 205–206, 225
Riker, William 206–207
Riley, Patrick 463 past. 10
Rinkimai
- ankstyvosiose poliarchijose 316
- kaip poliarchijos kriterijus 314–315
- netiesioginiai JAV 474–475 past. 2
- procedūros ir substancinis gėris 247
- procentinis dalyvavimas 315–317
Rinkimų sistema
- jos trūkumai 199
Rizika ir politiniai sprendimai 101–102
Romos respublika 37, 42
- žr. taip pat Klasikinė Graikija
Rousseau, Jean-Jacques 161
- apie faktinę teisę 161
- ir atstovavimas 302–303, 466 past. 5
- ir demokratinio junginio dydis 265
- ir demo narystė 163–165, 167
- *Esė apie politinę ekonomiją* 385–386, 483 past. 8, 9
- ir piliečių dalyvavimas 302–303
- ir sprendimo taisyklė 204, 221
- ir viešasis gėris 392–393
- *Apie visuomenės sutartį, arba politinės teisės principai* (*Visuomenės sutartis*) 43, 81, 120, 152, 164–165, 286, 290, 300–302

Sanchez Vazquez, Adolfo 37
Sau-pakankamumas 31–33
Savivalda
- teisė į ją 233–234
Sealey, R. 476 past. 2
Schumpeter, Joseph 161–163
Shils, Edward 441, 486 past. 6
Shoemaker, Robert W. 474 past. 2
Simpatija
- apsišvietusi 243
Skandinavijos šalys
- ir atstovavimas 43
- demokratizacija 289
- gerovės valstybė 430
- organizacinis pliuralizmas 394
- poliarchijos augimas 308–309
- ir pramonės parlamentas 395–396

- sprendimo taisyklė 211
- teisminė priežiūra 253
Skinner, B. F. 72, 74, 91
Skirstomasis teisingumas 218, 403–407, 413–415
Socialinė nauda. Žr. Nauda
Socializmas
- ir bendrasis gėris 402–403
- ir valstybinis įmonių reguliavimas 435
Specializacija 78, 84–85, 447–448
- žr. taip pat Ekspertai kaip politikai; Instrumentinė kompetencija; Viešosios politikos specialistai
Specialios procedūros
- ir substancinis gėris 247–248
Sprendimo taisyklė
- ir alternatyvų skaičius 191–193
- demokratiniame procese 156
- reikalavimai ir daugumos valdžia 185–187
- ir standartinis sprendimas 180–181
- žr. taip pat Daugumos valdžia; Vieningumas
Sprendimų priėmimas
- ir sudėtingumas 445–448
Sprendžiamoji fazė 143, 146–149
Stabili poliarchija. Žr. Poliarchija
Status quo 186, 201
Ste. Croix, G. E. M. de 483 past. 6
Stepan, Alfred 351
Stephens, E. H. 477 past. 14, 479 past. 26
Stephens, J. 477 past. 14, 479 past. 26
Subkultūrinis pliuralizmas
- nekonsociaciniai sprendimai 341–343
- padariniai 337–343
- ir poliarchijos žlugimas 343
Substancinė demokratija 156, 217
- žr. taip pat Substancinis gėris
Substancinis gėris
- ir elitų prievarta 471– 472 past. 7
- jam padarytos žalos korekcija 245–256
- kaip išoriškas ir nebūtinas demokratiniam procesui 223, 230, 235–237
- kaip išoriškas, tačiau būtinas demokratiniam procesui 223, 231–232
- kaip neatskiriamas nuo demokratinio proceso 223–231
- ir klaidingos prielaidos 218–223
- reikalavimų jam rūšys 223, 232, 245
- ir specialios procedūros 247–248
- *versus* procedūrinis teisingumas 176, 218–223
- žinojimas 242–244
Sudėtingumas ir demokratinis procesas 445–447
Suomija. Žr. Skandinavijos šalys

Šešėlinė demokratijos teorija 12–15
Švedija. Žr. Skandinavijos šalys

Šveicarija
- ir atstovavimas 456 past. 4
- piliečių milicija 329–330
- poliarchijos augimas 312–313
- sprendimo taisyklė 209, 211, 213
- ir subkultūrinis pliuralizmas 338–342
- teisminė priežiūra 253
Šveicarijos Konfederacija 326–327, 456 past. 4

Taivanis. Žr. Kinijos Respublika
Taylor, John 336
Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga (TSRS) 86, 162
Techninė kompetencija. Žr. Instrumentinė kompetencija
Technologija, karinė 324–327
Teisės
- ir daugumos *versus* mažumos tironija 206–208
- ir demokratija kaip asmeninės laisvės prielaida 118–120
- plėtimasis ir mastas 294–296
- prieš demokratinį procesą 243–245
- prieš valstybę 256
- procedūrinės *versus* substancinės 156, 225–234
- žr. taip pat Kategorinis principas; Bendrasis gėris
Teisingumas
- ir demokratinis procesas 218
- graikų polyje 26–29
- ir mažoritarinės *versus* nemažoritarinės struktūros 207–209
- kaip viešasis gėris 99–100
- kriterijai 403–406
- ir lygi prigimtinė vertė 462–463 past. 4
- procedūrinis *versus* substancinis 156, 218–222
- Rawlso principai 376–377
- žr. taip pat Paskirstomasis teisingumas
Teisingi sprendimai
- ir daugumos valdžia 56–57
Teisminė priežiūra 253–256, 469 past. 5, 471 past. 5, 6
Telekomunikacijos 450
Televizija, jos įtaka 444
Tėvų autoritetas 243
Tocqueville, Alexis de 225, 238
Trisdešimt tironų 25–27
Tvirtasis Lygybės Principas
- apimtis 47–49
- bruožai 46–49
- ir darbo vieta 437–439
- empirinis pagrįstumas 457 past. 6
- jame glūdintys įsitikinimai 46-47
- interpretacija 130–133, 141
- įvairios apraiškos 46–48
- ir pilietybė kaip kategorinė teisė 169

- ir priežiūra 81–82
- ir priskyrimas 130–133, 155–157, 160–161, 173

Urugvajus 86, 317
Utilitarizmas 116, 125
Užsieniečiai
- ir bendrasis gėris 389–391, 393–395
- ir demo narystė 171–174, 466–467 past. 11
Užsienio intervencija
- ir poliarchija 349–351, 419–421

Vaikai
- ir bendrasis gėris 389, 391–393
- ir demo narystė 76–77, 79–80, 155–157, 164–166
- ir kompetencijos kriterijus 169–171
- ir paternalistinis autoritetas 135–136
- ir suaugusiojo apibrėžimai 170–171, 173
- teisės 466 past. 10
- ir vaikų darbas 186
"Valdymo mokslas" 88–90
Valdovai *versus* filosofai 105–108
Valstybė
- ir individo autonomija 58–59, 64–67
- kaip prievartinė 51, 54–57
- kaip terminas 458 past. 2
- paklusnumas 53–57, 67–69
- poreikis 62–67, 75
- prigimtis 55–56
- ir teritorija 472 past. 2
- žr. taip pat Anarchizmas
Vanhanen, T. 318 past., 477 past. 14
Venecijos respublika
- aristokratija 86, 132–133, 165
- lygybė 48
- ir viešasis gėris 381–382
Venesuela 340–341, 345
Vengrija 317, 341
Vergovė 36, 76–77, 138–140, 160–161
Vertybės
- graikų polyje 26–30
- ir daugumos valdžia visiems reikalams 203
- ir demokratinė teorija 18–19
- viešojo gėrio turinyje 99–101
- žr. taip pat Laimė; Teisingumas; Dorybė
Verslininkai
- grupių interesai 444
Vestminsterio modelis 208–210, 470 past. 10
Viduramžių karyba 326–327
Vieningumas 120–121, 179, 204, 208
Viešasis gėris. Žr. Bendrasis gėris

Viešoji nuomonė, jos evoliucija 250–252
Viešoji politika
- ir racionalus netikrumas 102–104, 447–449
- politinės lygybės įgyvendinimas per viešąją politiką 428–429
Viešosios politikos specialistai
- ir demokratinis procesas 445–447
- kaip kvaziprižiūrėtojai 447–449
- požiūrių skirtumai tarp jų 449–450
- tipai 486 past. 7
Vietinė autonomija 259–261
Visuomenė, jos prigimtis 332–337
- žr. taip pat Moderni dinaminė pliuralistinė (MDP) visuomenė
Vyriausybė, apibrėžimas 143
Vyrų poliarchijos 317, 320–321
Vokietija 212, 316–317
Vokietijos Demokratinė Respublika (Rytų Vokietija) 348–349
Vokietijos Federacinė Respublika (Vakarų Vokietija) 319

Walzer, Michael 403–407
Ware, Alan 474 past. 3
Warren, Earl, Vyriausiasis teisėjas 254, 471 past. 5
Webb, Sidney 457 past. 7
Weingast, Barry 206–207
Wolff, Robert Paul 52
- anarchizmo gynėjas 58–59
- prieštaravimai jo argumentams 65–67
Wood, Gordon 400, 484–485 past. 3

Žinojimas
- bendrojo gėrio 88–100, 375–378
- ir atotrūkis tarp politikos ekspertų elitų bei piliečių 448–452
- ir priežiūra 82–83, 88–100
- "savojo gėrio" 137–138
- kaip pasirengimas valdyti 77–78, 81–84
- substancinio gėrio 241–243
- žr. taip pat Instrumentinė kompetencija; Moralinė kompetencija
Ženeva 466 past. 5
Žmogaus teisės, visuotinės 36
- žr. taip pat Substancinis gėris

APIE AUTORIŲ

Robert A. Dahl (g.1915) yra Sterling politinių mokslų profesorius (Emeritus) Yale'o universitete (JAV).

Svarbesnių jo knygų sąrašas:

Politics, Economics, and Welfare. Su Charles E. Lindblom (1953; antras leidimas 1976)
A Preface to Democratic Theory (1956)
Who Governs? Democracy and Power in an American City (1961)
After the Revolution? Authority in a Good Society (1970; antras leidimas 1990)
Polyarchy: Participation and Opposition (1971)
Democracy in the United States (1981)
Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy versus Control (1982)
A Preface to Economic Democracy (1985)

Dalis R. A.

Da-161 Demokratija ir jos kritikai: ["Apie aut.", p. 527] / R. A. Dahl. – V.: Amžius, 1994. – 526, [1] p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK).

Bibliogr.: p. 491–502. – R-klė: p. 503–526.

ISBN 9986-430-15-1

Nuo pat atsiradimo mažuose Graikijos miesteliuose VI a. pr. Kr. iki pritaikymo masinėms visuomenėms XIX ir XX a. demokratijos idėja nuolatos buvo ginčų objektas. Yale'o universiteto profesorius R. A. Dalis (g. 1915), šiuolaikinės demokratijos teorijos pradininkas ir šios srities didžiausias autoritetas, filosofiškai ir istoriškai nagrinėja šiuos ginčus, pateikdamas savąją demokratijos sampratą. Be šios knygos neįmanoma išsiversti tiek demokratijos gynėjams, tiek jos kritikams.

UDK 321.7

Serija "Atviros Lietuvos knyga"

Robert A. Dahl
DEMOKRATIJA IR JOS KRITIKAI

Iš anglų kalbos vertė
Arvydas Šliogeris

Redaktorė
Solveiga Daugirdaitė

Dailininkas
Eugenijus Karpavičius

Maketavo
Zita Pikturnienė

Korektorės
Kazimiera Aušrinė Matulevičiūtė
ir *Margarita Vaineikienė*

SL 1131. Tiražas 3500. Užsakymas 697
Išleido UAB "Amžius" leidykla, Laisvės pr. 60,
2600 Vilnius
Spausdino Poligrafinių paslaugų įmonė,
A.Strazdelio 1, 2600 Vilnius

POLITOLOGIJA

Apie demokratiją tiek daug kalbame, kad šis žodis darosi beprasmis. Demokratijos idėja nūnai tiek populiari ir neapbrėžta, kad net diktatoriai skelbiasi „siekią demokratijos“. Kas iš tiesų yra demokratija? Mūsų dienomis ji visai kitokia negu atsirado senovės Graikijoje. Kokia ji bus (ir ar bus) rytoj? Ar įmanoma gražią demokratijos idėją įkūnyti tikrovėje? Ar demokratija beribė? Pati demokratijos sąvoka visada leidžia ginčytis ir kritikuoti. Be šios knygos neįmanoma išsiversti tiek demokratijos gynėjams, tiek jos kritikams.

„Ši knyga yra Dahlio kelių dešimtmečių intensyvaus darbo suvestinė, kurioje sukoncentruoti visi dabartiniai demokratijos teorijos laimėjimai. Tai neabejotina šios teorijos viršūnė.“ A. ŠTROMAS, *Hillsdale College (JAV)*

ALK– serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiant Atviros Lietuvos fondui. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su XX amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA